

ELEKFI LÁSZLÓ

PETŐFI VERSEINEK
MONDATTANI ÉS FORMAI
FELÉPÍTÉSE

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ELEKFI LÁSZLÓ

PETŐFI VERSEINEK
MONDATTANI ÉS FORMAI
FELÉPÍTÉSE

(KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
AZ AKTUÁLIS MONDATTAGOLÁSRA)

(Nyelvészeti tanulmányok 27.)

Hol helyezkedik el a mondat közlésbeli súlypontja (mely gyakran nem azonos a nyelvtani állítmánnyal)? Elkülönülnek-e minden esetben a tudott és az új elemek? Ilyen kérdések elméleti tisztázása alapján vizsgálja a szerző Petőfi verses műveinek csaknem kétharmadát. Arra a megállapításra jut, hogy a különböző mondatformák változatosan keveredve vagy csoportosulva követik egymást, s az egyes mondatformáknak is, de arányuknak, a költeményben való elhelyezkedésüknek is kifejező stilisztikai és esztétikai értéke van. A könyv a Petőfi-életmű kutatóihoz, az általános nyelvészet, a stilisztika, a mondatfonetika, a verstan, az esztétika művelőihez szól, de hasznos lehet a beszélőlélektan, az alkotáslélektan kutatói számára, sőt a műfordítói gyakorlat is tudatosabbá válhat a könyv elemzésének értékesítése által.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

PETŐFI VERSEINEK MONDATTANI
ÉS FORMAI FELÉPÍTÉSE
(KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
AZ AKTUÁLIS MONDATTAGOLÁSRA)

Eddig megjelent:

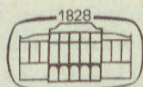
- Bárczi Géza*: A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék
Kniezsa István: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig
B. Lőrinczy Éva: A Königsbergi Töredék és szalagjai mint nyelvi emlék
Imre Samu: A Szabács viadala
Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között
Kovács Ferenc: A magyar jogi terminológia kialakulása
E. Abaffy Erzsébet: Sopron megye nyelve a XVI. században
J. Soltész Katalin: Babits Mihály költői nyelve
Fábián Pál: Az akadémiai helyesírás előzményei
G. Varga Györgyi: Alakváltozatok a budapesti köznyelvben
Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységegyesülő irodalmi nyelvünk
Kelemen József: A mondatszók a magyar nyelvben
Kázmér Miklós: A „falu” a magyar helynevekben
Inczeffi Géza: Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata
Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata
Bánhidi Zoltán: A magyar sportnyelv története és jelene spotnyelvtörténeti szóttárral
Szemere Gyula: Az akadémiai helyesírás története (1832—1954)
Hajdú Miklós: Magyar becézőnevek (1770—1970)
B. Lőrinczy Éva: A magyar mássalhangzókapcsolódások rendszere és törvényszerűségei
Farkas Vilmos: Görög eredetű latin elemek a magyar szókincsben
Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok
Mező András: A magyar hivatalos helységnévadás
Mollay Károly: Német—magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig
Bárczi Géza: A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése
Fehértői Katalin: Árpád-kori kis személynévtár
Szabó József: A mondatszerkesztés nyelvészociológiai vizsgálata a nagykönyvi nyelvjárásban

88152

PETŐFI VERSEINEK
MONDATTANI
ÉS FORMAI FELÉPÍTÉSE
(KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
AZ AKTUÁLIS MONDATTAGOLÁSRA)

ÍRTA
ELEKFI LÁSZLÓ

MTAK

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1986

LEKTOR
TOMPA JÓZSEF

508127

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 3238 7

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1986 · Elekfi László

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
A szerkesztésért felelős: Zsolnai Margit – Műszaki szerkesztő: Kozma Anikó

Terjedelem: 31 (A/5) ív – AK 2006 k 8689

86.11406 Akadémiai Kiadó és Nyomda – Felelős vezető: Hazai György

Printed in Hungary

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA

Könyvleltár/19 sz.

TARTALÓMJEGYZÉK

Vizsgálataim előzményei, céljai és módszerei (Előszó helyett)	11
I. Az aktuális mondattagolás beszédben és versben (Bevezetés)	17
1. Az aktuális mondat	17
2. A versmondattan	17
3. A versek értelmi alapegységei	18
4. Az írott mű kettős arca	20
5. Nyelvi és esztétikai információközlés	21
6. Az aktuális mondattagolás lényege	24
II. Mivé lesz a föld? (Verselemzés)	27
1. A költői szóhasználat	28
2. A mondatok aktuális tagolása	28
3. Ritmikai felépítés	33
4. A kis vers jelentősége	35
III. A téma és a propozitum felismerése (Alapfogalmak tisztázása)	36
1. A téma jellemzői a propozitummal szemben	36
2. Nehezebb esetek, kereszteződő szempontok	43
3. Ugyanaz a szó T és P gyanánt	46
4. Határozók T-, illetve P-szerepe	49
5. Látszólagos és valóságos tagolás	50
6. Azonosító mondatok aktuális tagolása	51
IV. A racionális alapforma (Fonetikai jellemzés)	52
A) A hangsúly jelentése és fonetikai realizációi	52
1. Téma és önálló határozó hangsúlya	52
2. Azonos tagolás, eltérő hangsúlyozás	53
3. Hangsúlyozás és szövegértelmezés	54

4. Predikatív szintagma és mondat	55
5. Taghatár, metszet és szünet	56
6. Hangsúlyozási sablon	57
7. Grammatikai és aktuális predikatív viszony	57
B) A mondatkezdő T-hangsúly apperceptiálásának kísérleti vizsgálata	58
1. A kísérlet és adatai	58
2. Tanulságok	70
3. Próba: a racionális mondat P-hangsúlya	72
V. A fordított sorrend (Kísérleti összehasonlítás)	74
A) Az értelem- és érzelemkifejezés közlési modellje	74
1. Az emocionális tagolt forma fő funkciói	74
2. A leíró mondat tagolási problémája	81
3. Képfelidezés és gondolati tagolás esztétikuma	83
4. Indulat kifejezése	84
5. A kérdő mondat	84
6. Felelet, kirekesztő kiemelés, érzelemkitörés	85
7. Egy sajátos előfordulás: játék a fájdalommal	85
B) Kísérleti vizsgálat az emocionális formájú mondatok tagjainak hangsúlyáról	86
1. Adatok a mondatkezdő P-hangsúlyra	86
2. Tanulságok	94
3. Próba: emocionális mondat T-hangsúlya	95
VI. Egyéb mondatformák és alárendelt T—P viszonyok (Kitekintés)	97
A) T—P viszony kombinációi más mondattani viszonyokkal	97
1. Tagolatlan és bekebelező formák	97
2. A modalitás és a módosító határozók	99
3. Közbeékeléses formák	104
4. A megszólítás	105
5. Halmozott mondatformák	106
6. Ismétlődő megszólítás	106
7. Toldásos formák	106
8. Keresztállásos formák	107
9. Tagolatlan predikatív mondat	111
10. Megengedő szerkezetű mondatok	111
11. Tiszta keresztállásos forma	112
12. Altagolás közömbösítése főtagoláson belül	112
13. Jelzős szerkezetek aktuális tagolása	112
B) Meghallgatási kísérletek	114
1. Jelző kiemelő hangsúlya a jelzős szerkezeten belül	114
2. Halmozott mondat hangsúlyozása	118

VII.	Alkony (Verselemzés)	120
	1. Mondatainak aktuális tagolása	121
	2. Szavainak jelentéstartalma	129
	3. Ritmikai felépítése	129
VIII.	A racionális tagolású önálló mondatok (Részletes felsorolás)	135
	1. Két közvetlen mondatrészből álló T—P formák	136
	2. Bővebb, de altagolás nélküli formák	138
	3. Emocionális propositumú racionális formák	142
	A T nyelvtani alany (142) — A T nem alany (148)	
	4. Racionális propositumú racionális formák	155
	5. Halmazos témájú formák	162
	Valódi, tiszta mellérendelő viszonyú halmazos témák (162) —	
	Értelmezős vagy értelmézőszerűen halmazos témák (164) — Névmási	
	T-ismétlés (165)	
	6. Altagolásos témájú formák	166
	7. Halmazos propositumú formák	167
	A T alany (167) — A T tárgy (168) — A T határozó (168)	
	8. Bonyolultabb formák	169
	9. Mellékmondati témára következő főmondati propositum	174
IX.	Racionális mondatformák a szövegösszefüggésben (Stílusértékük különféle helyzetekben)	177
	1. Mondatfajták szerint	177
	2. Mellérendelt tagmondatokban	182
	3. A mondattagok terjedelmi aránya szerint	186
	4. Versek befejezéseként	192
X.	Racionális mondatformák ismétlődése (Versmondattani tipizálás)	194
	1. A variált ismétlés	194
	2. A párhuzamosság két fajtája	195
	3. Két racionális forma párhuzama	200
	4. Racionális formák sorozata	204
	5. Ilyen sorozatra épülő költemények	208
XI.	Racionális tagolás alárendelt tagmondatokban (Kitekintés a versmondattal kisebb és nagyobb egységekre)	214
	1. T—P viszony a kis és a nagy egységekben	214
	2. Indulatszók, megszólítások, mellékmondatok	215
	3. Időhatározóféle hiányos nominális tagmondat	225
	4. Körmondatszerű összetett egységek	226
	5. Körmondatok	228

XII.	Főmondat és mellékmondat kapcsolása (Az igazságérték és függése az aktuális tagolástól)	239
	1. Közvetlen és módosult igazságértékű mondatok	239
	2. Az idézés, az idézetviszony	249
	3. Alárendelt és függő igazságértékű tagmondatok	255
	4. Az igazságérték és az aktuális tagolás összefüggése	276
XIII.	Föltámadott a tenger... (Hangsúlyozás és mondanivaló a műfordítások tükrében)	280
	A) A vers elemzése	281
	1. Szavak, képek, mondanivaló	281
	2. A mondatok tagolása	282
	3. Ritmikai felépítés	285
	B) Műfordításai	289
	1. Német fordítások	289
	2. Francia fordítások	308
	3. Finn fordítás	313
	4. Orosz fordítás	317
	5. Összegezés	322
XIV.	A racionális mondattagolás előfordulási arányai (Statiztika)	324
	A) A számszerű összehasonlítás egységei	324
	1. A költemények időrendi kulcsszáma	324
	2. A teljes mondatok (mondategészek)	325
	3. A versmondatok	325
	4. A szavak és a szótagok száma	328
	5. A racionális tagolású versmondatok	329
	6. Elemzési minták	329
	B) Adatok, következtetések, versjellemzések	330
	1. A racionális mondatok átlagos aránya	330
	2. Az átlagtól való eltérések	331
	3. Főbb mondatfajták szerinti megoszlás	346
	4. A reprezentatív minta kérdése	347
XV.	Egyes verscsoportokra jellemző mondatformák (Stíluselemzés a mondatstatiztika segítségével)	349
	1. A mondatformák aránya mint stílusjegy	349
	2. Petőfi egyes életrészekében uralkodó mondatformák	349
	3. Racionális mondatformák a szabadság és haza költészetében	353
	4. Versformák szerinti eloszlás	356
	5. Tipikus versfelépítés és őszinte érzés	360

6. Az első gyűjteményekből kimaradt versek	361
7. Műfordítások	362
8. Vers és próza	365
9. Más szerzők, más szövegtípusok	365
10. Távolabbi kitekintés és befejezés	369
Vizsgálataink eredményeinek összegezése	372
Jegyzetek	379
Függelék	401
1. Költemények statisztikai adattáblázatai	401
2. Fonetikai kísérletekkel vizsgált mondatok jegyzéke	454
3. Betűrendes versmutató az elemzett versekről	455
4. Műszavak mutatója	470
5. Jelek, rövidítések, képletek	475
Irodalomjegyzék	487

BRASSAI SÁMUEL EMLÉKÉNEK

VIZSGÁLATAIM ELŐZMÉNYEI, CÉLJA ÉS MÓDSZEREI

(ELŐSZÓ HELYETT)

„A mondat szavainak, a szavak összeszerkesztési szabályainak az együtteséből világossá lesz a mondat tartalma. A beszélő (író) azonban nemcsak a tárgyi valósághoz viszonyított tartalmat közöl, hanem a mondanivalót elhelyezi a szövegben, a mondatnál nagyobb egységben, a mondat tartalmát ehhez viszonyítja, s a hallgatóhoz vagy hallgatósághoz (olvasóhoz vagy olvasókhöz), akiről tudja vagy tudnia kell, hogy mit tudnak a mondat témájáról. Hogy a mondat ezt a feladatát teljesíteni tudja, külön eszközszerre, illetőleg szabályrendszerre, az ún. közlési szabályokra van szüksége. Ezeknek az eszközöknek és szabályoknak a többsége a szórend, a hangsúly és a hanglejtés, sőt a szünet és a szólam¹ formái között keresendő; egyes nyelvek külön szavak vagy morféma által is szolgálják a közlés céljait kielégítő mondatok megformálását. Ennek a témakörnek a tudományos megközelítésére több hullámban történt már kísérlet. Az első hullámot a múlt század közepe óta számítjuk, s a lélektani irányzatnak köszönhető. E nyelvtörténeti szakaszban — s erre büszkék lehetünk — fontos kezdeményező szerepe van a magyar Brassai Sámuelnek, aki világviszonylatban is az elsők között volt a probléma felvetésében. Utána valóságos iskola fejlődött ki nálunk, amely érdekelt volt a témában. A következő hullám a prágai iskolához fűződik, elsősorban Mathesius, majd Trávníček nevéhez. Az új prágai iskolában, amelyre hatott az amerikai strukturalista és generatív nyelvészet, de azért alapvetően a régi iskola hagyományai alapján főleg Firbas a kérdés szakértője. A harmadik hullámban most vagyunk, erre a generatív nyelvészet módszerei a jellemzők. Az elmondottakból kitűnik, hogy a témakörrel sokan és sokféleképpen foglalkoztak, de bonyolultsága miatt

nagyon sok kérdés vár tisztázásra.” (KÁROLY Sándor opponensi véleményéből; 1976.)

A kérdés történetének bővebb megírására ezúttal nem vállalkozom, de a KÁROLY Sándortól származó rövid áttekintést ki kell egészítenem azzal, hogy az ide vonatkozó alapfogalmakat, a rájuk vonatkozó terminológiát és régebbi szakirodalmat korábban írt cikkeimben (ELEKFI 1964, 1966b, 1968a, ill. b)² már ismertettem. Ha tehát az olvasó ezekre nézve hiányol valamit jelen munkámban, azt e felsorolt írásokban találhatja meg. Most a korábban kifejtett jelenségek finomabb elemzéséről, a felvázolt elmélet további kibontásáról és stilisztikai, poétikai alkalmazásáról lesz szó.

A költői művek keletkezésének és esztétikai hatásának teljesebb megmagyarázására szükségesnek látszik egy olyan szempont beiktatása a versek elemzésébe, mely a tartalmi és a formai elemek közt hiányzó láncszemet pótolja: a versmondattani szemponté. A mondattani elemzés, a mondatok grammatikai és szórendi felépítésének és időbeli lefolyásának, valamint belső súlyelosztásának vizsgálata kell hogy kiegészítse a verstani szempontú elemzésnek azt a legfejlettebb módját is, amit GÁLDI funkcionális verstannak nevezett.

A költői mű közlési egység, sokkal inkább zárt egész, mint a mondat, melyet a mű egészéhez képest csak viszonylagos zártság jellemez. A költeménynek egész voltához az is hozzátartozik, hogy olyan formai sajátosságai vannak, amelyek a kisebb egységre, a mondatra csak ritkán jellemzők, mert a mondatot inkább csak nyelvtani szabályok és közlési törvényszerűségek alapján alkotjuk meg. Mégis sokféle összefüggés van a vers mondatainak megalkotása (a mondatformák) és az egész vers megszerkesztése közt. Ennek az összefüggésnek több oldalú feltárása értekezésem fő feladata.

Jogosnak látszik az irodalomkutató esztétikusok ellenvetése:³ a költészet nem a beszélt nyelv, információs rendszere nem azonos a nyelvével. Az irodalomtörténész ezért ne várjon túlságosan sokat az irodalmi művek nyelvtani megközelítésének módszerétől. A versbeli mondatok ún. aktuális tagolásának elemzése azonban önmagában is több egy kissé, mint a szokásos nyelvtani elemzések. Ahol pedig valami összefüggést véltem fölfedezni a mondat felépítése és az egész vers mondanivalója közt, ott nem akartam elhallgatni észrevételemet. Az irodalom és a stílus kutatóinak további feladata lesz majd eldönteni,

mennyire helytállók vagy mennyire ötletszerűek, illetve tévesek ezek az észrevételek. Magam is igyekszem elhatárolni a talán törvényszerűségnek tekinthető megállapításokat a pusztá sejtésektől, de valószínű, hogy mások ezt a határt majd másutt vonják meg, sőt az is lehet, hogy némelyek majd az egész dolgozat zömét félresikerültnek tartják. Manipulációk és agykonstrukciók a tudomány történetében mindenütt föllelhetők — hogy szakmánknál és a vele érintkező területeknél maradjunk: a dialektikától kezdve a generatív nyelvtanig —, mégis ezek a konstrukciók segítenek (tévedések árán is) a valóság jobb megismeréséhez.

A költői mű szövege tehát, bár lényegében különbözik a közlésre szánt prózai szövegtől, mégis azzal azonos nyelvi elemekből épül fel, ezért sok mindent megfigyelhetünk benne, ami a közönséges közlésre is érvényes.

Különböző tudományterületek érintésével kaphatunk választ a kitűzött feladattal kapcsolatos részkérdésekre: mondattan, verstan, stilisztika, irodalomelmélet, információelmélet, általános esztétika, nyelvelmélet, fonetika, zeneesztétika, irodalomtörténet, alkotáslélektan, nyelvlélektan, logika, fordításelmélet, statisztika, karakterológia.

A sok szálból összetevődő és szerteágazó problematikát azonban az értekezés egyetlen központi kérdés köré csoportosítja: mi a szerepe mindebben az aktuális mondattagolásnak?

A kitűzött feladat egyes részterületeit e könyv nem egyforma intenzitással dolgozza ki. Az aktuális mondattagolás mivoltát és megjelenési formáit tárgyalja legrészletesebben. Ezt a szempontot tekinti irányadónak a legtöbb fejezetben. Az elemekből, az alapfogalmakból kiindulva jut el a költői életpálya jellemzéséig és a költő egyéni stílusának kérdéséig, de úgy, hogy a fejtegető részeket három fejezetben kísérleti vizsgálatok ismertetése, három másik fejezetben pedig egy-egy vers részletes elemzése szakítja meg.

Az első három fejezet alapfogalmak tisztázását és illusztrálását célozza, módszere részben a fejtegetés, részben a szövegelemzés.

A következő három fejezet az aktuális mondattagok sorrendje, illetve hiánya szerint csoportosítva jellemzi részletesebben a mondatformákat. E fejezetek új módszerekkel bővülnek. Mind a három fejezet tartalmaz egy kísérleti fonetikai részt. Azonkívül az V. fejezet először transzformációs módszerrel, majd modellálás segítségével próbálja megfoghatóvá tenni a mondat értelmi, érzelmi és akarati tartalmának nyelvi közlésben való

átadását és egymáshoz való arányát, a VI. fejezet pedig a logikai szintaxis és a strukturális grammatika képleteihez hasonlóan ábrákkal és szimbólumokkal, tehát szimbolizálással törekszik bemutatni a mondat szintaktikai és közléslogikai szerkezetének összefüggését.

A VII. fejezet verselemzése a hagyományos szubjektív kísérleti módszerrel történik: hogyan mondanám én ezt a verset, és miért?

Körülhatárolható nagyobb nyelvi anyag (zárt korpusz) viszonylag teljes feldolgozásáról csak a VIII., továbbá a XIV—XV. fejezet ad számot. A VIII. fejezet módszere a grammatikai elemzés alapján való rendszerezés. A XIV—XV. fejezetben pedig Petőfi 632 költeményének (a táblázatos függelékben felsoroltaknak, a teljes verses életmű mintegy kétharmadának) némi megszorítással valamennyi racionális tagolású mondata szerepel, a viszonylag önálló tagmondatok is, mindazok, amelyek az értekezésben kifejtett meghatározás szerint versmondatoknak tekinthetők. E két utolsó fejezet módszere a statisztikai stíluselemzés.

A IX—XI. fejezet fokról fokra vezet át a mondattani elemzésből a stilisztikai és poétikai elemzésbe. A versmondatnál kisebb egységek inkább grammatikai, a körmondatok inkább retorikai és stilisztikai módszert kívánnak.

A mellékmondatok igazságértékét kutató XII. fejezet a mondat igazságértékének nem nyelvtani módosulásaiból indul ki, hanem előbb a tévedés és a hazugság mivoltát érintve a tréfa, a játék, a mese, a költői magatartás, a szerepjátszás, a kétely, az allegória, az ironia példáin elemzi az igazságértéknek logikai és ismeretelméleti módszerrel már nem, csupán nyelvlélektani és stilisztikai, esztétikai megközelítéssel elemezhető módosulási formáit. Csak ezután kerül sor az igazságérték függővé tételének arra a sajátos fajtájára, amelyet idézésnek nevezhetünk, végül pedig az idézéshez közel álló alárendelési formákon át jutunk el az idézettől egészen távol álló mellékmondatfajtáig. Ennek a fejezetrésznek a módszere a közlés- és igazságelmélettel kombinált nyelvtani szövegelemzés.

A XIII. fejezetben az érett Petőfi egyik forradalmi mondanivalójú kis remekműve az elemzés tárgya. Itt kissé jobban előtérbe jut az irodalmi szempont: a vers mondanivalójának politikai tettként való tekintése. A verselemző módszer pedig különböző nyelvű műfordítások összehasonlítása és értékelése által kiegészül a fordításelmélet poétikai ágáival.

Ez a dolgozat tehát, bár sok verselemzést és irodalomesztétikai vonatkozást is tartalmaz, nem elsősorban verstani célú munka. Fő célja annak kutatása, milyen — eddig különösen nem vizsgált — tényezők irányítják a mondatok (és a mondatokból felépülő verses szövegek) megformálását, valamint hogy ezeken a megformálási mozzanatokon mint közlési csatornákon át föltehetőleg hogyan hatnak az egyes mondatok, a mondatok sorozatából álló versrészletek és egész versek az olvasóra. Azt is mondhatnánk, hogy fő szempontunk a szórend **mondattani és stilisztikai elemzése a közléseleméletnek egy korábban alig méltatott alapelve, az aktuális mondattagolás alapján.**

I. AZ AKTUÁLIS MONDATTAGOLÁS BESZÉDBEN ÉS VERSBEN

(BEVEZETÉS)

1. Az aktuális mondat

Az aktuális mondat fogalmát megkülönböztetjük az elvontabb, általánosabb mondatszerkezet, mondattípus fogalmától. Aktuális mondatról akkor beszélünk, ha a mondat nyelvtani szerkezetén túl arra is tekintettel vagyunk, hogy a szóban forgó (lexikai és grammatikai elemekből álló) konstrukció egy adott beszédhelyzetben vagy egy leírt szöveg összefüggésében meghatározott közlési funkciót tölt be. Az aktuális mondat tehát az egyszeri, adott alkalommal történő közlésnek viszonylag önálló, zárt egysége. (Vö. CHOMSKY 1965. 117.)

A mondatnak információt hordozó jelanyagából nem mindig tartalmaz minden elem újat a hallgató vagy olvasó számára, hanem a mondatban sokszor olyan nyelvi elemek is vannak, amelyek csak arra valók, hogy hozzájuk kapcsoljuk, közvetlenül rájuk vonatkoztassuk az új közölnivalót. Ahol az újnak és a hozzá képest réginek, tudottnak az összekapcsolásában világosan kimutatható a mondatot alkotó kétféle nyelvi elem közt a határ, ott beszélünk aktuális mondattagolásról. (L. e fejezet 6. szakaszát, majd részletesebben: II. 2.; a határ problémáiról még: IV. 5.; V. A) 1—2., B) 1.)

2. A versmondattan

A művészetek közül a költészet az, amely elsősorban az értelmén keresztül hat a képzeletre és az érzelmekre (verbal art, Wortkunst). Ennek a hatásnak elemzéséhez szükséges tehát, hogy a versek értelmi felépítését tanulmányozzuk.

Nem egy tanulmány látott már napvilágot egy-egy magyar költő nyelvéről.⁴ Ezek azonban a költőnek főleg a szókinccsével, néhány stilisztikai vagy verstani, versmondattani, esetleg hangtani jellegzetességé-

vel foglalkoznak. Az ilyen tanulmányok közül magasan kiemelkedik J. SOLTÉSZ Kataliné (1965). Ő már meglehetősen részletességgel szentel egy nagy fejezetet Babits mondattanának. SZABOLCSI Miklós (1968) is bemutat egy strukturalista verselemzést, melynek mondattani része a mondatok és tagmondatok hosszán, az alá- és mellérendeltségi viszonyok feltüntetésén alapul — de ezt csak József Attila egyetlen versében alkalmazza. József Attila egész lírájára terjed ki az évtized másik jelentős verselemző könyve, TÖRÖK Gáboré (1968).

Jelen dolgozatomban nem vállalkozom Petőfi költeményeinek teljes nyelvi elemzésére, még kevésbé olyan komplex (nyelvi és irodalmi) elemzésre és értékelésre, amilyenre SZABOLCSI mutat példát idézett munkájában. Amennyiben azonban a poétika — nyelvi vonatkozásait tekintve — a tágabb értelemben vett nyelvészet résztartományai közé tartozik, JAKOBSONnal vallom, hogy a vers együttes nyelvi és formai elemzése elsősorban nyelvészeti feladat.⁵ A teljes költői nyelv bemutatása helyett csupán a mondattani nézőpontot kívánom érvényesíteni, ezen belül azonban különösen kiemelve a stilisztikai elemzésekben hasznosítható szempontot: az értelmi (ún. aktuális) tagolását, mely a szavak rendjéből adódik, a vers hangsúlyozását pedig meghatározza, indukálja. Ezenkívül megpróbálom kitapogatni a versekben rejlő „többszólamúság” versmondattani szálait: a mondat értelmi és a vers formai tagolásának egymáshoz való viszonyát, rámutatva a különféle kombinációk kifejező erejére. A versmondattan fogalmát kissé tágabban értelmezem, mint HORVÁTH János.⁶ Ide sorolok minden mondattani sajátsgot, mely a vers alkotórésze, nem csak azokat, melyek a mondatalkotás szokásos eszközeitől eltérnek. Szerintem a versmondattant nem csupán a vers mondattani különlegességei alkotják, hanem mindazok a mondattani elemek, melyeket a költő a kifejezés érdekében felhasznál.

3. A versek értelmi alapegységei

Kétségtelen, hogy a versek értelmi alapegységei ugyanazok, mint a beszéd és a nyelv alapegységei: a mondat és a szó. Ezek az alapegységek azonban egyfelől nem egészen egyneműek, másfelől viszonyuk nem csupán az, hogy a mondat egyszerűen szavakból áll, hanem vannak köztük összetett egységek és részegységek is. Ha a mondat felépítését a

szavakból kiindulva elemezzük, rá kell jönnünk, hogy a szavak szó szerkezetet (szintagmát) alkothatnak, az egyszerű szó szerkezetek összetett, bonyolultabb szó szerkezeteket, ezek közül pedig a legmagasabb rendű a mondat szerkezet, melynek jellegzetes alkatrészei a mondatrészek. Ez a szorosabb értelemben vett szintaxis szempontja. A mondat szerkezet még mindig nem azonos a mondattal, mert csupán nyelvi egység, a mondat pedig a beszéd, a közlés (kommunikáció) egysége. Ha a mondatból mint közlésegyeségből kiindulva végezzük el az elemzést, akkor sokszor nem a szó szerkezeteken keresztül jutunk el a szavakig, hanem az értelmi tagolás révén kielemezhető aktuális mondat tagokon keresztül az elemi mondat tagokig. Ezek egybeeshetnek bizonyos szavakkal, szó szerkezetekkel, mondatrészekkel, de keresztezhetik is a szintaktikus egységeket.⁷

Mindamellettt arra is tekintettel kell lennünk, hogy rendszerint a mondat egész is csak része egy nagyobb egésznek: a szövegkörnyezetnek, a nyelvi műnek vagy egy teljesebb kommunikációs egységnek. Erre különösen a szövegelmélet kutatói mutattak rá. (L. DRESSLER 1973. 10—1; 1974. 87.) — Bár e könyv további részében maguk az elemzések gyakran csak egy-egy mondatra szorítkoznak, állandóan gondolnunk kell arra, hogy a mondatok aktuális megvalósulását szövegbeli, helyzetbeli előzményei határozzák meg, sőt az is hatással van alakjára, hogy mi következik utána, vagy egyáltalán következik-e utána valami, szóval hogy mi a helyzete a mű egészében. (A mondatok szövegösszefüggésével külön a IX—XI. fejezetben foglalkozom.)

Noha nagyon termékenynek ígérkezne egy olyan kutatómunka, mely akár a mondatkapcsolódási formákat tárná fel Petőfi műveiben — azon az úton, melyet DANEŠ (1970, 1974a) jelölt ki —, akár egyéb szövegszerkezeti sajátosságokra irányulna (vö. DRESSLER 1973), ilyen jelenségekre inkább csak alkalmilag hívom fel itt-ott a figyelmet; könyvünk tehát mégsem tarthat igényt arra, hogy a maga egészében szövegnyelvészeti központú legyen (vö. DRESSLER 1974. 88—9). Hiszen valódi szövegnyelvészeti DRESSLER — némileg túlzott — állítása szerint még a funkcionális mondatperspektíva (lényegében: 'aktuális mondat tagolás') kutatói sem műveltek, DANEŠ és PALEK kivételével, mert voltaképpen az egyes mondatokat vizsgálták. Mondattan a jelen munka is, de többszörös kitekintéssel szövegnyelvészeti szempontokra. (A szöveg és a mondat grammatikája különben sem válik szét élesen, vö. DRESSLER 1973. 5.)

4. Az írott mű kettős arca

Egy költeménynek, mint minden irodalmi és zenei műnek, kettős arculata van. Egyfelől megvan a leírt szöveg (vagy kotta), melynek néma olvasása maga is kelt belső hangképzeteket és többszörös áttétellel esztétikai élményt, másfelől azonban mégis csak a mű előadása érvényesíti az egész mondanivalót, a teljes esztétikai hatást. Joggal boncolgatta tehát TAMÁS Attila a kérdést (az Irodalomtörténeti Társaság vitaelőadásán, 1969. november 14.; majd bővebben kifejtve: 1972. 162—72): a leírt vagy az előadott változat-e a mű anyaga? A kérdésre az látszik a megnyugtató feleletnek, ha az írott művet olyan jelek, jelzések együttesének tekintjük, melyek kellő részletességgel utasításokat adnak arra nézve, hogy az előadó hogyan cselekedjék. Amelyik részletre nézve nincs a szövegben egyértelmű utasítás, arra nézve a szerző (költő) teret enged a szabad variánsoknak.

Ugyanez vonatkozik a mondatokra is, mint az írásmű közlési egységeire. A mondatnak mint beszédegységnek meghatározott akusztikai lefolyása, hallható formája, intonációja van. Hogyan beszélhetünk hát irodalmi mű elemzésekor ilyen értelemben egyáltalán mondatról? A leírt „mondat” valójában éppúgy nem mondat, ahogy a szonáta kottája nem azonos magával a szonátával. A vers írott „mondatai” azonban legtöbbször nem állnak elszigetelten, hanem nyelvi (és egyúttal irodalmi) művet alkotnak. A szavak és a mondatok rendje, a szavak jelentése, esetleg a mű címe determinálja azokat az intonációs sajátosságokat, amelyek ösztönös vagy tudatos alkalmazásával az írott mondatszerkezeteket hangzó mondatokká transzformáljuk. (A tudatosan jó versmondáshoz ezenkívül igen előnyös a költő egész életművének és a vers keletkezési körülményeinek, esetleges rejtett mondanivalójának ismerete.) Egy írott mondat persze sokféle változatban intonálható, ezek azonban legtöbbször csak érzelmi színezés tekintetében különböznek egymástól. Értelmileg különböző változatok csak ritkábban engedhetők meg egy-egy polyszemantikus hely interpretálásában vagy mellékesebb, kevésbé lényeges értelmi árnyalatok kifejezésében.⁸ Ezért szoktuk gyakorlatilag az irodalmi mű mondatait is mondatoknak tekinteni.

Egy másik kettősség is jellemez mindenfajta nyelvi közlést: a beszéde-tevékenység időbeli lefolyásának szukcesszív volta és a percipiálás utáni

appercipialás (megértés) szimultán mozzanatai. Maga a mondat is keletkezhet úgy, hogy egy hirtelen felvillant gondolat azonnal lineáris hangsorra rendeződik; de úgy is, hogy beszélés közben alakul csak ki a mondat további menete. (Erről WUNDT nyomán kissé bővebben: ELEKFI 1964. 331.) A beszéd megértésében viszont mindenképpen a hangok egymásutánja kerül először a tudatunkba, ezeket rendezzük az emlékezetben raktározott szó- és morfémakepek alapján pillanatok alatt fonéma- és morfémasorokká, emezekhez pedig egy-két másodperc alatt értelmet társítunk: előbb csak a szavakét, nyelvtani funkciójú szóalakokét, morféma- és szoros szókapcsolatokét, majd újabb másodpercek alatt felfogjuk a mondat vagy mondatrészlet jelentését. A mondat elhangzása után így többé-kevésbé megint szimultán (de viszonylag rendezett elemek kapcsolatából álló) egységgé rendeződik az, amit időben egymás után fogtunk fel. (E probléma más vonatkozásaira még visszatérünk a most következő 5. szakaszban és az V. fejezetben.) Az írott mondatok megértésében nagyobb szerep jut a szimultán tartalommal való összegezésnek, mert a percipialás és appercipilás folyamata is gyakran gyorsabb, az utólagos átgondolás lehetősége pedig jóval nagyobb, mert számtalanszor ismételhető.

Felmerült a kérdés: miért nem vizsgálom nagyobb hangos korpuszon az aktuális tagolást? Ehhez a vizsgálathoz először is nagy időbeli és anyagi befektetést igénylő előmunkálatok kellenének. Egyetlen költeményt is legalább háromféle hangos változatban kellene rögzíteni, hogy elemzéskor kiszűrhesük a változatokból azt, ami magára a műre jellemző. Azután a hangsúlyozási, hanglejtési sajátosságokat is több emberrel kellene meghallgattatni, mert a hallásba is belejátszanak szubjektív mozzanatok. Még a szüneteket sem egyformán halljuk és értékeljük. Mindezt eszközfontikai úton is rögzíteni kellene, hogy megállapítsuk: milyen fizikai mozzanatok keltik az ilyen vagy olyan hangsúly, hanglejtés benyomását, a kisebb vagy nagyobb szünet érzékelését. Rendszeres technikai és kísérleti ellenőrző segítség (mint kisebb munkaközösség) nélkül az ilyen vizsgálat aligha vezet objektív eredményre. Ezt csak arra a kiválasztott 30 mondatra nézve tudtam elvégezni, melyekről a IV—VI. fejezet B) részében beszámolok.

5. Nyelvi és esztétikai információközlés

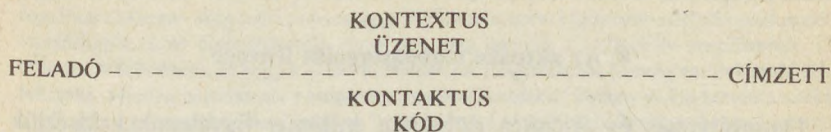
Megint más kérdés az, hogy a vers mondatai és mondatkapcsolatai ugyanolyan információt közölnek-e, mint a mindennapi beszélgetés vagy a közlő próza (hírközlés, beszámoló, tudományos írásmű). BOJTÁR Endre (az idézett irodalomtudományi vitán) azt mondta, hogy a vers semmit

nem közöl az esztétikai információn kívül. Ezzel a vita hevében elhangzott állítással ilyen kizáró, túlzó formában nem érthetünk egyet.⁹ Verset igen sokféle céllal, sokféle indításból lehet írni. Petőfi verseiben is sokféle magatartás fejeződik ki a lírai szerepjátszástól kezdve a gyönyörködtető és szórakoztató történeteken át a közvetlen önkifejezésig és a tette buzdító agitációig, amilyen például a Nemzeti dal. Ezek a különbségek összefüggnek a műfajok és irodalmi stíluskategóriák különbségeivel is. Az említett kijelentésből legfeljebb annyit fogadhatunk el, hogy a legtöbb versnek mint egésznek fő (tehát nem egyetlen, bár többé-kevésbé uralkodó jellegű) közölnivalója esztétikai természetű: a vers egyes részleteivel, mondataival kifejezett vagy ábrázolt tárgyi valóság ennek az esztétikai célnak van alárendelve. Nyelvi, mondattani szempontú elemzésben azonban nem mehetünk bele a teljes esztétikum információelméleti taglalásába, hanem meg kell állnunk a mondatokban és mondatkapcsolatokban, valamint ezek együttesében adott részinformációknál. Hogy ezek igazságértéke hogyan viszonyul a teljes műhöz mint esztétikai információegységhez, arra csak alkalmilag mutathatunk rá. Elemzésünk tehát a szövegelemzésnek (1. SZATHMÁRI 1961. 512) nem a teljes, hanem a részleges fajtájához tartozik, bár óvakodik az egyoldalúságtól, itt-ott néhány reprezentáns műben viszonylag mégis teljességre törekszik. TÖRÖK Gábor szavait alkalmazva (1974b. 7) elmondhatom: nyelvész vagyok, tehát nem az irodalomtörténész módszereivel vizsgálom Petőfi költeményeit és fejlődésének korszakait, legfőljebb kiegészítem, amit a költő művészi, emberi, világnézeti útjának szakaszairól eddig tudtunk.

Hogy egy műalkotásnak valójában teljes leírhatósága csak ábránd, és ezért téveszme, azt TÖRÖK joggal hangoztatja másik könyvében (1974a. 5). Az is igaz azonban, amire ugyanő másutt (1974b. 18) hívja fel a figyelmet: hogy a gyakorlati közlemény teljes hírértéke is kimeríthetetlen, de az ilyen közönséges közleményt „a hallgató csakis abban a mértékben igyekszik megfejteni, amilyenben erre neki szűkebb-tágabb, de mindig részleges (partikuláris) gyakorlatában szüksége van”. A nyelvi kommunikáció ugyanis — és különösen a műalkotás útján történő — több csatornán keresztül valósul meg, amint FÓNAGY (1967b. 379) is kifejti, de ezeknek nem mindegyike és nem mindenki számára azonos intenzitású.

Közismert tétel — ha nyelvтанirodalmunk nem vonta is le belőle kellő mértékben a szükséges következtetéseket —, hogy a mondat a közlés

egysége. Nézzük meg akkor, hogyan viszonyul a vers egy-egy mondata a nyelvi kommunikáció JAKOBSON-féle modelljéhez (1969. 216—7):

Az üzenet feladója a költő, címzettje nem egy meghatározott személy, hanem bármelyik magyarul tudó olvasó, akinek a vers a kezébe kerül, elsősorban mégis a költő kortársai, esetleg az, akinek a vers címzése személy szerint szól. JAKOBSON értelmezésében a közlemény, tehát az egész vers az üzenet. A mondat kontextusa egybeesik az üzenettel. Tágabb értelemben, JAKOBSON elgondolásának megfelelően, kontextusnak tekinthetjük a versciklust, az egymást követő versek sorozatát, sőt az egész verses kötetet, vagy még inkább olyan nyelven kívüli tényezőket, mint a vers megírásának és megjelenésének ideje és körülményei (vö. TÖRÖK 1968. 17.). Ha azonban az 'üzenet' fogalmát leszűkítjük a legkisebb közlési egységre, a mondatra, akkor a költemény szövegét kell legközlelebbi kontextusnak tekintenünk. — A kontaktus nem olyan közvetlen, mint a hangos beszéd esetében. A címzett nem hall elhangzó mondatokat, hanem írott szöveget lát, amely felidéz benne egy elképzelt hangzásformát. Nem tudja jelezni a feladónak, hogy jól megértette-e mondatait. Ehelyett viszont van ideje elgondolkozni azon, amit olvas. A kód is másodlagos: csak jelzi az elsődleges, a hangos kód jeleit.¹⁰

Más a helyzet, ha valaki hall egy felolvasott vagy szavalt verset. Itt a feladó nevében egy más személy beszél, de a kód lényegében azonos a beszélt nyelv elemeivel. (Ezt persze az alapul szolgáló nyelvi kódra értve, hiszen az erre a jelkomplexumra épülő esztétikai művet végső soron mint művészi üzenetet kell dekódolni.)

Ilyen módon jobban megközelíthetjük a lírai költemény kommunikatív szerepét, mint ha ZLINSZKYvel egyszerűen monológnak jellemeznénk.¹¹ Ezáltal feloldódik, lényegtelené válik az a különbség, amit ZLINSZKY a monológ és dialóg jellegű költemények közt tesz. A mondatok megformálásában kétségtelenül van ugyan jelentősége annak, hogy a költő egy vagy több személyhez szól-e vagy csak hangosan gondolkodik, ezek

azonban többnyire csak a fogalmazás egyes részletmozzanatait érintik, nem az alapvető alkotói magatartást, a (tágabb, nem rosszalló értelemben vett) költői pózt.

6. Az aktuális mondattagolás lényege

Hangsúlyozás és felépítés dolgában különös figyelemmel kísérjük azokat a mondatokat, amelyek úgy oszlanak két mondattagra, hogy egyik tagjuk, a propozitum, a mondanivaló lényegét a mondat másik tagjára, a témára vonatkoztatva fejezi ki. Tehát következetesen alkalmazzuk az aktuális mondattagolás szempontját.

Az ilyen elemzés módját és jelentőségét a II. fejezet mutatja be. A téma és a propozitum fogalmának bővebb kifejtése a III. fejezetben következik. (Az alapfogalmak és alapformák részletes tárgyalását I. ELEKFI 1964.) Az elemzés első eredményeinek bemutatása elhangzott a debreceni nyelvész-kongresszuson (ELEKFI 1967).

Az aktuális mondattagok elnevezésében továbbra is megmaradok a BALLY terminológiájára visszamenő *téma* és *propozitum* mellett. Igaz, hogy most már nem látok olyan veszélyt a *réma* szó használatában, mint korábbi dolgozatomban, amikor még erősen kísértett a *téma* és *réma* BOOST-féle értelmezése. (BOOST 1955.) A csehszlovák szakirodalomban BOOST kellő kritikában részesült (FIRBAS 1958; BENEŠ 1971. 164—5), és főleg FIRBAS munkássága nyomán a *réma* (angol *rheme*) majdnem hajszálnyira olyan értelmezést kapott, mint a magam *propozitum* műszava.¹² A *réma* elnevezést főleg azért kerülöm még mindig, mert korrelatív fogalmak megjelölésére nem tartom szerencsésnek a rimelő szavakat, melyek csak egyetlen fonémában (sőt írásban egyetlen betűben) különböznek egymástól. Az amerikai eredetű *topic* és *comment* műszókat pedig azért nem használom, mert nem mindenben azonosíthatjuk őket a *téma* és *propozitum* fogalmával.¹³

Hogy a *téma* és a *topic* némely vonatkozásban nem egészen azonos fogalmat jelöl, azt korábban FIRBAS—PALA (1971. 92) definíció és elemzett példák útján fejtegette, s a különbségre DRESSLER is rámutatott (1974. 88, 94—9), DANEŠ pedig (1974b. 217—22) kitűnő áttekintést adott arról, hogy a rokon fogalmak különböző elnevezései felfogásbeli és elemzésbeli eltéréseket is tükröznek.

Mivel sok jogos kritika érheti — DRESSLERéhez (1974. 90) hasonlóan — az aktuális mondattagolás szerinti elemzéseket, így jelen dolgozatomat is, szükségesnek látszik megvilágítani, miért látom mégis hasznosnak az ilyen kutatások közzétételét. DRESSLER joggal kifogásolja, hogy az aktuális mondattagolás (funkcionális mondatperspektíva) fogalmai nincsenek még kellő pontossággal definiálva, ezért hipotézisei adékvát módon nem vizsgálhatók, nem bizonyíthatók. Azaz sok még bennük a szubjektív megállapítás. De tekintetbe kell vennünk, hogy a nyelvi közlemények megértésének mindig vannak szubjektív feltételei. Minden mondatnak a megértése egyúttal szubjektív élmény is. Ha keresem azokat a szövegben adott eszközöket, amelyek bennem ennek a szubjektív élménynek a mozzanatait kiváltották és így a mondat összképét kialakították, akkor már lépéseket tettem a szubjektív élmény objektív okainak földerítésére. Természetes, hogy ugyanaz a mondat nem mindenkiben idéz fel hajszálnyira ugyanolyan élményt. De ha a különböző — olykor egymástól függetlenül kialakult — élmények közt sok az egybeesés, akkor ennek alapja már objektív jelenség, valami törvényszerűség. Egy szövegben rengeteg kapcsolási, viszonyítási, képzetfelidézési lehetőség van adva; egy ember valamennyit képtelen felfogni. Ha én úgy látom, hogy Petőfi mondatainak a megértésében olyan mozzanatokig is eljutottam, amelyek mások előtt eddig rejtve voltak — vagy talán hatottak, de nem váltak tudatossá —, akkor kötelességem ezekről a (részben mindenesetre szubjektív) fölfedezésekről beszámolnom akkor is, ha mások számára más jelentésbeli összefüggések, másfajta viszonyítások fontosabbak. Vonatkozik ez az aktuális mondattagolás kutatóira, általában a mondattan szakembereire, a stílus vizsgálóira, a verselemzőkre, a ritmika szakértőire, az irodalomkutatókra és a többi érintett tudományterület művelőire egyaránt. Az ide tartozó fogalmakat azonban — elsősorban az aktuális tagolás körébe vágókat — igyekszem a magam észlelése alapján minél pontosabban jellemezni.

A részletmozzanatok kifejtése a további fejezetekben elsősorban versek és versmondatok elemzésének útján, majd néhány kísérleti módszerrel szerzett megfigyelés alapján következik.

*

E bevezetés után lássunk közelről egy verset. Egy rövid költemény részletes elemzésén mutatom be, milyen tényezők vesznek részt a mű közlési dinamikájának formai felépítésében, miközben alkalmunk lesz megfigyelni, hogyan válhat egy vers olvasása az intellektuális elemek fokozatos megértésén és a (legtágabb értelemben vett) formai sajátságok appercipiálásán át egyre mélyebb esztétikai élménnyé, továbbá azt, hogyan illeszkedik bele az aktuális mondattagolás figyelembevételé egy vers teljes formai (jelentéstani, mondattani, verstani) elemzésébe és esztétikai értékelésébe. Elemzésünk tehát a kész versből, annak az olvasásából és egyre mélyebb megértéséből indul ki, nem pedig abból, hogy milyen körülmények közt keletkezett. Keletkezésének történetére

csak a fejtegetés végén, az elemzés betetőzéseként térek ki, hogy esztétikai értékelése végül is beágyazható legyen ebbe a teljesebb képbe. A verset — valamint a későbbiekben idézendőket — lehetőleg Petőfi eredeti helyesírása szerint közlöm, tehát pl. a vonatkozó névmásokat is az akkori helyesírás szerint, különírva, hiszen a pontos íráskép nemegyszer a vers ritmikájában is egy-egy nem elhanyagolható mozzanatot tükröz.

II. MIVÉ LESZ A FÖLD? . . .

(VERSELEMZÉS)

Mivé lesz a föld? . . . megfagy-e, elég-e?
Én úgy hiszem, hogy meg fog fagyni végre,
Mégfagyasztják a jéghideg szivek,
A mellyek benne s bele fekszenek.

(Szalk-Szentmárton, 1846.)

Induljunk ki abból, hogy az olvasó nem ismeri a vers keletkezési körülményeit. Nem tudja, hogy ez a négy sor Petőfi pesszimista korszakának a Felhők c. ciklusából, annak a közepe tájáról való. Elkezdni olvasni a verset. Találkozik először is egy kérdéssel. A kérdés terjedelme rövid, de amire irányul, az meghökkentően jelentős: földünk sorsa. A fél-sornyi kiegészítendő kérdést a költő a további fél sorban találgatással, eldöntendő kérdésekkel folytatja. A két találgató kérdés fogalmilag ellentétes, tehát egyrészt determinálja, másrészt polarizálja a feleletet, úgyhogy végül csak választani kell a két lehetőség közül. A kozmikus jellegű kérdésnek folytatása is elgondolkoztatóan hatalmas természeti eseményre vonatkozik. Az objektív tárgyú kérdésre a második sorban kapjuk meg a bevallottan szubjektív választ: a költő sejtését arról, hogy a föld meg fog fagyni. A természettudomány felé mutató versindítás így a második sorban átcúsúszik Petőfi önkifejezése, a reflexív líra felé. A harmadik és negyedik sorban végül magyarázatot is kapunk arra nézve, miért vélekedik így a költő a föld sorsáról. A természettudományos színezetű kezdő sorok csak bevezetőül szolgáltak ahhoz, hogy ítéletet mondjon az emberekről, az emberi érzéketlenségről. Ezzel az átsiklással vált a költemény valóban líraivá, Petőfi elkeseredettségének, tehát belső érzelmi állapotának kifejezőjévé.

Bármily összefonódva jelenik is meg a versben a gondolat és az érzelmvilág kifejezése, bizonyos fokig ki tudjuk belőle választani a gondolati elemeket és az érzelmi tényezőket, sőt meg tudjuk mutatni azokat a pontokat is, ahol a kettő a legszorosabban összetartozik. Három

területen végezhetjük ezt az elemzést: 1. a szavak használatában, hangalakjában, 2. a mondat értelmi és formai, sorrendi felépítésében, 3. a verseléssel kapcsolatos formák területén.¹⁴

1. A költői szóhasználat

A költői szóhasználatra — mint e tanulmány keretében máshol is — csak röviden utalok. A szavak eredeti, konkrét jelentéséből az elvontabb szférába való átsiklást a harmadik sorban találjuk: a *jéghideg szivek* jelzős főnévben, ahol a *szív* elsődlegesen a halott ember szervét jelenti ugyan, de egyúttal már az ember érzelmi világát, a szeretet melegségét is, a *jéghideg* a halott szívének az élő szívhez képest hideg, esetleg valóban fagyponthoz alatti hőmérsékletét, de ugyanakkor a várt melegség hiányát, a részvétlenséget is.

Az átvitt értelmű szavaknak Petőfi itt visszaadta képszerűségüket, mégpedig úgy, hogy konkrét jelentésük következményeit ad absurdum vitte.¹⁵ Ez a szójátékszerű kétértelműség arra is rávilágít, hogy a költő a saját legszemélyesebb érzését is bizonyos távlatból nézi, hiszen játszani képes: keserősége humorrá válik. Az érzés HORVÁTH János szerint (1926. 187, 192) nem indukál termékeny gondolatot, csak szeszélyes ötleteket, mint a Felhők más darabjaiban is. Az ötlet itt a fagyos föld szemléletéből is fakadhatott, hiszen Petőfi a verset március elején írta. Érzelmi tartalmának hátterét PÁNDI Pál (1953. 127—32) mélyebb összefüggések kapcsán magyarázza.

2. A mondatok aktuális tagolása

a) A költeményt indító kérdő mondat mindjárt a kérdő névmással kezdődik. A névmási kérdőszó szükségszerűen legfontosabb szava, góca a kérdésnek. Az ilyen kiemelkedően fontos szót, mely a mondat leglényegét hordozza (és ezért fő mondathangsúly esik rá), pusztá (vagy tulajdonképpeni) propozitumnak, súlyszónak nevezhetjük,¹⁶ különösen akkor, ha csak része egy olyan mondatszakasznak, mely a maga egészében vonatkozik a másik, ismert elemet tartalmazó mondatszakaszra, a témára. A kérdő mondat témája, amire a kérdés vonatkozik: *a föld*. Ez

nem új, hanem mindnyájunk által ismert fogalom, bár a szó jelentése kettős: 1. 'bolygó', 2. 'e bolygó szilárd kérge'. Ismeretes voltát a határozott névelő is kifejezi. Hangsúlya ezért kisebb, mint a lényegzet tudakoló kérdőszóé. A pusztá propozitum a kérdőszó (*Mivé*); a pusztá téma (témaszó) a névelős alany. Ahol van témaszó és van súlyszó, ott a mondat többi része gyakran e két szó köré csoportosul. Ilyenkor a mondat aktuális mondattagokból áll.

Ennek a mondatnak aktuális tagolását két formális körülmény határozza meg: van benne névmási kérdőszó (ez mondathangsúlyos, ezért súlyszó), és van benne olyan határozott névelős főnév, amelyre a kérdőszót tartalmazó állítmányi szakasz vonatkozik. A kérdő mondat eszerint két aktuális mondattagra oszlik: a pusztá propozitumot magában foglaló súlyszakaszra (P, teljes propozitum: *Mivé lesz*) és a témaszakaszra (T), mely itt egybeesik a pusztá témával, nem mutat további tagolódást. Az ige (*lesz*) a propozitumhoz tartozik, hiszen az egész határozós szintagma sokkal szorosabb egységet alkot, mint az ige és alanya.¹⁷ A propozitum, mely itt a mondat állítmányi szakasza, altagolást mutat: névmási tagja a propozitumon belül is lényeges, tehát P értékű (P²=másodfokon is propozitum), igei tagja a propozitumon belül a kommunikáció szempontjából viszonylag kevésbé fontos, T értékű (T²=másodrendű téma). E kérdés aktuális mondattagolási képlete tehát:

$$S = P(P^2T^2) + T.$$

A + jel a képletben az aktuális mondattagok határát jelzi, olyan metszési pontot, amely a mondat két szórendileg kötött szakaszát választja el. A mondatnak + jel előtti és utáni része felcserélhető anélkül, hogy a mondat (intellektuális) értelme lényegesen megváltozna (*A föld mivé lesz?*). A zárójel azt jelenti, hogy a zárójel előtti szimbólummal jelölt mondattag (P) a zárójelen belüli sorrendű két altagra oszlik. Az altagok sorrendje nem cserélhető fel.

b) Mielőtt ennek a tagolódásnak közlésbeli szerepét elemeznénk, szükséges még néhány ide tartozó fogalmat tisztáznunk. Szintagmának nevezzük a szókapcsolatot (elvontabban, a kapcsolat szerkezetének jellegére utalva: szószerkezetet) mint értelmi (grammatikai, olykor frazeológiai) egységet, függetlenül sorrendjétől. Egy szintagma (vagy

szókapcsolat, szószerkezet) tagjai nem okvetlenül következnek egymás után. A *Mivé lesz* éppúgy szintagma (határozós igei), mint a *lesz a föld* (alanyos igei, egyúttal predikatív).¹⁸ — A szakasz mondatfonetikai fogalomként általában annyi, mint mondatszakasz, azaz egy aktuális mondatnak bármilyen szempontból tekintett két határ közé eső, lineárisan összefüggő (megszakítatlan) része, darabja, különösen pedig annyi, mint hangszakasz, azaz bármilyen hangsúllyal kezdődő (és a következő hangsúlyig vagy szünetig tartó) kisebb vagy nagyobb darabja a mondatnak; lehet egyszerű vagy összetett egység is (így a legkisebbtől felfelé haladva: beszédütem, hangsúlyszakasz, hanglejtési szakasz, légzési szakasz), többnyire azonban a kisebb egységet, a hangsúlyozási szakaszt nevezem így. — Szólamról csak akkor beszélek, ha a szakasz egyúttal értelmi egység, szószerkezet is. A szólam és a szakasz különbségét világosan bemutatta KLEMM (1928—42. 619). Hasonlóan különbözteti meg a kettőt DEME is (1962. 486—7). A *szólam* megnevezést mégis inkább kerülöm, mert bár mondattani irodalmunk eléggé pontosította jelentését, fonetikusaink egy része (pl. HEGEDŰS, FÓNAGY) inkább régi 'szakasz' jelentésében használja, tehát műszói értéke még nincs véglegesen tisztázva. Vizsgált mondatunk hangszakaszai (hangsúlyozási szakaszai) tehát: „*Mivé lesz a | föld?*” Értelmi szakaszai: „*Mivé lesz | a föld?*” Ha ez utóbbiakat szólamoknak mondjuk, nem állíthatjuk a szólamról, hogy teljesen egybeesik a hangsúlyozási szakasszal. Amint látjuk, itt sem egészen azonos a hangsúlyozási szakasz az értelmi egységgel.

A mondat aktuális tagolása az értelmi szakaszokra, ritmikája a hangsúlyozási szakaszokra épül.

A Petőfi-vers első kérdését a leglényegesebb szó kezdi. A költő nem bocsát előre semmi bevezetést, hanem nekiszegzi a kérdés lényegét az olvasónak, hátrább téve a témát, amire a kérdés vonatkozik. Ez a kitörésszerű indítás jellemző a kérdésekre, de az olyan nem kérdő mondatokra is, amelyekben az érzelm kifejezés uralkodik.

Ez a kérdés mégsem teljes mondat. A költő három pont után kisbetűvel folytatja a találgatást, ezzel jelezve, hogy a mondat csak a sor végén fejeződik be. Az *-e* kérdőszós igék itt nem önálló mondatok, mert a teljesnek induló kérdés alanyára vonatkoznak. Vitatkozni persze lehetne azon, hogy ez a sor egy, két vagy három mondatból áll-e. Itt és valamennyi hasonló esetben célszerűnek látszott úgy döntenem, hogy Petőfi írásjelezését

és a verssorok végét is figyelembe véve egyetlen versmondatról beszéljünk. Az elemzésünkben alapegységnek tekintett versmondat fogalmát úgy határozhatjuk meg, hogy az vagy azonos egy nyelvtanilag is lezárt, ponttal, kérdőjellel vagy felkiáltójellel végződő teljes mondattal, vagy kisebb nála: viszonylag teljes mondatértelmet kifejező szakasza, része, (főmondati értékű) tagmondata egy teljes mondatnak, olyan — rendszerint a többi tagmondattal mellérendelő viszonyban álló — tagmondat, melyet a sorvég, pontosvessző vagy más írástechnikai eszköz jobban elhatárol az előtte vagy utána levőtől, mint az egyszerű, ritmikai határral egybe nem eső vessző. A versmondat gyakran egybeesik a verssorral, annál néha rövidebb, de nemritkán hosszabb.¹⁹ Elemzett versmondatunk itt egybeesik egy teljes mondattal. Ez a teljes mondat egy viszonylag önálló és két önállótlanabb tagmondattól áll. Az első tagmondat P+T sorrendű (tehát emocionális) tagolódást mutat. A két önállótlan tagmondat mindegyike tagolatlan, mert tagolhatatlan; lásd: VI. A) 1. A teljes mondat a toldásos mondatformák típusába tartozik. Ezekről kissé bővebben: VI. A) 7.

c) A második mondat (a felelet) alannyal indul: *Én*. A személyes névmás itt a mondat témája. Viszonylag súlytalan, nem hordozza a közlés lényegét. Hozzá képest a mondat egész további szakasza propozitum, újat mond. A teljes vers elemzésében mellékes, hogy az *úgy* határozószó mellett a *hiszem* ige hangsúlytalan (a P-tag T² altagja). (Az altagolásról korábban: ELEKFI 1964. 360—7; formális lehetőségeit vizsgálva: DEZSŐ—SZÉPE 1967. 369—86.) Inkább az az érdekes, hogy egyetlen szótagnyi téma után hosszú propozitum következik. Itt megint vitatható, hogy a 3. és 4. sor önálló mondat-e vagy az *úgy hiszem* főmondatnak alárendelt további mellékmondat. A vers rímszerkezete az önállóság mellett szól, Petőfi írásjelezése (hogy a *végre* után vesszőt tesz, nem kettőspontot, mint a Pesti Divatlap szerkesztője) az alárendeltség mellett. Fogadjuk el az utóbbi értelmezést. Akkor azt mondhatjuk, hogy a vers 2. teljes mondata, mely egybeesik a 2. versmondattal, T+P sorrendű (tehát racionális tagolású) háromsoros mondat: alánya egy szótagnyi téma, állítmányi szakasza pedig rövid főmondatból és két egymásnak mellérendelt tárgyi mellékmondatból áll, melyek közül az első rövidebb, a második pedig olyan hosszú, hogy még egy másodrendű mellékmondat is tartozik hozzá.

Azok közül a mondatformák közül, melyekre az aktuális mondattagolás elsősorban jellemző, a T+P sorrendű formát racionálisnak nevezhetjük, mert gondolkozásra, higgadságra vagy az olvasó tudatos meggyőzésére utal.²⁰ Ha a T rövid, akkor belső elgondolkozást, reflexiót fejez ki. Ilyen tagolódás két helyen mutatkozik versünkben: a 2. mondat egészében, ahol az *Én* a teljes mondat témája; a hosszú propozitumon belül pedig a mellékmondat mellékmondatában, ahol az *amelyek* vonatkozó névmás tekinthető a másodrendű mellékmondat témájának.

Figyelemre méltó, hogy az aktuális mondattagolás alapján a rövid költeményből két témaszót tudunk kielemezni: *a föld és én*.

Összefoglalva a költemény aktuális mondattagolás szerinti, tehát kommunikatív értelmi felépítését, megállapíthatjuk, hogy két versmondatból áll: egy egysorosból és egy háromsorosból; az egysoros mondat emocionális formájú kérdő tagmondatból és két kevésbé önálló egyszavas kérdésből áll, a háromsoros mondat pedig racionális tagolású főmondatból és a propozitumhoz csatlakozó alárendelt mondat szerkezetből. Egyaránt szerepel benne a T+P sorrendű (racionális) formai elem és az ellenkező sorrendű (emocionális értelmi tagolású), valamint a tagolatlan formai elem. A mellékmondatban kifejezett gondolat tagolatlan emocionális jelleggel indul, van benne szentenciaszerű határozottság is (a 3. sorban), de befejező sorában az elgondolkozás uralkodik.

A szorosabb értelemben vett mondatformai felépítés mellett nem kerülheti el a figyelmünket az ismétlés és párhuzamosság megjelenése a vers egyéb nyelvi elemeiben sem. Az 1. sor második felében két igekötős ige követi egymást *-e* kérdőszóval. A 'megfagyás' fogalmát háromszor idézi fel a költő: az 1. sor közepén, a 2. sor vége felé és a 3. sor elején, mégpedig kissé más-más hangsúlyozási helyzetben és más-más nyelvi alakban. A jelen idejű alakban csak az igekötője kaphat hangsúlyt, az összetett jövőben az igekötő is, az ige-tő is, a kauzatív származékban megint csak az igekötő. Ez is szép példája a költészet egyik alapelveinek változatosság az ismétlésben.²¹

3. Ritmikai felépítés

A vers gondolati elemeinek egymásutánja és rendje egy másik rendnek: a versformának kereteiben jelenik meg. Hogy eljussunk a gondolati elemek és a vers hangoztatásában érvényesülő elemek összeilleszkedésének vizsgálatához, a versforma elemzését ne a ritmus elemi egységein (a kisritmikán, a szótagritmuson), hanem a költemény egészen (a formai arányokon, a nagyritmikán) kezdjük,²² és úgy haladjunk a mondatritmuson át a kisebb egységek felé. A viszonylag önálló tagmondatok külön-külön ritmikai egységként hatnak, ezért a vers 1. sora egy félsoros és két negyedsoros mondatritmikai egységből áll ($1/2-1/4-1/4$):

Mivé lesz a föld? . . . megfagy-e, elég-e?

Ebben a sorban tehát a felezés,²³ a fogzás, aprózás elve érvényesül. A következő sorban a fő- és a mellékmondat olyan szorosan egymásra van utalva, hogy egyetlen mondatritmikai egységnek fogjuk fel. A 3. és a 4. sor, melyről megállapítottuk ugyan, hogy a 2. sor főmondata alá van rendelve, a vers ritmikai és rímszerkezete szempontjából mégis önálló egység, mégpedig egyetlen kétsoros mondatritmikai egység: önállósult mellékmondat további (másodrendű) mellékmondatokkal. Az 1. soron belüli aprózás után tehát a 2., 3. és 4. sorban az ellenkező tendencia érvényesül: a kétszeresítés, a növekvés elve. Az akadozó, apró toldásokkal kiegészített kérdésre így egy majdnem körmondatszerű, kissé patetikus hosszabb mondat felel, mégpedig a kétszeresítés nagyritmikai elve szerinti belső osztással.²⁴ Az öt mondatritmikai egység aránya tehát (szótagnyi szünetekkel):

$1/2$ $1/4$ $1/4$ 1
 ----- ? ----- ? ----- ? ----- ,

2

(A szaggatott vonalak hosszúsága a mondatritmikai egységek terjedelmét szemlélteti. A följük írt tört és egész számok a sorhosszúságra mint mértékegységre vonatkoznak. Két-két vesszor vonalábráját egymás mellé tettük, mert ez egyrészt jobban szemlélteti a rímszerkezeti egységeket,

másrészt így egyvégtében tudtuk elhelyezni a mondattanilag egységet alkotó, tehát egyetlen mondatritmikai egységként appericiált, csupán rimmel, sorvéggel és a főmondat és mellékmondat határával elválasztott 3. és 4. sor ábráját, a sorhatárt csupán rövid hézaggal jelezve.)

Nagyobb szünetet csak a mondatritmikai egységek végén tarthatunk.

Ezeken az egységeken belül élvezhetjük a kis ritmikai egységek, a szótagritmus játékát. Az 1. sorban még csak a terjedelmi arányokat és a szótagok lüktetését érezzük: $\acute{c} - \underline{c} \underline{c} | \acute{c} \underline{c} \underline{c} | \acute{c} - \underline{c} (5+3+3)$; a forma zenei értelemben vett játékosságához (ami itt nem könnyedséget jelent, hanem inkább az ösztönösen változatosságot eredményező művészi alkotásmód velejárója az apró részletek megformálásában) az is hozzátartozik, hogy a két negyedsoros ütem közül az első hosszú, a második rövid szótaggal kezdődik. Csak a 2. sorban lendül bele a költő a tiszta jambikus lejtésbe, ahol az értelmi hangsúlyok arsisra (hosszú szótagra) esnek. A szótagszám azonossága mellett csak a 2. sorban vesszük észre, hogy hatodfeles jambussal van dolgunk. A 3. és 4. sor már beleilleszkedik ebbe a jambusi lüktetésbe, jóllehet nem olyan tisztán, mint a 2.; a vers lezártságát a nőrímeket felváltó himrímelek, a hatodfelesekét követő ötös jambusi sorok is kifejezik.

Valószínű, hogy a szótagok időmértékének ez az előttünk kibontakozó rendje nem egészen ugyanezt a hatást tette Petőfi korában. Az akadémiai helyesírás csak pár évvel azelőtt törölte el az *a* névelő mellől a hiányjelet; a hagyományos versprozódiában (mint a népköltészetben jóval később is) még eleven lehetett az *a* névelő tetszőleges szótagnyújtó hatása. Ahol az időmérték úgy kívánta, az ilyen névelő hosszú szótagot alkotott, tehát Petőfi és olvasói is ejthették e vers kezdetét így (talán a *lesz* igét rövid szszel):

Mivé lesz a föld? $\acute{c} - \underline{c} \underline{c} \acute{c}$

Akkor pedig már az első mondatban felsejlik valami jambusi szerkezet. GÁLDI László (szóbeli közlése szerint) úgy véli, hogy az ilyen prozódiai megoldás archaikusabb, ünnepeyesebb szint ad Petőfi egy-egy versének vagy versrészletének.

Arra azonban itt nem térünk ki, hogy a költő választotta versforma mennyire szabja meg a mondatok szerkezetét és hosszát, mert bár az összefüggés világos, az első megformált gondolatcsíra jelentkezésekor a függés iránya nem dönthető el.²⁵ Kétségtelen, hogy az első versmondat

megfogalmazása után rövidesen kialakul a választott (kötöttebb vagy szabadabb) forma is, de most a versmondatok formálásának nem azt a tudatosabb oldalát vizsgáljuk, hogy hogyan tölti ki a költő a formát anyaggal, hanem azt a sokkal kevésbé tudatos folyamatot, hogy hogyan és milyen formában sorakoznak egymáshoz a mondatok a versformától látszólag független aktuális tagolási rend, vagyis súlypontozás szerint.²⁶

4. A kis vers jelentősége

Arra sem térünk ki, hogy a Felhők (s benne az elemzett vers) mit jelent Petőfi egész életművében. HORVÁTH²⁷ meglehetősen részletezi élményi és irodalmi előzményeit: csalódás Mednyánszky Bertában, Shakespeare és Shelley kiábrándulást tükröző műveinek, illetve gondolatainak tanulmányozása stb.

HORVÁTH a Felhők ciklus „költeménykéinek” nem tulajdonít nagy értéket, így ennek a négysoros kis rögtönzött ötletnek sem. Tartalmi vonatkozásban alighanem igaza is van. Mégis igen jellemzőnek találhatjuk Petőfi formaérzékére, versalkotás- és stílusjegyeire ezt a művészi darabot. A formai aprózáson belül az 1. sor találgató kérdései azonos és ismételt formában fejezik ki a polárisan ellentétes — elképzelt — lehetőségeket, és ebben a költőre ez idő tájt különösen jellemző nyugtalanság tükröződik. A feleletet bevezető modális értékű főmondat (*Én úgy hiszem*) az élőbeszéd lapos fordulatait emeli a versbe beépítve költőivé.

PÁNDI inkább csak a ciklus hasonló hangulatú darabjainak együttes magyarázatával foglalkozik, ezt az egy verset külön nem elemzi. Pedig ennek a négy sornak formai felépítése művészi szerkezetet mutat. És ez a formateremtő ösztönösséggel létrejött apróság vallomás Petőfi 1845—46. évi lelkiállapotáról; annak a Petőfinek (egyéni és közösségi okokra visszavezethető) fájalmából fakadt csillogó gyöngyöcske, aki sokkal nagyobb és jelentősebb, gondolatokban gazdag művekkel ajándékozta meg irodalmunkat és az emberiséget. Petőfi személyén keresztül válik hát ez a négy sor is jelentőssé.

III. A TÉMA ÉS A PROPOZITUM FELISMERÉSE

(ALAPFOGALMAK TISZTÁZÁSA)

Mivel szövegelemzésünk tengelyéül a mondat aktuális tagolását választottuk, szükséges lesz az eddigieknél pontosabban megvilágítani, mi lehet az aktuális tagolású mondatban téma és mi lehet propozitum, továbbá hogyan ismerhetjük fel Petőfi verseiben az aktuális tagolású mondatokat s ezeken belül a témát és a propozitumot.

1. A téma jellemzői a propozitummal szemben

a) A „téma” fogalmát FIRBAS így határozza meg (1964b. 272): „the theme is constituted by the sentence element (or elements) carrying the lowest degree(s) of CD within the sentence”, vagyis „a mondatnak az az eleme (vagy azok az elemei), mely(ek)ben legalacsonyabb fokú a kommunikatív dinamizmus”. Másutt (1966. 240—1) felsorolja a szavaknak azokat a típusait, amelyek nyelvtani-jelentéstani alkatuknál fogva az angolban alkalmasak arra, hogy elsősorban a téma funkcióját töltsék be. Ilyen a személyes, a birtokos, a mutató és visszaható névmások és a határozott névelős főnevek csoportja, tehát a mondatnak a fogalmi vagy a mutatómezőben determinált elemei.

Egyelőre el kell ismernünk (vö. DRESSLER 1974. 94), hogy a kommunikatív dinamizmus intuitív fogalom, nincs még kellően definiálva sem nyelvészeti, sem közlélméleti szempontból. Kiindulásul mégis alkalmas, mert érezhető, önmegfigyeléssel tapasztalható és bizonyos fokig kísérletekkel is lenyomozható, elsődleges jelenség a nyelvi kommunikáció folyamatában. És minden egzakt (vagy egzaktságra törekvő) rendszernek ki kell indulnia valamilyen tapasztalati axiómából. Maga DRESSLER (1973. 52—5) az aktuális tagolással kapcsolatos jelenségek szövegbeli meghatározottságával foglalkozik, és különösen arra hívja fel a figyelmet, mi az, amit a szöveg vizsgált helyén az előzmény alapján a hallgató

(olvasó) vár a szöveg folytatásában. A kommunikatív dinamizmusnak pedig olyan árnyalatnyi változásaira is ad példát (1974. 95), amelyek mégsem a téma és a propozitum elhatárolására jellemzők; ez azért van, mert hiányzik azon a helyen a CD változásával együtt a (predikatív viszonyhoz hasonló) vonatkoztatás mozzanata.²⁸

É. Kiss Katalin (1977. 1–2) arra mutat rá, hogy a topic (mely az ő angol példáiban a mondatkezdő témával azonos) azért tekinthető adottnak, mert a szövegbeli előzményben szó volt róla, mégpedig nem szó szerint, hanem fogalmilag. A téma (topic) tehát sokszor nem forma szerinti ismétlése egy előzőleg előfordult szónak, hanem olyasmi, ami az előbb említett dolognak, fogalomnak szinonimája, rövidebb vagy kifejtettebb megnevezése, arra névmási elemmel való utalás vagy éppen abból kikövetkeztethető körülírás, sőt lehet az előzményből következtetett, természetesnek, magától értődőnek tekintett állítás is.

A magyarban ugyanazok a tendenciák jellemzők a témára, mint amelyeket FIRBAS az angol és cseh szövegekből megállapított, de a birtokos névmás helyébe birtokos személyranggal ellátott főnevet kell tennünk. Azt is elfogadhatjuk, hogy a határozatlan névelő rendszerint a főnévnek propozitum-funkcióját jelöli meg, hiszen a szövegbeli előzménytől való függetlenségre utal, de a magyarra nézve ezt kiegészíthetjük azzal, hogy még inkább erre való a névelő hiánya. Persze ez nem automatikus, nem kivétel nélküli függés, hanem inkább csak azt mondhatjuk FIRBASSzal és ILJISSel (1965. 201), hogy a határozatlan névelős (és a névelőtlen) főnévre a P-tendencia jellemző, a határozott főnévre a T-tendencia.

Ezek a tendenciák rendszerint tisztán érvényesülnek — tehát a T és a P könnyen felismerhető, jól szétválik — akkor, ha a T kezdi a mondategységet, utána pedig semmiféle szórendi tényező nem utal ennek a mondatkezdő résznek kiemelt voltára, hanem inkább az utána következő (tehát P) szakasz nagyobb fontosságát jelzi. Ilyen jól felismerhető T például — az idézett mondatokban, versrészletekben többnyire ritkított (míg a propozitum, ha jelölése szükséges, *dőlt*) szedéssel — a személyes névmás (egyszerű igei állítmány előtt, puszta megszólítás után): „t e ettél” (Farkaskaland); személynévmási határozószó (jelzős tárgy előtt, az előző tagmondat alanyára utalva): „És tőle ily beszédet hallani” (uo.); személyragos birtokosjelzős alany (tagadott állítmány előtt; az előző mellékmondatot megelőző főmondat *Kinok* alannyal kezdődik): „kínja lánghi el nem aluvának Jéggyöngyétől szeme harmatának” (Távolból). Személyragos és jelzős főnévi határozó (névelőtlen alany előtt, csak közvetetten utalva távoli előzményre, az egész költemény kezdetére): „Szép hazámba ismerősök mennek” (uo.); határozott névelős alany

(névelőtlen nominális állítmány előtt; az előző versszakban kétszer is volt szó búról): „A búbanat gonosz vendég, rossz madár” (Dínomdánom). Mutató névmási alany (névelőtlen főnévi határozó előtt; a két mutató névmás a címül írt *keresztút* összetett fogalmát bontja fel): „E z kelet felé visz, A z nyugatnak.” (Keresztúton állok . . .) Visszaható névmási tárgy (egyenes szórendű igekötős állítmány előtt, halvány visszaulással az előző versszak ugyanilyen névmási alakjára): „Hogy magamat kisírhassam” (A faluban utcahosszat . . .) Kölcsönös névmási tárgy (elválasztva a hozzá tartozó igei állítmánytól; búcsúzást és könnyezést leíró előző versszakok után): „Egymást még mi is látjuk tán.” (Hull a levél a virágról . . .)

További példák nyelvtani szerkezet szerint részletezve a VIII. fejezetben.

A személyragos alany T-szerepe akkor is tisztán felismerhető, ha (hangsúlyos szakaszban levő) igei vagy melléknévi állítmány után áll: „*Szőke, barna lesz-e fürte?*” (Az én mátkám) A személyes névmás vagy névmási határozószó is: „*ilyet adjsza nékem*” (uo.). Mutató névmás: „*S nem elég e z*” (Szeget szeggel). Visszaható névmás: „*Sehogy sem t'om kifejezni Magamat*” (Ivás közben). „*Találtam már mást magamnak*” (Nem ver meg engem az isten . . .)

b) A főnév meghatározottsága szerinti tendenciát kereshetjük az ige jelentése: ha az ige keletkezést, megjelenést fejez ki, ez már jelzi alanyának új voltát, tehát P-funkcióját akkor is, ha alakilag határozott (vö. FIRBAS 1966. 242—3; 256; SCHLACHTER 1976. 374), pl. személyragos: „*Vágyaimnak sólyomszárnya támadt*” (Távolból). Itt az ige alanyával együtt alkotja a teljes propozitumot, szétválasztva a birtokos szerkezetet úgy, hogy a birtokos már inkább részeshatározó, önálló mondattag: téma. Még inkább felismerhető az alanyával együtt propozitum funkciójú ige, ha az alanyak sem névelője, sem személyragja nincs: „*Túlán, vélem átellenben épen Pór menyecske jött*” (A Tisza). A 'megjelenés'-nek távolabbi szinonimái is jelezhetik az alanyos predikatív szerkezet propozitum voltát, pl. a következő mellékmondatban: „[A ház mögött pedig terül az ól,]* Honnan *juhoknak bégetése szól*” (Farkaskaland), ahol a vonatkozó névmási határozószó tölti be a T-funkciót.

* Szögletes zárójelben az elemzett versrészlet szövegkörnyezete

c) Igazat adhatunk FIRBASnak, hogy legtöbbször nem egyik vagy másik nyelvtani, jelentéstani elem, hanem több elem együttese, kooperációja (FIRBAS—PALA 1971. 99: interplay) jelzi az aktuális mondattagokat.

DRESSLER (1974. 96) gépi statisztikai vizsgálatai is azt mutatták, hogy a kétféle névelővel határozottnak, ill. határozatlannak jelzett főnevek egymáshoz viszonyított sorrendjének pusztán mechanikus osztályozása nem alkalmas arra, hogy a funkcionális mondatperspektívát objektív empirikus módszerrel felmérjük. Az aktuális mondattagolás tehát nem a felszíni szerkezethez tartozó esetleges sajátosság, mint némely amerikai generativista véli. — A nyelvi formaelemek kooperációjáról a kommunikatív hatás létrejöttében l. még SCHMIDT 1969. 142. Sőt azt is mondhatjuk MISTRÍKkel (1965. 230), hogy az aktuális (kontextuális) mondattagolás minden nyelvi szintet érint. Ezt hangzották az 1970 októberében tartott csehszlovákiai tanácskozáson mások is, pl. HALLIDAY (1974. 52—3), SGALL (1974. 57—71), KOVTUNOVA (1974. 142—51), NOVÁK (1974. 177—8), DAHL (1974. 75—80), O. Ch. CACHER.²⁹

Épp ezért úgy látszik, még a mondatgenerálás technikájában sem mindig célravezető az az eljárás, melyet magyarul DEZSŐ László és SZÉPE György mutat be (1967. 366—7), hogy ti. a mondat ábrázoló („ideális logikai”) jellegű szerkezetét — BÜHLER-féle értelemben: V.A)1., VI. A) 1. — tekintjük bázisnak, a közlés szempontjából eltérő, többféle változatú (sorrendű stb.) alakjait pedig csupán a felszíni struktúrában tartjuk számon. A közlés indítéka és célja szempontjából az aktuális tagolás nem felszíni, hanem mélyszerkezeti jelenség. Ezért a DEZSŐ—SZÉPE-féle modellek csak akkor használhatók, ha a generálás egész rendszere nem a közlési funkciót, hanem a mondat ábrázoló (ill. objektív logikai) funkcióját veszi alapul. Későbbi munkájában DEZSŐ (1972. 87) maga is bírálóan említi ezt a tanulmányt, mely még a CHOMSKY Aspects-ében (1965.) leírt mélyszerkezetre épít (de azért még ekkor is felszíni szerkezetnek tekinti a téma-réma tagolást: 1972. 90). Hasonló bírálattal illette SGALL (1967. 205) DANEŠ korábbi (1958-ból és 1959-ből idézett) álláspontját, mely szerint a funkcionális mondatperspektíva nem tartozik a grammatikához; SGALL meg éppen CHOMSKYRA hivatkozva úgy látja, hogy beletartozik, mert a grammatikát tágabban: nyelvrőlírásként kell értelmezni.

Az igének és alanyának jelentéskategóriája kölcsönösen determinálja egymást, és ami jelentésükben rokon, az kihathat az aktuális mondattagolásra is. Pl. ebben a tagmondatban: „A seb begyógyul” (A Dunán) két tényező is jelzi, hogy *a seb* téma: 1. a határozott névelő, 2. az előzményben már volt szó sebről.

Az eszközök együttesének ezt a szerepét igazolja az a „próba-fúrás” is, amelyet FIRBAS (1966. 251) megfigyelése nyomán végeztem arra nézve, hogy a *megjelenik* és a *gyülekezik* ige mikor adja át a mondathangsúlyt alanyának. Az alany ugyanis — akár csak létrehozást jelentő igék mellett az eredménytárgy — keletkezést jelentő igék mellett eredményalanynak tekinthető, hiszen az ilyen igei szerkezet egyenesen azt fejezi ki, hogy az

alany jelölte személy vagy dolog létrejön vagy legalább éppen érzékelhetővé válik, megjelenik. Nos, Petőfi verseiben a *megjelenik* ige alanya akkor kíván hangsúlyt, ha amúgy is határozatlan. Ilyenkor azonban az igekötő fordított szórendje is jelzi az alany egyértelmű mondathangsúlyát, pl. a következő versrészlet főmondatában:

Amint ott hosszában feküdt [a börtönben], előtte
Egy hölgyalak jelent meg,
Kiben ráismert hitvesére (Az apostol XVII).

Csak egyetlen példa akadt arra, hogy a *megjelenik* ige határozatlan névelős alany után megtartja egyenes szórendjét:

El fog dőlni e világborító
Fa, ha majd egy óriás megjelen. (Hol van oly nagy pusztaság...)

Ebben az esetben a predikatív szintagma aktuális tagolása nem éles, nem egészen határozott. Az alany új voltát jelzi a határozatlan névelő és az ige jelentése, de az ige sem válik az alany után hangsúlytalanná, hiszen a pusztaság ígét nem az alany, hanem az igekötő előzi meg. Nincs tehát meg a súlyviszonyok polarizálását mutató kooperáció, hanem a hangsúlyosság tevő erők egymás ellenében hatnak. Ennek eredménye az, hogy a mellékmondatot egyaránt tekinthetjük akár propozitummal, akár témával kezdődőnek (s ezért a vers előadásában mindkét fajta interpretálás jogos és helyes lehet); valójában mégis jobb ezt a mellékmondatot tagolatlanak tekinteni. (Hasonló jelenségekről bővebben lásd az V. és VI. fejezetet.) Példánk a *megjelenik* ige szempontjából közbülső helyet foglal el az Apostol-ból idézett példa és Vörösmarty verssora közt: „S im a várt szerencse *megjelen*” (Szép Ilonka I). Az Apostol-ban az ige világosan T, a Szép Ilonka-ban egyértelműen P.

A *gyülekezik* és a *gyűlik* példáiban a névelőtlenség jelzi az alany P-funkcióját, pl.

Körülöttük *fiatalok vének*
Gyülekeznek búcsúvétel végett. (Péter bátya)

Ebben és a többi hasonló példáiban az ige nem igekötős, tehát sem fordított szórendjével nem erősítheti az alany P-hangsúlyát, sem egyenes szórendjével nem gyöngítheti. Idézett példánkban az ige súlyát némileg emeli ugyan sorkezdő helyzete, de ez nem olyan nyelvtani tényező, hogy lényegesen befolyásolná az alany P-szerepét.

Hangjelenség létrejöttét fejezi ki a *hallik* ige, ezért ennek az alanya is mint eredményalany válik az adott mondatban egyértelművé és jelentőssé, ha ige előtti helyzete is erősíti. Az olyan példákban, mint „De hallik Kont mennydörgése” (Kont és társai), az ige nem veszti el súlyát teljesen, csak veszít belőle, ezért az alany P-funkciója sem egyértelmű, mégpedig két okból: 1. az igen után következik (s ez a tény a magyarban — ellentétben a más szintagmákra általában jellemző T—P sorrendre való tendenciával — inkább az alany súlyának csökkentésével jár), 2. determinált fogalom (birtokos szerkezet tulajdonnévi birtokos jelzővel), a determináltság pedig a T-funkció felé húz. Tehát ebben a mondatban is inkább súlymegoszlásról s így tagolatlanságról beszélhetünk, mint aktuális tagolásról.

Az előző fejezetben elemzett versben két olyan mondatot is találtunk, amelynek alanya a mondat témája, mégpedig az egyikben a mondatkezdő személyes névmás: „Én [ugy hiszem, hogy meg fog fagyni végre]”. A másikban a kérdő propozitum után következő határozott névelős főnév: „[Mivé lesz] a föld?” Ilyen egyszerű szerkezetű mondatokban, ahol az alany — szórendi helyzete folytán — nem főhangsúlyos, világos, hogy az állítmányi szakasz az alanyról mond ki valamit. A mellékmondatra utaló névmás, ha a főmondat igéje előtt áll, főhangsúlyos (*ugy*), ezért nyilvánvaló, hogy a súlyszakaszt (propozitumot) vezeti be, maga pedig mellékmondatával együtt a pusztá propozitum, közrefogva az igét, mint a súlyszakasz T² értékű altagját. A kérdő névmás hasonlóképpen főhangsúlyos, a súlyszakaszt vezeti be.

d) A mondat témájára rendszerint az jellemző, hogy olyasmit jelent, ami az adott helyzetben vagy a mondat előzményéből ismeretes, a propozitum pedig olyat, ami a közlésben új. De ez is csak tendencia (vö. FIRBAS 1966. 255). Vannak mondatok Petőfinél is, rendszerint szöveg kezdetén, amelyekben a téma nem valami ismertet jelent, és olyanok is vannak, amelyekben a propozitum nem újat jelent (vö. É. KISS 1977. 2, ill. 7). Ilyenkor a mondattagok egymáshoz viszonyított közlési értéke

határozza meg, melyik a téma, melyik a propozitum. E közlési értékek viszonyát szórendi és determinációs elemek együttese határozza meg. Pl. „Egy bölcs hajdan számaron utazott.” Újat mond az alany is, az állítmányi szerkezet is, hiszen ez egy vers kezdő mondata. Az ige (és a mondat) alanya, bár előzőleg nem volt bölcsről szó, és ezt határozatlan névelője is jelzi, mégis témája, nem propozituma a mondatnak. T-funkcióját két körülmény határozza meg: 1. kezdi a mondatot, 2. nem közvetlenül az ige előtt áll, hanem elválik attól a szószerkezettől, amelynek P-funkcióját az igét közvetlenül megelőző névelőtlen főnévi határozó a magyar szórend FOGARASI felfedezte alaptörvénye értelmében világosan jelöli. Ez a szórendi törvény a magyarban sokszor jobban eligazít a T—P viszonyra nézve, mint ha az elemzett példa alapján azt mondanánk ki, hogy névelőtlen és határozatlan névelős főnév viszonyában a névelőtlenség jelöli a propozitumot.

Máskor — szöveg belsejében — előfordul, hogy egy személyes vagy mutató névmás, mely alapjelentésénél fogva ismert személyt vagy dolgot jelöl meg, mégis propozitum. Ilyenkor ti. a szövegösszefüggés előre és visszaaláló vonatkozásai és a logikai modalitás kifejező eszközei a döntők. „Ez fáj nekem csak” (István öcsémhez). „(El)hagyni, fiúk, titeket.) Ez fáj nekem” (Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz). Mindkét esetben a szövegben előzőleg kifejtett mondattartalomra mint tényre utal a mutató névmás. Hogy mégis propozitum, azt az ige előtti helyzete önmagában nem határozza meg — hiszen az igei állítmány is lehetne propozitum —, de jelöli az „István öcsémhez” esetében a *csak*, melynek csak a névmási alanyra vonatkoztatva van értelme, és mindkét példában a szöveg folytatása, ahol az *ez* megismétlődik alanyként, P-funkcióját pedig a szinonim tagmondatok igekötős igéjének fordított szórendje egyértelműen determinálja: „ez keseríti meg”, ill. „ez szomorít el”.

e) Ha a kijelentő mondat nem a közlés egészére irányuló kérdésre felel („Mi történt?”, „Mi van?” stb.), hanem valamelyik meghatározott részletre irányuló kérdésre, akkor bizonyos, hogy a mondat aktuális tagokra oszlik (vö. FÓNAGY—MAGDICS 1966. 99). A kérdésre felelő szó vagy maga a propozitum, vagy a P szakasznak legsúlyosabb, az altagolásban is P funkciójú része, pusztán propozitum. A téma ilyenkor belefoglalható a felteendő kérdésbe, szintén témaként. Pl. „(Én) mit hiszek?”. „Min utazott (egy bölcs)?”

f) Egyetlen rövid határozószó is lehet pusztá téma, főleg ha szembeállítást tartalmaz, mint a *most* a Hazámban c. vers utolsó előtti versszakában, visszaulva a 2. versszak *Rég volt* propositumára: „De most a bűt, a hosszú kínokat, melyektől szívem oly gyakran dagadt, És minden szenvedés emlékezetét *Egy szent öröm könyűje mossa szét*”. A versnek utolsó sora propositum, az időhatározó után sorakoztatott tárgyak pedig (az elsőnek mellékmondatával együtt) tekinthetők egy újabb témának, de felfoghatók úgy is, mint a hosszú (teljesebb) propositum T² altagja.

2. Nehezebb esetek, kereszteződő szempontok

Nem ennyire egyszerű a felismerés az olyan mondatokban, mint A borozó c. versnek kezdése: „Gondüző borocska mellett Vigan illan életem”. Az világos csak, hogy a *vigan* módhatározó az ige előtti helyzetben főhangsúlyos, tehát az igével együtt a propositumot vagy legalább annak P² altagját alkotja. Vele szemben a két főnévi mondattag („gondüző borocska mellett” és „életem”) elvileg egyaránt lehetne téma. Az a kérdés, hogy melyik főnévi szakasz válik el határozottabb metszettel a mondat többi részétől. A nyelvtani elemzés elsősorban állítmányi és alanyi szakaszra tagolja a mondatot, a helyhatározót az állítmányi szakaszba sorolva. Kérdés azonban, hogy ez a tagolás felel-e meg legjobban a versbeli tagolásnak: „Gondüző borocska mellett Vigan illan¹ életem”? Az élet nem témája ennek a költeménynek, és ennek a mondatnak sem. Sokkal inkább a bor. A versmondat tagolása tehát nem vág teljesen egybe a szintaxis szerinti tagolással. Hogy a borocska inkább kínálkozik témának, a mellett több ok is szól: 1. a költemény címe, 2. a verssorok szerinti ritmikus tagolás, 3. az első sor megisméltése a harmadikban, 4. a bor a költemény folyamán többször is visszatér témaként. A nehéznek látszó kérdést mindezek figyelembevételével egyértelműen eldönthetjük: „Gondüző borocska mellett” az egész versmondat témája, az „életem” a súlyszakaszon belül csak másodrendű téma. A két verssornyi mondaton tehát így jelölhetjük az aktuális mondattagokat és altagokat (a témát pontozott, a propositumot sima aláhúzással jelölve):

Gondüző borocska mellett | Vigan illan életem.

Képletben kifejezve, lineáris felírással:

$$S_1 = T + P[P^2(P^3T^3) + T^2].$$

Vagy az alárendeltségi viszonyokat síkban szemléltetve:

T	P	
	P ²	T ²
	P ³	T ³

Ez körülbelül megfelel a DEZSŐ—SZÉPE rendszerezése (1967. 371) szerinti (d) típusnak. (De nem „diszjunkt topic-nyelv”, hanem csupán egy mondatípus!) Rokonait a VIII. fejj. 3.B) szakaszában tárgyaljuk.

Itt ezt a döntést még jobban megvilágítja FIRBAS fejtegetése (1966. 246) az ismeretesség különböző fokairól. Lehet egy fogalom általánosan ismert, az „ad hoc” szövegösszefüggésben mégis új, egy másik fogalom pedig már a szövegben sem új. Az idézett versben ez a viszony áll fenn az *életem* és a *gondüző borocska* közt: a költő élete eleve adott fogalom, mégis ebben a versben itt először fordul elő. A bor pedig már szerepelt a vers címében, ezért az 1. mondatban annak van elsőlegesen T-funkciója.

A költemény 2. versmondata ugyanezzel a témával kezdődik: „Gondüző borocska mellett, Sors, hatalmad nevetem.” Ennek a P szakasza azonban másképp alakul. A téma és a propozitum közé egy rövid megszólítás ékelődik. Az ilyen mondatot kétféle mondatípusba is sorolhatjuk. Tekinthetjük közbeszúrásos (közbeékeléses, megszakított) formájú mondatnak is, tekinthetjük T+P tagolású mondatnak is. Itt célszerűbb, ha az utóbbi besorolás mellett döntünk, hiszen az 1. mondat szerkezetével való párhuzam ezt a formát sugallja akkor is, ha a súlyszakaszon belül egy kis zökkenőt találunk. Ettől eltekintve sem a puszta propozitummal kezdődik a súlyszakasz, mert a mondat főhangsúlyát a *nevetem* ige hordozza. Ennek a mondatnak aktuális tagolása:

Gondüző borocska mellett, Sors, hatalmad nevetem.

Ugyanez eltérő szedéstípussal ábrázolva:

Gondüző borocska mellett,
Sors, *hatalmad nevetem.*

Képletben:

$$S_2 = T + P[S^i + (T^2 + P^2)].$$

A költeménynek még két olyan versmondata van, amely témával, illetve témaszakasszal kezdődik. A 3. versszak egyetlen versmondattal; mellékmondattal ugyanis nem tekinthetjük versmondattal, mert értelmileg része az egész mondatnak. Ennek a versszaknyi mondatnak témája az 1. sor: „És a bor vidám hevében”. A borról is, a vidámságról is volt már szó, a határozott névelős mondatkezdő főnévi szerkezet tehát téma. A *Füttyentek* stb., a mondat főhangsúlyos szavával kezdődő szakasz a teljes propozitum, mely itt magában foglalja a „zord világ” megszólítást és a hozzá tartozó vonatkozó mellékmondatot is.³⁰

De nem csak egyszerű vagy többszörös jelzős szerkezet lehet témája a mondatnak. A költemény utolsó versszaka feltételes mellékmondattal kezdődik: „Egykor majd borocska mellől A halál ha üzni jő”. A főmondata előtt álló feltételes mellékmondat nem szokta a fő mondani- valót tartalmazni, hanem csak előkészíti azt. Mondhatjuk, hogy az ilyen mellékmondat az egész mondatnak témája, hiszen a költő a feltétel bekövetkezéséről mond valamit, és amit mond róla, azt a főmondatba teszi. (L. még: XII. 3. e.) A propozitum elhatárolása itt nem ilyen egyértelmű. A vers befejező sorai („Még egy korty — s nevetve dülök Jégöledbe, temető!”) a vers meghökkentő csattanóját tartalmazzák, ezért a két első sorhoz viszonyítva mindenképpen P jellegűek. Mégis helyesebbnek látszik úgy tagolni, hogy csak a „Még egy korty” hiányos szerkezetű tagmondatot tekintjük főmondatnak s egyben az egész mondat propozitumának, a gondolatjel után következő mellérendelt tagmondatot pedig külön versmondattal.

Ebben a költeményben a bor a szó köznapi és irodalmi, valamint aktuális mondattagolási értelmében egyaránt téma. Ez nem jelenti azt, hogy a költemény minden mondatában szükségképp téma. A 2. versszakban, ahol a mellékmondatbeli főhangsúlyt a *bor* kapja, P-funkciót hordoz. A 4. versszakban is inkább P jellegű: „*Bor* tanita húrjaimra Csalni nyájas éneket” stb. E versmondatok részletkérdéseire ebben a fejezetben nem térek ki.

3. Ugyanaz a szó T és P gyanánt

Más szavak is előfordulhatnak ugyanabban a versben hol T, hol P gyanánt. A módhatározó, mely az igének majdnem vonzatszerű tartozéka, rendszerint vele együtt az állítmányi szakaszba tartozik, főhangsúlyos, P funkciójú szokott lenni. Pl. „Sziklákön a patak *Gyorsan* sikamlik el” (Két vándor). De névmási kérdőszó mellett már a témaszakaszba kerül: „Oly gyorsan szerepet A róna térein *Miért* cseréltetek?”

Ilyen szórendi inverzió esetén az aktuális tagolás kettévágja a szintaxis szerint szorosabban összetartozó szerkezetet is. Ez a szórend ugyanis ilyen tagolást ad a mondatnak:

Oly gyorsan szerepet A róna térein Miért cseréltetek?

$$S = T[P^2(P^3 + T^3) + T^2] + P(P^2T^2).$$

Mai szabatosabb prózai formája ez lenne:

Miért cseréltetek szerepet oly gyorsan a róna téerein?

Vagy:

Miért oly gyorsan cseréltetek szerepet a róna téerein?³¹

A szövegelőzmény itt nem okolja meg, miért került a módhatározó a témaszakaszba. Ezt csak az egész költemény nagyritmikai felépítése

magyarázza: öt versszakon át racionális — vagy lényegében ilyen jellegű — mondatformák sorakoznak egymás után, ezt követi az utolsó előtti versszakban két nem ilyen tagolású mondat, majd a költeményt lezáró utolsó versszak, mely két racionális formájú mondatból áll, tehát a korábbi versszakok súlyelosztását aprózza tükrözi. L. még a X. fej. 2. a) szakaszát és a X. 5., továbbá a XIV. B) 2. fejezetben található verselemzéseket.

Ha ugyanaz a fogalom vagy kifejezés egy-két versszakon belül ismétlődik, akkor is lehet az egyikben T, a másik esetben P-funkciójú. Azt sem mondhatjuk ki eleve, hogy az így ismétlődő szó első megjelenésekor szükségszerűen propositum, másodsor pedig mindig téma. Talán ez a gyakoribb sorrend, de a P- vagy T-funkciót végső soron a teljes szövegösszefüggés determinálja. Lássunk egy példát arra, hogy egy jelzős főnév, az *óriás király* első előfordulásakor a súlyszakaszt kezdi, a rá következő versszakban pedig a versmondat témája:

Igy ballagott János bámulva mód nélkül.

Egyszerre előtte valami sötétül.

Az óriás király nagy fekete vára

Volt, a mi sötéten szeme előtt áll.

Nem hazudok, de volt akkora kapuja,

Hogy, hogy . . . biz én nem is tudom, hogy mekkora,

Csak hogy nagy volt biz az, képzelni is lehet;

Az óriás király kicsit nem épített.

(János vitéz* XX)

János eddigi vándorlása közben még nem találkozott az óriás király várával. Ennek a megnevezése tehát az olvasó számára meglepetésszerűen új. Vele szemben sem az ige, sem a hozzá kapcsolódó vonatkozó (állítmányinak, más szempontból alanyinak tekinthető) mellékmondat nem mond újat, hiszen a nagy sötét valamiről a versszak második sorában szólt a költő. Az egysoros birtokos jelzős szerkezet a maga egészében propositum, a szerkezeten belül mégis *az óriás király* birtokos jelző mondja a legtöbb újat, mert a „nagy fekete vár” jelentéskategóriáját már

* A továbbiakban: JV.

nagy körvonalakban jelezte a *valami sötétül* kifejezés, de hogy kié ez a vár, arról ebben a sorban értesülünk először. A következő versszak utolsó sorában nem *az óriás király* tartalmazza az új közlést, hanem az, hogy *kicsit nem épített*. Ez tiszta T + P tagolású versmondattal, mégpedig olyan, amelynek propozituma T² + P² altagolású. (A 'kicsi' ugyanis, mint az előbbi sor *nagy* melléknevének ellentéte, már nem egészen új; erre mint témára vonatkozik a tagadószó — és ezért kiemelt hangsúlyú — igei állítmány propozitumként.)

Egy másik példán azt szemlélhetjük, hogy ugyanaz a személyragos főnév (*unokaöccse*) első előfordulásakor téma, ismétlődésekor pedig propozitum:

Az öreg ur.

Az öreg úrnak élete
Szánandó gyötirelem,
Veséig gyöttri a szegényt
Féltékeny szerelem.

Unokaöccse olly gonosz,
S szép, ifju a neje;
Unokaöccse ver szöget
Megőszült fejibe.

A vers címéből és a két versszak indításából következik, hogy a versnek két fő „témája” van: az öreg úr és unokaöccse. Témával indul az első versszak, hiszen témáját már a cím jelzi, és témával indul a második versszak is. A verselés egyszerűsége ugyanis annyira magával ragad, hogy a második versszak kezdetén már valami ismétlődést, párhuzamot érzünk a két versszak kezdetében. Ha az egyiknek témája „az öreg úr”, akkor a másiké a vele kapcsolatban levő másik személy. Az *oly gonosz* kifejezésben a fokozó szerepű *oly* rendszerint erősebb nyomatékot kíván, ezért itt is természetesnek találjuk, hogy ez az állítmányi szakasz propozitum. A 2. sorban is melléknévi — mellérendelő — szerkezet az állítmány, ugyancsak P szerepű. Az 1. és a 2. sor azonban nem párhuzamos, hanem fordított nyelvtani felépítést mutat: chiasmust. Ennek megfelelően az aktuális mondatok is a tükörszimmetria viszonyában állnak egymással: az 1.

sorban T+P, a 2.-ban P+T sorrendben. Tehát az 1. versszakkal való párhuzam és a 2. sorral alkotott szimmetrikus szerkezet — ez mind arra mutat, hogy az 1. sorbeli *unokaöccse* témaként jelentkezik, jóllehet először fordul elő. A 3. sort kezdő *unokaöccse* viszont nem téma. Ezt elsősorban a *szöveget ver* kifejezés fordított szórendje indukálja; az igekötőszerűen az ígéhez tartozó állandó tárgy vagy határozó ugyanis a magyar szórend törvényei szerint akkor kerül az ige után, ha az ige előtti mondatrész mondathangsúlyt, kiemelő nyomatékot kap. Ez a kiemelés két irányban törvényszerű: determinálja a szó P-funkcióját a közlésben és hangsúlyát a kimondásban. Hogy az öreg úrnak nagy gondja van, ezt már tudjuk az előzményből; hogy a feje megöszült, ez sem mond olyan lényegesen újat, mint az, hogy gondjának fő oka az *unokaöccse*. A két sorra terjedő vérsmondatok tehát *unokaöccse* a propozituma (mégpedig kiemelt nyomatékú P), a további másfél sornyi mondatzaksz pedig a témája.

4. Határozók T-, illetve P-szerepe

a) FÓNAGY Iván és MAGDICS Klára (1966. 98) egy sereg határozóra idéz példamondatokat, melyekben a határozó jelentése a hangsúly helyzetétől függ. (A határozótípusok átfogóbb jellemzésébe foglalja bele ezt a jelenséget KIEFER: 1967. 32—53.) Némelyikre Petőfitől is idézhetünk hangsúlytól függő szembenállásokat, de hozzátevé, hogy a határozót csak világos — legtöbbször a szórenddel determinált — mondathangsúlyos helyzete mutatja propozitumnak; ha a mondathangsúly nem rá esik, az már ritkábban jele T-szerepének. Pl. a „Kicsapott a folyó” következő mondatában:

Elvitte az árvíz
A töltést, a hidat;
Amott megy a hidból
Az utósó darab

— az *amott* határozószó P jellegű az előző sorban már megnevezett hidhoz való viszonyában, de T jellegű az új közlést tartalmazó „Az utósó darab” alanyhoz képest. A kettős viszonyulás némileg közömbösíti egymást, így

az utolsó tagmondat végelemzésben tagolatlan ábrázoló mondatnak számít.

De világosan T funkciójú az „amott” (a hozzá tartozó determinált helyhatározókkal együtt), ha az utána következő szakaszt kérdő névmás vezeti be (Kinn a ménes, kinn a pusztán):

Hát amott Kecskemét felől
A homoktorlatok megől
Ki lépeget szép lassacskán
Egy szép sötétpej paripán?

Téma az „Amott fönn” akkor is, ha utána az ige előtti alany határozatlan névelős, mint a verscímül is adott kezdő sorban: „Amott fönn *egy csillag ragyog*”.

b) Könnyen hajlanánk arra, hogy olyan nominális mondatokban, valamint a hozzájuk hasonló „Itt a nyilam” típusúakban, melyeknek határozott névelős alanya a második helyen áll, az első tagot propositumnak, a másodikat témának tekintsük. Az állítmányi funkció azonban — akár szoros értelemben, akár tágabban véve — nem mindig azonos a propositum funkciójával. Verskezdő mondatban, mint „Itt a nyilam”, a névelős alany éppúgy újat mond, mint az előtte álló, állítmányi szerepű határozó, tehát nem témája a mondatnak. Az illet aktuális tagolás nélküli, ábrázoló jellegű mondatnak kell tekintenünk, az állítmányi (vagy állítmányszerű) és az alanyi tagját körülbelül egyformán hangsúlyozzuk. (L. még az V. fejezet A)2—3. szakaszát, a VI. fejezet bevezetését, továbbá ELEKFI 1964. 333, 341.) Vers belsejében pedig éppen az alany lehet propositum: „És kezében *a lant*” (Csendes tenger rónaságán...)³²

5. Látszólagos és valóságos tagolás

Látszólag ilyennek indul a Két vándor is:

Honán kül a fiú
Honában a patak
Magas hegyek között
Együtt vándorlanak.

Az írásjel hiánya mégis arra késztet, hogy végigolvassuk a versszakot; az utolsó sorban pedig szabályos nyelvtani állítmányt találunk. Ez az együtt határozóval a versmondat propozituma, az előző alanyok és határozók pedig a hozzá tartozó hosszabb téma.

6. Azonosító mondatok aktuális tagolása

Sokszor nehezen dönthető el a T és a P viszonya a főnévi állítmányú mondatokban, különösen az azonosító szerkezetűekben. A viszony eldöntésében gyakran a sorrend is szerepet játszhat: két határozott főnév közül inkább a második helyen álló a propozitum: „A nagy világ az *életiskola*” (Hazámban). Ha azonban határozatlan és határozott névelős főnév áll egymással szemben, a határozatlan névelős a propozitum, még ha első helyen áll is: „*Egy gömböc legyen* a magas ég” (Disznótorban). Akkor is, ha az első főnév nyelvtani-jelentéstani szempontból nem állítmány (tulajdonítmány), hanem alany (megjelölő): „*Egy tengerészköpeny Fölöttök a fedél*” (A szökevények III).³³

A bemutatott példák talán eléggé megvilágítják a téma és a propozitum főbb típusait, valamint azt, hogyan lehet az aktuális mondattagokat felismerni ott, ahol egyáltalán vannak. De nem akartam eltitkolni a nehézségeket sem, az olyan határeseteket, amelyekben egy-egy kritérium alapján némileg önkényesen kellett eldöntenem, mit tekintünk egyáltalán versmondatnak — erre nézve l. bővebben: II. 2.b); XIV. A)3. —, és hogy mi tartozik egy-egy bonyolultabb szerkezetű mondat témájához vagy propozitumához. Ahhoz már további részletkutatások kellenének, hogy a morfémaak szerkezetéből és a szövegösszefüggésből az aktuális mondattagolást is olyan egzakt pontossággal levezethessük, mint a mondatszerkezet formai felépítését (pl. VARGA 1968. 315). DEZSŐ—SZÉPE (1967) erre irányuló kísérlete csupán kiindulópontul szolgálhat a szabályok felállításának egyik lehetőségéhez; mondatelemzési eredményeinket csak alkalmilag vethetjük össze néhány ponton az ő generatív célú rendszerükkel.

IV. A RACIONÁLIS ALAPFORMA

(FONETIKAI JELLEMZÉS)

A) A HANGSÚLY JELENTÉSE ÉS FONETIKAI REALIZÁCIÓI

„A nyelv, amelyen írunk, különbözik attól, amelyen beszélünk” — írta stíluselméletében ZLINSZKY (1914. 180; újra: SZATHMÁRI 1961. 182). Az írott és a mondott szöveg szükségszerű különbségét már a bevezetésben érintettük. A hangsúlyozás a hangzó beszéd sajátága; írásban csak a fonémákat, a szóhatárokat és a mondathatárokat jelöljük. A tipográfiai kiemelést, mely pedig még Aranynál sem egyértelműen a mondathangsúly jele, Petőfi alig használja. A téma és a propozitum határát semmi sem jelöli, csak néha felel meg neki a gondolatjel, mely egyébként inkább a beszédszűnetnek vagy meglepő fordulatnak a jele. Pedig élőnyelvi szöveget nagyjából értelmesen hangsúlyozva tudunk elolvasni. Még a holt nyelvekről is azt írja SCHMITT (1924. 80—1), hogy bár alig legyőzhető akadályokba ütközik hangsúlyuk fonetikai jellegének megállapítása, mégis világosan felismerhetjük bennük a hangsúly jelentését.³⁴

1. Téma és önálló határozó hangsúlya

Egyetlen élő nyelven belül is sokféle fonetikai realizációja lehet a hangsúlynak, így az aktuális mondattagolás hangsúlyozásbeli kifejezésének is. Ennél sokkal egyértelműbb a hangsúlyozás jelentéséből kiindulni, a hangsúlyozás fogalmába beleértve a különféle hangsúlyok alkalmazásán kívül a hanglejtést és egyéb mondatprozódiai elemeket is. Egy mondatnak csupán a hangsúlyozási formájából nehéz volna kikövetkeztetni, hogy van-e benne aktuális tagolás, és ha igen, T—P sorrendű-e. Abból, hogy egy mondatban több hangsúlyos szó van, és hogy a mondatkezdő szakasznak nem a legnagyobb a hangsúlya, még nem következik, hogy ez

a mondatkezdő szakasz a mondat témája. Pl. ebben: „ösztonszerűleg én megölelém” (Kerényi Frigyeshez) az *ösztonszerűleg* határozó nem tekinthető témának, hiszen se nem alányszerű, sem olyan konkrét tárgyat, helyet, időt nem jelent, amihez a költő valamely cselekvésfogalmat vagy kijelentést kapcsolna, sem olyasmit nem jelöl, amiről az előzményekben szó volt. Hangsúlya nem mondathangsúly, hiszen a *megölelém* igekötője erősebb hangsúlyt kíván. Az *én megölelém* szókapcsolat valódi predikatív szerkezet hangsúlyos állítmánnyal, tehát racionális tagolást mutat, a szerkezetet megelőző módhatározó azonban a szerkezet elé vetítve kissé lazán függ össze vele. Önálló határozónak tekinthető.³⁵ Ilyen önálló határozók a mondat élén azok a módosító határozók (mondathatározók) is, melyekről H. MOLNÁR Ilona (1968. 61—2) nagyon meggyőzően kimutatta, hogy jelentésüknél fogva nem lehetnek mondathangsúlyosak, s hogy a mondat többi része által tartalmazott kijelentés egészére, annak érvényességére, ill. érvényességének korlátaira vonatkoznak. Más ilyen önálló határozók átmenetet mutatnak a témaszerű határozók felé. Az önálló határozóval kezdődő mondat típusa tehát érintkezik a racionális mondatformával, de nem mindegyik változata sorolható a T—P tagolású mondatok közé. L. még: XI. 2. g), 3.

2. Azonos tagolás, eltérő hangsúlyozás

Amint látjuk, az aktuális mondattagolást a mondat hangzó, akusztikai formája nem határozza meg, sokkal inkább a mondat egyes részeinek jelentése, jelentésviszonyai. És nem csak azonos hanglejtésű, hangsúlyozású mondat mutathatja az aktuális tagolás különböző formáit, hanem azonos aktuális tagolású mondatok is mutathatnak igen eltérő hangsúlyozási formákat. A racionális mondatforma P-hangsúlya lehet egyszerű szakaszhangsúly, mely nem intenzitásában, csak lefolyásának jellegében különbözik a T-hangsúlytól. Ilyen a racionális tagolású „nyomatéktalan” mondat: „Az én lábam *ide s tova tántorog*” (Hortobágyi kocsmárosné . . .); „A bor *éleszt*” (Dínomdánom); „A világ *az isten kertje*” (Én); „A nap *lelent*” (Est). (Más költőktől jó példákat sorol fel HEVESI: 1908. 22—3; 1965. 40—1.) Máskor a propositumnak kiemelő mondathangsúlya, olykor szembeállító hangsúlya van, a „nyomatékos”

mondat jelenik meg racionális formában, pl. „[Nagy a legény, de] nagyobb *Boldogtalansága*” (Megy a juhász számaron); „Alvó szívem *meggyúdott*” (Befordúltam a konyhára);

A csikót kend tölem lopta el

(Lopott ló).

Tagadás esetén: „az álmok *nem hazudnak*” (Jövendölés); „A deákné vászonánál *Ő se jobb*” (Szeget szeggel). Erősebb mondathangsúlyt kíván az érzelmi töltés is, az emfaticum.³⁶ Pl.: „ő *makacs fej*” (Egy estém otthonn); „Kebleinkben *a kedv egy-egy Óriás*” (Egri hangok).³⁷ — Az is előfordul, hogy a téma különösebb nyomatékot kap, mégis téma marad, de rejtett, nem egészen kifejtett megszorítást, ellentétet tartalmaz. Pl.:

[Ily hős népet mi sem retteget . . .

Csak a szél!] ezt megsüvegelik

(Vándorélet).

A *megsüvegelik* igekötős állítmány egyenes szórendje világossá teszi, hogy az állítmány a mondat propozituma. De az *ezt* is erős hangsúlyt kap, mert az előzmények alapján azt fejezi ki, hogy 'ezt, ti. a szelet, mást nem'. A szembeállító T-hangsúlyra nézve l. ELEKFI 1964. 350—3; BENEŠ 1971. 165. HEVESI (1908. 23; 1965. 41) az ilyet az összefoglaló mondatokhoz sorolja („*Téged* meghittak az esküvőre”); nyilván nem értette meg a mondatbeli aktuális súlyviszonyok lényegét.

3. Hangsúlyozás és szövegértelmezés

Akár a kiemelő, akár az emfaticus hangsúlyú példákat tekintjük, akár az olyan mondatokat, melyekről önmagukban nem állapítható meg egyértelműen az aktuális tagolás, könnyen beláthatjuk, hogy az írott mondat magában sokszor többértelmű. A kiejtett, mondott mondat egyértelműbb, mert a hangsúlyozás gyakran kizár olyan értelmezési lehetőségeket, amelyeket az írott forma megenged. A mondat hangsúlyozása tehát feltételezi az egyfajta értelmezést (vö. FIRBAS 1966. 253).

Ha az egyes mondat szórendje nem is mindig, de a szöveg igen sok esetben mégis determinálja a mondatok hangsúlyozásának fő vonásait. (L. DEME 1958; HEGEDŰS olvastatási kísérlete: 1956. 100.)

4. Predikatív szintagma és mondat

A mondat mivoltához, lényegéhez nem tartozik hozzá, hogy kéttagú legyen. GOMBOCZ nem a funkcionális értelemben vett mondatot jellemezte azzal, hogy a predikatív szintagmával azonosította. (Helyesen mutat rá GOMBOCZ tévedésére H. MOLNÁR 1968. 7.) A mondatnak csak az egyik jellegzetes típusa kéttagú. De a (kéttagú) predikatív szintagmák közül sem mindegyik tekinthető teljes értékű mondatnak, még akkor sem, ha aktuális, mégpedig éppen racionális sorrendű tagolódást mutatnak. Csak akkor mondatok, ha a — tényleges vagy elképzelt — valóságra vonatkoznak, tehát legalább viszonylag önállók. Ha csupán tagmondatok, főleg ha csak mellékmondatok, akkor sok esetben nem tekinthetők közvetlen megnyilatkozásnak, hanem egy teljesebb megnyilatkozás részének. (Erről bővebben: XI. 1—2., XII. 1—3.) A predikatív szintagmával kapcsolatos racionális tagolás jelentkezhethet önálló mondatban, viszonylag önálló tagmondatban, kevésbé önálló tagmondatban, mellékmondatban és igeneves szerkezetben. Ezek különféle változatairól és fokozatairól a VIII., IX. és XI. fejezetben lesz szó. Most az alapforma, az önálló racionális mondat intonációs képét vizsgáljuk meg, de kitekintéssel arra is, hogy milyen módosulást jelent egy ilyen racionális formának mint kisebb egységnek a beépülése egy nagyobb mondatégszbe.

Terminológiánk egyértelműségéhez meg kell jegyeznem, hogy ami ebben a könyvben mondat néven szerepel (jelző nélkül), az az aktuális mondatot jelenti (l. még a 472. oldalon a *mondat* 1. jelentését), és lényegében azonos azzal, amit némelyek — újabban nyomatókönyvesen KÁROLY (1980—81) — megnyilatkozásnak (ill. írott változatában szövegmondatnak) neveznek. A fogalmi megkülönböztetés igen fontos, és célszerű ennek a terminológiában is megfelelő különbségtétel. Hogy mégsem használom a KÁROLY követelte *megnyilatkozás*-t állandó műszóként, annak az az oka, hogy egy kissé nehézkesnek, hosszadalmasnak tartom, főleg akkor, ha jelzővel vagy jelzőként, összetétel elő- vagy utótagjaként van szükség rá (pl. *mondathangsúly*). A *mondat* mint szakszó egyelőre amúgy is elkerülhetetlenül több értelmű (és csak jelzős vagy összetett kifejezésekben válik egyértelművé). A megnyilatkozást tehát általában *mondat*-nak nevezem (funkcionális értelemben, ahogy PAIS

is használta: 1950a. 197—8, 202—3; 1950b. 4—5, 9—10), a KÁROLY-féle (kéttagú) mondat-ot pedig — ahol szükséges, elsősorban a XII. fejezetben — *tétel*-nek. (Vö. TELEGDÍ 1977. 18.)

5. Taghatár, metszet és szünet

A beszédszünet egyik jelentéséből következik (vö. FÓNAGY 1967a. 313), hogy a propozitumot mint a közlés lényegesebb részét szünet előzheti meg. FÓNAGY (1967a. 316) a gondolkozási, ill. a felhívó szünetek közé sorolja be három ide tartozó példáját. Ha az ilyen szünet aktuális mondattagok határán sorvéggel esik egybe, akkor nem is kell áthajlásról beszélnünk (mint FÓNAGY teszi), hanem szabályos, a mondat természetes tagolásával egybeeső metszetről. A voltaképpeni áthajlásban — amelyet FÓNAGY (1967a. 317; 1967b. 383) többnyire az éles, szakító áthajlások közé sorol — szorosabban összetartozó szószerkezetet vág ketté a sorkezdet vagy a sorközépi verstani metszet. VARGYAS ritmuselemzése nyomán (1952. 153—60, 173, 183), aki a szavaknak és szókapcsolatoknak a vers ütemeivel való egybeeséseit és divergenciáit vizsgálta, pontosabban meghatározhatjuk az áthajlás lényegét (enjambement; VARGYASnál: átkötés; GÁLDI szavával: átívelés): áthajlásról ott beszélünk, ahol a sorváltás úgy metszi két részre a tagmondatot vagy annak értelmileg egységes szakaszát, hogy egyik vagy mindkét része egy sorba kerül olyan más szakasszal, mely értelmileg nem tartozik (vagy csak lazábban tartozik) hozzá. (L. még GÁLDI 1961. 195—7.) Amikor FÓNAGY (1967a. 320) azt mondja, hogy a „tagoló” áthajlásnak (mely eszerint nem is áthajlás, csak taghatárral egybeeső sorvég) kisebb a hírértéke, ez azt jelenti, hogy nincs speciális, vagyis az érintett szavak sajátos jelentését kiemelő értéke, hanem csupán a mondat egészének megértését szolgálja. (L. még: FÓNAGY 1967b. 362—76.)

A VARGYAS-féle értelemben is áthajlásnak tekinthető példák közül egyet idézhetünk FÓNAGYtól (1967a. 314), éppen Petőfi verséből, ahol a sorvég kettévág ugyan egy nem teljes sort kitöltő tagmondatot, de egybeesik a téma és propozitum határával (azonkívül, hogy az odakívánkozó szünet festi is azt, amit a szöveg mond):

Ing a lábam, a | a nyelvem meg || *Elakad* — (Ivás közben)

Az alanyi és az állítmányi szakasz közti szünet FÓNAGY kísérleteiben (1967a. 324) is akkor mutatkozott teljesen valószínűnek, ha a bővítményes alany mint téma megelőzte a bővítményes állítmányt mint propozitumot. FÓNAGY nem fogalmazza meg ilyen világosan az adataiból levonható következtetést, mert nem dolgozik az aktuális tagolás fogalmaival. Ellenben arra is ad példát (1967a. 326), hogy a predikatív metszet egybeesik az érzelmi okból tartott szünettel, és ez növelheti az emfatikus szünet hosszát: „de az öröm || *csak másodperceké!*”

Mégis úgy látjuk, hogy a racionális alapformában a téma és a propozitum határán csak ritkán kell szünetet tartani. Nem tilos ugyan a szünet, mint a szerb epikus vers cezúrájában (l. JAKOBSON 1969. 234—5), de ennek az aktuális tagolási határt jelző cezúrának sincs kötelezően hallható jelzése, néha csak a mondat grammatikai szerkezetéből vagy az ismert és az új tartalmi elemet jelentő szóformák érintkezési határából adódik. Ha szünet van, ott váratlan fordulatot jelent a propozitum, vagy pedig kifejtett, olykor rejtett ellentétet fejez ki.³⁸

6. Hangsúlyozási sablon

A racionális alapforma hangsúlyozási sémája nyelvi sablonná merevedhet, mint pl. a németben, ahol bizonyos szerkezetekben a hangsúly a második tagra esik akkor is, ha értelmileg nem az a legfontosabb (vö. TROJAN 1961. 23). Német mintára terjedhetett ez a hangsúlyozási forma a magyarban is (l. FÓNAGY—MAGDICS 1966. 87—8), de sokszor nem azért érezzük hibásnak, mert maga az utolsó szintagmatagon való hangsúlyozás szokatlan, hanem mert a hangsúly nem a propozitumra (vagy P jellegű szintagmatagra) esik. Ha a hangsúlyos utolsó tag valóban újat vagy nyomatékos szembeállítást tartalmaz, nagyon is helyesnek tartjuk.

7. Grammatikai és aktuális predikatív viszony

A P-hangsúlynak s ezzel az aktuális mondattagolásnak a grammatikai értelemben vett alany-állítmányi (azaz predikatív) szerkezettel való nem szükségszerű egybeesését, tehát divergenciáit H. MOLNÁR (1968. 35)

tömör fogalmazásában jellemezhetjük: „A logikai hangsúlynak köszönhetjük, hogy nem kell minden fontos állításunkat predikatív szerkezetben kifejeznünk, hogy mondanivalónkat sűrítetebben, összefüggőbben és változatosabban adhatjuk elő, továbbá, hogy egy mondaton belül esetleg több fontos dolgot is közölhetünk. A gyakorlati nyelvhasználatban a predikatív szerkesztés és a logikai hangsúly egymást kiegészítve, összefonódva jelenik meg: . . .”.

B) A MONDATKEZDŐ T-HANGSÚLY APPERCIPIÁLÁSÁNAK KÍSÉRLETI VIZSGÁLATA

1. A kísérlet és adatai

Néhány racionális tagolású Petőfi-mondatot részletesebben megvizsgáltunk, különös tekintettel kezdő mondattagjára, hogy megállapíthassuk: 1. mennyire determinálja egy-egy mondattag T- vagy P-funkciója versmondáskor a mondattag hanglejtését, hangnyomásviszonyait, esetleg más mondatfonetikai sajátságait, 2. az így hangzó mondattagban a mondat összefüggéséből kiszakítva (hangszalagból kivágva) felismerhető-e a T-, ill. P-funkció, 3. ezek alapján megállapítható-e valamilyen mondatprozódiai sajátság, mely a mondatkezdő szakasz T- vagy P-funkciójára állandóan jellemző. (Vö. ELEKFI 1968a; 1968b.)

A kiválasztott mondatok egyszerűség, nyelvtani alkat és önállóság tekintetében különböző fokon állnak. Néhány kivétellel mindegyiket öt személy olvasta fel, tehát mindegyiket több (általában öt, némelyiket négy, ill. hat) ejtészváltozatban vizsgálhattuk. A hallgatók mindegyike azonos tesztlapot kapott, melyen a hangszalagról kivágott mindegyik mondatrészlet három különböző mondatba volt beillesztve. A három mondatban a kérdéses mondatrészlet más-más hangsúlyozást és hanglejtést kívánt, de közülük csak egy felelt meg pontosan annak, amelyikből valójában kivágtuk (mégpedig vagy azonos volt vele, vagy ugyanolyan volt a mondatbeli hangsúlyhelyzete).

(13.)³⁹ „Ebcson *beforr*” (A kutyák dala). A legegyszerűbb alapforma: alanya T, állítmánya P. Nem a vers szövegében hangzott el, hanem önállóan ejtett közmondásként. A versben nem önálló mondat, hanem

mellérendelt tagmondatsorozat utolsó tagmondatának viszonylag önálló része. *No de* szócskák vezetik be az egész tagmondatot, de a kötőszó utáni kettőspont ezen belül is viszonylag önállósítja a közmondást. Feltehető, hogy így idézetszerűen a közmondás hangsúlyozása a vers összefüggésében sem térhet el lényegesen az önálló ejtéstől. A mondatot mikrofonban olvasó személyek közül két nő és egy férfi úgy érzékeltette a kezdő szó témajellegét, hogy az első szótagon belül kissé felfelé siklatta a hangot, a második szótagot pedig mélyebben ejtette ugyan, de nem olyan feltűnően, mint a propozitum hangsúlya utáni meredekebb esésnél. Egy férfi alig ejtette mélyebben a második szótagot az elsónél, egy pedig nagyon lerövidítette a felsikló menetet. A 39 hallgató értékelése ez utóbbi ejtészváltozatban nem volt egyértelmű, az előbbi négy ejtészváltozatot azonban abszolút többséggel témának fogta fel. Ennek alapján úgy látszik, a mondatkezdő témának legfontosabb fonetikai jegye hangsúlyos szótagjának emelkedő hangmenete; ez az emelkedő hangsúly még a 2. szótagbeli kisebb esést is ellensúlyozni tudja. Az utána következő propozitum általában mélyebb fekvésű.

(11.) „*Szemeid gyöngék ... a napfény megvakít*” (A hazáról). Az egyszerű alapforma ismétlődése mondatszerkezet és aktuális tagolás szempontjából párhuzamot eredményez. A két mellérendelt, majdnem önálló mondatnak tekinthető tagmondat közt laza következtető viszony áll fenn. Ez sem a vers összefüggésében hangzott el. A mikrofonba olvasott változatok közül egy férfi ejtésében a *szemeid* téma hanglejtése alig ereszkedő, a többi négy olvasóéban emelkedő menetű szótaghangsúly után eső. Az előbbi változatban a többség propozitumot érzett. Tehát témát, a másik négy változatban a többség propozitumot érzett. Tehát még a „sikeresebb” bizonyult ejtészváltozat is csak kevésbé mondható kifejezőnek önmagában, a mondatkörnyezetből kivágva. Ennek a fonetikai magyarázatán kívül (l. ELEKFI 1968a. 337) abban kereshetjük okát, hogy a felolvasók többsége előre készült arra, hogy az alany után nemcsak állítmány fog következni, hanem egy hasonló szerkezetű másik mondat (tagmondat) is, és ezt a párhuzamszerű összetartozást, a távolabbra előremutatást úgy érzékeltették, hogy a mondatkezdő alanynak nagyobb hangsúlyt adtak. Ez a meredekebb eséssel járó hangsúly magában összetéveszthető a P-hangsúllyal. Az utána következő *gyöngék* állítmányt eső hanglejtéssel ejtették, mintha teljes mondatot zárna. Az

előremutatást tehát nem a mondatvég emelkedő menete vagy magasabb szintje jelezte (mint a vessző esetén), hanem mindjárt a mondat indítása. A *napfény* kiejtett változatai közül csak kettő (egy női és egy férfi) volt P jellegű, alighanem a párhuzam éreztetése miatt; a többi változatokban kisebb volt a hangesés vagy kifejezőbb az emelkedő menetű hangsúly. Ez a T már a teljes mondat közeli lezárására mutatott.

(3.) „Nagy szája *megnyílik*, tüdeje *kitágul*” (JV. II). Az előbbi példához hasonlóan két párhuzamos racionális alapforma, de szorosabb kapcsolatban egymással és a szöveggörnyezettel. A kettő csak együtt tekinthető versmondatnak (még inkább, mint az előbbi példa tagmondatai), de a megelőző és a következő versmondatokkal is jobban összetartozik, azokkal együtt alkot egyetlen háromsoros mondategészlet (teljes mondatot). A versmondat két tagmondata egymással tiszta mellérendelő viszonyban van: két egyidejűleg lefolyó történést ábrázolnak, sorrendjüket pusztán a beszélő szemlélete szabja meg. Az előző és a következő versmondattal szintén mellérendelő összetett mondatot alkot, de azokhoz való viszonya már sorrendileg kötött, mert a cselekvés időbeli lefolyásának sorrendjét követi. A versmondat egyszer a János vitéz teljes dramatizált rádióelőadásában hangzott el, négy további változata pedig úgy, hogy három verssort a Nyelvtudományi Intézet két férfi és két nő munkatársa mikrofonba olvasott:

Hátad mögött van már a dühös boszorkány;
Nagy szája megnyílik, tüdeje kitágul,
S ily módon riaszt föl szerelem álmából.

A *tüdeje* témát, mely alaktani szerkezetre nézve megfelel a *szemeid*-nek (névelőtlen, személyragos főnév), két felolvasó eső kezdetű hanglejtéssel, egy pedig erősebb hangsúllyal kezdte; ezekben az ejtőváltzatokban a hallgatók többsége propozitumot vélt hallani. Csak az egyik férfi felolvasó ejtette olyan szűk indítású ereszkedő hanglejtéssel, hogy a hallgatók fele témának érezte a levágott mondatseleket. A teljes mű előadásában viszont Básti Lajos olyan enyhe ereszkedéssel és emelkedő hangsúllyal ejtette ezt a szót, hogy a szöveg összefüggéséből kivágva is témának értette a hallgatók többsége. Ebből két dologra következtethetünk: 1. egy jó színész felolvasása kifejezőbb, mint egy bármilyen kiváló

versmondói adottságú nyelvészé; 2. egy mondattag kiejtését nemcsak a mondat egésze befolyásolja, hanem a szöveg egésze is; valódi értékét a mű egészében betöltött helye határozza meg. — A *nagy szája* jelzős főnév T-jellege már jobban tükröződött a hangsúlyozásban: Bástin kívül két más felolvasó (egy férfi és egy nő) is olyan kifejező emelkedő hangsúllyal (és enyhébb ereszkedéssel) ejtette, hogy a hallgatók többsége felismerte benne a témát. A főnév hangsúlya elenyészett, mert ebben a helyzetben mindegyik felolvasó a jelzőre tette a hangsúlyt, úgyhogy a három szótag egyetlen beszédütemként hangzott, akárcsak a *tüdeje* főnév. A többség által propozitumnak értett ejtészváltozatban túl nagy hangsúly esett a jelzőre. A *tüdeje* hangsúlya pedig azért lett félreérthetően erős, mert a felolvasók itt is előre éreztetni akarták, hogy a tagmondatnál nem zárul teljes mondat, hanem (vessző után) folytatása következik, akárcsak az előbbi példa első tagmondatában a *szemeid* hangsúlyozása esetében.

(12.) „Ez *nem igaz*” (Az örült). Állítmánya két szóból áll ugyan, de a *nem* tagadószó hangsúlya miatt ugyanúgy elvesz az állítmányi névszóé, mint az előbbi példában a jelző hangsúlya miatt a jelzett szóé. Az egész tagadott állítmány egyetlen propozitumnak tekinthető. Öt változatban is független mondatként hangzott el. A versben is önálló mondat, csupán egy mondatkezdő *De* kötőszó vezeti be. Feltettük, hogy ez a különbség a mondat hangsúlyozásában alig játszik szerepet. A meghallgatás után mégis azt láttuk, hogy csak egyetlen (férfi) felolvasó ejtette a mondatkezdő *ez* szót olyan enyhe emelkedő hangsúllyal, hogy a hallgatók többsége témának fogta fel. A többi négy felolvasáskor vagy a hanglejtésben, vagy a hangsúly minőségében volt olyan eső jelleg, hogy a hallgatónak csak kisebbsége vagy relatív többsége észlelt benne témát, a többiek nem. A P többségű megítélések mellett aránylag sokan voltak bizonytalanok: nem volt határozott elképzelésük a hallott egyetlen szótag után a mondat folytatásáról. Ennek egyik oka kétségtelenül az, hogy egy szótagot nagyon nehéz olyan kifejezően hangsúlyozni, hogy összefüggéséből kivágván is világosan utaljon a folytatásnak kommunikációs szempontból lényeges vagy kevésbé lényeges jellegére (l. ELEKFI 1968a. 339—47). Másik oka az lehetett, hogy a mondatkezdő szakaszt szükségszerűen valamivel nagyobb hangsúllyal indítjuk, és ezt a lökésszerű többletet kiszakítva hallgatva azonosíthatjuk a P-hangsúllyal, ha nem halljuk, hogy a P tulajdonképpen utána következik.

(15.) „*Én a pap leszek*” (Az apostol VI). Témája ennek is egy szótagú névmási alany, propozituma azonban három mozzanatban is különbözik az előbbi példától: hangsúlyos szótag helyett hangsúlytalan névelővel kezdődik, altagolást mutat, melyben az ige a tagolt propozitum T altagja (T²), a teljes mondat pedig a költeményben nem ezzel végződik, hanem további tagmonddal folytatódik. Az öt felolvasó nem a költemény egészében ugyan, de a környezettel együtt két teljes verssorban ejtette:

Legyen Szilveszter. Én a pap leszek,
Szomszédasszony lesz a keresztanya.

Csak egy férfi és egy nő ejtette úgy a névmási alanyt, hogy környezetétől elvágvá is témának értette a többség. Három másik felolvasó úgy hangsúlyozta, hogy a hallgatók többsége propozitumnak értékelte. Ennek magyarázata nem annyira a téma rövidege (egytagú ugyan, de hosszú szótag), mint inkább a továbbmutató funkció és a szembeállító T-hangsúly: a téma kimondásakor nem csak azt jelezzük előre, hogy a hozzá tartozó propozitum után még egy hasonló szerkezetű tagmondat következik (mint a *szemeid* vagy a *nagy szája* esetében), hanem a két párhuzamos tagmondat témáját bizonyos mértékig szembe is állítjuk egymással: „én . . . [és a] szomszédasszony”. Ez a T-kiemelő hangsúly nem különböztethető meg mindig a P-hangsúlytól.⁴⁰

(28.) „*Én magyar nemes vagyok!*” (A magyar nemes). A nyolcszor előforduló refrén mindannyiszor önálló, teljes mondat, de felkiáltó mondat, mely a versmondásban gúnyos pátoszt kíván.⁴¹ Egyébként propozituma az előbbi példához hasonló szerkezetű, azzal a különbséggel, hogy P² altagja — az állítmányi névszó — olyan jelzős szerkezet, melynek mindkét tagja hangsúlyos (hiszen egyformán újat mond), a P-hangsúly tehát megoszlik a jelző és a jelzett szó közt. Az egész költeményt Ujlaky László mondta el a rádióban 1955-ben; ennek a hangzó versnek első öt refrénjét vizsgáltuk meg részletesebben. Csak a 2., 3. és 4. versszak refrénjében hangzott az *én* úgy, hogy a hallgatók többsége témának értelmezte: emelkedő hangmenettel. Ezek közt is a 4. versszakbeli változat volt a legkifejezőbb: elnyújtott, öntelt büszkeségtől remegő hangon ejtett szó, melynek hanglejtése is, hangsúlyozása is a vége felé éri el a csúcst (vö. ELEKFI 1968a. 339—40). Ezt a változatot a hallgatóknak

több mint 90 százaléka témának fogta fel. Az első versszak refrénjében az alany ereszkedő lejtésű volt, és ezt a többség önmagában propozitumnak értékelte, az ötödik versszakét hasonlóan, mert ott a szó indításában volt ereszkedés, csak a szó második felében emelkedett a hangmagasság. Az első versszakban Ujlaky alighanem kellő nyomatékot akart adni az *én* szónak; a további szakaszokban az alany ilyen fokú hangsúlyozását szükségtelennek látta, mert inkább az állítmány szavait akarta kiemelni. A negyedik versszakban sikerült legjobban úgy kiemelnie az öntudatot (íroniával) sugárzó *én* névmást, hogy ennek előkészítő, az állítmányra (propozitumra) egyenesen rávezető szerepe is jól kidomborodjék. Az ötödik versszakban megint előtérbe jutott — talán a változatosság kedvéért is — az alany élesebb hangsúlyozása, mely rokon a P jellegű hangszúllyal. A magyar nemes zsáneralakja itt megint „pozitív” képességgel, ti. evés-ivással dicsekszik, ezért nő meg újra az öntudata; a negyedik versszakban a negatívum, az írás-olvasás tudománya elleni tiltakozás kifejezése is benne volt a hangsúlyozásban. — A mondatot a költemény egészétől függetlenül is a mikrofonba olvasta két nő és két férfi. Mindegyik változat alanyát témának hallotta a többség, bár csak az egyik nő és az egyik férfi használt emelkedő hangmenetet. A másik két változatban a viszonylagos hangsúlytalanság és a magasabb fekvésű, egyenletes kezdetű hangmenet biztosította a T-funkció kifejezését. Úgy látszik tehát, hogy egy szótagból álló téma is kifejező hangsúlyozásra készíti a versmondót, ha a szótag hosszú, ha nem esik rá emfatikus nyomaték, és ha a mondat befejezett teljes mondat, nem következik utána párhuzamos szerkezetű tagmondat, valamint ha a témára következő propozitum erősebb nyomatékú.

(27.) „A csap *nem jött*, és a pap *morgott*” (Csokonai). Párhuzamos szerkezetű tagmondatok, időbeli egymásutánt és némi következtető viszonyt fejeznek ki, hasonlóan a „Szemeid gyöngék” és a „Nagy szája megnyílik” kezdetű verssorhoz. Az a többlet bennük, hogy szótagnyi kötőszó kapcsolja őket össze, alanyuk pedig határozott névelős főnév. Tartalmi szembeállítást nem rejtenek ugyan, de az alanyok szójátékszerű belső rimelése arra készíti a versmondót, hogy az amúgy is humoros költeményben kissé kiemelje ezt a tréfás mozzanatot, akár önállóan, akár a teljes vers összefüggésében hangoztatja ezt a versmondatot. A meghallgatott témaszakaszok egyik ejtészváltozata Ujlaky László vers-

előadásából való, a többi pedig két férfi és két nő beolvasásában, akik a következő versrészletet mondták a mikrofonba:

A likra tette tenyerét a pap;
Csak vár, csak vár, hogy jön talán a csap,
S a csap nem jött, és a pap morgott:

Ujlaky és két más versolvasó csakugyan úgy hangsúlyozta a *csap* szót, hogy a hallgatók többsége propozitumnak értette, egy negyedik versmondó hangsúlyozásában pedig a mondatból kivágott névelős főnevet a hallgatók fele értette propozitumnak, 45 százaléka pedig mondatot záró — nem kezdő — témára gondolt. Csak egy férfi olvasásában hatott a T a többség számára témaként. — A második tagmondat alanyának hangsúlyában a versolvasók kevésbé éreztették a témaszó valamiféle kiemelését. Egyikben sem találunk eső hanglejtést, de három ejtésváltozatban is emelkedő menetet a hangsúlyos szótagban. Három változatban a *pap* mondattagot a meghallgatók abszolút többsége, két változatban relatív többségük témának fogta fel. A szójáték kihangsúlyozásán kívül itt is szerepet játszhatott az első tagmondatban a távolabbi folytatás előrejelzése a tagmondatot kezdő téma hangsúlyozásában. Az a tény, hogy az egész versmondat *s* kötőszóval kapcsolódik az előző tagmondatokhoz, utána pedig kettőspont jelezte idézet következik, nemigen befolyásolja a két mondategységből álló, de a mondategésztől meglehetősen elkülönülő tömb hangsúlyozását.⁴²

(2.) Az idő *akközben haladott sietve,*
A patak habjain *piroslott az este.*

(JV. II)

Két sornyi teljes mondat, mindegyik verssor racionális tagolású tagmondat. Párhuzamosságuk azonban — a rímen kívül — csak abban áll, hogy mind a kettő témaszakasszal kezdődik. De az első téma egyetlen határozott névelős főnév (mégpedig alany, amilyen az előbb elemzettek közül a *napfény*), a második téma névelős és jelzős főnév (mégpedig helyhatározó). Az első versmondat propozituma altagokra oszlik: *akközben* (T²) és *haladott sietve* (P², a tulajdonképpeni, a pusztá propozitum; ezen belül az *ige* és a határozói igenév közlési érték

szempontjából egyaránt fontos, nincs köztük T—P viszony). A második versmondattal propozituma (ige és alanya) nem oszlik altagokra, mert az egész alanyos ige egyformán újat mond. A pusztá propozitum a két mondatban azonos terjedelmű (fél verssor), a pusztá téma nem: az első téma rövidebb, mert a következő szó már a teljes propozitumhoz tartozik.

— Egyszer a János vitéz dramatizált előadásában hangzott el a teljes mondat (Básti hangján), négyszer a költemény szövegéből kiszakítva. A rövid témát (*az idő*) Básti és három más személy versmondásában a hangsúlyos szótag emelkedő menete vagy legalább a rá következő esés hiánya jellemezte. Ezek a hallgatóságban is a téma benyomását keltették. Egy nő viszont a hangsúlyos és a rá következő szótag közti esést nem ellensúlyozta a hangsúlyos szótag emelkedő menetével, ezért a nagy többség a környezetétől elvágvá propozitumnak fogta fel. A második tagmondat jelzős szerkezetét elég volt enyhén ereszkedő hanglejtéssel ejteni ahhoz, hogy a hallgatók többsége témának fogja fel, mely után a kijelentés súlypontja következik. Így ejtette ezt Básti a János vitéz költője szerepében, és így ejtette az a két nyelvész is, akinek az olvasásából sikerült az egész témát kivágni. Az egyik női ejtészváltozatból azonban véletlenül csak a birtokos jelzőt vágtuk ki. Ezt is meghallgattattuk, a kérdőíven az eredeti birtokszóval kiegészítve, de a birtokos szerkezetet az eredetén kívül két más egyszerű mondatba beillesztve. A hallgatók többsége itt is ráismert a valóságos mondatkörnyezetre, melyben a hallott szó a témaszakasz első fele, a szó szerkezet jelzője volt.

(25.) Unokaöccse oly gonosz, S szép, ifju a neje;
Unokaöccse ver szöget Megőszült fejibe (Az öreg ur).

Az előző fejezetben részletesen elemeztük, hogy az *unokaöccse* miért téma a versszak első sorában s miért propozitum a harmadikban. Most az a kérdés: az egész versszak elmondásából kivágvá felismerhető-e a hangsúlyozásból, hogy témaként vagy propozitumként hangzott el? A versszak elején levő témát csak egyetlen (férfi) felolvasó hangsúlyozta úgy, hogy a hallgatók többsége témának fogta fel. A többiek kiejtésében vagy a hangsúlyos szótag emelkedő menete hiányzott, vagy a hangsúly utáni esést túl meredek ereszkedés követte. Ennek magyarázatát itt is abban kereshetjük, ami az előző példák némelyikében P jellegűvé tette a

szövegből kivágott T hangsúlyát: a felolvasók többsége előre éreztetni akarja — persze többnyire öntudatlanul —, hogy az alany után nemcsak állítmány következik, hanem egy másik hasonló tagmondat, amely valamilyen (formai vagy tartalmi) párhuzamot alkot a kezdő tagmondat-tal, de ugyanakkor részleges, kisebb-nagyobb ellentétben áll vele, tehát feszültséget teremt. Második — P-helyzetben való — előfordulásakor három felolvasó úgy hangsúlyozta a szót, hogy a hallgatók abszolút többsége valóban propozitumnak hallotta. Egy férfi ejtésében csak a relatív többség vélte kijelentő mondat kezdő propozitumának, nem egészen negyedrészüik kérdő mondat hasonló helyzetű propozitumának gondolta. (Nem volt igazi eső hangmenet a hangsúly után; a magas ereszkedő kezdés pedig a csodálkozó kérdés hangsúlyos kezdetére jellemző, mint már MOLNÁR Imre felfigyelt rá és kijelölte helyét — sajnos, variáns helyett főtípusként — a kérdő dallamok közt: 1954. 26—9.) Egy női felolvasó pedig a többség által témának értelmezett hangsúlyozással ejtette ezt az egyszavas propozitumot. Hanglejtésében megfigyelhettük a kellő meredekségű eső menet hiányát. De a négytagú szó végére mégis mélyebb szintet ért el a hang, mint a részben kérdőnek értett P-hangsúly esetén.

(30.) „Ott ily regényes dolgok nem történnek” (A négy ökrös szekér). Egyetlen szótagból álló független határozó a mondat témája. Propozituma éles altagolást mutat: T² altagja többszörös jelzővel bővített alany, P² altagja tagadott állítmány. A fogalmi jelző rejtett állítást tartalmaz, ezért a szokottnál valamivel erősebb hangsúlyt kíván. Ennek ellensúlyozására még élesebb a tagadószó hangsúlya. De a mondat témáján is nagyobb a hangsúly a szokottnál, mert visszaütal egy egyszer már tagadott helyhatározóra: „Nem Pesten (történt, a mit hallotok)”. Ötféle ejtészváltozata közül csak egy volt olyan, amelyben a hallgatók relatív többsége ezt a témát ismerte fel, a többi változatban a hallgatók egy része az „Ott vagyok honn” mondat kezdő propozitumát, más része az „Ott tenyészik a bús árvalányhaj” verssor kezdő szavát vélte felismerni. (Ez utóbbi nem egyértelműen propozitum; az V. B) fejezetben bővebben lesz szó róla.) A félrehallás egyik oka bizonyára a felolvasók többségének hangsúlyozásmódja volt (szembeállító témahangsúly), másik oka az, hogy egytagú szóban nehéz a hanglejtést felismerni.

(14.) „Holnap kenyérsütés napja lesz” (A téli esték). Emocionális propozitumú racionális versmondat, tehát a téma közvetlenül rávezet a tulajdonképpeni propozitumra, a mondathangsúlyos szóra. Kéttagú (határozószó) lévén, a téma hanglejtése a szövegkörnyezettől elvágva is jól felismerhető. Négy olvasott változatot a hallgatók abszolút többsége valóban témának értett. Egyetlen (női) felolvasó ejtette a témát túlságosan eső hanglejtéssel, ezt a nagy többség propozitumnak értette. A felolvasó talán arra gondolt, hogy a lezárt mondatként kezébe adott mondatpélda csak kiszakított részlet a vers egészéből, ott nem teljes mondat, hanem csak vesszővel elválasztott tagmondata egy két verssoros mellérendelő összetett mondatnak. A többi felolvasót, bár feltehetőleg valamennyien ráismertek a közismert költeményre, ez a körülmény nem befolyásolta a téma hangsúlyozásában: úgy ejtették, mint egy egyszerű teljes mondat témáját. Valóban külön versmondatnak tekinthető ez a tagmondat, mert majdnem kitölt egy verssort, utána pedig olyan kötőszó nélküli mellérendelt tagmondatok kapcsolódnak, amelyek az előmondatlal lazább viszonyban vannak: a jelent írják le, holott az előmondat a jövőre, a holnapra vonatkozik.

(29.) „Addig folyvást küzködni kell” (A XIX. század költői). Szintén altagolásos propozitumú racionális versmondat, de a propozitum is racionális sorrendű altagokból áll, súlyszava a főnévi igenév. Egyszer az egész költemény összefüggésében — tehát tagmondatként — hangzott el a rádióban, ötször pedig a szövegből kiszakított önálló mondatként. Az összefüggésben még jobban kidomborodik az *addig* határozó téma jellege, igaz, hogy ismételt, kiemelt témaként, hiszen előzőleg tagolatlan kérdésként, aztán egy rövidebb racionális tagmondat témájaként fordul elő: „És addig? addig nincs megnyugvás”. Mégis talán épp ez a kiemelő T-hangsúly okozta, hogy csak egyetlen ejtészváltozatot értékelt a hallgatók abszolút többsége témának. Ez az egy változat is úgy adódott, hogy az önálló mondatot felolvasó kartárs a saját ejtismódját nem tartotta elég kifejezőnek, ezért megismételte a mondatot. Ez az ismétléskor helyesbített változat eredményezte a valóban egyértelmű T-hanglejtést. A teljes vers felolvasója csak relatív többséget ért el az *addig* T-hanglejtésében, négy más ejtészváltozat pedig a többségtől P minősítést kapott. Az eltérést alig magyarázhatjuk azzal, hogy a vers egészében vagy külön hangzott-e el ez a mondat. Sokkal inkább közrejátszhatott benne a kísérlet módja; egyik

ellenpéldának ugyanis ezt adtuk meg: „Addig (nyújtózkodjál, ameddig a takaród ér)”. Sokan ezt a mondatot jelölték meg, amikor az *addig* mondatkezdő szót hallották, márpedig itt az *addig* olyan propozitum, mely előremutat a témát követő mellékmondatra, ezért hanglejtése nem kíván oly meredek esést, mint az egyszerű emocionális mondat propozituma. Ezt már könnyebben össze lehetett téveszteni a racionális mondat kiemelt témájával, amelynek szerepét azok a felolvasók is érezhették, akik csak az elszigetelt mondatot olvasták, mert ráismerhettek a közismert mű sokszor idézett részletére.

(7.) „A halálért *kell fordulnom máshoz*” (JV. XIX). Névelős határozó a témája, de más tekintetben is különbözik az előbbi példák határozói, ill. névelős főnévi témáitól. Nem az a legsajátosabb benne, hogy alárendelt tagmondat, mégpedig olyan mellékmondat, melynek közlésaktus-értéke főmondati (hiszen a *látom* főmondat afféle módosító közbevetésnek is felfogható, vö. H. MOLNÁR 1968. 48); az sem, hogy részben párhuzamos mondatalakzatot alkot az előző verssor megfelelő mellékmondatával. Ebben a tagmondatban az az érdekes, hogy a *halálért* téma a propozitumra jellemző sorrendi helyet foglalja el. A költő itt — szabálytalanul — a mondathangsúlyos szót (*máshoz*) nem az ige elé teszi, hanem — a német és több más indoeurópai nyelvre jellemzően — az igei szerkezet után, a tagmondat végére. (L. még: VIII. 4. h.) Talán ezért, talán a *halál* szó ismétlődését kiemelve hangsúlyozta Szabó Gyula a költemény egészében ezt a szót úgy, hogy a hallgatók többsége propozitumnak értette. A négy nyelvész felolvasó a két és fél soros szövegrészletben:

Látom, nem te vagy az, ki nekem halált hoz,
Látom a halálért kell fordulnom máshoz,
Máshoz fordulok hát;

azonnal felismerte, hogy az ige előtti határozó nem kaphat főhangsúlyt; enyhén ereszkedő hanglejtésükben a hallgatók többsége meghallotta a témát.

(4.) A nap *akkor már a földet érintette,*

Mikor Jancsi a nyájt félig összeszedte

(JV. III).

Egytagú névelős főnévi T vezet be olyan terjedelmesebb propozitumot, mely egy mellékmondatra utaló határozószóból mint másodrendű témából meg egy T jellegű határozószóból, a tulajdonképpeni propozitu-

mot (P³) magában foglaló tárgyias igei szerkezetből és az utalószóval előre jelzett időhatározó mellékmondatból áll. Mivel a tagmondatok tiszta alárendelő viszonyban vannak, a két verssor egyetlen versmondatot alkot. Básti a teljes költemény előadásában és négy nyelvtudományi intézeti dolgozó a két sor önálló felolvasásában egyaránt olyan kifejező emelkedő hangmenettel ejtette a névelős alanyt, hogy a hallgatók abszolút többsége mindegyik ejtésváltozatot témaként értette. Talán azért is voltak ilyen egyértelműek az olvasatok, mert minden versmondó felismerte benne a János vitéz III. énekének két kezdő sorát. A majdnem abszolút verskezdet, a határozott névelő, meg az, hogy az alanynak egy hosszú állítmányi szakaszt kell bevezetnie, mind arra készítették a versolvasókat, hogy a mondat elején jó nekifutással magasra vigyék a hangot, hogy legyen honnan leereszkedni.

(5.) A harmat, mely ekkor ellepett fűt, bokort,

Tán a szánakozó csillagok könnye volt.

(JV. IV)

Pontosvessző utáni, új sorral kezdődő tagmondat, tehát vitathatatlanul külön versmondat. Témája egysoros: főnévi alanyból és hozzá csatlakozó — értelmező funkciójú — jelzői mellékmondatból áll. Propozituma a másik verssor: a főmondatnak a közbeékelte mellékmondat után folytatódó része. (L. még: VIII. 9.) A vonatkozó mellékmondatnak saját közölnivalója is van, ezért inkább értelmezői, mint teljesen alárendelt jelzői.⁴³ Csak a tulajdonképeni pusztá témát, a névelős alanyt vágtuk ki a János vitéz teljes előadásából és négyszer az önállóan felolvasott két verssorból, és hallgattattuk meg 40 megfigyelővel. Három ejtésváltozatban a hallgatók 100 százaléka, a másik kettőben is abszolút többségük ráismert az olyan témára, amelyet a propozitumtól egy vonatkozó értelmező jelzői mellékmondat választ el. Mindegyik ejtésváltozatra jellemző a hangsúlyos — kissé hosszan ejtett — szótag emelkedő menete és a következő szótag enyhe ereszkedése.

(1.) Kis leány szoknyája térdig föl van hajtva,

Mivelhogy ruhákat mos a fris patakba

(JV. I).

A mondat témája többszörös jelzővel bővített alany, propozituma az állapothatározós állítmányi szószerkezet egy megelőző helyhatározóval és egy követő okhatározó mellékmondatdal együtt. Vitatható, hogy a témán

belül csak a *kis* jelző hangsúlyos-e, vagy a végső jelzett szó is. Básti a költemény összefüggésében csak az első jelzöt hangsúlyozta, bár alighanem az előadók közt ma is élő hiedelemből kifolyólag, hogy jelzős szerkezetben lehetőleg csak a jelzöt kell hangsúlyozni.⁴⁴ A négy nyelvész felolvasó ejtésében a *szoknyája* is kapott többé-kevésbé jól hallható hangsúlyt, mégpedig kellő okkal, hiszen a *kis* lányról már szó volt az előző versszakban. (Hogy a *leány* hangsúlytalan, abban mindnyájan egyetértünk.) Még inkább vitatható, hogy a második sor a propozitumhoz tartozik-e. A főmondatot követő okhatározói mondatnak sokszor önálló kijelentés értéke van, ezért gyakran külön versmondatnak tekinthető. Itt azonban nincs saját alanya (hanem 'kislány' értendő oda), ezért mégsem önálló. Mindkétfajta ejtészváltozatban vagy a *kis*, vagy a *szok* szótag, vagy mindkét hangsúlyos szótag emelkedő hangmenete azt eredményezte, hogy a hallgatók többsége felismerte benne a mondat témáját. Egy (férfi) felolvasó mégis olyan meredek esést használt a *kis* után és olyan *kis* hangsúllyal kezdte a *szoknyája* szót, hogy az abszolút többség propozitumnak értette.

2. Tanulságok

a) A mondatkezdő szakasz T-funkciójára ezek szerint legjellemzőbb a hangsúlyos szótag emelkedő menete úgy, hogy a következő szótag sincs sokkal mélyebben. Ez különösen a névelőtlen kezdetű, szentenciaszerű mondatban érvényesül szabályszerűen (13., 2.). Párhuzamos tagmondatokban ez a szótag- és ütemhanglejtés kevésbé érvényesül, mert a két témának, de különösen az elsőnek nagyobb hangsúlya a második szótag kisebb vagy nagyobb esését vonja maga után (3., 11., 25., 14., névelővel 27.). Ha a T egyetlen rövid szótag, akkor még ritkábban érvényesül az emelkedő hangsúly (12., 32.). A két tényező (a rövidség és a párhuzamos szerkezetű tagmondatra való továbbmutatás) együtt is módosíthatja a témára jellemző emelkedő hangsúlyt (15.). Az is módosítja a mondatkezdő T tipikus hanglejtését, ha utána nem a P súlyszava következik, hanem több újságot közlő, eloszló hangsúlyú P (29.) vagy annak T² altagja (7.). Teljes mondat kezdetén ilyenkor is érvényesül a T-hangsúly (4., 5.). Ilyen helyzetben még többszörös jelzős szerkezetben is többnyire felismerhetően érvényesül a T-hangsúlyozás (1.).

b) A racionális mondatforma fonetikai jellemzésének persze csupán egyik jegye — mégpedig legkevésbé jellemző jegye — a mondatkezdő T hangsúlyozásmódja, hanglejtésformája. Valamivel fontosabb ennél — de korántsem annyira, mint DEZSŐ—SZÉPE (1967. 372—8) feltünteteti — a T után következő (esetleges!)-szünet. Még fontosabb a (szünet nélkül vagy kisebb-nagyobb szünet után következő) P jellegzetes hangsúlya. Hogy vizsgálatainkban mégis az alighanem legkevésbé jellegzetes mondatkezdetet vettük mikroszkóp alá, annak is van oka és jelentősége. Ha a hallgató mindjárt az első mondatrészlet elhangzásakor fölismeri, hogy ez még csak témája a mondatnak, előkészítője a most következő fontosabb résznek, akkor feszültebb figyelemmel vár a folytatásra és máris felkészül rá, hogyan kapcsolja azt az imént elhangzott előzményhez. Az esetleges szünet fokozza ezt a várakozást, s egyúttal igazolja, hogy valóban ezután következik a lényeg. Ha a hallgató nem ismeri fel a kezdő szakaszban a témát, akkor még bizonytalan érzéssel fogadja a folytatást, és csak a (talán szünetre következő) propozitum felfogásakor képes a tudatában összeilleszteni a két tagot, amikor utólag már felismerte a T—P viszonyt. Ez nagyobb szellemi erőfeszítést kíván a hallgatótól, és bár a felismerés és viszonyítás néhány másodperc alatt lezajlik, esetleg mégis akadálya lehet annak, hogy a hallgató az utána következő mondatokra is teljes odaadással tudjon figyelni.

A szünet szerepét ezúttal nem vizsgáltuk, de a meglevő hangfelvétel alapján a szünetek megléte vagy hiánya pusztán hallással is ellenőrizhető,⁴⁵ további műszeres eljárással pedig nagyságuk századmásodpercekben is megállapítható. Elemzett felvételeinkben találunk példát a pusztán T utáni szünetre is (2. „Az idő | *akközben haladott sietve*”, vö. ELEKFI 1968a. 335—6, 1968b. 180), párhuzamos racionális tagmondatok után szünet nélkül következő propozitumokra is (11. „*Szemeid gyöngék, a napfény megvakít*”, vö. ELEKFI 1968a. 338, 343, ill. 1968b. 182—3, 189), sőt arra is, hogy a zöngés hanggal végződő T elnyújtása miatt nehezen állapítható meg, van-e szünet (28. „*Én magyar nemes vagyok*”, vö. 1968a. 340; 1968b. 185—6).

Nagyobb vizsgálatot igényel a T után következő P hangsúlyának a megfigyelése (a hangmagasság és a hangnyomás tükrözésében), erre mégis kevésbé van szükség, mert a P-hangsúly (mondathangsúly) füllel is elég könnyen fölismerhető. Ha pedig a P-hangsúlyra jellemző hangmenet és

hangerő-kiemelkedés hiányzik is, a P attól még fölismerhető lehet, hiszen az előtte hangzó T nemcsak fonetikai jegyeivel, hanem jelentéstartalmával is, az egész mondat pedig gyakran szórendi tényezőivel is felkészíti a hallgatót arra, hogy mikor és hol számíthat a mondat legfontosabb részére. Még biztosabb ez a felismerés, ha nem elszigetelt mondatot hallunk, hanem mondatok egymásutánjából álló szöveget.

3. Próba: a racionális mondat P-hangsúlya

A mondatkezdő P hangsúlyozásának fonetikai jellemzőit kísérleteink alapján a következő (V.) fejezetben részletezem. A racionális formájú mondat P-hangsúlyát az imént említett okok miatt részletesen nem vizsgáltuk, mert a korábbi megfigyelések azt mutatták, hogy a P-hangsúlyra a nagyobb dallambeli kiemelkedés, mégpedig nem annyira a csúcs előtti emelkedés, mint inkább az utána következő esés jellemző. Egyik kísérleti mondatunk T utáni propozitumának meghallgatással való elemzése mégis arra int, hogy ennek a jegynek általánosításában is legyünk óvatosabbak, mert ha a P nem zárja le a teljes mondatot, hanem folytatásra, további tagmondatra utal, akkor a P eső hangmenetét felválthatja vagy legalább megzavarhatja a továbbmutató funkciójú emelkedő menet.

(15.) „Én *a pap* leszek” (Az apostol VI). Ebből a súlyszóval kezdődő P mondathangsúlyos altagját (P²), *a pap* névelős főnevet vágtuk ki és hallgattattuk meg (az „én” témán kívül, melyről már szó volt a 62. oldalon). A kivágott mondatszeletek a „Csokonai”-ból vett 27. mondat hasonló hangzású részleteivel vegyesen fordultak elő. A hallgatók a következő három mondat valamelyikének megfelelő részletével azonosíthatták: a) A pap látta meg először. b) A pap morgott. c) Jött a pap. Az a) mondatban *a pap* kiemelt, mondathangsúlyos P, ez felel meg Az apostol kérdéses részletének. A b)-ben „a pap” T, a c)-ben elbeszélő jellegű mondat hátravetett, nem mondathangsúlyos alanya, melynek sorrendi helye folytán lehet némi P-jellege. (A két utóbbi a „Csokonai”-ból vett mondatrészleteknek felel meg.) A hallgatók abszolút többsége csak két ejtésváltozatot azonosított a kiemelt propozitummal, egy változatot csupán a relatív többség minősített így, mert 30 százalék az elbeszélő

mondat P jellegű tagjára szavazott. Két másik ejtésváltozatot a többség a b) mondat témájával azonosított. A témának érthető változatokban nagyobb emelkedés hallatszik a névelő és a főnév közt. A mondatvégi elbeszélő propozitumnak is értelmezhető változatban a névelő is, a főnév is aránylag magas fekvésű és kissé ereszkedő lejtésű. A többség által kiemelt propozitumként felfogott ejtésváltozatok egyikében emelkedik ugyan a *pap* főnév dallama, de nincs nagyobb felszökő hangköz a névelő és a főnév közt; a másik változatban a hangsúlyos szótag végén határozott esés hallható.

E mondat elemzéséből azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy a nem mondategészlet záró tagmondatban az előremutató funkció folytán felcserélődhet a T és a P intonációs jellege: a tagmondatot kezdő T emelkedő helyett eső szótagdallamú lehet, a rá következő P pedig eső helyett emelkedő menetű.

V. A FORDÍTOTT SORREND

(KÍSÉRLETI ÖSSZEHAISONLÍTÁS)

A) AZ ÉRTELEM- ÉS ÉRZELEMKIFEJEZÉS KÖZLÉSI MODELLJE

1. Az emocionális tagolt forma fő funkciói

Eddigi fejtegetéseinkből nyilvánvaló lehet, hogy az aktuális tagolás T— P sorrendje elsősorban azt fejezi ki,⁴⁶ hogy a közlésben a gondolati tartalom vagy — ahol ez a tartalom a külső valóságra vonatkozik — a valóság ábrázolása uralkodik, mégpedig úgy, hogy a közlő személy (a kommunikációs üzenet „feladója”: a beszélő vagy író) előkészíti a „címtettet” (a hallgatót, ill. olvasót) az üzenet lényegére. Ezért neveztük ezt a sorrendet „racionálisnak”. Ennek a racionális sorrendnek említett alapfunkcióin kívül — mint a gondolati elem, az objektív tartalom uralkodása, a címzett helyzetének figyelembevétele: a közlés higgadtsága, udvariasság, a megértés könnyűvé tétele — más funkciói is vannak, melyeket majd a következő fejezetekben részletezünk.

Itt kell kitérnünk az olyan stilisztikai értékű változatokra, mint a személyes névmási alany kitétele vagy elhagyása a magyarban. Most ne azokra a helyzetekre gondoljunk, ahol a névmási alany kitételére a szembeállítás kifejezése végett van szükség — mint a IV. B) fejezetben elemzett példák közül: „*Én a pap leszek*” —, hanem azokra, ahol a személyes névmási alany kitételére a pusztá értelem végett nincs szükség: „*Én úgy hiszem*” (Mivé lesz a föld? . . .); „*ösztönszerűleg én megölelém*” (Kerényi Frigyeshez); „*Én téged minden földi bajtól megszabadítalak.*” (Volt egy szegény fiú . . .) Határesetnek tekinthetjük az „*Én magyar nemes vagyok*” típusú mondatot, melyben az 'én' nem áll ugyan szemben a szövegkörnyezetben megjelölt más személlyel, mégis erős érzelmi szembenállást tartalmaz mások iránt. A többi példában az *én* értelem szerint elhagyható: *úgy hiszem; ösztönszerűleg megölelém; (téged) minden földi bajtól megszabadítalak*. Mégis úgy látom, ezekre a névmásokra itt nem csupán a verselés kedvéért van szükség. Az élőbeszédben is használunk

ilyen névmási alanyokat témaként, jóllehet nem egy nyelvhelyességi tanácsadó arra int, hogy a szabatos fogalmazás kerüli az ilyen „fölösleges” elemeket. Nos, az ilyen mondatbevezető (vagy állítmányt bevezető) alanyokkal éppen azért élünk, mert olykor szükségét érezzük, hogy előkészítsük a voltaképpeni mondanivalót: megjelöljük a témát, amire a propozitumot majd vonatkoztatjuk, akkor is, ha az állítmány a személyragjával névmás nélkül is kifejezné az alanyt. A mondanivaló ilyen előkészítő és fő részre tagolása igen fontos eszköze a közlés és megértés folyamatának. Sokszor szinte hozzátartozik az udvariassághoz, hogy ne legyünk minimálisan szükséztűvek, hanem röviden bár, de készítsük elő és fejtsük ki világos szavakkal a nyelvtani viszonyt, amit a hallgatóval közölni akarunk. Ez a racionális forma egyik fő funkciója. Az ilyen névmási alanyra is érvényes tehát az, amit ARANY János (1861/1900. 427) a tárgyias igealak melletti *azt* tárgyról írt: „nem fölösleges, nem henyé, nem pleonasticus”. Van azonban — s erre ARANY szintén kitér említett munkájában — érzelmi tartalma is az ilyen (észokokkal fölöslegesnek minősíthető) névmásnak. Aki kiteszi, magáról, a saját személyéről akar nyilatkozni. Nem teszi főhangsúlyos szóvá az *én*-t, mert nem magát akarja állítani, de nem is akarja egészen elhallgatni. Ezért teszi a főhangsúlyos szó elé témának. Ez így van a közönséges beszédben is, ha az ember nem kíván túlságosan szerénykedni, de így van a költő lírai mondataiban is. A racionális forma által ilyenképpen érzelmi tartalmat is ki lehet fejezni. És bár a T—P forma funkciója nem mindig értelmi, mindamellett célszerűnek látom racionális formának nevezni, mert elsődleges szerepe mégiscsak értelmi, és érzelemkifejező szerepe is ennek az értelmi funkciónak révén nyilvánul meg: az ismertről az ismeretlen felé való haladásnak gyakorlati, ismeretelméleti, közléslogikai és mondattani alapelve révén.

Most pedig előbb azt vizsgáljuk meg, mik a fő funkciói a fordított sorrendnek (P+T), ahol a közlés lényegével kezdődik a mondat.

ZLINSZKY (1926. 212; idézi SZATHMÁRI: 1961. 281) éppen Petőfivel kapcsolatban mutat rá a kétféle sorrend különbségére: „*Az élet édes, a világ szép*, jelentheti ki a boldog ember, de mennyivel hatásosabb, s nem csupán az ellentétnél, de a fölkiáltás erejénél fogva is, ha Petőfi azt mondja:

... *Mily édes az élet,
Mily szép a világ!*”

„*Mi kék az ég! Mi zöld a föld!*” — idézi mindjárt egy más költeményéből. Kétségtelen, hogy a költői mondatpéldák érzelmi tartalmát a felkiáltó értelemben használt kérdő névmások fejezik ki. De tegyünk kísérletet mindjárt két irányban is! Próbáljuk megtartani a felkiáltó kérdőszókat, de kezdjük a mondatokat a T funkciójú alannal: „Az élet *mily édes!* A világ *mily szép!*” „Az ég *mi kék!* A föld *mi zöld!*” Persze ezek így is felkiáltó mondatok, de nem fejezik ki az érzelmenek azt az önkénytelen, heves kitörését, mint Petőfi P kezdetű mondatai. Az öröm, a csodálkozás érzelmének kifejezésébe jobban belejátszik a tünődés, a gondolkodás és a gondolatátadás mint indíték. Mindkét sorrendi típusban kifejeződik a gondolat is, az érzelem is, de a kérdőszóval induló forma közvetlenebbül hat a hallgató vagy az olvasó érzelmi állapotára, uralkodik benne az érzelmi elem (mondjuk: talán mintegy 75%-ban), míg a „racionális” formában a gondolatátadás és az érzelmi tartalom mintegy fele-fele arányban jutnak kifejezésre. — Tegyük meg a másik próbát is: a racionális alapformák aktuális mondattagjait minden hozzátoldás nélkül cseréljük fel! „*Édes az élet. Szép a világ. Kék az ég. Zöld a föld.*” Ezek önmagukban nem mindig felkiáltó mondatok. Mégis több az érzelmkifejező erejük, mint a témával induló, tehát racionális mondatoknak. Nem azzal kezdődnek, ami a körülöttünk levő világban vagy a beszéd előzményeiben adottat jelenti, tehát nem „objektív” indításúak. Nem készítik elő az üzenet címzettjét a voltaképpeni mondanivaló befogadására, hanem mindjárt a lényeggel kezdik, tehát a címzett értelmi munkáját nem akarják megkönnyíteni, annyira sürgős bennük a lényegnek, a saját új mondanivalónak előrebocsátása, hogy ebből a szempontból is „szubjektív” jellegűek. Fonetikailag sem tagolódnak olyan tisztán. Mondathangsúlyos szakaszuk nem osztja ketté a mondatot, hiszen mindjárt a mondat élén áll. (L. még DEZSŐ—SZÉPE 1967. 373.) A P után következő T hangsúlya is, hanglejtéscsúcsa is sokszor alig emelkedik ki a főcsúcs utáni ereszkedő menetből. Az akusztikai forma nem segít annyira a mondat értelmi elemeinek elhatárolásában. Több szempontból jogosult tehát a P+T sorrendű formát fő funkciója alapján emocionális formának nevezni.⁴⁷

A szórend olyan felcserélésével, mely által a mondatnak csak érzelmi tartalma módosul, de tárgyi mondanivalója nem változik meg, valódi mondatszinonimákat kapunk. „Az ég *kék*” és „*Kék az ég*” ilyen szoros

értelemben vett szinonim mondatok. SZATHMÁRI példái közül, melyeket nyelvtani szinonimáknak nevez (1961. 495), nem mindegyik tiszta szinonimája a másiknak. Pl. *1552-ben Drégely vára török kézre került. Drégely vára került török kézre 1552-ben.* Ezekben nem csak a sorrend, hanem a mondanivaló súlypontja is különbözik. Az elsőben az alanyi szakasz a T, az állítmányi a P (mint ebben: „Az ég kék”), a másodikban az alanyi szakasz a P (akárcsak ebben: „Az ég kék”). Ezek már legfeljebb csak tágabb értelemben, az ábrázolt tartalom szempontjából szinonimák, a közlés szempontjából más mondatok.

Amikor pedig H. MOLNÁR Ilona (1968. 30—1) azt írja, hogy széles értelemben minden mondatban „állítunk” valamit, mert minden mondatban fellelhető a közölni akarás mozzanata, akkor ugyancsak széles értelemben kell az „állítást” vennünk, mert ha csak egy kicsit is szűkítünk rajta, nem azonos értelmű a közölni akarással, hiszen — az önkéntelen felkiáltások kivételével — minden mondatban közlünk valamit, de nem mindegyikben állítunk. A felszólítások többnyire nem, a kérdések pedig java részben csak implicite tartalmaznak állítást, nem az állítás közlésére valók.

Ami a szinonim mondatformák érzelmi tartalmát illeti, felvethetjük a kérdést BENKŐ László nyomán (1967. 417—8): milyen szórendi formáknak vannak objektív, kollektív vagy szubjektív stilisztikai minősítő jegyeik? A stilisztikai érték meghatározását azonban először azzal kell kezdeni, hogy megállapítsuk: a tárgyi tartalom kifejezésére milyen megfelelő formák közül válogathatott a költő? Ha nyelvileg lehetséges egy szórendi csere a tárgyi jelentésviszonyok megtartásával, akkor azt a kérdést kell felvetnünk, hogy az egyik forma valóban érzelmi többletet fejez-e ki a másikhoz képest. Ha igen, a másikat tekinthetjük 0 szintűnek, a mérce kiindulópontjának. Ha a megkülönböztetés jegyei grammatikailag megfogalmazhatók, akkor objektív stilisztikai jegyről beszélhetünk. Ez az eset áll fenn, ha racionális formát szembesíthetünk emocionális sorrendű tagolt vagy ábrázoló tagolatlan formával. A racionális forma azonban nem mindig jelent racionális (0 érzelmi töltésű) tartalmat. Ennek, valamint a tőle eltérő sorrendű formának stilisztikai értékelése gyakran már nehezebben foglalható egzakt szabályba; itt tág tere nyílik a szubjektív, véleményes minősítésnek, de több szubjektív vélemény egyezése már utat mutat a kollektív minősítő jegyek felé, és ezen keresztül érik el a mondatforma tipikus hatását.

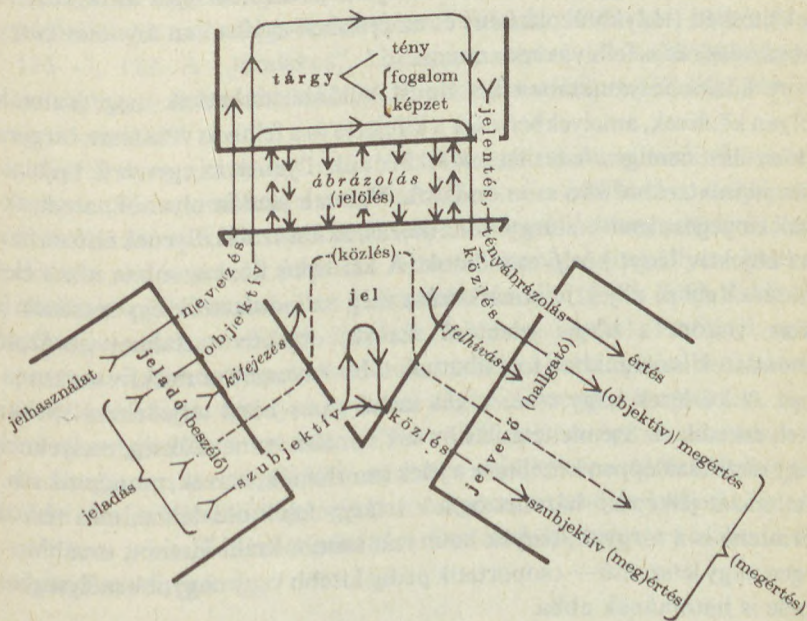
A továbbiakban nem teszünk határozott különbséget a stilisztikai minősítő jegyek háromféle fokozata közt, de úgy gondolom, a megfogalmazásból nyilvánvaló lesz, hogy az értékelések nagyobb része — egyelőre — szubjektív ugyan, de helyenkint mások egyező véleményére támaszkodik (tehát kollektív érvényű lehet), olykor meg objektív tényeken alapszik. (A hangzó mondatok szubjektív-objektív adatainak egyeztetése jelzi az utat az egzaktitás felé, de nem a stilisztikai minősítés igényével.)

A mondatformák alakítását ugyanolyan tényezők határozzák meg, mint általában a nyelvi eszközök kiválasztását (1. SZATHMÁRI 1961. 510). Legfontosabbak közülük: 1. a mondanivaló tárgya; tudományos eredmények ismertetésében jelentékenyen több a racionális forma, mint költői művekben, vö. XV. fejezetünk 9. a) szakaszában a szövegminták adatait; 2. a közlés célja; a megértetés elsődleges eszköze a racionális mondatforma, az érzelemkifejezés az emocionális és egyéb forma, mint erről a következő és a IX—XII. fejezetben, valamint a XV. fejezet 1. szakaszában lesz szó; 3. a közlés körülményei; tudományos eredményekről is lehet tárgyilagosabban, több racionális mondatformában beszámolni szakemberek előtt, és oldottabban, érzelmekre is hatva, aránylag kevesebb racionálisan formált mondatban a nagyközönség számára; erre is van szűrőpróbánk: XV. 9.a); 4. a közlő egyénisége; ennek jellemzőit még csak keressük, de megtalálásukat szolgálják XIV. és XV. fejezetünk statisztikai összeállításai.

A mondat szukcesszív és szimultán jellegének ütközéséből — melyet I. 4. fejezetünkben már érintettünk — adódik a különböző szintű nyelvi elemek sorrendjének szerepe. (Inkább filozófiai és logikai vonatkozásban szólt erről G. SCHMIDT: 1956. 93. L. még DELACROIX 1930. 220; CHOMSKY 1965. 6—7, 224—5. A probléma ilyen felfogása PAULra és WUNDTra vezethető vissza.) A fonémák sorrendje a morfémán belül szükséges velejárója, kelléke (alighanem minden nyelvben) a morféma azonosításának (talán néhány hangátvetéses alakváltozatot kivéve). A morféma-kapcsolatok sorrendje (agglutinált vagy más módon toldalékolt szóalakokká és szoros szókapcsolatokká) egy nyelven belül szintén legtöbbször kötött, vagy legalábbis bizonyos morféma-kapcsolatokban kötött (pl. a magyarban a ragos igei és névszói alakok, a névelős főnevek), de némely más morféma-kapcsolatban és a lazább szókapcsolatokban szabad. Minél nagyobb egységek felé haladunk, annál több a kötöttség

az elemek sorrendjében. (A mondat szerkezet fő részeinek sorrendje nyelvtípusokra jellemző, vö. DEZSŐ 1968.) A sorrendi változatok azonban gyakran nem teljesen azonos értékűek; gyakran mutatnak stiláris különbséget, és pedig minél önállóbb a felcserélhető nyelvi egység, annál inkább kifejezi a gondolat elemeinek szukcesszivitását. A mondatok sorrendjét már-már azonosnak tekinthetjük a gondolatok sorrendjével.

A főbb mondatfajták és mondatformák uralkodó funkcióit a BÜHLER-féle kommunikációs modell kibővített változata segítségével is jellemezhetjük (BÜHLER 1934. 20; vö. LAZICZIUS 1935. 179; 1942. 134; ELEKFI 1973. 75; ábrája idézve ez utóbbi helyről):

BÜHLER, ill. LAZICZIUS alapvető műszavait („kifejezés” a jeladó és a jel viszonyára, „ábrázolás” a jel és a tárgy, „felhívás” a jel és a jelvevő viszonyára) megtartva, kiegészíthetjük a modellt a következő fogalmakkal. Jeladásnak nevezzük a jeladó (beszélő, író) cselekvését akkor, ha tekintettel vagyunk arra, hogy a jeladó szándéka szerint a jel el is jut a jelvevőhöz (az információelmélet közlési modellje szerinti címzetthez, 1.

még JAKOBSON 1969. 216—7). Az a folyamat, melyet ez a cselekvés elindít, a közlés (kommunikáció). A folyamat eredménye a jelvevő részéről történő megértés. Ha nem vagyunk tekintettel a jelvevőre, de figyelembe vesszük a jeladó használatát jelnek tárgyra, tényre vonatkozását, akkor a jeladó cselekvését csak jelhasználatnak mondjuk, a cselekvéssel elindított folyamatot pedig nevezésnek. A jelhasználatban és a nevezésben tehát együtt van a kifejezés és az ábrázolás (vagy jelölés) viszonylata. Ha pedig nem tekintjük a jeladót, de azt nézzük, hogy a jel a jelvevő számára a tárgyak, tények világával teremt kapcsolatot, akkor a folyamatot jelentésnek — mondat esetében gyakran tényábrázolásnak — mondhatjuk; ennek eredménye a jelvevő részéről az értés. A jelentésben (tényábrázolásban) és az értésben együtt van a jelölés (vagy ábrázolás) és a felhívás mozzanata.

A közlés folyamatában két típust különböztethetünk meg. Vannak olyan közlések, amelyekben csak a kifejezés és a felhívás vesz részt, tárgyra irányulást nemigen fedezhetünk fel bennük. Ilyenek az egyszerű, tagolatlan indulatszóból álló szómondatok. Vannak azután olyanok, amelyeknek lényeges elemük a tárgyi vonatkozás, az ábrázolás. Ilyenek elsősorban az objektív tényt közlő mondatok. A két típus közt azonban nincs éles határ. Valami objektív vonatkozása még az indulatszók egy részének is van, viszont a tárgyi jelentésű szavak, objektív tartalmat ábrázoló mondatok is magukban foglalhatnak több-kevesebb szubjektív mozzanatot. A közlések nagy része a két szélső típus közti terjedelmes sávban helyezkedik el. Szemléltetésükhöz sok vonalra lenne szükség, melyeknek egy része csak éppen közelítene a jelek (morfémák, szavak, mondatok stb.) halmazát jelképező háromszögnek a tárgy felőli oldalához, más részük érintené is a tárgyak, tények halmazát szimbolizáló idomot, további — igen nagy létszámú — csoportjaik pedig kisebb vagy nagyobb mélységben bele is hatolnának abba.

Ebbe az utóbbiakhoz tartozó egyik nagy csoportba, tehát az objektív közlések csoportjába tartoznak mindazok a mondatok, amelyek aktuális tagolásúak. Csakhogy a racionális sorrendűek sokkal mélyebben behatolnak a tényábrázolásba, ezért a jelvevő számára elsősorban a tények, az objektív igazságok megértését eredményezik. Az emocionális formájúak is tartalmazzak tényábrázolást, de az ilyen mondatok közelebb állnak a szubjektív közlést tartalmazó mondatokhoz, ezért a jelvevő

számára az ábrázolt tényen kívül inkább a jeladó szubjektív állapotáról adnak hírt, vagy az ábrázolt tényt is mint a jeladó szubjektív véleményét közvetítik, sokszor úgy, hogy a jeladónak a tárgyra vonatkozó érzelmi viszonyáról értesítik a jelvevőt. A tárgyi vonatkozás kevésbé mély volta együtt jár az emocionális kifejezés növekedésével.

Érzelmi állapotunkat, érzelmi hozzáállásunkat a sorrend által közvetve fejezzük ki, szemben az indulatszó vagy más tagolatlan hangadás útján való közvetlen érzelmkifejezéssel. Kéttagú mondat esetében a (predikatív) szó szerkezet által kifejezett tényábrázolás az egyik (sokszor a fő) közlemény, a sorrend ezzel egyidejűleg másodközlésként ad hírt a jeladó érzelmeiről vagy szubjektív állapotáról. (Az elsődleges és a másodlagos közlemények mibenlétéről bővebben: FÓNAGY 1963. 94—101, 110—2, 116—7, 122. A „járulékos” közlemény olykor — különösen költői szövegben — fontosabb lehet a „fő” közleménynél, az objektív jelentéstartalomnál.)⁴⁸

Egyik ilyen „jelentése” a „*Mi kék az ég*” típusú névszói állítmányú emocionális mondatoknak felkiáltásban a csodálkozás, meglepetés. Felkiáltó szó nélkül a meglepetés helyett maga a látvány, a láttatás kerül előtérbe, ha a szavak jelentése látható jelenségre utal. Ilyen statikus, állóképszerű leírásokat idéz J. SOLTÉSZ Katalin (1965. 209) Babitstól: „*Gyenge a nap, szelid az árnyék*” (A csengetyűsfü). Petőfinél nehéz pontosan ilyen szerkezetű mondatokat találni, ahol a nominális tömondat ismétlődése láttat két ilyen egyszerű képből összetett képegyüttest. Ilyen volna a már idézett versből: „*Zöld a föld, kék az ég, tavasz van ...*”, csakhogy ez a mondat a költeményben már kétszer előfordult képpárt sűríti tömörebbre, mintegy előkészítve a vers csattanóját, melynek lényege már nem a kép, hanem a gondolat. De ennek elemzésére később (a IX. fejezetben) térünk rá.

2. A leíró mondat tagolási problémája

Igés mondatokban nem statikus, hanem változó képet láttat a rövid emocionális mondat: „*Sárgul a hold az ég alján*”⁴⁹ (Hull a levél a virágról ...). Ámde éppen az ilyen leíró mondatokban gyakran nehéz eldönteni, hogy valóban P—T tagolás áll-e fenn, vagy a mondat az

aktuálisan tagolatlan mondatformák közé tartozik. A *sárgul a hold* predikatív szerkezet ebben a versben mindenesetre egységes közlési értékű, hiszen a holdról előzőleg nem volt szó, az egész szerkezet mond újat, nem a *sárgul* ige *a hold* alanyra vonatkoztatva. (Maga az a tény, hogy a határozott névelős alany hátrább került, növeli kommunikatív súlyát — és csökkenti az igei állítmányét.) A hold nem mindig látható az égen, nincs eleve adva, mint az ég, amelynek természetesen az alját is látjuk a szabadban. *Az ég alján* tehát már inkább tekinthető témának az állítmányos szókapcsolatból álló propozitum után. De mindjárt semmissé válik ez az aktuális tagolás akkor, ha *az ég alján* határozót hátravetett jeizőfélének értelmezzük, mert akkor *a hold az ég alján* szókapcsolat jobban összetartozik, mint az állítmány a névelős puszta alannyal. Ebben az értelmezésben nem mondhatnánk, hogy „*az ég alján sárgul a hold*”, de tagolt értelmezésben igen. Az emocionális tagolású mondat tehát tagoltság szempontjából mintegy közbülső helyet foglal el a racionális tagolású és a tagolatlan leíró mondat közt, de sokszor olyan közel áll az utóbbihoz, hogy néha még a teljes szöveg ismeretében sem tudjuk elhatárolni. (L. még: G. SCHMIDT 1956. 73—4; SCHLACHTER 1976., a kéttagú mondatokról különösen 365: „Da eine andere Variation der Wortfolge nicht möglich ist, fallen alle Fälle, in denen aus irgend einem Grunde die Inversion angestrebt wird, bezüglich der Wortfolge zusammen.”)

Hangosan mondott versben egyértelművé teszi az aktuális tagoltságot a P utáni T előtt tartott szünet, amire FÓNAGY (1967a. 326) példáját idézhetjük: „*Sírodat zárják rám || a zárai.*”

A szünet elmaradása még nem szünteti meg az aktuális tagoltságot, ha igazolja azt a két tag fölcserélhetősége. Különösen éles lehet az aktuális tagolás P—T formában is, ha a P kiemelő hangsúlyú. DEZSŐ—SZÉPE (1967. 373—4) rámutat, hogy kiemelő mondatban P előtt a mondat élén is éppúgy kell szünet, mint mondat belsejében, de ez a szünet mondat kezdésekor irrelevánssá válik, beleolvad a mondatot megelőző nagyobb szünetbe. Mégis előfordul, hogy — különösen érzelmileg is kiemelt mondathangsúlyos P esetén — utána is tartunk a témaszakasz előtt szünetet. Erre példa a FÓNAGYTÓL idézett mondat.

3. Képfelidézés és gondolati tagolás esztétikuma

Az imént tárgyalt Petőfi-vers kezdő sora („Hull a levél a virágról”) nem bontható szét propozitumra és témára. Nem volt még szó semmilyen virágról, a határozott névelő itt nem is egyedítő, hanem generikus funkciójában szerepel. Nem gondolhatunk ilyen visszafordításra: „A virágról *hull a levél*”, mert ezzel a mondatnak nem csak érzelmi tartalmát változtatnánk meg, hanem talán fogalmi viszonyait is. A második sor: „Elválok én a babámtól” — önmagában szintén tagolatlan, mégpedig azért, mert *a babámtól* nem független határozó, hanem az *elválok* ige vonzata, azzal tehát szorosabb egységet alkot. Mégis, ha a két verssort egymás után halljuk vagy olvassuk, párhuzamos szerkezetüket (ige + alany + határozó) utólag apperceptáljuk, a névelős határozók a párhuzamos szemantikai, szintaktikai és ritmikai helyzet és a rím folytán mintegy önállósulnak (vö. APRESZJAN 1967. 14—17, 168—71), kissé leválnak a tagmondatok testéről, és egymással is kapcsolatba lépnek. Mintha ezt a párhuzamot is felidéznék: „A virágról *hull a levél*, a babámtól *elválok én*”. A versmondattani viszonyok tehát létrehozhatnak vagy sejtethetnek olyan tagolást, amit a nyelvi kommunikációs eszközök nem fejeznek ki. A tagolásnak vagy tagolatlanságnak ez a kettős vibrálása a tudat legmélyén (tudatunk alatt?) hozzájárulhat az esztétikai élményhez.

A 3. versszakban már határozottabb jelek utalnak a két első versmondat aktuális tagolására:

*Harmat hull a száraz ágra,
Könnyek hullanak orcánkra.*

A 'száraz ág' már nem olyan új fogalom, mint a költemény alapján 'a virág'. Ha lehull a levél, az őszre gondolunk; természetes, hogy száraz ág marad a fán, a növényen. Orcája is mindenkinek van, ez tehát birtokos személyraggal egyértelműbben T jellegű szó, mint a *babám*. Nem szükséges vonzata a *hull* igének, tehát a *hullanak orcánkra* nem alkot olyan szoros lexikai-szintagmatikai egységet, mint az *elválok a babámtól*. Az iges mondatok emocionális sorrendje sokszor, mint itt is, a képfelidézés szolgálatában áll. A két verssor gondolati tartalmát — kevesebb megjelentető erővel, költőiségéből nagyrészt kivetkőztetve — így is

kifejezhetjük: „A száraz ágra *harmat hull, orcánkra könnyek hullanak*”. Ebben a formában a gondolati párhuzam elnyomná a képfelidézés önfeledt hangulatát.

4. Indulat kifejezése

Ha a harag érzelme uralkodik, a sorozatosan jelentkező emocionális tagolású mondatok nyilvánvaló jelei az elkeseredésnek, a heves utálatnak, így pl. ebben az indulattól fűtött dühös versben, a költő érzelmi állapotát szavakban is exponáló megszólítás után: „[Megvetésemnek és utálatomnak Hitvány tárgya,] *ember a neved! A természet söpredéke vagy te, . . . A teremtés legutólsó napján Alkotott az isten tégedet, Elfáradt már ekkor a munkában, . . .*” (A világ és én). Itt az előrevetett propozitumnak nem a képzelgetés a funkciója, hiszen a mondatok nem ábrázoló, hanem gondolati jellegűek. Itt egyszerűen a hallgató felfogóképességének tekintetbe nem vétele az, amit a kitörésszerűen előrelökött propozitumok tükröznek. Mondhatni: hiánya annak az udvarias modorhoz is tartozó higgadságnak, amelyet — legalább a közlemény kezdetének egy-két mondatában — a téma előrebocsátása, a közlés közösen ismert alapjáról való elindulás jellemez. De nem is a retorikai pátoz, nem a BÜHLER-féle „felhívás” uralkodik itt, mint a későbbi forradalmi versek emocionális mondataiban, hanem a „kifejezés”, a gondolatok érzelemtől fűtött kidobása.

5. A kérdő mondat

Nem is stilisztikai, hanem szinte nyelvi funkciója az emocionális formának a kérdés. Névmásos kérdést a magyarban, az oroszban tipikusan, a franciában, angolban, németben kötelezően a kérdőszóval kezdünk, ha szoros, zárt formát adunk a kérdésnek. De az eldöntendő kérdésnek is gyakoribb formája a kérdezett, súlyos szakasszal kezdődő sorrend.

A racionális sorrendű kérdésekről (a stílusérték vizsgálata nélkül) lásd: É. KISS 1977. 25. Petőfi-versekből vett példái: VIII. 1.b), 2.r), 3.A)b),c),l), B)c),f),h),g),n), 4.a),b),d)—g), 6.a); XIV.B)2.c); részletesebb jellemzésük: IX. 1.c).

6. Felelet, kirekesztő kiemelés, érzelemkitörés

A kérdőszó, a kérdezett szó rendszerint kiemelt propozitum. De ilyen kiemelt propozitum a kérdésre felelő szó is, és kérdés nélkül a kirekesztést tartalmazó, kiemelő hangsúlyt kívánó szó is. Ha nem vitatkozás, okoskodás, elgondolkozás közben emelünk ki egy mondathangsúlyos szót, azt szívesebben tesszük a mondat élére. Az emocionális sorrendben a mondathangsúllyal kiemelt szó kitörésszerű érzelmi nyomatékot is kap. „*Te voltál* egyetlen virágom.” Ebben a verscímnek is tett mondatban a P (és azon belül a *puszta* P²) előrehelyezése egyrészt értelmi, jelentéstani szerepű (ellentétet, rejtett tagadást is jelent: 'nem más'),⁵⁰ másrészt ezzel együtt érzelmi állapotot is kifejez: a költő sürgősnek tartja mindjárt előre megmondani, kire vonatkoztatja a metaforát, és ezzel elárulja izgatott lelkiállapotát. (A racionális sorrend kevésbé dalszerű, inkább szónokiasan patetikus volna: „Egyetlen virágom *te voltál*”. Abban az ábrázolás mellett a felhívás volna a fő funkció, míg Petőfi eredeti versmondatában a kifejezés.) A mondatforma aprózása következik a második sorban: „*Hervadt* vagy: *puszta* életem”. Az első félsor nyelvtani kényszer folytán ilyen sorrendű, de a második félsor szabadon alkotott emocionális formája a két hangsúlyt kifejező értékűvé emeli, és az első sor érzelemkitörése itt csuklásszerű zokogássá aprózódik. (A vers folytatásában már olyan problémák is jelentkeznek, amilyenekről a következő fejezet szól részletesebben: VI.A) 8.b), 9.)

7. Egy sajátos előfordulás: játék a fájdalommal

Ha az emocionális forma ismétlődése szóismétléssel jár együtt, az alakzat néha sajátos funkciót hordoz a vers egészében. „*Oly jó kedvű a nap* Jöttén, *jó kedvű* lementén, *Mintha nem is látná* sírhalmodat, édes Etelem!” (Játszik öreg földünk . . .) Az egész versszakot célszerű egyetlen versmondatnak tekinteni, mert második tagmondata hiányos, nem áll meg magában, a hasonlító mellékmondat még külön tagmondatnak is alig tekinthető.⁵¹ Az első tagmondatban feltűnő a hosszú — igaz: belsőleg tagolt — P-szakasz után a rövid (határozói) T. Az ilyen terjedelmi arányról sok mondat megfigyelése alapján azt állapíthatjuk meg, hogy

gyakran belső képzelődést vagy egy-egy képen való eltűnődést fejez ki. A következő tagmondat már rövidebbre fogja a propozitumot, viszont ez a rövidülés az ismétléssel, az első tagmondat áthajlásával együtt az előző versszak határozóhalmazása után valami fokozást, felgyülemlett feszítő erőket éreztet; utána valamilyen fordulatnak kell következnie. A tartalmilag váratlan, de formailag előre sejtetett fordulatot a feltételes hasonlító mellékmondat tartalmazza, mégpedig olyan emocionális szerkezetben, amelynek témája nyelvtani forma szerint valóban téma ugyan (tárgyas igealakra következő személyragos főnév), tartalmilag mégis a legmeglepőbb újat hozza. Csakugyan aktuális tagolású ez a mellékmondat? Etelke sírhalma új annak, aki először olvassa e költeményt anélkül, hogy ismerné Petőfinek a Czipruslombok-ban megénekelte szerelmét. Aki ismeri a körülményeket, annak a számára ez a sírhalom a versben meglepő fordulat ugyan, de nem az újdonságnak, hanem a ráismerésnek az élményével. Végül is ez a kettős, sőt többszörös játék az ismertként megnevezett újjal, amit sokan azért mégis ismerhettek: szintén sajátos esete az esztétikumnak, mégpedig olyan, ami a remek vers egész művészi felépítésének lényeges alkatrésze.

B) KÍSÉRLETI VIZSGÁLAT AZ EMOCIONÁLIS FORMÁJÚ MONDATOK TAGJAINAK HANGSÚLYÁRÓL

1. Adatok a mondatkezdő P-hangsúlyra

Az előző fejezetben ismertetett kísérleti fonetikai elemzéshez hasonlóan néhány emocionális tagolású Petőfi-mondatot is megvizsgáltunk annak a megállapításához, hogy a) felismerhető-e a mondatkezdő szó vagy szakasz P-funkciója a folytatástól elvágva, b) van-e olyan állandó fonetikai sajátsága a propozitumnak, mely racionális és emocionális sorrendben egyaránt érvényesül.

(7.) „*Máshoz* fordulok hát” (JV. XIX). Mondatkezdő propozituma nemcsak ige előtti helyzeténél fogva főhangsúlyos, hanem szembeállítást is tartalmaz: két sorral előbb a *nem te* tagadás pozitív megjelölésként a következő sorban — nem a szokott szórendi helyén ugyan — megjelent a szembeállító *máshoz*. Most ez a *máshoz* magában sűríti az előzményekből

hozzá is tartozó szembeállító súlyt, hangsúlya tehát több az egyszerű mondathangsúlynál. A *fordulok* azért T értékű, mert az ige fogalma már az előző sorban szerepelt; a „*máshoz* fordulok” szerkezet ennél fogva világos P—T tagolású alakzat. Szabó Gyula a költemény összefüggő előadásában emelkedő dallamú hangsúllyal és utána kis ereszkedéssel ejtette, úgyhogy ez a szó a környezetéből kivágva témának is érthető. Négy más (nyelvtudományi intézeti) versmondó, aki a felsoros versmondathoz csak a két megelőző verssort kapta szöveggörnyezetnek, ebben az összefüggésben világos P-hangsúllyal olvasta fel a propozitumot: első szótagja után meredeken eső hangmenettel. Szabó Gyula ennek az értelmi szembeállításnak jól látta alárendeltebb szerepét a bővebb szöveggörnyezetben belül:

Mikor unod már meg örökös munkádat,
Te a kínozásban telhetetlen bánat!
Ha nem tudsz megölni, ne gyötörj hiába;
Eredj máshova, tán akadsz jobb tanyára.

Látom, nem te vagy az, ki nekem halált hoz,
Látom, a halálért kell fordulnom máshoz,
Máshoz fordulok hát; ti viszontagságok!
Ohajtott halálom tán ti meghozzátok.

Ezért módosult a kiejtésben a *máshoz* propozitum hanglejtése T-hanglejtéssé, csupán az erősebb nyomatékot tartva meg.

A hallgatók a hallott *máshoz* szót három példamondat valamelyikébe illeszthették bele: a) mondat végi propozitumként, b) mondatkezdő propozitumként, c) kérdő mondatot kezdő propozitumként. Nem is volt rá lehetőség, hogy T-szerepet tulajdonítsanak neki. Szabó ejtészváltozatát tekintélyes kisebbség tudta elképzelni kérdő propozitumnak, a másik négy változatot 95—100 % kijelentő propozitumnak értette. A kétféle helyzetű kijelentő P közül a színészi és három nem színészi ejtészváltozatban a többség mondatkezdő propozitumot hallott, egy (női) ejtésben viszont az abszolút többség mondat végét. Ez utóbbi változatban volt az esés a legmeredekebb. — Ugyanez a három mondat volt megadva mint választási lehetőség a versszak előző: „a halálért kell fordulnom *máshoz*”

tagmondatának végéről kivágott propozitumhoz is. A színészi és még két férfi hanglejtésében mutatkozó ereszkedő menetet a hallgatók abszolút többsége mondat végi propozitumnak érzekelte; az egyik női felolvasó erősebb hangsúllyal induló emelkedő menetet, mely könnyen témának is volna érthető, a többség a kérdő mondatot kezdő propozitummal azonosította, a másik női felolvasó ereszkedő, de középszinten végződő hanglejtésében a relatív többség kijelentő mondatot kezdő propozitumot, 40 %-os kisebbség kérdő mondatot kezdő propozitumot vélt hallani.

(6.) „Ez volt végső lehellete” (JV. XVIII).

Horváth Teri a költemény teljes előadásában mondta, négy felolvasó pedig az idéző mondatot záró kettőspont után következő két verssorral együtt:

„Jancsikám, Jancsikám, az isten áldjon meg,
Más világon, ha még szeretsz, tied leszek.”

Egy ejtészváltozatban meredeken, kettőben enyhén ereszkedik az *ez* dallama, egyben alig emelkedik, egyben pedig magas szinten lebeg; valamennyi ejtészváltozatra jellemző azonban, hogy az egyetlen magánhangzó rövidegsége miatt nehezen érzékelhető a hanglejtése. A hallgatóknak legalább egynegyede mindegyik változatban témának fogta fel, de az abszolút többség számára mindegyik változat a mondatkezdő propozitum benyomását keltette. Abban már megoszlottak a vélemények, hogy a választási lehetőségként is megadott eredeti mondatnak vagy a felkiáltó jellegű „Ez a kérdés, válasszatok!” versornak kezdő szavát hallják-e. A propozitumot hallók többsége négy változatban az eredeti mondat kezdő szavát ismerte fel, az egyszintű magas (női) változatot azonban az abszolút többség a Nemzeti dal sorkezdő szavának hallotta.

(23.) „Ott vagyok honn, ott az én világom” (Az alföld).

A költeményből kiszakítva két rövid emocionális tagmondat. Eredeti helyén az első nem tekinthető teljes tagmondatnak, mert az *ott* csak értelmezőszerű összefoglalása az előző egysoros helyhatározónak: „Lenn az alföld tengersík vidékén”, és azzal együtt alkot másfél soros tagmondatot. Ez azonban nem érinti lényegesen az *ott* kiemelő hangsúlyát, melyet szórendi helyzete is jelez. A felolvasók különben is ráismerhettek a közismert verssorra, tehát előzmények nélkül is megfelelően hangsúlyozták. A két tagmondat ezért párhuzamos szerkezetűnek

mondható, kezdő *ott* szavuknak is nagyjából azonos jellegű a kiemelő hangsúlya. Ezt az egy verssort a költeménytől függetlenül három férfi és két nő olvasta mikrofonba. Mind a két súlyszót kivágtuk mind az öt kiejtésben. A meghallgatók számára ezt a tíz *ott* szót más kivágtott mondatrészekkel szabálytalan sorrendben összekevertük. Az összesen 219 mondattag közt az *ott* szó még más két mondatnak öt-öt ejtészváltozatában szerepelt, tehát összesen hússzor fordult elő négy különböző mondatban. A másik két mondat a szóban forgó mondat *ott* szavainak alternatívái közt is szerepelt. Vagyis a hallgatóknak dönteniük kellett, hogy a hallott *ott* szó a következő három mondat közül melyikből van kivágva: a) Ott vagyok honn. b) Ott tenyészik a bús árvalányhaj. c) Ott ily regényes dolgok nem történnek.

A c) példában az *ott* jellegzetesen T, az a) mondatban kiemelt P (szembeállítás van benne: nem a Kárpátok táján), a b) mondatban is P, de nem ilyen határozottan, hiszen nincs szembeállítva, az utána következő *tenyészik* nem témája a mondatnak, mert az inkább leíró típusú mondat. Az „ott vagyok honn” tagmondat négyféle kiejtésében az *ott* magas fekvésű: kettőben ereszkedő végű, kettőben egyszintű, egy férfi kiejtésében azonban emelkedő. Ebben az emelkedő dallamú változatban a hallgatók több mint 60 %-a a c) mondatot vélte felismerni (tehát témát hallott), és csak 5 % hallotta meg benne az eredeti mondat kiemelt propositumát. A többi változatban a többség propositumot hallott, mégpedig annál nagyobb arányban az a) javára, amilyen mértékben ereszkedett a szótag második fele. Az „ott az én világom” kezdő szava mindegyik ejtészváltozatban magas fekvésű és egy kivételével eső vagy ereszkedő hangmenetű volt. A leghatározottabban eső változatát a hallgatóknak csak 5 %-a gondolta a c) mondatból valónak (azaz témának), 70 %-a felismerte benne az a) mondathoz teljesen hasonló aktuális tagolású eredeti mondatot.

(24.) *Ott* tenyészik a bús árvalányhaj
S kék virága a szamárkenyérnek.

(Az alföld).

Az a típusa az emocionális mondatnak, mely éppúgy minősíthető tagolatlan leíró mondatnak is. Igeköztő nélküli ige előtt nincs olyan szórendi tényező, mely determinálná a mondathangsúly helyét. Ez nem is

mondathangsúlyos, hanem tipikusan ún. nyomatékaltalan mondat. Az *ott* csak a *tenyészik* igéhez képest hangsúlyos, voltaképpen csak ahhoz viszonyítva tekinthető propozitumnak, nem a hátralevő egész mondatszakaszhoz. A jelzőkkel bővített halmazott alany, bár fogalmilag határozott (névelős, ill. személyragos), az előzményekhez újat ad hozzá, szórendi — ige utáni — helyzeténél fogva is van benne P-jelleg. Mégsem mondható vitathatatlanul propozitumnak, mert az *ott* (s az előző versszakbeli *oda*) már említett helyet jelöl ugyan, de szórendi helyzete miatt erősebb szakaszhangsúlyt kap. Az ige kétségtelenül a hangsúlytalanabb mondatrészt, a FIRBAS⁵² és más csehszlovák elemzők szerinti átmeneti tag. Az *ott* szónak ez a határozatlan P-jellege tükröződött a két verssor felolvasásának öt ejtésváltozatában is. Kb. kétharmados többség propozitumnak (az eredeti mondat vagy az „Ott vagyok honn” kezdő szavának) értette azt a három ejtésváltozatot, amelyek magas szinten (s egy ízben emelkedő dallammal) hangzottak. Kb. 60 %-os többség határozottan témát hallott abban a két ejtésváltozatban, amelyek egyike mélyebb szinten, másika magasan, de kissé emelkedő dallammal hangzott. A propozitumot hallók többsége *ott* ismerte fel az eredeti leíró propozitumot, ahol az mélyebb fekvésű vagy emelkedő kezdésű volt, viszont kiemelkedő P-hangsúlyt hallott, ahol a hang magasabb szintű vagy meredekebben emelkedő volt.

(16.) „*Ebcsont* volnál” (Romeo és Júlia I.1). Igaz, hogy nem versből, hanem prózai fordításból való, de jó ellenpélda az előző fejezetben elemzett „*Ebcsont beforr*” mondat T-hangsúlyához. Ez a kéttagú kapcsolat önmagában nem győz meg arról, hogy az állítmányi névszó és az ige közt aktuális predikatív metszet van. Az öt felolvasó azonban a következő teljes mondatot olvasta mikrofonba: „Jó, hogy csont nem vagy; mert ha az volnál, ebcsont volnál”. Ebből a pontosvessző utáni tömb tekinthető aktuális mondattagolási egységnek. Mellékmondata a T, főmondata a P. Mindkettőben a névszói rész (az *az*, ill. *ebcsont* tulajdonítvány) a P — a viszonylagos mondat egész P² altagja —, tehát a racionális formán belül a T is, a P is emocionális tagolású. A *ha* kötőszó után a feltételes módú tartalmatlan ige mégis képvisel (ismétlődése által) annyi tartalmi elemet, hogy T lehessen a névszói propozitumok mellett, melyeket szembenállásuk tesz kiemelt propozitummá, sőt a kiemelés még az *ebcsont* összetételen belül is szembeállítja az előtagot az

utótaggal, hiszen a mondat első felében már volt *csont*. Ezt a többszörös szembeállításal kiemelt szót mégiscsak hárman ejtették olyan eső hanglejtéssel, hogy az abszolút többség felismerte benne a kiemelt propozitumot. Egy férfi ejtésében csak a relatív többség ismerte fel, egy nő ejtésében pedig az abszolút többség témát hallott. Az utóbbi kiejtésben a szó aránylag mélyen kezdődött, az előbbi változatban pedig emelkedő kezdés után nem hangzott határozott esés.

(17.) „*Holnap* teszem meg az első lépést”

Ez sem vers, de eredeti prózai mondatrészlet (a Tigris és hiéna III. felv. 3. jelenetéből). Ellenpélda az előző fejezetben részletezett „*Holnap kenyérsütés napja lesz*” T-hangsúlyához. Amikor az igekötős ige fordított szórendje világosan jelzi az előtte álló szó P-hangsúlyát, akkor az ilyen aránylag egyszerű szerkezetű mondatban csak az lehet kérdéses, hogy ez a szórend által kiemelt szó egymaga kiemelt propozitum-e, vagy az igével együtt alkot összetett — esetleg altagokra oszló — propozitumot. Ez attól is függ, hogy az ige utáni mondatrész eléggé elkülönül-e témaként. Jelen példánkban a *megteszi az első lépést* olyan összetartozó frazeológia egység, hogy azon belül nem fogjuk fel önálló témának a határozott névelős jelzős tárgyat. (A frazeológiai egység ti. nyelvtani szerkezetét tekintve szókapcsolat, de jelentését tekintve egyetlen elem; vö. O. NAGY 1954. 3—5; FÓNAGY 1960. 84—5.) Az időhatározó szó tehát maga a P, a mondat további szakasza az altagokra nem oszló T. Négy ejtészváltozatban megvolt az a dallambeli meredek esés, amelynek alapján a hallgatók abszolút többsége felismerte a mondatkezdő propozitumot. Egy női felolvasó viszont az egész határozószót magas szinten emelkedő-ereszkedő hanglejtéssel ejtette, alighanem mert az igét is a propozitumhoz tartozónak érezte, csupán a jelzős tárgyat fogva fel témának. A hallgatók abszolút többsége ezt a *holnap* szót A téli esték *holnap* témájával azonosította, csak negyedrészüik hallotta kezdő propozitumnak.

(10.) *A seprők* voltak ott egymás mellé rakva,
Miken a boszorkány-nép oda lovagla. (JV. XXI)

A mondatkezdő alany P-funkcióját világosan jelöli ige előtti helyzete; hogy pedig kiemelt P (s így elválik a főmondat utána következő további szakaszától mint tagolatlan témától), az a vers előzményéből következik, ahol ti. határozatlan, majd kérdő névmás készíti elő az alany pontos

fogalmi megnevezését: „megakadt a keze valamiben, Közelebb vizsgálta s látta, hogy mi legyen.” A teljes mondatnak nem csak a névelős alany a propozituma, hanem hozzá tartozik az utójelzői vonatkozó mellékmondat is, mert az jelöli meg pontosan a seprők miféleségét. A névelős alany értelmileg már utal a később következő mellékmondatra, és az kissé a hanglejtésben is megnyilvánulhat, bár a befejezetlenség hanglejtésbeli jelzésének tulajdonképpeni helye a főmondat (s itt a verssor) vége. Básti Lajos a költemény összefüggő előadásában, négy intézeti munkatárs pedig a két verssor felolvasásában úgy ejtette a sorkezdő propozitumot, hogy a hallgatók abszolút többsége ennek a verssornak a kezdő alanyával azonosította. (A viszonylag egységes értelmezésben az is közrejátszhatott, hogy a hangsúlyos szótag előtt és után egy-egy hangsúlytalan szótag is hangzott, tehát a hangsúly minőségét, lefolyásának jellegét környezete jól megvilágította.) Egy férfi kiejtésében — nyilván a mellékmondat előrejelzése végett — nem esett nagyon meredeken a hanglejtés; ezt a változatot a hallgatók 45 %-a mondatkezdő témával azonosította.

(22.) „Koszorúba fűzöm ágit” (Én). Szintaktikus szerkezete hasonlít a Tigris és hiénából vett mondatunkhoz, mégis más a P és a T aránya. Nincs szembeállító kiemelés a mondatkezdő határozóban, az ígét és tárgyát pedig semmiféle használati gyakoriság, kötöttség nem húzza össze frazeológiai egységgé. A tárgy egymagában T, a versbeli előzmény alapján is: „az ég szívem földébe Drága fádat ülteté be, Szerelem!” Az így metaforikusan bevezetett fának természetesen ágai is vannak. A *koszorúba fűz*, ha nem is állandó frazeológiai, de szorosabb szintagmatikus egység, hiszen a *fűz* ige egyik jelentésében⁵³ a kinetikus illativus vonzatszerű határozó. A teljes P tehát: *Koszorúba fűzöm*, ezen belül a határozóragos főnév a P², az ige a T². Ebből a puszta propozitumot vágtuk ki annak az öt személynek a kiejtésében, akik mikrofonba olvasták a költemény három utolsó sorát:

Koszorúba fűzöm ágit,
Koszorúm szerény virágit
A hazának szentelem.

Ilyen jellegű propozitumnak fogta fel a szót az abszolút többség abban a két ejtészváltozatban, amelynek két első szótagjában jól hallható a dallam esése. Más két ejtésben, ahol a hanglejtés eső kezdése nem volt elég

határozott, ellenben jól megfigyelhető az első szótag emelkedő menete, a többség témát érzékelt. Egy emelkedő dallamú változatot pedig az abszolút többség a „Koszorúba kötöd?” kérdés kezdő szavával azonosított.

(8.) *Napfogyatkozás jött szeme világra,
Melynek elmúlását hasztalanul várta.*

(JV. XIX)

Ez a két sor szintaktikus felépítésre nézve nagyon hasonlít az előbb elemzett *A seprők* kezdetű két sorhoz. Kezdő szava mégsem a puszta P. Az alany nem azért mondathangsúlyos, mert valami előzőleg feltett kérdésre felel. Hangsúlyja nem kiemelő, csak közönséges mondathangsúly. Azért P, mert megjelenést, keletkezést jelentő ige alanya. Nem egymaga P, hanem igéjével együtt az. A „szeme világa” T, mert a költő az óriás szemét már említette:

Nem kelt föl többé az óriások csőszé,
Hogy a rábizott tájt őrző szemmel nézze.

A vonatkozó mellékmondat itt is a mondatkezdő (P funkciójú) alanyhoz tartozik, de az alany értelmileg valamivel kevésbé szorul erre az utójelzőre. A vonatkozó mellékmondat itt közelebb áll az önálló tagmondathoz (‘és annak elmúlását. . .’), mint a *seprők* jelzői mellékmondata.⁵⁴ A mellékmondat előrejelzése itt is befolyásolta a kezdő alany hanglejtését. Csak egyetlen (női) felolvasó ejtette a szót olyan határozott hangsúllyal (és eső kezdetű dallammal), hogy a hallgatók zöme a „Napfogyatkozás volt” kijelentés kezdő szavával (tehát propozitummal) azonosította. Básti a költemény egészében és három felolvasó a két verssor mondásakor emelkedő szótaghangsúly után kis eséssel és enyhe ereszkedéssel ejtette a szót; ezt a négy változatot a hallgatók abszolút többsége mondatkezdő témának értette: a „Napfogyatkozás olyankor nincs” mondat alanyával azonosította.

2. Tanulságok

Kísérleti anyagunk ide vonatkozó részének is vannak tanulságai. A világos szembeállítást tartalmazó mondatkezdő propozitum mint P jól felismerhető: (7.); ez a példa igazolja, hogy a kontraszthangsúly fogalmát mint akusztikusan is jól felismerhető grammatikai jegyet célszerű beépíteni a nyelvtani leírásba, a generatív nyelvtanba is (vö. DEZSŐ—SZÉPE 1967. 373—4). Többi példánkban a szembeállítás nem ilyen egyértelmű, vagy nincs is meg. (23.) példánkban Az alföld c. vers bevezető versszaka után értelmileg világos ugyan az ellentét, de verbálisan, szó szerint nincs egészen kifejtve. Ez — és a beleérezhető vágyódó lírai hangulat — lehetővé teszi az ellentétnek kevésbé határozott (és halláskor félreérthető) kifejezését. — (16.) példánk már nem ellentéthangsúlyt, csak pontosító hangsúlyt tartalmaz; az értelmi játékot itt is háttérbe szoríthatja más hangulati tényező, ezért van adatunk más jellegű hangsúlyozására is. A többi példa nagyjából inkább egyszerű mondathangsúly, vagyis kiemelkedik ugyan a mondat többi szakaszhangsúlya fölé (ezért is P-hangsúly), de nem szembeállítást fejez ki, csupán a közölnivaló lényegét emeli ki. A (6.) példa idézetre előremutató (kataforikus) névmás; előremutató szerepe miatt más szótaghanglejtést kíván, mint az önmagában a témára vonatkozó P. (17.) és (10.) példánkban a P-hangsúly jellegzetes eső hangmenete szintén átadhatja helyét más szóhanglejtésnek, mert a rá következő fordított szórendű mondatszakasz úgyszólván jelzi kiemelt voltát. — (22.), (8.) és (27.) példánkban a P-hangsúly nem a pusztán propozitumot (a súlyszót) illeti, hanem az igével alkotott egész szókapcsolatát, mert a szókapcsolat alkot szorosabb értelmi egységet (súlyszakaszt) az utána következő rövidebb témával szemben. Itt is inkább a szórend emeli ki a P-szakasz legfontosabb szavát; az éles hangsúly tompításához (a meredek esés helyett: fokozatos nekiemelkedés utáni ereszkedéshez) pedig az is hozzájárul, hogy mindegyik csak tagmondat propozituma, olyan tagmondaté, mely után még további tagmondatok is következnek. — (24.) példánk első szava propozitumnak is, de tagolatlan leíró mondatkezdő szavának is felfogható, ezért nem olyan határozott a hangsúlyozása.

3. Próba: emocionális mondat T-hangsúlya

(27.) *A likra tette tenyerét a pap;*

Csak vár, csak vár, hogy jön talán a csap (Csokonai).

Ebből a két versorból a rímelő alanyokat vágtuk ki névelőstül, hogy megnézzük az emocionális sorrendű mondat P utáni témájának fonetikai sajátosságait. Mindkét névelős alany T, hiszen papról és csapról már a versszak előzményében volt szó. A pap tenyeréről viszont még nem volt szó, ezért „a pap” maga a versmondat témája, *tenyerét* a mondatkezdő hosszabb propozitumhoz tartozik, legfeljebb T² altagként válik a kezdő szavaktól külön. A második verssor más versmondat, de nem közvetlenül aktuális tagolású, hanem tagmondatokra oszlik; a tagolatlan (azaz aktuális tagolás nélküli) tagmondat ismételt alakjához lazán tartozó mellékmondatban, tehát felsoros alegységben van meg az emocionális tagolás.⁵⁵ A *csap* tehát a mellékmondat témája. A két alany T voltát az a négy felolvasó is megérezhette, aki csak a versszak első három sorát mondta mikrofonba, hiszen a költeményt minden húsz éven felüli értelmiségi ismeri. Kiejtésük mégsem egyezett, mert volt, aki a versszak kezdő sorának végén a pontosvesszőnél nagyon felemelte a hangot, előre jelezve a folytatást és a játékos rímet, és volt, aki a viszonylagos lezárást mélyebb szintű szótagdallammal érzékeltette. A hallgatók a névelős főnevet mondatkezdő témával (a), mondatkezdő propozitummal (b) és mondatvégző témával (c) azonosíthatták:

(a) A pap (morgott).

(b) A pap (látta meg először).

(c) (Jött) a pap.

Mivel nem adtunk olyan lehetőséget, hogy félig lezárt mondat befejezése, azért el kellett fogadnunk mindkét helyzetbeli témát mint a valóságosan elhangzott mondatbeli helyzetet majdnem egyformán jól megközelítő megoldást. Mondatvégi témával azonosította a relatív többség Ujlaky ejtésváltozatát, aki a névelő után magas emelkedő menettel indította a főnév magánhangzóját, az abszolút többség pedig az egyik férfi felolvasását, aki mélyebb fekvésből indítva ereszkedő menettel fejezte be. Az előbbi változatot a hallgatók egyharmada mondatkezdő propozitumnak vélte. Még nagyobb kisebbség vélte annak egy női

ejtésváltozatban, melyben a magas szintű névelő után a főnév hangzója még valamivel magasabb. Mondatkezdő témával azonosította az abszolút többség ezt, valamint egy másik női változatot, melyben a névelő és a főnév kezdete mély szintű, de a főnév magánhangzója emelkedik. Csak relatív többség azonosította ezzel azt a változatot, amely mély névelő után magasról emelkedik tovább.

Mindebből talán azt a következtetést általánosíthatjuk, hogy beszédünkben nagyjából ugyanolyan módon jelezzük a mondatkezdő témát, mint az olyan nem mondathangsúlyos szakaszt, mely tagmondatot, de nem mondategészet fejez be: a befejezetlenséget éreztető, továbbmutató emelkedő hangmenettel.

VI. EGYÉB MONDATFORMÁK ÉS ALÁRENDELTELT T—P VISZONYOK

(KITEKINTÉS)

A) T—P VISZONY KOMBINÁCIÓI MÁS MONDATTANI VISZONYOKKAL

1. Tagolatlan és bekebelező formák

Igen nagy azoknak a mondatoknak a száma, amelyekben aktuális tagolás nincs vagy nem ismerhető fel, vagy amelyeknek egymás után következő elemei, szakaszai más minőségben, más viszonyban kapcsolódnak egymáshoz, mint a T és a P viszonya; vagy ahol felismerhető ugyan valamilyen aktuális predikatív viszony, de a mondat szintaktikus vagy aktuális szerkezetében alárendelt szerepű. (Az „állítás” szintbeli különbségeiről l.: H. MOLNÁR 1968. 31.) Ezek egy részét, melyek több mondatrészből álló, nyelvtanilag megszerkesztett, többé-kevésbé teljes mondatok, nehéz elhatárolni a P+T viszonyt rejtettebben kifejező emocionális tagolású mondatoktól. (A magyar állítmány—alany sorrendű mondatokat vizsgálva hasonló megállapításra jut SCHLACHTER is: 1976. 392—3.) Ilyenekről már volt szó az előző fejezetben. Pl. a 2. és 3. szakaszban: „Sárgul a hold az ég alján”; „Hull a levél a virágról...”

Nyelvtani, stilisztikai irodalmunk az ilyen aktuális tagolás nélküli (s ilyen értelemben tagolatlan) mondatokat CSÜRY óta a nyomatékalan mondatok közt szokta emlegetni. Egyik jellemzőjük a mondatkezdő ige egyenes szórendje; ez a mondattípus hosszabb beszéd- vagy írásbeli egységek kezdetén fordul elő (SZATHMÁRI 1961. 535): „Elmerengek gondolkodva gyakran” (Dalaim). — Amikor DEZSŐ és SZÉPE azt állították (1967. 370), hogy a kéttagú mondatban általában minimális követelmény egy-egy egymáshoz viszonyított topic és comment rész, akkor vagy nem számoltak az aktuális tagolás nélküli (csupán ábrázoló, akkor vagy nem számon elter a 'topic' és 'comment' leíró) mondatok gyakoriságával, vagy nagyon eltér a 'topic' és 'comment' fogalma a téma és a propozitum fogalmától. (DEZSŐNEK ezt az egyoldalúságát kifogásolta SCHLACHTER is: 1976. 362.)

Hogy ez a comment—topic (vagy akár propozitum—téma) viszony bizonyos mondattípusokban mennyire relatív értékű, arra HUKAYA szakdolgozatát (1977. 30) idéljük, aki szerint az ilyen mondat a maga egészében „hír” (azaz comment):

„János futott gyorsan.”; „Áron volt az apám.”

Ezen belül a kétszer aláhúzott kezdő szót tekinti „főhír”-nek (= focus), az igét mint kopulát jelöli meg szaggatott aláhúzással. A mi elemzésünk szerint mindkét mondat emocionális tagolású. Az ige mint „átmeneti tag” a súlyszakasz T² altagjának is tekinthető, vagy a kiemelt hangsúlyú P után a mondat témájához csapódik:

János futott gyorsan v. János futott gyorsan.

Áron volt az apám v. Áron volt az apám.

Ezt a mondattípust egyértelműen a tagolt (emocionális sorrendű) mondatokhoz soroljuk, erre nézve tehát érvényes DEZSŐ—SZÉPE megállapítása.

A tagolatlanságnak több fokozata (s e műszónak több értelme) is van. Mondatszerkezeti tagolatlanságról (és egyúttal morfematikus tagolatlanságról, tehát tagolhatatlanságról) akkor beszélhetünk, ha a mondatban nem különíthető el alany és állítmány. Ilyen pl. a megszólítás (*Pista!*) vagy az indulatszó (*Jaj!*). A mondattani tagoltság vagy tagolatlanság — mint RÁ CZ Endre összefoglalta opponensi bírálatában — nem azonos a szintagmatikus tagoltsággal, ill. tagolatlansággal. Egy mondatszerkezeti-
leg tagolatlan mondat szintagmatikusan tagoltnak is bizonyulhat (pl. *Kedves Pista!*). Ha az alany és az állítmány elkülönül ugyan, de nem külön szavakban, hanem egy szón belül, morfematikus tagoltságról beszélhetünk (pl. *Megyek*). Ha a mondat szavai közt van külön alany és állítmány, akkor mondatszerkezeti tagoltság van benne. Ez nem jár szükségszerűen együtt a mondat aktuális tagoltságával. Az aktuálisan tagolható mondatok között vannak olyanok, melyekben föllelhető ugyan T—P viszony, de nem a mondat — vagy zárt szerkezetű tagmondat — egészében. Ezeket versmondattani szempontból szintén a tagolatlanok közé számítottam — tágabb értelemben —, mert nem lineárisan tagolhatók két aktuális mondattagra. (Lásd még: XI. 1—2., XII. 1.)

A tagolatlan mondatformák egy jellegzetes altípusa a bekebelező forma, amelyben a terjedelmesebb propozitum részei közrefogják a rövidebb témát. Az ilyen T értelmileg felismerhető ugyan, hiszen ismert

személy vagy adott, említett dolog megnevezése (gyakran névmással), róla szól a mondat; beékeltsége mégsem teszi alkalmassá arra, hogy az időbeli lefolyású mondatot lineárisan tagolja. Pl. „Ottan feküvék e z Testének egész hosszában A pamlagon . . .” (A helység kalapácsa* IV).

A beékeltségi mondatformához sorolható a hídszerű felépítésű mondatoknak az a csoportja, melyben az elől álló főmondat hangsúlyos szóval (rendszerint utalószóval), propozitummal kezdődik, a főmondat tehát önmagában véve emocionális tagolásúnak volna tekinthető, de a mellékmondat a főmondat propozitumának szoros folytatása, rendszerint az utalószó kifejtése. Pl. „*Ollyan a nap, Mint a hervadt rózsa*” (Alkony). Ha persze az utalószót még egy téma előzi meg, akkor az egész hídszerű szerkezet már csak propozituma a mondatnak, a teljes mondat racionális tagolású (akár többszörös mellékmondatból álló témával, mint az itt következő): „Midőn ármányod szétszakadt, S leomlott minden gát, S az ifjú végre elvivé Magával a leányt, **Annyit se mondál nékies: Vajon lesz-e mit ennetek?**” (Egy apához). — (Az utalószavától elválasztott mellékmondatos szerkezetnek erre a hídszerű jellegére a topic—focus szerinti elemzés nem mutat rá elég világosan: É. Kiss 1977. 32—6.) A „*Vagyok olyan legény, mint te*” típusú mondat pedig inkább felfogható emocionális tagolásúnak, mint hídszerűnek. Egy más típusú közbeékeléses formáról e fejezet 3. szakaszában lesz szó.

A teljesen tagolhatatlan mondatípust, melyre Adytól kezdve újabb irodalmunkban a főnévi igenevek sorozata tekinthető jellegzetes példának, Petőfinél alig találjuk; stílusértékükkel külön nem foglalkozunk. (Vö. J. SOLTÉSZ 1965. 176—7.)

2. A modalitás és a módosító határozók

De szólnunk kell az ún. szervesen mondatrészek, különösen a módosító határozók (mondathatározók) hovatartozásáról is.

A módosítók elnevezésében és besorolásában nem tudok egyetérteni azzal a felfogással — melyet leghatározottabban RÁCZ Endre képvisel, de csírjait megtaláljuk akadémiai és iskolai nyelvtanainkban —, hogy ezek

* A továbbiakban: HK.

valami jól elkülöníthető mondatrészfajta alkotnak. Vannak módosító határozók, módosító szókapcsolatok, mondatrészletek, főmondatok és egészen sajátos szerepű módosító szók, de ezek csak a predikatív szerkezethez való viszonyukban mutatnak közös sajátosságot (a mondat közvetlen igazságértékét módosítják), szerkezetileg nem egységesek. Még kevésbé értek egyet azzal, hogy a módosító szót külön szófajnak tekintsük. A szófajok elhatárolásában a szótani szempontot látom elsődlegesnek, nem a mondattanit. Sem H. MOLNÁR Ilona (e kérdéskör kiváló szakértője), sem az Értelmező Szótár, sem a Kéziszótár nem tekinti szófajnak a módosító szót. Legtöbbjük a határozószóknak, némelyikük a mondatzóknak egy sajátos alfaja. Egyetérthetünk BOLINGER (1952. 1125—6) megjegyzésével, hogy „adverbs cannot be sharply divided into sentence-modifiers and word-modifiers”. A módosító határozók és mondatrészletek is többnyire kapcsolódnak (a mondatzóknak nem!), de nem egy másik szintagmagtaghoz, hanem egy predikatív szintagmához vagy mondat értékű szövegrészlethez.

A *mondathatározó* műszót többnyire a *módosító határozó* rövidebb szinonimájaként használom. Mégis előfordulhat, hogy a mondathatározó besorolható egy másik határozófajtába; ilyenkor a „módosító értékű módhatározó, helyhatározó, időhatározó” stb. helyett célszerűbb a rövidebb megnevezést használni annak jeléül, hogy ezt tekinthetjük ugyan külön határozófajtnak, mely nem egyszerű szintagmát alkot egy másik mondatrészlettel, hanem mondat szerű kapcsolatra vonatkozik, de ugyanakkor átmeneti, kettős értékű határozó is lehet (ahogy másfajta határozók is lehetnek kettős vagy többszörös értékűek, mert a határozófajta nem mindenütt különülnek el élesen egymástól).

a) H. MOLNÁR (1968. 17) a mondat ábrázoló és modális funkciójának viszonyát olyan koordináta-rendszerben képzelem el, amelynek abszcisszája a mondat ábrázoló oldalát, ordinátája pedig modális oldalát jelképezi. Hogyan viszonyul ehhez a modellhez a mondat aktuális tagolása? Ennek jelölésére felvehetünk még egy harmadik dimenziót. De ha a kibővített BÜHLER-féle modellhez az előző fejezetben fűzött kiegészítésekre gondolunk, az aktuális tagolást kifejező mondatforma és a modalitás meg az ábrázolás közt tendenciaszerű összefüggést állapíthatunk meg. A racionális forma megfelel alapfunkciójában a tiszta tényábrázolásnak, tehát az ábrázoló funkció kiindulópontjának, a 0-nak. Ugyanakkor modális

értéke is 0, vagyis nincs benne szubjektív állásfoglalás a valóság hiteles tükrözésével szemben, ha az ige kijelentő módú.

Az ige feltételes vagy felszólító módja eltávolodást jelent a modalitás 0 pontjától, de nem jelent eltávolodást a tiszta aktuális tagolástól, bár a felszólító mondatokban megvan a tendencia az emocionális (propozitummal kezdődő) sorrendre, egyenes felszólítás esetén pedig tipikus a tagolatlan forma. Petőfinél is gyakoriak az ilyen emocionális tagolású felszólító mondatok: „*Emberségünkben álljon fenn hazánk!*” (Isten csodája); „*most adjatok neki!*” (A nép nevében). Gyakori az ilyen (vonzatszerű határozója miatt) tagolatlan mondatnak tekinthető típus is: „*Takarodjatok innen!*” (Az örült); még inkább az olyanok, mint a következő verscím és kezdő sor — ma már igekötősnek tekinthető — igéje: „*Oda nézzetek!*”, vagy mint az egyszavas „*válasszatok!*” (Nemzeti dal). Tagolatlan az olyan nyelvtanilag teljes szerkezetű felszólító mondat is, melynek minden része újat mond: „*Mutasd mélységes medred!*” (Föltámadott a tenger . . .). Ritkább, kevésbé közvetlen, mert a meggyőzés értelmi tevékenységén keresztül tartalmazza a felszólítást az olyan racionális tagolású mondat, mint „*Ha férfi vagy, légy férfi!*”, mely után Petőfi sem a verscímbe, sem az öt versszakon át visszatérő bővített változatokban nem tesz felkiáltójelet. 1. személyben a felszólító mód inkább óhajtást fejez ki; itt valamivel gyakoribb a témával induló forma: „*Legyek fa, melyen villám fut keresztül, Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül!*” (Egy gondolat bánt engemet . . .).

Mindezekben a modalitás grammatikai eszközzel van kifejezve, azért az aktuális mondattagolást csak tendenciaszerűen befolyásolja, hiszen ugyanezek a mondatforma-változatok (emocionális sorrendű tagolt, alig tagolható emocionális jellegű, tagolatlan, továbbá racionális sorrendben világosan tagolt formák) megvannak a kijelentő mondatok közt is, csak más arányban.

A modalitást kifejező lexikai eszközök, vagyis szavak, olykor szókapcsolatok, melyek H. MOLNÁR Ilona dolgozatának középpontjában állnak, már másképp is alakíthatják a mondat aktuális tagolását, mint az igemóddal és a mondatfajttával kifejezett modális alapértékek.

b) A modalitás lexikai eszközei közül majdnem tisztán logikai szerepű a tagadószó (és kommunikatív funkcióval kombinált változata: a tiltószó). Ezt H. MOLNÁR nem tekinti a mondat olyan szerves részének, mint a

többi, általa is részletesen vizsgált módosító szót. Pedig ha eltekintünk a mondatba beépített résztagadásoktól és negatív fogalmaktól, elmondhatjuk a mondat fő közölnivalójaként szereplő — tehát a mondatot tagadó mondatná tevő — tagadószóról is azt, amit ő (1968. 23, 51) VINOGRADOV nyomán a mondat állítmányát kiegészítő modális állításról kifejti: hogy itt két „állítás” polipredikatív összefonódásáról van szó.⁵⁶ Ezek közül a modalitásra vonatkozó „állítás” (tehát a tagadás is) metanyelvi: a mondat szerves „ábrázoló” szerkezetével kifejtett elsődleges, tárgynyelvi állítás érvényességére vonatkozik. A tagadószó (vagy tiltószó) sokszor beépül a mondat aktuális tagolásába, legtöbbször mint a P alkatrésze, sőt éppen mint a P-szakaszt propozitummá tevő eleme. A tagadószó ugyanis mint a tárgynyelvi mondat közvetlen tényábrázolásának poláris ellentétét jelentő módosító szó már az ellentétezés, ellentmondás súlyánál fogva is szükségképpen a mondat súlypontja, ha más tényező nem jelzi a tagadás alárendelt voltát. Amikor Petőfi azt írja: „Keblünk *soha be nem gyógyulhatott*” (Isten csodája), a kettős tagadószó a mondat tényábrázoló vonalán ugyan az egész „keblünk begyógyulhatott” szerkezet érvényességére vonatkozik, a kifejezés és a felhívás (tehát az egész közlés) tekintetében azonban az állítmányhoz csatlakozva a propozitumba épül be. Ugyanígy épül be a tiltószó a vers utolsó előtti, emocionális tagolású mondatának propozitumába: „*Ne csak istenben bizzunk, mint bizánk*”. A *csak* rejtett tagadást fejez ki (‘nem más, nem több’), ezért az aktuális tagolásban is a tagadószóhoz hasonlóan viselkedik: rendszerint a propozitumhoz csatlakozik, azt nyomósítja. Pl. „*Haza csak ott van, hol jog is van*” (A nép).

Többnyire a propozitumhoz csatlakozik — bár kissé lazábban — a *vajon* kérdőszo is: „*Ki fogja vajon* megfejtetni E rejtélyt . . . ?”

c) De már nem ilyen határozott a hovatartozása az olyan módosító szónak, mint *talán*. Ha kezdi a mondatot, érvényesül saját predikatív jellege, anélkül, hogy propozitummá válna a mondat további részére mint témára vonatkoztatva. „*Talán, Mire fölhozom, össze is töröm.*” (A bánat? egy nagy oceán.) Az utolsó sor magában véve racionális tagolású mondat volna az elől álló időhatározó mellékmondat mint témával: „*Mire fölhozom, össze is töröm.*” Az előrebocsátott *talán* azonban elmosza a taghatárokat, mert a maga hovatartozása is bizonytalan. Ha ma is világos igealakjában főmondatként szerepelne: „*Úgy találom, hogy*

mire fölhozom, össze is töröm”, akkor a rámutató szó volna a P, az ige a rá vonatkozó T, a mellékmondat pedig az utalás következtében a P folytatása, melyen belül tisztán érvényesülne a másodrendű mellékmon-

dat T² funkciója. Ilyen hídszerű $P-T-P_{s^2}$ szerkezeteket bőven találunk Petőfi versmondatai közt is. Rámутató szó nélküli változatai közül elemeztünk néhányat az előző fejezetben; azok közelebb állnak a tagolt emocionális mondatformához, mert mellékmondatuk kissé lazábban csatlakozik a főmondathoz. Ugalószóval bevezetett tiszta hídszerű mondat (beékelt témával) pl. a következő: „*Arra vár, hogy isten kegyelméből Azt a tozsda rágja le kezérl?*” (Dalaim).

De a rámutatás nélküli *találom* — akár a *vélem, gondolom* — nem kerül aktuális predikatív viszonyba a mondat többi részével sem témaként, sem propositumként. A kötőszó hiánya azt eredményezi, hogy a tagmondatok szintaktikus viszonya is határozatlan: formálisan mellérendelő, értelmileg alárendelő. A metanyelvi vonatkozás azonban megmarad. (A mondat, gondolat stb. jelentő igék utáni mellékmondatos szerkesztés különben a legtisztábban grammatikalizált metanyelvi viszony.) — A *Talán* kezdetű versmondatokban Petőfi a (másodrendű) mellékmondat előtti vesszővel jelezte, hogy nem ahhoz, hanem az utána következő állítmányi mondat-szakaszhoz tartozik a módosító határozószó. Mégsem érezhetjük olyan hídszerkezetűnek, mint az imént jellemzett mellékmondati típust. Még inkább elmosza a *tán, talán* laza kapcsolódása az egyébként fellelhető aktuális taghatárok, ha nincs közbeékelt mellékmondat: „Tán a kertet kéne meglocsolnia?” (Arany Lacinak); „tán szemfedőjét varrja” (Sári néni). Az előbbi versmondatokban a *kert* mellett a *meglocsolni* fogalom valamivel kevésbé hoz újat, tehát a *tán* nélküli szerkezet aktuális (P+T sorrendű) tagolása vitatható, de a Sári néni idézett tagmondatában a „szemfedőjét varrja” kapcsolat aktuális tagolása élesebb, hiszen „Varrogat” előzi meg a tagmondatot. A *tán* ezekben sem tekinthető határozottan a P részének, hanem vagy szervesen bevezetőnek kell vennünk, vagy az egész mondat típust a határozatlan tagolású formák közt nyilvántartanunk.

Határozatlanná teszi a mondat tagolást a mondatot kezdő hasonlító mód- vagy állapot határozó is. Pl. „Redők gyanánt tisztes agg homloka Meg van repedezve” (Kutyakaparó). A mondatkezdő határozó nélkül

szabályos racionális mondat volna. — Emocionális tendenciájú ábrázoló mondat előtti hasonlító módhatározó hasonló szerepben: „Boldog órák szép emlékeképen Rózsafelhők úsztak át az égen” (A Tisza).

3. Közbeékeléses formák

Más mondatformát eredményez a módosító határozószó, így a *talán*, de egyéb határozó is, ha a mondat szerves részei közé ékelődik.

A közbeékelte szó nem okvetlenül módosító, hanem lehet más határozói jelentése is (azonkívül, hogy másodlagos, kiegészítő állítást tartalmaz), de azért állhat tágabban értelmezett metanyelvi viszonyban a mondat többi része által kifejezett állítással (vö. ELEKFI 1973. 79). Pl. állapothatározóféle a következő versmondatban: „S ez — büntetésül — *nem reped meg.*” (Sok embert ismerek . . .) A *büntetésül* állapothatározói jelentése mégsem valóságos, inkább csak formális. Nem a szív állapotára vonatkozik (ti. azt képviseli az *ez* névmás), sem a történés módjára, hanem az egész mondatszerkezettel kifejezett tényre: 'A szív nem reped meg, és ez büntetés.' Így felbontva metanyelvi (anaforikus) visszautalás az előző mondat tartalmára; határozószói alakban a módosító szókhöz egy szempontból hasonló határozószó. Abban hasonlít a módosító szóhoz, hogy a mondat tartalmára, legalábbis a benne levő predikatív viszonyra vonatkozik, de különbözik tőle abban, hogy nem korlátozza annak érvényét, hanem kiegészítő állítást fűz hozzá. Ezért mondathatározó. (A módosító szók és mondatrészek is mondathatározók, kivéve talán a nem predikatív viszonyra vonatkozó tagadószót.)

Mármost ez a határozószó így mondathatározóként a racionális mondat témája és propozituma közé ékelve voltaképpen nem tartozik sem a témához, sem a propozitumhoz. De nem is „átmeneti tag” a FIRBAS-féle (1959. 39—63; 1961; 1965; 1966. 240) értelemben, mert nem köti össze a témát és a propozitumot, hanem kívül áll rajtuk, mint valami tagolatlan (sőt ebben az esetben: tagolhatatlan) önálló tagmondat. Elvileg az ilyen mondat a közbeékeléses formák közé tartozik. Gyakorlatilag mégis sokszor a racionális — P kezdet esetén az emocionális — mondatok közé számítottam, mert van jól felismerhető témája és jól felismerhető propozituma. Csupán a metszet helye vitás. Ennek megállapításában

figyelembe vettem a P-hangsúly egyszerű vagy kiemelő jellegét, a versritmust és az esetleges altagolódást. Az iménti példában a *nem* kiemelő hangsúlya és a versritmus alapján úgy látom, hogy a P válik el élesebben a mondat többi részétől, tehát a közbeékelés a témához kapcsolható.

Ellenben a következő példa módhatározói jellegű *bizonyosan* mondat-határozója inkább a propositumhoz számítható: „ezek a madarak *Bizonyosan a szülő-földéről szállanak*”. (JV. XVI.) Itt ti. érvényesül a sorvég mint mondattani metszet, úgyhogy a jelzős alany jobban elkülönül témaként a mondat többi részétől.⁵⁷

Nem a versritmus, hanem a versszak egész további menete alapján kapcsolható a hasonlító szerkezet a propositumhoz ebben: „Dalod, *mint a puszták harangja, egyszerű*” (Arany Jánoshoz). A további három verssor mind a propositumot folytatja; az egész versszaknak csak úgy van értelme, ha egyetlen racionális mondatnak fogjuk fel, melynek egy szó a témája: „Dalod”.

4. A megszólítás

A megszólítás egészen más közlési aktus, mint a kijelentés vagy akár a felszólítás. Voltaképpen külön mondatfajta. (Nyelvtanainkban hiányzik a mondatfajták közül!) A mondat aktuális tagolásában való hovatarozását az is befolyásolja, tartunk-e szünetet előtte, utána. Ha megelőzi a zárt szerkezetű mondatot (s többnyire szünet kívánkozik utána), célszerű külön tagmondatnak venni. „*Barna kis lyány, ha nem alszol, Hallgasd, mit e madár dalol*” (Ereszkedik le a felhő . . .). A megszólításnak ugyanis nincs sem szintaktikus, sem metanyelvi kapcsolata a mondat többi részével, hanem sajátos, felhívó funkciójú tagolatlan mondat, mely a megszólítás nyelvi formája szerint alanyi vagy állítmányi jellegű lehet (s ennek megfelelően potenciálisan a T felé húz, ha tulajdonnév vagy személyes névmás, és a P felé, ha közszó, különösen jelzős főnév; ilyenkor értelmezői jellegű, amint valóban értelmezőszerűen halmozásos a következő szakaszunkban jellemzett típusban); de a mondat egész felépítésétől függően néha eltekinthetünk egy rövid megszólítás különállásától. Itt adott példánkban két jelzővel a megszólítás P felé húzó tagolatlan mondat, utána kezdődik csak a feltételes mellékmondat mint témával kezdődő racionális tagolású mondatömb. A megszólítás külön tagmondat, de ha

(mint itt is) egy sornál rövidebb, nem külön versmondat. A két sor együtt egy versmondat, félsoros megszólításból és másfél soros racionális mondattömbből áll.

5. Halmozott mondatformák

Előfordulhat a megszólítás olyan helyzetben is, hogy önként kínálkozik a személyes névmás értelmezőjeként való felfogása. Mivel pedig az ilyen névmás inkább T jellegű, arra is gondolhatunk, hogy értelmezőjével (olykor értelmezőivel) együtt témának tekintsük. A következő sorokat: „*Eszembe jutottál, Kicsiny kis leányka, Te a nagy világnak Legnagyobb gyémántja!*” (Reszket a bokor, mert ...) — felfoghatjuk emocionális tagolású mondatnak is, melyben egy sor a P, három sor a T (névmás az értelmezőivel), de három tagolatlan (esetleg két tagolatlan és egy racionális jellegű) tagmondat sorozatának is; annyi azonban bizonyos, egyetlen versmondatnak kell tekintenünk, mégpedig nem racionális tagolásúnak. Ha egy mondatnak tekintjük, akkor a halmozott mondatformák közé soroljuk.

6. Ismétlődő megszólítás

Az ismétlődő megszólítás közelebb áll a témához, mint az előzőri. Ezért tekinthető emocionális tagolásúnak az ilyen megszólításos versmondat: „*Ezután is jó légy, Morzsa*” (Anyám tyúkjá).

7. Toldásos formák

A toldásos formák sem szükségszerűen különülnek el az aktuális tagolású formáktól. A racionális mondat propozitumához csatlakozó toldás (mely az ún. szervetlen mondatrészleteknek egy fajtája), ha funkciója közelebb áll az állítmányéhoz, mint az utójelzőéhez, hozzászámítható a racionális formájú mondat propozitumához: „*Ha férfi vagy, légy férfi, Erős, bátor, szilárd.*”

A halmozás és toldás ellenére is uralkodik a racionális tagolás a következőben: „*e fürge, Pajkos ürge Te vagy, Laczi, te bizony!*” (Arany Lacinak).

tagolás? Ha igen, mi a propozitum? A hozzátoldó *is* kötőszó erősebb hangsúlyt — akár mondathangsúlyt — kíván az őt megelőző szóra, tehát P jellegűvé teszi. De ez mégsem kiemelő mondathangsúly, mert ahhoz kirekesztő szórend kellene. „Ezt csaltam meg” — tipikus P—T sorrendű (emocionális) tagolt mondat volna, melynek állítmánya egyértelműen T. Az *is*-es mondatban azonban a helyén maradó igekötő jelzi, hogy az igei állítmány nem vesztette el P funkcióját. Hát akkor talán két propozituma van a mondatnak? Egyszerűen a tagolatlan vagy a határozatlan tagolású mondatok közé soroljuk ezt a típust? Meg kell különböztetnünk tőlük, hiszen világos taghatára van: „Ezt *is* | megcsaltam”. Ennek a mondatnak az aktuális tagolás szerinti hovatartozását csak úgy tudjuk helyesen eldönteni, ha figyelembe vesszük, hogy az ilyen *is* úgy teszi propozitummá a vele nyomósított szót, hogy a mondat másik tagja is megőriz valami el nem hanyagolható P-funkciót. Ez a mondat ugyanis két állítást egyesít (mintegy kontaminál): „Ezt megcsaltam.”⁵⁸ < „Ezt csaltam meg.”⁵⁹ Az első mondat a megcsalás tényét állítja egy tárgyra vonatkoztatva anélkül, hogy kirekesztené több tárgyra vonatkozását, a másik mondat az egy tárgyra vonatkozást állítja úgy, hogy a többire vonatkozást kirekeszti. A „kontamináció” vagy inkább integráció eredménye: az *is* segítségével úgy állítja a predikátumnak egy tárgyra vonatkozását, hogy a predikátumot érvényben hagyja több tárgyra vonatkozásában is.⁶⁰

Az *is*-sel nyomósított propozitumú mondat tehát ráépül egy vele ellenkező súlypontú, *is* nélkül tagolt mondatra, annak aktuális tagolását megfordítja, de úgy, hogy az eredeti P jellegét nem szünteti meg teljesen. Ezt síkban úgy ábrázolhatjuk, hogy az *is*-sel nyomósított mondat elsőrendű aktuális tagolása alatt mintegy alépitményként feltüntetjük

másodrendű tagokként az *is* nélküli funkciókat is: $\frac{P}{T^2} \left| \frac{T}{P^2} \right.$

Aláhúzásokkal szemléltetve:

Ezt is | megcsaltam

Ezt a keresztállásos mondatformát lineárisan, egyenletszerűen így írhatjuk fel, ha

$${}^{\text{rat}}S = T + P \quad \text{és} \quad {}^{\text{em}}S = P + T:$$

$${}^{\text{em}}S (> {}^{\text{rat}}S) = P(T^2) + T(P^2).$$

Elemzett példánk tehát emocionális főtagolású keresztállásos mondat, akárcsak a következő: „Kutyái is lomhák” (Kis-Kunság); vagy a keresztállásos témához csatlakozó mellékmondat: „Ti nektek is az árt, a ki mi nekünk” (A székelyekhez). Van racionális főtagolású keresztállásos mondat is, abban második helyen áll az *is* által nyomósított P:

Ott voltam magam is

(Láttam két hosszú nap . . .)

Ennek képlete:

$${}^{\text{rat}}S (> {}^{\text{em}}S) = T({}^{\text{em}}P^2) + P(T^2).$$

Ilyen szerkezetű, de altagolás nélkül, ez az előzményhez kapcsolódó tagmondat: „Foly még ma is” (Itt benn vagyok a férfikor nyarában . . .).

(Mivel a keresztállásban levő mondattagok közlési értéke — súlya — majdnem egyenlő, könnyen helyet cserélhetnek az értelem és a súlypont megváltozása nélkül; vö. KIEFER 1967. 167.)

Persze csak a mondatrésztoldó *is*-nek van ilyen keresztállásos propozitummá tevő szerepe, de annak sem mindig. Ha az eredeti P kiemelt nyomatékú, az megmarad elsőrendű propozitumnak, az *is*-sel nyomósított tag pedig csak másodrendű lesz. Pl.:

Az isten is felhő-szemével

Gyakran siratja, hogy megalkotá

(Az örült).

Ez tehát, a további altagolás részletezését most mellőzve, racionális főtagolású keresztállásos mondat: ${}^{\text{rat}}S (> {}^{\text{em}}S)$. Ilyen szerkezetű racionális keresztállásos mondatot Petőfi többször használ, mint *is*-sel nyomósított propozitumot. További példák:

Szívemben is alig Fér meg az indulat

(Reszket a bokor, mert...).

Ennek további (harmad- és negyedrendű) altagolását is kifejtő képlete:

$${}^{\text{rat}}S(\times < {}^{\text{em}}S) = T(P^2) + P[({}^{\text{em}}T^3) {}^{\text{em}}T^2].$$

Ugyanilyen képletű, de egyszerűbb: „Ezt is neked köszönhetem.” (Ilyen asszony való nékem...) Más irányban bonyolultabb, mert mellérendelt tagokat is tartalmazó mondat:

annak is Üveg csak a fele,

Fele pedig ó kalendárium Kitépett levele

(Kutyakaparó).

Vagyis

$${}^{\text{rat}}S(\times < {}^{\text{em}}S) = T(P^2) + P({}^{\text{rat}}T^2, {}^{\text{rat}}T^2).$$

b) Keresztállásos mondatok nem csak *is*-sel kapcsolatban fordulnak elő. Legtöbbször ilyen mondatformát alkotnak azok a pozitív jelentésű, az állítmány érvényét kiterjesztő, általánosító értelmű nyomósító kifejezések, amelyeket az összefoglaló jellegű egyenes szórend jellemez. Pl.:

Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér

(A székelyek).

Ilyen ez is, de a keresztállásos kezdő témához csatlakozó mellékmondat, a keresztállásos P racionális altagolásával:

S mindenik jó szó, mely máskor csak a légben

Röpül tán, most beszáll a szív közepébe

(A téli esték).

Keresztállásosnak minősíthető egy-egy nyomatékos állítású versmondat akkor is, ha az *is* nincs kitéve, de odaérthető:

A négy körmét majd elhányja.

(A szeretőm nyalka gyerek...)

9. Tagolatlan predikatív mondat

Nem tehető ki az *is*, ezért nem is igazi keresztállásos mondat a következő, amelyben az azonosító predikatív viszonyban levő két főnévi tag mindegyikének megvan — más-más okból — a maga súlya, ezért nem dönthető el, melyik a propozitum, tehát a mondat a keresztállásos formához hasonlóan tagolatlan predikatív mondatnak tekinthető (hasonlító szerephatározóval mint tulajdonítmánnyal, — tehát metaforikus állítmányi névszóval; vö. ELEKFI 1957. 135—7):

Képed a fény, az egyetlen egy fény,
Mely keblemnek éjjelébe jár

(Megteremtéd lelkem új világát...)

10. Megengedő szerkezetű mondatok

A megengedő mellékmondatbeli *is* gyakran keresztállásossá teszi az egész mondat szerkezetet, úgy, hogy a főmondatot megelőző mellékmondat csak főtagolás szerint témája a teljes mondatnak:

ha csak félakkorák is
Leszünk, mint voltak e nagy ősapák,
El fogja lepni árnyékunk a sárba
És vérbe fült ellenség táborát!

(Élet vagy halál!)

Még inkább P a második helyen álló főmondat, ha abban van az *is*; a bevezető mellékmondat azonban még akkor sem olyan tiszta T, mint ha feltételes mellékmondat volna:

Ha az egész világ egy kéz lesz,
Mely eltaszít, miként dögvézszt:
Kezed még akkor is ölel

(Jókay Mórhoz).

11. Tiszta keresztállásos forma

Néha pedig az *is*-es tagmondatokban sem dönthető el, melyik az elsőrendű P; ezekben csak a keresztállás jelenlétét tudjuk megállapítani, pl. ismétléses, párhuzamos tagmondatokban: „A földön is harag, Az égen is harag!” (Csatában). Párhuzam nélkül is, ha az *is*-sel szemben álló másik tagban más nyomatékosító szó van: „De még a csárdák is ugyan csak hallgatnak” (A puszta, télen).

Tiszta keresztállás van az olyan kettős tagadású mondatokban, mint (akár önmagában a főmondatot nézve, akár toldásszerű mellékmondatával együtt) ez: „Nincs egy bokor se, hol Meghúzhatnók magunk” (A farkasok dala).

A keresztállásos mondatokat, bármennyire felismerhető bennük az elsőrendűen racionális vagy elsőrendűen emocionális sorrend, Petőfi mondatainak besorolásakor nem számítottam sem a racionális, sem az emocionális sorrendű tagolt mondatok közé.

12. Altagolás közömbösítése főtagoláson belül

Viszont ha az *is* nem a mondaton (tagmondaton) belül, hanem egy világos aktuális mondattagon belül áll szemben egy altaggal, akkor a mondat főtagolását nem befolyásolja, csak az altagolást közömbösíti: „Egyszer már én is meghalék” (Az örült). „Sétifikáltam így én is Valaha” (Nézek, nézek kifelé. . .).

13. Jelzős szerkezetek aktuális tagolása

Az alárendelt szerepű aktuális tagolás szempontjából különösen a kötött szórendű jelzős szerkezetek érdekesek. Ezek egy részében ugyanis kiemelés miatt vagy más okból jelentkezhet olyan szoros szintagmán belüli tagolás, ami nem azonos jellegű a „szabad” szórendű egységek altagolásával. Ennek megvilágítására hasonlítsunk össze egy-két közvetlen altagolású versmondatot a jelzős szerkezeten belüli altagolással.

A közvetlen altagolásban a puszta P propositum marad akkor is, ha az elsődleges T elhagyásával az altagolás főtagolássá lép elő. Pl.:

Az emberiségnek könnyei

Lemoshatnák-e az emberiségnek szennyét?

(Ki fogja vajon megfejteni. . .)

A teljes P önállóan ilyen lenne: „*Lemoshatnák-e az emberiségnek szennyét?*” Képletben:

$$\frac{T \mid P}{\mid P^2 \mid T^2}$$

A kezdő T elhagyásával emocionális mondatná válna, a P²-ből P lenne. Ugyanígy akkor is, ha az altagolási viszony változhatna meg egy kis szórendcserével: „*Unokaöccse ver szöget Megőszült fejibe*” (Az öreg ur). A *szöget ver* frazeológiai egység ezen a szinten nem tagolódik tovább, csak szórendjével jelzi az előző szó pusztá P és azzal együtt a teljes P funkcióját. Igekötős ígéhez hasonlóan egyenes szórendjével magára venné a pusztá P funkcióját, alanyát témának jelezve: „Unokaöccse *szöget ver megőszült fejibe*”.

Ellenben ez:

Hatalmas orvos az idő (verscím)

nem tekinthető egyszerűen emocionális propozitumú emocionális mondatnak, mert a *hatalmas orvos* propozitum nem a jelző kiemelése, hanem a jelzőnek jelző volta, tehát grammatikai szerkezete miatt ilyen sorrendű; ha a jelzőnek kiemelő hangsúlya van, az elsősorban nem a jelzőt, hanem az egész jelzős szerkezetet teszi propozitummá. Képletben ezt úgy ábrázolhatjuk, hogy a jelzős szintagmán belüli kiemelést jóval mélyebb szinten tüntetjük fel:⁶¹

$$\frac{P \quad \mid \quad T}{\mid P^4_A \quad \mid T^4_N \mid}$$

$${}^{\text{em}}S = P(P^4_A T^4_N) + T$$

Persze az előbbi példában is van a közvetlen altagoláson belül még birtokos szerkezetbeli — tehát mondatszint alatti — tagolás is, hiszen az azonos birtokos jelző mellett a két birtokszó némi szembeállítást, egymásra vonatkozást tartalmaz:

Lemoshatnák-e az emberiségnek szennyét?

T		P		
		P ²	T ²	
T ⁴ _{N₁gen}	P ⁴ _{N₂poss}		T ⁴ _{N₁gen}	P ⁴ _{N₃poss, acc}

azaz:

$$\text{ratS} = T(T^4_{N_1\text{gen}} + P^4_{N_2}) + P[P^2 + T^2(T^4_{N_1\text{gen}} + P^4_{N_3\text{acc}})]$$

FÓNAGY (1967a. 314—8) példái közül egyik sem tartozik ide; ő annyira az érzelmi nyomatéokra és a szünet mondattagoló szerepére összpontosította figyelmét, hogy az ilyen szoros szerkezetek belső értelmi tagolódásának fonetikai realizációjára nem tudunk tőle adatot idézni.

B) MEGHALLGATÁSI KÍSÉRLETEK

Meghallgatási kísérletünk mondataiból elemezhetünk: 1. néhány példát a jelzős szintagmán belüli aktuális tagolás fonetikai realizációjára, 2. egy példát a halmazott mondat egyik határesetére.

1. Jelző kiemelő hangsúlya a jelzős szerkezeten belül

a) (9.) *Az óriás király nagy fekete vára*

Volt, a mi sötéten szeme előtt állta

(JV. XX).

(Bővebb szövegkörnyezetét lásd: III. 3.) Voltaképpen az egész első sor (tehát az alanyi szerkezet minden jelzőjével együtt) propozitum. Mégis különösen kiemelkedik mesés újszerűségével a birtokos jelző. Az előző sorok sejtetnek valami nagy sötét dolgot, de hogy az az óriás királyé, azt Básti és az a négy felolvasó, aki a költemény innen kezdődő hat sorát

kapta kézhez, egyaránt erős hangsúllyal, magas fekvésű szótaggal látta szükségesnek kiemelni. A dallamban jól kiemelkedő hangsúlyra azért is szükség van, mert utána nem szállhat mindjárt nagyon mélyre a hang, hiszen a jelzős birtokszóban, sőt az utána következő témában is tovább kell ereszkednie. Ha az *óriás király* volna az egész P, gyorsabban ereszkedhetne a hanglejtés. Választási lehetőségként az eredeti mondat-hoz hasonló birtokos jelzős propozitumú mondaton kívül egy olyan kérdő mondatot adtunk, amelyben ez a jelzős főnév az egész P: „Az óriás király építette ezt a várat?“, azután a később következő verssort, ahol ugyanez a jelzős főnév T. Az abszolút többség csak abban a két ejtészváltozatban ismerte fel a P birtokos jelzőjét, ahol kellő mértékben megvolt a hangsúlyos szótag utáni esés, de a *király* szó végére mégsem ereszkedett a hang nagyon a középszint alá. Ezek közül is Básti hangsúlyozása volt a legkifejezőbb, azt 90% helyesen ismerte fel. További két ejtészváltozatban csak relatív többség ismerte fel a birtokos jelzőt; az egyikben hiányzott a dallambeli esés. Az ötödik (női) változatot az abszolút többség témával azonosította; ebben nagyon enyhe volt a hangsúly utáni ereszkedés. Jelentős kisebbség hallotta a többi ejtészváltozatban is témának, míg kérdő propozitumnak csak elenyésző kisebbség.

„Az óriás király kicsit nem épített.” (Uo.) Ellenpélda az előzőhöz: határozott T kezdetű. A racionális formán belüli kiemelések azonban sajátos alárendelt T–P viszonyokat fejeznek ki. A *kicsit nem épített* propozitum $T^2 + P^2$ altagolása egészen szabályos aktuális predikatív viszonyt fejez ki szabad szórendű mondatrészek közt. (Ilyen altagolásra bőven láttunk példát a II. fej. 2.; a III. fej. A) 1. c), e)–f) szakaszában, a IV. B) fejezet 15., 28., 2., 30., 29. jelű mondataiban.) De az *óriás király* jelzős szerkezeten belül olyan T-kiemelés érvényesül (vö. a IV. fej. 28., 30., 29. példáit, a 87. jegyzetet, továbbá ELEKFI 1966. 350–3), mely csak a jelzőt emeli ki, az *óriás* melléknevet állítja szembe a *kicsi*-vel, ilyen értelemben: 'a királyok közül is az, amelyik óriás' v. 'a király, ha óriás'; így a jelzős témán belül a jelzőben van valami P-jelleg. A jelzőnek ezt a szembeállító szerepét kell a versmondónak összeegyeztetni az egész jelzős alany T-funkciójával. Ez legjobban Bástinak sikerült, továbbá egy férfi és még kisebb eredménnyel egy női felolvasónak úgy, hogy az abszolút többség felismerje bennük az eredeti mondatbeli témát. Básti középszintű kezdéssel, a hangsúlyos szótag erősen emelkedő menetével és erős

nyomatékával, utána enyhe ereszkedéssel és a *rály* szótag némi emelésével oldotta meg az összetett viszonyok kifejezését, a másik két sikeres felolvasó is hasonlóan, de újraemelkedő dallam nélkül. Másik női felolvasónknál nem volt elég kifejező a hangsúlyos szótag emelkedő menete; ezt a hallgatók 60%-a az előző versszakbeli P birtokos jelzőjével azonosította. Egy férfi felolvasónk pedig az egész *óriás* szót (emelkedő hangsúllyal ugyan) magas szinten ejtette, csak a *király* első szótagjában használt eső hanglejtést, hogy aztán középszinten lebegve folytassa a szót. Ezt a változatot 85% kérdő mondat kezdő propozitumának értette.

(3.) „Nagy szája megnyílik” (JV. II). Jelzős alanyának mint témának hangsúlyozását már a IV. fejezetben elemeztük. Most a jelzős szerkezet belső tagolása miatt térünk vissza rá. A jelző az „óriás király” utoljára bemutatott esetéhez hasonlóan P-jellegű az egész szerkezeten mint témán belül. Itt egy fokkal mégis kevésbé éles a belső tagolás. Az *óriás király*-ban megkülönböztető jelzővel van dolgunk (‘a királyok közül az, amelyik óriás’), a *nagy szája* esetében kiemelő jelzővel (l. IMRE 1962a. 266—7). Ez utóbbinak jelentése ‘szája, amely tudvalevőleg nagy’; értelmezővel is kifejezhető: *szája, a nagy*. Ez a jelző kevésbé mond újat, mint a megkülönböztető jelző; van ugyan benne állítmányszerű funkció, de nincs benne kiemelni valóan új. Ezért tekinthetjük a „tüdeje” alanyal párhuzamos egységes mondatagnak. Hanglejtését azonban egybevetettük egy hasonlóan kezdődő köznyelvi mondatlallal:

(19.) „*Nagy szája* van.” Ebben a propozitumon belül is a jelző mondja a valóban újat; itt a *nagy* ugyanolyan kiemelt minősítő jelző, amilyen kiemelt (megkülönböztető) birtokos jelző *az óriás király* az imént tárgyalt első előfordulásakor. A hallgatók abszolút többsége azonban csak abban a négy ejtészváltozatban ismerte fel ennek a mondatnak jelzős alanyát, amelyben a jelző után nagyot esett a hanglejtés, vagy amelyben már a jelzett szó is mély szinten futott tovább, előre jelezve a mondat közeli befejezését. Azt az ejtészváltozatot, amelyben a jelző magasan induló és emelkedő hangsúlya után (mely két más ejtészváltozatban is megvolt) a hang kis esés után ereszkedett, de csak középszintig, az abszolút többség a „nagy szája megnyílik” mondat jelzős alanyával, tehát témával azonosította. A jelző kiemelése mindegyik felolvasásban érvényesült, csak az egész mondattag értéke nem fejeződött ki mindegyikben elég plasztikusan.

(22.) „Koszorúm szerény virágit *A hazának szentelem*” (Én). Közvetlen altagolása csak a propozitumnak van: $P(P^2+T^2)$. A T mint többszörös jelzős szerkezet nem oszlik közvetlen altagokra, hanem szórendileg egységes mondattag. A jelzős szerkezeten belül mégis a „koszorúm” szó a legtisztábban T jellegű, hiszen az előző sor is *koszorúval* kezdődött. A minőségjelző és a pusztá birtokszó viszonyában a *szerény* minőségjelzőnek van aránylag a legnagyobb kommunikatív értéke, hiszen a fa és az ág képzete után a 'virág' kevésbé mond újat, mint az, hogy *szerény*. A jelzős viszonyokon belüli aktuális tagolódást az egész mondat aktuális tagolódásához képest így ábrázolhatnánk, ha N^{gen} a birtokosjelzői funkciójú főnevet, N^{poss} a birtokos személyranggal ellátott főnevet jelenti:

T		P	
		P ²	T ²
T ⁴ _{N^{gen}}	P ⁴ _{AN^{poss}}		
	P ⁵ _A T ⁵ _{N^{poss}}		

Lineárisan:

$${}^{rat}S = T[T^4_{N^{gen}} P^4_{AN^{poss}} (P^5_A T^5_{N^{poss,acc}})] + P(P^2 + T^2).$$

T birtokos jelzőjének fogta fel a *koszorúm* szót a hallgatók abszolút többsége három ejtésváltozatban (egy alig emelkedő kezdésű, lebegő hanglejtésű, egy ugyanilyen kezdésű, de ereszkedő, egy pedig határozottabban nekiemelkedő, majd ereszkedés után majdnem egy szinten lebegő hanglejtésű volt). Csak relatív többség ismerte fel a birtokos jelzőt az egyik női (magasabbról meredekebben ereszkedő) változatban. Mind a négyet elég sokan (23—35%) fogták fel a „Koszorúm (hamar elhervad)” mondat egyszerű témájának. Egy ötödik (női) változatban az ugyancsak enyhén nekiemelkedő, majd kissé ereszkedő hanglejtést a relatív többség közvetlen témának (alanynak) fogta fel. Feltűnő azonban, hogy a három alkalommal történt meghallgatás közül csak az egyik alkalommal voltak (abszolút) többségben azok, akik az egyszerű témára (alanyra) szavaztak; ennek technikai akusztikai oka is lehetett: talán a magnetofon forgása

éppen azon a helyen nem volt egészen egyenletes. Mindenesetre úgy látszik, hogy a birtokos jelző egy szinten lebegő menete határozottabban kifejezi a szó önállótlan szintagmatag jellegét, mint bármilyen más, többé-kevésbé ereszkedő hanglejtés.

b) E néhány példából csak azt a kis tanulságot vonhatjuk le, hogy a jelzős szerkezeten belüli altagolás finom hangbeli eszközei önmagukban még kevésbé relevánsak az effajta aktuális tagolás felismerhetőségében, mint a mondategység szintjén való aktuális tagolásában. Önmagában alighanem csak a jelző szembeállító kiemelése ismerhető fel, ott a hangzás akusztikai jegyeinek is jelentős szerepük van, egyébként inkább csak a szövegbeli helyzet igazít el arra nézve, van-e aktuális tagolás a jelzős szintagmán belül.

2. Halmazott mondat hangsúlyozása

(26.) „Mi vakít? . . . A villám . . . vagy töröd? vagy szemeid?” (Tigris és hiéna I. felv. 9.) Ennek a halmazott — ráértéses hiányos tagmondatokkal toldott — kérdő mondatnak utolsó szavát hallgattattuk meg annak ellenőrzésére, hogy 1. mennyire ismerhető fel a kérdő hanglejtés, 2. a P értékű mondathangsúly mennyire különböztethető meg a „Szemeid gyöngék” mondat első tagjának T-hangsúlyától és a „Szemeid kékek, nem a ruhád” mondatkezdő szavának kijelentő P-hangsúlyától. Az abszolút többség mind az öt ejtészváltozatban (kettőben 100%) felismerte a kérdő hangsúlyt, mely kivétel nélkül emelkedő-eső hanglejtésben nyilvánult meg. Egy férfi olvasásában csekély volt a bevezető emelkedés. Ebben 33% kijelentő propozitumot, 15 % témát hallott. Az utóbbi értelmezés abból eredhet, hogy az eső zárás sem volt olyan meredek, mint a többi négy ejtészváltozatban.

Ez az egész mondat, bár nem versből való, megérdemli, hogy sajátos formájáról, szerkezetéről szóljunk. Határesetnek tekinthető a halmazott és a toldásos mondatformák közt. Sokban hasonlít a II. fejezetben elemzett verskezdő sorhoz: „Mivé lesz a föld? . . . megfagy-e, elég-e?” Azt ott toldásos mondatnak neveztem, de most meg kell jegyeznem, hogy főleg csak a két találkozó kérdés önállótlansága miatt. Az első kérdés önmagában lezártnak, önállónak tekinthető, ezért az a vesszor is

érintkezik a halmozott mondatformákkal. A most elemzett prózai mondat viszont már a halmozott mondatokhoz áll valamivel közelebb. A kettő közti különbséget nem elsősorban szintaktikus szerkezetükben kell keresni, hiszen az sok mindenben azonos, hanem a költő írásmódjában, írásjelezésében, mely utalást tartalmaz a hanglejtésre, hangsúlyozásra, szünetekre nézve is. A verses mondatot három pont után kisbetűvel folytatja, a prózai mondatot közbeszúrt színpadi utasítás után nagybetűvel. A versbeli két találgató kérdés közé vesszőt tesz, a prózai három találgató kérdés közé egyszer három pontot (s utána még egy színpadi utasítást), egyszer kérdőjelet. A versben a névmásos kérdés után valódi kérdésekkel folytatja a találgatást (-e szócskával), a prózarészletben úgy tesz, mintha már felelne a névmásos kérdésre: nincs kérdőszócska. Mindez, de főleg a nagybetűs újakezdés arra készített, hogy a dráma elemzett mondatában inkább lássunk két mondatot, mint a versében.

VII. ALKONY

(VERSELEMZÉS)

Ollyan a nap, mint a hervadt rózsza,
Lankadtan bocsátja le fejét;
Levelei, a halvány sugárok,
Bús mosolylyal hullnak róla szét.

Néma, csendes a világ körülöm,
Távol szól csak egy kis estharang,
Távol s szépen, mintha égből jönne
Vagy egy édes álomból e hang.

Hallgatom mély figyelemmel. Oh ez
Ábrándos hang jól esik nekem.
Tudj'isten, mit érzek, mit nem érzek,
Tudja isten, hol jár az eszem.

(Diósgyőr, 1847.)

Ennek a naplemente hangulatát megörökítő, gyönyörű kis dalnak elemzésében (I. HORVÁTH 1926. 298—9) azt szeretném bemutatni, hogyan határozza meg a szövegnek mint zárt korpusznak a felépítése a vers hangsúlyozását és egész hangvételt, továbbá hogyan hat ki a szöveggörnyezet a költemény egyes mondatainak (tagmondatainak, versmondatainak, teljes mondatainak) hangsúlyaira és hanglejtésére. Itt nem végeztem kísérleteket ténylegesen elhangzott versmondások alapján, nem vizsgálom különféle interpretációkban hangzó realizálások hatását különféle hallgatókra, hanem csak a régi szubjektív módszert követem, úgy, ahogy ARANYTÓL VARGYASIG, LÁSZLÓIG és GÁLDIIG a legtöbb verselemző tette a

maga megállapításait: a saját elképzelésem szerinti legkifejezőbb hangsúlyozásból indulok ki, ezt próbálom a vers szövegének objektív adottságaiból levezetni.⁶²

1. Mondatainak aktuális tagolása

A verset indító predikatív szószerkezet emocionális sorrendű aktuális tagolást mutat. A határozott névelős alany a második helyen csak T lehet, ha állítmányi értékű melléknévi névmás előzi meg. A Nap mindnyájunk által ismert égitest, tehát semmi újat nem mond; új csak az, amit róla mond a költő. Ebből az következne, hogy a verskezdő *olylan* szót erősebb hangsúllyal, eső hanglejtéssel indítjuk. Ámde az *olylan* a szövegben utóbb kifejtett folytatásra utal (kataforikus szerepben): *a mint a hervadt rózsza* hasonlító szerkezetre.⁶³ Ezt a továbbmutató szerepet már a névmás első szótagjában jelezzük: hanglejtése nem olyan határozottan eső, mint volna akkor, ha a közvetlenül utána következő alany (T) mindjárt lezárná a mondatot. A hasonlító szerkezetben határozott névelős és melléknévi jelzős⁶⁴ főnevet találunk. A szerkezet mindkét tartalmas tagja egyaránt fontos, tehát hangsúlyos, cáfolatául annak a babonaként itt-ott ma is hallható és érvényesülő egykori állításnak, hogy jelzős szerkezetben mindig a jelzőt hangsúlyozzuk. Nem emelhetjük ki egyoldalú hangsúllyal a *hervadt* melléknévet az elhangsúlytalanított *rózsza* főnév előtt, hiszen maga a *rózsza* is újat mond itt, a hasonlat egyik meglepő elemét tartalmazza. Jelző és jelzett szó itt körülbelül egyforma hangsúlyt kap; ez a hangsúly azonban nem éles, nem kiemelő, nem mondathangsúly, csak szakaszhangsúly. Hanglejtésének helyes megformálásába már a szavak fogalmi tartalma és a verssor írásjelezése is belejátszik. A bágyadtság hangulatának éreztetésére a szakaszhangsúlynyi értékű szóhangsúlyokat tovább kell tompítanunk: a *hervadt* első szótagját enyhén emeljük, ezzel jelezve, hogy ami utána jön, nem kevésbé fontos; a *rózsza* hangsúlyában sem szabad eső hangmenetet alkalmaznunk, inkább az egész szót mélyebben kezdjük s alig észrevehető ereszkedéssel folytatjuk, úgy, hogy középmagasságban érzük el a verssor és egyúttal az első versmondat vesszővel jelölt végét.

A hasonlat ilyen értelmezése és hangulati értékelése visszahat a verssor kezdetére is. Az *olyan* névmást a bágyadt hangulat előrejelzésére kissé

emelkedő hangsúllyal tanácsos ejteni. (Erre különösen alkalmassá teszi a szótagot az *ly* hangnak Petőfi helyesírásában is tükröződő megnyújtása.) Ezzel a kissé egyhangú hullámmzással kapja meg a költemény már az 1. sorában azt az „alaphangot”, amely lényegében végigvonul mind a három versszakon. De emelkedő hangsúlyt kíván az *olyan* az egész versmondattal szerkezete miatt is, hiszen nyelvtanilag is előremutat a sor második felében következő folytatásra (vö. V.B)1. és 2. szakaszunkban a 6. és 8. példa elemzését). A hangulati tartalom kifejezése ezt a mondatstruktúrára utaló hangsúlyozási formát lényegében nem változtatja meg, csak annyiban módosítja, hogy az emelkedés enyhébb, a hangsúly dinamikája is tompítottabb legyen. — Az emocionális tagolásának induló mondat tehát végül is hídszerű mondatformává bővül ki, melynek elején és végén vannak a viszonylag súlyosabb szavak; nyelvtani érték szerint a kezdő szó súlya nagyobb, hiszen az főmondati értékű állítmány, tartalmilag viszont a jelzős főnév a fontosabb, mert ez teljesíti ki a képszerű hasonlatot.

A 2. sor új versmondattal, de csak részben önálló tagmondat. Nyelvtanaink a hiányos mondatok közé sorolják, mert alany nélküli állítmányi szakaszból áll. Ezt a szövegösszefüggésből kifolyólag hiányos tagmondattal, mely ráértés által (vö. ERDÉLYI L. 1898a; 1898b. 97—101; 1905.) szorosabban tartozik az előző tagmondathoz, tekinthetjük egyszerűen toldásnak, utólag csatolt (szerkezetes) állítmánynak; verstani helyzete mégis arra késztet, hogy külön versmondattal tekintsük, hiszen verssornyi terjedelmű, az előző sortól határozott szünet választja el. Az 1. mondat állítmánya a hasonlító szerkezettel végképp bezárult, a 2. sorban valami új következik. Ez is emocionális jellegű hangsúllyal indul. Hangsúlyát nem fogalmi tartalma jelzi (hiszen a *lankadt* szinte kívánczik a *hervadt* után, majdnem szinonimaként), hanem a rá következő igekötős ige fordított szórendje. A költő ezzel folytatja, kiegészíti, kiemeli a lankadság képzetét és hangulatát. A *fejét* tárgy nyelvtani alkatánál fogva T-ként kapcsolódik az előző szavakhoz: határozottságát személyragja fejezi ki. Tartalmilag viszont ez hozza a mondatban a leginkább meglepőt. Sem a napnak, sem a rózsának nem szokott feje lenni (legalábbis mai nyelvhasználatunk szerint; a 16. századra nézve l. mégis: NySz. II. 952. hasáb). A tárgyias szókapcsolat ezáltal megszemélyesítést rejtő metaforikus kapcsolattá minősül át. A tartalmi, fogalmi újdonság ellensúlyozza a nyelvtani meghatározottságot, nagyobb mértékben, mint ahogy a *lankadtan*

módhatározó szórendi kiemeltségét csökkenti fogalmilag nem új volta. (Ezért egy árnyalattal eltér a 35. jegyzetben bemutatott H. MOLNÁR-féle 1. példamondattól, de annak típusába tartozik.) A két tényező együtt azt eredményezi, hogy a nyelvtani jellemzőjük alapján — emocionális sorrendben — aktuális tagolást mutató tagmondatban nagyon elmosódik az aktuális predikatív metszet, mert a fogalmi súlyelosztás nagyrészt ellentétes a nyelvtanival. Inkább csak emocionális jellegű tagolatlan leíró mondatnak tekintjük, mint határozottan emocionális tagolásúnak.

Hangsúlyozására nézve mindebből az következik, hogy egyik szavát sem emelhetjük ki erős mondathangsúllyal. Van ugyan első szaván mondathangsúly, hiszen az ige fordított szórendje világosan ezt kívánja, de nagyon tompítja a szó fogalmi tartalma, annak ismert volta, a kezdő sorból tovább terjedő hangulat, meg az a körülmény, hogy a nyelvtani eszközzel kiemelt szó fogalmilag a legkevésbé új.

A 3. sor egy kétsoros versmondat alanyával kezdődik. Az alanyhoz jelzős főnévi értelmező csatlakozik; azzal együtt tölt ki egy verssort, mely egyszerűen az egész kétsoros tagmondat alanyi szakasza és egyúttal témája. Ha ezt egyből áttekintjük, azonnal látjuk, hogy a *levelei* szót emelkedő hangsúllyal kell kezdenünk (mert T—P formájú mondat kezdő alanya, és mert utána közbeszúrt tag, mégpedig az értelmező egy fajtája következik), a szó további menete is enyhe emelkedéssel válik kifejezővé, hogy rávezessen a magyarázó jellegű értelmezőre. Az értelmezőn belül nagyjából egyenlő dinamikájú szóhangsúly esik a jelzőre és a jelzett főnévre, hiszen mind a kettő egyaránt újat mond. A *halvány* 2. szótagját kissé mélyebben ejtjük — ennek megfelelően 1. szótagja sem olyan egyértelműen emelkedő, mint a *sugárok* szöve —, a *sugárok* dallama majdnem egy szinten lebeg vagy alig észrevehetően emelkedik. Ennek a különbségnek oka részben a két szó közlési funkciójának különbségében van. Érvényesül a *halvány* jelzőnek mint lefokozott (azaz szerkezetileg szintagmatagga tömörített, de közlési értékét mégsem elvesztett) állítmánynak transzformált (s így csökkentett) P-funkciója (l. még VI. 13.) s ugyanakkor a jelzett szónak — bár szintén újat mond — kevésbé állítmányszerű jellege. Részben azonban a továbbmutatás funkcióját is szükséglet szerint teljesíti ez a hanglejtés. Határozott névelő után a melléknév rendszerint csak jelző lehet, melynek jelentéséből, szófaji értékéből úgyszólván szükségszerűen következik, hogy folytatást vár a hallgató;

nem kell tehát a továbbmutatásra a dallambeli emelkedést igénybe venni. A jelzett szó főnévi szófaja nem rejt magában ilyen utalást a folytatásra, azért itt igénybe vesszük a lezáratlanságot kifejező, továbbmutató dallamot, már csak azért is, mert ha a sorvég és némi szünet mellé még egy olyan eszközt társítanánk, mely befejezésre mutatna, akkor már veszélyeztetnénk a világos megértést.

Az utolsó sor a tagmondat állítmányi szakasza, egyúttal propozituma, a teljes mondatnak befejező szakasza, a versszak lezáró sora. Ha szerkezetét pusztán nyelvtani szempontból nézzük, az ige fordított szórendje az ige előtti határozó mondathangsúlyát jelzi. Még sincs élesen kiemelő mondathangsúly ebben a sorban. A határozó hangsúlya megoszlik a melléknévi jelző és a ragos főnév közt, bár nem egyenlő arányban. A jelző kétségtelenül nagyobb hangsúlyt kap, hiszen kezdi a sort és a P-szakaszt; megkülönböztető szerepű, nem pleonasztikus díszítő jelző. De a *mosoly* fogalma is új a versösszefüggésben, ezért nem válhat teljesen hangsúlytalanná. Ha valaki a *bús* jelző mellett elhangsúlytalanítaná a főnevet, akkor kategóriajelzővé szarítaná a *bús* szót (mintha csak a különböző mosolyfajták egyikét jelölné), pusztá fogalommalapósítaná a költői képet. A látszólagos ellentmondást (paradoxont, sőt majdnem képtelenséget: oxymoront) a jelzős kapcsolaton belül kettős — de nem azonos — hangsúllyal érzékeltetjük. — Az ige-kötős ige fordított — sőt: megszakításos fordított — szórendje sem egyértelműen az előző határozó kiemelését jelzi. Az ige-kötő szórendjének közlő funkcióján kívül ábrázoló funkciója is van: az egyenes szórend összefoglalást, határozottságot, pillanatnyiságot, befejezettséget jelöl, a fordított szórend szétszórást, határozatlanságot, időbeli elnyújtottságot, folyamatosságot. Ez utóbbi funkciója is belejátszik abba, hogy a pusztá ige előtti határozó nem kaphat kiemelő mondathangsúlyt, sőt az állítmányi szószerkezet egyes tagjai (a pusztá ige, a *róla* honnan-helyhatározó és a *szét* ige-kötő, mely itt szinte inkább határozószó) külön-külön is kapnak némi szóhangsúlyt.

Az aktuális tagolás szempontjából már csak az értelmezős szerkezethez és a kétsoros mondat egészéhez kívánczik egy-egy megjegyzés. Az értelmező átmeneti kategória a mellérendelt szerkezettag és a jelző közt. A főnévi értelmező a mellérendelt szintagmataghoz van közelebb. Nyelvtani forma szerint az ilyen értelmezős szerkezet mellérendelés, de lényeges tartalmi jegye az, hogy a két mellérendelt tag azonos denotátumra

vonatkozik.⁶⁵ Itt nem valóságos, hanem metaforikus azonosításról van szó. A kezdő szó (*levelei*) a hasonlító szerkezet *hervadt rózsa* képének folytatása, a jelzős értelmező (*a halvány sugarok*) a leírt valóságé, a valós képe (a *nap-é*). Az értelmező tehát nem állítmányszerű,⁶⁶ nem azt akarja mondani, hogy a rózsa levelei halvány sugarak, hanem azt, hogy a nap halvány sugarairól lesz szó, melyeket a költő a rózsa leveleihez hasonlított. A metaforikus *levelei*-nek értelmezője tehát, *a halvány sugarok*, alany-szerű, megjelölőszerű, konkrét jelentésű (vö. ELEKFI 1957. 136—7), magyarázó közbevetés jellegű, és ezért hangfekvése kissé mélyebb a metaforikus értelmű (hasonlatot továbbvivő) alanyénál. — Az egész sorpár egyetlen racionális metszetű tagmondat: témája határozott (személyragos) alany, értelmezővel bővítve, propozituma határozókkal bővített igei szerkezet. A propozitumban viszonylag az első szó a leghangsúlyosabb, de a többi szóhangsúly sem enyészhet el teljesen. Hanglejtése fokozatosan és szakaszosan ereszkedő úgy, hogy minden szó kissé mélyebben kezdődik az előző szó kezdeténél, további menete pedig enyhén ereszkedő.

A második versszak P értékű halmozott állítmánnyal kezdődik. Ez az emocionális tagmondat részleteiben más szerkezetű, mint az első versszak kezdése, ezért kissé más a hanglejtése is. A mellérendelő szerkezettagok hanglejtésformái közül itt az a legkifejezőbb, amely lépcsőzetes szintváltást tartalmaz. Az állítmányi szakasz első melléknevét magasabb, a másodikat mélyebb hangon ejtjük. Ebben a lelépő, de az egyes fokokon lényegében egyszintű dallammenetben fejeződik ki legjobban egyrészt az egész versen áthúzódó elmélázó hangulat, másrészt az első állítmányi tag továbbmutató helyzete és a második tagban érvényesülő P-funkció. A továbbiakban majdnem mindegy, hogy „a világ körülém” szakaszt értelmezzük-e témának (mintegy jelzői értékű hátravetett határozóval 'a körülöttem levő világ' értelemben), vagy pedig a „körülém” helyhatározót. Ez utóbbi esetben, amikor a mondat racionális sorrendű szinonimája ez lehetne: „Körülém néma, csendes a világ”, a hosszabb előzmény altagolást mutató P:

Néma, csendes a világ | körülém,

a *világ* alanyt kissé magasabban ejtjük a *körülém* szónál (s talán a *csendes* végénél is). Ha pedig a sztatikus helyhatározót (vö. ELEKFI 1966a. 194—

206) az alannyal egy tagba vesszük (ilyen értelemben: „*Néma, csendes a körülöttem levő világ*”), akkor a P valamivel rövidebb lesz a tagolatlan témaszakasznál:

Néma, csendes a világ körüllem.

Akkor a *csendes* folytatásaként az egész szerkezetet csaknem egy szinten ejtjük, legfeljebb némi ereszkedéssel. Hogy predikatív határ van az állítmányi és az alanyi szakasz, a P és a T közt, az a hanglejtésben nem jut kifejezésre. Kifejezi azt az állítmány és az alany jelentése, szófaji értéke, az alany határozott névelője.

A következő sor emocionális jellegű leíró mondat. A *csak* értelmileg inkább a helyhatározóhoz kapcsolódik ('nem másutt, mint'),⁶⁷ ez is erősíti a *távol* szónak ige előtti hangsúlyát. A *csak* szórendi helyzete azonban nem a megszokottabb; gyakrabban szokta az utána következő kifejezés érvényességét megszorítani, mint az előzőét. Ez a szórend is közrejátszik abban, hogy a határozatlan névelős alany szintén hangsúlyt kap. De újat is mond az *estharang*, ezért az egész versmondat nem tekinthető aktuális tagolásúnak, hanem inkább tagolatlan leírónak. Hanglejtése: a sor két szakaszhangsúlyos szótagja után enyhén ereszkedő, a második szakaszban (*estharang*) majdnem egy szinten lebegő, hiszen itt a lezáratlanságot, a sor végi vesszőt is éreztetni kell.

A második versszak 3. és 4. sora szóismétléssel induló toldás. Hiányos mondatnak is tekinthető, melyben az alanyt és az állítmányt is az előző tagmondatból értjük oda. A határozóhoz mellérendelve még egy határozó kapcsolódik, a mellérendelő kapcsolathoz pedig feltételes hasonlító mellékmondat csatlakozik. A feltételes hasonlító — éppúgy, mint az egyszerű hasonlító — mellékmondat rámutató szó nélkül is legtöbbször toldásszerű P értékű. Itt is odaérthetnénk értelmezőszzerű toldásként: *úgy, mintha...* A hármas P-funkció és a teljes mellékmondat miatt ez a grammatikailag hiányos mondat külön versmondat. Mellékmondatában hosszabb (választó szó szerkezetből álló) P után következik a rövid, névmási jelzővel határozottá tett alanyból álló T. Ez tehát emocionális tagolású mellékmondat, melyben a P-hangsúly megoszlik a választó szerkezet két határozója (sőt a másodikban ennek melléknévi jelzője és

főnévi tagja) közt. A rövid témájú emocionális mondat — mint más mondatok elemzése igazolja — a képzelet uralmát fejezi ki. L. még V. A) 7.

A második versszakban tehát nincs racionális tagolású mondat. Egy emocionális mondatot két tagolatlan mondat követ; az utolsóhoz rövid témájú emocionális mellékmondat csatlakozik. A határozói és jelzői értékű szavak (*távol, szépen, égből, édes*) kapnak szóhangsúlyt. Mind-egyik hangsúlyos szótag hosszú magánhangzójú, ezzel erősíti a trochaikus ritmus ringató hatását. A hangsúlyos szótagok a hanglejtésben enyhén kiemelkedő csúcsoként jelentkeznek. Az így alakuló beszédütemek mégsem egyhangúan ereszkedők, hanem inkább kellemes kis hangközökben váltakozók: *távol* kissé magasabb, talán emelkedő menetű, *szépen* mintegy terccel mélyebb, *égből* megint magasabb, de kissé ereszkedő, *édes* magasabb, *álomból* kissé mélyebb szintű, a *hang* valamivel még mélyebb, de semmiképp sem eső menetű.

A harmadik versszak önálló tagolatlan mondattal kezdődik. Ti. tagolatlanak vesszük — a VI. A) 1. szakaszban kifejtettek alapján — az ilyen határozóval toldott állítmányt, melyben egyetlen szintagmává tömörült két állítás rejlik: „Hallgatom, mégpedig mély figyelemmel.” A mondatnak mind a három szava megtartja szóhangsúlyát. Mindegyiknek hangmagassága lépcsőszerűen mélyebb az előzőnél, lejtése kissé ereszkedő. A következő mondat megint önálló. Ha eltekintünk a felkiáltóvá tevő egy szótagú *Oh* indulatszótól, mely külön tagolatlan tagmondat lehetne, akkor racionális kijelentő mondatot találunk. A rövid felkiáltó mondatnak az aktuális tagolás szempontjából való elhanyagolása mellett szól az elválasztó vessző hiánya. Az *ábrándos* olyan emelkedő szakaszhangsúlyt kap (a T első fogalomszava!), mely mellett a jelzett szó hangsúlytalan lesz. A mélázó hangulat azt kívánja, hogy a P értékű állítmányi szakasz első szótagján (*jól*) ne eső menettel, hanem mélyebb kezdéssel érezzük a mondathangsúlyt.

A versszak két utolsó sora azonos alapszerkezetű (tehát párhuzamos) két emocionális tagmondat. Mindkettőben a felkiáltó jellegű főmondat a P, a kérdő mellékmondat a T. A mellékmondatokon belül a névmási kérdőszók P funkciójúak, mellettük a T értékű többi szó elveszti hangsúlyát, kivéve talán a vers utolsó *eszem* szavát, mert az kaphat némi érzelmi hangsúlyt. Az előző függő kérdés voltaképpen kettős, ti. az emocionális altagolás megismétlődik benne: „*mit* érzek, *mit* nem érzek”.

Az ilyen poláris ellentétet tartalmazó népies fordulatban a tagadósztót semmiképp sem szabad hangsúlyozni. Ennek a két verssornak is lépcsőzetesen ereszkedő a hanglejtése.

Az egész költeménynek aktuális mondattagolás szerinti felépítése csodálatos szimmetriát mutat. Tíz versmondatból áll. Két egysoros nem racionális mondat után következik az első, kétsoros racionális mondat. A sajátos hangulatot árasztó képelemeket tudja ebben a racionális formában egységes kijelentésként elfogadtatni anélkül, hogy képzavar befogadását keltené:

Levelei, a halvány sugárok,
Bús mosollyal hullnak róla szét.

A költő magáról semmit sem szól, de a maga hangulatát objektiválja a képtelen képi (ti. egyszerű metaforánál több metaforikus elemet keverő) leírásban. — A következő versszak három mondatában megint nincs racionális tagolás: csupa emocionális vagy tagolatlan mondat. A versszakon belül a növekvés elve érvényesül: 1, 1, 2 sor a versmondatok terjedelme. A 7. versmondat rövidebb egy sornál, hogy helyet adjon az áthajlással kezdődő s így egy sornál hosszabb 8. mondatnak:

Oh ez Ábrándos hang *jól esik nekem.*

Újra racionális forma, de ezúttal a költő is szerepel benne mint T² altag az emocionális propozitumon belül. Az áthajlás utáni sorkezdet nem a propozitumot emeli ki, hanem a témán belül az alany minőségjelzőjét. E hosszabb racionális mondat után — szinte az 1. versszak tükörképeként — már csak két emocionális mondat következik.

Ha nem a racionális mondatformálást vizsgáljuk, hanem csupán az aktuális tagolás szerint kielemezhetők pusztá témaszókat, akkor is sajátos szimmetrikus elrendezésre bukkanunk: témaként áll eléink a költemény első és utolsó tagmondatának alanya, a *nap* és az *eszem*. Erről a kettőről szól a költemény, ezt a kettőt kapcsolja össze az ábrándozás hangulati egységében: a makrokozmosz (heliocentrikus világnézet szerinti) középpontját és a mikrokozmosz középpontját.⁶⁸

2. Szavainak jelentéstartalma

A szavak jelentéstartalmáról és a belőlük adódó versszerkezetről itt is csak röviden szóljunk, hiszen nagy részüket már fel kellett használnunk a vers hangsúlyozási, hanglejtési és mondattagolási formáinak levezetéséhez. A vers kiindulása: valóságos kép festése hasonlattal. A 2. sor képes értelmű megszemélyesítésféle mondat; inkább a hasonlathoz kapcsolódik, mint a valóságos képhez. A 3. sor a hasonlatot allegóriaszerűen önállósítja, de értelmezőjében konkrét jelentését is hozzáteszi. A 4. sor állítmányi része egyaránt vonatkozik a valóságos alanyra és a metaforára, társhatározói ragú állapothatározójába azonban belejátszik a harmadik képsík: a megszemélyesítés visszfénye. A 2. versszak végig konkrét leírásába csak feltételes hasonlító mondat alakjában sejlik bele egy nem valóságos képelem. 3. versszaka még tisztábban valóságosnak mondható.

3. Ritmikai felépítése

Tekintsük át ennek a versnek a ritmikáját is a II. fejezetben elemzethez hasonlóan.

A versmondatok az 1. versszakban a következő terjedelmi arányokat mutatják: 1—1—2. A növekvés elve érvényesül, mégpedig kétszerezés formájában: a 3. versmondat annyi, mint a két első együtt. Ugyanez a nagyritmikai elv mutatkozik meg a 2. versszak felépítésében. A két versszakban tehát azonos formaelv ismétlődik, ebből a szempontból a versszakok közt a párhuzamosság elve jut érvényre. A 3. versszak is mutat valami hasonló felépítést, mégis más változatban. Az egész versszak nem egy, hanem három külön teljes mondat. A növekvés elve itt nem a teljes mondaton belüli tagmondatok arányaiban, hanem a versszak mondategészeinek arányaiban jelentkezik. Az első mondat rövidebb egy sornál (8 szótag), a második hosszabb (11), a harmadik már két egész sor. Itt a növekvés nem a kétszerezés, hanem az arany metszés elvét közelíti meg. A 8 : 11 : 19 kettős arány, ha csak a szótagok számát tekintjük, nem felel meg ugyan a szabályos arany metszésnek. De ha figyelembe vesszük a sorok időértékét, a sor végi lassítást (*Oh*), ill. szünetet (*nekem* ʔ), akkor — függetlenül a skandálás szerinti időmértéktől — a sorvégekhez egy

egységet hozzá kell adnunk. Mivel pedig mindkét sorvég a második mondathoz tartozik, annak időértékét növeli 2-vel, tehát az első két mondat aránya $8:13=13:21$, és ez már tökéletes arany metszés.⁶⁹ Ugyanilyen arany metszési viszonyban áll a vers két utolsó teljes mondata (ti. szótagszámukhoz kettőt-kettőt kell adnunk, minden sor végéhez egy szótagnyi szünetet): $13:21=21:34$.

Az utolsó teljes mondat két majdnem egyenlő, majdnem párhuzamos szerkezetű versmondattól áll. Valamiképp tehát visszatér, negyedére kicsinyített formában, az egész költeményt kezdő párhuzam. Ott 4—4 sorból, itt 1—1 sorból álló szerkezet ismétlődik; ott két teljes mondat, itt két tagmondat mutat párhuzamot. Ez is a szimmetria egy fajtája, de nem tiszta, hanem arányaiban változó, torzuló, rövidülést mutató szimmetria; nevezhetném perspektivikus szimmetriának is.⁷⁰

Versmondaton belül is találunk arany metszés szerinti növekvést, mégpedig mindjárt az elsőben:

Ollyan a nap, | mint a hervadt rózsa.

4

6

Hozzáadva a sor végi szünetet: $4:7 \approx 7:12$.

1 híján ez is majdnem tiszta arany metszés.

Ez a 4|6 (szünettel 4|7) tagolás ismétlődik a 3. sorban, majd a 2. versszak 1. és 3. sorában.⁷¹ Ez a négyszer visszatérő tagolás a sorozatos ismétlés, nagyritmikai hullámozás benyomását alakítja ki. A közbeeső sorok egy szótaggal rövidebbek: páronként rimelnek egymással, a páratlan sorok rímtelenek. A félrim és a váltakozó sorhossz sorpárokká rendezi a sorokat. Ez a szabályos, ütemes váltakozás részben egybevág a versmondatok váltakozásával, de a versmondatok egy része (mint az 1. szakaszban elemeztük) túlmegy a verssoron.

Az 1. sor további tagolása a szakaszhangsúlyokból adódik: 4|2|2|2.

A két szótagos kis ütemek kétféleképp is rendeződhetnek. A sor végi lassítás a két utolsó szótagot választja némileg külön, tehát: 4|4|2. A kötőszó viszonylagos hangsúlytalansága pedig inkább az utána következő jelzős főnév összetartozását emeli ki: 4|2|4. Ez a hullámozó játék egyidejűleg érvényesül, szabad teret hagyva az alkalmi interpretálás többféle árnyalatának.

A 2. sor tagolása merőben eltér az elsőétől: 3 | 4 | 2. Az 1. sorhoz képest ritmustalannak, prózainak éreznék, ha tartalma nem ringatna bele a költői hangulatba. Ritmusa csak a sor hosszúságának hasonló volta miatt illeszkedik az 1. soréhoz annak folytatásaként, a szótagszámlálás elve szerint. És mivel 1 szótaggal rövidebb, mindjárt kezdi kibontakoztatni bennünk a nagyobb egység, a sorpár benyomását.

A 3. sorban már inkább felismerjük a formai ismétlődés egy elemét: az aranymetszetes tagolást, de a hosszabb tag belső osztódása eltér az 1. sorétól: 4 || 3 | 3. (Változatosság az ismétlésben.) A 4. sorban megismétlődik a 2. sor szótagszáma, de nem a 2., hanem az 1. sorhoz hasonló osztódással: 4 || 4 | 1. És itt jelenik meg először felismerhetően a szótagok időmértékének rendje, a trochaikus lüktetés: — ◡ — — | ◡ ◡ — ◡ — | ◡. Igaz, hogy csak két tiszta trocheust találunk, de a legérzékenyebb helyeken: a sor elején és végén. A harmadik láb trochaikus jellegét pedig a szóhangsúly emeli ki, de az is, hogy a klasszikus prozódia szerint hosszúnak számító két szótag közül gyakorlatilag az első hosszabb a másodiknál, mert hosszú mássalhangzóra torlódik még egy mássalhangzó.⁷²

A nagyritmikától elindulva így jutunk el a mondattagoláson, a beszédütemeken és versütemeken át a kisritmika legkisebb egységeiig: a lábakig és a moráig. Aki trocheusi ritmusokat már ismert, átértett, vagy legalább tanult, olvasott róluk az időmértékes verselés keretében, az a 4. sorban azonnal felismeri az ötödfelés trocheust, sőt hajlandó ezt a lejtést utólag visszavetíteni az előző sorokra is, ahol pedig a szavak másképp rendeződnek ritmikai egységekbe a verssoron belül. Aki azonban nem tud időmértékes versformákról, hanem csak magyar ütemes vershez szokott füllel olvassa vagy hallgatja, az itt is csak a 4 | 4 | 1 osztást veszi észre, legfeljebb valami további belső lüktetést érezhet, amit a szavak (vagy szoros szókapcsolatok) szerinti tagolás is segít: 4 | 2 | 2 | 1.

A 2. versszakban erősödik a trochaikus lüktetés, bár a szóhangsúlyok az 1. sornak csak első felében támogatják: ◡ — | ◡ — | ◡ — | ◡ — ◡. Ha megengedjük a határozott névelő okozta mássalhangzó-geminációt (*avvilág*), akkor a legtisztább (vagyis a metrummal pontosan egyező) trocheusi ritmust kapjuk. Ezen az egy soron belül is érvényesül a változatosság az ismétlésben: az öt trocheus csak időmértékre nézve követi egymást szabályosan, a sor hangsúlyszerkezete csupán a két első

verslábban párhuzamos az iktusokkal, aztán a kétféle szerkezet kettéválik, és ha szépen, hangulatosan és értelmesen olvassuk a verset (nem skandálva, mert az olyan volna, mint ha egy szép nőnek csak a csontvázát szemlélgetnénk), akkor időmértékes lüktetésektől átjárt ütemeket kapunk, melyben a két kéttagú ütem egyforma, a két háromtagú viszont más-más alakú: — ˘ —, ill. ˘ — ˘. Az egyik hangsúlytalan hosszú szótaggal kezdődik, a másik hangsúlyos röviddel. Az egyik mintegy negatívja a másiknak,⁷³ azonkívül az ütem hangsúlya is másképp helyezkedik el. Ha úgy tekintjük, hogy az előbbi ütemet a hangsúly két ütemtagra bontja, akkor ezt a szerkezetet kapjuk: — : ˘ — | ˘ — ˘ a világ körülém ... Ebben pedig megint a növekvés elvét ismerhetjük fel: 1 | 2 | 3 (ha a szótagszámot nézzük), ill. 2 (v. $1\frac{1}{2}$) | 3 | 4 ($+\frac{1}{2}$) (a morákat tekintve).

A 2. sor a kezdő spondeus ellenére is tökéletesebb trocheusi lüktetésű, mert az iktus mindenütt egybeesik a szóhangsúllyal (az utolsó, csonka lábban mellékhangsúllyal; a teljesen súlytalan *kis* jelző előtt az *egy* névelő szintén megkapja a maga gyöngé szóhangsúlyát). Egyetlen mondat-hangsúly sem zavarja a kis hangsúlyokkal egybeeső hosszú szótagok ritmusának egyenletességét. Ez a ritmus gyönyörűen festi a harang lengő mozgásából eredő, szabályosan lüktető csengésű harangszót. Ez a sor nem csak az aktuális tagolás hiánya miatt, hanem hangfestő ritmusánál fogva is a legtisztább leíró mondat. Úgy látszik, mintha az 1. versszak végén jelentkező trocheusi lejtéssel is már ezt készítette volna elő a költő, ez csengetett a fülében már akkor is, amikor még csak a látványra, a halványuló napra figyelt.

A versszak 3. és 4. sora ennek a harangszónak halkuló, majd kissé újra erősödő visszhangja: a 3.-ban csak egy tiszta trocheust találunk, a 4.-ben megint kettőt. A 3. sorban mégis változatlanul érezzük a trocheusokat, mert minden láb egy-egy szó, jóllehet a „távol *s* szépen” hangkapcsolat verstechnikailag nincs azonos szinten a többi soréval, sem ennek a sornak tartalmi szépségével. A 4. sorban pedig a háromtagú *álomból* (*e*) kissé felidézi ugyan a négy szótagos ütemet mint egységet, de azért a rímzó és az előző szóhangsúlyok elejét veszik annak, hogy visszazökkenjünk az 1. versszakhoz hasonló ütemes tagolásba.

Az utolsó versszak kezdete már segíti ezt a visszazökkenést. De a harangszó nem hallgat el, együtt szól a költő mondanivalójával. A már felfogott és tiszta formában is megjelent trocheusi mérték együtt zeng az értelmes hangsúlyozásban megnyilvánuló ütemekkel:

Hallgatom mély figyelemmel.

˘ ˘ ˘ | ˘ | ˘ ˘ ˘

Megjelenik a versben a költő (most már az ige alanyaként): a trocheusba belejátszik egy szokatlan hangsúly (*mély* hangsúlya az iktus előtti szótagban — és egyúttal az első négyszótagos ütem utolsó szótagjában), majd rövid szóhangsúlyos szótag az iktus helyén (mint az időmértékes elv Petőfi-féle változatának tipikus sajátága),⁷⁴ és ezzel a ritmusba megint belejátszik a magyaros ütemezés; a ritmus nem csak zenél, hanem újra beszél is.

A sor végén kezdődő új mondat még egyszer visszahozza a tisztább, de a magyaros ütemekkel mégis jól megférő trocheusokat, majd a két utolsó sorban megint inkább az ütemes tagolás érvényesül, de az időmérték szerinti változatos kezdéssel:

Tudj'isten, mit érzek, mit nem érzek.

˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘

Egyik ütem hosszú, a másik rövid szótaggal kezdődik. Ez a magyar trocheusi és jambusi forma egyik sajátos ritmikai elve Petőfi és Arany óta. Az utolsó sor megint nem változatlanul ismétli az előző sor kezdetét, hanem egy szótaggal hosszabb, tehát négy szótagú ütemmel; ennek megfelelően a második ütem (*hol jár az* ˘ — ˘) nem rövid, hanem hosszú szótaggal kezdődik.

A jó versmondó, ha tudja is, hogy ez a költemény a trocheusi versforma ötös és ötödfelés metrumának elvét követi, nem tesz erőszakot a szavak természetes hangsúlyán és időmértékén, hanem csak ott érezteti lüktetés-szerűen a metrumot, ahol az valóban a szavak fonetikai alkatából folyik, ahol nyilván maga a költő is beledült a felhangzó harangszó szelíd ringatásába.⁷⁵

A különféle szempontú elemzés együttes értékelése azt mutatja, hogy Petőfinek bámulatos volt az ösztönös formateremtő ereje. Nem valószínű, hogy ennek a sokféle szabályosságnak nagyobb részét tudatosan

alkalmazta. Ismerünk sokkal nagyobb tudatos formaművészetet a verselésben (ilyen volt Aranyé, Babitsé, Kosztolányié, talán József Attiláé is),⁷⁶ de Petőfi nem abban nagy, amiben az Aranyhoz hasonló többé-kevésbé szándékos formaépítők, hanem olyasmiben, amit eddig nem is ismertünk fel eléggé: a kisebb költemények ösztönösen formás megszerkesztésében. És ezt egy olyan kis versben is ki tudtuk mutatni, amelynek tárgya tiszta romantikus meditáció,⁷⁷ nem fűződik a költő bevallott és hirdetett eszméihez: szabadsághoz, szerelemhez. Dalszerű a HORVÁTH-féle értelemben; olyan lírai darab, amelynek nincs helyhez, időhöz, személyhez kötött mondanivalója, bár tudjuk, hogy a Szendrey Júliával való boldog megegyezés után keletkezett. Magán viseli Petőfi személyiségének, alkotásmódjának jegyeit, mégis mindenki magáénak érezheti, megfelelő hangulatában felidézheti, akárcsak egy tipikus érzelmet kifejező remek népdalt.

VIII. A RACIONÁLIS TAGOLÁSÚ ÖNÁLLÓ MONDATOK

(RÉSZLETES FELSOROLÁS)

Ebben a (mondattani kazuisztikának is tekinthető) fejezetben grammatikai szerkezetük szerint rendezve áttekintjük mindazokat a T—P tagolású (tehát formailag racionálisnak tekinthető) mondatokat, melyek a versmondattanilag végigelemzett 1846—1849. évi Petőfi-versekben (lásd: Függelék) mondategészként előfordulnak, kiegészítve korábbi versek idevágó példáival.

Ennek a részletezésnek csak annyi kapcsolata van a későbbi fejezetek stíluselmzésével, hogy eligazít az aktuális tagolásnak mint stílusesszköznek részletes értelmezésében: milyen típusú és szerkezetű mondatokat miért tekintettem ilyen vagy olyan tagolásúnak?

Példáinkat úgy sorakoztatom fel, hogy a legegyszerűbb racionális tagolású mondatoktól elindulva haladjunk az egyre bonyolultabb formák felé. Ez a sorrend némileg megfelel annak, ahogy DEZSŐ—SZÉPE (1967. 372—86) vizsgálja a mondatok tagolódását a kéttagúaktól kezdve az öttagúakig, jellegzetes (csoportalkotó) típusai mégis mások. Petőfinek itt vizsgált mondatait nem korlátoztam szigorúan 2, 3, 4, 5 mondatrészből állókra, hanem jelzővel bővített mondatrészeket tartalmazó vagy más elhanyagolható eltérést mutató mondatokat is besoroltam a hozzájuk legközelebb álló típusokba, és külön csoportokban tárgyalom a halmazos mondatrészeket tartalmazó formákat. Eszerint ebben a fejezetben a következő csoportosításban található Petőfi T—P tagolású mondatai: 1. két közvetlen mondatrészből állók, 2. altagolás nélküli bővítettek, 3. P² kezdetű P, 4. T² kezdetű P, 5. halmazos témájúak, 6. altagolásos témájúak, 7. halmazos propozitumúak. A 8. csoportban ennél bonyolultabb formájúakról lesz szó, de nem sorolom fel valamennyit egy bizonyos bonyolultsági fokon túl, a 9. csoportban pedig rámutatok a T szerepű mondatkezdő mellékmondat jellegzetességére és gyakoriságára.

1. Két közvetlen mondatrészből álló T—P formák

(Leíró, elbeszélő vagy ténymegállapító racionális mondatok).⁷⁸

a) Igealany + ige: $T_N + P_V$; $N = \{N, P_n^{N1}\}$ ⁷⁹

Ő *megcsókolt.*

(Tündérialom)

Ez *meglehet.*

(Levél Arany Jánoshoz)

Az ifju *szólt.*

(A szökevények II)

Az utóbbi mondat hosszabb idézetre utal vissza, tehát voltaképp nem egészen önálló. Ilyen esetben mégis mondategésznek tekintettem. (L. még XII. 2.b.)

Ide számítottam az ilyen, mondatrésznek semmiképp sem tekinthető kötőszóval kezdődő, valamint szoros igeneves szerkezetet tartalmazó mondatot is:

De a trónus *inogni kezd.*

(A király és a hóhér)

b) Megjelölő + tulajdonítmány: $\{T_N + P_A, T_{N1} + P_{N2}, T_N + P_{Pn}^{N1}\}$.

(Minősítő mondatok)

A tiszta alapforma helyett van példánk csodálkozást és tiltakozást kifejező hiányos szerkezetre:

„Én *hűségetszegő!*”

(A király esküje)

Kötőszóval induló, kérdőnévmási állítmányú mondatra:

Hát az akasztófa *mi?*

(Okatootáia)

Kötőszóval kezdődő és mondathatározóval bővült, de ide sorolható szerkezetre:

De a kocsmá *bezeg hangos!*

(Falú végén kurta kocsmá ...)

c) Tárgy + ige: $T_{Nacc} + P_V$

(Tárgyviszonyt tagoló mondatok)

Az éjszakákat *keresztülvirasztom.*

(Egy pár rövid nap ...)

Ma már szintén igekötőnek tekinthető határozóval:

„Engem *itt hagyott.*”

(A szerelmes tenger)

d) Határozó + ige: $T_D + P_V$

(Körülményből kiinduló mondat)

Témának is felfogható önálló határozóval kezdődik:

De végre *meglett.*

(A ledőlt szobor)

e) Alany + tagadott állítmány: $\{T_N + P_{negV}, T_N + P_{negA}\}$.

(Logikai jellegű mondatok)

Ti *meg nem ónátok.*

(A magyar ifjakhoz)

De ez *nem igaz.*

(Az őrült)

Vö. a IV. B) fejezet 12. példájával.

f) Határozó + tagadott állítmány: $T_{Nobl} + P_{negV}$

(Határozós viszonyt-tagadó mondatok)

„Haramjával *nem beszélek*”

(Kont és társai)

Ezzel érintkező, a nyelvtani állítmány hiányában az alanyt állítmányszerű funkcióval felruházó forma:

Erre *semmi gondunk*

(Van-e egy marok föld ...)

g) Megjelölő + jelzős tulajdonítmány: $T_N + P_{AN}$

(Meghatározásszerű alásorolást vagy azonosítást kifejező mondatok)

„Hisz ezek *jámbor koldúsok!* ...”

(Kont és társai)

Kérdésre és feleletre tagolódó, még majdnem két mondatnak felfogható eset:

A bánat? *egy nagy óceán.*

Ennek folytatása még birtokos jelzővel is bővül:

S az öröm? *Az óceán kis gyöngye.*

h) Alany + határozó: $T_{N_1} + P_{N_2Pp}$

Nyelvtanilag hiányos szerkezet: ⁸⁰

„Én *királyom ellen!*”

(A király esküje)

i) Határozó + alany: $T_D + P_N$

(Sztatikus leíró mondat)

Átellenben *az ágy.*

(Kutyakaparó)

j) Határozós halmozott jelzővel bővült tulajdonítmány + jelölő:

$T_{(N_1Pp A_1A_2)N_2} + P_{N_3^d}$

(Jelölő mondat)

Isten után legszebb és a legszentebb név

A honvéd-nevezet!

(A honvéd)

k) Kifejtő értelmezői mellékmondatral bővült megjelölő + határozós tulajdonítmány:

És ez, hogy Ausztráliának Tőszomszédja, *vajmi jó!*

(Okatootáia)

2. Bővebb, de altagolás nélküli formák

A több közvetlen mondatrészből álló, de világos altagolás nélküli (tehát az aktuális mondattagokon belül azonos kommunikatív súlyú szerkezettagokból álló) racionális formák gazdag változatosságot mutatnak.⁸¹

a) Alany + (határozó + ige): $T_N + P_{DV}$

S a szörnyűség *mindegyre nő.* (Szörnyű idő...)

Gyertyám *homályosan lobog...* (verscím)

S gondunk *ételre sincs* (A kutyák dala)

Propozitumon belüli harmadrendű altagolással:

Egy könnyű most is pillámon áll... (Borús, ködös őszi idő)

b) Alany + (ige + módhatározó + vonzatszerű helyhatározó):

És ők *mégis neki mennek bátran*

Az ellenség kardjának, tüzének! (Tiszteljétek a közkatonákat!)

A *mégis*, bár nyelvtanaink és szótáraink többsége a kötőszók közé sorolja, legtöbbször határozószó. Itt is hangsúlyos, a propozitumhoz csatlakozó mondatthatározó.

c) Jelzőkkel bővített alany + (ige + jelzős eredményhatározó):

S e különféle zaj ott benn a szobába'

Ősszefoly egy csendes lágy harmóniába. (A téli esték)

d) Tárgy + (ige + alany): $T_{Nacc} + P_{VN}$

Ábelt *megölte Kain.* (Midőn a földön...)

Bővültebb változatban:

Az árva fiút *elhagyák Baráti, ismerősei.*

(Múzsám és menyasszonyom)

e) Szerkezetes tárgy + (jelzős módhatározó + ige):

Leked nagyságát *könnyes Szemekkel bámulom.*

(Négy nap dörgött az ágyu...)

f) Tárgy + határozóval bővített főnévi igenévi állítmány:

S ezt bizony *majd minden falu Határában láthatni.* (Okatootáia)

g) Határozó + határozóval bővített ige: $T_D + P_{DV}$

Tavasszal azonban *ismét visszajő.* (Elvándorol a madár. . .)

Értelmezőszerűen halmozott bővítéssel:

De álmaiban *igen gyakran, Majd minden éjjel megjelen.*

(Szeretek én. . .)

h) Független határozó + (ige + alany + vonzatszerű határozó):

Éjnek éjszakáján *Kiállott a század*

*Od' a partra, melyet A Dniester áztat. . .** (Lenkei százada)

Az időhatározó itt témának is tekinthető. Mivel az ige és kinetikus helyhatározója közrefogja a névelős alanyt, ezzel szinte közömbösíti annak T^2 jellegét, ezért az egész hosszú P altagolás nélkülinek vehető.

i) Határozó + (alany + állítmány):

A napvilágtól *szemed fénye vész.* (Szomorú éj)

Nehéz volna eldönteni, hogy a birtokosjelzős alany és az ige közül melyik lehetne témája a másiknak, ezért jobb, ha altagolás nélkülinek tekintjük, hiszen az egész mondat ennek az egyszerű predikatív szerkezetnek szinonimája: „a napfény *megvakít*” (A hazáról. L. még a IV. B) fejezet 11. példáját.)

Hangjához képest *a Vihar szelíd* (A szökevények IV)

Keresztállásféle viszony a propozitumon belül ('a vihar is szelíd'), akárcsak ebben a bővebb szerkezetű mondatban:

Ennél a szívnél *a világon Jobb, derekabb szív sem lehet*

(Most kezdem én csak még ismerni. . .)

Keletkezést, megjelenést kifejező igék (vö. III. l.b) és alanyuk közt nincs meg a határozott altagolásra jellemző predikatív metszet, ezért határozó után az ilyen alanyos igei szerkezetet is egységes mondatagnak tekintjük:

* A versritmus és a mondattagolás szemléltetésére sorpárokra tördeltük a versrészletet olyankor is, amikor helykimelés végett nem követjük az eredeti verssorok szerinti szedésformát.

A messze látkör szélén *Pásztortüzek pislognak.* (A hevesi rónán)

A fehér hóra le *Piros vérünk csepeg.* (A farkasok dala)

(A határozó-T és az alany-P főtagokra oszló mondaton belül itt sajátos kommunikatív szerepe van a jelzők szembeállításának: *fehér hó — piros vér.* — A fő mondattagok szempontjából ilyen mondat még, de kötőszós hasonlító szerkezettel toldott változatban: 8.a): A munkácsi várban.)

j) Időhatározó szerkezet + megszorításos állítmány:

Most már *Csak pihenhetek.* (Állj meg, feleségem...)

k) Jelzős tárgy + (ige + vonzatszerű határozó):

S László komát *betették fogságba.* (Kun László krónikája)

l) Jelzős helyhatározó + (alany + ige + módhatározó):

Kecskemét városa *Siralomházában*

Két ifjú legény ül Nagy szomorúságban. (Két sohaj)

A vérmezőn Budán *Mind az öt elvérzett egy nap egymás után.*

(Vérmező)

m) Jelzős határozó + (ige + tárgy + célhatározó):

Toldi írójához *elküldöm lelkemet*

Meleg kézfogásra, forró ölelésre!... (Arany Jánoshoz)

n) Határozó + (tárgy + megszólítás + alany + ige):

Oh mert bölcsődbe *téged is, szerelmem,*

A múzsa tett, a múzsa ringatott. (Válasz, kedvesem levelére)

Bonyolultabb P: benne keresztállás is, halmozott predikatív szó szerkezet is.

o) Mutató névmásos határozó + időhatározó + ige + a témához híd-szerűen csatlakozó, de mégis újat mondó mellékmondat:

Azon az egyen *most is Csodálkozom nagyon,*

Hogy az ajtón jövék ki És nem az ablakon.

(Az volt a nagy, nagy munka...)

Keresztállás és a mellékmondati tartalom viszonylagos fontossága elmossa a puszta T után következő szakaszon belüli altaghatárokat.

p) Megjelölő + többszörös jelzős tulajdonítmány:

Az *milyen szegény gazdagság!* (Szilveszter éje 1847-ben I)

Ez *milyen gazdag szegénység!* (Uo.)

Az esztendőnek a halála *Oly ünnepélyes egy halál!* (Uo. IV)

Meghalni az emberiség javáért,

Mily boldog, milyen szép halál! (Sors, nyiss nekem tért. . .)

Kötőszós hasonlító szerkezettel:

Gondolataid *olyanok, Mint azok a szép csillagok.*

(Jó ideje lement a nap)

Jelzői mutató névmás hídszerű folytatásával:

Sorsod *olyan fekete, Mint a holló, mint a holló.*

(Szőke asszony, szőke asszony. . .)

Birtokos jelzőhöz csatlakozó értelmező jelzői mellékmondat:

Az a csillag ott *a magyar nép képe,*

Kit idegen népek vettek középre.

(A székelyekhez)

Propozitumon belüli mellérendelő (ellentétes) szerkezettel:

De hiszen ez *nem is Madár danolása,*

Hanem csókjaidnak El-elcsattanása.

(Ilyen óriást, mint. . .)

q) Formális T (alany) + tulajdonítmány + az alanyhoz hídszerűen csatlakozó mellékmondat, mely azonban lényeges mondanivalójával fogva P értékű, tehát ebben a minőségében az állítmányhoz kapcsolódik:

„*Annyi szent, hogy minket Vissza nem visz innen*

Sem a generális, Sem pedig az isten.” (Lenkei százada)

Az igaz, hogy torkára forrt az a

Kun barátság, benntörött bicskája . . . (Kun László krónikája)

Ezek voltaképpen csak formálisan racionális tagolású mondatok. Főmondati alanyuknak (mely az egész mondat rövid témája) nyelvtani szerepe hasonló a német *es*, francia *il* stb. formális nyelvtani alanyéhoz, stilisztikai szerepe azonban sokkal sajátosabb. A főmondat modális, mégpedig állító, erősítő értékű állítmányának mondanivalójához tesznek a T—P tagolás révén valamit, aminek stilisztikai kifejező értéke van: rejtett ellentmondás vagy megszorítás.

r) Részeshatározó + (tagadó ige + *is*-es tagadott személyragos alany):

S e kéznek *nincsen semmi érdeme [sem]?* (A nép nevében)

3. Emocionális propozitumú racionális formák

Általában belső súlypontú, kiegyensúlyozott mondatok; megfelelnek a kiemelés nélküli háromtagú mondatok alaptípusának: DEZSŐ—SZÉPE 1967. 375. Az „emocionális” jelző itt inkább csak a formára, a P^2-T^2 sorrendre értendő; valójában az altagok ilyen sorrendje nem sokat változtat a fő mondattagok racionális sorrendjének funkcióján, legfeljebb arra utalhatunk, hogy ez az általában kiegyensúlyozott mondatforma szemben áll a következő, 4. szakaszban bemutatott racionális propozitumú racionális (tehát néha „túl racionális”) formával.

A) A T nyelvtani alany.

a) Megjelölő + (tulajdonítmány + ige): $\left\{ \begin{array}{l} T_N + P(P^2_A T^2_V) \\ T_{N_1} + P(P^2_{N_2} T^2_V) \end{array} \right\}$

Csak bővített formákra van példánk (a további altagolást mellőzve):

Én valóban szánalomra méltó, Szánalomra oly méltó vagyok.

(Bucsú a nőtlenségtől)

A propozitum P^2 altagjához hídszerűen csatlakozó bonyolult belső szerkezetű vonatkozó mellékmondatlall:

Lelkern nem a folyó leszen, A mely egykedvűleg

Ragadja magával a rózsalevelet,

Melyet tavasszal szép lyány vet bele,

S a száraz füveket, Miket

Árjára sodort az ősz szele.

(Viseld egyformán...)

b) Alany + (tárgy + ige): $T_{N_1} + P(P^2_{N_2 acc} T^2_V)$

A propositumot megelőző mondathatározóval:

Te legalább ezt gondolod. (Egy apához)

Kérdőnévmási jelzős tárggyal:

„Hát magam mi véget érek?” (Panyó Panni)

A tárgyhoz hídszerűen csatlakozó mellékmondat, ill. idézettel:

Az azt teszi, hogy kerül az asszonyt! (Az örült)

De a halál azt mondja: csitt! (Az örült)

c) Alany + (határozó + ige): $T_N + P(P^2_D T^2_V)$, ha $D = \{D, N^{obl}\}$

Jelzővel bővült példák:

Az óra jó későre jár. (Ereszkedik le a felhő...)

De legelső nagy diadalma Vértengerbe kerül. (Az ítélet)

A lemenő nap oly Vad bíborban ragyog! (Csatában)

Felkiáltó értelmű kérdő határozószóval:

S erszényem mint lapúl! (Ez már aztán az élet...)

Kötőszós halmozott hasonlító szerkezettel:

E könny, mint a tüzes vas, mint a

Pokolnak lángja süt ... (Ismét könny!)

A témához hídszerűen csatlakozó többszörösen bonyolult mellékmondat:

Hát a kert hogyan van, a melynek

Rózsáin szemeim sokszor függének, a míg a

Messzeröpült lélek hívemhez vitte szerelmét?

(Levél Arany Jánoshoz)

d) Alany + [(határozó + ige) + tárgy]: $T_{N_1} + P(P^2_{DV} + T^2_{N_2,acc})$

Csak névmási határozóra van példa, hídszerűen csatlakozó következményes mellékmondat:

S három ember úgy oldalba szúrta

Ő felségét, hogy még meg se nyekkent.

(Kun László krónikája)

E sok vendég úgy megtölti A szívet,

Hogy ez, szegény, szinte-szinte Megreped.

(O. B. kisasszonyhoz)

Az igei szerkezet egyenes szórendje miatt nincs harmadrendű altagolás: a fokozó határozószó, az igekötő (ill. preverboid határozó) és a pusztán ige belső tagolás nélkül a másodrendű propozitumhoz tartoznak.

e) Alany + [(határozó + ige) + határozó]: $T_{N_1} + P(P^2_{DV} + T^2_{N_2,obl})$

Oh ez Ábrándos hang jól esik nekem. (Alkony)

Harmadrendű altagolással: $T_{N_1} + P[P^2(P^3_{D_1} T^3_v) + T^2_{D_2}]$

Bilincse ékképp szóla hozzá (A bilincs)

Lelkem édes, mély mámorba szédült

A természet örök szépségétül. (A Tisza)

A téma után értelmezőszerűen beékelt igenévi szerkezettel:

S a halottak, koporsóba zárva,

Miként várnak a föltámadásra! (Mosolyogj rám!)

Főnévi értelmezővel:

Ők, az elítéltek bátran léptek oda

A hóhér elébe, a szörnyű vérpadra . . . (Vérmező)

f) Alany + {(határozó + ige) + tárgy} + időhatározó mm.)
Negyedrendű altagolással:

$T_{N_1} + P\{P^2[P^3(P^4_D T^4_V) + T^3_{N_2,acc}] + T^2_{S_2,temp}\}$

Oh e vadállat hányszor verte el

Magányos éjim csendét, a midőn

Besüvöltötte pusztá lelkemet! (Erdélyben)

g) Alany + [(tárgy + ige) + határozó]; — jelzőkkel bővítve:
 $T_{N_1} + P\{P^2(P^3_{N_2,acc} T^3_V) + T^2_{N_3,obj}\}$

Az esti nap piros fényt Lövel kék homlokára.

(A hevesi rónán)

h) Alany + (ige + tárgy): $T_{N_1} + P(P^2_V + T^2_{N_2_{ncc}})$

Jelzővel, halmazással és vonzatszerű határozóval bővült forma:

..... összeszedte És bokrétává kötötte

..... A maradék szálakat.

(Az utósó virágok)

Egyszerűbb szerkezetű mondat, főnévi névmásokkal és tagadott igével:

..... Nem szeretem önt.

(Állj meg, feleségem...)

i) Alany + (ige + határozó): $T_N + P(P^2_V + T^2_D)$

..... És a hóhér sujtana már

(Kont és társai)

j) Megjelölő + (tulajdonítmány + határozó):

$T_N + P(P^2_A + T^2_D)$

Fokhatározóval bővített melléknévi állítmánnyal és vonzatszerű határozóval:

..... Ez a bájos orcza épen méltó hozzád.

(A hold elegiája)

Főnévi állítmánnyal és hidszerűen csatlakozó mellékmondatlal is bővített hasonlító szerkezettel:

..... Ez oly nagy, oly mindenható ige

..... A nemzetben, mint az isten »legyen«-je,

..... A melylyel egy mindenséget teremte.

(Az országgyűléshez)

k) Megjelölő + [(tulajdonítmány + ige) + határozó]:

$T_{Pn}N + P[P^2(P^3_N T^3_V) + T^2_D]$

Csak szerkezete és versszak végi helyzete miatt tekinthető önálló mondatnak:

Ez takaros menyecske lehetett Annak idejébe (Kutyakaparó)

l) Megjelölő + (birtokszói tulajdonítmány + birtokos részeshatározó):

Vagy ő csak egy gyűrűje Az óriási láncznak,

Mellynek neve emberiség? (Világosságot!)

A birtokos itt a propositumon belül csupán altagként szakad el a birtokszótól. Az ilyen *-nak* ragos birtokos közelebb áll a hátravetett birtokos jelzőhöz, mint a B) j) szakaszban tárgyalandó élesebb tagolású típusban. T²-ként való különállását főleg az okozza, hogy jelzői mellékmondata van.

m) Megjelölő + (tulajdonítmány + időhatározói v. feltételes mm.):

Az orozlán legrettentőbb talán,

Midőn elvesztett párjáért busúl. (Hogy volna kedvem...)

De a szegénység én nekem nem fájna,

Ha jó családom régi lombos fája

Ugy állna még, mint álla hajdanán. (Karácsonkor)

A T² kötőszós hasonlító határozói szerkezet:

Kék színe csak kevéssel Sötétebb, mint az ég.

..... (Amott az a hegy...)

B) A T nem alany.

a) Helyhatározó + (alany + ige): $T_{N_1,obl} + P(P^2_{N_2} + T^2_V)$
(Helyviszonyból kiinduló tagolt leíró mondatok)

Szájamban füstölgő pipám van...

(Gyertyám homályosan lobog...)

A királynál csak egy marad. (A király és a hóhér)

A királyi udvarból ily Nyájás szavak jöttek (Bánk bán)

S szellemének országában

Hány rejtett gyöngy és gyémánt van! (A magyar nemzet)

Beékelt, de a másodfokú propositumhoz sorolható módhatározóval:

Benne váltogatva öröm s fájdalom van. (Lehel vezér I. 28.)

Hídszerűen csatlakozó vonatkozó mellékmondat, melyre a jelzői mutató névmás kataforikus szerepben előre utal:

És ezekben annyi kincs van,

Mennyit nem látsz álmaidban. (A magyar nemzet)

b) Részeshatározó + (személyragos alany + létige):

$T_{N_1,dat} + P(P^2_{N_2,poss} + T^2_{V,ex})$
(Birtoklást kijelentő mondatok)

Pythagorasnak igazsága van. (Képzelt utazás)

Bővült változatban:

Bár szertetemnek olyan súlya volna,

Hogy lehúzzhatnám őt véle a pokolba. (Lehel vezér I. 52.)

c) Határozó + (megjelölő + tulajdonítmány):

$T_D + P(P^2_N + T^2_A)$

(Határozós viszonyt tagoló megjelölő mondatok)

E két baj közt Melyik jobb?

(Mégfagy a szív, ha nem szeret...)

Főnévi tulajdonítmánnyal:

A temető éjjelében Bolygótűz az én vezérem.

(Édes öröm, ittalak már...)

Tulajdonítmány helyett vonatkozó (állítmányi?) mellékmondatl:

Szerelem rózsáiból Tövis-e vagy illat,

Mely szívemig, életem Gyökeréig elhat?

(Szerelemnek rózsákkal...)

(A *mely* névmás helyett itt jobb volna *mi, ami*, mert a *tövis*, ill. *illat* főnévnek nem jelzője, nem is értelmezője a mellékmondat, hanem teljes értékű predikatív viszony van köztük.)

d) Határozó + (tulajdonítmány + megjelölő):

$T_D + P(P^2_A + T^2_N)$

(Határozótól függővé tett minősítő mondatok)

Távol te tőled oly bús életem!

(Szeretsz tehát...)

Munka után milyen Jó a nyugalom! (Állj meg, feleségem)

e) Időhatározó + [(alany + ige) + helyhatározó (mellékmondat)]:
 $T_{Dtemp} + P[P^2(P^3_N T^3_V) + T^2_{Dloc(S_2)}$

Most víz van ott, hol egykor tűz vala!
(Hogy volna kedvem...)

Egyszerűbb változat, állandósult szókapcsolat tagjává vált vonzatszerű helyhatározóval:

De egyszerre más jutott eszébe...
(Kun László krónikája)

f) Vonzatszerű határozó + (alany + ige):

Ily szomorúnak én látom csupán?
(Mért vagyok én még a világon...)

g) Határozó + (határozó + ige):

Itt mért hagyál? (Az árva lány I)

Az *itt* határozószónak (melyet ma igekötőszerűnek érzünk) ebben a mondatban nincs igazi T-funkciója. Inkább csak arra való, hogy tagolja, racionális formájúvá tegye a kérdést, tehát sajátosan stilisztikai szerepű.

h) Határozó + [(módhatározó + ige) + tárgy]:

Uj hivatalodban hogy éled világod? (Tompa Mihálynál)

Egyszerűbb változat, tiltószóval:

Azért ne hagyd magad! (Ha férfi vagy, légy férfi)

Tagadószóval, tárgyi mellékmondatlal:

Már nem tudom, hogy ébren-e vagy alva?

(A szerelem országa)

A tárgyat áthidaló okhatározó mellékmondatlal:

Kun Lászlónak azért híták őt, mert

A kunokkal volt cimboraságba'.

(Kun László krónikája)

A P másforma altagolásával:

Majd halljátok a nagy ítéletszót

Attól, a ki mindenkit bírál...

(A királyokhoz)

i) Határozó + [(kataforikus mértékhatározó + ige) + alany + mellékmondat]:

Pinczében oly bőséggel Állott a sok jó bor,

Hogy egy gyűszűnyi sem telt a Legnagyobb hordóból.

(Dobzse László)

Mellékmondat helyett idézettel:

Hosszú, nagyon hosszú inség után

Igy szóla hozzá egy sötét alak:

»Én téged minden földi bajtól

Megszabadítalak.«

(Volt egy szegény fiú...)

j) Határozó + (tiltó ige + alany és állapothatározó igenévi szerkezet):

Fejfámra ne legyen nevem Sötét betűkkel írva!

(Egész világ a harcmezőn)

k) Főnévi igenév + [(tagadott ige + alany) + tárgy (hasonlító mellékmondattal)]:

Álmodni úgy sem tudnék én oly szépet,

Mint a mily szép most előttem az élet.

(Világoskék a csillagos éjszaka...)

l) Határozó + (tárgy + ige): $T_D + P(P^2_{N_{acc}} + T^2_V)$

Hisz azon meg nem sokat lát...

(Arany Lacinak)

Közületek csak egyet is lássak!

(Szülőföldemen)

m) Részeshatározó + (létinge + személyragos alany):

$T_{N_1, dat} + P(P^2_V + T^2_{N_2, poss})$

(Birtoklást kijelentő vagy — tagadott igével — tagadó mondatok)

Többszörös mellékmondattal bővült példa:

Hiszen neki nincsen gazdagsága,

Mit féltene, mit védnie kéne,
.....

Hogy ne jusson ellenség kezére.
.....

(A vén zászlótartó)

n) Birtokos részeshatározó + [(alany + ige) + birtokszói tárgy]:

Akkori kedvének világ látta mását.
.....

(Lehel vezér I. 37.)

Sajátos és tipikus esete a laza birtokviszonynak: szoros birtokosjelzős szerkezet helyett olyan birtokos szerkezet van benne, melynek birtokost jelentő tagja témaként áll szemben a birtokszót tartalmazó propozitummal (s ezért a *-nek* rag jelentésében keveredik a genitivusi és a dativusi funkció), birtokszava pedig szórendileg is elszakad a birtokostól: a racionális forma emocionális sorrendű propozitumán belül T² altagként annak végére kerül, de személyragja visszautal a birtokosra.

o) Időhatározó + (birtokos részeshatározó + ige + birtokszói tárgy):

Addig reménység anyámnak Szívom édes emleit.
.....

(A vándor legény)

p) Tárgy + (tagadott ige + alany):

Ilyet nem hallott fülem.
.....

(Augusztus 5-dikén)

q) Tárgy + (alany + ige):

Szemfényeiket tán Lelkük lobogó tüze, önnön
.....

Dicsőségök ragyogása vevé el?
.....

(Homér és Oszían)

Omló könnyeimet Sírjok halma issza.
.....

(Szüleim halálára)

Hasonlító jelzői mellékmondattal:

Ilyen óriást, mint Én vagyok, ki látott?
.....

Közbeékeltséggel megjelöléssel:

És vajon a csillagokat, Juliskám, nem te gondoltad?

(Jó ideje lement a nap...)

r) Tárgy + (határozó + ige):

Kardot miért foga? (A nép)

Utad napnyugatra vedd. (Kellemetlen őszi reggel)

Koronádat a jövőtől félted? (A szabadsághoz)

Bővebb forma:

Szép vitéz Hunyadi Föl Szent György terére

Hurczolták a latrok... (A király esküje)

s) Tárgy + (tulajdonítmány-tárgy + ige): $T_{N_1,acc} + P(P^2_{N_2,acc} T^2_V)$

Nyelvtanaink az efféle szerkezeteket az értelmezőhöz szokták sorolni, pedig itt a két tárgyragos névszó közt világos predikatív viszony van, olyan, mint a megjelölő és a tulajdonítmány közt, csakhogy az egész predikatív szerkezet tárgyként van alárendelve egy igenek.⁸² Kissé bővített példa:

Hisz olyat már sokat látott... (Arany Lacinak)

t) Különböző bővebb kombinációk:

E szellemeknek arczain Csak egy vonást sem fejte meg,

Midőn feléje a halál, A végső szellem, közeleg.

(Bölcselkedés és bölcsesség)

Oh e hazában olyan sok jeles

Síriján ingatja vándor fuvalom

A feledésnek tüskebokrait!

(Vajda Péter halálára)

4. Racionális propozitumú racionális formák

Többször a vége felé csattanó, kihegyezett súlyozású mondatok, kettős „előkészítő résszel”. A témák grammatikai alakja szerint csoportosítva tárgyaljuk őket, kevésbé részletezve, mint a ${}^{\text{rat}}S(\text{emP})$ formájúakat.⁸³

a) T alany, T² tárgy:

Mert ti az életet meg nem érdemlitek.

(A magyar ifjakhoz)

Tagadás helyett módhatározóval:

Isten őket érdem szerint áldja meg.

(Hány hét a világ?)

Kissé bővebb forma, T után beékelte megengedő szerkezettel:

S a felhők, habár fejérek, Árnyat akkor is csak vetnek.

(Mint felhők a nyári égen...)

Harmadrendű altagolással:

Ő magát e gonosztól nem Hagyja elcsábítania.

(Okatootáia)

Kérdő határozószóval:

Hát a kürtös Lehel útját merre vette? (Lehel vezér I. 37.)

Ehhez hasonló altagolással és toldásszerű következményes mellékmondattal lásd még 8. a): Egy goromba tábornokhoz.

b) T alany, T² határozó:

Meleg szobám e gondolattól elhül. (Karácsonkor)

S ugyanez az érzelem most Von tovább, maradni nem hágy.

(El innét, el e városból...)

A másodfokú témához hidszerűen csatlakozó, viszonylag nagyobb kommunikatív súlyú mellékmondattal:

Ellenséged előbb meg nem Taposhat,

Míg vérünkkel be nem festett Pirosra!

(Van-e mostan olyan legény...)

Az altagon belül P³ határozóval:

Egy bölcs hajdan számaron útazott.⁸⁴

A témához a főmondat végén csatlakozó értelmező jelzői mellékmondattal:

S a hit már-már sokak szívében gyérül,

Hogy mindörökre jármodat lerázod.

(Vesztett csaták, csufos futások!)

Az altagon belül T³ tárggyal:

Galambszárnyú, ábrándos lelkem ittén
.....

Fa-saruimnak terhét feledé.
.....

(Gyermekkori emlékek)

Az altagolásban kissé eltérő szerkezettel:

Ti ittén a vész idejében nékem
.....

Szegény madárnak fészket raktatok.
.....

(Uo.)

S a bámuló, otromba néptömeg
.....

Gyalázatán még egy nagyot röhög.
.....

(A rab oroszlán)

A témán belül jelzői, a propositumon belül állítmányi szerepű határozóval:

Amott az a hegy tőlem Mi messze, messze még!
.....

Közbeszúrt mondatszóval, főnévi állítmánnyal:

A szabadság hősinek tanyája
.....

Íme, íme most rabok hona.
.....

(A munkácsi várban)

A P² ige tárgyas főnévi igenévi vonzatával; kérdővé önállósult vonatkozó mellékmondatban:

S ki elfogadni azt vonakodik?
.....

(Erdélyben)

c) T tárgy, T² alany:

Bánk bánnak a feleségét A királyné öcsce

Erőszakos lator móddal Megszéplősítette. (Bánk bán)

T-ismétléssel:

A csatajelt, a csatajelt Zajongó lelkem alig várja!

(Véres napokról álmodom...)

T utáni jelzői mellékmondat:

Azt a kevés bort, melyet megmentettem,

Sértett kevélység nem zavarja fel. (A jó aggastyán)

d) T tárgy, T² határozó:

A nem-továbbat már elértem én.

(Elértem, a mit ember érhet el...)

Kérdő névmási P³:

Ily bátorságot szívében ki hord? (A székelyek)

Az emlékezet fonalát Jövődön meddig nyujtod át?

(Álmodtam szépet, gyönyörűt...)

P³ névmási alany, értelmezői mellékmondat:

Hadat nekünk ők izennek, Kik egy nyúlra heten mennek.

(Mit nem beszél az a német...)

A P² is racionális tagolású:

Hitelt szavamnak szíved ugy sem ad!

(F. L. kisasszony emlékkönyvébe)

e) T határozó, T² határozó:

Hát a boldogságról nekem Még csak álmodni sem szabad?

(Álmodtam szépet, gyönyörűt...)

Megszakított propositummal:

Nekünk egymástól válni, és... És mindörökre válni kell.

(Uo.)

Helyhatározó utáni időhatározóval:

Ott talán már káplár volnék Azóta.

(Nézek, nézek kifelé...)

Pizkosabbnál pizkosabb csárdákba

Esténként nem barangolhatok.

(Bucsú a nőtlenségtől)

És pediglen Ottokár alól e Háborúban a gyékényt kihúzta.

(Kun László krónikája)

Időhatározói kezdéssel:

Pár nap mulva fél szendergésemből

Félrevert harang zugása vert föl.

(A Tisza)

De már abból csakugyan nem lesz semmi.

(Hány hét a világ?)

Kötőszós hasonlító állapothatározói kezdéssel:

És mint polgár, lelkemen Mily keservet hordok!

(Nem ért engem a világ...)

f) T határozó, T² tárgy:

Kislelkűséggel engemet ki vádol?

(Vesztett csaták, csufos futások)

Nem teljes — mert valódi állítmányt nem tartalmazó — mondatban:

Ezért minket oda vinni nyakára? (Hány hét a világ?)

g) T (önálló határozói kezdésnek is felfogható) határozó, T² alany:

Itt a kályha lesz a Nagy fa, mely alatt

Elmondám szerelmi Vallomásomat. (Állj meg, feleségem...)

Örömeben szíve meghasadt. (A rab)

Ezen kívül a róna Oly néma, oly zajatlan. (A hevesi rónán)

A bajnokok sorába én Szilaj jókedvvel nyargalok be!

(Véres napokról álmodom...)

Az ünnepélyes csendbe Egy madár csak néha füttyentett be.

(A Tisza)

Némelyik szeméből Könny miért szivárog? (Lenkei százada)

Két időhatározói kezdésű példa:

Most a koczka el van dobva. (Kont és társai)

E hűtlen korban mi utósó Egyetlen híveid valánk!

(Európa csendes, újra csendes...)

A következő példa sajátos altagolást és a másodrendű témán belül halmozott alany—tárgy szerkezetet (s benne egyúttal — mivel az alanyok itt inkább T szerepűek — további T—P viszonyítást) mutat, sorrendi variációval, belső szimmetriával és növekvéssel:

Öt esztendő multán Tokaj s Ménes borát,

Buzáját az alföld, a Balaton halát,

Vadait a Bakony, s gazdag Erdély földé

Aranyát ezüstjét magyarnak termette. (Lehel vezér I. 24.)

h) T határozó, T² ige:

Itt lesz egy új Marathon Vagy Thermopülé!

(A nagyszombati csata)

A végtelen birodalom helyett Adának néki egy kis ketreczet!

(A rab oroszlán)

Ez a forma a német kijelentő mondatok egy típusára jellemző, nálunk egy időben idegenszerűen használták. E két példában azonban nem érezzük idegenszerűnek, hanem a szabatos prózai stílussal szemben egy kissé az élő beszéd lazább mondatformálását tükrözően elevennek.

i) T határozó, T² bővített jelzős tulajdonítmány:

Nekem valamennyi között legkedvesebb Madaram a gólya,

Édes szülőföldem, a drága szép alföld Hűséges lakója.

(A gólya)

A részeshatározó itt egy laza birtokviszonynak is tagja, mert a személyragos *madaram*-ra vonatkozik. A következő típus arra példa, hogy az aktuális tagolás kettészakít egy sorrendileg és értelmileg különben szoros birtokosjelzős szerkezetet.

j) T birtokos részeshatározóvá kiemelt birtokos jelző, T² e tagolás által jelzőjétől elváló birtokszó:

Annak porára szálljon minden átok,

Mellyet sirunkra majd virág helyett

Ültetni fognak maradékaink,

Kiket örökre megnyomorítánk!

(Erdélyben)

5. Halmazos témájú formák

A) Valódi, tiszta mellérendelő viszonyú halmazos témák.

a) Halmazott alannyal, rövid propozítummal:

Szíved, szemed, Ajkad *ég!* (Tíz pár csókot egy végbül. . .)

Erdő, kert, ég, legény *boldog.* (Az erdőnek madara van. . .)

Bővített forma közbeszúrt megszólítással, összefoglaló témaismétléssel:

A kotyvaszték, mit fejetek Rosz bögréjében főztetek,

A sóhajtások galuskája Pityergések levébe hányva,

Epedéssel megsáfrányozva Vagy kakasdühhel megborsozva,

Oh én szerelmes istenem, Ez még korán sem szerelem!

(Mi a szerelem?)

b) Halmazott alany utáni azonos vagy hosszabb terjedelmű P:

Füvetlen fátlan puszta S vad erdős rengeteg
Szép panorámaképen Elöttem ellebeg.

(Ez már aztán az élet...)

Összefoglaló T-ismétléssel:⁸⁵

E lyányka, e lyányka, E fekete szem,
Ez *bánatom és örömem Százzsinű szivárványa!*

(Amott a távol kék kódében...)

A hosszabb propositumon belül a T² tárgyi mellékmondat:

Házi asszony, házi gazda, *Mit bevett és kiadott az*
Év folytában, összeadja. (Szilveszter éje 1847-ben I)

Altagolásban az igei szerkezetet áthidaló hasonlító állapothatározóval és azt toldó értelmező jelzői mellékmondat:

A tettek vágya, tettek ereje,
Mint vad patak,
Foly rajtam át, a melynek habjai
Szilaj morajjal mélybe omlanak.

(Miért zárjátok el az útamat?)

B) Értelmezős vagy értelmezőszerűen halmozott témák.

a) Értelmezős alany:

Éj, a gyászos Ifju, *Megjelent.* (Az éj)

Hosszabb értelmezős szerkezeten belüli tiszta kapcsolatos mellérendelésekkel:

És a mennynek s a pokolnak Két szülötte, a szabadság
S szolgálás, a kard s a láncz, *Harczot űz élet-halálra,*
Hosszu harczot, Elfáradva, nem pihenve. (Kard és lánc)

b) Értelmezős tárgy:

A messzeségbe nyúló rónaságot,
E száraz tengert, *halvány köd földé.* (Tündérálm)

c) Határozót pontosabbá tevő értelmezőszerű halmozás:

Túlnan, vélem átellenben épen, *Pór menyecske jött.* (A Tisza)

A Dniester vizén Túl Mariampolban,
Lengyelország földén *Egy huszárezred van.* (Lenkei százada)

Ide sorolható a helyhatározói téma magyarázó ismétlésének és bővítésének talán legszélsőségesebb példája, ez a mellékmondatokkal sokszorosan — mondhatni: buján — zsúfolt körmondat:

Mélységes völgyben, olyan mélyben,
Hogy, amik állnak közelében,
A mozdulatlan gránitbérczek,
Ezen vasnál vasabb falak,
Még ők is, a mint ott lenéznek,
Szédülni látszanak . . .
E mély völgynek legmélyebb fenekén,
Hová a napvilág fél-feketén

Jut el csak a sok bujkálás miatt,
S hol a hold, ez a szép fonóleány
Olyan kísérteties szálakat
Ereszt éjenként ezüst guzsalyán,
Mikéntha fonna szemfedőt magának...
A völgyben ott, egy nagy szomorfüzfának
Tövén, *nyílt egy kicsiny virág.*

(Adorján Boldizsárhoz)

Ez a mondatforma egyik ihletője lehetett Babitsnak A Danaidák c. vers kezdő mondatában, csakhogy ő a hosszú témához nem ilyen röviden csattanó, hanem hosszabb propositumot kapcsolt. Egyik előzménye talán Himfy Kesergő szerelmének VIII. éneke, melyet ZOLNAI Béla mint VII.-et mutat be (1929. 11—2), csakhogy ott a hatalmas körmondat hosszú, 9 versszaknyi előkészítő része nem egyértelműen T.

E mondat formájának mint típusnak mondanivalójáról l. még IX. 3. c). Maga a halmozás is gyakran stilisztikai eszköz, ahogy a különféle bővítmények egymásutánja is, ha számuk meghaladja a 3-at, mint TÖRÖK Gábor (1974a. 43) megállapítja.

C) Névmási T-ismétlés

Egyszerű főnévi témát formálisan ismétlő (arra visszaütaló) névmást a vizsgált anyagban nem találunk. Tagmondatban is csak egyet:

De a leány, az *megmarad* (Az erdőnek madara van...)

Ez a fajta T-ismétlés — mint KÁROLY Sándor is rámutatott opponensi véleményében — a témát nem tartalmilag (nem szó szerint), hanem csupán T mivoltában ismétli, csökkent visszaütaló értékkel; az ilyen helyzetű mutató névmás szinte már segédszóvá, az éles tagolás grammatikai jelévé kezd válni. Ha teljesen az aktuális tagolás nyelvi jelének tekintenénk, voltaképpen az ilyen szerkezetű mondatot a két közvetlen mondatrészből álló T—P formák közt kellene tárgyalnunk, e fejezet 1.a) szakaszában, mint olyan változatot, melyben a tagolás élesebb a szokottnál, mert külön nyelvi elem mutat rá, hogy most a P következik (olyasféléképp, mint az 1.g) szakaszban bemutatott, kérdésből és feleletből összeálló kéttagú

mondatban). Mondatforma szempontjából mégis inkább ide kívánkozik ez a típus, a halmozott és az értelmezős témák társaságába. E mondattípusra nézve lásd ELEKFI 1964. 353—4. Az ott megadott irodalom kiegészítésül kívánkozik FOKOS (1956. 75—81) történeti fejtegetése a „domináló képzet” kérdéséről az I. finnugor nyelvészeti konferencián, valamint a hozzászólók közül PAPP (1956a. 180—1) és GÁLDI (1956. 115—6) megjegyzései, továbbá KÁROLY 1958a. 67—8, a németre nézve BENEŠ 1971. 161.

Petőfi ilyen mondatformát alig írt le az névmással; több példát találunk a közelre mutató *ez* névmás efféle használatára (l. GÁLDI—SOLTÉSZ—SZABÓ—WACHA 1973. 233: *az*¹ I. 10.; ill. uo. 949: *ez* I. 12.); versbeli önálló mondatban ebből is csak kettőt:

A táti, *ez derék legény* (Kedves vendégek),
majd
A mámi, *ez már művelt egy személy* (uo.);

mind a kettő talán stílusparódia.

Beszúrt indulatszó utáni T-ismétlésre van még példa:

Ez a szív itten, Oh *ez oly öreg.* (Egy pár rövid nap...)

6. Altagolásos témájú formák

a) Határozóból és tárgyból szerkesztett témával:

S felhők közt *kék eget*,¹ *csak néhanapján lát.*
(Arany Jánoshoz)

E tombolók között *a legzajosbikat*¹
Kérdeztétek meg csak: ha vajon boldog-e? (Rabság)

b) Kettős, de nem egészen egyenrangú helyhatározóval:

Hát amott *Kecskemét felől*
*A homoktorlatok megől*¹

*Ki lépeget szép lassacskán
Egy szép sötétpej paripán?*

(Kinn a ménes, kinn a pusztán...)

c) Határozóból és alanyból szerkesztett témával:

Nagy távolban *a malom zúgása*¹
Csak olyan volt, mint szunyog dongása.

(A Tisza)

Ebben a határozói szerkezet az alanyi szerkezettel majdnem jelzőféle viszonyban van: 'a nagy távolban levő malom zúgása', és ha így értelmezzük, akkor nincs altagolása, hanem csak felező osztású, egyszerű tagolású racionális forma, egysoros témával, egysoros propozitummal.

Valami jelzőféle értelmezés az a) szakaszban elemzett, tárgygyal szerkesztett típusban is elképzelhető ('felhők közti kék eget' stb.), de kevésbé valószínű. A tagolt témaként való értelmezés mellett szó az, hogy ilyesféle mellékmondattá alakíthatjuk: „S hogy a felhők közt *kék ég van*”, ill. „Hogy nagy távolban *malom zúgott*” stb.

7. Halmazos propozitumú formák

A) A T alany (vagy azzal összetéveszthető tulajdonítmány).

a) A P kapcsolatos viszonyú állítmányi szószerkezet, magyarázó (és még egy értelmezővel megtoldott) alanyi értékű toldással:

Díjam *oly szép, olyan édes: Ringatózni véghetetlen,
Nyugodalmas tengeren, Boldogságos házaselet
Nyugodalmas tengerén.* (Csendes tenger rónaságán...)

b) A P igei szerkezet, csak egyik eleme halmazos:

Kezed *ott van a kardon, a markolaton...* (Forradalom)

c) A P kapcsolatos viszonyú halmazott megjelölő:

E két torony orma: *Homér s Oszían.* (Homér és Oszían)

Többszörös halmozással, az utolsó tag helyén mellékmondatos kérdő tagmondattal:

Kisérői: *öröm, bánat, Könny, mosolygás,
Kétség, remény, és ki tudja: Mi minden más?*

(O. B. kisasszonyhoz)⁸⁶

d) A P ellentétes viszonyú halmozott megjelölő:

A kérdések kérdése *ez, És nem a »lenni vagy nem lenni?«*

(Világosságot!)

B) A T tárgy.

Önállósult mellékmondatban, halmozott igei szerkezettel:

Amit *senki Nem sejt, Nem gyanít.*

(Az éj)

C) A T határozó.

a) A P hiányos szerkezetű ígétlen mondat jelzős alanyaiból áll:

A Kárpátoktól le az al-Dunáig
Egy bős üvöltés, egy vad zivatar!

(Élet vagy halál!)

b) A P predikatív szerkezet, halmozott állítmányi résszel:

Ilyenkor *minden jobb halandó Elzárkodik, magába száll.*

(Szilveszter éje 1849-ben IV)

Határozott altagolással, mellékmondati jelzővel bővített T² alannyal, a P² elé beszúrt indulatszóval:

És nekünk e zaj, mely soha Nem szünik,

Oh nagyon fáj és oly nagyon Jól esik!

(O. B. kisasszonyhoz)

c) A P alanyi szerepű számállapothatározójához kifejtő értelmező csatlakozik, a voltaképpeni (kapcsolatos szerkezetű halmozásos) alany:

A szobában *Ketten ülünk Együtt: én s az unalom.*

(Kellemetlen őszi reggel...)

8. Bonyolultabb formák

Az ide tartozó mintegy 80 példát már nem akarom mind bemutatni. A viszonylag egyszerűbbek csak mintegy képviseljék a többi, még bonyolultabb szerkezetű önálló racionális tagolású mondatot.

a) A propozitumhoz viszonylag önálló állítást tartalmazó toldás csatlakozik, mely könnyen kiegészíthető *mégpedig* bevezetéssel. Ez lehet okhatározói (magyarázó) tagmondat:

Mi *boldogak valánk, mert jók valánk.* (Karácsonkór)

Lehet határozói igeneves szerkezet:

Hejh azóta *húsz esztendő telt el*
Megrakodva búval és örömmel. (Szülőföldemen)

Lehet kötőszós hasonlító szerkezet (l. még a 2.i) típust):

Tört szeméből *holt sugár buvik ki,*
Mint a sírból a kísértő lélek — (A munkácsi várban)

A szikla, melyen állottunk, *piroslott*
A végsugártól, miként bíbor párna A trónon. (Tündéralom)

Hasonlító mellékmondat:

A pusztát *síri csend fődé el, Mint elfödik a halottat szemfödéllel.*
(Itt állok a rónaközépen. . .)

Hasonlító szerkezet és módhatározó:

A kényszerítés *égett lelkemen,*
Mint a görögtűz, olthatatlanul. (Első esküm)

A kis lámpa reszkető sugára *Félve néz a zordon éj arczára,*
Mint a sasra a galamb. (Bányában)

Lehet következményes mellékmondat (l. még 4.a):

S ön engemet gorombaságival Elhalmozott, hogy

két orcám pirúlt. (Egy goromba tábornokhoz)

Feltételes hasonlító mellékmondat:

Ottan *némán, mozdulatlan álltam,*

Mintha gyökeret vert volna lábam.

(A Tisza)

Lehet helyhatározói értelmező mellékmondat:

Csendes magányból *a mézeshetek után*

Ujra belépek a nagy világ zajába,

Hol annyi sáros láb gonoszul vagy bután

Kedélyemnek fejér köntösére hága.

(Arany Jánosnál)

Vasárnap *tisztát venni haza jár,*

Hol a szerelmes lányka várja már.

(Szomorú éj)

Egymásba épülő két hosszabb ilyen mellékmondat:

Dalában *a mennyei bolt*

Egy csendes örömnök örök mosolya,

A honnan a hajnali bíbor

S a déli sugár aranya

Oly nyájasan ömlik alá

A tengeri szőke habokra

És bennök a zöld szigetekre,

Hol istenek üzik az emberi nemmel

Boldog vegyülésben

Játékidat, oh gyönyörű szerelem!

(Homér és Oszián)

Lehet célhatározói mellékmondat:

Bundám *dohányzacskómra adtam,*
Hogy az maradjon szárazon.

(Utazás az alföldön)

Ujabb időkben *isten ilyen Lángoszlopoknak rendelé*
A költőket, hogy ők vezessék A népet Kánaán felé.

(A XIX. század költői)

Lehet megengedő mellékmondat:

S én *ezek daczára sem fogok pihenni,*
Érezek bár százszor több fájdalmakat,
S verjen meg bár engem a nagy isten érte...

(Van-e egy marok föld...)

b) A propositumhoz tipikus értelmező jelző csatlakozik:

Most **Kont István** következik, **A végső, a harminczadik!**

(Kont és társai)

Ilyen szerepű jelzői mellékmondat:

De fölöttünk *sötét felhő Támadott, mely elborítá*
A holdfényes éjszakát...

(Szőke asszony, szőke asszony)

Tárgyhoz csatlakozó jelzői mellékmondat:

E vadbokron kívül *Nem gyanítja senki A dicső halottat,*
Ki a zajos élet Lejártával itt most Század óta hallgat.

(Szent sír)

Főnévi értelmező:

E szellem *a mult! mult időm emléke,*
A legvadabb, legborzasztóbb alak,
Mit egy pokoli bor hevétül égve
A sors viszályi kigondoltanak.

(Ne bántson az meg...)

Főnévi értelmező és igeneves toldás:

Kezdte pedig a beszédet *Mag' a nádor, Bánk bán,*
Királynénak s udvarának Jó estét kívánván: (Bánk bán)

Többszörös értelmező:

Fejedelmi ember *Taksony volt a' tájba',*
Taksony: Zoltán fia, Árpád unokája... (Lehel vezér I. 9.)

Módhatározói értelmező:

S én úgy halok meg, a mint születém,
Meg nem fordulva, hajthatatlanul. (Válasz, kedvesem levelére)

c) Értelmezőszerű megszólítás:

Én *ittalak, oh szerelem!* (Az örült)

d) Halmozásos, jelzői mellékmondatokkal is toldott P (l. még a VI. A) fejezet 3. szakaszának végén):

Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,

De oly tiszta is, mint a puszták harangja,

Melynek csengése a rónákon keresztül
.....

Vándorol, s a világ zaja nem zavarja. (Arany Jánoshoz)

Jelzői mellékmondaton belüli ismétlés, toldás és halmozás:

Alkotmányunk egy vásártér, Melyen lelket adnak-vesznek,

Adnak-vesznek olcsó pénzért, Egy kis címért, egy ebédért

(Haza értem)

e) Beékelt kiegészítéssel:

S ez — büntetésül — *nem reped meg.* (Sok embert ismerek...)

A mondat szerkezetébe jobban beleilleszkedő, akár a propozitumhoz is számítható, de kissé mégis külön állítást rejtő határozóval:

Ez ünnep sokszor *be vigan viradt rám*
Apám, anyám és testvérem között! (Karácsonkor)

Mondatszerű beékelés a rövid téma (alany) és az altagolásos viszonyt halmozó propozitum közt:

Többek közt én, emlékezem, *Rómában Cassius valék,*
Helvéciában Tell Vilmos, Párizsban Desmoulins Kamill

(Halhatlan a lélek...)⁸⁷

Ismételt T előtt hosszabb közbeszúrás:

Az anyák (ez a természet rende,
Isten őket már így teremtette,
Ők szegények erről nem tehetnek)
Hát az anyák *szörnyen keseregtek.* (Péter bátya)

Beékelt megszólítás:

Életemet pedig, Hazám, te szent hazám,
Kész áldozat gyanánt Te néked áldozám. (A huszár)

Értelmezős T utáni átszövődéses beékelés:

Dobzse László ő felsége
Magyarok királya
Nem hiába hogy cseh volt, de
Hejh csehül is álla. (Dobzse László; 1. és utolsó versszakként.)

f) Kezdő T utólagos részletezése mellékmondatokban, olyan súllyal, hogy a P² mondanivalója szinte felülmúlja a főmondatba tett P-ét:

Az még valószínűbb, hogy Soha sem szeretett.

(De mért is gondolkodok rá...)

Most már egyéb nincs hátra, Mint őt felejteni.

(Uo.)

És az szép, legszebb idője Életünknek,

A midőn a szív először Népesül meg,

A midőn kiséretével Benn terem

A hatalmas nagy király, a Szerelem.

(O. B. kisasszonyhoz)

9. Mellékmondati témára következő főmondati propozitum

Ez a típus annyira sajátos, gyakori formája az alárendelő mondat szerkesztésnek, hogy külön is nyilvántartásba vettem. Részletesebb feldolgozása azonban túlnő e könyv keretein, külön tanulmányba kívánkozik. Külön alcsoportként való nyilvántartásuk a függelékként közölt statisztikai mutató táblázatba sem fért bele. Csupán ízelítőt adhatok az összes elemzett racionális mondatok közt elfoglalt százalékos arányáról a XIV. fejezet B)3. szakaszában, valamint a debreceni kongresszuson 1966-ban bemutatott, reprezentatív mintának tekinthető anyagban való előfordulási arányáról a XIV. fejezet B)4. részében. Bővebben esik szó e racionálisan formált mondat típus bizonyos fajtáiról a körmondatok közt (XI. 5.), továbbá a főmondat és a mellékmondat igazságértékének vizsgálata során a XII. fejezet 3. részében, különösen: e) a feltételes mondatok közt, f) az időhatározó mondatok kapcsán, g) a helyhatározó, i) a vonatkozó, j) az okhatározó, k) a célhatározó, m) a megengedő mellékmondatok olyan típusaiban, melyek megelőzik a főmondatot, o) a tekintethatározó mondatban, végül összefoglalásként a XII. fejezet 4. részének befejező szakaszában.

Itt csak röviden vázolhatjuk e mondattípusnak forma szerint elkülönülő legfontosabb altípusait.

a) A mellékmondat a maga egészében T, a főmondat a maga egészében P: „ha henyél, *jaj neki!*” (JV. II)

b) A mellékmondat T, a főmondat összetett, ti. kapcsolatosan mellérendelt tagmondatokból áll, és ezek együtt alkotják a propozitumot:

És ha tiszta a liget virágit
Gyémánt-cseppel éltető patakcsa:
Tiszta volt a lányka keble szinte,
Tiszta szíve, tiszták érzeményi. (Első szerelem)

c) A mellékmondat T, a főmondat racionális tagolású P:

Ha jól megfontoljuk, ez **nem tréfadolog.** (JV. VI)

d) A mellékmondati T mellérendelt tagmondatokból áll, a főmondat egyszerű P:

De bár mint törjem fejemet, S levék borral tele: *Hiába!*
(Dalforrás)

e) Szokatlanul előre tett jelzői vonatkozó mellékmondat a T (racionális altagolással), utána a főmondati P (emocionális tagolással):

Mely tégedet lever, Nem válladon . . . szivedben Az óriás teher.
.....
(Vándordalok I)

f) A kezdő mellékmondat az egész mondat témája, főmondata a teljes P, de maga is olyan alárendelő mondatszerkezet, mely T² mellékmondatból és P² (abszolút) főmondatból áll:

„A kinek életét van miért félteni,
Ha e tájt kerüli, nagyon bölcsen teszi.” (JV. VI)

Az egész mondattípusra jellemző szünet a bevezető mellékmondat után olyan gyakori, hogy az aktuális tagolástól függetlenül is felkeltette FÓNAGY Iván figyelmét (1967a. 320).

Érintkezik ezzel a mondattípussal az a mondattípus, melyben főnévi T és vonatkozó mellékmondata együtt alkotja a teljes témát, a főmondatnak a közrefogott mellékmondat után következő folytatása pedig a P. Ezt a típust nem számítottam következetesen a mellékmondati témájú racionális mondatok közé:

A harmat, mely ekkor ellepett fűt, bokort,

Tán a szánakozó csillagok könnye volt.

(JV. IV)

IX. RACIONÁLIS MONDATFORMÁK A SZÖVEGÖSSZEFÜGGÉSBEN

(STÍLUSÉRTÉKŰK KÜLÖNFÉLE HELYZETEK BEN)

A racionális tagolású mondat kifejező értéke először is attól függ, hogy milyen fajtájú a mondat. Függ azonkívül a szövegbeli helyzetétől: önálló mondategész-e vagy mellérendelő összetett mondat tagmondata, szöveg elején áll-e vagy más mondatok után. Függ az előzmények és a saját szavai által kifejezett jelentéstartalomtól, és nem utolsósorban terjedelmi viszonyaitól: hogy rövid vagy hosszú mondat-e, hogy a T és a P terjedelme hogyan viszonyul egymáshoz.

(Ebben a fejezetben csak rámutatok a súlyelosztás szerint különböző mondatformák stílusértékére, sajátos mondanivalójára. Hogy a példákon bemutatott összefüggések milyen mértékben törvényszerűek — mennyire erős vagy gyengébb érvényű szabályok —, azt az olvasó a további kutatás során ellenőrizheti, ha figyelembe veszi a XIV. fejezet B)2. részében található verselemzéseket és a Függelék 1. részében a versek szerint részletezett mondatforma-statisztikát.)

1. Mondatfajták szerint

A mondatfajták szerinti tipikus értékeket legtisztábban az önálló T—P tagolású mondatokon vizsgálhatjuk.

a) Önálló kijelentő mondat racionális tagolása határozott, de rendszerint nem indultatos tényközlést, megállapítást fejez ki. Igés mondatban ez a tényközlés történésábrázoláshoz kapcsolódik: „Az ünnepélyes csendbe *Egy madár csak néha füttyentett be*” (A Tisza).

A tárgyi mondanivaló van előtérben akkor is, ha a közölt tény tele van izgalommal, feszültséggel. Ezt a feszültséget az ilyen racionális tagolású

mondat végén felkiáltójel fejezi ki, ezzel erősebb hangsúlyozásra kötelezi a költő a versmondót: „És ők mégis neki mennek bátran Az ellenség kardjának, tüzének!” (Tiszteljétek a közkatonákat!) Az ilyen racionális tagolású felkiáltó mondat besorolható a kijelentők közé, hiszen nem egyéb indulatosan ejtett kijelentésnél. Ezt az indulatot persze nem csupán a felkiáltójel sugallja, hanem a versszakbeli előzmények is.

Nominális mondatban nincs történésábrázolás, nagyobb súlyt kap a megállapítás: „E hűtlen korban mi utósó Egyetlen híveid valánk!” (Európa csendes, újra csendes. . .) Ez mint a költemény utolsó mondata az előzményekből folyó végkövetkeztetést foglalja össze nyomatékosan; ezt az erősebb nyomatékot fejezi ki a felkiáltójel.

Valódi, tagolatlan felkiáltás után a racionális kijelentés 1. személyű mondatban szubjektívebb érzelmi töltést kap: „[Oh Bem, vitéz vezérem, Dicső tábornokom!] Lelked nagyságát könnyes szemekkel bámulom”. (Négy nap dörgött az ágyú. . .) Ez a hely mondatformája szerint pusztán megállapítás és történésábrázolás, tartalma szerint érzelmkifejezés. Témája nominalizált — birtokosjelzős szerkezetbe sűrített — értékítélet („leked nagy”), propozituma a tárgyilagosnak feltüntetett ítélet keltette érzelmi megnyilvánulás.

Ehhez hasonlóan az előzményekből és a szavak jelentéséből sugárzik át az érzelmi tartalom erre a forma szerint felező (tehát ténymegállapító) racionális mondatra: „[Itt hagytak, elmentek, Nem is jönnek vissza!] Omló könnyeimet *Sírvok halma issza.*” (Szüleim halálára)

Az előzmény is, a téma jelentéstartalma is súlyos érzemmel telíti a ténymegállapítást ebben: „[Szörnyű idő, szörnyű idő!] S a szörnyüség *mindegyre nő.*” A mondat teljes érzelmi töltését mégis inkább utólag fogjuk fel, ha az utána következő egész költeményt elolvassuk.

A propozitum késleltetése közbeszúrásokkal és a téma ismétlésével valami váratlan fordulatot, meglepetést készít elő az elbeszélés folyamatában. A hazáért katonának álló legények lelkesedésének leírása után a költő így vezeti be az érzelmi ellentétet: „Az anyák (ez a természet rende, Isten őket már így teremtette, Ők szegények erről nem tehetnek) Hát az anyák *szörnyen keseregtek.*” (Péter bátya)

Rövid T után a terjedelmesebb P, mint majd több példán is szemlélni fogjuk, gyakran a befelé tűnődés, elgondolkozás, gondolati reflexió kifejezője. A most következő példában mégis határozottan a megszólított

személyhez intézi ilyen formában megfogalmazott szavait, erős szemrehányásként, mintegy kísérő gondolattal: 'gondolkozzék csak el rajta, mit tett ön velem'. A megelőző mondat egyik tagmondatának racionális formájával való párhuzamos mondatszerkesztés az ellentétet élezi ki a költő és a megszólított közt, amint a két mondat témája is, „én” és „ön” (a függőleges vonal itt a versmondatok határát jelzi):

„[Tábornok úr, | én nem tartom magam Nagy embernek, | de akkorácska csak Vagyok, hogy oly parányok, a minő ön, Levett kalappal szóljanak velem.] S ön engemet gorombasággal Elhalmozott, hogy két orcám pirúlt.” (Egy goromba tábornokhoz)

Nem éppen szemrehányás, csak emlékeztetés a hosszabb P a közbeékelt többszörös megszólítás után: „Életemet pedig, *Hazám, te szent hazám, Kész áldozat gyanánt Te néked áldozám.*” (A huszár)

A témánál rövidebb terjedelmű P a meggyőzni akarás szónokias formája. Nem egyszerű ténymegállapításként, hanem szinte felkiáltásként, deklarációként hat az így formált mondat a költemény elején: „Isten után legszebb és a legszentebb név *A honvéd nevezet!*” (A honvéd) A felkiáltójel itt is csak az érzelmi töltést fejezi ki, nyelvtani alkata szerint ez a mondat is kijelentő. Ez a deklarációjelleg kissé elmélyültebbé válik a költemény folyamán, de belesugárzik még a befejező mondatba is, mely szintén racionális formájú, de hosszabb propozitumú: „A hazáért halni *legnagyobb boldogság Ezen a világon!*”

b) A valódi felkiáltó mondat nem csak intonációjában különbözik a kijelentő mondattól,⁸⁸ hanem szerkezetében, sokszor valamilyen lexikai elemekben is. Vagy többlet van benne (rendszerint indulatszó vagy felkiáltó értékű kérdő névmás), vagy valamilyen — esetleg rejtett — hiányosság. Indulatszó teszi felkiáltóvá ezt: „Hejh azóta *hús esztendő telt el Megrakodva búval és örömmel. . .*” (Szülőföldemen).⁸⁹ Fokozó értelmű határozószó ezt: „És ez, hogy Ausztráliának *Tözsomszédja, vajmi jó!*” (Okatootáia) Igen gyakori a fokozó értékű mutató névmás, mely után hasonlító vagy következményes mellékmondatot várnának; ha ez elmarad, akkor világos, hogy nem tiszta kijelentéssel van dolgunk, hanem az elhagyás révén valamilyen fokú felkiáltással. Ilyen racionális tagolású felkiáltó mondat pl.: „A lemenő nap *oly Vad bíborban ragyog!*” (Csatában) A ki nem mondott következmény szinte sugallja azt, hogy az

annak helyén álló csatakiáltás tartalmát, a meg nem hátráló harci kedvet tekintsük következménynek: „Előre, katonák, Előre, magyarok!” De az *oly* és *vad* jelzővel fokozott ténymegállapítás érzelmi tartalmát fokozzák már az előző mondatok is: az ismétlődő *harag* és utána a tagolatlan, hiányos, de értelmezőfélének is felfogható felkiáltás („Kifolyt piros vér és Piros napsugarak!”).

Racionális formája szerint ténymegállapító, hiányos szerkezete és érzelmi telítettségű szavai miatt felkiáltó ez a verskezdő mondat: „A Kárpátoktól le az al-Dunáig *Egy bõsz üvöltés, egy vad zivatar!*” (Élet vagy halál!)

Felkiáltó értelmű kérdő határozószó van a következő, emocionális és racionális sorrend váltásából chiasmusszerűen szerkesztett mondatpárban: „*mint dagad* keblem! S erszényem *mint lapúl!*” (Ez már aztán az élet!)

c) Érintkezik a felkiáltó mondattal az olyan költői kérdés, mely szinte magában rejti a tagadó feleletet: „Ilyen óriást, mint Én vagyok, *ki látott?*” A számonkérést kifejező, rövid propozitumú forma itt már a vers kezdetén is nyilván sajátos tartalmat fejez ki: tréfás hengegést. — „[*Ki merne* nekik ellenállani?] Ily bátorságot *szívében ki hord?*” (A széke-lyek) Ennek a racionális kérdésnek kifejező értékét is elemezhetnénk pusztán önmagában. A felező (T=P arányú) racionális kérdés sokszor töprengést, a rövid propozitumú (T>P arányú, amilyen ez is, ha a pusztá propozitumot, a P²-t tekintjük P-nek) inkább szemrehányó vallatást fejez ki. Valami itt is van ebből a két funkcióból, de a töprengést retorikai alakzattá változtatja a kérdés nem valódi (hanem szónoki, költői) volta, és még inkább költőivé, hogy a hasonló jellegű, de emocionális sorrendű előző kérdéssel együtt olyan tükörszimmetriát alkotó alakzatot eredményez (P+T, T+P), amelyben a sajátos költői és szónoki funkciót a kérdő mondat jelentéstípusa és a mondattani alakzat együtt hordozza.⁹⁰ Ugyanilyen alakzat még: „*Ki ismer* engem csüggedőnek? Kislelkűséggel engemet *ki vádol?*” (Vesztett csaták, csufos futások!)

Ok- és célhatározó kérdőszó esetén az ilyen kérdéspár az indulatot kifejező emocionális és a számonkérés racionális formájának chiasmusszerű egymásutánjával bosszankodást fejez ki: „*Mért is tart* hát kertet s benne Körtefát? És az isten rá gyümölcsöt *Minek ad?*” (Szeget szeggel)

Eldöntendő kérdés is lehet szónoki funkciójú, pl. „Koronádat *a jövőtől félted?*” (A szabadsághoz). Különösen ha hiányos szerkezetű, mint

az ilyen főnévi igenévi mondat: „[Olaszország *minket soha nem bántott.* | *Egyet akar* velünk: *a szabadságot.*] Ezért *minket oda vinni nyakára?*” (Hány hét a világ?) A hosszabb propozitum elgondolkoztat, de itt nem sokáig, mert a költő kimondja a következtetést: „Soh'se lépünk mi arra a határra!”

Rövid propozitumú racionális kiegészítendő kérdés önmagában a számonkérés tipikus formája: „Ablakunkhoz estenként *mért Sompolyog?*” (Szeget szeggel)

Viszont valódi kiegészítendő kérdés is kerülhet a költői megformálás kedvéért chiasmusszerű alakzatba, hogy a párhuzamos ismétlés helyébe az ellentétes formálás, az egyirányúság helyébe tükörszimmetria lépjen, s így a változatosság a kisebb mondatok sorozatából nagyobb, architektonikus formát eredményezzen: „[*Miért búslakodtok,* Jó magyar huszárok?] Némelyik szeméből *Könny miért szivárog?*” (Lenkei százada).

Egy egész remek kis költemény fordulópontja ez a racionális kiegészítendő kérdés formájába öntött versszak, mely valódi kérdésnek hat, mert az előzményben Petőfi olyan életszerűen írja le a helyzetet, mintha maga is jelen volna beszélgető társként: „Hát amott Kecskemét felől A homoktorlatok megől *Ki lépeget szép lassacskán Egy szép sötétpej paripán?*” (Kinn a ménes, kinn a pusztán) Ez a 11 versszaknyi költeménynek középső strófája, ez vezet át az előző leíró részből a következő elbeszélő részbe.

d) Az óhajtó mondatban a kijelentő és a felszólító funkció keveredik. Ha ígéje felszólító módú, közelebb áll a felszólítás enyhébb fajtájához: a kérdéshez. De a kérdés nem a megszólított személyhez, nem az ige alanyához irányul. Ezért a racionális formájú óhajtók közt gyakoribb a hosszú propozitumú mondat, hiszen a megnyilatkozás nem közvetlenül akar mást befolyásolni, hanem inkább csak a belső vágyat, óhajt, kívánságot fejezi ki. Pl.: „Fejfámra *ne legyen nevem Sötét betűkkel írva!*” (Egész világ a harcmezőn. . .)

Gúnyos értelmű is lehet az óhajtás, ha az előzmények ilyen értelmet sugároznak rá: „[Ilyenek hát követeink, ilyenek?] Isten *őket érdem szerint áldja meg.*” (Hány hét a világ?)

Közvetett felszólításnak látszik, pedig valójában ez is csak óhajtás, hiszen a megszólítottak nincsenek jelen: „[Hol vagytok, ti régi játszóársak?] Közületek *csak egyet is lássak!*” (Szülőföldemen)

e) Valóságos önálló felszólító mondat helyett is csak olyan költői megszemélyesítéssel példát tudok idézni, amely két hasonló felépítésű, de rövidebb tagmondat után a növekvés elve alapján éri el a versszaknyi terjedelmet. Témája rövid: egy szótagnyi felszólító ige, proposituma viszont a növekvés elve értelmében igen hosszú. Formailag 2. személyű felszólítás, de a hosszú P és a megszemélyesített lant arra vall, hogy voltaképpen önmagához szól:

[Zengj tehát, zengj, édes lantom, ...

Légy vihar, mely haragában

Ősi tölgyeket szakít, |

Légy szellő, mely mosolyogva

Csendes álomba ringatja

A mezők fűszálait.]

Légy tükör, melyből reám néz

Egész, egész életem,

Melynek legszebb két virága

A mulandó ifjuság s a

Múlhatatlan szerelem.

(Az év végén)

A légy igealak T-funkciója itt az ismétlődés által domborodik ki. Nem érezzük határozottan témának a hasonló szerkezetű, de nem ilyen tiszta párhuzamok után következő mondatban, bár annak világosan felszólító funkciója van: „Légy tölgyfa, mit a fergeteg Ki képes dönteni, De méltóságos derekát Meg nem görbítheti.” (Ha férfi vagy, légy férfi)

2. Mellérendelt tagmondatokban

Összetett mondat mellérendelt tagmondatában ezúttal elsősorban azt vesszük szemügyre, mit fejez ki a T+P sorrend az előző, de nem racionális formájú tagmondathoz való viszonyára nézve. (A racionális formák ismétlődésének, sorozatosságának sajátos szerepét a következő fejezetben tárgyaljuk.)

a) A racionális sorrend igen gyakran az egyik legtipikusabb értelmi kapcsolatot, az ellentétet fejezi ki: „Tenger virág nyílik tarkán körülötte, De ő a virágra szemét nem vetette.” (JV. I.) Itt az ellentétet a

de kötőszó fejezi ki, a szembeállítás élességét azonban fokozza az, hogy előbb jön a T („ő”), utána P-ként a mondat többi része.

Kötőszó nélkül is racionális formát ölt a szembeállítás, ha az ellentétezett tartalmú szó a téma: „[Azért nem győzött eddig is a hon, Mert soha sem volt egy akaraton;] Most *egy a lélek, egy a szív, a kar . . .*” (Bizony mondom, hogy győz most a magyar . . .)

Önálló (emocionális) szónoki kérdés kimondatlan konklúziójával fejez ki részleges ellentétet a következő tagmondat ebben: „Miért félnénk az ítélet Napjátul? Féljenek *ők, kik viselik Magokat oly galádul*” (Föl a szent háborúra!)

A részleges ellentét egyik fajtája a megszorítás. A *sem* kötőszóval kapcsolatban ezt fejezi ki a racionális tagolás ebben: „[Láttam jó atyámat . . . vagy csak koporsóját,] Annak sem látszott ki *csak az egyik széle*” (Szüleim halálára).

A megszorítás és az ellentét nem csak az előző, hanem a következő mondatra is vonatkozik az imént bemutatott példában, és ebben is: „[S szólj erősen, lantom, hogyha Már utósó e dalod;] Hirtelen *Ne haljon ő meg!* [Zengjék vissza az időnek Bérczei, a századok.]” (Az év végén).

Ellentétet rejt magában a fokozás is, ha racionális mondatformában történik, mint itt (T utáni mellékmondati toldással): „[Szép halál a szabadságért halni, A hogy én azt el tudom gondolni,] Legszebb halál *az a csatatéri, A hogy azt az én eszem föléri.*” (Péter bátya)

b) A racionális kijelentő mondat másik fontos funkciója hosszabb szövegben az előzményhez kapcsolás. Ahol az elbeszélés új fordulatot vesz, egy mondatrész (rendszerint az alany, mutató névmás v. határozószó) visszautal az előzmény valamelyik elemére, hogy ahhoz kapcsolja a további mondanivalót s ezzel megteremtse az összefüggést egy közbeiktatott hosszabb kitérés után. Ezért folytatja így a költő az elbeszélést Péter bátya szavainak öt versszaknyi idézése után: „Az ujonczok *utra kerekedtek*”.

Rövidebb kitérés után: „[„Itt vagyunk, király, előtted . . . « S leoldozták kardjaikat, . . . Mintha lelkök szakadna ki. | De csak még is leoldozták,] Király előtt *le is rakták*” (Kont és társai).

Ha az előző mondathoz közvetlenül csatlakozik a téma, akkor a racionális forma az elbeszélés eleveenségét érezteti: „[Ottan hevert, mint a holttest A haza is, megalázva,] Rajta *a gaz király lába.*” (Uo.)

A visszaautalás és az élénk elbeszélés funkciója keveredik abban a drámai jellegű balladás formálásban, hogy a most tárgyalt költemény második felében egy-egy kisebb v. nagyobb (egy v. több strófányi) szakaszt alannyal kezdődő racionális mondat vezet be, mintegy tárgyilagosan, sorjában előadva, ki mit mond vagy tesz: „Zsigmond király *nagy* kevélyen *Végigné* a *vitéz* ségen, *Szemeit félig behúnyja*, *És így kezdi czudar gúnyyal*: . . . | A harmincz vitéz *föllobban Irtóztató bösz haragban*, . . . | Kont a *bajúszán egyet ránt*, *Megereszti vastag hangját*, *S a beszéd végét se várva Reá dördül a királyra*: . . . | És a hóhér *sujtana már* . . . | A hóhérbárd *villan, suhan*, . . .” Az emberek helyett a végén a hóhérbárd veszi át a cselekvő szerepet.

Nem csak elbeszélésnek, hanem egyszerűen a gondolat továbbszövése-
nek eszköze is lehet a racionális mondatforma a láncolatosnak
nevezhető mondatkapcsolási típusban,⁹¹ ahol az előző mondat propozituma a következő mondat témájaként ismétlődik, ha nem is szó szerint, hanem fogalmilag, gyakran nominalizálva, pl. „És álmodom, | És álmaim *Oly kedvesek, oly édesek*” (Pacsirtaszót hallok megint . . .).

Valódi kérdő mondat racionális formában mindig tartalmaz valamit, ami a kérdést közvetettebbé teszi, szemben az egyenes kérdés szokottabb, szinte tipikus emocionális sorrendjével. Megszólítás után udvariasságot és egyben meglepődést is fejez ki, pl.: „[Péter bátya,] hát kendet *mi lelte?*”

Felszólító mondatban tagolatlan felszólítás vagy megszólítás után fokozást, túlzást és némi következtető viszonyt fejez ki a rövid témához kapcsolódó hosszabb propozitum: „[Ki a házból, ki a síkra, Emberek,] Most az *egész Magyarország Legyen egy nagy hadsereg!*” (Föl a szent háborúra!) És néhány versszakkal tovább: „[S ti apáink, anyáink, szent Halottak,] Sírotokon *ellenség ne Tapodjon, nem tapodhat*”.

c) Máskor a racionális forma hasonló helyzetben csupán a mondat egyensúlyát, a tágabb értelemben vett mondatritmust, tehát a művészi formaépítést szolgálja, elsősorban olyankor, amikor a mellette levő mondat emocionális tagolású. Az előző versmondat kezdődik propozitummal pl. ebben: „*Fölösleges dolog*, sütnie oly nagyon, | A juhásznak *úgy is nagy melege* vagyon.” (JV. I.) Az első tagmondat súlypontja a (verssornyi) tagmondat első felében, a másodiké a következő sor második felében van, akárcsak az önálló mondatokból álló chiasmusszerű szerkesztésben. Az első sor hanglejtése eséssel, a másodiké emelkedéssel

indul. A két propozitum közrefogja a két témaszakaszt, és ez a szimmetrikus szerkezet mondatritmikailag is egységbe fogja a két sort, melyet a páros rím ugyancsak összekapcsol.

A versmondat nem esik egybe a verssorral, de a hosszabb (racionális) mondat főmetszete egybeesik a sorvéggel ebben: „*Ott megy ő, az ősz vezér; | szakálla Mint egy fejér zászló lengedez*” (Az erdélyi hadsereg). Ugyanez a forma ismétlődik a következő versszakban: „*Ott megy ő, a vén vezér, | utána A hazának ifjusága mi*”.⁹²

Ez a változatosságra és tagmondatnál nagyobb formai egységre törő szimmetrikus szerkesztés persze együtt jelentkezik az ellentétezés funkciójával. Pl. ebben a két versmondatban a két állítmányi propozitumnak nem csak sorrendi helyzete, hanem jelentéstartalma is ellentétes: „*Összegörnyed Zsigmond király, Az elítélt egyenest áll*” (Kont és társai).

Két lépésben bontakozik ki emocionális forma után a tiszta racionális forma ebben: „*Komoly felhők közül Bámul reánk a nap, | Rettentő szuronyok Füstben csillámlanak, | A sűrű lomha füst Sötéten gomolyog*” (Csatában). A középső mondat nem határozott tagolású, mert a jelzős alany is éppúgy újat mond, mint a határozós állítmány, csupán alany voltánál fogva van benne valami témaszerű. Itt tehát a szimmetria elve két versmondatnál nagyobb egységet fog egybe, a 2. és a 3. mondat ezenkívül grammatikai szerkezetében párhuzamos. Egyszerűbb szimmetria van (párhuzamos, tehát nem chiasmusos grammatikai szerkezetű mondatokon belül) a költemény utolsó versszakában: „*Szilaj lelkesedés foly bennem, mint tűzár, | A vérszag és a föld Megrészegíte már*”.

Ennek a szimmetrikus mondatkapcsolásnak kifordított változatára is van példa, arra ti., hogy a két súlyosabb tag követi egymást, mert racionális formára emocionális következik: „*Itt egy leány, két béka ül szemén*” (Álmos vagyok és még sem alhatom...). Az ilyen alakzat egy verssoron belül még egyetlen versmondatnak tekinthető. Többsoros, hosszabb, valóban két versmondatnyi példa: „*Bennem harag gyuladt, | És megragadtam s vágтам a Hordóhoz lantomat*” (Dalforrás).⁹³

A kétféle szimmetrikus alakzat váltakozik a következő mű 2. és 3. versszakának elején: „*A korona nagyon drága, | Nem való ez a királyra*”, majd emocionális kezdő mondat után tagolatlan felszólítások beiktatásával tér át a racionális formára: „*Piros bársony köpönyege, | Ide vele, hamar ide, | Lesz belőle lótarakó*” (Itt a nyilam, mibe löjjem?). Az első,

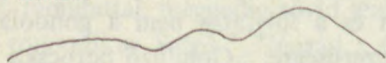
A sík ama pontjainak geometriai helyét, amelyek

egy adott ponttól egyenlő távolságra vannak, körnek nevezzük.

Képlete az előbbinek megfelelően:

$$\text{rat}^1S = T\{T^4_{N_1\text{gen}} - P^4 \langle P^5_{N_2\text{gen}} T^5_{N_3\text{acc}} [\text{rat}^1S^2(\text{rat}^1T^2)] \rangle\} + \text{emp}$$

A két racionális meghatározástípus funkcionális különbsége főleg az, hogy az első inkább az értést, a második inkább az értetést szolgálja. Erre az utóbbira többek közt az jellemző, hogy a közbeékelt mellékmondat súlypontja és a főmondatnak a mellékmondat után következő súlypontja aránylag közel esik egymáshoz; ez a hanglejtésformában úgy tükröződik, hogy a hang hullámzásokkal körülbelül a mondat közepéig emelkedik, majd egy kisebb behorpadás után a főcsúcsig tovább emelkedik, végül hirtelen leszáll:⁹⁵

Más jellegzetes használati területe a racionális mondatformának: a közmondások. Itt a harmadik típusú arány jellemző. Pl.:

Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

Képlete:

$$\text{rat}^1S = T[\text{rat}^1S^2(\text{rat}^1P)] + P(\text{em}^1S^1)$$

A közmondásokban a T és a P egyenlő hosszú szokott lenni. Ez összefügg a közmondások ritmikus, olykor szinte versszerű tagolást mutató jellegével.⁹⁶

Megállapításunk ellenőrzésére és kiegészítésére Petőfi versmondataban érdemes a három fő típust előzmény nélküli helyzetben külön is megvizsgálni, vagyis költemény elején. Ilyenkor nem beszélhetünk előzményről, de beszélhetünk előrejelzésről: megfigyelhetjük, milyen típusú verseket vezet be racionális tagolású mondat.⁹⁷

a) Ha a T és a P nagyjából egyenlő hosszú, akkor az objektív tény közlése áll előtérben, pl. a következő leíró mondatban, mely egy egysoros

mellékmondatból mint témából és egy egysoros főmondatból mint propozitumból áll: „Faluvégen nyája míg szerte legelész, *Ő addig subáján a fűben heverész*” (JV. I). (A további belső tagolódásra most nem térünk ki.) Ez a felező arány, mint láttuk, jellemző a közmondások egyik tipikus formájára, azért egyszerű mondatban sokszor szentenciaszerűen hat, pl.: „De szívem főérénye *Az emberszeretet*.” (Rosz verseimről) Igétlen mondat esetében ez a forma a legköltőibb metaforikus azonosításnak is valami szentenciaszerű jelleget ad: „Szívem *tenger*” (Elmondanám...). Ez a sorrend ezt az információtöbbletet sugallja: 'Ez így van'.⁹⁸

Vers elején is előfordul a felező racionális tagolás az objektív tényközlés stílusértékével: „A nap *loment*.” (Est) — Hosszabb példa: „Honán kül a fiú, Honában a patak *Magas hegyek között Együtt vándorlanak*.” (Két vándor) Ez a vers azonban a racionális forma ismétlődésére, párhuzamokra és azokban kibontakozó ellentétre épül, tehát a felező T + P tagolásnak a tényközlésen kívül más funkciója is van: egy gondolatmenet megindítása. Ehhez hasonlóan párhuzamot vezet be a racionális forma A borozóban, de ott a szavak tartalma és a folytatás nem a gondolatmenet végigvitelére utal, hanem a dalszerűsége: „Gondülő borocska mellett *Vigan illan életem*”. Ennek a verskezdesnek és versépítésnek tömörebb, tetszetősebb változata: „Az én torkom *álló malom*”.

Ha nem fűszerezi humor a merész költői állítást, hiába a felező racionális forma, nem érezzük meggyőzőnek: „A költő és a sorsharag *Egy anyaméhből született*” (Az utósó alamizsna).

Kisebb elbeszélő vers kezdetén a megtörténtnek vélt esetet vezeti be a halmozott alannal: „Egy kálomista pap s Csokonai *Egymásnak voltak jó barátai*” (Csokonai). Máskor az alannal alkotott birtokos szerkezet a T, igétlen, tartalomhatározói állítmányú (mégpedig minősítéssel jellemző) racionális mondatban: „Az öreg urnak élete: *Szánandó gyötrelm*” (Az öreg ur). Ilyen minősítő mondat ez a verskezdes is (de állítmánya szűkített fogalomhatározó):⁹⁹ „A szeretőm *nyalka gyerek*”.

b) Ha a téma a propozitumhoz képest rövid, akkor belső elgondolkozást, reflexiót fejez ki, ilyesféle információtöbbletet: 'Ezen bizony most is el-gondolkozom'. Pl.: „Az ebédre *nem kell senkit is megvárnom*” (A jó öreg kocsmáros). „Én *ábrándoztam s szóltam Erzsikéhez*” (A négy ökrös szekér). „Neked *kevés van ilyen csillagod*” (A hazáról). Még a

szentenciaszerű nominális mondatokban is kifejez valami szubjektív elgondolkozást ez az arányeltolódás: „A nagy világ az életiskola” (Hazámban). Igés mondatban: „Egy esztendő a másik sírját ássa” (Bucsu 1844-től).

Néha szavakkal is kifejezi ugyanazt, amit a mondatformával: „Ezeknek hallata visszaidézi Tündérhatalommal Emlékezetembe Éltem legszebb idejét, A gyermek-időt.” (HK. II.)

Felszólító előzményhez kapcsolva saját magára vonatkoztatott (megszorítást is tartalmazó, tehát kettős) tagadást foglal a költő rövid témájú racionális formában a következő verskezdő strófában (vö. MARTINKÓ 1973. 33—4): „[Fiuk, az isten áldjon meg, Én is iszom, igyatok!] Én *nem* nézhetek vidámon Végig elhagyott hazámon, Csak mikor részeg vagyok!” (Részegség a hazáért). Az „én” alany reflexiót sugall, az előzményhez való viszony magyarázó, a tagadás (főleg a megszorítás) bizonyos ellentétet rejt magában; így hát a racionális forma több funkciót is teljesít.

Nagy elbeszélő költeményei közül csak egy kezdődik racionális tagolású mondattal, mégpedig rövid témájú változatával: a legszertelebbitől romantikus Salgó. „Nógrád s Gömör közt hosszan nyúlik el A Mátra egyik erdőséges ága, Miként sörényes, elfáradt oroszlán, Nézvén sötéten messze tájakig.” A földrajzi helymegjelölésből indul ki, és ez az egyetlen objektív valóság az egész költött, regeszerű történetben.¹⁰⁰ A propositumban már egybemosódik a földrajz a képzelet szüleményeivel: a predikatív szerkezetet megtoldja a költő hasonlító és igenévi szerkezettel. 'Olvassátok csak, mi következik, én is el-eltűnődöm rajta' — sugallja a mondatforma, és megnyitja az utat a képzelőerő számára.

Lírai vers kezdetén bensőleg, szubjektíve elismert igazságot fejez ki ez a forma, pl.: „A virágnak megiltani nem lehet, Hogy ne nyíljék, ha jön a szép kikelet”.

Belső töprengést éreztet (vagy inkább csak sejtet) ez a helyzetdal-kezdet is: „A faluban utcahosszat Muzsikáltatom magamat”. (Hogy ez a vezető leírás reflexiót takar, azt a vers folytatása mutatja meg: keserű tények megállapítása váltakozik érzelmi kifakadásokkal.)

Igétlen mondatban a metaforikus azonosítás az ilyen terjedelmi arány által veszít objektív szentenciaszerűségéből, inkább ilyesmit jelent: 'Én ezt így gondolom; érdemes eltűnődni rajta'. Mindjárt vers kezdetén: „A világ az isten kertje” (Én).

Ebben a két versben más funkciója is van a T + P formának: előre jelzi, hogy megkezdett egy gondolatmenetet, amely folytatódni fog. Mindkettőben emocionális mondat után újra racionális sorrendben tagolt mondat következik, mint valami érzelemtől átjárt, lírai szillogizmus. A három vagy több racionális mondatból álló mondat sorozat az okoskodás kedvelt és tipikus formája; bővebben a X. fejezetben lesz róla szó.

Nincs ilyen folytatása a következő racionális verskezdésnek, ezért itt pusztán az elgondolkodás uralkodik: „Kis furulyám *szomorúfűz ága*”.

A szavakkal is kifejezett töprengést aláfesti a témaszerű határozószóval való kezdés: „De már *nem tudom, mit csináljak?*”

Negatív hősének szubjektív okoskodását is ezzel a formával jellemzi Petőfi: „Pál mester *ilyformán okoskodott*”.

c) Ha hosszabb T után csattanószerűen következik a rövid P, akkor a kihegyezett gondolat elfogadtatása, a gondoltatás, a retorikai funkció a racionális forma szerepe, mintha ezt mondaná: 'Vegyétek tudomásul, hogy így van...', vagy pedig 'Az ellenkező véleményekkel szemben is merem állítani, hogy...' Pl.: „Ha nem tudsz mást, mint eldalolni Saját fájdalmad s örömed: *Nincs rád szüksége a világnak*” (A XIX. század költői). Itt kétsoros mellékmondati témára egysoros főmondati propozitum adja meg a gondolat élet. Még „élesebb” a gondolat, ha párhuzamos racionális tagmondatok másodikában rövidül meg a propozitum: „Egyik kezében *eke szarva* [ez még felező, tényközlő racionális forma], Másik kezében *kard*” (A nép). Az egy szótagú P jobban „élezi” a párhuzamot: megfontolásra késztet.

Nem ilyen egyértelmű a rövid P stiláris funkciója akkor, ha a T csupán ismétlés által hosszabbodik meg: „A szerelem, a szerelem, A szerelem *sötét verem*”. A hosszas keresés, találgatás után a rövid propozitumnak nincs az a meggyőző (vagy legalább meggyőzni akaró) hatása, mint a retorikailag szabatosan szerkesztett mondatnak. Az ismételt alany inkább azt árulja el, hogy a költő — ill. az a képzelte alak, akinek helyzetébe a költő beleéli magát — az alany-T kifejezte tartalommal, azaz a szerelemmel van nagyon elfoglalva, az áll lelkivilága előterében, csak hirtelen nem is tudja, mit mondjon róla. De amikor végre rátalál a megfelelő metaforára, akkor ez már (viszonylagos rövidségénél fogva) olyan kényszerítő erejű, hogy az egész költemény további menetén uralkodik: a szerelem sötét rabság, nem tehetek arról, amit csinálok.

Harcleírás is rövidebb propozitumú, pattogóbb jellegű racionális verskezdesre készíti a költőt: „Volt a honvédő legénység *Harcra készülöben*” (Halvány katona).

Ez a harcias, pattogó kezdés néha becsap: úgy tesz, mintha gondolkodásra vagy tette készítené, pedig az 1. személyű mondat csak szubjektív, kedélyeskedve határozott kijelentést tartalmaz, pl. „Hol jó bort érezek, *betérek*” (Eger mellett).

Nem kell komolyan venni az ilyen rövid propozitumú felszólítást sem, hiszen a bordal egyik jellemző ritmusa mindjárt „szublimálja” a cselekvésre ösztönző hatást: „Akinek nincs szeretője, *Bort igyék*” (Igyunk!)

Elbeszélő racionális mondatban nem a rábeszélést szolgálja a rövid propozitumot bevezető hosszú téma, hanem az érdeklődés felcsigázását, a kíváncsiság fokozását. Jó példa erre az Adorján Boldizsárhoz címzett vers halmozott helyhatározójú kezdő mondata: VIII. 5.B)c).

d) Éles altagolású mondatokban előfordul az a helyzet, hogy az elől álló T is, a végén álló pusztá P² (v. P³) is rövid, tehát mintegy egyensúlyban van benne a belső elgondolkozás és a meggyőzni akarás:

Egész világ engem ott nem bántana (Hegyen ülök).

Hasonló szerkezetű mondatot már zsenéi közt találunk:

Áldás malasztja rám felőled nem lebeg (Honvágy).

Ilyen egyensúlyi szerkezetű mondat egy későbbi kihagyott versében:

Maholnap egész Magyarország Nevemmel lesz tele. (Zsuzsikához)

Van eset, hogy a hosszú P altagolásában olyan rövid a T², hogy csupán a P³ rövid az egész mondat terjedelméhez képest, a P² hosszabb:

Pinty úrfi a maga nemében Hat pusztá falu környékében
A legpáratlanabb gyerek. (Pinty úrfi)

E humoros jellemkép refrénjében az összetetten tagolt racionális forma azt fejezi ki, hogy a reflexiót átszővi a gondolatát szándéka.

A T² hosszabb igenévi szerkezet ebben:

S én a gyümölcsöt bőven megteremve Láthatván,
.....
rajta büszkén nézek át. (Bucsú 1844-től)

Az is előfordul, hogy a pusztá P² a mondatnak fele, a tagolt P viszont jóval hosszabb a témánál. A reflexiójelleg így kombinálódik az egyenes felszólítással, azonkívül az ellentét kifejezésével ebben:

[Huzd rá, cigány, siralmasan, ...]

De majd ott az ablak alatt Húzzatok valami vigat.
.....
(A faluban utcahosszat ...)

4. Versek befejezéseként

Aránylag kevés költeményt kezd Petőfi racionális mondattal. Gyakrabban ez a mondatforma versek befejezéseként. Ez érthető, hiszen gyakrabban indít el egy élmény, egy hangulat valamilyen gondolatsort, amelynek befejező gondolata határozott formát ölt, mint fordítva.

Hogy csak első kiadott verseire hivatkozzam, ilyen T+P tagolású mondattal végződnek:

(1842:) Két vándor (kettős ellentét két párhuzamos tagmondatban),

Első szerepem (beékeléssel),

Vadonban (ellentétet tartalmazó két racionális mondat),

Felköszöntés (váratlan fordulat után rövid P),

Disznótorban (versszaknyi T, versszaknyi P),

Járnak, kelnek sokan zöld erdőben ... (felező arányú);

(1843:) Távolból (egy szótaggal rövidebb T),

Jövendölés (rövid P²),

Én (majdnem felező),

Barátimhoz (az előző rac. mondat kétszerese, felező),
 Szeget szeggel (rövid T, monológ),
 Ki vagyok én? nem mondom meg. . . (rövid P, csattanó),
 Befordultam a konyhára . . . (ellentét két párhuzamos versmondatban),
 Nem megyek én innen sehova . . . (kissé keresztállásszerű);
 (1844:) Tél végén (ez sem tiszta),
 Fütty (sorozatos: 4 rac. forma),
 A nemes (rövid a pusztá P),
 Szomjas ember tünődése (T-ismétlés, beékelés),
 Eger mellett (rövid P²),
 A csaplárné a betyárt szerette . . . (felező, a magvas történet szentenciá-
 ja),
 Füstbe ment terv (rövid T, határozókkal toldott P),
 Ebéd után (tréfás és csattanós szentencia),
 Gyöngé vagyok . . . (rövid T, ellentét),
 Mi nagyobb a nagy Szentgellérthegynél . . . (rövid P, de nem komoly,
 hanem nagyotmondóan túlzó),
 Pusztán születtem . . . (rövid T),
 Sírom (felező arányú),
 Poharamhoz (önálló határozó után),
 Vízét iszom (okoskodás záró mondata),
 Carmen lugubre (nem szillogisztikus gondolatmenet befejezése),
 Hattyudalféle (rövid T, komoly elgondolkozás),
 Hírös város az aafődön Kecskemét (lírai jellemképbe szőtt szillogiz-
 mus).

Nagyobb epikus művei közül ilyen befejezésű:
 János vitéz, A helység kalapácsa, Szerelem átka, Tündérálom, Salgó,
 Bolond Istók.

X. RACIONÁLIS MONDATFORMÁK ISMÉTLŐDÉSE

(VERSMONDATTANI TIPIZÁLÁS)

1. A variált ismétlés

JAKOBSON (1969. 224) hosszabb fejtegetést fűz a variált ismétléshez mint a költészet lényeges formái alapelvéhez. E fejtegetésben fontos szerepe van az egyenlőség, az egyértékűség és a szekvencia fogalmának. A költészet a kombináció tengelyére épít: szekvenciákat alkotnak egyenértékű, de többé-kevésbé mégis eltérő elemek. „A költészetben egy szótag egyenlőnek számít ugyanannak a szekvenciának minden más szótagjával; hangsúlyos szó hangsúlyos szóval, mint ahogy a hangsúlytalan is a hangsúlytalanal; a prozodikusan . . . hosszú egyenlő a hosszúval, . . . ; szóhatár egyenlő szóhatárral, a szóhatár hiánya a szóhatár hiányával; szintaktikai szünet egyenlő szintaktikai szünettel . . .” Abban már nem követem JAKOBSONT, hogy ilyesmit állítsak: a költészetben az egyenlőség hozza létre a szekvenciát; ehelyett inkább kiegészíteném az idézett felsorolást azzal, hogy aktuális taghatár egyenlő aktuális taghatárral, racionális forma egyenlő racionális formával (T—P váltás = T—P váltás), emocionális sorrendű tagolás egyenlő emocionális sorrendű tagolással (P + T = P + T).

Abban viszont nagyon is igazat kell adnunk JAKOBSONNAK, amikor hangsúlyozza, hogy a vers elsődlegesen ugyan, de nem kizárólag hangképződmény (i. m. 238—9): „Minden kísérlet, amely a poétikai konvenciókat, a metrumot, alliterációt vagy a rímet, a hangzás szintjére akarja korlátozni, a tapasztalatnak ellentmondó spekulatív okoskodás”. Az ő nyomán idézhetjük VALÉRYT is (1934. 45; 1958), aki szerint a költészet „ingadozás a hang és az értelem között”. E nézet pozitív értékelésével együtt mindjárt arra is rámutathatunk, hogy például LÁSZLÓ ZSIGMOND rímelemzése — nem is szólva GÁLDIRÓL, aki a legkisebb részjelenséget is a költői pálya egészéhez vagy a versforma történetéhez

viszonyítva törekszik megmagyarázni — kevésbé egzakt voltuk ellenére is mélyebb rétegekben járnak, mint HORVÁTH János, vagy akár J. SOLTÉSZ, akár SZÉPE alaki rímosztályozása.¹⁰¹

Azt hiszem, az aktuális mondattagolás az a terület, amely — mint a tág értelemben vett versmondattan anyagának alapsejtje — a hiányzó láncszemet pótolja a formai és a tartalmi elemzés közt, mert a mondatstiliztikába beépítve mindkettővel egyaránt érintkezik. Ez vonatkozik az ismétlésben betöltött szerepére is. Amikor a világosan tagolt mondatok ismételt vagy sorozatos előfordulásának értékelő elemzésekor rámutatok a rímelemzéssel való analógiára, ezzel nyomatékosan ki akarom fejezni a formai és a tartalmi elemzés szoros összetartozását.

Ezen a területen nem végeztem tervszerű adatgyűjtést. A következő példák inkább csak rávilágítanak egy-egy sejthető összefüggésre; e fejezet megállapításai csak akkor általánosíthatók, ha Petőfi párhuzamos racionális mondatait időrendben összeállítjuk. Sejtéseim közzétételével persze vállalom azt a kockázatot, hogy nem egy megállapításom talán esetleges: éppen csak arra az egy versre vagy versrészletre érvényes. Mégis megpróbálom tallózó gyűjtésem eredményeit formai csoportokba rendezni.

2. A párhuzamosság két fajtája

Ugyancsak JAKOBSONTÓL (1969. 240—1) vehetjük át az általa HOPKINSTÓL (1865-ből) idézett gondolatot a párhuzamosság két fajtájáról.

a) A jelölt párhuzamnak megfelel többek közt a racionális mondatforma olyan ismétlése, amelyben az ismétlés több tényezőre is kiterjed: a két mondat szerkezet szintaktikai és/vagy ritmikai párhuzamot is mutat az aktuális tagolás párhuzamán kívül.¹⁰² Pl. a következő versmondatokban a racionális formán kívül ismétlődik a tagok terjedelmi aránya (1 sor T, 1 sor P), a T grammatikai jelentése (helyhatározó) és belső nyelvtani tagolása (birtokos jelzős szerkezet), viszont eltérő a P belső szerkezete: „Messze bércek kékellő homályán *Bájjal ég az arany esti csillag*; A leányka nefelejts-szemében *Tündérfénynyel szebb csillagzat égett.*” (Első szerelem)

Ha ez a szekvencia elsősorban „összehasonlítás a hasonlóságért” — bár az ismétlések mellett fokozás is van benne¹⁰³ —, akkor a következő példánk elsőrendűen „összehasonlítás a különbözőségért” (vö. JAKOBSON 1969. 241). A szembeállítás nem a párhuzamos mondat szerkezetekben történik, hanem egy versmondaton belül, a szemantikai párhuzam egyik elemét mellékmondati témaként alárendelve a főmondati propozitumban kifejezett másiknak. Ez az önmagában ellentétet tartalmazó racionális forma ismétlődik, és így a két ellentét alkot tágabb párhuzamot a Két vándor-ban, amikor kétsoros időhatározó mellékmondati T után ennek végére kétsoros főmondati P rímel:

De míg az ifju megy
Csüggedt lépésivel,
Sziklákon a patak
Gyorsan sikamlík el;

S az ifju ajkain
Míg néma csend honol,
Az illanó vizár
Vig hangokat danol.

A befejező versszakban egysoros minden mondattag, a T jelzős alany, a P ígés állítmányi szerkezet; az előbbi párhuzamban kifejezett ellentét itt kettős ellentété válik, ti. a két T jelzője és a két P is ellentétes tartalmú; a két P rímel egymással:

Az elnémult patak
Honát vesztette el;

A dalra kelt fiú
Ismét honára lel.

Két félsoros racionális tagmondatban előfordul az alany-T teljes ismétlése, a P névmási jelzős elemének ismétlése:

S a seb *mi* hosszú | és a seb *mi* mély!

(A Dunán)

Arra is van példa, hogy az aktuális mondattagok szótagszámban és a T belső tagolásában egyeznek, a tulajdonképpeni T pontosan, a teljes téma P² altagja pedig fogalmilag ismétlődik; ez az előismétlésnek, ún. anaforának egyik esete:

Debreczentől Nagy-Hortobágy *messze van,*

Debreczentől Hortobágyig *szomjaztam.*

(Hortobágyi kocsmárosné...)

A következő példában csak a sornyi terjedelem és a nyelvtani szerkezet szempontjából egyezik a két racionális versmondat (a T alany, a P egy v. több határozóból és igéből álló állítmányi szó szerkezet). Idézzük azonban az egész versszakot, mert szimmetrikus formájú, hiszen a két racionális versmondatot két emocionális tagolású fogja közre:

*Éj leng alá a mély vadonban,
S az út majd jobb-, majd balra tér;
Lépteim bolyongva tévedeznek —
Ki lesz előttem hű vezér?*

(Vadonban)

A költemény utolsó versszakának két kétsoros racionális tagolású mondata már csak abban egyezik, hogy propozitumuk azonos szótagszámú és egymással rímeli; az első T altagolást mutat ($T^2 P^2$), a második versmondat nem tiszta tagolású, hiszen hangsúlyos mondat határozóval kezdődik (az pedig csak ismétlésekor csatlakozik határozottan a propozitumhoz), közbeékelve a valódi T előrevetett értelmezői mellékmondatát és egy indulatszót:

*Az égi fények ezredénél
A lyányszem tündöklőbb vala,
S még is, ki hittem sűgarának,
Hajh engem még is megcsala!*

b) HOPKINS (JAKOBSON i. h.) a világosan meg nem jelölt oppozíciót átfolyónak, kromatikusnak nevezi. A kétféle — ti. a tisztább, világosabb párhuzamban és az alig jelölt párhuzamban kifejezett — oppozíció közt azonban nincs éles határ. A átfolyónak nevezett típusban sem mindig egyetlen, hanem olykor több, de aránylag kevés, alig észrevehető elemre terjed ki az ismétlés. Így a következő Petőfi versszak két mondatában sincs más egyezés, mint az, hogy mind a kettő témával kezdődik, a propozitumok egymással rímelenek, azonkívül mindkét versmondat kijelentő:

Én a szerepben jó izűn S szívemből neveték;

Pályámon, oh ugy is tudom, Leend ok sírni még.

(Első szerepem)

Az aktuális tagoláson kívül semmi párhuzamosság nincs ezekben a versmondatokban:

„A pásztornéra **titkon foga fájt** Az úrfinak, | s én éhezém a nyájt.”

(Farkaskaland)

Ebben a kétsoros versszakot alkotó mondatpárban talán inkább szimmetrikus mondatszerkesztést láthatunk, ha az első tagmondatot emocionális főtagolásúnak fogjuk fel: „A páasztornéra **titkon foga fájt** Az úrfinak”.

A IX. 2. b) szakaszban említett láncolatós mondatkapcsolásban rendszerint ismétlődnek a T—P váltású formák. Ez a prózára jellemző racionális kapcsolat van meg a metrikai szerkezettől úgyiszólván függetlenül ebben a két mondatban: „Először is hát **tintáért megyen**, Ha ismét írni kell, hogy majd legyen. | A tintás-üveget pedig **hová Dugá?**” (A tintás-üveg)

Máskor a láncolatós kapcsolat terjedelmi növekvéssel jár, pl. ebben a rövid témákkal kezdődő (reflexiót tükröző) mondatkapcsolatban: „S én **újolag vidám, kék Eget szemlélhetek**. | S a fölvidámult égen **A régi fényben jár A jó kedv holdja, a szép Örömcillagsugár.**” (A leánykákhoz)

Ugyanígy csak a T—P tagolás közös ebben a két versmondásban: „A deákné vászonánál **Ő se jobb**: | Engem **dönget a lopásért** [S szinte lop]” (Szeget szeggel). Igaz, hogy itt már nem is beszélhetünk párhuzamról. Ha figyelembe vesszük a zárójelben hozzátett harmadik (tagolatlan) versmondatot, azt látjuk, hogy — formailag is, értelmileg is — azzal alkot szorosabb egységet a második (racionális tagolású) mondat, és funkciója inkább az ellentétezés exponálása. Az előző racionális formájú versmondathoz pedig úgy tartozik, mint egy okfejtés (magyarázó) láncszeme az előzőhöz. Voltaképpen mind a kettő egy négytagú racionálisan formált

mondatsorozatba illeszkedik bele — hasonlóan az e fejezet 4.c) és d) szakaszában jellemzett mondatokhoz —, mint a szomszéd bácsi magatartását leleplező érvek felsorolásának és magyarázatának harmadik és negyedik tagja, ilyen — több szempontból párhuzamos — előzmény után:

Más szemében ő a szálkát Megleli,

 ..

S az övében a gerendát Feledi.

 ..

Ilyen „átfolyó”, tehát formai párhuzamot alig mutató oppozíció van ebben a verset befejező két mondatban: „csakhoggy én *az efféléket Mindig pénz fogytán fogadom*; | S a mint pénzem jön: akkor *ismét Hegyen-völgyön lakodalom.*” (Takarékosság)

Különben ha két racionális tagolású mondat követi egymást, ez a két mondat között párhuzamosságot teremt akkor is, ha a mondatok grammatikai felépítése nem párhuzamos, legfeljebb szótagszámuk és rímük azonos, mint ebben az idő múlásának ütemességét ábrázoló és az elbeszélés folyamatosságát tükröző példában: „Az idő *akközben haladott sietve*, | A patak habjain *piroslott az este.*” (JV. II)

Racionálisan formált kijelentés után ilyen formájú kérdés is alkothat oppozíció nélküli, laza párhuzamot:

Szép hazámba *ismerősök mennek*;

Jó anyámnak *tőlök mit izenjek?*

(Távolból)

Alig észrevehető egyezés a két versmondat közt csupán annyi, hogy mindkettőnek azonos szótagszámú és belső szerkezetű jelzős határozó — de másféle határozó — a témája, állítmányi szakasz a propozituma, melynek végén a rímhelyzetben levő igék asszonáncot alkotnak.

Sem terjedelmi, sem rímbeli egyezés nincs a következő két versmondatban, csupán az, hogy az igét tartalmazó állítmányi szakasz egybeesik a propozitummal:

Te állj, | s ha kell: a templomot Eldöntöm érted

 ..

(Honfidal).

Ilyen lazán tartozik össze ez a kettő is (azonkívül, hogy mindkettőnek témájában azonos a birtokos személyrag):

Borjúszájas ingöm *lobog szélösen,*
Süvegöm *a jobb szömömön viselöm,*
Mindön embör előtt mög se emelöm.

(Hírös város az aafödön Kecskemét...)

3. Két racionális forma párhuzama

a) Ha nyelvtanilag is szoros a párhuzam, az ismétlődő racionális forma igés rövid tagmondatok esetén az elbeszélés élénkségének, a „gondoljátok csak el” közlési izgalmának eszköze: „Nagy szája *megnyílik,* | tüdeje *kitágul*” (JV. II). Szójátékszerű összecsengéssel párosulva: „S a csap *nem jött,* | és a pap *morgott*” (Csokonai). Még különböző fajtájú határozószói témákkal is ilyesmit fejez ki a racionális formák szerint aprózott verssor: „Végtére *kifúrta,* | belőle *kimászott*” (JV. XXV).

Disztributív névmási témával inkább a leírást teszi szemléletesebbé, mozgalmassá, de a második tagmondat propositumának toldásszerű meghosszabbítása már elgondolkozásra vall: „Ki *bagóz,* | ki *füstöt ereget,* *Képezőleg terhes felleget,* *Mely szemet rág, s fojtja a tüdőt.*” (Vándor-élet) Máskor ehhez hasonló arányeltolódással élénk elbeszélésből egy hasonlat segítségével elgondolkozásba vált át: „Az isteni tisztelet *el-múlt,* | A csapszék *népesedik, Valamint a mezőség, Hol tehenek csordája legel, Megnépesedik Két szárnyú seregélyekkel A nyári napoknak Forró idejében.*” (HK. II)

b) Az ellentét is gyakran jelenik meg párhuzamos racionális tagmondatok formájában: „Égő pipám *kialudott,* | Alvó szívem *meggyúladott*” (Befordúltam a konyhára).

Hosszabb változatban, ahol a megszólításszerűen kiemelt T (alany) szó szerint, a hozzá tartozó vonatkozó mondat szerkezetileg, a P is szerkezetileg, de a P vége megint szó szerint ismétlődik: „Ti, kik erős lélekkel birván Meg nem szeppentek a harci morajtól, *Halljátok szavamat!* | De ti, a kiknek szíve Keményebb dolgoknál A test alsó részébe hanyatlik, Oh ti *kerüljétek szavamat!*” (HK. I)

Ha a párhuzamos versmondatok az ellentét kifejezésére valók, viszonylag tisztának érezzük a párhuzamot ott is, ahol nyelvtanilag nem az, inkább csak az aktuális tagolás súlyeloszlása szerint:

Nekem *nincs semmim, semmim e hazában.*

De én *egészen az övé vagyok*

(Batthyányi és Károlyi grófnék).

E verskezdsre nézve figyelemre méltó MARTINKÓ megjegyzése (1973. 32).

Más csak levelenként kapja a borostyánt,
.....

S neked rögtön egész koszorút kell adni.
.....

(Arany Jánoshoz)

Máskor rövidebb, összevont (zeugmaszerű) változatban is, hiányos kezdő tagmondattal: „S János vitéz *jobbra* és *ők balra mentek*” (JV. XXI). Hiányos második tagmondattal: „Te vagy *a nap*, én *az éjjel*” (Ez a világ a milyen nagy...). Mindkét tag hiányos szerkezetű az ilyen önállósult határozószerű szójárásban: „Ma *ittén*, holnap *ottan* [, *Csak ez az élelmény...*]” (A csavargó.)

c) Felsorolás fejeződik ki (és az előzménnyel való ellentét) a következő két racionális tagmondattal: „[*Nincs fődeles, kéményes hajlokom;*] De van *cserényem*, van *jó paripám*.” (Pusztán születtem...)

A szabadsághoz c. költemény két első racionális tagolású mondatát a harmadik versszakban találjuk; igen expresszív erővel fejezik ki párhuzamos mondatszerkezetekben a fájdalmas felháborodást a pusztá ténynek formailag higgadt közlésével:

Szent nevedet *bitóra szögezték,*

Érkezésedet *hóhérok lesték.*

Az „Egy gondolat bánt engemet” két első racionális mondatformája szintén felsorolásban jelenik meg, de ellentétet alkotva az előzménnyel:

[Ne ily halált adj én nekem!]

Legyek *fa*, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül;
Legyek *kőszirt*, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le;

a harmadik pedig tizenegy soros körmondat: „Ha majd minden rabszolganép” stb. (Részletezése: XI. 5.b.) A költeménynek mind az öt racionálisan formált mondata felszólító, nem kijelentő. Ennek a versnek sem a kezdő, sem a befejező mondatformája nem racionális. A szenvedélyességet tükröző, ismétlődő elemeket mutató felsorolás be van ágyazva gondolati elembe: az ellentétek szembeállításába, ez pedig az egész költeményt átfogó erős óhaj kifejezésébe.

d) Az eddigi, de a következőkben tárgyalandó típusok példáinak egy része is eszünkbe juttatja a népköltészetet, amely — JAKOBSON (1969. 241—2) megállapítása szerint is — az ismétlődő struktúrákra a legvilágosabb példákat nyújtja. Nézzük meg először például KODÁLY Iskolai énekgyűjteményéből az I. kötetnek (1943) dallami bonyolultság szerint rendezett anyagát a racionális mondatformák ismétlődése szempontjából, azután olyan népdalokat, amelyeket Petőfi is ismerhetett: a Magyar Népköltési Gyűjtemény (ERDÉLYI 1846) első kötetének szerelmi dalai közül az idevágó szövegeket.

A legegyszerűbb gyermekdalok közt alig találunk racionális tagolású mondatformát. Dal kezdetén egyet sem. Ezek a játékos és csúfolódó versek, valamint a hozzájuk hasonló egyszerű dallamszerkezetű népdalok, regös énekek mind hangsúlyos kezdésűek, a játék és a mozgás ritmusa uralkodik bennük, nem a gondolkozásé.

Az első ismétlődő racionális forma láncolatosságot mutat, azaz a mondatkapcsolásban a kis játékos elbeszélés folyamatosságát fejezi ki, propozitumában majdnem tiszta párhuzammal: „Én *kis kert*et kerítetek, | Benne *rózsát* ültetetek”. Ilyesféle láncolatosságra emlékeztet ERDÉLYI gyűjteményében: „A merre én járok, *Még a fák is sírnak*, | Gyenge ágairul *A levelek hullnak*”.

A leírás élénkségét festő sorozatos racionális formák: „A part alatt”. Ehhez hasonló, de reálisabb tartalmú: „János úr”; „Kolozsváros”.

Kevesbé játékos, inkább költői szépségű „A virágok vetélkedése” elágazóan láncolatos mondatfűzése a két első versszak négy racionális mondatában, melyek közül három tisztán párhuzamos.

Az ERDÉLYI által közreadott 167 dal közül 24 kezdődik racionális tagolású mondattal. Ebből csupán 3-nak az elején találunk ismétlődő racionális mondatformát, ilyen sorozatot pedig szintén csak 3-nak a kezdetén. De a racionális formájú mondatpárral kezdődők közül sem látszik népinek kettő: „Egy ártatlan nézés *megszédített*, | Egy mézes csók *hálóba kerített*” (a tiszta párhuzam itt műköltői ízű); továbbá: „Mig élek, szép lélek, *nem felejtlek*, | Elméből, szivemből *ki sem vetlek*”. (Ennek műköltői eredetéről: BARTHA—KISS 1953. 796.)

Ellentétet fejez ki két-két racionális tagolású mondat az „Én vagyok a petri gulyás” 1. versszakának második felében és a 2. versszakában. Racionális mondatformákban kifejezett ellentétes tartalmak következményét fejezi ki a harmadik racionálisan formált mondat ERDÉLYI 49. népdalában:

Ha nekem szóltál volna,
Szeretőd most szebb volna;
De nekem *nem* szóltál,
Velem *csak* tréfáltál.
Elmult időd *ne* sirassad már.

A metaforikus gondolat továbbfűzését fejezi ki „A szántói híres utca” két racionális mondata. Továbbfűzés utáni párhuzam ellentétet tartalmaz az ERDÉLYI-féle 143. népdalban: „Míg a világ világ lesz, *A kertemben rózsá lesz*. | A kertemben *rózsá lesz*, | Az én szivem *gyászba lesz*.”

Metafora nélküli gondolatfűzés, okfejtés van a 147. népdal sorozatos racionális formáiban: „A szerelmes *gyászban járjon*, | Szerelmétől *jót ne várjon*. | Hogy ez igaz, és nem álom, *Én tudom, mert én próbálok*.”

Efféle funkciókban Petőfi is sorakoztatott racionális tagolású mondatokat egymás után, tehát mondhatjuk, hogy az ilyen mondatkapcsolásokat a népköltészettől tanulta. Nem találtunk azonban példát a János vitézben gyakori rövid racionális formák ismétlődésére, a „Befordúltam a konyhára” csattanójának szánt kettős (tömörebb) ellentétre, a racionális formában használt zeugmára és az ilyen formájú egyszerű felsorolásra.

Az olyan racionális formájú dalkezdő képre, mely képi jellegénél és gondolati tartalmánál fogva egyaránt okot ad a személyes élmények vagy érzések racionálisan formált kifejezésére, tehát mintegy tudatos párhuzamba állítják a külső és a belső világ aktuális állapotát, Petőfinél csak egyetlen példa van (vö. HORVÁTH 1926. 89): „Kakasszóra hajnal ébred, | Én lányokkal nem beszélek”. De ez is inkább ellentétet fejez ki, mint párhuzamot; a racionális formák további halmozása miatt a következő szakaszban külön foglalkozom vele. Megfelelő népköltési példa a KODÁLY-féle gyűjtemény II. kötetéből (1944): „Arról alul kéken béborult az ég, | Az én rózsám most írja bús levelét.” Az ilyen tiszta racionális verskezdő párhuzamra sincs példa Petőfinél: „Az ökör a földet Nem magának szántja, | Édes anyja lányát Nem magának tartja.”

Arra sincs példa, ahol a verskezdő kép minden jelképes értelem nélkül vezeti be a második racionális mondatot: „Debreceni nagykaszárnya (csuhaja) sárgára van meszelve, | Három évet, nyolc hónapot (csuhaja) én is eltöltök benne.”

Petőfi nem éri be a népköltészet egyszerű párhuzamaival. Vagy tartalmilag tömörít többet az ismétlődő racionális mondatformákba, vagy formailag tér el a párhuzamos szerkezettől. Amelyik népdala (a HORVÁTH 1926. 63. oldalán felsoroltak közül) racionálisan formált mondattal kezdődik, az már másképp (gyakran emocionális tagolású formával) folytatódik, és így a párhuzam helyébe sokszor a szimmetria elve lép, az egyformaság helyébe a változatosság, az eredeti népinél egy fokkal bonyolultabb forma. Egyetlen népi alakítású verse, mely két racionális formával kezdődik: „A csaplárné a betyárt szerette”, már a további versszakokban is párosával, hármasával használja ezt a mondatformát, a vers egész balladaszerű mondatritmikája ennek a mondatformának vissza-visszatérésére épül.

4. Racionális formák sorozata

A kettőnél több racionális formából álló sorozat többféle asszociációt is kelthet.

a) Felező tagolású igés mondatokban a sorozatosság mint az elbeszélés folyamatosságának eszköze az események láncszemeinek egymáshoz illesztését közvetíti:

Subájáról Jancsi *lerázta a vizet,* |
Miután lerázta, *újra utnak eredt.* |
Mikor a nap leszállt pihenni ágyába,
Kukoricza Jancsit még vitte két lába.

(JV. V)

Különösen ritmikusan érezzük az ilyen mondatkapcsolatot, ha szótagszámban is egyeznek, az ige pedig mindenütt a propositumban van, még ha grammatikai felépítésük különböző is:

Sötétség országa *kiderült végképen,* |
Örökös homálynak *napfény lett helyében,* |
János vitéz pedig *rakatott nagy tüzet,* |
A tűz *minden seprőt hamuvá égetett.*

(JV. XXI)

— Leírás és elbeszélés gyorsan pergő váltakozását találjuk a IX. és X. ének hasonlóan tagolt igés és nominális mondatsorozataiban. Kevésbé szabályos tagolással, de szintén racionális formájú mondatok egymásutánjában meséli el a francia királynak János azt a szakaszt életéből, mely anyja halálát követte (XIV. ének).

Ha hosszabb mondatra rövidebbek következnek, az ilyen sorozat azt is kifejezi, hogy a költő az eseményeket egyre nagyobb iramban siettetni a kifejtés felé: „A sok ugrándozás alatt *Kifolyt a tinta;* | *foltja megmaradt.* | *Megyeri elbusúl*” (A tintás-üveg).

b) Hármás párhuzam néha csak egyszerű felsorolásnak a formája, pl. ebben az összevont (s ezért egyetlen versmondatnak tekintendő) magyarázó mondatban: „[Adok én is három színt cserébe:] A zöld színnek vedd *reményimet,* A fehérnek *halovány orczámat,* A pirosnak *vérző szívemet.*” (A bokrétát, melyet...)

c) A gyorsítás, aprózás folyamatának a fordítottját találjuk egy versében, ahol a racionálisan tagolt mondatok növekvő rendje egy megérintett gondolat fokozatos kibontakozását, eluralkodását fejezi ki, gúnyos „tárgyilagossággal”:¹⁰⁴ „S itt *a királyság,* | *ezek a királyok,* | S ők, a hol ülnek, a hol fejök szédül, *Azt gondolják a kábitó magasban,* *Hogy uralkodnak isten kegyelmébül.*” (A királyok ellen)

d) Máskor a racionális tagolású sorok még erősebben megmozgatják az ember értelmi tevékenységét azzal, hogy a ténymegállapítások párhuzam-

mosan felépített sorozata úgy hat, mint egy összetett szillogizmus tételeinek egymásutánja, melyek közül az utolsó tartalmazza a konklúziót. Erre szép példa ez a forma szerint racionális premisszákkal induló vers, ahol a száraz forma csupán keret az érzelmi tartalomhoz, melyet a népdalszerű versritmus és az első versszakban a négyes csoportrím (önrím) tesz még érdekesebbé és kedvesebbé (vö. J. SOLTÉSZ 1966. 26): „Az erdőnek *madara van*, | És a kertnek *virága van*, | És az égnek *csillaga van*, | S a legénynek *kedvese van*.” A következő sor eltér a racionális tagolástól: „Virítsz virág, dalolsz madár”, azután felsoros racionális tagmondat következik felsoros megszólítással: „És te *ragyogsz*, csillagsugár”, majd újra egészsoros tagmondat, de halmazott állítmányból álló propozítummal: „S a lány *virít, dalol, ragyog*”, végül az eddigi konklúziója: „Erdő, kert, ég, legény *boldog*”. Gyönyörű összhangja a logikának és a költészetnek (a folytatás szentimentális ízlésre valló túlzásai ellenére is)! Ehhez némileg hasonlót talán csak a János vitéz két befejező versszakában találunk, még kevesebb szillogisztikus jelleggel, inkább a mesebefejezések logikájával.

Persze van Petőfi verseiben valódi szillogizmus is. Ilyen Kukoricza Jancsi bátor okfejtése a zsványkapitány előtt: „A kinek életét van miért félteni, *Ha e tájt kerüli, nagyon bölcsen teszi*. | Nekem *nem kedves az élet*, | hát közetek, *Bárkik vagytok, egész bátorsággal lépek*.” (VI.) Az okfejtés folytatása, a vagylagos propozíció és a hozzá fűzött magyarázat szintén három racionális formában fogalmazott összefüggő gondolatrendszer, ha nem is szillogizmus: „Azért, ha úgy tetszik, *hagyjatok életben, Hagyjatok az éjjel itten megpihennem*; | Ha nem akarjátok ezt: *üssetek agyon*, | Hitvány életemet *védni nem fogom*.” A kapitány válasza már inkább párhuzamos mondatokban szekvenciaszerűen kifejtett gondolatsor, melynek konklúziója emocionális formát ölt.

Szillogizmus formájában okolja meg lemondását a francia király, miután egyetlen racionális felépítésű felszólító mondatban egyszer már lényegében megtette propozícióját; csakhogy itt az okfejtés utolsó előtti láncszeme (az utolsó premissza) emocionális sorrendű (ti. eluralkodik az ősz királyon az érzelem): „Minthogy megmentetted kedves gyermekemet, *Vedd el feleségül, legyen ő a tied, És veled foglald el királyi székemet*. | A királyi széken *én sokáig ültem*, | Rajta *megvénültem*, rajta *megőszültem*. |

Nehezek nekem már a királyi gondok. | *Annakokáért én azokról lemondok.*" (XV.)¹⁰⁵

e) A következő T + P sorozat magyarázata tot, majd okoskodó kérdést és reflexiószerű feleletet tartalmaz; a szimbólummá lett metafora fokozatosan válik a képleírásból a gondolat kifejezés eszközévé: „*Fa, levél el fog hervadni majd, | A felejtés szele rá sohajt. | És minthogy elhervadni fog, Ne is ápolgassam én e fát? | Más hasznot ha nem hajt: legalább, A míg élek, hűs árnyékot ad.*” (Verseim)

Elbeszélésbe szőtt okoskodást fejez ki a racionális formák sorozata A helység kalapácsa több részletében, így a második ének utolsó szakaszában a kántor elhatározásának, a harmadik ének második szakaszában Fejenagy szabadulásának mozzanataiban.

Gúnyos okoskodás van ebben a racionális kérdéssel kezdődő gondolatmenetben: „*ha Mindig csak jót irok, Mivé lennének úgy a Szegény kritikusok? | Időnként valamicske Ezeknek is csak kell, | Sők minden hulladékot Gyönyörrel fálnak fel*” (Rosz verseimről).

A tréfás okoskodásra jó példákat találunk a borivás előnyeit fejtegető versekben vagy versrészletekben, ahol az ismétlődő racionális formákat meg-megszakítja egy emocionális vagy tagolatlan versmondattal, mint a Dinomdánom első négy versszakában.

Ebben a párhuzamnak látszó kezdésben is rejtett okoskodás van: „*Kakasszóra hajnal ébred, | Én lányokkal nem beszélek, | Mert ha szólok ő hozzájok, Hajnal lesz a két orcájok.*” Az okoskodás folytatásában szintén racionális formában hárítja el a kakassal való párhuzamot, konklúzióként pedig a tagadott metafora helyébe mást állít, ugyancsak racionális formában.

Egy gyűjteményébe fel nem vett másik népdalszerű költeményében az 1. versszak racionális formálású leíró kezdetére: „*A hegyoldalt venyigesor takarja*” — a 2. versszak elbeszélő tartalmú racionális mondatformája válaszol, ezt azután az egész versszakon végig csupa racionális formában kifejezett (részben láncolatlan kapcsolású) versmondattal folytatja, mely az időbeli sorrend fonálára fűzve egyúttal okát adja az 1. versszakbeli érzelmkitörésnek.

f) Két racionális mondatpár alkot bizonyos párhuzamot (egy tagolatlan mondat közbeiktatásával) a következő példában oly módon, hogy mindkettőben „*ekkor*” a második racionális versmondattal témája, de más-

más jelentésben. Első előfordulásakor inkább okot jelent, második ízben inkább időt; a mondatkapcsolat hát előbb inkább okoskodást fejez ki, aztán időbeli sorrendet: „De otthonn *inni nem merészel*, | Mert ekkor *kész a pör a feleséggel*. | Azonban tud magán segíteni. | Midőn az égen a szokott utat teszi: *Csak arra vár, Hogy fellegekbe öltözzék a láthatár*, | Ekkor *nem félve, Hogy őt meglátja felesége, Bebaktat egy közeleső Kocsmába*” (A nap házaselete).

g) Hosszabb költemény kedélyes érzelmekkel telített (és racionális mondatformát csak elszórtan tartalmazó) részlete után fordulót jelent a T—P váltás ilyen — növekvő rendben sorakozó — halmozása: „Az igaz, ; most *jobb az állapotom*, | Bár a legjobbnak *ezt sem mondhatom*; | Hanem úgy *csak állok, hogy ha véled Találkoznám, megvendégelnék.*” (Tompá Mihályhoz) A két első tagmondat közti szaggatott vonal azt jelenti, hogy a kettőt egy versmondatnak tekintettem, részint mert a kettő egy verssort tölt ki, részint mert némi alárendelő viszony is van köztük. A rövid tagmondatok terjedelme azonban beleilleszkedik az egész tagmondat-sorozat növekvő rendjébe. Ebben a versszakban kezd a költő magyarázni, mentegetőzni.

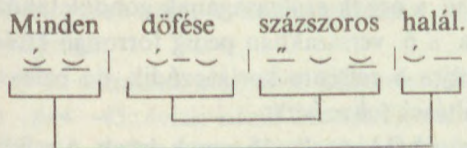
5. Ilyen sorozatra épülő költemények

Néha egy egész költemény szerkezete a racionális mondatformák sorozatára épül. Különösen három ilyen verssel érdemes behatóbban is foglalkozni.

a) „Az én szerelmem. . .” Négy négysoros versszak, mindegyiknek 1. sorában a címül írt birtokosjelzős főnév a T. A hozzá tartozó P három versszakban teljesen párhuzamos: félsoros névszói állítmány (pontosabban: hasonlító szerephatározó, vagyis metaforikus azonosítást kifejező névelős vagy jelzős főnév), egysoros értelmező jelzői (vonatkozó, tehát racionális tagolású) mellékmondatokkal és annak alárendelt kétsoros (de ezen belül versszakonként eltérő belső tagolású) másodrendű mellékmondatokkal. A negyedik versszakban nincs alárendelt mondat, hanem csupa mellérendelt tagmondat, mindegyik verssor külön versmondat. Ezek közül három tisztán racionális tagolású, a befejező mondat ellenben keresztállásos, bár szintén racionális főtagolású. Ennek az egynek a

kivételével tehát mindegyik versmondat (7 közül 6) racionális rendben van megformálva. A három rövid témájú versszaknyi tagadó mondaton mint párhuzamosan felépített előzményen át reflexiószerű költői kijelentések fejeződnek ki egészen a 4. versszakban egysorosra sűrített pozitív fogalmazású racionális tagmondatig. Ez még felező, tehát mintegy szentenciaféle határozott kijelentést tartalmaz az előzőleg kifejezett reflexiókkal szemben; utána még két egysoros, de ismét rövid témájú racionális versmondat következik — a költő megint befelé fordul —, végül az utolsó sor keresztállásos szerkezete az egész sor hangsúlyát fokozza.

Az egész vers csodálatos példája annak, hogyan lehet úgyszólván tisztán racionális, gondolatkapcsolásra alkalmas formát költői képekkel és érzellemmel megtölteni, a forma és a tartalom ellentmondását az ismétlésen és az aprózáson, sűrítésen át esztétikai alkotássá tenni. Az utolsó versszak felépítése ti. negyedére kicsinyített mása az egész költeményének. És ha a kisritmikát is nézzük: a tisztább jambusi lejtés a legutolsó sorban átadja helyét egy jambusi metrumba illő váltakozó időmértékű és egyúttal szimmetrikus sorritmikának:

(Vö. VII. 3.)

Ha nem is az egész Petőfi-életműnek, de az 1844. évi termésnek egyik teljes érettséget mutató darabja ez a vers. (Vö. HORVÁTH 1926. 83.)

b) „Dalaim.” A hat versszak mindegyike azonos szerkezetű, refrényszerű önálló racionális mondattal végződik. Témájuk szó szerint azonos: személyragos alany a hozzá tartozó jelzői mellékmondat. A propozitum három szóból álló állítmányi szó szerkezet: négy szótagú tulajdonítmány (mégpedig azonosító szerephatározó, tehát teljes metaforának állítmányi tagja) a hozzá lazább birtokviszonyban csatlakozó jelzős birtokossal, melyben a birtokos főnév mindig azonos. A P szerkezete tehát grammatikailag is, ritmikailag is mindvégig azonos, csak a négy szótagú birtokszó és a birtokos három szótagú jelzője cserélődik benne. Egysoros a T is, a P is, tehát felező tagolással van dolgunk, melynek alapfunkciója a

szentenciaszerű kijelentés. Ámde a tulajdonképpeni puszta T rövid három szótag, mert a jelzői mellékmondat toldásnak is tekinthető, és ha úgy tagoljuk, reflexiószerűvé válik. Tartalmilag is van benne efféle, hiszen önjellemzés a költemény.

Az 1. versszak merengő kezdéssel indul, ennek felelnek meg a strófa tagolatlan és emocionális versmondadatai. Először a refrénben jelentkezik a racionális forma. A 2. és a 3. versszak már racionális tagolással indul: a merengés átadja helyét a gondolatoknak. De a gondolkodást egyelőre elhessegeti. Gondtalanság, majd a szerelem keríti hatalmába. A 4. versszakban feltűnik a feltételes szerkezet ősi formája: rövid kérdés mint T, rövid felelet mint P. Ez a szerkezet ismétlődik, a párhuzamos racionális szerkezet ellentétet fejez ki. Utána még egy racionálisan formált mondat következik, valódi mellékmondati témával. Ez a három racionális rendben szerkesztett mondat szillogizmusformát alkot, harmadik tagja tartalmazza a következtetést. Erre a gondolatsorra rádupláz a refrén, mely itt újabb konklúzióként hat. Ám az egész gondolatmenet csak a borbarát okoskodása. Az 5. versszak racionális kezdése komolyabb területre viszi az okoskodást: a népek szolgaságának gondolatához. Ez megint érzelmi hullámvásárra, a 6. versszakban pedig forrongó kitörésre vezet. A racionális forma újra a refrénre korlátozódik, de befejezésül érzelemmel telítődik: felkiáltássá fokozódik.

Ez már Petőfi egész életművéből kiemelkedő remek darab. A refrénben végig jelentkező gondolati elem mint hangszínében változó, de visszavisszatérése által állandónak ható orgonapont kíséri a több szólamú zenei építményhez hasonlító művet. Az orgonapont fölött az érzelem—gondolat—érzelem váltása háromrészes formát alakít ki. (Irodalmi művek zenei jellegéről, formájáról I. FÓNAGY 1967b. 370—1.) E szimmetrián belül azonban fokozás van: a befejező érzelem egészen más, mint a kezdő. A befelé forduló merengés az objektív tények átgondolásának hatására átadja helyét a cselekvésre, a közösség, a nép érdekében aktív magatartásra buzdító, felhívásra készítő nyugtalanságnak.

c) „Látom kelet leggazdagabb virányit . . .” Ez a nagy és gazdag, szokatlan formájú vers három hosszú és három rövid mondategészből áll. Tagolatlan tagmondatokkal kezdődik, csupa képleírással, felsorolással. Az utána toldásnak is vehető kettős kérdést inkább önálló kis mondategésznek fogjuk fel. A második mondategészt kezdő ige („Látok”) már

nem mond újat, ezért ez racionális forma témajaként fogható fel; utána hosszú P következik, a képfelsorolás reflexióvá válik. Ezen belül rövid racionális tagmondatok fejezik ki a megbújó ellentétet: „Körülem *ősz van*, amott *kikelet*”. Ábrázoló mondat után újabb két racionálisan tagolt mondat megint reflexiókat fejez ki, láncolatossá válik a mondatkapcsolással. A harmadik teljes mondat ezt a szerkezetet ismétli: racionális jellegű kezdet, két rövid (ellentétet kifejező) racionális, majd két hosszabb racionális tagmondat. Láncolatossá válik a gondolatok, a reflexiók továbbfűzését fejezik ki. Utána — még a harmadik nagy mondatégszen belül — hosszabb tagolatlan toldás következik; ezzel mintegy szimmetrikussá válik a tagolatlan versmondatokkal kezdődő költemény idáig tartó része.

A befejező két mondat két-két sor. Az utolsó előtti mondat rövid keresztállásos rekapituláció. Az utolsó is ilyen terjedelmű, de racionális. Rövid témájú, reflexiószerű, ha formálisan, önmagában nézzük; valójában meglepő fordulat, mely egy sokkal tágabb, nem mondattani értelemben vett tagolás szempontjából mintegy proposituma az egész előzménynek mint a kommunikációs egységként felfogott költemény témájának.

d) Itt adhatunk még rövid jellemzést néhány olyan költeményről (csak az 1844—45. évek közül kiemelve), melyeknek egészére vagy egy-egy részletére jellemző a racionálisan formált mondatok sorozata. Ide sorozható:

„Bucsú 1844-től”. Csodálatos szépen megszerkesztett gondolati költemény. Racionális mondattal kezdődik, 3. és 4. versszaka többségében racionális mondatokból áll, de az 5.-nek a végén emocionális változatban kerül elő a három versszakon át racionális formában ismétlődő refrén.¹⁰⁶

„A. B. emlékkönyvébe.” Emocionális kezdő és befejező mondatok közt egyre hosszabb propositumú racionális mondatokban keres Petőfi a költőhöz illő metaforát az előre megadott tárgykörben. Gondolkodás és a megtalált gondolat átültetése a címzett lelkébe — ez a kis epigrammaszerű költemény funkcionális tartalma.

„Nála voltam...” Tagolatlan mondatokból kiindulva halad a csupa racionális versmondatból álló utolsó versszak felé. A rövid tagolatlan mondatok a zavarában akadozó beszédű szerelmest jellemzik. A 2.

versszak második felében jelenik meg a gondolat racionális formálása, mindjárt párosával, párhuzamszerűen. A 3. versszakban egyéb formákkal váltakozva már három racionális tagmondatot találunk, a 4.-ben egyet sem, de az emocionális kérdések előkészítik a befejező 5. versszak szillogisztikus felépítését, a vers hatásos lezárását.

„Hol van oly nagy pusztaság...” A túlzó képet a költő kérdések és feleletek alakjában jeleníti meg. A kérdés emocionális, a felelet racionális tagolású mondat. A 3. (befejező) versszak nem kérdéssel, hanem emocionális kijelentéssel kezdődik. De ugyanúgy racionális formával zárul, mint a két előző versszak. A három versszakzáró racionális formájú mondat terjedelme és jellege különböző: egysoros, félsoros, majd kétsoros.

„Nincs jogom, hogy...” A szerelemföltés ijesztő gondolatokat kavarr fel; az utolsó versszakban halmozódnak a racionális formák.

„Száz alakba...” A racionális mondatok majdnem mind metaforikus azonosítást tartalmaznak, párhuzamos szerkezetekben. Ezzel és arányos eloszlásukkal (szimmetrián belül növekvés) emelik a vers szépségét. Nem racionális formájú a vers kezdése és vége. Az 1. versszak végén 1, a 2.-ban 2, a 3.-ban 3, a 4.-ben 4 racionálisan formált tagmondatot találunk (1. sorában aprózással), majd a befejező versszak elején megint csak egyet.

„Arczképeimmel...” Sokban hasonlít „Az én szerelmem...” kezdetű vers felépítéséhez, de utolsó mondata is racionális formájú; ebben a költő a hatásos befejezés kedvéért rövid propozitumba sűríti a lényegét.

„Avvagy én már soha...” A kuszább szerkezetű, közbeékeléses, átszővődéses mondatok közt is sokban érvényesül a racionális tagolási tendencia. Kétkedő, számonkérő racionális kérdésekkel indul, közrefogva racionális formában kifejezett, ellentétet is kielező, szemrehányó okfejtéseket a két első versszakban. Az utolsó versszakban a reflexiószerű racionális formák elmaradnak, mert fő mondanivalóját, a lányhoz intézett kérést tagolatlan és emocionális tagolású mondatokban fejezi ki; a befejező mellékmondaton azonban újra átüt a T—P tagolásra való ösztönös törekvés.

„Falun.” A VII. fejezetben elemzett Alkony c. vershez hasonló hangulattal indul, de jóval több gondolati elemet tartalmaz. Ezt mintegy előre jelzi a szép költemény remek első versszakának mondattagolási felépítése: mindjárt 2. és 3. mondata racionális formájú, mégpedig

növekvő rendben: a 3. a 2.-nak bővítve variált ismétlése, a hangulatot és helyzetet tagolatlan formában exponáló 1. mondat után, az ott használt metaforát magyarázva. A 2., a 4., a 6. versszaknak megint racionális a záró mondata, de csak a 4.-ről mondhatjuk határozottabban, hogy a gondolat áll előterében. A többi, különösen a 6. versszak két racionális tagolású mondata nem a gondolati tartalmat fejezi ki, hanem a nagyobb emóciók hiányát, a teljes nyugalmat. Leírást és kisebb emóciókat tartalmazó tagolatlan mondatok két versszaka után a három befejező szakaszban racionális formába öntött kívánságok váltják fel a reflexiókat és leírásokat, mintegy végrendeletszerűen.

„Ifjuság.” Érzelemről szól, de okoskodva; ezért sok benne a racionális mondat. A forradalmi vágyat fogalmazza meg, de az értelmén átszűrve. A középső (3.) kivételével mindegyik versszak racionális formával végződik, de azon kívül is mindenütt előfordul még sorozatban is, csupán az utolsó versszakban áll egyedül a költeményt záró racionális tagmondat. A racionális formák halmozásának mindegyik versszakban más a szerepe: az 1.-ben a gondolat továbbvitelét, a 2.-ban az ellentét kifejezését, a 3. elején ugyanezt, majd a szimmetrikus mondatépítést, a 4.-ben a következőt szolgálja, a befejező mondatban pedig a kissé idegenszerű szórend ellenére is a záró propozitum által csúcsosodik ki a költemény gondolati magva.

„A négy ökrös szekér.” A 2, 1, 3, 1 racionális formát tartalmazó versszakok mindegyikéhez még a racionálisan formált refrén is csatlakozik, de úgy, hogy a refrén előtti mondat egyszer sem T—P tagolású. A szimmetrián keresztül ez az egyensúly és a változatosság egységének esztétikai érzését kelti. A váltakozó arányban megjelenő többi racionális forma hol azt érezteti, hogy a költő a gondolatot is képben fejezi ki, hol egyszerűen azt, hogy nyugodt hangulatban beszél el valamit, amihez ábrándos emlékei fűződnek. Leginkább a 3. versszak sorozatos racionális formái sugallják a reflexiószerű visszaemlékezést.

XI. RACIONÁLIS TAGOLÁS ALÁRENDELTELT TAGMONDATOKBAN

(KITEKINTÉS A VERSMONDATNÁL KISEBB ÉS NAGYOBB EGYSÉGEKRE)

1. T—P viszony a kis és a nagy egységekben

A költemények mondatait az aktuális tagolás szempontjából többféleképp lehet osztályozni aszerint, hogy mit tekintünk egységnek. Az eddigiekben alapegységnek a versmondatot vettük (lásd II. 2.b), és ezen alapul az a statisztikai összeállítás, amelynek legfőbb eredményét a XIV. és XV. fejezetben olvashatjuk. Csak mellékelesen volt szó a versmondatnál kisebb és a versmondatnál nagyobb mondattani vagy közlési egységek aktuális tagolásáról, így különösen a VI. fej. 13. szakaszában a jelzős szerkezetekéről, a X. 3. a) szakaszban a rövid racionális tagmondatok vesszoron belüli ismétlődéséről, a II. és VII. fej. verselemzésében és a X. fej. nagyobb részében kisebb-nagyobb összetett mondatok, versszakok, egész versek felépítéséről.

Érdemes azonban legalább ebben a fejezetben kissé rendszeresebben kitekinteni arra is, hogy mi a szerepe az aktuális mondattagolásnak egyfelől a versmondatnál kisebb egységekben, amilyen a versmondatot nem alkotó mellérendelt vagy közbeékelte mondat egység (az ismétlődő racionális formákon kívül is), az alárendelt mondat (mely elv szerint csak szerkezetileg mondat, nem funkcionálisan, noha egy sereg átmeneti alakulat van a mellékmondat és az önálló tagmondat közt¹⁰⁷), a jelzős szerkezetnél magasabb, de a mellékmondatnál alacsonyabb rendű egyéb (különösen hasonlító és igenévi) szerkezetek, másfelől a versmondatnál nagyobb mondategységekben, mellérendelt tagmondatokból álló, különösen körmondatszerű alakulatokban.

2. Indulatszók, megszólítások, mellékmondatok

a) A versmondatnál kisebb racionális tagmondat egyik típusa vesszővel elválasztott, tehát tagmondat értékű indulatszóval vagy más rövid tagolatlan mondatszóval osztozik a verssoron. Erre mindjárt két példa, ellenkező sorrendben:

Hja, | a sőt *vén kecske is megnyalja.* |

Hanem ez *csak úgy van mondva,* | tudja. (Furcsa történet)

Egy versmondaton belül három (sőt néha talán több) tagmondat is követheti egymást. A következő példában a rövid racionális tagmondat egy egyszavas megszólítás és egy emocionális tagmondat közt áll:

Pajtás, te *ettél,* véres a fogad (Farkaskaland).

Rövid emocionális tagmondattal szimmetrikus szerkezetet és egyetlen versmondatot alkot a rövid racionális tagmondat az ilyen helyzetben:

Fa vagyok én, lelkem *a gyökér*

(Nem megyek én innen sehova...)

Versmondatnál kisebb, hiányos racionális tagmondatra példa a következő két verssor második tagmondata:

Im, telve *hallgatott,* s *konog*

A hordó üresen. (Dalforrás)

A hiányos tagmondat voltaképpen egy átszővődéses forma része, melynek T-alánya a következő tagmondat belsejében van. Az így beékelte tulajdonképpen T azonban nem vesz részt a mondatban aktuális főtagként, ezért az altagok lépnek elő főtaggá. A hiányos tagmondat így a rá következő teljes tagmondattal szimmetrikus szerkezetet alkot:

^{rat}S₁, ^{em}S₂, azaz S₁(T²₁ P²₁), S₂(P²₂—T—T²₂);

de maga is osztozik a soron belül egy tőle vesszővel elválasztott mondatszóval. Az *s* előtti vessző pedig a következő (emocionális sorrendű) tagmondattól választja el. Ezért nem sorolhatjuk a következő tagmondathoz, de nem tekinthetjük külön versmondatnak sem.

b) Beékelt mondatszerű részlet racionális tagolására alig találni példát. Inkább csak formális, frázisszerű alakulat szakítja meg a keresztállásos szerkezetet ebben:

Jelenleg is — a mennyi, *annyi* — van. (Kerényi Frigyeshez)

Néha mellékmondatból és igenévből álló racionális szerkezet ékelődik közbe, pl. ebben az átszőődéses mondatban:

De vágyam hasztalan hevit,
Mert, a mi *fölsegítene*,
Eltörve lajtorjám, a hit.

(Amott fön­n egy csillag ragyog . . .)

c) Az idézés közbülső helyen áll a mellérendelés és az alárendelés közt. Az idézet önmagában nézve önálló mondat, az idézőmondat felől nézve alárendelt mondat. Ha a kettő együtt nem több egy verssornál, egyetlen versmondatnak tekintetem. Ilyen viszonyban is lehet racionális tagolás az egyik, rendszerint az idézet:

Tudá: \lfloor az emberszív *kemény* (Az utósó alamizsna).

Ha az idézet megelőzi az idézőmondatot, szinte külön versmondatnak is tekinthető:

„A kancsó *zsarnokszív*” \rfloor — azt gondolom (Furfangos borivó).

Szintén átmeneti alakulat a mellérendelt és az alárendelt tagmondatok közt a megengedő mondat egyik fajtája. A megengedő mondatok az igazságérték szempontjából (l. a következő fejezetben) többnyire közelebb állnak a mellérendelt tagmondathoz, mint az alárendeltek típusaihoz.

Ilyen megengedő jellegű ellentétet kifejező állítás van a következő sor második tagmondatában is, amit akár így, akár úgy fogunk fel, versmondatnál kisebb egységnek tekintünk:

De nem panaszkok, bár keblem *teli* (Végző ***hoz).

d) Az egyértelműen alárendelt tagmondatok közül nyelvtani alkatánál fogva szükségszerűen racionális tagolású a vonatkozó mellékmondat. Jellegzetes típusa ennek az alanyhoz csatlakozó értelmező jelzői¹⁰⁸ mellékmondat, melynek alanyesetű vonatkozó névmása a mellékmondat témája. Pl.:

S az érzemény, mely lelkesítve

Dagasztá e meleg kebelt,

Rózsás berek lombsátorában

Szelíden ömlő dalra kelt.

(Tünődés)

Itt a mellékmondat a mondategész (s egyúttal az egész racionális versmondat) témájának része; a mellékmondaton belüli hosszabb propositum nem mutat további altagolódást. A teljes mondat képlete:

$${}^{\text{rat}}S = T[N, {}^{\text{rat}}S^2] + {}^{\text{rat}}P.$$

Emocionális tagolású mondat témájába épül be a következő jelzői mellékmondat, vonatkozó névmási tárggyal:

Nem vidítanak a vigalmak, melyeket nyujt szép tavasz

(Ifju a pataknál).

A mellékmondat aktuális tagolása pontosan követi Schiller eredetijét. Ha a vonatkozó névmási alany költői inverzióval a mellékmondat belsejébe kerül, megszűnik a mellékmondat világos tagolása, a mondat-

forma beékeléses jellegűvé válik. Ennek ellenére másodrendű racionális tagolás van a következő példa értelmezői mellékmondatában, mert a fokozó *olyan* szóval kiemelt *közel* határozószó allatívisi vonzata T-szerűen megelőzi ezt a P szerepűvé kiemelt mondattagot:

Ti, fõnn a menny kék tengerében
Mosolygva fõrdõ csillagok,
Trónjához a szent végezetnek
Olyan közel kik állotok,

[Melyik ragyog reményt szivembe, ...?] (Tünõdés)

A mellékmondat itt egy megszólításnak, tehát lényegében tagolatlan mondatformának értelmezõi tagja; belsõ altagolása az egész megszólításnak mint versmondatnak aktuális tagolása szempontjából nem jön számításba.

Érdeemes mégis külön kitérni a megszólításbeli T—P viszony problémájára. Ez a megszólítás három majdnem egyenrangúan mellérendelt, egymással közvetlenül nem az aktuális mondattagok predikatív viszonyában levõ tagból áll. Ezek a tagok értelmezõszerû viszonyban vannak egymással, és mint ilyenek mégis mutatnak valami potenciális predikatív viszonyt. Az egyszerű személynévmási tag maga a közvetlen megszólítás, ez a leginkább alanyszerû (és T-szerû). A második, igenévi jelzõs szerkezettel bővített fõnévi tag fõnévi állítmány lehetne (némi P-funkcióval), de csak értelmezõje a közvetlen megszólításnak, és mint közvetett megszólítás kettõs szerepet tölt be: részt vesz a megszólító funkcióban is, de mellesleg állít is valamit a megszólított személyrõl. A harmadik, értelmezõ mellékmondati tag kevésbé ugyan, de szintén részt vesz a megszólító funkcióban, és kissé erõsebb — de korántsem teljes — mértékben állít valamit a megszólított személyrõl, hiszen igei állítmánya van; ez a mellékmondati szintre süllyesztett, nem közvetlen aktualitásának feltüntetett állítás egyaránt vonatkozik a személyes névmásra mint közvetlen megszólításra és a *csillagok*-ra mint értelmezõi fokon álló potenciális fõnévi állítmányra.

A fõnévi értékû — tehát nem jelzõi, nem értelmezõi — vonatkozó mellékmondatnak általában ugyanolyan a szerkezete aktuális tagolás tekintetében, mint a jelzõinek:¹⁰⁹

Kinek *tetszik*, **„pityeregjen.**

(Lánggal égő teremtetete...)

Éhezni kell, éhezni hát,

„Ki *költő lenni vágy*

(Dalforrás).

Többszörös alárendelésben párosan van meg ez a mellékmondati tagolás A borozó-ban, mégpedig a vonatkozó névmás utáni súlyszakasz további racionális altagolásával:

És mit ámultok? ha mondom,

Hogy csak a bor istene,

A kit én imádok, a ki

E kebelnek mindene.

Petőfi írásjelezését ilyenkor át kell értékelni, mert ő a kérdőjelet, a felkiáltójelet a főmondat végére szokta tenni akkor is, ha szorosan hozzá tartozó mellékmondat követi. Ennek az egész versmondatnak a képlete tehát:

$$\text{emS}\{\text{emS}_2[\text{emS}_3\langle \text{ratS}_1(\text{ratP}), \text{ratS}_2(\text{ratP}) \rangle]\}.$$

Vonatkozó határozószó tölt be ugyanilyen T-szerepet, mégpedig inverzióval ige tárgya után beékelve, a tárggyal együtt ebben:

És a bor vidám hevében

Fütyentek rád, zord világ!

„*Szívemet hol annyi kínnak*

Skorpiói szagaták.

(Uo.)

A megszólítás itt beépül a mondat propozitumába, hiszen a helyhatározó mellékmondat elsősorban rá vonatkozik.

Ismétlődik a vonatkozó (és ezért racionális) helyhatározó mellékmondati szerkezet ebben:

Sírt nekem, sírt és koporsót,
Mélyen fekvőt föld alatt!
┌ Hol *nem élnek érzemények,*
└ Hol *nincs többé gondolat.* (Halálvágý)

Sorozatosan jelenik meg vonatkozó kötőszó utáni racionális altagolás a szerelmes ifjú monológiájában (Szín és való II), négy egymást követő versszak második felében. (Az egész II. rész mondatritmusára jellemző a négy soros versszakok racionális zárása, ha a racionális mellékmondatot is figyelembe vesszük.)

A feltételes mellékmondat csak akkor racionális tagolású, ha a kötőszó utáni mondat szerkezetben világosan elválik a T és a P. Pl.:

Hogyha magot nem vetsz bele,

Csak kóróval leszen tele.

(Mi haszna, hogy a csoroszlya . . .)

Ilyen a már elemzett Tünődés utolsó két sora, melyben a feltételes mellékmondat — alárendeltségi viszonyát tekintve — egyenrangú a két előző sor tagolatlan igenévi szerkezetével:

[Melyik ragyog reményt szivembe,
Melyik ragyog közületek?
Hogy egykor még öröme kelni
Nem leszen tiltva véletek,]
Akár a lyányka hú ajkáról
Szedvén új édes csókokat,
Akár ┌ ha szárnya képzetemnek
Dicsőbb világokhoz ragad.

A kötőszó inverziójával:

De az úr ha *pártom fogja*:

Benne gyom tán nem leszek.

(Én)

Ugyanígy lehet racionális a megengedő mellékmondat tagolása is:

Megeshetik, szép galambom,

Noha neked *nem kívánom.*

(Népdalok I)

A célhatározó mellékmondat is csak akkor racionális, ha a kötőszó utáni mondatszerkezet racionális tagolású, pl.:

S hogy énekem röpülete

Fellengezőbb legyen,

Telt hordóhoz vevém magam,

Pinczének mélyiben.

(Dalforrás)¹¹⁰

Ugyanilyen helyzetű és semleges szerepű a tagadó következményes *semhogy* kötőszó:

De veszik ők mind ezt *csekélyebbnek,*

└ *Semhogy rajta megörvendezzenek*

(Járnak, kelnek sokan zöld erdőben...)

Egyszerű következményes *hogy*-ra bonyolultabb példa, másodrendű mellékmondatból:

Ezt én tudom — mikép nem tudja más —

Kit ürömével a tapasztalás

└
.....
.....

Sötét pohárból annyiszor kínált,
.....
.....

Hogy ittam volna inkább a halált!
.....
.....

└
.....
.....

(Hazámban)

A kötőszó inverziója (ti. azokban a mellékmondatfajtákban, ahol egyáltalán előfordulhat) nem eredményez szükségképp racionális tagolású mellékmondatot.¹¹¹ Nézzük pl. a feltételes mellékmondatot ebben:

S az emberszív ha egyszer megreped:

Nincs balzsam, mely hegeszsze a sebet

(A Dunán).

Az *emberszív* annyira súlypontja az előzményekkel való szembeállításnak, a *megreped* pedig annyira csak hivatkozásszerű fogalomismétlés, hogy a feltételes mellékmondat nem racionális, hanem inkább emocionális tagolású. (A mondatot záró jelzői vonatkozó mellékmondat vonatkozó névmásánál fogva racionális tagolású, proposituma emocionális.)

Az időhatározói mellékmondat *míg* kötőszava nem olyan világosan vonatkozó értékű, mint a helyhatározóiak. A következő példákban azért racionális tagolású a mellékmondat, mert határozott főnévi témával kezdődik:

S míg hangja *lelkesült szivekbe hat,*
Uj és uj érdemkoszorút arat.

(Szin és való III)

Variálva ismétli ezt a formát a költő egyik zsengéjében úgy, hogy először a szabályos szórendű kötőszó után jön a főnévi T, másodsor inverzióval a kötőszó előtt:

De míg az ifju megy Csüggedt lépésivel,

Sziklákon a patak Gyorsan sikamlík el;

S az ifju ajkain Míg néma csend honol,

Az illanó vizár Vig hangokat danol.

(Két vándor)

Másutt háromszor fordul elő ez a mellékmondati forma egy főmondat-hoz kapcsolódva, mégpedig először és harmadszor szabályos szórendű

midőn kötőszóval, közbül pedig inverziós *míg* kötőszóval. A fő- és a mellékmondat közti módosító közbevetés nem befolyásolja lényegesen a mondatégsz empcionális főtagolását:

Rég volt, igaz, midőn e jegenyék
L :.....

Árnyékain utószor pihenék,
:.....

Fejem fölött míg őszi légen át
L :.....

Vándor darúid V betűje szállt;

Midőn az ősi háznak küszöbén
L :.....

A búcsu tördelt hangját rebegém (Hazámban).

A *mire* kötőszó sem elég tartalmas ahhoz, hogy a mellékmondat témája legyen. Az alannal együtt T ebben:

Hejh de mire te *visszaszállsz,*
Csak puszta sírhalmot találsz. (Népdalok I)

A *hogy* kötőszó időhatározói mellékmondatban sem tartalmas; természetes hát, hogy az ilyen mellékmondat is csak akkor racionális tagolású, ha a kötőszó után tartalmas témája van:

Kínok égtek a szülőkebelben,
L Hogy búcsúmnak csókját *rá leheltem* (Távolból).

Még inkább áll ez a *hogy* kötőszós főnévi mondatokra, pl. az ilyen tárgyi mellékmondatra: „megláttam, Hogy odabenn *szép leány van*” (Befordúltam a konyhára...)

Tagolatlan időhatározói mellékmondatra álljon itt példának egy olyan többszörösen alárendeléses mondatrészlet, mely a teljes mondatnak hasonlító módhatározói mellékmondata. Ennek racionális formáján belül (empcionális) altagolás is van, ti. a másodrendű (időhatározói) mellék-

mondat a hasonlító mellékmondat másodrendű témája: „De mint az árnyék *nő, midőn Az est közelget: . . .*” (Honfidal)

e) Már két példában is előfordult olyan értelmezős szerkezet, melynek első, névmási tagja inkább T jellegű a kifejtő jelzős főnévi második taghoz képest. Ilyen rejtett, csökevényes, implicit T—P viszonyra tisztább példa: „Vidám napod mosolyog ismét reám, *Hű gyermekedre*” (Hazámban). Ez sugallja, de nem mondja ki ezt az állítást, mert már szinte tudottnak tekinti: „*Én hű gyermeked vagyok*”.

Közelebb áll a tiszta T—P viszonyhoz a megszólításhoz tartozó értelmező: „Oh fej, oh kebel, te *kettős Átok életem felett!*” (Halálvágy). — „Ti *fekélyek a hazának testén, Mit mondjak felőletek?*” (A külföld magyarjaihoz) Maga a költő is érezteti a predikatív viszonyt a névmás és metaforikus állítmányszerű értelmezője közt: nem tesz közénk vesszőt úgy, ahogy mai helyesírásunk kívánná. Hogy itt idézett két példánk közül mégis csak a másodikat soroltam a racionális formájú tagmondatok közé, az azért van, mert az előbbi példa predikatív értelmezős szerkezete nem külön megszólítás, hanem maga is értelmezője a megelőző két (indulatszóból és főnévből álló) tulajdonképpeni megszólításnak. Különben mind a kettő átmenet az értelmezős szószerkezet és a névszói állítmányú mondat közt.

f) Kötőszós hasonlító szerkezetben és a hozzá közel álló hiányos hasonlító mellékmondatokban (l. a 63. jegyzetet) ritkán mutatkozik alárendelt racionális tagolás, mert ha teljes predikatív szerkezet van benne, akkor már hasonlító mellékmondatról beszélünk (s a mellékmondatok aktuális tagolása szerint ítéljük meg), ha pedig hiányos, nem mondatszerű szerkezet, akkor rendszerint tagolatlan. Mégis talán van valami T—P viszonyféle az ilyen több elemű hasonlító szerkezetben, ahol a névelős alany inkább témaszerű, mint a névelőtlen birtokosjelzős határozó: „Mint a porszem *szélvész Fuvatán, Röpül a legény gyors Páripán.*” (Lopott ló)

g) Igenévi szerkezeten belül ritkán ugyan, de előfordulhat racionális tagolás:

Ekképen merengek sírod csendes halmán,

A lefolyt időre *nyugottan gondolván.* (Messze vándoroltam . . .)

Kevésbé T jellegű határozószói kezdéssel: „Zárjuk kelmedre az ajtót, S így zárva levén, Ma baj nélkül tehetem Hódításaimat. . .” (HK. III.) — Mellékmondaton belüli igenévi szerkezet, többszörös altagolással:

a szíverősítő úgy Megerősíté szívemet,
 Hogy, az erőből aztán Lábamban nem maradván,
 Kirontanom nem lehetett. (Felsülés)

h) Vonatkozó (és csak ezért racionális) mellékmondati forma ismétlődésére a következő, toldásszerűen ismétlődő tárgyhoz csatlakozó értelmező jelzői mellékmondattal legyen példa, ahol a tárgy voltaképpen az előző racionális tagolású *hogy*-os alanyi mellékmondattal másodrangú témájának ismétlése:

Természetes hát, L hogy a jó öreg
 A bort nem veti meg,
 A bort, mely minden bajnak orvoslója,
 A bort, mely a szívből a bút kiszórja. (A nap házasélete)

3. Időhatározóféle hiányos nominális tagmondattal

A versmondattal nagyobb egységekben külön versmondattal tekintetben az időhatározóféle jelentésű hiányos szerkezetű nominális tagmondattal, pedig teljes szerkezetű tagmondattal előtt témaszerű szerepe van (quasi-T). Pl.:

Idő, szárnyadnak még egy csattanása, | S a jelen év is sírban szendereg. (Bucsú 1844-től)

Hasonló témaszerű nominális szerkezet, de megelőző *ha* kötőszóvalóságos időhatározói mellékmondattal témával:

Egykor majd borocska mellől A halál ha űzni jó:
 Még egy korty — s nevetve dülök Jégöledbe, temető!

(A borozó)

4. Körmondatszerű összetett egységek

A körmondatszerű nagyobb összetett egységekhez olyan hármas ismétlések alkotják az átmenetet, mint a következő három azonos szerkezetű (emocionális főtagolású főmondatból és racionális tagolású időhatározói mellékmondatból álló) versszak:

*Velem volt ő, Lmig a hazában
Bujdosva jártam, mint a vad,
És ittam a forrás vizéből,
S alvám a szabad ég alatt;*

*Velem volt ő, Lmig a hazán túl
Naponta négy krajczár dijért
Hiven fogyasztám a katonák
Sületlen sóltan kenyerét;*

*Velem volt ő, Lmig a könnyűkkel
Sózott színészi kenyeret
Meggaprikázták bosszusággal
Ármánykodó gazemberek.*

(Szobámban)

Ehhez a háromrészes nagy mondategészhez szinte keretet ad a négysoros előző versszak és a következő versszak két sora:

Viszontagságos életemnek
Egy hű, igaz barátja van, |
Egyetlen ő, ki nem hagyott el
Balsorsom háborúiban.

Ez egy barátom a költészet. |
Ő volt mindenkor én velem, . . .

Ez a négy és fél versszak együtt alkot egy gondolati, versmondattani és formai egészet. A keretversszakok formai szerepét abban láthatjuk, hogy a két-két versmondat aktuális felépítése hasonló: racionális forma utáni emocionális (vagy emocionálisnak induló) tagolt forma. (A hídszerűen csatlakozó vonatkozó mellékmondat ugyanis megtöri a tiszta lineáris tagolást. Ennek némileg megfelel az idézett fél versszak nem racionális tagolású folytatása: „Verseltem én minden bajom közt A színpadon s az űrhelyen.”) Ennek a négy és fél versszaknak alanya ugyanaz, hol főnévi, hol névmási alakban kifejezve. A talányszerű körülírás biztosítja az értelmileg és nyelvtanilag összetartozó részlet egységét a költeményen belül annak ellenére, hogy az a formai és értelmi keretbe foglalt egység nagyobb egy mondategésznel, sőt a vége nem is esik egybe egy mondategész határával.

Egyetlen hosszú témájú racionális versmondatot tesz közvetlenné s ezáltal egy szónoki formát a személyes meggyőzés eszközévé egy rövid bevezető igével és megszólítással, és így a rövid és a hosszú versmondat együtt tesz ki egy mondategészet ebben:

S lássátok, szépeim! | ha
A bú nekem rohan,
Mint felbőszült oroszlán,
Emésztő-szilajon;

Ha a világ előttem
Éjjé sötétedik,
S a sötétséges éjben
Vihar kerekedik,

És a vihar szivemben
Dúl irgalmatlanul:
*Csak a bor, a mitől ez
Ismét lecsillapúl.*

(A leánykákhoz)

A feltételes kötőszó csak egyszer ismétlődik, de második kitételekor három mellérendelt mellékmondat tartozik alája.

Petőfi korábbi költeményeiben (1845-ig) kevés a súlyos mondanivaló, kevés a hosszú mondat is. Az ő költészetére is érvényes az, amit SOLTÉSZ Katalin így fogalmaz meg (1965. 179): „A vers — különösen a lírai költemény — általában idegenkedik a túlságosan bonyolult szerkezetű mondatoktól, . . . Csak különleges költői mondanivaló . . . tűri meg . . . a hosszú mondatokat.”

5. Körmondatok

A körmondat fogalmát szorosabb, nyelvtanibb értelemben veszem, mint pl. KARDOS Tibor (1967), aki a pontot is hajlandó átértékelni, ha a mondatok összefüggésének gondolati egysége úgy kívánja. A mondat fogalmát semmiképp sem tágítom a mondategésznél nagyobbra; körmondatról is ritkán beszélek önálló tagmondatok mellérendelő kapcsolása esetén. A körmondatot a mondategész bonyolult fajtájának tekintem, melynek legjellegzetesebb mondattani sajátása mondategységek vagy mondattömbök alárendelése, stilisztikai sajátása pedig valamiféle arányosság (terjedelemben vagy súlyelosztásban) és ritmikusság. (Vö. SZATHMÁRI 1961. 467—8.) A mondanivaló lendülete áterjedhet ugyan az alárendelő szerkezetbe már nem tartozó újabb versmondatra is, de ha a mondategészen is túl terjed, az már nem a körmondat sajátása, hanem a versrészlet mondatfűzéséé. (Épp ezért még a körmondatok elemzése is csak akkor kapja meg teljes esztétikai értékelését, ha beépül az egészbe: magának a költeménynek tartalmi vonatkozású formai elemzésébe.)

a) A klasszikus körmondat legtisztább és vizsgálódási körünkbe vágó típusa (vö. ZOLNAI B. 1929. 10—5) valójában racionálisan formált egyetlen mondategész: mellékmondati témájára főmondati propozitum következik. A T mindig, a P is rendszerint többszörösen összetett mondat szerkezet, másod- és harmadrendű alárendelésekkel, ezen belül olykor mellérendelt mellékmondatokkal. Egyik jellegzetes altípusában a T hosszú, a P rövidebb, ez tehát szónoki körmondat, a meggyőzni akarás igényével. (L. még bővebben a IX. fejezet 3. c) szakaszát.) Erre ismert, de aránylag egyszerű példa:

Ha majd a bőség kosarából	}	T
Mindenki egyaránt vehet,		
Ha majd a jognak asztalánál		
Mind egyaránt foglal helyet,		
Ha majd a szellem napvilága		
Ragyog minden ház ablakán:	}	P
<i>Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,</i>		
<i>Mert itt van már a Kánaán!</i>		

(A XIX. század költői)

Másik jellegzetes altípusa felező tagolású, mint valami kibővített szentencia. Erre még rövidebb példa, másodrendű mellékmondat nélkül, csupán mellérendelt igenévi szerkezetekkel:

Illendőképen a ki nem tud beszélni	}	T
És fundamentomos magyarsággal élni,		
<i>Ki kellene minden olyant küszöbölni,</i>	}	P
<i>Nem kellene hagyni magyar nyelvet ölni.</i>		

(A régi jó Gvadányi)

Az utolsó sor itt akár külön versmondatnak is vehető, mégis szoros része a kis körmondatnak, hiszen éppúgy témája és tárgya a bevezető vonatkozó mellékmondat, mint a 3. sorbeli főmondatnak.

Jobban elkülönül a magyarázó folytatás a következő — zsenge ifjúkori — példában, azért ez inkább a rövid propozitumú típusba tartozik, és éppen ez a szónokiasság teszi számunkra dagályossá az egyébként is az epigrammatikus keretet kissé szétfeszítő, patetikus fogalmazású (de keserű humort éreztető) mondatot:

Égig emeljen bár a játszi szerencse kegyelme,	}	T
És legyen első rang rangom az isten után;		
S bár csak azért szüljön két India kincset özönnel,	}	P
Hogy büszkén ajakam mondani tudja: enyém! ¹¹²		
Durva faalkotmány! emléked nem leszen irtva	}	P
Szűmből s akkoron is hajlik öledbe fejem;		
[Hisz te az inségnek mikor éje boronga körültem,		
S hervasztott a bú: balzsamos enyhet adál.]		(Az órágyhoz)

Mégis érezhette Petőfi — s úgy érezzük mi is —, hogy a kétsoros P túl szónokiasan zárná a mondatot, ezért a lendület hevében (és formai kiegészítésként is) pontosvessző után folytatja a mondategészletet. Ha a szögletes zárójelbe tett két sort nem tekintenénk külön versmondatnak, akkor a P folytatása volna, és így a teljes mondat a felező arányban tagolt körmondatok típusába tartozna.

Bonyolultabb szerkezetű, igazi körmondat ez a szerelmi érzés bonyolult mélységeit is tükröző, szintén 44-ből való, az előbbi négy sornál csak 1—1 szótaggal hosszabb önálló vers:

Ha e sötét betűk, a miket itt leírok,	}	T
Lennének a balsors, a mely tán téged ér:		
<i>Elvetném tollamat, nem írnék, bárha lenne</i>	}	P
<i>Minden vonásomért egy-egy ország a bér.</i>		

(Cs. E. kisasszony emlékkönyvébe)

Nagyobb terjedelmű, de egyszerűbb szerkezetű felező racionális körmondat A gólya 8. versszaka:

Mikor tél multával fejér hó-subáját	}	T
A föld levetette,		
S virággal zsinórzott sötétzöld dolmányát		
Ölté föl helyette:		
Akkor az én lelkem is felöltözék új,	}	P
Ünnepi ruhába,		
S gólya-várni néha elballagtam egész		
A szomszéd határba.		

A T is, a P is két kapcsolatos, tehát mellérendelt tagmondatból áll, másodrendű mellékmondat az egész körmondatban nincs. A felező szerkezet itt egyszeri ténymegállapítást fejez ki, de egyúttal derűt, nyugalmat is azáltal, hogy hosszú, de nem túl hosszú téma előzi meg az ugyanilyen terjedelmű propozitumot. Ez a nagy lélegzetvétel és a racionális forma megnyugvást, felszabadulást éreztet az előző versszaknak négy emocionális versmondatból álló, tehát szaggatottabb, tördeltebb, szorongó, bús érzéseket kifejező felépítése után. A tartalmi ellentétet formai váltás kíséri a strófaszerkezet keretein belül. Azonkívül a csapongó, változatos mondatépítésű költeménynek ez a közepe (voltaképpen második felének első versszaka): hatalmas, megkönnyebbült sóhajtás a gólyához fűződő élmények és érzések elsorolása közben.

Ehhez hasonló szerkezetű, de körülményesebb A helység kalapácsa következő mondata, amely a T második mellérendelt mellékmondata után még egy — újabb mellékmondatokkal bővített — közbeszúrt magyarázó jellegű értelmezőt is tartalmaz:

Miután a vitéz Csepü Palkó
 Az orra alatti nyíláshoz
 Emelte a kancsót,
 És miután mértékletesen
 Egyet kortyanta belőle:
 (Körülbelül annyit,
 A mennyivel öt vagy hat ürgét
 Lehetne kicsalni lyukának
 Mélységeiből,)

T

Annakutána
*Fölnéze az ég tájéka felé —
 A kemenczetetőre,
 S ilyféle szavakkal
 Terhelte meg a levegőnek
 Könnyű szekerét,
 Hogy szállítsa azokat
 A derék hangászi fűlekbe:*

P

A klasszikusan formált, patetikus hangvételű körmondatot nem csak a dagályos fogalmazás teszi komikussá, hanem az említett zárójeles közbeszúrás is, mely szinte kipukkasztja a nagyra felfújtt léggömböt, s még az is fokozza a nagy hang, az arányosan feszített forma és a jelentéktelen tartalom közti ellentmondás humorát, hogy folytatásaként póriasan rövid idézet következik.

b) A romantikus körmondattal vagy tiráddal példaként sokat idézett versrészletnek csak első része egyetlen versmondattal:

Ha majd minden rabszolga-nép
 Jármát megúnva síkra lép,
 Pirosuló arccal és piros zászlókkal
 És a zászlókon eme szent jelszóval:
 »Világ szabadság!«
 S ezt elharsogják,
 Elharsogják kelettől nyugatig,
 S a zsarnokság velük megütközik:

T

Ott essem el én,
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjúi vér ki szívemből

} P

(Egy gondolat bánt engemet...)

Eddig tart a versmondat, hosszú témával, jóval rövidebb propositummal. Ez a rész tehát forma szerint klasszikus körmondat volna, ha nem volna értelem szerint közvetlen folytatása. De nem ponttal, hanem vesszővel végződik. (Vö. ZOLNAI B. 1929. 24.) A vessző utáni *S* kötőszó új versmondatot kezd, új mellékmondati témával induló alárendelő mondat-szerkezettel. A mondategészhez — és így a teljes körmondathoz — ez a versmondat is hozzátartozik, akárcsak a további két, ugyancsak vessző utáni (és sor eleji) *S* kötőszóval kezdődő versmondat. A négy versmondatból álló körmondat tehát a következő felépítési sajátságokat mutatja:

1. Legnagyobb szakasza a nyolcsoros témából és háromsoros propositumból álló racionális formájú versmondat; a T—P tagolás és ennek vonzási köre szerint e 11 sor után van a mondategész fő metszete.

2. Ezt az osztást keresztezi a körmondathoz versritmikai és mondat-prozódiai szempontból legfontosabb metszete, mely a hosszú témát és utána következő propositumát választja el. A P hozza a ritmusváltást, a méltóságteljesebb jambusok után az izgatottan lüktető anapestusokat, és ez a lüktetés nem áll meg a versmondat végén, hanem a hozzá csatlakozó további versmondatokban is tart, a teljes mondat végéig.

3. Nem közvetlenül, de lazább ráértéssel az *S* kötőszóval kezdődő tagmondatok is tekinthetők a hosszú témához tartozó propositum — és egyúttal a hosszú feltételes (időhatározói) mellékmondathoz tartozó főmondat — részének, toldásszerű kiegészítésének.

4. Ha ezeket a toldásszerűen csatlakozó versmondatokat is a körmondathoz számítjuk, felező arányú racionális formát kapunk.

5. A szorosabb értelemben vett versmondatok a csökkenés rendjében követik egymást: 11 sor, 3 hosszú sor, 3 rövidebb sor, 1 sor. Ez az arány magában foglalja a felhevülést a tetőpontig, majd az életerő rohamos fogyásának az elvérzéstől a teljes halálig való elképzelését.

Ez a lendületesen előrevivő és mégis bizonyos szimmetriát alkotó hatalmas mondat beleépül az egész költeménynek sokszorosán kimutatható szimmetriájába, melynek középpontjában, azaz közvetlenül a

felezővonala előtt a *Világszabadság* és *Elharsogják* szavak állnak, mint LUKÁCSY (1967. 8—9) részletesen elemzi.

„Az örült”-ben, melyet KARDOS a tirádaalakzattal kapcsolatban említ, nem találni hosszabb mondategézet. Leghosszabb teljes mondata a befejező:

Még várok holnapig; |
Ha *holnap sem lesz* a végítélet:
Beások a föld közepéig,
Lóport viszek le,
És a világot a
Levegőbe röpítem ... | hahaha!

Rövid mellékmondati téma, hosszabb összetett főmondati propozitum. Legfeljebb annyi benne a tirádaszerű, hogy a főmondati szakaszban három tagmondat csatlakozik egymáshoz. Ezek azonban olyan szoros vonatkozásban vannak a bevezető feltételes mellékmondatokkal, hogy egy versmondatba tartoznak. Az egész alakzatot keretszerűen foglalja egybe, mintegy kiegészíti két tagolatlan mondat. Az elől álló teljes szerkezetű (T—P viszony szempontjából alig tagolható) versmondat a hosszabb mondatszerkezet időhatározóját vetíti előre, mely a mellékmondati téma P² altagjában ismétlődik. Az egész mondat végéhez pedig indulatszó kapcsolódik mint (külön versmondatnak is tekinthető) szómondat; értelmileg azonban ez is inkább csak a propozitum része.

Egészen más jellegű a Világosságot! c. vers befejezése előtti hosszú mondat:

De hátha úgy vagyunk,
Mint a fa, mely virágozik
És elvirít,
Mint a hullám a mely dagad,
Aztán lesimúl,
Mint a kő, melyet fölhajítanak,
Aztán lehull,
Mint a vándor, ki hegyre mászik,
S ha a tetőt elérte,
Ismét leballag, |

S ez így tart mindörökké: |

Föl és alá, föl és alá . . .

Ez a mondategész egy hosszú (tíz soros) aktuális tagolás nélküli versmondatból, egy egysoros racionális kijelentő mondatból és egy olyan egysoros, aktuális tagolás nélküli mondatból tevődik össze, melyben egy mellérendelt határozókból álló szerkezet megismétlődik. A hosszú mondatnak még a mondatfaja sem egyértelmű. Formailag kijelentő ugyan, hiszen három ponttal végződik. A *hátha* határozószónak azonban kijelentő mondatban is van olyan szerepe, hogy a kijelentést bizonytalanná teszi. Nem úgy, mint a *talán*, *esetleg* és ezekhez hasonló jelentésű módosító határozószók, melyek a kijelentésnek csak igazságértékét módosítják; a *hátha* a kijelentésnek nem csak igaz, kétségtelen voltát, hanem kijelentés voltát is bizonytalanná teszi, tehát a mondat modális alapértékét változtatja meg. Beleérezzük a félbemaradt kérdést, azt, hogy voltaképpen (s ezt sugallja a *ha* kötőszói elem) feltételes mellékmondatlal van dolgunk, melynek végéről elmarad a főmondat. A mondat az önállósult mellékmondat grammatikalizálódott fajtája.

Az *ugy* határozószó, mely P értékű, ha a *vagyunk* igét témának tekintjük, négy kötőszós hasonlító szerkezetre utal. Ezen a főnév központú szerkezeten belül a jelző mind a négyszer racionálisan formált másodrendű vonatkozó mellékmondatban van kifejezve, mégpedig úgy, hogy propozitumán belül mellérendelő halmozás van, háromszor rövid utótaggal, negyedszer feltételes (harmadrendű) mellékmondatlal kezdődő hosszabb utótaggal. A tagolatlan formán belül az alárendelt racionális formának ez a ritmikusan ismétlődő, majd növekvő áradása adja az egész mondatformának a tirádajelleget. A halmozott hasonlatokba racionális formában rejtett, eltűnődést kifejező képek sorozatából végül előbújik az általánosító, gondolati tartalmú, de szintén rövid témájú önálló racionális tagmondat: „S ez így tart mindörökké”. A *hátha* bizonytalanná tevő hatása azonban ide is átsugárzik, sőt tovább, a mondategészet végző három pontig. Az elvont gondolatot ugyanis még egy mozgásképet megjelenítő tagolatlan versmondat követi az *így* névmási határozószó illusztrációjaként.

Amit KARDOS Tibor (ZOLNAI Béla nyomán) ezenkívül tirádának nevez, az sokszor csak stilisztikai, hangulati szempontból egység, nem mondatta-

ni szempontból. Csupa mellérendelő halmozása a tagmondatoknak még nem körmondat. Nagy szerepe van a mű formai felépítésében, de nem tartozik részleteiben jelenlegi kutatásunk keretei közé.

c) Ide tartozik azonban még néhány hosszabb mondat, amely nem fér bele a körmondatok szokásos osztályába.

A klasszikus körmondat rövid propozitumú változatához hasonlít a következő körmondatszerű alakulat Az országgyűléshez c. költeményben:

Hol ez nincs meg, bár máskép mindenek	}	T
Eláradó bőségben termenek,		
S bár az utósó szolga és a pór	}	P
Zsebébül aranyat marokkal szór:		
Azon nemzetnek <i>még sincs semmije,</i>	}	P
Azon nemzetnek <i>koldus a neve.</i>		

Ahhoz, hogy valódi körmondatnak tekintsük, hiányzik viszonylagos zártága. Bevezető helyhatározói mellékmondatának névmási alanya miatt magában nem állja meg a helyét, nem érthető. A vers folyamatában mégis a körmondatok komoly pátoszat sugározza, hiszen ott az előzményből világos, hogy a sajtószabadságról szól. Esztétikai és retorikai hatását fokozza, de önállóságát szintén csökkenti az ellentétet tartalmazó, hasonló felépítésű, de rövidebb mondatnyi folytatás:

S hol ez megvan, bár rongyban jár a nép,	}	T
Nyomorg, tengődik mindenfélekép:		
Azon nemzet <i>gazdag végetlenül,</i>	}	P
<i>Mert a jövendő't bírja örökül.</i>		

Petőfi zsengei közt találjuk a szónoki pátosossal fogalmazott Honvágyc. verset, amelynek egészére jellemző a körmondatos stílus. Mindjárt kezdő mondata párhuzamos időhatározó szerkezetekkel indul mint témával, hogy a hosszú propozitumon belül újabb ráduplázásokkal (*feléd* ismétlése, kettős megszólítás) ékítse az egyébként nem bonyolult szerkesztésű, egyetlen mellékmondatból bővített, különben inkább csak jelzőkkel zsúfoltá tett racionális formájú kijelentést:

Borúnak éjjelén, derűnek hajnalán		T
<i>Feléd siet remegve bús</i>	}	
<i>Pillantatom, mindig feléd, arany kalász</i>		
<i>Hazája, boldog róna, hol</i>		P
<i>Csókolva ölelkeznek Csepel mezőivel</i>		
<i>Dunának ezüst hullámai.</i>		

E vers befejező mondata tirádaszerű: négy mellérendelt tagmondatból (ill. tömbből), tehát négy versmondatból álló nagy (15 és fél soros) mondategész. A három első versmondat racionális tagolású; ezek közül a második (óhajtást kifejező felszólító) mondat felépítése hasonlít a klasszikus körmondathoz:

s a szelid halál,		
A szenvedések altatója, hogyha jő		
S átszenderíti lelkemet		T
Egy boldogabb világba: <i>harsogó Duna!</i>		
<i>Kiszendedett porom fölött</i>		P
<i>Te mosd a zöldelő hant bársony pázsitát.</i>		

Emocionális sorrendű A haraghoz c. verset kezdő kérdő mondat, ha a megszólítást hosszú racionális értelmezőjével együtt témának tekintjük:

<i>Kiapadsz-e, harag,</i>		P
<i>Te zuhatagos</i>	}	
<i>Vad bércezi patak,</i>		
<i>Mely zúgva rohantál</i>		T
<i>A mélybe, s vetettél</i>		
<i>Szilaj habokat . . .</i>		

Befejező mondata kijelentő és racionális formájú, de tartalma fenyegető, és ezt fejezi ki — a megszólító funkción kívül — a mondat végi, sőt már a T végére szabálytalanul odatett felkiáltójel is:

Ha majd oda ér	}	
Haragom pataka!		T

*Megnőve folyammá
Ugy fog lezuhanni
Elleneidre, hazám,
Mint a feneketlen
Örvénybe a féktelen
Niagara!*

P

A September végén befejező mondata a tirádaszerű, áradással zsúfolt körmondatfélékkel rokon. A versszak két versmondatból áll: egy kétsoros felező racionális tagolásúból és egy hatsoros racionális tagolásúból; ez utóbbi, az egész költemény fő gondolatát kifejező, nagy lélegzetű mondat egy szótagnyi témához kapcsolva sorakoztatja a majdnem hat sornyi propozitumot: a rövid alanyra vonatkozó hosszabb állítmányi szószerkezet nem ér véget az első állítmányi szakasszal („feljövök érte a síri világból Az éj közepén”), hanem újabb állítmányi szakasszal, majd két hosszabb (vonatkozó mellékmondatokkal is bővített) igenévi szerkezettel egészül ki. Ezek a toldások mint P értékűek a P tartozékai, azt teszik hosszabbá, nyújtják majdnem versszaknyivá. Tartalmánál és a befejező sor hármas határozójánál fogva patetikus, de a rövid témájú, hosszú propozitumú racionális forma chhez hozzáad egy rejtett többletet: megéretteti a költő mély belső eltűnődését szerelmének belülről tekintett és szavakkal alig kimondható erejéről.

A hosszú versmondat mellérendelő viszonyban követi ugyan a rövidebbet, de az első sorbeli feltételes mellékmondat némileg a hatsoros versmondatra is vonatkozik, esetleg felfogható az egész versszak témájaként:

Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,	T	Esetleg:	T
<i>Fejfámra sötét lobogóul akaszd,</i>	P		
Én <i>feljövök érte a síri világból</i>	T	}	P
<i>Az éj közepén, s oda leviszem azt,</i>	P		
<i>Letörlni véle könyűimet érted,</i>			
<i>Ki könnyeden elfeledéd hivedet,</i>			
<i>S e szív sebeit bekötözni, ki téged</i>			
<i>Még akkor is, ott is, örökre szeret!</i>			

*

Még inkább e dolgozat keretébe tartozik az igazságértéknek mint logikai mondattani fogalomnak megvilágítása, állandóan szemmel tartva, hogy a pusztán értelmi logika kategóriái egy költői mű elemzésében nem elegendők, hanem azt ki kell szélesíteni affektív logikává.

XII. FŐMONDAT ÉS MELLÉKMONDAT KAPCSOLÁSA

(AZ IGAZSÁGÉRTÉK ÉS FÜGGÉSE AZ AKTUÁLIS TAGOLÁSTÓL)¹¹³

1. Közvetlen és módosult igazságértékű mondatok

A mondatnak azt a predikatív viszonyra épülő kéttagú típusát, melyet a logika — régebben *ítélet*, újabban inkább *kijelentés* néven — egyik alapegységének tekint, a terminológia egyértelműsége végett tételnek fogjuk nevezni.

Arra a várható ellenvetésre, hogy a logika nem mondattípusokkal foglalkozik, utalhatunk a logika történetére, elsősorban kezdeteire, ARISZTOTELÉSZ Organon-jára, ahol az 'ítélet' és a 'mondat' fogalma még nem különült el, de jó lesz figyelemmel lenni arra is, hogy sokszor a logika sem fejezi ki másképp a gondolati egységeket, mint nyelvi formában.¹¹⁴ Az újkori logikák nagy része elhatárolja ugyan az ítéletet mint gondolati egységet a neki megfelelő nyelvi formától, a kijelentő mondattól, de valójában az ítéleteket is főleg nyelvi formájukban vizsgálja. Utalnak ugyan a logikák a közlési formától való elvonatkoztatásra, de legkézzelfoghatóbban úgy mutathatjuk be az ítélet és a mondat közti különbséget, ha a mondat alakjában kifejezett ítéletet lefordítjuk más nyelvre. „La terra *si muove.*” = „A föld *mozog.*” Ez két különböző mondat. Ami bennük azonos, az éppen a gondolati tartalom, amelyet különféle koncepciójú logikák is ítéletnek neveznek. PAULER Ákos logikai fejtegetéseiben határozottan elkülönül a tiszta fogalmi (nála „tiszta logikai” vagyis idealisztikusan elképzelt „dologi”) viszonyt tartalmazó tétel és a tudatos állásfoglalást tartalmazó ítélet. Ennek mintájára — anélkül, hogy azonosítani kellene magunkat PAULER objektív idealizmusával — nevezhetjük tételnek a tiszta, a módosító határozóktól függetlenül tekintett predikatív szerkezetet (olyasféleképp, mint az algebraiban valamely számnak előjel nélkül tekintett „abszolút értékét”).

H. MOLNÁR I. fejtegetéseihöz (1968. 9), ahol GOMBOCZ mondatfelfogását azzal jellemzi, hogy „nem lát lényeges különbséget az *emberek* szó és az *Emberek!* felszólítás között”, azt fűzhetjük hozzá, hogy az ilyen egytagú mondat formálisan csakugyan közelebb áll a szóhoz, mint a mondathoz; de még azt is hozzá kell tennünk, hogy az ilyen egyszavas mondatok funkcionálisan valóban mondatok, de nem tételek. A tétel szükségképp predikatív szintagma, a mondat csak egyik tipikus válfajában az. GOMBOCZ nem a szót és a mondatot választja szét, hanem a szót és a szintagmát. A különbséget végső elemzésben SZABÓ Dénes (1955. 383—4) is így látja, csak más terminológiát használ: nyilatkozatnak nevezi azt, amit (RIES, PAIS és mások nyomán) mondatnak nevezünk, a *mondat* szót pedig kb. a most ismertetett 'tétel' értelemben használja. Amikor a tagolatlan mondatok egyik típusát, a kihagyásos mondatokat (pl. az alanytalan igéből álló egytagú mondatokat) visszavezeti a kéttagú mondatra (1955. 269), GOMBOCZ nyomán rövid történeti fejtegetést ad, mely azonban egyrészt igen vitatható, másrészt nem érinti az ilyen mondatok mai nyelvi tagoltságát. Magyarázata csak annyiban hasznos, amennyiben rávilágít: a kéttagú mondattal (szinonimikusan) egyértékű tagolatlan mondat a könnyen odatehető kiegészítéssel, ráértéssel vagy szinonimikus átalakítással formálisan is tétellel alakítható, tehát tételyszerű kijelentésnek tekinthető. Pl.: *Járok* (\approx *Én járok*); *Villámlik* (\approx *Villámlik az ég v. Most villámlik*); *Úgy van* (\approx *Ez úgy van*). Ezeket SZABÓ a (kihagyásos) tagolt mondatok közé sorolja. A *Jaj!* típusú, valóban tagolatlan és tagolttá könnyen át nem alakítható mondatokat nem sorolja a tagolt mondatok közé. Ezek nem is tekinthetők tételeknek. — MAJTYINSZKAJA (1960) a két tagolatlan mondatípust két különböző helyen tárgyalja. Az egyik helyen (107) az olyan tagolatlan mondatokról szól, amelyek felkiáltó vagy felszólító értékűek, a másik helyen (214) olyan egytagú mondatokról, melyekben az objektív logikai szerkezetük szerinti alany nincs kitéve: általános, ill. határozatlan alanyú kijelentő mondatokról. Ez utóbbiak átalakíthatók tételekké (mondhatni: tételt rejtenek magukban), de nem tételek. De amit H. MOLNÁR (1968. 9) tulajdonít neki: hogy az ilyen mondatnak egyetlen tagja ugyanazt a predikatív viszonyt fejezi ki, amelyet a kéttagú mondat két tagja — sehol sem találok.

A tétel és a görög ($\alpha\phi\omicron\alpha\nu\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$) λόγος viszonyára lásd még ELEKFI 1957. 101—7; SCHMIDT 1956. 26.

Ha egy tétel önmagában kijelentő mondat, akkor lehet igaz vagy téves, tehát többnyire van valamilyen igazságértéke. (Az ún. performatív mondatokban nem beszélhetünk igazságértékről. Pl.: *Megigérem, hogy holnap ott leszek*. L. AUSTIN 1962. 4—11; 1970. 18—9, 39—45.) A tételek mint kijelentések, azaz viszonylag egyszerű nyelvi jelkapcsolatok, jelentéssel bírnak (sokszor tényábrázolást is tartalmaznak), a közlés eszközeiként pedig a legszigorúbban objektív közlések közé tartoznak. (L. az V. fejt. ábráját.)

A nem kijelentő mondatok elemzése nem történhet az ábrázolás síkján, mert a szubjektív közlések közé tartoznak, bár igen sokszor van bennük ábrázolás, sőt a felkiáltó mondatok némely típusa (a nem valódi felkiáltóké) elsősorban ábrázoló. Nem tételek az egyszavas tagolatlan mondatok sem, tehát nincs értelme bennük az értelmi viszonyulás

(alany—állítmány viszony és ennek érvényességére vonatkozó szubjektív állásfoglalás) síkján modalitást keresni.¹¹⁵ De ezeknek is van valamilyen — az igazságérték alább részletezendő módosulásaival többnyire párhuzamos — közlési értékük. Ezt, hogy megkülönböztessük a mondatrészek egymáshoz viszonyított fontosságbeli értékétől, közlésaktusértéknek nevezzük. (Ilyen értelemben igaz vagy hamis voltuk iránt is próbálhatunk tájékozódni, mint TÖRÖK Gábor írja: 1974b. 47.)

Ha a tétel nem önmagában áll, hanem más nyelvi elemektől függővé téve, akkor sok esetben nem beszélhetünk igaz vagy téves voltáról, hanem — ha a mondat fajtája kijelentő marad — csak az egész mondat (vagy önálló mondatrészlet, tagmondat) igaz vagy téves voltáról és arról, hogy a tétel igazságértéke hogyan módosul egy-egy nyelvi jel (pl. módjel, módosító határozószó stb.) vagy jelkapcsolat, mondatrészlet (pl. tagmondat, főmondat) hatására. Ez a tétel (logikai) modalitása.¹¹⁶

a) Nem elemezve most az idő- és módjelek által kifejezett modalitást, sem pedig azt, hogy a tétel logikai értelemben vett alánya és állítmánya a mondatban sokszor más mondatrészek kapcsolatával van kifejezve, ilyen, viszonylag egyszerű példát adhatunk Petőfitől a közvetlen igazságértékre: „Színészszé lettem.” (Első szerepem) A megtörténtséget mint tételt itt egy önálló mondat egész fejezi ki. Nincs okunk kételkedni, hogy a mondat tartalma megfelel az objektív valóságnak. Ilyen mondatot azonban Petőfi első költői éveiben, a lírai szerepjátszás korában keveset találunk. — Szubjektív érzést is kifejezhet a költő objektív közlés formájában, akár racionális formában is: „ez Ábrándos hang jól esik nekem.” (Alkony) Vagy objektív tényt közöl, de egy vagy több szónak, szókapcsolatnak nem elsődleges, hanem átvitt jelentését, megszemélyesítést, metaforát, költői képet használva. Pl.: „a kard s az ágyú Helyett most eszmék küzdenek” (Rongyos vitézek). Ezeknek mint mondatoknak szintén közvetlen az igazságértékük, csak tartalmuk vagy nyelvi kifejezésmódjuk szubjektív. Ilyen igazságvonatkozású mondatok már gyakoribbak Petőfinél, főleg a Felhők korszaka után.

Ha nem csupasztatjuk le a „tétel” fogalmát az általános igazságokra, akkor mondhatjuk, hogy az ilyen mondatok tételszerűek, vagyis nulla fokú modalitást tartalmaznak (H. MOLNÁR 1968. 11; vö. BALLY 1944. 216), bizonyosságot fejeznek ki. A bizonyosság még nem azonos az objektív igazsággal. Csupán azt jelenti, hogy a tétel a beszélő tudata és szándéka szerint igaz; KIEFER (1976b. 225—7) szerint: a beszélő világában igaz. Ez a fajta (szubjektív) igazság megvan a tévedésben is, melyet a következő szakaszban érintünk. Az igazságnak

ezek a vonatkozásai közvetlenül nem érdeklik a mondattant, mégis érintenünk kell őket, hogy kellő megvilágítást kapjanak a további — az esztétikát, ill. a mondattant is érintő — fejtegetések.

b) A kijelentés igazságértékén nem változtat az, ha utólag kiderül, hogy a kijelentés nem felel meg a valóságnak, hanem tévedés. A kijelentés megalkotója közvetlen igazságértékűnek szánta, de a címzett — azonnal vagy később — rájön a kijelentés téves voltára. Aki téved, az rosszul ismeri a valóságot. Az a tény, hogy egy kijelentés a szöveggörnyezettől függetlenül igaz-e vagy téves, nem a mondattanra, nem is a logikára tartozik, hanem a valóság helyes ismeretére. Ezzel pedig többek közt a szaktudományok foglalkoznak, az általános elveket rendszerező ismeretelmélet segítségével.¹¹⁷

c) Ugyancsak nem nyelvészeti, nem is logikai vizsgálódás tárgya a hazugság, vagyis az olyan hamis kijelentés, melyet a feladó (pl. beszélő) annak a tudatában nyilvánít érvényesnek, hogy ellentmond a valóságnak, azzal a céllal, hogy a címzettet félrevezesse. A hazugságon és a tévedésen alapuló mondat igazságértéke azonos: határozottan negatív, vagyis téves, ezért a hallgató szempontjából a hazugság igazságértéke (mint a tévedésé is) — amíg meg nem tudja a valóságot — „igaz”. A feladó közlési magatartásának vizsgálata ezúttal inkább a lélektan, megítélése, értékelése pedig az etika területére tartozik.

E dolgozatban nem célunk Petőfi tévedéseit kikutatni. Hazugságon pedig nem volna ildomos rajtakapni őt, aki az egyenességet vallja egyik fő jellemvonásának, kivéve az olyan helyet, ahol önmagát leplezi le: „Mert fiának kedvez a szerencse” (Távolból). De ebben a mondatban a tételnek más, valóban nyelvi, mondattani szempontú igazságvonalozásai is vannak, hiszen ez mondást jelentő igének alárendelt okhatározói mondat. Ezekről a vonatkozásokról e fejezet 3. részében lesz szó. Az objektív hitelességre nézve azonban nem teszünk föl kérdéseket, mint MARTINKÓ (1973. 22—63).

Ha pedig olyan közvetlen igazságértékűnek értelmezett mondattal kapcsolatban merül fel a tévedés vagy a hazugság kérdése, mint a Félégyházán kelt vers sokat idézett sora: „*Ez a város születésem helye*” (Szülőföldemen), akkor ILLYÉS Gyulára hivatkozva (1949. 10) áttehetjük az egész ügyet az f) szakaszban tárgyalandó költői igazságú mondatok csoportjába.

d) Vannak ugyanis az igazságértéknek olyan módosulásai, melyek még innen vannak a logikai és nyelvi elemzés illetékességén, de már túl vannak az ismeretelmélet és az erkölcsstan problematikáján, vagy éppen csak érintkeznek velük. Mindennapi társalgásunkban és a nyelvi művészetekben (irodalomban, színjátszásban, énekben, népköltészetben stb.) egyaránt nagy szerepe van a mondatok igazságértékével való játéknak.

Legközönségesebb fajtája ennek az igazsággal való játéknak az áprilisi tréfa, az ugratás: a beszélő szándékosan mond olyan tételt, amelyről tudja, hogy valótlansága előbb-utóbb ki fog derülni. Kíváncsi a hallgató hiszékenységre, hogy azon, majd a tétel tévességének felismerésén jót nevetessen, esetleg a hiszékeny hallgatóval együtt. Ilyesféle tréfa van a Levél Arany Jánoshoz c. költemény felszólító mondataiban, majd a következő (kissé gúnyba játszó) kijelentéseiben: „Meghajtom fejemet, szépen mosolyogni tanúlok. Nyájas szófogadás, kígyó-csúszásu hizelgés Lesz kenyerem”. De nyomban le is leplezi a tréfát, hogy átcsapjon a legkomolyabb hangnembe.

Nem valótlanságon, csak kétértelműségeen alapul az olyan vers csattanója, mint Hozzá, Ismét könny!

e) Nem a nevetés és nevetetés, hanem a művészi elképzeltetés, gyönyörködtetés a célja az igazságértékkel való játék másik hatalmas területének, aminek a mese a legsajátosabb képviselője. Ide sorolhatjuk mindenféle költött elbeszélésnek minden mondatát, akár hihető (mint A helység kalapácsa), akár hihetetlen a tartalmuk (pl. A nap házaselete, Legenda, János vitéz), kivéve ha az igazságérték más módosulásai is érvényesek rájuk (mint pl. a tréfák, ironikus megjegyzések, idézetek). Itt egy pillanatra sem igyekszik a beszélő, az író a hallgatóval, olvasóval elhitetni, hogy igaz, amit mond, — hanem azért egy képzelt valóságon belül összefüggnek egymással és ahhoz viszonyítva igazak ezek a mondatok. Egyes műfajok szerint különböző árnyalatú az ilyen mese-mondatok igazságértéke, más pl. egy gyermekmesében, mint egy történeti elbeszélésben. A költő nem az objektív valóságot ábrázolja, hanem új valóságot teremt, képzel el. (Vö. KAYSER 1956. 14; a költői alkotás csíráiról, a beszédről, a beszédműről mint alkotásról szólva és a nyelv, a beszéd történetére hivatkozva kissé elmossa az igazságérték szerinti különbséget TAMÁS Attila: 1972. 68—9; később azonban kifejti a csodahiten alapuló kezdetlegesebb és e hit elmaradása utáni fejlettebb

költői mondatok közti különbséget: i. m. 132—6. A költeményként való elfogadtatás és elfogadás által a költői mű mondatainak közvetlen állító funkciója semlegessé vált, mint HUSSERL nyomán TÖRÖK Gábor kifejti: 1974b. 46—7.) Reálissá válik a csodálatos jelenés is, ha látomásként beszéli el, pl.: Tizenkettőt ütött az óra... Az igazságértéknek ezeket a változatait a költői magatartással jellemezhetjük. A költői alkotás relatív igazságértékű mondatai mögött az irodalombúvár persze kutathatja az objektív igazságot, de ez nagy részben az irodalomtudomány, kisebb részben az irodalmi stilsztika feladata. Ez utóbbi az irodalmi esztétikával együtt elsősorban azt vizsgálja, milyen erővel tudja elhithetni az író a képzelt valóságot.

Petőfi első versei közt alighanem ilyen kis költött történetek: Két vándor, Furcsa történet, Farkaskaland, Lopott ló, Halvány katona, Fürdik a holdvilág az ég tengerében... A csaplárné a betyárt szerette... (Némelyiknek — mint az utóbbinak is — talán valóság az alapja, de az objektív tárgyi igazság és a költői igazság Petőfinél sokszor nehezen választható szét.)

f) Nem csak a külső valóságot lehet mondatokkal elképzeltetni, hanem maga a beszélő is képviselhet más személyt. Ez a szerepjátszás a színjátszásnak elsődleges velejárója, de a lírai költészetben is nagy jelentősége lehet, mint éppen Petőfinél, akinek nyilvánosság előtti költői pályáját HORVÁTH János szóhasználata szerint a „lyrai szerepjátszás kora” nyitja meg (1926. 29—115). Ezeknek a szerepjátszó verseknek az igazságértéke nem közvetlenül Petőfire vonatkozik, hanem arra a zsáneralakra, akit — akár felismerhetően kifejezve, akár burkoltan — megjátszik a bordal, népdal, helyzetdal formájában.

Ahol nem árulja el világosan, hogy szerepet játszik, ott sokáig hihették, hogy a maga nevében ír: A borozó, Vadonban, Felköszöntés, Dínomdánom, Keresztúton állok..., Temetésre szól az ének... Ezek (vö. HORVÁTH i. m. 72—8) az alakoskodás, burkolt szerepjátszás költeményei; igazságértékük közvetett, mint a színpadi szerepé, de érzelmi tartalmuk többé-kevésbé közvetlen. HORVÁTH (i. m. 75) rámutat azokra az adatokra, melyek alapján nem Petőfi az alanya ezeknek a daloknak: Nem megyek én innen sehova; Síkos a hó, szalad a szán; Te szivemnek szép gyönyörúsége; Kis menyecske, szép kis menyecske; Esik, esik, esik. — Másutt a szövegbeli körülményekből mindjárt kiviláglik a szerepjátszás: Szeget

szeggel; Érik a gabona; Ki vagyok én? nem mondom meg . . . ; A szerelem, a szerelem . . . ; Kis furulyám szomorúfűz ága . . .

A nyílt szerepjátszás olyan, mint a színpadi szerep: a költő a vers címében megjelöli az alakot, akinek a szájába adja a verset, pl.: Szomjas ember tünődése, A magyar nemes, Az örült, Panyó Panni.

A szerepjátszás közléseleméleti jellemzését és Petőfi pályakezdő szakaszának HORVÁTH-féle megítélését lényegében nem érinti PÁNDI (1957) kritikája, aki csupán arra figyelmeztet: HORVÁTH János szemléletében erős nyoma van annak a felfogásnak, mely a szerepjátszást Petőfi egész költői pályájára, egyéniségére s ezzel együtt forradalmi verseire is kiterjeszti. Ilyesméről könyvünkben szó sincs, de nem is kívánok vele foglalkozni, hiszen sajátosan irodalomtudományi feladat. Problematikája azonban érintkezik a most következő jelenséggel, mellyel minden költői alkotás mondattani és igazságelméleti elemzésekor számolnunk kell.

A nem szerepjátszó lírai versek ugyanis, talán nem egészükben, de mondataik többségében szintén közvetett igazságértékűek. Túlzás, metafora, egy vagy több mondatra terjedő költői kép, allegória a költemények egy-egy (kisebb vagy nagyobb) részét sajátosan költői mondattá teszik. Ezek tartalmát nem szabad logikai értelemben közvetlen igazságértékűnek tekintenünk. A személyes versek közül aránylag több közvetlen igazságértékű mondatot tartalmaz többek között a Hazámban, Első szerepem, Távolból, Én. Kevesebbet: A Dunán (költői túlzások!), Jövendölés.

A költői mondatok igazságértékére is vonatkozik az, amit JAKOBSON a „nyelvi fikciókról” mond (1969. 260—1: A grammatika poétikája és a poétika grammatikája): „Ahol a közlendővel szemben a poétikai funkcióé az elsőség, ott az előbbi kisebb-nagyobb mértékben elhomályosul.” Az persze túlzás, amit SIDNEYTől idéz, hogy ti. a költő „sohasem állít semmit, következésképpen nem is hazudik soha”; a költői mondatok egy részére — mégpedig verstípusok szerint kisebb vagy nagyobb részére — azonban csakugyan érvényes ez. És ha így értékeljük át a mondatok logikai igazságértékét, akkor valóban találó BENTHAM fogalmazása: „a költő fikciói nem vádolhatók az őszinteség hiányával”.

Itt iktassuk be a Szülőföldemen c. versnek már érintett mondatát: „Ez a város születésem helye”. ILLYÉS (1949. 10) azt írja erről: „Neki van igaza, amikor később, dacolva az okmányok bamba adataival: a köznapi lélektelen igazsággal, ezt a várost vallja szülőföldjének . . . Lelke itt született meg és magyarnak született!”. Félégyházán hallotta az első magyar dalt, amelyre még emlékszik, tudata ott kezdett ismerkedni a

világgal; visszaemlékezve is azt a nyelvet vallja anyanyelvének, amelyen öntudata kifejlődött, nem pedig azt, amelyen édesanyja talán először szólt hozzá. Költeményben, lírai vallomásban mindig számolnunk kell a szavaknak és a predikatív viszonynak ilyen költői használatával, melyekben a mondatot nem objektív logikai értelmében, a szavakat nem tiszta tárgyi értelmükben, okmányyszerűen kell felfognunk, hanem abban az értelemben, amely az író tudatában első helyet foglalt el a mondat leírásakor. Ezt pedig nem dönthetjük el gépies logikai elemzés és száraz szótárhasználat segítségével, hanem csak mélyebbre ható szövegelemzéssel (melyet sokszor a közvetlen intuíció segít).

A költői mondat, mellyel közléseleméleti szempontból már az I. fejezetben foglalkoztunk, rokon a monológgal is: nincs igazi, meghatározott címzettje, a költő mintegy önmagának fogalmazza meg mondatait, persze többé-kevésbé azzal a céllal, hogy eljusson mindazokhoz, akik érdeklődnek iránta. Vannak azonban Petőfinek sajátosan monológyszerű, sőt önmagával párbeszédet folytató versei is: Merengés, Javulási szándék, Betegségemben.

A természetes kommunikációs mező módosulásával van dolgunk akkor is, ha a költő 2. személyben szólít meg (megszemélyesítve) egy tárgyat vagy elvont fogalmat: Hazámban, A Dunán, Két vándor stb. Nagyon sok versében él a költői megszólítás stilisztikai eszközével. (A Petőfi korabeli stilisztika régi hagyomány alapján a többi közt ezt a sajátos fordulatot is számon tartotta, pl.: BITNICZ 1837. Második rész 71.)

g) Az igazságérték bizonytalanságát, a kételyt, nem csak a VI. fejezetben tárgyalt módosító határozók szintaktikus eszköze fejezheti ki, hanem minden grammatikai eszköz nélkül az élőbeszéd hanglejtése is. (Vö. JUHÁSZ 1974. 233.) Ez persze az írott mondatban legtöbbször nem tükröződik; mégis van eszköz a határozatlanság írásbeli kifejezésére: a kijelentő mondatot szabályosan befejező pont helyett tett gondolatjelek. Ilyesmi van a Rabság c. töredék utolsó mondatában:

Rab a világ, igen, kezén-lábán bilincs. . .

Az volna lelkén is, hanem már *lelke nincs* — —

Vagy a Világosságot! c. vers végén:

E gondolathoz képest
*Meleg napsúgár a kigyó,
Mely keblünkön jégcsap gyanánt
Vérfagylalón végigcsuszik,
Aztán nyakunkra tekerőzik,
S torkunkba fojtja a lélekzetet* — — —

Ezek a gondolatjelek éreztetik, hogy a költő maga is elgondolkozik merész túlzásán. (Máskor a gondolatjel és a pontok halmozása nem fejez ki kételyt, hanem csak megállásra készítet, rendszerint mert fordulatot készít elő.)

Sajátos grammatikai eszköze a bizonytalanságnak az önállósult mellékmondat. Ez persze gyakran inkább óhajtást fejez ki, mint bizonytalan kijelentést. Pl.: „Ha te szívembe így a remény Zöldjét mártanád!” (Etelkéhez) Erre a kérdésre a XIV. fejezet A)3. szakaszában még visszatérünk.

h) A költői mondattal, a szerepjátszó mondattal és a mesemondattal egyaránt érintkezik az egész költeményen végighúzódó allegóriának minden egyes mondata. Ezeket a mondatokat másképp kell érteni, mint amit közvetlenül jelentenek. A mondatok együtt alkotnak egy képet, helyzetet vagy történetet, aminek valami rejtett értelme van. Néha az allegória szerepjátszással kapcsolódik (A kutyák dala, A farkasok dala, A szél), máskor a költő a maga nevében beszél ugyan, de mondatait allegorikusan kell érteni (pl.: A rab oroszlán, Múzsám és menyasszonyom). Az allegorikus megszemélyesítést a vers végén megmagyarázza, metaforává játssza át pl. a Két testvér, a Kard és lánc c. költeményben. Máskor mint álmodót beszél el, így függő igazságértékűvé teszi, és ez által a nyelvi keret által függővé téve illeszti be a reális tartalmú mondatok közé (A szerelem országa). Olykor gúnyos jellemzéssel párosítja (Okatootáia).

Allegorikus értelmű lehet egy-egy versrészlet is. Pl. megszemélyesítéssel párosulva a Téli éj 2. és 3. versszakában:

Közelg az éjféli. Fenn virasztva várom.
Akkor kisértet látogat meg, három;
Szent háromság, mely egykor vezetett:
A hit, a remény és a szeretet.

Nem élnek többé. Meggyilkoltatának.
De éjfelenként sírjokból kiszállnak,
S felém lebegnek halvány képeik,
S a régi szép időt emlegetik.

i) Az igazságérték sajátosan módosul az iróniában. A tévedésen, a hazugságon alapuló, a tréfás beugratást célzó mondatok, a mesemondatok objektíve egyszerűen nem igazak, a szerepjátszás, az allegória mondatai csak többé-kevésbé bonyolult áttétellel igazak; mindezzel szemben az ironikus mondatnak éppen az ellenkezője igaz. Az ilyen mondat tehát egyszerű áttétellel, a tagadás beiktatásával igaz. Élőbeszédben ezt a hangsúlyozás fejezi ki, szövegben csak a belső összefüggés. (Vö. SZATHMÁRI 1961. 440.) A Kedves vendégek c. versnek csaknem minden mondata ironikus a négy bevezető sor kivételével. Más gúnyos költeményben csak egy-egy mondat ilyen fordított igazságértékű: „És ez, hogy Ausztráliának Tözsomszédja, vajmi jó!” (Okatootáia) Másutt a ki nem tett, szarkasztikusan elhallgatott negáció a megszorító *csak* szónak kicsinylést kifejező értékére vonatkozik: „Miatta hét esztendeig szivá csak A börtönök dögvészes levegőjét, És csak fél századig Tartá vállán, mint Atlas az eget A nemzetiségnek ügyét” (Széphalmon). — Szerepjátszással párosul az irónia A magyar nemes-ben. A címben megnevezett zsáneralakot azzal jellemzi a költő, hogy szájába ad olyan mondatokat, melyeket a tipikus dologtalan nemes komolyan vesz, a költő — és vele együtt az olvasó — azonban inkább az ellenkezőjét hajlandó hinni: „*Munkátlanság csak az élet.*” „Ősi joggal, ősi házban Éltemet ha elpipáztam: *Mennybe visznek angyalok.*”

Persze a gúnynak nem egyetlen eszköze az igaz—téves ellentéttel való (a játéknál és a tréfánál komolyabb, maró értékű) szándékos visszaélés. A Pató Pál úr túlzásaiban (egészeiben és részleteiben) például nem találunk olyan mondatot, aminek éppen az ellenkezője volna igaz. A rosszálló szavak és kifejezések halmozása, a nevetségessé tevés a megbélyegzés kedvéért (vö. SZATHMÁRI i. m. 511) olyan eszközei a gúnyos stílusnak, amelyek nem az igazságérték közvetlenségén vagy közvetettségén alapulnak.

Mindezek közül a módosulások közül a legutóbbi, a tagadás gúnyos elhallgatása tartozik leginkább a logikai mondattanba.¹¹⁸ (Hogy miért használ valaki ironikus mondatot, az a beszédlelektant érdekli, az pedig, hogy mi a kifejező értéke, a társaslelektant, a stilisztikát és az irodalmi esztétikát.)

Azt hiszem, az igazságérték módosulásainak felsorolt típusai eléggé szemléltetik, hogy a mondatok kettős kategorizálása (ítéletyszerű és költői mondatra) nem elegendő. Ezzel felelhetünk TAMÁS Attila kérdésére is (1972. 186. 69. j.): egy dokumentumregény vagy a Puszták népe mondatai e két típuson kívül számos átmeneti, kevert kategóriához tartoznak, olyanokba is, melyeket könyvünk jelen fejezete fejt ki valamelyest.

2. Az idézés, az idézetviszony

Bővebben foglalkozunk az igazságérték olyan módosulási formájával, amelynek határozott nyelvi eszközei vannak. Az idézés az a mondatkapcsolási forma, amelyben az egyik mondat tartalma arra vonatkozik, hogy a szomszédságában — néha kissé távolabbi környezetében — levő (élőbeszédben: hangzó) egy vagy több mondatot a beszélő (ill. író) nem aktuális közlésként, sokszor nem a maga nevében, hanem másnak a nevében mondja, vagy ha olykor a maga nevében, akkor is egy másik (néha nem is elhangzott, csak elképzelt) nyilatkozatot ismételve.

Az idézés lényegét — az ÉrtSz., a MMNyR. és más korábbi nyelvtani szakmunkák meghatározását szűknek tartva — TÖRÖK Gábor (1972) írja körül részletesen, miközben kitér a valóságos és elképzelt, fiktív vagy éppen tagadott közlésre vonatkozó változataira. Az idézetnek eszerint nem az a legfőbb jellemzője, hogy másnak a nevében mondott mondat (mint magam is véltem: ELEKFI 1973. 79), hanem hogy „szándékosan megismételt, másodlagos beszéd” (TÖRÖK 1972. 427). Az ember ti. önmagát is idézheti. (Petőfi: Elmondanám...)

A mondatban adott közléstől eltérő, nem éppen most születő közlési aktus eredményeképpen ismételt vagy elképzelt közlésként feltüntetett mondat, különösen pedig a más nevében mondott mondat, az idézet, igazságértékét tekintve a szerepjátszó mondatához áll legközelebb. A szerepjátszásbeli funkcióváltásnak azonban nem található magyarázata sem magában a mondatban, sem közvetlen nyelvi környezetében. Az idézet sajátos funkcióját viszont jelzi az idézőmondat, amelynek az a szerepe, hogy az idézetként elmondott közlést függetlenítse a beszélő közlési aktusától és egy másik közlési aktust jelentő ígérek rendelje alá, a nyelvi mondatot metanyelvivé tegye.¹¹⁹

Önmagában az idézet — ha nem szakítja meg az idézőmondat — szintaktikailag semmit sem különbözik a valóságos, közvetlen igazságértékű mondattól. Az idézet és a mondat közti különbség tehát nem szintaktikai (grammatikai), hanem mondattani (pontosabban: szövegmondattani, mondatjelentéstani) jellegű.

a) Az idézet igazságértékének mondattani funkcióváltása akkor a legvilágosabb, ha megelőzi az idézőmondat. Egy példa részletes elemzésén mutatom be, hogyan értékelem ezt a funkcióváltást és az idézetet a mondategészek és a versmondatok határainak megállapításakor, valamint az aktuális mondatagolás szempontjából.

Még is a gazdának
Vigaszul,
Hátrafordulván, így
Válaszol: |

»Föl se vegye kárát,
Gazd' uram; |
Hiszen úgy is elég
Lova van. |

Hejh, csak egy szivet bírt
E kebel — |
Azt is a kend lyánya
Lopta el.«

(Lopott ló)

Nevezzük ezt az egész mondatkomplexumot egyenes idézetszerkezetnek. Tisztázandó kérdés először is, hogy egy ilyen idézetszerkezetet hány mondategésznek és hány versmondatnak tekintünk.

Ha szorosán csak a közlési aktust tekintenénk, az egész három versszaknyi szerkezetet egyetlen mondategésznek kellene vennünk, hiszen az idézet igazságértéke a maga egészében alá van rendelve az idézőmondatban kifejezett közlési aktusnak. De akkor minden idézettel így kellene tennünk, több oldalra terjedő elbeszélésekkel is, amilyen például a János vitéz XIV. része (éneke), hiszen akkor azt az egész — különben 34 teljes mondatból, 67 versmondatból álló — éneket az előző ének két utolsó

sorához kellene csatolnunk egyetlen mondategésként; ez a besorolás igen megnehezítené a mondattani egységek közti eligazodást, de ellentmondana az ének mondatfonetikai szerkezetének is, hiszen hosszabb idézetben ugyanúgy jelezzük a mondathatárokat a hang leeresztésével, lassítással, szünettel stb., mint a közvetlen igazságértékű független mondatokban. Célszerűbb tehát a pontot, a nagybetű előtti kérdőjelet, felkiáltójelet, három pontot idézetben belül is a teljes mondatok határának tekinteni (a II. fej. 2.b) szakaszában adott meghatározás alapján), azzal az egy lazítással, hogy szakozott költeményben az egy versszaknál nem hosszabb idézetet a megelőző idézőmondatnál együtt egy mondategésznek — és egy versmondatnak — tekintjük akkor is, ha az idézet ponttal (vagy teljes mondatvéget jelző más írásjellel) elhatárolt több mondatból áll. Az ennél hosszabb idézetet nem tekintjük egyetlen versmondatnak, sőt mondategésznek sem, de ahol szükséges, figyelemmel vagyunk az idézet függő igazságértékére és arra, hogy ily módon alá van rendelve az idézőmondatnak. Ilyenkor az idézőmondat is teljes mondatnak számít, ha versszaknyi terjedelmű; ha rövidebb, akkor az idézet első mondatához kapcsolható.

Ezek szerint a most idézett versrészlet három mondategészből áll, mindegyik egy versszaknyi, de a második kettő idézetviszonyban van az elsővel mint idézőmondat. Az idézőmondat egy, az idézet négy versmondat. Az idézet itt voltaképpen az idézőmondat propozitumának kifejtése, de hosszabb volta miatt nem tekintjük a P részének.

Egyetlen teljes mondatot alkot az egyszavas idézőmondat és a három versmondatból álló idézet (tehát összesen négy versmondat) ebben:

Elmondanám: »Megállj, leányka,

Megállj, virágom, csillagom!

Egy istenadta szívet bírok;

Nesze, ha kell, neked adom.«

(Elmondanám . . .)

Egy mondategészen belül előfordul, hogy az idézet, bár új versmondat, mert formailag önálló, egyúttal mégis a teljes mondat propozitumának tekinthető, már csak azért is, mert mint az előzményből kiderül, a költő az idézetben kifejezett óhajtást magáénak vallja:

S az összeroskadó kebel

Végső imája:

Áldás a honra, istenem

Áldása rája.

(Honfidal)

A függő igazságértékű idézet itt visszacsatolódik a közvetlen közlési aktusba.¹²⁰

Az is előfordul, hogy az idézőmondat és az idézet távolabb áll egymástól, tehát nem alkot szorosabb idézetszerkezetet, mert közben van egy harmadik tagmondat.

Pál mester ilyformán okoskodott,

És félre csapta

Szilajhegykén a kalapot:

»Eh, a ki adta!

Mire való a feleség nekem?

Nélküle szabadabb lesz életem;

Elkergetem . . . az lesz belőle.«

(Pál mester)

A katarikus (azaz előremutató) *ilyformán* (a további versszakokban *így*) nem a közvetlen utána következő tagmondatra utal, hanem messzebbre előre. Az idézetviszony világos, de áthidalja a közbeékelt tagmondatot. Természetesen mindegyik tagmondat külön versmondat, de a hét verssor együtt egy mondategész. Ez a felépítés ismétlődik a költeménynek mind a négy versszakában.

b) Kevésbé világos a közlési mező funkcióváltása akkor, ha előbb jön az idézet s utána az idézőmondat.

»Egy-két garast, egy-két garast!« |

Halk hangja *így esedeze*; |

S mint szélringatta száraz ág,

Remegve nyúlt ki két keze.

(Az utósó alamizsna)

A három versmondatból álló mondategész első és második versmondata idézet és idézőmondat viszonyában áll egymással. Hogy az előző versszak elbeszélő mondatai után e versszak kezdő mondata más közlési mezőhöz

tartozik, azt csak az idézőjel jelzi, melynek hangos olvasáskor hangszínváltás felel meg. Az így szerepjátszónak is tekinthető mondat akkor minősül át tudatunkban egyenes és világos idézetté, amikor rátérünk az utána következő idézőmondatra; abban is az *így* névmási határozószó utal vissza anaforikusan az idézetre. Mivel az idézet aránylag rövid, ez az átváltás hamar megtörténik annak ellenére, hogy az idézőmondat racionális, tehát nem kézdődik mindjárt a visszaulalással mint propositummal. Ebben az esetben tehát az idézet és az idézőmondat két külön versmondat, de egy mondategészen belül.

c) Még kevésbé világos a közlési mező funkcióváltása, vagyis az igazságérték függő, közvetett volta akkor, ha nincs az idézet szomszédságában idézőmondat. Ez az idézetnek az a fajtája, mely szerepjátszó mondatnak is tekinthető. Csakhogy amit e fejezet 1. f) szakaszában szerepjátszó mondatnak neveztünk, az többnyire a mondatok egész sorára, gyakran egy egész költeményre vonatkozik. Az idézőmondat nélküli, több személyt váltakozva megszólaltató mondatokat inkább szerepváltó mondatoknak nevezhetjük. Az ilyen szerepváltás jellemző a balladákra (népballadákra is), rövid mondatok esetén ez teszi nehezzé az olyan Arany-balladák megértését, mint a Szondi két apródja vagy a Tengeri-hántás. Petőfi inkább csak akkor hagyja el az idézőmondatokat, ha a szerepeltetett személyeket már mint beszélőket is bemutatta, így Az utósó alamizsna idézett részlete utáni folytatásban, ahol előbb megnevezi a megszemélyesített partnert:

A részvét megkérdezte őt:

'Ki vagy, nyomornak embere!

Kit sujtoló istenharag

Ily könyörtelen megvere?';

azután csak a kétféle idézőjel váltakozása utal a két szereplőre.

Költői szerepjátszásból és szerepváltásból tevődik össze a Fényes csillag. . . c. vers két versszakát alkotó párbeszéd.

Szerepváltáskor mindig új mondategész kezdődik.

d) Ha az idézőmondat megszakítja az idézetet, akkor az idézet igazságértékének nem egyenes volta majdnem olyan hamar világossá válik, mint ha idézőmondat kezdi az idézetszerkezetet.

»A kancsó zsarnokszív« — azt gondolom —

»Ki kell belőle a vért ontanom!«

(Furfangos borivó)

Ez az idézetszerkezet három versmondatból álló mondategész. Racionális kijelentéssel kezdődik, ezt a kijelentést függő igazságértékűvé teszi a rá következő emocionális formájú idézőmondat, majd folytatja egy verssornyi tagolatlan (a témát bekebelező) indulatos kijelentés. A visszautaló névmás az idézetet kezdő mondatra is némi P-funkciót sugároz vissza, de ezt a versmondatokra való szegmentáláskor nem vesszük figyelembe.

Ha az idézetnek verssornál rövidebb kezdő szakasza nem mutat aktuális tagolást, akkor az idézőmondatnál együtt egyetlen versmondatnak tekinthető:

»Ihol ni, ucczu!« fölkiált a pap,
A mint egy hordóból dugaszt kikap; |
»Szaladj csapért! ott fönn felejtém; |
Szaladj, öcsém, de meg ne állj!«

(Csokonai)

Ez a mondategész három versmondatból áll: egy kétsorosból, mely az idézet indulatszavait és az idézőmondatot foglalja magában, és az idézet további két egysoros mondatából. A *fölkiált* állítmány egyenes szórendje kizárja az egyértelmű emocionális tagolást.

Az egész idézetszerkezet egyetlen versmondat A tintás-üveg következő egysoros példájában:

»Eldobnám — szolt — de mással nem birok;«

de mivel Petőfi az idézet végére pontosvesszőt tesz, a teljes mondathoz az utána következő utolsó versmondat is hozzátartozik.

e) Az egy-két szavas idézet egy verssoron belül még csak nem is külön versmondat. Az idézett szó metanyelvi jelentésével kapcsolatosak az olyan rövid idézetek problémái, amelyek beépülnek a versmondat szerkezetébe, de a versmondatokra való tagolódást nem érintik. Idézetekből áll a P ebben a mondatban: „»Igen« s »nem« nála az egész dolog.” (Kedves vendégek)

f) Bonyolultabb az idézetviszony akkor, ha a költő saját gondolatait adja egy-egy beszéltetett személy szájába, mint pl. Péter bátya. Ez azonban nem nyelvi probléma, hanem a művészi ábrázolás és kifejezés kérdéskörébe tartozik (vö. pl. HORVÁTH 1926. 470), ezért itt nem foglalkozunk vele.

3. Alárendelt és függő igazságértékű tagmondatok

A tételek igazságértékének legsajátosabb — és tipikusan nyelvtani — módosulása akkor következik be, ha két vagy több tétel jelentéstartalmát egymásra vonatkoztatjuk, vagyis tagmondatként állítjuk őket viszonyba egy teljes mondat keretében. Ezek a mondatkötések, mondatviszonyítások teljes egészükben a szintaxisba is tartoznak. Hatalmas területet ölelnek fel; ha Petőfi összetett mondatait teljes rendszerben vizsgál-nánk, külön vaskos kötetre lenne szükségünk. Itt csak egy mintául vett töredéknek, a nem sok mellékmondatot tartalmazó János vitéz első felének tagmondatait próbálom rendszerezni abból a szempontból, hogyan módosítják a nyelvtanból jól ismert mondatkapcsolási fajták a tagmondat igazságértékét, és hogyan függ össze mindez az aktuális mondattagolással.

A mellérendelő és az alárendelő mondatkapcsolás nem egészen úgy viszonyul egymáshoz, hogy csak az alárendelés módosítja az egyik tétel — a mellékmondat — igazságértékét. A mellérendelő összetett mondatok közt is van egy típus: a választó mellérendelés, amely a tételeket sajátos modalitásúvá teszi. Viszont az alárendelésben is vannak mellékmondat-típusok, amelyek teljes, valóságos igazságértékűek, és van olyan alárendelés, amelyben a főmondat sem teljes igazságértékű, nem nulla modalitású.¹²¹

a) Az egyenes idézetszerkezethez aránylag legközelebb áll a megelevenítő függő beszéddel (szabad függő idézéssel) való szerkesztésmód (style indirecte libre), melyben az idézetnek megfelelő rész, ha nem nagyon hosszú, mellékmondatnak is tekinthető. Jellemző rá, hogy az idézőmondat nem tartalmaz egyértelműen mondatst jelentő, tehát a közlési mezőt világosan áthelyező kifejezést, az idézet pedig nem minden vonatkozásában olyan alakú, hogy pontosan a beszéltetett személy szavainak

tekinthessük. Pl.: „Dúlt-fúlt Iluskának gonosz mostohája: Hol marad, hol lehet oly soká leánya?” (JV. II.) A kettőspont jelzi ugyan, hogy a gonosz mostoha szavai (helyesebben: szavakkal kifejezett gondolatai) következnek, de a *dúlt-fúlt* ige erre nem utal közvetlenül. Az idézet megtartja a magában beszélő mostoha mondatának kérdő formáját, de a közvetlen viszonyt jelentő 1. személy helyett 3. személyű raggal szerepelteti a *leányt*. A költő beszél a mostohának a lányáról, nem a mostoha a sajátjáról. A két közlési mező keveredik, egymásba játszik. A megelevenítő függő beszéddel kifejezett bizonytalanság azonkívül oka is az első tagmondatnál kifejezett ténynek, a mostoha dúlás-fúlásának. Az idézet-szerű második tagmondat funkciója az okhatározóféle magyarázó tagmondatnál érintkezik. Mivel nincs határozott alárendelés, a két tagmondat két versmondatnak tekinthető.

A megelevenítő függő beszéd (szabad függő idézés) és az egyenes idézet közti átmenetekre, mint pl. az önálló mondatokban fogalmazott átképzeléses beszéd (vö. HERCZEG 1951. 327—8; 1954. 204—10) vagy a *hogy* kötőszóval kapcsolt idézet (vö. TÖRÖK 1972. 428; H. MOLNÁR 1962. 363 kifejezésével: kapcsolt egyenes beszéd), itt nem térünk ki részletesebben, mivel a János vitéz vizsgált részéből nincs rá példánk. Az utóbbi típusú szintaktikus formák már inkább alárendelő viszonyt teremtenek, és csak azon belül érvényesülnek az idézés elemei.

b) Tisztább a két tagmondat viszonya akkor, ha az egyik tagmondatban mondást jelentő kifejezés utal a másik tagmondat függő voltára, a másik tagmondat pedig nem tartalmazza az idézőmondat alanyának mutatómezejét, hanem csak azt a predikatív viszonyt (a maga elsőrendű modalitásával együtt), amelyet az idézőmondat-szerű első tagmondat alanyának megnyilatkozása tartalmaz. A költő közlése itt nem egy idegen közlés egészével, tehát forma és tartalom szerint idegen közléssel áll metanyelvi viszonyban, hanem csak egy idegen közlésbeli predikatív viszonytal mint közlési tartalommal.

A János vitéz a népies epika stílusának megfelelően nemigen tartalmaz tiszta függő beszédet (H. MOLNÁR 1962. 361—3 kifejezésével: függő idézetet), ahol a két mondat tartalmi viszonya hasonlít az idézetviszonyhoz, grammatikai viszonyuk azonban tiszta alárendelés, tehát a két tagmondat közös mondat szerkezetet, egyetlen versmondatot alkot. Az egyenes idézetek (tiszta közlési síkváltások) nagy tömege közt alig találunk olyan példát, mint a következő: „*Ő sem mondta nekem, hogy*

hűséges legyek” (JV. XIV). Tekintsünk el attól, hogy ez tulajdonképpen idézet az idézetben (ti. János vitéz önéletrajzi elbeszéléséből való); azt nézzük, János vitéz nézőpontjából mi az igazságértéke a „hűséges legyek” tételnek. Nem saját magát kötelezi ebben a mondatban (bár ez a végső intenciója kiderül a tágabb szövegekörnyezetből), hanem mint Iluska szavainak a tartalmát közli. Mégpedig tagadja e tartalomra vonatkozó szavak elhangzását, tehát a főmondatbeli tétel negatív modalitású. A közlés információtartalmának a főmondathoz való viszonyára nézve azonban mellékes, hogy a főmondat pozitív értékű-e (nulla modalitású) vagy nem. Elég most annyit megállapítani, hogy János vitéz ezzel a mondattal nem azt mondja: „hűséges legyek”, tehát nem kötelezi vagy biztatja magát hűségre, hanem erről a kijelentésről állít valamit, mégpedig azt, hogy Iluska ajkáról nem hangzott el. A mondást jelentő igének (vagy más, néha nem igei kifejezésnek) alárendelt tétel függő igazságértékű, mégpedig ebben az esetben a mondat témája.

Nem szükségszerű, hogy a függő igazságértékű tétel a főmondatnak témája legyen. Lehetne ugyan témája az előbbi mondat állító változatának is: „*Mondta nekem, hogy hűséges legyek*”, különösen ha tagadással szemben állítom a mondás tényét. De utalószóval már nem: „*Azt mondta nekem, hogy hűséges legyek*”; mert ebben az esetben nem a mondás ténye, hanem annak tárgya a fő közölnivaló, ezt fejezi ki az ige előtti mondathangsúlyos névmás és a hozzá hídszerűen csatlakozó mellékmondat.

Ha tiszta alárendelő viszony van két tagmondat közt, akkor — világos elhatárolásra törekvő terminológiánk szerint — sem a főmondat, sem a mellékmondat nem mondat. A kettő együtteséből álló szerkezet egy mondat, mely két tétel alárendelő kapcsolásából áll.

Az idézett példához teljesen hasonló szerkezetű az azt megelőző, de hosszabb terjedelmű mondat:

„*Nem mondtam én neki, az én Iluskámnak,
Hogy ne adja szívét soha senki másnak*”.

A függő igazságértékű tétel tehát nem mindig elmondott szavak tartalmának az idézése, hanem sokszor egy ki sem mondott gondolattartalom szavakba foglalása, rendszerint *hogy* kötőszóval bevezetve. Az

előbbi példák tárgyi mellékmondatával szemben lássunk egy alanyi mellékmondatot. „Eszébe jutott, hogy falatozni kéne” (JV. V). A főmondatban nincs utalószó, tehát a mellékmondat nem propozitum. De nincs a főmondatban sajátos kiemelő hangsúly sem, tehát a főmondat sem P a mellékmondattal szemben, és így a mellékmondat nem is téma, hiszen fontos új közölnivalót tartalmaz. A főmondat pozitív jelentése súlyt ad a mellékmondatnak is, de nem a sajátjával szemben. Ezért nincs is a mondatban T – P viszony. Szintaktikus szerkesztésű, de aktuális tagolás nélküli mondat. A pozitív tartalmú főmondat sugároz valami valóságértéket a mellékmondatra is, anélkül, hogy a mellékmondat a költő saját közlése volna.¹²²

A függő beszéd a tagadott főmondat után általában a mondat témája: „*S nem mondhatni, hogy jó kedvvel ejtette ki*” (JV. II). Ugyanígy a tudattartalmat kifejező *hogy*-os mellékmondat vagy kötőszó nélküli függő kérdés: „*Nem tudja, hol lehet annak másik fele*” (JV. III).

c) A függő igazságértékű (*hogy*-os típusú) mellékmondatok közé nem csak a függő beszédet és a függő gondolat tartalmat jelentő tételek tartoznak, hanem a tényeket és lehetőségeket fogalomszerűen (vagyis fogalommá sűrítetően) tartalmazó mellékmondatok is. (Vö. a Függő kijelentés c. fejezettel HADROVICS László könyvében: 1970. 212—49.) Pl.: „*Ne hagyd, hogy szeretőd halálra epedjen*” (JV. I: 'szeretőd halálra epedését'); „*nem nézte egy szemmel sem, hol az út?*” (JV. IV: 'az út helyét'); „*Neki úgy is mindegy volt, akárhova jut.*” (JV. IV: 'bárhova jutása');

Czifra beszéd kéne azt elősorolni,
 S² { A vörös nadrágban mit érezett Jancsi,
 Mit érezett, mikor a mentét fölkapta,
 S villogó kardját a napnak megmutatta. (JV. VII)

Az aktuális tagolás szempontjából ezek is úgy viselkednek, mint az előbbi típus.

d) A tényeket jelentő függő igazságértékű (*hogy*-os típusú, főnévi) mellékmondat is közvetlen állítás erejével hat, ha a főmondat tartalma valamely tény észrevételét jelenti. (L. még HADROVICS 1970.

212—3; POSZPELOV 1959. 24.) A mellékmondat személyei a költő álláspontjához igazodnak, az idő azonban átképzeléses, élénk elbeszélésben már a főmondati alany helyzetétől van függővé téve, tehát egyidejűség esetén az állítmány jelen idejű. Pl. a következő két példában: „[Nagy megszeppenéssel] *most* vette csak észre, Hogy imitt-amott van egy-kettő belőle.” (JV. II.) „[Amint közelebb ért,] látta, hogy ez a fény Ablakból világít az erdő legmélyén.” (JV. VI.) *Most* hagyjuk figyelmen kívül azt a kérdést, hogy a bevezető határozó témája-e a mondatnak. A tárgyi mellékmondat az első példában a *most*-tal kezdődő szakasz témájához tartozik, hiszen a *most* kiemelő hangsúlyú egyszavas P. A második példában nincs ilyen kiemelés, ezért tisztábban érvényesül az észrevést jelentő *lát* igének a mellékmondat valóságára utaló, azt fontos közölnivalóként bevezető funkciója; a főmondat és a tárgyi mellékmondat közt tehát nincs T—P viszony.

Az alanyi mellékmondatok közül ilyen viszonyban van a főmondatával a következő: „Kisült, hogy korántsem tréfaság a beszéd” (JV. III); itt egy felmerülő ellenkező lehetőséggel szemben a főmondat éppenséggel nyomatékosan erősíti a mellékmondat tartalmának igaz voltát.

Ilyen ige után akkor is igazságot fejez ki a függővé tett tétel (tárgyi mellékmondatként), ha a főmondat negatív: „Ne lássa a leány, hogy könnye kicsordult.” (JV. IV.) — A mellékmondat igazságértékét némely esetben, mint az utóbbi példában is, nemcsak az előzményből következő valószínűsége fokozza, hanem racionális formája is. Igazsága szinte egyértékű azzal, mintha a költő egyenesen azt mondaná: „Ez a fény *Ablakból világít az erdő legmélyén*”; ill. „*Könnye kicsordult*”.

Függő kérdés is lehet egyértékű egy valóságos kérdéssel. Pl. mikor a rossz mostoha ezt mondja magában Iluskáról: „*Megnézem, mit csinál?*” (JV. II), akkor nemcsak az utánanézészt határozza el, hanem ugyanakkor kérdést is tesz fel. (A Petőfinél függő kérdésben gyakran kitett — mai helyesírásunk szerint sokszor helytelen — kérdőjel itt átvesz valamennyit eredeti funkciójából, tehát nem egészen helytelen, mert a függő kérdés itt félig-meddig egyenes kérdés is.) Az előzmények alapján a kérdésnek mégis a függő volta emelkedik ki jobban, ezért a mellékmondat T szerepű a P jellegű főmondat után. — A függő kérdés, Jancsi kérdése, kissé az egyenes kérdésbe, a költő kérdésébe játszik át ebben is: „Nem tudja, hol lehet annak másik fele: Tolvaj-e vagy farkas, a mi elment vele?” (JV. III.) A

kettőspont utáni kérdés afféle szabad függő idézet (bár a mutató elemek közül ezt semmi sem jelzi), kissé lazán kapcsolódik a tiszta függő kérdéshez, ezért külön versmondatnak számít.

Az *igaz* melléknév főmondati állítmányként többet fejez ki, mint a mellékmondat *igaz* voltát. Folytatásra utal: részleges vagy látszólagos ellentétre, amellyel szemben az *igaz*-zal bevezetett állítás megengedő értelmű. Pl. „*Igaz, hogy eddig csak szamarat ismértem, Mivelhogy juhászság volt a mesterségem.*” (JV. VII.) Folytatásában ott az ellentétes kötőszó: „*De magyar vagyok, s a magyar lóra termett*” stb. Az okhatározó mellékmondat itt toldásként kapcsolódik az alanyi mellékmondatához, szorosabban tartozik hozzá, ezért nem külön versmondat, hanem ugyanannak a mellékmondatnak alkotórésze. — Ha az *igaz* állítmányt az alany előzi meg, akkor az alany rövid T, a mellékmondat pedig, jóllehet szintaktikailag hídszerűen az alanyhoz tartozik (mint annak a kifejtése), tartalmi súlyánál fogva inkább a propozitummal tartozik egy tagba: „*Az igaz, hogy nem is lett semmi bántása [De mégis örült, hogy elért a határra]*” (JV. VIII).

Máskor utólagos megengedést, ill. magyarázatszerű kiegészítést fejez ki a racionális sorrendű, névmási alanyú „*Az igaz*” főmondatlal bevezetett alanyi mellékmondat; szintaktikailag „alanyi” volta ellenére ezt is a propozitumhoz, az állítmányhoz tartozónak érezzük mondanivalójának fontossága miatt:

[Egyetlen egy leány sem tetszett ő neki,]

Az igaz, hogy noha sok földet bejára,

Sehol sem akadt ő Iluska párjára

(JV. VII.)

Ha a főmondat valamilyen értékelést ad a mellékmondatlal kifejezett tényről, vagy érzelmi viszonyulást fejez ki hozzá, akkor ezzel egyúttal *igaz* voltát is állítja, de minden megengedő megszorítás, ellentétezés nélkül: „*Nagyon természetes hát, hogy a vezérnek Megtetszett, és be is vette közlegénynek.*” (JV. VII.) „*Jó, hogy akkor azon a vidéken jára Szerencsenországnak jószívű királya.*” (JV. VIII.) „*De mégis örült, hogy elért a határra*” (uo.).

A *tud* kérdő alakban is a mellékmondatban függővé tett állítás igazságát vezeti be: „*Tudjátok-e, hogy mi emberhussal élünk?*” (JV. VIII)

Összevont (kihagyásos) szerkezetben az odaértett *történik* főige mellett a *hogy*-os alanyi mellékmondat teljesen visszakapja *hogy* nélküli (közvetlen) igazságértékét: „Itt *semmi különös nem történt népünkkel, Csak hogy küzködni kellett a hideggel*” (JV. IX). Értsd: 'csak az, hogy...' A toldás éppúgy része a propositumnak, mint az első tagmondatbeli jelzős alany a tagmondat egész további szakaszával együtt, hiszen az „Itt” T után olyan P következik, melyben két ellentétes tartalmú alany van szembeállítva egymással; a második alanyt az alanyi mellékmondat képviseli.

e) Egészen másfajta a feltételes mondatok igazságvonatkozása. Többféle változatukra általában jellemző, hogy sem a mellékmondatnak, sem a főmondatnak nincs teljes, valóságos, közvetlen igazságértéke. Amikor a mostoha azt mondja Iluskáról: „ha henyél, *jaj neki!*”, ezzel sem azt nem állítja, hogy Iluska henyél, sem a rá váró bajt nem jelenti ki feltétlenül, hanem a mellékmondatbeli tételt csak lehetséges modalitásúnak mondja, a főmondatbelit pedig a feltétel valóságától függőnek. A teljes feltételes mondat éppen a feltétel viszonyának a fennállását mondja ki. Ahol a feltételes mellékmondat megelőzi a főmondatot, ott a feltétel az egész feltételes szerkezet témája, a főmondat pedig, amikor kimondja a feltétel által implikált következményt, az egésznek a proposituma. Ilyenek még: „ha én nem ölök, *engem öl meg a bü*” (JV. VII). Felszólító főmondat: „Ha nem akarjátok ezt, *üsetek agyon*” (JV. VIII). Tagadó választ rejtő kérdéssel: „S ha ütlegre kerül a dolog, *azt verje? Ki félig apja volt, ki őt fölnevelte.*” (JV. III; itt nem vehetjük figyelembe Petőfi írásjelezését, hiszen a kérdő főmondatához a kettős vonatkozó mellékmondat is hozzátartozik.)

Feltételes mód használata esetén a tétel megfogalmazása amúgy sem fejez ki reális tényt, ezért a potenciális (feltételes jelen) vagy irreális (feltételes múlt) alakú tételek függő igazságértéke a feltételes tételkapcsolatban nem módosul, tehát a főmondatbeli és a mellékmondatbeli tétel viszonyának igazsága közvetlenebbül fejeződik ki, mint a kijelentő módú (önmagában reálisnak is vélhető) tételek esetén. Pl.: „Ha kegyelmetekkel egy sorban lehetnék, *A ragyogó nappal farkasszemet néznék.*” (JV. VII.) „Ha ekkor mellette lett volna valaki, *Hallotta volna őt nagyot sohajtani*” (JV. IV). Arra most ne térjünk ki, hogy az előbbi példa, mivel első személyű, óhajtást és túlzó állításánál fogva elszántságot fejez ki, a

második példában pedig az érzékelést jelentő ige főnévi igenévi tárgya jelenti a reális ténnyt.

Vannak olyan feltételes szerkezetek, amelyekben nem a feltétel viszonyának fennállása a fő közölnivaló. Ezek többnyire nem racionális formájúak, a mellékmondat többnyire követi a főmondatot. Ez a mondatrészlet: „örömet kimennék, Ha a mosással oly igen nem sietnék” (JV. I) nem egészen egyértékű az ellenkező sorrendű transzformáltjával: „Ha a mosással oly igen nem sietnék, *örömet kimennék.*” A feltételes kötőszó előre jelzi, hogy nem a fő mondanivaló következik, hanem annak csak előzménye: a feltétel, tehát a mellékmondat világosan T, az utána következő főmondat P. Petőfi Iluskája azonban a feltételes szerkezetet a főmondattal kezd; így nem derül ki mindjárt, hogy feltételes mondatot kezd, mert az ige feltételes módja önmagában óhajt fejez ki. A feltételt utólag közli, ezáltal a feltétel nagyobb súlyt kap, toldás jellegűvé válik, nincs T értéke.¹²³ A főmondat (már az *örömet* határozó miatt is) valóban óhajt jelent elsősorban, de az óhajt teljesülésének akadályát is megtudjuk a rá következő mellékmondatból, ezért az óhajtó mondat utólag félig-meddig átminősül: feltételes modalitásúvá válik. Az utólagos mellékmondat amellet a kommunikatív dinamizmus fő tendenciájánál fogva is nagyobb súlyt kap: önálló közölnivalót is rejt, de negatív modalitású áttétellel, ti. azt akarja tudatni Jancsival: 'de a mosással nagyon sietek', tehát a feltételes szerkezet ellentétet is takar.

Más mondatviszonyt rejt a következő főmondat utáni feltételes mellékmondat:

Most hát, Jancsi lelkem, *eredj, ha menned kell!* (JV. IV)

Mivel itt a mondatkezdő határozó az egész mondat témája, a közbeszúrt megszólítás utáni propozitum foglalja magában a feltételes szerkezetet. Ezen a szerkezeten belül a főmondat inkább P² értékű, mert felszólítás, tehát modalitásánál fogva nyomatékos, vele szemben a mellékmondat inkább T². Az altagoknak ez a viszonya azonban nem egészen tiszta. Érezzük, illetve tudjuk az előzményekből, hogy a mellékmondat is valóságot fejez ki. Ezért veszít T-értékéből és közelít az önálló kijelentést tartalmazó magyarázó mellérendeléshez: 'eredj, hiszen menned kell!'

Nem egészen T értékű a főmondat utáni feltételes mellékmondat akkor sem, ha a főmondat óhajt jelentő igéje közvetlenül a mellékmondatra utal.

Pl.:

Hát hisz akkor én meg még jobban szeretném,
.....

Ha magamat lóra, nyeregbe vethetném
.....

(JV. VII.)

A mellékmondat itt a főmondatnak nem feltételét, hanem tárgyát tartalmazza; nem modalitást fejez ki, hanem a lehetőséget és óhajt mint tárgyat sűríti a főigéhez. Ennek a feltételes tárgyi mellékmondatnak az ad mégis valamelyes T-funkciót, hogy a főmondatban nem a mellékmondatra utaló *szeretném* ige a főhangsúlyos, hanem a *még jobban* határozó, a mellékmondatbeli óhajról pedig lényegében már szó volt az előző versszakokban.

A főmondatot megelőző feltételes mellékmondatnak is lehetnek más jelentésárnyalatai. Egyik példánkban:

„Azért, ha úgy tetszik, hagyjatok életben,
.....

Hagyjatok ez éjjel itten megpihennem”

(JV. VI)

— a főtagoláson belül is ugyanaz a feltételes mellékmondat értéke, mint főtagként, vagyis T (tehát ebben az esetben T²); a főmondat igazságértéke azonban valamivel közvetlenebb a korábban elemzett, főtagolású feltételes mondat szerkezet főmondatáénál, mert majdnem önálló tagmondatként következik utána egy hasonló szerkezetű, a gondolatot folytató toldás. A mellékmondat pedig a puszta feltételnél közelebb áll a tekintethatározóval is érintkező módosító mondatrészelethez: 'tetszésetek szerint'.

A kijelentő módú, lehetőséget kifejező feltételes mellékmondat az egyidejűséget is kifejezi akkor, ha a jövőre vonatkozik: „Ha látsz száraz kórót szélvésztlől kergetve, *Bujdosó szeretőd jusson majd eszedbe*” (JV. IV). Ugyanígy alkalmat fejez ki, tehát időhatározói elemet is tartalmaz Iluska hasonló mondatfelépítésű válasza: „Ha látsz tört virágot útközépre vetve, *Hervadó szeretőd jusson majd eszedbe.*” A T–P viszony itt fontosabb, mint a feltétel. Hogy a mellékmondat reális, valószínű lehetőséget fejez ki, az igemódján kívül tartalmából is következik. — Múlt időben még inkább

alkalmat fejez ki, még inkább időhatározói értelmű a feltételes mellékmondat:

*Aztán meg, ha fáztak, hát kapták magokat,
Leszálltak s hátokra vették a lovokat.* (JV. IX)

Modalitást és még mást is tartalmaz a következő racionális tagolású mondatot kezdő mellékmondat:

Ha jól megfontoljuk, *ez nem tréfadolog.* (JV. VI)

Itt a mellékmondat nem egyszerűen feltételét jelenti a főmondat igazságértékének. Ilyesmit fejez ki: 'Ha jól megfontoljuk, arra a megállapításra jutunk, hogy...' Tehát a főmondat metanyelvi viszonyban van egy elhallgatott főmondatral, vagyis függő modalitásúvá (nem csupán feltételes értékűvé) teszi a versmondat főmondatát. Csakhogy ez a modalitás pozitív értékű, megerősíti a tétel igazságát. Ezért függő viszonya nem csökkenti a kijelentés igazságértékét. De a feltételes mellékmondat nem közvetlenül a versbeli főmondatra vonatkozik, hanem egy annak igazságértékét erősítő odaértett módosítóra, és így a ki nem tett, de odaértett tagmondat jelentésénél fogva a versbeli főmondat által tartalmazott tétel igazságát is erősíti. A mellékmondat igazságértéke persze (éppen mivel feltételes kötőszó vezeti be) nem valóságos, de a főmondathoz való ilyen áttételes viszonyában mégis felszólítást rejt: 'fontoljuk meg!'

f) A valódi időhatározó mellékmondat valamivel közvetlenebb igazságértékű és kevésbé T funkciójú, ha követi a főmondatot:

*A nap akkor már a földet érintette,
Mikor Jancsi a nyájt félig összeszedte* (JV. III).

A főmondat itt — s ezzel az egész versmondat — racionális tagolású. Ha a mellékmondatra utaló *akkor* főhangsúlyos volna, a mellékmondat vele együtt határozottan P funkciójú volna. De itt a tárgyaz igei szerkezet kívánja a főhangsúlyt, mellette az időhatározó szerkezet T értékű, bár a mellékmondat (sorrendi helyzeténél fogva) szintén kap némi súlyt.

Ha nincs a főmondatban utalószó, még inkább T értékű az utána következő időhatározó mellékmondat, bár helyzeténél fogva ez sem kétségtelenül:

Az idő járása éjfél lehetett már,

Mikor szemébe tűnt egy pislogó sugár.

(JV. VI)

Ez a mondat mégis a határozottan emocionális tagolású formát mutatja, a racionális sorrend csak a főmondaton belül érvényesül, altagolásként. Az időhatározó mellékmondat az előbbi példánál is közvetlenebb igazságértékű: a költő nemcsak az egyidejűséget állítja, hanem azt is, hogy 'Jancsinak szemébe tűnt egy pislogó sugár'.¹²⁴

A főmondat és a mellékmondat viszonya ezekben az esetekben felcserélhető, hiszen a főmondat időpontot jelöl, ezért időhatározó mellékmondattá is alakítható, a mellékmondat pedig főmondattá: „Mikor a nap már a földet érintette, addig *Jancsi a nyájt félig összeszedte*”; ill. „Mikor már úgy éjfélre járhatott az idő, akkor *szemébe tűnt egy pislogó sugár*.” (Másutt ez a tipikus sorrend, pl.: „Mikor a nap leszállt pihenni ágyába, *Kukoricza Jancsit még vitte két lába*” JV. VI). Az időviszony ezekben a transzformált változatokban is ugyanaz, mint az eredetiekben, de más a mondanivalójuk. Az utóbbiak a prózában szabályosabb (és versben is gyakoribb) racionális formák: előbb a T szerepű időhatározó, aztán a határozottan P funkciójú, eseményt jelentő főmondat. Petőfi azonban a most elemzett helyeken az időt emelte ki, mégpedig úgy, hogy azt fejezte ki mondatkezdő főmondatban, és ezzel az egész szerkezet emocionális sorrendű lett, érzelmi nyomatékot is kapott.

Ha a főmondat nem az idő, a napszak leírását tartalmazza, akkor az utalószó nélkül rá következő mellékmondat egészen világosan T, tehát a tételkapcsolat emocionális sorrendű: „*Csillagokat rúgott szilaj paripája, Mikor Jancsi magát fölvetette rája*” (JV. VII). A mellékmondatban kifejezett állítás is valóságos igazságértékű (ellentétben a hasonló szerkezetű feltételes mellékmondattal), de nem célja, nem mondanivalója, hanem csak témája a tételkapcsolatnak.

Viszont a felkiáltó értékű kérdő mondat utáni időhatározó mellékmondat még közelebb áll a közvetlen igazságértékű tételhez, különösen ha racionális formájú és a főmondatban nincs utalószó:

hogy ne volnék én halovány,

Mikor szép orczádat utószor látom tán

(JV. IV).

Itt megint kérdéses a megjelölt emocionális tagolás, mert a mellékmondat majdnem teljesen önálló kijelentést tartalmazó, magyarázó értékű tagmondat ('hiszen ... utószor látom tán'); az egész szerkezetben keresztállásféle rejlik.

A főmondat utáni *míg* kötőszós mellékmondatnak is majdnem közvetlen igazságértéke van, legalábbis ebben a toldásszerű példában ('egészen addig, míg'): „Futott, míg a szuszból gazdája kifogyott” (JV. III).

A főmondatot megelőző időhatározó mellékmondatok is valóságos igazságértékűek, de nem közvetlen kijelentések, nem céljai a mondatnak, hanem csak sűrített másodközlések (mintegy visszaidézései egy-egy már ismert, tényként elfogadott közlésnek, előfeltevésül az utána következő új állításhoz), határozottan témaként: „Faluvégen nyája mig szerte legelész, *Ő addig subáján a fűben heverész.*” (JV. I.) „A míg jól van dolgod, *föl ne gerjeszd mérgem.*” (JV. III.) Erre a racionális sorrendű mondat típusra a János vitézben még sok példát találunk, más kötőszóval is: „Mikor utoljára megállt s visszanézett, *A torony bámult rá, mint sötét kísértet.*” (JV. IV); „Miután lerázta, *ujra utnak eredt.*” (JV. V); stb. — A főmondatához vele aktuális tagolási viszonyban nem levő tárgyi mellékmondat is tartozik a P szerves részeként a következőben: „A mint közelebb ért, *látta, hogy ez a fény Ablakból világít az erdő legmélyén.*” (JV. VI.)

Arra is van példa, hogy a valóságos, de nem közvetlen igazságértékű, metaforikus állítást tartalmazó időhatározó mellékmondatnak szintén metaforikus értelmű, valóságos, de sűrített igazságértékű vonatkozó (értelmezőszerű) mellékmondata van, és a kettő együtt (ti. az elsörendű mellékmondat és a toldásszerű másodrendű) témája az egész háromtagú tételeszerkezetnek:

Mikorra a patak vize tükörré lett,
Melybe ezer csillag ragyogása nézett:
Jancsi Iluskáék kertje alatt vala.

(JV. IV)

g) Az időhatározó mellékmondat, mint kötőszavainak alkata is mutatja, érintkezik a (később tárgyalandó) vonatkozó mellékmondatok típusával, akár csak a helyhatározó mellékmondat. Ez, ha megelőzi a főmondatot, ugyanúgy valóságos, de sűrített igazságértékű, T funkciójú mellékmondat, mint az ilyen helyzetű időhatározói. Pl.: „És a merre mentek, s beszállásozának, *Induláskor gyakran sirtak a leányok.*” (JV. VII.)

A vonatkozó mellékmondatokban tipikus az olyan függő elemhez kapcsolódó sűrített igazságérték, amelynek példája a következő helyhatározó mellékmondaté is, mely beleillik a főmondat aktuális tagolásába:

Az álom őt *oda vitte a honnan jött*

(JV. V.)

A tagolt propozitum P^2 altagja hangsúlyos utalószóval kezdődik, és ezáltal a mellékmondat is része a propozitumnak, sőt a P^2 altagnak.

h) Nyelvtörténeti és mondatszerkesztési szempontból a feltételes mondatokkal az időhatározó mondatszerkezetek érintkeznek. Logikai szempontból a feltételes mondatok és a választó mondatok vannak rokonságban.¹²⁵

A tiszta kizáró vagylagosságra (a páros *vagy* tipikus jelentésére) a János vitézben nem találunk példát, de e tételkapcsolat logikai elemzéséből tudjuk, hogy a két tétel egyikének igaz volta kizárja a másikat, tehát a két tagmondat igazságértéke kölcsönös és fordított (negatív) viszonyban feltételezi egymást. — Azonban az egyszerű *vagy* is jelenthet kizárást, legalább olyan formában, hogy a *vagy* után következő tagmondat érvényessége kizárja az előző tagmondat érvényességét. Ez az érvénytelenítés azonban kettős, alternatív irányú. Ha az első tagmondat érvényességét elfogadjuk, akkor a második tagmondat érvénytelen: „Fogja be a száját, vagy majd betapasztjuk.” (JV. II.) Felszólításról lévén szó, a második tagmondat érvénybe lépése a felszólítás esetleges nem teljesítésének következménye: 'ellenkező esetben'. Ez a példa is mutatja, hogy a kötőszók egy részének épp olyan modalitási szerepe van, mint bizonyos határozóféléknek. A *vagy* különféle jelentései nem értelmezhetők logikai elemzés nélkül.

A páros *vagy* kötőszóval bevezetett tagmondatok kölcsönösen utalnak egymásra, ezért mindig együtt alkotnak versmondatot. Az egyszerű *vagy*

csak utólag teszi kétségesé az előző tagmondat igazságértékét, azért ha a két tagmondat együtt hosszabb egy versornál, külön két versmondattal tekinthető.

i) A vonatkozó mondatok közül előbb a főnéviet nézzük meg. Megjelölőt (vagyis bizonyos szempontok szerinti „alanyt”) ír körül ez:

Ki pedig a vízben a ruhát tisztázza,
Iluska a z, *Jancsi* szívének gyöngyháza. (JV. I)

Az ilyen mellékmondat igazsága az előzményekből következik, mintegy visszautal az előzményre; átmenet a nominális szerkezetté alakításhoz ('a vízben a ruhákat tisztázó személy'). Témája és megjelölője az *Iluska* névhatározónak mint propozitumnak, de a megjelölést a mutató névmás a P után anaforikusan megismétli. Ezáltal hídszerű szerkezet jön létre; a rövid T-ismétlést a racionális forma szempontjából elhanyagolhatjuk, akárcsak az értelmezőt, a névhatározó toldását. A T funkciójú mellékmondatot lényegében P funkciójú főmondat követi. Az egész tételkapcsolat tehát $T_{S_2} + P_{S_1}$ alapszerkezetű.

Ellenkező sorrendben találunk példát a nominativusi mondat másik főfajtájára, a tulajdonítmányi mellékmondatra:

Maga volt csak Jancsi, ki mértéket tartott (JV. VI).

A tulajdonítmányi mellékmondat sem közvetlen igazságértékű ugyan (hiszen kifejtve is vonatkozó mellékmondat marad: ,olyan, aki mértéket tartott'), mégis valóságosnak kell tartanunk ('Jancsi mértéket tartott'), egyrészt mert állítmányi jelentésű, másrészt mert a tömb második felében helyezkedik el, és ezért T értéke ellenére is belesugárzik valami abból a szándékból, hogy igazságot tartalmaz.

Igés mondat alanyát fejti ki ez a mondatkezdő mellékmondat:

A kinek életét van miért félteni,
Ha e tájt kerüli, nagyon bölcsen teszi. (JV. VI).

Ez az alanyi mellékmondat fiktív (potenciális) igazságértékű: lehet, hogy van ilyen ember, lehet, hogy nincs. Az előzményekből csak az derül ki,

hogy lehet. A feltételes tárgyi mellékmondat a fiktív alanyra vonatkozó újabb fikció. A főmondat a két mellékmondat kapcsolatának igaz voltát, helyes voltát véleményezi.

A következő tételkapcsolatnak csupán az előzményeiből és a *csak* funkciójából következik, hogy a mondatkezdő alanyi mellékmondat propozitum, sőt P² (a visszautaló az névmással együtt):

[Megcsókolta száját nem egyszer sem százszor,]

Ki mindeneket tud: az tudja csak, hányszor. (JV. I)

Az egész versmondat témája az utoljára következő sűrített és függő igazságértékű tárgyi mellékmondat, mely azonban függő kérdésként visszautalva kiegészíti az előző versmondat tagadott halmozásos számhatározóját. Az alanyi mellékmondat igazságértéke itt is fiktív, potenciális: 'ha van valaki, aki mindent tud'. Egyistenhívő ember számára (amilyen Petőfi és legtöbb kortársa volt) ez egyértelmű körülírása a mindentudó Istennek.

Sűrített, de valóságos igazságértékű az értelmező jelzői vonatkozó mellékmondat, ha alárendelt formában ugyan, de valódi közlést tartalmaz másodközlésként:

A harmat, mely ekkor ellepett füt, bokort,

Tán a szánakozó csillagok könnye volt. (JV. IV)

Szinte azonos értékű a valódi állítással: 'A harmat ellepett ekkor füt, bokrot, tán a szánakozó csillagok könnye volt'. Az alárendelés itt a témává sűrítés eszköze, hogy egyetlen közlésnek lássék az, ami voltaképpen kettő. Mivel pedig a mellékmondat a már megkezdett főmondat egyik főnévi részéhez csatlakozik, közbeszúrt magyarázat jellege is van (ezért értelmező jelzői, nem pusztán jelzői mellékmondat). Ilyen a következő is: „S a tatár császárral, kivel jó barát volt, *Kiengesztelésül ily szavakat váltott.*” (JV. VIII). — Mondatkezdő témához csatlakozva az ilyen mellékmondat a T része. Ha a P valamelyik főnévi részéhez csatlakozik, azzal együtt része a propozitumnak: „Ott őt köszöntötte *holló károgása, Mely épen egy esett vadnak szemét ásta.*” (JV. V)

P értékű a hídszerkezetű tárgyi mellékmondat ebben: „[S ha ütlegre kerül a dolog,] *azt verje? Ki félig apja volt, ki őt fölnevelte.*” (JV. III.) P-

értéke folytán igazságértéke is közelebb áll a közvetlenhez: valóban félig apja volt, valóban fölnevelte Jancsit ekkori gazdája. Talán ezt is érzékelteti Petőfi írásjelzése, aki pontot tesz a kijelentő mellékmondatok végére, jöllehet a több elemű tételkapcsolat mondatfajtája a főmondat közlésfajtája alapján kérdő. (Petőfi nem a mondatokat, hanem a tagmondatokat, a résztételek modalitását írásjelezi.)

Ha a mutató névmás T, akkor a rá következő vonatkozó mellékmondat is a témához tartozik, akkor is, ha ez az egész P—T szakasz másodrendű tagolásának minősül az elsőrendű propozitumon belül, mint ebben a vonzatszerű határozói mellékmondatban:

S kend *ne akadjon fönn* azon, mit más csinál (JV. II).

j) Az okhatározó mondatok, mint nagy számú előfordulásukból igazolható, többnyire teljes, valóságos igazságértékűek: ténynek elismert állítást közölnek. Ha közlésaktus-értéküket nézzük, nagy részük nem is tekinthető mellékmondatnak,¹²⁶ ezért a versmondatok számbavételekor is gyakran külön versmondatnak tekintetem őket.

Világosan mellékmondat az okhatározó kötőszóval bevezetett tétel akkor, ha névmási határozó utal rá: „Csak azért futott, mert világosan látta, Hogy méltán haragszik oly nagyon gazdája” (JV. III). Az ige előtti helyzet kiemeli, propozitummá teszi a határozószót és vele együtt azt a mellékmondatot is, amelyre utal. Az ilyen tételkapcsolat éppúgy egy mondat, mint a mondathangsúlyos utalószóhoz kapcsolódó vonatkozó mellékmondat a maga főmondatával együtt. A *mert* kötőszó azonban csak az aktuális mondattagolás és a mondatrész-viszony szempontjából füzi bele a mellékmondatot a főmondatba, a mellékmondat igazságértékét nem teszi függővé. Az író azt is állítja, amit az ilyen okhatározó mellékmondatban állít. A két állítást az oksági viszony kapcsolja össze, ezáltal a két tagmondat három állítást tartalmaz: a főmondatét, a mellékmondatét és a kettő közti oksági viszony fennállását.

Sokkal kevésbé van meg az alárendelő viszony ebben:

Kis leány szoknyája térdig föl van hajtva,

 Mivelhogy ruhákat mos a fris patakba'

(JV. I).

Itt mindkét tagmondat közvetlen igazságértékű, azonkívül az okhatározó mellékmondat inkább toldásszerű, semmint valódi mellékmondati viszonyban van az előző (főmondati) tagmondattal; talán a *mégpedig* szó betoldásával tudnánk érzékeltetni, hogy alig van különbség az így átalakított és az eredeti tételkapcsolat belső viszonya közt. Hogy mégis egy versmondatnak vesszük ezt a két sort, az azért van, mert második tagmondata hiányos, ill. ráértéses alanyú: az első tagmondat alanyának birtokos jelzőjét értjük oda. Épp ezért kettős szerepű a „kis leány”: az első tagmondat témájának csupán része (T^2 , sőt T^3 altagja), a második tagmondatnak viszont témája. E miatt a nem egészen szabatos mondat-szerkesztés miatt az 1. sor második fele és a teljes 2. sor egyetlen propozitumnak tekinthető.

Más, egyszerűbb tagolású mondatokban az okhatározó „mellékmondat” külön versmondat, ha új sort kezd: „Ezt gondolta, többet nem is gondolhatott; | Mert ekkor a nyájjal elérte a kaput.” (JV. III.) Beszúrással körülírva: 'mégpedig azért, mert'. Ez aktuális tagolás nélküli két versmondat. — Ha az okhatározó tételkapcsolat egy sor, akkor egyetlen halmozott versmondat: „Sietek, mert másképp velem rosszul bánnak” (JV. I). Az okhatározó — voltaképp magyarázó — tagmondat racionális tagolású, de az az egész versmondat formájának tipizálásakor nem jön számításba.

Még sok ilyenféle összetett mondat van vizsgált szövegünkben. Sornál rövidebb tagmondatok esetén 1, máskor 2 versmondatnak számítanak. Ha racionális mondat propozitumához csatlakozik az okhatározó mondat, akkor nem külön versmondat.

k) A célhatározó mellékmondat éppúgy toldásszerű, mint a hasonló helyzetű okhatározó mellékmondat, de nem közvetlen igazságértékű, sőt többszörösen függő modalitású. Ezt fejezi ki a kötőszón kívül a felszólító mód is:

Vakondokturásra bocsátotta fejét,

Hogy visszanyerhesse elfogyott erejét.

(JV. V)

Inkább vonatkozó jellegű ez a célhatározó mellékmondat: „De még meg is írta az úti levelet, Hogy senki se bántsa a magyar sereget.” (JV. VIII.) A toldásjellegét itt is szinonim körülírással igazolhatjuk, de nem annyira *azért*, hogy betoldásával, mint az előbbi, tiszta célhatározó

mellékmondatban, hanem inkább *arról, hogy* v. *arra nézve, hogy*, ill. *mely szerint* szövegmódosítóval.

A főmondatot megelőző célhatározó mellékmondat T értékű:

»No, hogy még szebb legyen,« felelt a kapitány,
»*Lássunk embereim, az áldomás után; . . .*« (JV. VI)

A bevezető indulatszó, a beékelt idézőmondat és megszólítás ellenére is világos a mondat racionális tagolása.

1) A hasonlító mellékmondat és a hiányos tagmondatnak tekinthető, aktuális tagolást mutató kötőszós hasonlító szerkezet szintén toldásszerű, ha a főmondat után következik, így ez a racionális tagolású hasonlító szerkezet is:

„Ottan éldegélünk mi ketten boldogan,
Mint Ádám és Éva *a paradicsomban. . .*” (JV. VI)

Értsd: 'mégpedig úgy, mint. . .'

Ha az ilyen módhatározói hasonlító mellékmondat megelőzi a főmondatot, akkor inkább P értékű, az egész mondat emocionális jellegű. A János vitéz elemzett részében erre nem találunk példát, de ilyen a XI. fejezet 2. f) szakaszában bemutatott mondat.

Van ellenben példa a teljes hasonlító mellékmondatra, mely azonban az utalószó fokozó értelménél fogva fokhatározói jelentésű: „Oly hamar támadott az égi háború, Mily hamar Jancsinak sorsa lett szomorú.” (JV. V.) A főmondat P értékű utalószava a mellékmondatot, mely amúgy sem volna határozottan T értékű, majdnem propozitummá teszi, mindenesetre az alárendelésen át és annak ellenére is szinte valóságos igazságértékűvé.

Fok- vagy módhatározó értelmű a hasonlító mellékmondat a következő két sorban is, mégpedig beépülve egy racionális tagolású mondat-egészbe: „De a vihar *a mi hamar keletkezett, Oly hamar is hagyta el megint az eget.*” (JV. V.) Az alanynak témául való előrehelyezése másodrendűvé teszi a hasonlító mellékmondati viszonyban rejlő — némileg keresztállásféle — aktuális tagolást. A mellékmondat ugyanis már ismert eseményt tartalmaz, ezért inkább T értékű, a főmondat hozzá képest P volna; de ezt a viszonyt keresztelzi az *oly* névmási határozószó mellékmondatra utaló P-hangsúlya.

m) A megengedő viszonyban levő tételek kapcsolatai közt határozottan elkülönül két fő típus.

Az egyik típusban a mellékmondatot megengedő értelmű általános névmás vagy névmási határozószó vezeti be: „Akárhová lett az, *csakhogy már oda van*” (JV. III). Az ilyen megengedő mellékmondat határozottan T értékű, ha megelőzi a főmondatot. Az egész mondat voltaképpen kihagyásos; teljes formája ilyen volna: „Akárhová lett is az, *mindegy; fő az, hogy már oda van.*” Ebben a teljes formában ellentétes viszonyban levő két mellérendelt mondattömb következik egymás után; mindkettő fő- és mellékmondatból áll, mindkettő racionális formájú. (Az ellentétes mellérendelés tudvalevőleg ugyanolyan logikai viszonyban álló tételkapcsolatot tartalmaz, mint a kapcsolatos: mindkét tételt érvényesnek jelenti ki, de a két tétel közt valami ellentét is fennáll.) Az első mondatot kezdő megengedő mellékmondat a főmondatának alanya (megjelölője), a második mondat mellékmondata függő igazságértékű alanyi (megjelölői) mellékmondat, határozott P-értékkel. Ez utóbbinak főmondata (mondjuk itt: *fő*, de lehetne *fontos* v. *lényeges* stb. is) a mellékmondat igazságértékét valóságossá teszi. Épp ezért marad el az élőbeszédben az ilyen pozitív modalitást jelentő főmondat, hiszen nélküle is úgy értjük a mellékmondatot, hogy valódi állítást fejez ki. Az első mondatból szintén elmaradt a főmondat, de a mellékmondat függő igazságértéke nem lépett elő valóságossá, hanem csupán megengedő értékűvé mozdult el. Megmarad T-funkciója is, így kapcsolódik közvetlenül az önállóvá lett második propozitumhoz. — Hasonló szerkezetű: „Akármid van, *nem fog többé látni téged.*” (JV. VI.)

Nézzünk meg egy beékelte mellékmondatú példát, ahol a kihagyás feltételezése nélkül szintén nem tudunk boldogulni a mellékmondatnak a főmondatba mondatrészként való beillesztésével: „hát köz étek, *Bárkik vagytok, egész bátorsággal lépek.*” (JV. VI.) A megengedő mellékmondat itt is T értékű, de alárendelve a teljes mondatszerkezet T—P tagolásának, közbeékelve mint a P altagja. Névmási eleme miatt ebben a formában ennek sem beszélhetünk igazságértékéről.

A megengedő tételkapcsolatok másik fő típusában valódi megengedő kötőszó szerepel: „Markos gyerek volt ő, husz legényen kitett, Noha nem érte még meg huszszor a telet.” (JV. III.) A főmondatot követő megengedő mellékmondat itt teljes igazságértékű, de nem határozottan T,

hanem toldásszerű ('de az is igaz, hogy'), majdnem keresztállásos. Érvényesül a T—P sorrendi tendencia: a mellékmondat mondanivalója szinte fontosabb a főmondaténál.

Érdemes azonban elgondolkozni rajta, valóban mellékmondat-e és mennyiben mellékmondat a megengedő mellékmondat.¹²⁷ Igen tágan kell értelmeznünk az állapothatározó fogalmát ahhoz, hogy a megengedő értelmű állapothatározók közé soroljuk (mint B. LŐRINCZY 1962. 237, 385). Ez a „megengedő állapothatározó” közelebb áll a modalitást jelentő határozófélékhez, hiszen a főmondat érvényességét érinti. Inkább azt akarja kifejezni: „az előbb tett kijelentés érvényes, pedig ellentétben van v. ellentétben látszik lenni azzal, hogy . . .” Ezzel az értelmezéssel (és egyben transzformálással) világosság derül arra, hogy milyen természetű a megengedő mondat mellékmondat-jellege. Közel áll az olyan függő igazságértékű tételhez, amelyet főmondata valóságos igazságértékűvé emel. Ilyen értelemben a mellékmondatok közé sorolható, azzal a hozzátétellel, hogy igazságértéke valóságos, majdnem közvetlen, továbbá hogy ellentétben áll a főmondat igazságértékével, ezért rokon az ellentétes mellérendeléssel is.

A megengedő mellékmondat a főmondat előtti helyzetben is teljes igazságértékű, de határozottabban T jellegű: „noha sok földet bejára, *Seholsem akadt ő Iluska párjára.*” (JV. VII.)

n) Könnyebb elhelyezni a következőzmes mondatokat a tételkapcsolatok logikai mondattani rendszerében, hála RÁCZ Endre idevágó alapos kutatásainak is (1960.; 1962.; kiegészítve és összefoglalva: 1963.). A következőzmes mondatok eszerint valódi mondatrészkifejtő vagy kihagyáson alapuló toldásszerű, önálló tagmondat értékű mellékmondatok, melyek mindig követik a főmondatot, utalószo esetén P értékűek és közvetlen igazságértékűek.¹²⁸ Pl.: „*Ugy merje kend Ilust egy szóval bántani, Hogy kihullanak még meglevő fogai.*” (JV. II.) Szokásos formája, mint itt is: hidszerű. Itt az igazságérték erős (talán túlzó) fenyegetéssel párosul.

Hogy a mondattani szempontból teljes igazságértékű következőzmes mondatok a közbeszédben, a népnyelvben és Petőfi költészetében is mint stíluseszközök sokszor a túlzás kifejezései, arra a János vitéz XX. részéből RÁCZ idéz öt versszaknyi példát: 1962. 25—6; 1963. 52.

Nem mondatrészkifejtő mellékmondatként a következő példát érdemes elemezni: „ki vagy te? Hogy lábadat mered tenni e küszöbre?” (JV. VI.) Valami kihagyás van ebben a mondat szerkesztésben, kiegészítve így lenne: „ki vagy te ahhoz az elszánt lépéshez, hogy...?” A valóságos igazságértékű tételt („lábadat e küszöbre mered tenni”) a beszélő csak azért sűríti mellékmondatba, hogy az ábrázolt cselekvés okát, célját kérdésessé tegye s ezáltal haragot, neheztelést, sőt fenyegetést, tiltást fejezzen ki. A mellékmondatban kifejezett tételnek is van azonban olyan súlya, hogy nem tekinthető témának. Aktuális viszonya a főmondathoz inkább toldásszerű. Önmagában véve sűrítő *hogy*-os, de valóságos igazságértékű mellékmondat.

o) A tekintethatározó mellékmondat is olyan természetű, hogy akadémiai nyelvtanunk voltaképp nem tudja hová sorolni, mert nem veszi kellően figyelembe azokat a határozóféle nyelvi elemeket, amelyek arra való, hogy a mondatban (tagmondatban, tételben) kifejezett állítás érvényét korlátozzák. Az alárendelő összetett mondatok általános kérdéseit tárgyaló fejezetben (TOMPA 1962. 332) csak arra mutat rá, hogy nincs igazi szerves kapcsolata a főmondattal. Ezt ismétli meg a határozói mellékmondatok fajtái közt is (389), ahol a „sajátos” tekintethatározó mellékmondatot együtt tárgyalja az utalószó tartalmát kifejtő, *hogy*-os tekintethatározói mellékmondatokkal. Itt és a határozó fajtái közt (B. LŐRINCZY 1962. 171, 173, 175) az állapothatározók egy távolabbi rokonának tünteti fel a tekintethatározót. Valójában a tekintethatározó arra való, hogy a mondat predikatív részének (a szoros értelemben vett tételnek) érvényességi területét meghatározza, szinte körülhatárolja, ezért közbülső helyet foglal el a mondat határozók és a független igehatározók közt. (L. még ELEKFI 1973. 79.) A mondatban legtöbbször T (fő- vagy altagolásban). Gyakran éppen azért tesszük a mondat elejére, hogy témaként élesen szembeállítsuk a mondat többi részével mint propozitummal. Ilyen tekintethatározóként mellékmondattá formált T van ebben: „Lányokra nézve a mi Jancsit illeti, *Egyetlen egy leány sem tetszett ő neki*” (JV. VII). A főmondatban a *leány* keresztállásos viszonyban van, ezért ebben a mondat szerkesztésben nem lehet egyértelműen T; témává — racionális forma elejére — csak határozóként vagy mellékmondatként tehető, különösen tekintethatározói vagy pl. ilyen alakban: „a lányok közül...”

Valamennyi mellékmondatfajta közül a tekintethatározói van a legszorosabb összefüggésben az aktuális mondattagolással. (Tisztán intellektuális jellegéről l. BENEŠ 1971. 143—4.)

4. Az igazságérték és az aktuális tagolás összefüggése

Az igazságértéknek a mondatviszonyon kívüli módosulásai nem függenek össze a mondat aktuális tagolásával. A tévedést, hazugságot, de a tréfát, költött (mesés) valóságot, a szerepjátszást, a kételyt, az allegóriát, az iróniát tartalmazó mondatok aktuális tagolása éppoly különféle lehet, mint a közvetlen, a valós igazságértékű mondatoké. A megszólítás tagolatlansága vagy esetleges tagoltsága is éppúgy megtalálható a megszemélyesítő költői megszólításban, mint a közvetlen, valódi megszólításban.

Idézés esetén az idézet nem közvetlen igazságértékű, de szintaktikailag lezárt mondat, az idézőmondat pedig közvetlen igazságértékű, de szintaktikailag nyitott, mert idézetre utal mint kiegészítésre. Az idézet értelmileg alá van rendelve az idézőmondatnak, nyelvtanilag nem. Ezért az idézetben belül az idézetviszonytól eltekinthetünk, és így az idézetben éppúgy meglehetnek az aktuális mondattagolás különféle formái, mint a közvetlen igazságértékű mondatokban. Az idézőmondat aktuális tagolása már nem csak saját belső szerkezetétől függ, hanem az egész idézetszerkezet felépítésétől is. Aktuális tagolása az egész idézetszerkezetnek lehet, mégpedig rendszerint annál élesebb, minél élesebb tagolású az idézőmondat, és annál határozatlanabb, minél hosszabb az idézet. Eszerint pl. egy éles racionális tagolású idézőmondathoz csatlakozhat az utána következő rövid idézet a P folytatásaként, különösen ha mondathangsúlyos utalószó utal a következő idézetre. Minél hosszabb azonban az idézet, annál lazábbá válik a kapcsolata az idézőmondatdal, tehát feledésbe mehet a propozitumhoz tartozása is. Racionális tagolású sokszor az olyan idézetszerkezet is, amelyben az idézőmondat voltaképpen tulajdonítmány, a rá következő idézet pedig mondathangsúlyos megjelölő helyett áll. Az ilyen névszói állítmányi viszonyban álló idézőmondat és (rövidebb) idézet tehát olyan szorosabb egységet alkotó egyetlen versmondat, melynek témája az idézőmondat, propozituma az

idézet. (Pl. a Honfidal 3. versszaka.) Egyébként a tagolatlan igei állítmányú idézőmondat a rá következő idézettel nemigen kerül T—P viszonyba.

Az idézetet követő idézőmondat csak akkor kerül aktuális tagolási viszonyba az előző idézettel, ha az idézetre emocionális tagolású idézőmondat következik, különösen ha ezt az állítmány fordított szórendje is jelzi. Ekkor ugyanis az idézet kapja az ige előtti helyre jellemző mondathangsúlyt, és az egész idézetszerkezet emocionális tagolású mondat lesz. (Az ilyen idézet sem lehet nagyon hosszú.) — Ha az idézőmondat megszakítja az idézetet, akkor még az idézőmondat emocionális tagolása esetén sem értjük határozottan propozitumnak az idézet előtti részt, mert az idézőmondat utáni folytatás az egész aktuális tagolást elbizonytalanítja. — Az egy-két szavas idézetek teljesen beépülnek az idézőmondat aktuális tagolásába.

Az alárendelt tagmondatok egy részét célszerű az idézethez való többkevesebb hasonlóságuk szerint sorba venni. A megelevenítő függő beszéd esetén a főmondatban sokszor nincs idézőmondatszerű utalás mellékmondatra, ezért az ilyen tételkapcsolat többnyire nem mutat aktuális mondattagolást. A tiszta függő beszédben már a főmondat felépítése, tagolása, mondathangsúlya dönti el, hogy van-e a tételkapcsolatnak aktuális tagolása. A bevezető főmondatban lehet olyan mondathangsúly, mely a főmondatot propozitummá, a mellékmondatot témává teszi, de lehet olyan hangsúlyos utalószó is, amelyhez a főmondat többi részét mint témát áthidalva csatlakozik a mellékmondat mint a P folytatása. Tagadott főmondat után a mellékmondat általában az egész mondat témája, nemcsak függő beszéd, hanem a még kevésbé idézetszerű, függő gondolattartalmat jelentő mellékmondat esetén, sőt a valamely tényt jelentő mellékmondat esetén is. Ha azonban a főmondat a mellékmondat igazságértékét erősíti, akkor nincs aktuális tagolási viszony a fő- és a mellékmondat közt, még kérdő főmondat esetén sem. Ilyenkor az egész tételkapcsolatnak csak akkor van racionális tagolása, ha a bevezető főmondat maga T—P tagolású (ti. ilyenkor a mellékmondat a P folytatásául tekinthető). A függő kérdés viszont inkább témaként viszonyul a megelőző — akár állító, akár tagadó — főmondathoz mint propozitumhoz, kivéve ha P értékű utalószó folytatása a mellékmondat.

A többi mellékmondatok közül a feltételes mellékmondat szabályosan T, ha megelőzi a főmondatát, de rendszerint akkor is, ha követi. A feltételeshez közel álló időhatározói mellékmondat szintén többnyire T szerepű. Ezt mondhatjuk a helyhatározói és a névszói vonatkozó mellékmondatokra is. Mindezek csak akkor propositumok a tételkapcsolatban, ha mondathangsúlyos utalószó sugározza rájuk a P-funkciót. A vonatkozó jelzői mellékmondat annak az aktuális mondattagnak része, amelyhez jelzett főneve tartozik. Az okhatározó mondat csak ritkábban tekinthető valódi mellékmondatnak; ilyenkor utalószavának főmondatbeli helyzete szerint tartozik a témához vagy a propositumhoz. Az okhatározó mondatok többsége inkább magyarázó jellegű, önálló tagmondat, csak akkor része a főmondat propositumának, ha közvetlenül csatlakozik a T—P tagolású főmondat végéhez. Néha ilyen toldásszerű a célhatározó mellékmondat is, ez mégis sokkal gyakrabban épül be a tételkapcsolat aktuális tagolásába. Ha megelőzi a főmondatot, témának is tekinthető. A hasonlító mellékmondat is ritkán épül be a főmondat aktuális tagolásába, többnyire inkább (önálló) toldás. A megengedő mellékmondat többnyire T vagy T-szerű, ha megelőzi főmondatát, de több-kevesebb keresztállásos jellege is van. Ha követi főmondatát, önálló toldás. A következményes mellékmondatok önálló toldások vagy P értékűek; a tekintethatározó mellékmondat mindig T.

Rövid áttekintő táblázat néhány fontosabb tételkapcsolat igazságértékéről és aktuális tagolásáról

Kapcsolattípus	Kapcsolatfajta	Igazságérték	Tipikus aktuális tagolás
Mellérendelés	Kapcsolatos	$A \wedge B$	Két önálló tagmondat, külön-külön tagolás
	Ellentétes	$A \wedge B \wedge C$	
	Következtető	$A \wedge B \wedge C$	
	Magyarázó	$A \wedge B \wedge C$	
	Szigorú választó (rendszeres páros vagy) Egyszerű vagy	$A \vee B$, azaz $(A \supset B) \wedge (B \supset A)$	Egyetlen mondat, főtagolás nélkül
	Egyszerű vagy	B utólag feltételelesen érvényteleníti A-t: $A \rightarrow (B \supset \bar{A})$	Két önálló tagmondat, külön-külön tagolás
Idézés	A: „B”	$A(B)$	A-nak tagolásától függően $T-P$ vagy két tagmondat
	„A” — B	$A \rightarrow (A)B$	Főleg B szörendjétől függ: önálló tagmondat vagy $P-T$
	„A/1” — B — „A/2”	$A \rightarrow (A)B$	Egyetlen mondat, főtagolás nélkül
Idézőszerű alárendelés	Megelevenítő függő beszéd	$A(B)$	Két önálló tagmondat, külön-külön tagolás
	Tiszta függő beszéd	$A(B)$ vagy $(A)B$	Egy mondat, tagolása a főmondattól függ; tagadott főmondat után a mellékmondat T; a mellékmondat tartalmát erősítő főmondat esetén nincs aktuális tagolás; P értékű utalószó után a mellékmondat is P
	Függő gondolat-tartalom		
	Függő kérdés	$A(B)$ vagy $(A)B$	Ugyanígy, de az utalószó nélküli függő kérdés leginkább T
Egyéb alárendelés	Feltételes	$A \supset B$, azaz $(A)(B)C$ $B \supset A$, azaz B utólag megszorítja A-t	Egy mondat, $A = S^2 = T$; $B = S^1 = P$ Egy mondat, aktuális tagolás nélkül

A = előmondat; B = utómondat; C = kettejük viszonyáról adott kijelentés; \wedge = egyidejűleg érvényes (konjunkció); \vee = egyikük érvényes, másikuk nem (diszjunkció); \supset = az elsőnek érvényességéből következik a másodiké (implikáció); \bar{A} = az előmondatbeli tétel mint kijelentés nem igaz; $(A)B = A$ igazságértéke B-től függ; $(S^2)S^1 = a$ mellékmondat igazságértéke a főmondatétól függ; $\rightarrow = a$ mondat folyamán módosul.

XIII. FÖLTÁMADOTT A TENGER...

(HANGSÚLYOZÁS ÉS MONDANIVALÓ
A MŰFORDÍTÁSOK TÜKRÉBEN)

Föltámadott a tenger,
A népek tengere;
Ijesztve eget földet,
Szilaj hullámokat vet
Rémitő ereje.

Látjátok ezt a tánczot?
Halljátok e zenét?
A kik még nem tudátok,
Most megtanulhatjátok,
Hogyan mulat a nép.

Reng és üvölt a tenger,
Hánykódnak a hajók,
Súlyednek a pokolra,
Az árbocz és vitorla
Megtörve, tépve lóg.

Tombold ki, te özönvíz,
Tombold ki magadat,
Mutasd mélységes medred,
S dobáld a fellegekre
Bőszült tajtékodat;

Jegyezd vele az égre
Örök tanúságul:
Habár fölül a gálya,
S alúl a víznek árja,
Azért a víz az úr!

(Pest, 1848.)

A) A VERS ELEMZÉSE

E versnek már címe és kezdő sora is sejteti, hogy rendkívüli, igen jelentős dologról lesz benne szó. Csak az 1. versszakot kell elolvasnunk ahhoz, hogy megérezzük: a nem mindennapi képzettársítás (*föltámad és tenger*, különben inkább az újra meginduló heves szélről szoktuk mondani, hogy feltámad) metaforikus használatban itt nem pusztá költői játék, hanem komoly, igaz élmény van mögötte, és súlyos társadalmi, politikai mondanivaló eszköze. Ha pedig azt is tudjuk, hogy ez a vers a mozgalmas márciusi napok sorsfordító idejének átélése és az abban való részvétel után keletkezett, akkor elképzelhetjük, milyen hatással lehetett az akkori forradalmi magyarságra, de még a forradalom elleneire és a közömbösekre is. Keressük meg ennek a hatásnak magában a versben rejlő okait is!

1. Szavak, képek, mondanivaló

Az első sorban pár szóval odavetett hatalmas kép, melyet a költő a második sorban (birtokos szerkezettel kifejezett) metaforával old fel, végighúzódik az egész költeményen: allegóriává szélesül. Az *ijesztve eget földet* igenévi szerkezet konkrétan véve túlzást tartalmaz ugyan, de allegorikusan is értelmezhető: a fölkelt nép fenyegető erejétől meginognak, megrendüléstől félnek a szilárdnak hitt egyházi és világi hatalmasságok. — A 2. versszakból kiderül, hogy a költő éppen hozzájuk intézi a költeményt: a hatalom birtoklóit akarja leckéztetni, a nép erejére figyelmeztetni. A tánc a tömegek cselekvése, a zene a nép követelő szava.

A 3. versszak ismétli a 'tánc' és a 'zene' képes jelentését, de nem a valóságos értelmét adja meg, hanem az allegória képsíkjába illeszti bele: *reng és üvölt e tenger*. A 2. sorban új elemmel egészül ki a kép: a hajókkal, melyeknek allegorikus értelmét egyelőre nem tudni pontosan.

A 4. versszakban és az ezt folytató 5.-ben a költő a tenger özönvizéhez, vagyis a néphez fordul, de nem fenyegetve, hanem biztatva. Ezzel teljessé válik Petőfi állásfoglalása: az uralkodó osztályok ellen és a néppel egyetértve vesz részt maga is a nagy megmozdulásban. A mozgás óriási méretű: a tenger mélységéből a fellegekig hat. Újra megjelenik az ég képzete, de most nem mint megrendült vagy megfélemlített erőé, hanem

mint egy hatalmas írotábláé, amely az események tanulságát van hivatva tükrözni. A tanulság pedig a befejező három sorban jelenik meg az allegória képes értelmezéseként, megvilágítva a hajók, gályák jelképes értelmét is.

A 2. versszak magyarázó kitérése nem zavarja meg az allegória töretlen képiségét. A költő együtt lelkesedő, biztató részvétele a 4. versszaktól kezdve megszemélyesítést visz a képbe, és ezt a természeti erőt megszemélyesítő mozzanatot tetőzi be a vers utolsó szava: az *úr*. A nép hatalma természeti erő, mely fölött sohasem uralkodhatnak önkényesen az emberek kormányozta gályák.¹²⁹

2. A mondatok tagolása

A vers olyan állítmány-alany sorrendű predikatív szószerkezettel kezdődik, melyben minden tag újat mond, tehát egyik sem hangsúlyosabb, mint a másik. Aktuális tagolás nélküli leíró tagmondat, de jelentésénél fogva állítmánya is, alanya is súlyt kell, hogy kapjon. Érzelmi súlya mégis az alanynak nagyobb (ezt érezteti Járdányi Pál dallama Szabó Ferenc ismertebb megzenésítésével szemben): *a tenger* képzetének itt olyan képzetmegmozgató súlyt tulajdoníthatunk, mint amilyen értelmi és érzelmi súlyt a Nemzeti dal „Hi a haza” tagmondatában a második helyen álló alanynak, mely Petőfi szemében a legszentebb fogalmak egyike volt. (Hogy a Nemzeti dal e tömondata nem P + T sorrendű emocionális mondat, arra először GÁLDI László hívta fel a figyelmemet.) Mindkét — azonos történelmi helyzetben íródott — mondatra jellemző a racionális és emocionális tendenciák együttes jelentkezése: újat és fontosat jelentő igével kezdődnek (mint az „emocionális” mondatok), de a rá következő alany szintén újat mond, érzelmi és értelmi fontossága miatt annak nyomatéka még nagyobb (s *a tenger* alany esetében rövidebb is az első tagnál), tehát a megállapítás, sőt a rábeszélés szónoki jegyét mutatják. Összhatásában mind a két mondat nyomatékos figyelmeztetés. — A predikatív szószerkezet értelmezővel egészül ki, melyben az újat tartalmazó birtokos jelző hangsúlyos, mellette az ismételt szó birtokszóként viszonylag hangsúlytalan. Az 1. versmondat tehát toldásos formájú: predikatív szószerkezetből és az alanyhoz csatlakozó többszavas értelmezőből áll. A 2. versmondat igenévi szerkezettel kezdődik és jelzőkkel

bővült tárgyas predikatív szerkezettel folytatódik. Az igenévhez éppúgy hozzáértjük a jelzős alanyt, mint a tárgyas igei szerkezethez. Ezért a háromsoros mondat egy kétsoros állítmányi és egy egysoros alanyi szakaszra oszlik. Párhuzamot mutat az első versmondatral — mindkettő állítmány-alany sorrendű —, de egyúttal szimmetriaszerű megfordítást is: a predikatív szerkezetet az első mondatban követi a toldás, a másodikban megelőzi. Épp ezért az igenévi szerkezet nem is toldás, hanem afféle előrevetés. Több benne az állítmányi funkció, mint az értelmezőben, de nem a külön állítás jellegével, hanem mivel módhatározó: a mondat állítmányi szakaszához szerveesebben tartozik. Ennek az egész állítmányi szakasznak együtt annyi súlyos mondanivalója van, hogy propozitumnak tekinthető a „rémitő ereje” alanyhoz, amely — súlyos tartalma ellenére is — inkább következik az előzményekből. Személyragos volta is erősíti az alany T-funkcióját. A 2. versmondat tehát P+T tagolású. Az egész 1. versszak egy mondategész, hiszen a két versmondatot pontosvessző választja el egymástól.

A 2. versszak három mondategészből áll. Két első sora egy-egy önálló kérdés. Párhuzamos szerkezetűek, emocionális tagolásúak, bár hátrább következő témájuknak is van bizonyos súlyuk. A következő háromsoros mondat a költemény első racionális formájú mondata. Témája az alanynak vagy akár a névmási alany értelmezőjének tekinthető vonatkozó mellékmondat. Propozituma racionális altagolású: *Most* a T². A főmondat további szakasza a tárgyi mellékmondatral együtt P². A tárgyi mellékmondaton belül az emocionális sorrend uralkodik: főhangsúlyos szava a kérdő határozószó, pusztán témája az alany: *a nép*. A racionális felépítésű mondatra tehát valami szimmetria (mégpedig perspektivikus szimmetria) jellemző: legsúlyosabb szava a *hogyan*, legkisebb súlyúak az „akik” és „a nép” alanyok.¹³⁰ A *hogyan* szónak ez a mellékmondatbeli helyzetéből folyó kiemelő hangsúly megóvjaa a teljes mondatot attól, hogy a rövid témájú racionális mondatforma fő funkciójának megfelelő elgondolkozást, reflexiót érezzük ki belőle. A vers természetesen belső megrendülést, a nép erején való elgondolkozást is kifejez; de itt mégis a másokhoz szólás, a hatalmasságok figyelmeztetése az egész költeménynek s ezen belül ennek a mondatnak is a legfőbb közlendője.

A 3. versszak kezdése nyelvtanilag hasonlít az 1.-éhez. De halmazott igei állítmány van benne, az alany pedig, mivel már ismétlődő fogalmat

jelent, határozottan T funkciójú. E versmondattal tehát emocionális sorrendű tagolás alakul ki. Nem így a következőben, ahol új alany jelenik meg: *a hajók*. Ez éppúgy tagolatlan, mint a költemény kezdő versmondatta. A toldásnak is tekinthető „Súlyednek a pokolra” sort viszont jobb külön versmondattal tekinteni, hiszen az előző tagmondat alanyát akkor is odaértenénk, ha pont utáni új mondat volna. A versszak kétsoros utolsó tagmondata racionális tagolású, mert a határozott névelős alany után a hangsúlyos határozókkal kezdődő igei szerkezet egyértelműen P. Ezáltal valami távoli összecsengés keletkezik az előző versszakkal, mely szintén racionálisan formált versmondattal végződik. Csakhogy az elvont tartalmú figyelmeztető mondat volt, ez pedig konkrét tartalmú, leírásba ágyazott kijelentés. A 3. versszak szimmetriát is mutat: emocionális tagolású mondatból kezdődik, racionálissal végződik, és ez a kettő közrefog két tagolatlan mondatot. A versszak 1. és 5. sora határozott súlyszakasszal kezdődik. Ez a szimmetria azért is jelentős, mert mint középső versszak hozzájárul az egész költemény művészi felépítéséhez.

A 4. versszak három felszólító versmondattal áll. 1. sora nem versmondat, mert hiányzik belőle az ígéhez szükséges tárgy. A 2. sorral együtt alkot egy versmondatot, melyben sorkezdő igekötős ige ismétlődik. A *magadat* névmási tárgyon kívül a versszak mindhárom tagmondatának minden testes szava egyaránt súlyos. Csupa tagolatlan mondat, a felszólító mondatok tipikus formája. A versszak tagmondatainak hossza szimmetrikus elrendezésű: két kétsoros fog közre egy egysorosat. — Az 5. versszak nem kezd új mondategésszel, hanem pontosvessző után folytatja a felszólító tagmondatok sorozatát, mégpedig az előzővel azonos terjedelmű kétsoros versmondattal. A *vele* mint névmási (mutató) elem hangsúlytalan, az *égre* mint determinált fogalom szintén csak kisebb hangsúlyú, a versmondat többi szava — a jelző és jelzett szava is — egyaránt hangsúlyos. A határozott névelős *az égre* lehetne talán T is, de ige utáni helyzeténél és jelentésénél fogva kap annyi súlyt, hogy szó se lehessen emocionális tagolásról, már csak azért sem, mert ezt a némileg T jellegű főnévi határozót egy essivusi állapotjelző követi, mely toldásszerűen új közlést tartalmaz. — A kettőspont utáni háromsoros mondat idézetviszonyban áll az előző tagmondattal. Az idézetet bevezető tagmondat azonban mégsem idézőmondat, hanem olyan tárgyi mellék-

mondatot kívánó igei szerkezet, mely az idézetet a költő saját mondani-
valójának tünteti fel.

Az idézetszerű három befejező sor, jöllehet az idézetviszonynál fogva
szorosabban kapcsolódik az előző versmondathoz, mint a mondategész
többi — előző versszakbeli — tagmondatához, mégis külön versmondat;
vö. XII. 2.a). Nincs aktuális tagolási viszonyban idézőmondat szerű
főmondatával, mert a felszólító főige is, idézetszerű tárgya is egyaránt
fontos. A befejező versmondat megengedő tételkapcsolat: két mellérend-
elt megengedő mellékmondattal kezdődik, főmondatnál végződik. Az
ilyen sorrendű megengedő szerkezetű mondat — mint a XII. fej. 3.m)
szakaszának utolsó bekezdésében más példával is igazoltuk — racionális
formájú. A kétsoros T utáni egysoros P nagyon jól kielezi a költő
mondani-
valóját; e mondat fő funkciója a gondoltatás: a gondolatnak
határozottan az olvasók, ill. a fenyegetett uralkodók tudatába való
beültetése. Vö. még a IX. fej. 1.a) szakaszának utolsó bekezdésével és 3.c)
szakaszával. De e racionális formán belül a sorokban emocionális
altagolás van: „*fölül a gálya, | S alul a víznek árja,*¹³¹ . . . *a víz az úr*”. A
retorikai funkciók közül érvényesül a képzelgetés és az indulat is. A
főhangsúlyos szó kimondását késleltető, legutoljára hagyó szónokias
törekvést kedvezően ellensúlyozza az ellenkező tendencia; így a harsogó,
de esetleg üresnek ható szónoki mondat helyett arányos felépítésű,
némileg szimmetrikus költői mondat jött létre, és ezt sokkal meg-
győzőbbnek (mert meggyőződésből eredőnek) érezzük, mint a minden-
áron csak meggyőzni akaró retorikát. Az ellentétes irányú tendenciák
egyensúlyjátéka ad sajátos súlyt még külön az utolsó tagmondat
predikatív szerkezetének: *a víz* megjelölő, de nem T, hanem P, *az úr*
tulajdonítvány, de nem P, hanem T. Az „állítmányság” jegyei megoszla-
nak, ellentétes irányúak. (L. ELEKFI 1966b. 62—71; 1979. 394, 409, 413,
417, 419; HUSZÁR 1979. 28—66.)

3. Ritmikai felépítés

A ritmikai elemzést ezúttal is a versmondatok terjedelmi arányain
kezdjük. Az első versszak versmondatainak hossza verssorban mint
mértékegységben kifejezve: 2—3. A második versszaké: 1 – 1 – 3. Ennek a
két versszaknak a tagolásában tehát valami ismétlődés van: két sor után

következik egy háromsoros egység, bár ez a három sor az első versszakban nem önálló mondategész, csak a másodikban. Ez a 2—3 osztás megfelel a strófák rím és szótagszám szerinti sorszerkezetének. A harmadik versszak versmondatai: 1 — 1 — 1 — 2. Megtörik a metrikai szerkezettel való párhuzamosság; itt a 3. sor után van olyan mondathatár, mely kettészakítja az azonos rímű és sorfajú sorpárt. Petőfi ösztönös formaépítő készségét tekintve itt a *megtörve* fogalmának olyasféle versszerkezeti aláfestéséről beszélhetünk, mint másutt az áthajlás kifejező szerepéről (vö. pl.: FÓNAGY 1959. 190—217; 1963. 117—9). A negyedik versszak ezt a megtört szerkezetet visszhangozza, de a törés itt nem annyira a versmondatok szerinti tagolásban van (2 — 1 — 2), mint inkább a rím tökéletlenségében (mélységes *medred*, ... a *fellegekre*). Az ötödik versszakban pontosan visszatér az elsőnek a tagolása: 2 — 3.

Az egész költemény felépítésében tehát valami szimmetria érvényesül: a páratlan számú versszakok közül az első és az utolsó azonos belső tagolású, azonkívül az 1. versszak súlyos indítású, az utolsó utolsó sora szintén az, mivel P értékű. Ilyen súlyos kezdést és befejezést mutat a 3. (középső) versszak is. A 2. és 4. versszak pedig abban hasonlít egymáshoz, hogy két első sorukban ismétlődő mondat szerkezet, ill. ismétlődő sorkezdés van. A versmondatok számában is szimmetriát fedezhetünk fel: az 1. és 5. versszakban két, a 2. és 4. versszakban három, a 3.-ban négy versmondatot találunk. Máskülönben aszimmetrikus a vers: 1. versszaka egy, 2. versszaka három, 3. versszaka megint egy teljes mondat, a 4. és 5. versszak pedig együtt tesz ki egy teljes mondatot. Ebben a felépítésben is az aprózás utáni növekvés elve érvényesül, de nem abban a szimmetrikus rendben, mint ahogy a versmondatok helyezkednek el a versszakokban.

Ha a mondatokat szótagokra bontjuk, a versszakok többségében alakult 2:3 sorarányból a 13:20 szótagarányt kapjuk. Ez pedig megközelíti az aranymetszés szerinti növekvés elvét. Ez a növekvés megvan már az 1. versszakon belül, önálló mondatokkal ismétlődik a 2. versszakban, és ha ilyen alapon a két első versszakot egy egységnek fogjuk fel, ez az arány bontakozik ki felnagyítva a költemény egészének öt versszakából. A 3. versszak az egyetlen, amelynek belső tagolásában határozottan megfordul az arány 3:2-vé: aranymetszés szerinti fogyássá. Ha így ezt a versszakot az utolsó kettővel érezzük szembenállónak, akkor a három utolsó versszaknak mondategészek szerinti osztódását kapjuk

meg, az 1 : 2 arányt, a kétszeresre növekvést. A szorulásnak és tágulásnak ez a tudat alatt ható átélése szintén hozzájárul a hatalmas mondanivalójú költemény lenyűgöző és ugyanakkor a tömegek számára felszabadító hatásához.

A szorosabb értelemben vett szótagritmusnak, a jambusi metrum alkalmi változatának elemzését GÁLDI László kitűnő formatörténeti elemzéséhez kapcsolhatjuk (1962. 479—80). A 7/6 tagolású jambus mindjárt az első sorban magyaros változatában mutatkozik: a tiszta rövid hangsúlytalan kezdő szótag helyett hangsúlyos hosszúval: $\acute{\text{—}}\text{—}\text{—}\text{—}|\acute{\text{—}}$
 — . A folytatásában már a 3. szótagtól kezdve kialakul a rövid-hosszú mérték szabályos váltakozása, tehát a jambikus lüktetés. Ez a tenger hullámozását is festő ritmus tovább terjed a 2. sor elejére, és ott tiszta jambusi sorkezdést hoz létre: $\text{—}|\acute{\text{—}}|\acute{\text{—}}\text{—}$.¹³² A rövid magánhangzójú, de helyzeténél fogva hosszú 3. szótag ezt a lüktetést nem zavarja meg, de azért érezteti, hogy itt nem csupán a tenger hullámozásáról van szó, hanem bonyolultabb dologról. A 3. sornak már csak két első szótagjára jut ebből a szabályos lüktetésből, de a rövid szótag már hangsúlyos; a 3. szótag után teljesen („ijesztően”) felborul a jambus: $\acute{\text{—}}\text{—}|\acute{\text{—}}|\acute{\text{—}}$.
 A 4. sorban még visszatér valami a hullámozásból, mert az 1. és a 3. lábnek megfelelő szótagpárokban megvan a rövid-hosszú arány, bár az értelmi hangsúlyszerkezete egészen másképp tördeli a sort: $\acute{\text{—}}|\acute{\text{—}}\text{—}\text{—}$. Az 5. sor, mely rím és szótagszám szerint a 2. sor visszhangja, teljesen elveszti a jambusi mértéket, csak a magyar ütemek hallhatók benne: $\acute{\text{—}}\text{—}\text{—}|\text{—}\text{—}$.
 A tenger hullámozásának képéből a nép, a tömeg erejének tudata, tehát nem képi, hanem társadalmi valóság lett. Ezt a forradalmi erőt érezteti az 1. versszak folyamán a jambusokba való beelendülés után a jambusi metrummal mint renddel való fokozatos szembeszegülés, az egyre erősödő ritmustörés.

A 2. versszak elején táncritmussá változik a verskezdő ritmus: $\acute{\text{—}}\text{—}\text{—}|\text{—}\text{—}|\acute{\text{—}}$. A 2. sornak csak kezdő üteme ismétli e képlet kezdetét, aztán a *zenét* éles hangsúlya rávilágít, hogy ez a „tánc” nem valami kellemesen szórakoztató zenére történik: $\acute{\text{—}}\text{—}\text{—}|\acute{\text{—}}$. A jambikus lüktetést csak úgy tudjuk éreztetni, ha feltesszük, hogy az *e* névmás után, mint másutt az *a* névelő után, megnyúlik a mássalhangzó: „Halljátok e zzenét?” A 3. sorban a kezdő rövid szótag utáni hosszú szótagok sorozatában a 4. szótag hangsúlya biztosítja a jambikus lejtést éreztető tagolást: $\acute{\text{—}}|\text{—}$

◌◌—◌. A 4. sorban erősödik a lüktetés, indulattal fűti át a költő személyes mondanivalójának fenyegetve kioktató hangját: —|◌◌◌◌—◌. (A hangsúly egybeesik az első iktussal.) Az 5. sor teljesen jambusellenes indulása után megjelenik a sor végén a költemény első tökéletes jambusi lába, éles megvilágításba helyezve ezzel a „nép” fogalmát, mely itt alanyként T funkciójú.

A 3. versszak kezdő sorának ritmusképlete hasonlít a két előzőéhez: ◌—|◌◌|◌; ◌◌◌, de az azonos időmértékrend más hangsúlyelosztással más ütemekre tagolódik, csak a kicsengése egyezik a költemény kezdő soráéval. Az időmérték lüktetése a rengést festi, de a lüktetésbe belehasít az *üvölt* rövid szótagjának hangsúlya. A hánykódást ábrázoló 2. sor után többé-kevésbé szabályos jambikus lejtés tér vissza, mely talán még mindig a tenger viharzó rengését tükrözi. — A 4. versszakbeli tombolást a jambussal ellenkező súlyirányú sorkezdések fejezik ki. 3. sorában nem az alliterációnak tulajdonítok jelentőséget, mint GÁLDI, hanem az alliteráció által is kiemelt 2—3—2 szótagos ütemeknek. Érdekes, hogy ahol Petőfi nem ábrázol, hanem szól valakihez, ott megtörik a jambikus lejtés. Igaz, hogy a két utolsó sor visszazökken a jambusokba, de ez nemcsak felszólítás, hanem egyúttal folytatása a „Szilaj hullámokat vet” motívumának; annak a sornak sajátos ritmuselemeit variálja: a megfelelő sorban a *dobáld* hangsúlyos rövid szótagja a *szilaj* ritmuselemnek, az 5. sor 3. szótagján kezdődő *tajtéko*dat pedig a *hullámokat* hangzasképének variációja.

A befejező versszak kezdő sora csak a magyar verselésben szokatlan 2—3—2 ütemtagolása által illeszkedik be a jambikus sorok közé, a 2. sor még ennyire sem. Maga a tanulság azonban jól érezhető jambikus időmértékben jelenik meg, mégpedig sorról sorra tisztább jambusokban: a 3. sorban még két hangsúlyos rövid szótaggal, a 4.-ben már csak eggyel, az 5.-ben pedig az éles hangsúlyú jambus után két tökéletes jambussal zárul a mondanivaló:

◌—|◌—◌◌◌
 ◌—|◌◌◌◌◌
 ◌—|◌◌◌◌◌

Habár fölül a gálya,
 S alúl a víznek árja,
 Azért a víz az úr!

A 4. sorban (a vers utolsó előtti sorában), ha nem is tökéletes jambusi lábat, de tökéletes jambusi métert találunk. Az egyre tökéletesedő jambusi lejtés itt jól érzékelteti a víz rengő hullámzásával jelképezett népakaratot. A költemény végén tehát a metrum felerősödése új jelentést kap: a forradalmi mozgás sodró lendülete mintegy azonosul a tenger viharos hullámzásával; a forradalmi mondanivalónak itt már nem az ellenállás áttörését jelentő ritmustörés, hanem az ellenállhatatlan, győzelmes erőt éreztető állandó lüktetés felel meg. A jambusi lejtés egyúttal a remek mondatfelépítéshez társulva felejtethetetlenül emlékezetbe vési a költemény fő mondanivalóját.

B) MŰFORDÍTÁSAI

Nézzük meg most, hogy a vers költői eszközeinek, művészi formaelemeinek hírértékéből (vö. FÓNAGY 1967b. 366—7, 376—9) mit tartalmaz egy-egy műfordítás. Kérdésünket úgy is feltehetjük: mit sikerül átmenteni idegen nyelvbe a költemény tartalmi elemeinek pusztá fordításán kívül? Nyelve és fordítója válogatja, mennyire sikeres az ilyen szükséges, de sohasem százszázalékos eredményű vállalkozás. A teljesség igénye nélkül vizsgáljunk meg alaposabban néhány fordítást (DEMETER Tibor összeállítása alapján: 1957—1958. 11. k. 3945—50).

I. Német fordítások

a) Először — ha nem is az első kiadásból — Kertbeny Károly fordítását idézzük (Alexander Petőfi's Dichtungen. Berlin, 1860. 80), a gótbetűs szöveget latin betűkkel átírva:

Das Meer hat sich erhoben.
(11. Juni 1848.)

Das Meer hat sich erhoben,
Der Völker brausend Meer;
Der Himmel und die Erde
Mit zorniger Geberde
Schreckt seiner Wogen Heer.

Hört ihr das wilde Brausen,
Dies Wogen weit und breit!
Daß, die noch Zweifel hegen,
Es jetzt erfahren mögen,
Wie sich ein Volk befreit.

Das Meer erdröhnt und heulet,
Das Schiff zerschellt; was drin
Versinkt im Wasserschwalle;
Die Mast' und Segel alle,
Sie schwimmen los' dahin.

O tobe, Sündfluth, tobe,
Gieb Deinem Rasen Raum!
Laß Deinen Abgrund sehen,
Bis an des Himmels Höhen
Schlag' Deines Zornes Schaum!

Und schreib' zur ewgen Lehre
Am Himmel inhaltsschwer;
Das Schiff wol oben schwimmt,
Das Meer sich drunter krümmt,
Doch ist das Meer der Herr!

Vasfi und Benkő

Az álnevek és más filológiai részletek kérdését félretéve menjünk végig a szövegen, úgy keressük a fejezetünk 1. szakaszában részletezett formai elemeket.

Megvan benne a nyitó sorbeli hatalmas kép és az azt feloldó metafora, mely aztán allegóriaként húzódik végig a versen. Megvan az ég, föld ijesztése és a 2. versszakbeli fenyegető leckéztetés is. A tánc és a zene kettőssége fordított sorrendben jelentkezik, ez azonban mit sem változtat a versszak összhatásán. A 3. versszakban már elsikkad a mozgás és hang kettőssége: *erdröhnt* és *heulet* egyaránt hangjelenséget ábrázol. A hajók süllyedését ugyanúgy festi, mint az eredeti, bár a *pokolra* határozó hiányában halványabban érzékelteti a pusztulás borzalmasságát. A költő

személyes beavatkozása, a mélység és magasság méreteinek feltárása megint híven tükrözi az eredetit. A három befejező sor is az eredetit követi, talán csak a *krümme* 'görnyed' ige látszik hozzátoldásnak, mely jól illik a társadalmi jelentéshez: az elnyomott néphez, de kiütközik az allegorikus képből, hiszen a tenger nem szokott görnyedni a gályák alatt. — A tartalmi elemek tehát ebben a fordításban majdnem hiánytalanul benne vannak, és amennyiben ezek a tartalmi elemek bizonyos terjedelmet foglalnak el és meghatározott sorrendben követik egymást, nagyban és egészben kialakítják az eredeti költemény legfőbb formai arányait is: a vers felépítésének kereteit.

A versmondattani elemek közül mindjárt kezdetben érvényesül az új és sokat mondó mondatrészek súlyának majdnem egyenletes benyomása az olvasó számára. Az 1. sor német mondata éppúgy tagolatlan leíró mondat, mint a magyar, csakhogy a német nyelvtani szabály szerint egyenes (alany—állítmány) sorrendű. A 2. sor éppúgy az alany értelmezője, mint a magyarban, a birtokos szerkezet mindkét tagja éppúgy hangsúlyt kíván, sőt a közbeiktatott — de a képbe jól beleillő — *brausend* jelző is. A 2. versmondat — mivel *Der Himmel* nyilván sajtóhiba *Den Himmel* helyett — tárgygal kezdődik. Ebben némileg hasonlít a magyarhoz. A módhatározó igenévi szerkezetből jelzős főnévi módhatározó lett, mégpedig a mondat középső soraként. A versszak írásjelezése megfelel az eredetinek, tehát ugyanúgy két versmondatból álló mondategész. — A 2. versszak két egysoros kérdése helyett egy kétsoros felszólítást kapunk, párhuzamos szerkesztés nélkül, hozzátoldó értelmezővel. A következő három sor racionális tagolása megmutatkozik a fordításban is, de nem önálló mondatként, hanem *daß* kötőszós (s csak látszólag, írásjelezés szerint önállósult) mellékmondatban. A függő kérdés egysoros, a kiemelt kérdőszóval kezdődik, akárcsak Petőfi eredetijében, de a *nép*-re nem tud olyan kifejező másodlagos hangsúlyt tenni, mint Petőfi. Tiszta jambus ez a németben is (a német prozódia elvei szerint), de nem a rímelő sorvég által exponált helyzetben. A *befreit* igével Kertbeny a *mulat* másodlagos allegóriája helyett a kép értelmezését fordítja. Világosabb így, de kevésbé költői. — A 3. versszak az alannal kezdődik, mint az 1., ahogy a magyarban mindkettő az alannal végződik. Az ismétlődő alany a magyarban emocionális, a németben a sorrendnek megfelelően racionális tagolást eredményez. Sőt a következő tagmondat is racionális: „Das

Schiff *zerschellt*". A németben a racionális formák sorozata történet jelentő igei propositumok esetén hasonló funkciójú az ilyen alakú magyar tagmondatsorozatéhoz (vö. X. fej. 3.a): az elbeszélés élénkségéhez járulnak hozzá. Itt ez a mondatsorozat az események szemlélőjének híradását mint helyszíni közvetítést tükrözi. (Egyébként kedvelt figurája a német balladaköltészetnek.) Nem volt szó ugyan még hajóról, de a határozott névelős alany ilyen helyzetben a német mondatnak is témája. A német vers következő két mondata is racionális tagolású, mégpedig növekvő rendben: „Was drin *Versinkt im Wasserschwalle*; | Die Mast' und Segel *alle, Sie schwimmen los' dahin*." Az előző versszak végével való összecsengés helyett tehát a németben a versszakon belüli racionális tagmondatok sorozatának fogyó, majd növekvő rendje a kifejező erejű formai elem.

A 4. versszak három felszólító versmondata helyett négyet találunk, de csak azért, mert a két első sor töredezett szerkezetű, részisméltéses mondatát a fordító két külön versmondattá bontotta fel, melyek mindegyike teljes szerkezetű, sőt az elsőn belül még a felszólító ige ismétlését is el tudta helyezni. Így az ismétlődő felszólításnak, ha más rendben is, megvan a német megfelelője. Nincs meg azonban az egyes szavaknak az a súlya, mint Petőfi szavainak. Ez részben a német nyelv szerkezetéből folyik, hiszen a birtokos névmások, előjárók, meg a műveltető igének megfelelő körülírás is szükségképpen súlytalan szavak halmozásával járnak. A két utolsó sorban az igével kezdődő magyar mondatszerkezet helyett — melyben a szórend és a szavak jelentésének súlya folytán az ige, a határozó és a tárgy egyaránt hangsúlyos — a német a helyhatározó kiemelésével megbontja a tagolatlan mondat egyenletesen szétosztott súlyát, a határozót propositummá teszi, és ezzel a mondat emocionális tagolást kap: „*Bis an des Himmels Höhen Schlag' Deines Zornes Schaum!*” Ebben az elrendezésben pedig csökken az ige, a birtokos jelző és a tárgy hangsúlya. A mondat megrázó hatású így is, de más mondatformálási eszközökkel, mint Petőfié. A versszak két első sorának külön versmondattá való felbontásával elvész az a szimmetria, ami a Petőfi-versszak sajátja: a 2-1-2 soros versmondatok helyett 1-1-1-2 sorosak a versmondatok. Ezt némileg kárpótolja egy másik formaépítő elvnek: a növekvésnek belépése. Az 1. sor ugyanis három kis tagmondatból áll, a 2. sor egységes tagmondat, a 3. is, de egy szótaggal hosszabb, a

4. és 5. sor pedig kétsoros tagmondat. — Kertbeny a 4. versszakot felkiáltójellel fejezi be. Az 5. versszakot nem a mondategésszé kapcsoló írásjelezés, hanem az *Und* kötőszó fűzi szorosabban az előzőhöz. Kétsoros tagmondattal kezdődik, akárcsak az eredeti, és ennek a nagyritmikai motívumnak az ismétlése is követi Petőfi versének kompozíciós felépítését. Az idézőmondat így lényegében pontosan adja vissza Petőfi eredetijét, még az *inhaltsschwer* beszúrása sem teljesen alaptalan, csak a kettőspont helyetti pontosvessző csökkenti a következő három sor idézetjellegét. — A befejező három sor kitűnő megfelelője a Petőfiének: a megengedő mellékmondatpárral induló és emocionális propozitumú racionális főmondatral záródó racionális jellegű megengedő tételkapcsolatnak. A mondat racionális tartalmát még fokozza is azzal, hogy a megengedő mellékmondatok is racionális formálásúak. Ezáltal veszítenek ugyan valamit mellékmondat-jellegükből és az önállóbb ellentétes tagmondatok felé közelednek, de a költő mondanivalóját így is kifejezik. A pusztá propozitumok ritkítással való kiemelése fokozza az ellentét és a fő mondanivaló kidomborítását és a mondat helyes hangsúlyozásának biztonságát.

A két első versszak versmondatainak terjedelmi arányában megvan az eredeti versbeli ismétlődés, még pontosabban is, mint Petőfinél, hiszen a 2. versszak az 1.-t pontosan követi kétsoros kezdő mondatával. A két első versszak így teljesen megfelel a strófák metrikai szerkezetének. A 3. versszakban itt is jelentkezik a zavar, mégpedig hamarabb, mint Petőfinél: már a 2. sor végén, valóságos áthajlás (enjambement) formájában. Petőfinél még csak hánykódnak a hajók, amikor Kertbenynél a hajó már széttűzódik (*zerschellt*). Más módon tehát, de él a fordító is a formatörés kifejező erejével. Ugyanilyen kifejező erejű a szakasz többi sorának sodró jambikus lüktetése, ami itt — mint Petőfinél a vers más helyén — a viharosan hullámozó tenger, azaz a forrongó néphangulat ellenállhatatlan hatását érezteti. A 4. versszak tökéletlen rímének is megvan a német megfelelője (*sehen – Höhen*); a 2–1–2 soros versmondatok helyett ugyan 1–1–1–2 sornyi négy versmondatot találunk, de az 5. versszak az eredetihez híven visszahozza a 2–3 sornyi arányú két versmondatot.

Áttekintve az egész költemény nagyritmikáját, azt találjuk, hogy Kertbeny fordítása jól tükrözi a költemény szimmetriájának két alap-pillérét: az első és az utolsó versszak 2 : 3 arányú tagolását. Az első és az

utolsó sor súlyos kezdéséről nem beszélhetünk úgy, mint Petőfi versében, mert az utolsó sor puszta propozitumát három súlytalan német szó is megelőzi, ez pedig nem hanyagolható el úgy, mint a magyar *azért*. Ehelyett a vers utolsó sorában visszatérő *das Meer* biztosítja a szimmetria szélső kereteit. A 2. és 4. versszak két első sorában megnyilvánuló versmondattani ismétlést a fordítás szintén szótani elemekkel helyettesíti: a *weit und breit* összecsempésével, ill. a *tobe* soron belüli ismétlésével. A versmondatok számának növekedésében és fogyásában nem találjuk azt a szimmetriát, amit Petőfi versében, legfeljebb annyit állapíthatunk meg, hogy a 4. versszak első sorától kezdve rövid tagmondatok után csak hosszabbak vagy az előzővel azonos terjedelműek következnek.

A szótagszám szerinti arányokból csak annyiban bontakozik ki az aranymetszést megközelítő növekvés elve, amennyiben a versszakok 2:3 osztású sorarányából szükségszerűen következik a szótagcsoportok 13:20 aránya. Ez a strófametszet az 1. és az utolsó versszak mondatfelépítéséből természetesen adódik, de a műfordító ezt a metszetet látszik támogatni a 2. és a 4. versszakban is a 2. sor utáni felkiáltójel elhelyezésével. Mindezzel szemben áll a középső versszak más tagolású, áthajlásos szerkezete. Az egész vers ilyen szimmetrikus elrendezésén kívül a Kertbeny-féle fordításban más versmondattani-nagyritmikai szabályszerűséget nemigen tudunk felfedezni.

A verselés és a szótagritmus kérdéseire érve megállapíthatjuk, hogy a fordítás metrikai szempontból hű mása az eredetinek: 7/6—7/7/6 tagolású, xabba rímelésű hetedfeles-hatos jambusi strófákból áll. Tökéletes német jambusi lábat találunk mindjárt a kezdésben: *das Meer* (ez ismétlődik a 3. versszak elején és a befejező sor közepén), majd a 2. versszak 2. sorában: *und breit*, 4. sorában: *Es jetzt*, a 3. versszak 3. sorában: *versinkt*, 4. sorában: *die Mast'*, 5. sorában: *dahin*. A 4. versszakban egy sincs, de az 5.-ben annál több: *Und schreib, das Schiff, das Meer* (kétszer is). Két tökéletes jambus egymás után két helyen fordul elő: *ein Volk befreit* (2. vsz.), *das Meer der Herr* (befejező sor, teljesen az eredeti szerint). Három egymás után, de közben tagmondathatárral: *Das Schiff zerschellt; was drin*. Persze tökéletes jambus van csonka lábakkal kiegészülő nőrimű sorvégekben is: *erhoben, die Erde, Geberde, und heulet*. Az ütemelőzővel jambussá kiegészített trocheusi ütemek is jól beleillenek a jambikus hullámszámba: *der Völker brausend Meer; der Himmel und die*

Erde; dies Wogen weit und breit; Sie schwimmen los' dahin; O tobe, Sündfluth, tobe; Am Himmel inhaltsschwer. A többi sorban, ha nem is egyes jambusok, de jambusi méterek sokszor tisztán érvényesülnek. Inkább azt a néhány helyet vegyük szemügyre, ahol ellenkező irányú, sorkezdő hangsúly bontja meg a jambikus rendet: „*Schreckt seiner Wogen Heer*”; „*Hört ihr das wilde Brausen*”; „*Wie sich ein Volk befreit*”; „*Gieb Deinem Rasen Raum!*”; „*Laß Deinen Abgrund sehen*”. Csupa ijesztés, felkiáltás vagy felszólítás. A német verselés keretei közt ilyen eszközökkel próbált a fordító valamit visszaadni abból a változatos kifejező ritmikából, ami a magyar versben Petőfi óta megvalósítható, de németre átültetve rejtve marad.

b) Újabb fordítás Melas Henriké (*Gedichte von Alexander Petőfi. Aus dem Magyarischen übertragen von Heinrich Melas. II. Band. . . 1846—1849. Hermannstadt, 1891. 275*), eredetileg szintén gótbetűs:

Die See hat sich empöret . . .

Die See hat sich empöret,
Der Völker wilde See;
Und Erd' und Himmel beben,
Denn ihre Wogen heben
Sich drohend in die Höh.

Wie diese Töne brausen!
Wie dieser Tanz sich dreht!
Die ihr's noch nie erfahren,
Seht, wie das Volk in Scharen
Sein Freundenfest begeht!

Es heult die See, sie bäumt sich;
Das Schiff, vom Sturm gehetzt,
Fährt über Strudelrachen;
Die Raa'n, die Maste krachen,
Die Segel sind zerfetzt.

So tobe, Sintfluth, tobe!
Enthülle dieser Welt
Die Schrecken deiner Gründe!
Den Geifer deiner Schlünde
Wirf bis ans Himmelszelt!

Und grab' es in die Wolken
Mit ew'gen Lettern ein:
Die Fluth ist Herr im Meere,
Mag immer die Galeere
Auf ihr zu oberst sein!

A kezdő kép és az allegória ugyanúgy megvan ebben is, mint Kertbenyék fordításában. Tartalmilag a folytatás is legalább annyira hű. A hang és a mozgás megjelenítése itt is fordított sorrendben következik, de a tánc valóban *Tanz*. Elmarad a láttatás, hallatás külön szóval való kifejezése, helyett önállósult kérdő mellékmondatokban kiált fel a tolmácsolásban a költő. A 2. versszak három következő sora hívebben adja vissza az eredetit, mint Kertbeny; a gúnyos *mulat* ige is *Freudenfest begeht*, benne marad a táncolás képsorában. A 3. versszak is megtartja a hang és a mozgás megjelenítését, bár megint fordított sorrendben. A hajók pokolra süllyedés helyett csak átúsznak az örvény torka fölött, de a viharos hánykódás, az árbocok recsegése, vitorlák szakadása ebben a fordításban is ott van. A 4. versszak összhatása tartalmilag szintén megegyezik a Kertbeny-félével. Az 5. versszak szokatlanabb szókinccsel, de Kertbenynél tartalmilag hívebben tolmácsolja Petőfi mondanivalóját.

Versmondattani felépítésében a két első sor éppúgy követi az eredetit, mint Kertbeny, csak részben más szavakkal. A további három sor versmondátát azonban két versmondattá bontja fel: egy egysoros tagolatlan ábrázolóvá és egy kétsoros racionálissá. Az eredeti versszak két mondatának párhuzamosságából csak annyi marad, hogy mindhárom versmondát alannyal kezdődik. Az 1. és a 3. versmondát alánya egyszerű (nem halmozott), a 2. és a 3. viszont szótagterjedelemben azonos. A 2. versszak két (kérdő alakú) felkiáltó mondata jobban megfelel a Petőfi-vers két sorának, mint a Kertbeny-féle átalakítás. Ugyanígy sikerült a következő három sor racionális mondatformálása is, bár a 'nép' itt sem

kerül a Petőfi-versnek megfelelő exponált helyzetbe. A 3. versszak kezdetében megszűnik minden párhuzam az 1.-ével, ehelyett az igével kezdődő emocionális formának megfelelő német mondatot kapunk. Kijelentő mondat ugyanis a német nyelvtan szabályai szerint nem kezdődhet igével; az *üvölt a tenger* sorrendű szerkezetnek pontosan az *es heult die See* szerkezet felel meg, ahol a névmási alany formálisan biztosítja a racionális sorrendet, de tartalmilag annyira üres, hogy az aktuális tagolásban könnyen elhanyagolható, és ennek árán bizvást tekinthető a mondat emocionálisnak, ha az ige után következő tartalmas alany ismert, említett fogalmat jelöl. (L. még a 147. jegyzetet.) Ez a tagmondat csak félsoros; utána félsoros racionális, kétsoros racionális és két egysoros racionális tagmondat következik. A fogyás és növekvés egyirányú tendenciái helyett a tagmondatok terjedelmében töredezett összevisszaságot látunk. Ezzel és a 3. sor végére helyezett tagmondat-határral érezteti a fordító a vihar tombolását, a racionális formák halmozásával a balladaszerű gyorsaságot, a „Die Raa'n, die Maste krachen” versmondat halmozott alanyával pedig a hasonló kifejező erejű 1. versszakbeli sor („Und Erd' und Himmel beben”) szerkezetét ritmikai motívumként is visszhangozza. — A 4. versszak majdnem szó szerint úgy indul, mint Kertbenyé, de mivel Petőfi két sorának tartalmát már ebben az egy sorban ki tudta fejezni, Petőfi 3. sorának mondanivalóját osztja el két sorra. A két utolsó sor súlyát racionális formálással tudja növelni. A 4. versszak itt is felkiáltójellel zárul, az 5. versszakot *Und* kötőszó kapcsolja hozzá szorosabban. A hű fordítású két sor után a Petőfiétől eltérő szerkezetű három befejező sort kapunk: egysoros emocionális főmondat után kétsoros megengedő mellékmondatot.

A két első versszak ismétlődő 2:3 soraránya a 2. versszakban pontosan megfelel Petőfi strófatagolásának; az 1. versszak három versmondatból áll, közülük a másodikat jóformán csak a pontosvessző választja el jobban az elsőtől, mint a vessző után következő harmadiktól. A négy tagmondatra tört 3. versszakban nincs mondathatár a 2. sor végén, ezért halványan bár, de tükröződik az eredeti költemény középső strófájának 3:2 soraránya. Ezt a strófametszete alkalmazza — Petőfitől eltérően — a 4. versszakban is. Az utolsó versszak strófametszete pontosan azonos Petőfiével.

A pillérversszakok tehát — ti. az első és az utolsó — Melas fordításában is megőrzik a költeményben betöltött szimmetriaalkotó szerepet, de csak 2:3 sorarányú főmetszetüknél fogva. Melas a befejező mondat tagmondatainak felcserélésével eltünteti a vers súlyos kicsengését, hiszen a befejező sor lényeges mondanivalóját már két sorral előbb „elsüti”. Ezzel a türelmetlenséggel, az emocionális formájú megfogalmazással jellemezheti ugyan Petőfit, de ugyanakkor elrontja a meggyőzést közvetítő racionális formát, mely itt nem üres szónokiasság, hanem egyúttal az egész mű architektonikus szerkezetének, a súlyos kezdő és befejező sor közé foglalt remeknek lényeges formai eleme. Nincs meg a 2. és 4. versszak közti szerkezeti összecsengés sem, melynek halvány nyomát Kertbenynél még felfedezhetjük.

A metrikai alapformát ez a fordító is híven követi. Tökéletes jambussal kezdődik: *die See* (ez ismétlődik a 3. versszak 1. sorában csupa tökéletes jambusokból álló versmondatban), ilyet találunk még a 3. versszak 2. sorában (*sich dreht*), majd tökéletes jambusi sor következik: *Die ihr's noch nie erfahren*, a rá rímelő sornak csak a vége ilyen: *das Volk in Scharen*, az 5. sor befejező verslába pedig a 2. sorra rímelő *begeht*. A 3. versszaknak nem csak 1., hanem 2. sora is csupa tökéletes jambusból áll: *Das Schiff, von Sturm gehetzt*. Tökéletes jambus még a 4. sor első lába és az 5. versszak egész középső sora. Ezáltal a költemény legsúlyosabb tartalmú, költőileg fogalmazott társadalmi igazságot kifejező versmondata ugyanolyan jó lejtésű sor, mint Petőfi emlékezetbe vésődő záró sora. A többi helyen is sok a tiszta jambusi méter (dijambus) vagy az ütemelőzővel jambikusnak ható trocheusi sor. A túl jó verselés azonban nem válik a fordítás előnyére, mert elveszti sajátos kifejező erejét. Melasnál öt hangsúlyos indítású sort találunk: „*Wie diese Töne brausen! Wie diese Tanz sich dreht!*”; „*Seht, wie das Volk . . .*”; „*Fahrt über Strudelrachen*”; „*Wirf bis ans Himmelszelt!*” Ezek mind felkiáltások vagy felszólítások, a maguk helyén expresszív ritmussal, az egész vers súlypontjainak eltolása miatt mégis valamivel erőtelenebbül érvényesülnek, mint az előbb elemzett műfordításban.

c) Még egy német fordítást elemezzünk a múlt század végéről, Sponerét (Alexander Petőfi's ausgewählte Gedichte. Aus dem Ungarischen übersetzt und mit Anmerkungen versehen von Andor v. Sponer. Leipzig, 1895. 288), a gót betűket ezúttal is latinra átírva:

Das Meer —

Das Meer der Nationen
Es wogt voll Leidenschaft;
Die Fluthen sich erheben,
Daß Erd' und Himmel beben
Vor ungeahnter Kraft.

Seht ihr das Tanzen, hört ihr
Die tolle Geige jetzt?
Wer's nicht gewußt, verstehe,
Wer's nicht geahnt, der sehe
Wie sich das Volk ergötzt.

Es braust das Meer und wüthet,
Seht ihr der Schiffe Noth?
Es krachen Kiel und Planken,
Die stärksten Maste wanken,
Der Abgrund gähnt und droht.

Laß, Sündfluth, deinem Toben,
O laß ihm freie Bahn,
Laß deine Wogen schäumen,
Laß sie empor sich bäumen
Bis zum Gewölk hinan.

Und auf den Himmel schreibe,
Daß Jeder es erlern':
Ziehn auch die Schiffe oben,
Die unter ihnen toben
Die Wellen sind die Herrn!

E fordításnak már a címe is erőtlenebb a többinél. A 'tenger' önmagában nem fejez ki annyi mozgalmasságot, mint a szorosan melléje zárkózó igével együtt. Az 1. sorban a sztatikus metaforát találjuk a mozgó kép helyett, a 2. sor is lexikális elemmel (*voll Leidenschaft*) próbálja

pótolni azt, amit elveszített a kezdő sor megfogalmazásának lendületéből. A további három sorban végre cselekvővé válik a népek háborgása: ég és föld reszketnek tőle. (Melasnál előbb van a következmény, aztán az ok; mindkét megoldás csak felbontása Petőfi *ijeszt* igéjének.) A táncot és a zenét pontosan Petőfi nyomán, a hallgatóságához intézett kérdések formájában jeleníti meg, bár a zenéből itt eszeveszett hegedülés lett. A következő három sor viszont tartalmilag — a szinonimikus ismétlésre való felbontás ellenére is — eddig a legjobb tolmácsolása a vers e helyének. Nem rosszabb a 3. versszak sem; bár a kép részletei nem azonosak Petőfiével, de az egésznek tartalmát jól adja vissza. A 4. versszakba főleg és idegen érzelmet visz a *O* indulatszó, a mélység megmutatása pedig elmarad, csak a habok tajtékzanak a fellegekig. Az utolsó versszak megint hű, talán minden korábbi fordításnál jobb.

A verset kezdő racionális forma ugyanúgy idegen e költemény lendületes indításától, mint ahogy tartalmilag is gyöngébb. A 2. versmondat racionális formálását az menti, hogy a következményes mellékmondatra irányítja a figyelmet, az pedig olyasmit tartalmaz, aminek Petőfinél is súlya van. A két versmondat súlypontozásában és nyelvtani felépítésében egyaránt párhuzam van, ellentétben a Petőfinél fellelhető szimmetriával. — A 2. versszak megtartja a hasonló formálású kérdő mondatokat, de a sorszerkezet megbontásával: áthajlással, és egy mondatvégi témának tekinthető „jetzt” ideiktatásával. A tiszta párhuzam megbontásáért kárpótol a következő két sor szerencsésen sikerült párhuzama, ahol a rövidebbre fogott alárendelő tételszerkezet variálva ismétlődik s így tölti be Petőfi egysoros mellékmondatának és egysoros főmondatának helyét. A Petőfi-mondat szimmetrikus súlyelosztásából itt afféle előkészített, párhuzammal kombinált szimmetria lett: „Wer's nicht gewußt, *verstehe*, Wer's nicht geahnt, der *sehe* Wie sich das Volk ergötzt.” A 'nép' itt is kap (ige előtti és metrikai helyzeténél fogva) annyi súlyt, mint Kertbenynél. — A 3. versszak emocionális kezdése (az *es-t* ti. nem számítjuk témának) megfelel a Petőfi-sornak, hatását nem befolyásolja a második igei állítmány utólagos hozzátoldása. A 2. versmondat kérdővé alakítása szerencsésen oldja meg a csupa új elemet tartalmazó tagolatlan ábrázoló mondatforma fordítását. A strófakezdő emocionális forma ismétlődik a 3. sorban, és csak a 4. és 5. sor versmondataiban van (kétszer) racionálisnak is értelmezhető forma, a többi fordító halmozott racionális

formáival szemben. De ez a két racionális tagolás sem éles, hiszen a felsőfokú jelző ezt majdnem keresztezi ('selbst die stärksten Maste' — 'a legerősebb árbocok is'), az *Abgrund* pedig határozott névelője dacára is új ebben a szövegben.

A 4. versszak súlyos szavait a német nyelv szerkezetének megfelelően súlytalan névmások és előjárók lazítják fel. Petőfi szimmetrikus mondatarányai itt eltűnnek, a töredezett szerkezetből sima párhuzamok lesznek. Az 5. versszak *und*-dal kapcsolódik, mint az eddigi fordításokban, de aztán Petőfihez méltó emelt hangon folytatódik. Igaz, hogy Petőfi kettős megengedő mellékmondatából itt csak az elsőt fogalmazza Spöner megengedő mellékmondatnak, a másikat újabb, szorosan alárendelt mellékmondatként a főmondathoz csatolja, de ezen a főmondati tömbön belül mégis P-ként tudja kiemelni a befejező tagmondatot (az abszolút főmondatot).

Spöner a 2 : 3 arányú strófametszetet mindenütt megtartja, ezen belül átvesz valamit a fokozatos növekedés és fogyás elvéből; nála ti. az 1. és az utolsó versszak két, a 2. és a 4. három, a középső öt versmondatból áll. A középső versszak kivételével ez megfelel az eredeti vers mondatarányainak, sőt a 2. versszakon belül még szabályosabban érvényesíti a növekvés elvét, hiszen annak első versmondata rövidebb, második versmondata pedig áthajlással hosszabb egy sornál. A 3. versszakban nem Petőfi szabálytalanul tördelt versmondait követi, hanem öt egysoros tagmondatban fejezi ki Petőfi mondanivalóját. Utolsó versszakát pont utáni 'és'-sel kapcsolja az előzőhöz, tehát valamilyen módon ő is kifejezi e két strófa szorosabb összetartozását. A befejező sorok kicsengése az eltérő nyelvtani szerkezet dacára is visszaadja a megfelelő Petőfi-versszak súlyviszonyait.

Tökéletes jambusokban itt sincs hiány: *Das Meer; Es wogt; Daß Erd'; das Volk ergötzt* (kettő egymás után); *Es braust das Meer* (szintén); *und droht; O laß; hinan; erlern'; die Herrn*. A nőrimű sorvégek közül: *erheben; verstehe; der sehe; und wüthet; und Planken; sich bäumen*. A többi helyen is általában jó lejtésű jambikus sorokat találunk (ide számítva az ütemelőzővel jambusivá átjatszott trocheusokat is). Hangsúlyos indítású sorok csak a következők: „*Seht ihr das Tanzen...?*”; „*Wie sich das Volk ergötzt?*”; „*Seht ihr der Schiffe Noth?*”; „*Laß, Sündfluth...*”; „*Laß deine Wogen...*”; „*Laß sie empor...*”; „*Ziehn auch die Schiffe oben*”. Az előbbi fordításoknál nagyobb számban előforduló „szabálytalan”

lücktetésű sorok jobban megközelítik Petőfinek jambikus metrikán alapuló, de iktusellenes hangsúlyokkal sokszor áttördelt magyar ritmusát. Az utolsó hangsúlyos indítású sor kivételével Sponer valamennyi ilyen sora kérdő vagy felszólító tagmondathoz kapcsolódik, tehát nemcsak összbenyomásában, hanem külön-külön is kifejező erejű.

d) Steinbach fordítása már e század elején készült (Alexander Petőfi's poetische Werke. Deutsch von Joseph Steinbach. Breslau, 1905. 963):

Empörung hat des Meer erfaßt . . .

Empörung hat das Meer erfaßt,
Das Meer der Nationen;
Das flutende Getümmel
Wirft schäumend bis zum Himmel
Den Gischt der Wellenkronen.

Seht ihr den wilden Wogentanz?
Hört ihr die Sturmesgeigen?
Wer's nie geseh'n, der lerne:
So dreht das Volk sich gerne
Im lust'gen Wirbelreigen.

Es bebt und brüllt der Ozean,
Und wälzt die schwanken Schiffe;
Er wälzt sie, bis sie sinken,
Nur Mast und Segel blinken
Zerfetzt vom Zahn der Riffe.

Tob' dich nur, Sündflut, tob' dich aus,
Tobt nur, Ihr Völkerwogen,
Und schleudert Eure Schrecken
Aus bodenlosem Becken
Hinauf zum Himmelsbogen.

Schreibt es ans ew'ge Sternenzelt,
Als Trost für die Gemüter:
Nicht die Galeere oben,
Die drunter sich erhoben,
Die Flut, ist der Gebieter!

Ez az átültetés szabadabb fogalmazásban indul. A *Nationen* kifejezés, mint Sponernél is, a forradalom nemzeti függetlenségi vonatkozását hangsúlyozza, holott Petőfi ebben a versében *népek-ről, nép-ről* szól, tehát a forradalom osztályjellegét emeli ki. A továbbiakban a szótagszám-bővítés tartalmi bővüléssel is jár (*Wogentanz, Sturmesgeigen*), de a kiegészítés beleillik a költemény stílusába. Az utána következő versszakok is jól követik tartalmilag az eredetit, csak az utolsó versszak 2. sora visz bele idegen gondolatot: *Als Trost für die Gemüter* 'vigasztalás a kedélyeknek' az örök tanúság (vagy inkább tanulság) helyett.

MARTINKÓ András észrevétele szerint ez a versfordítás különösen jellemző arra, hogy a műfordító saját korának lírai ízlése szerint fordít: egy nép-nemzeti eszményű költeményhez túl bonyolult, modern, szimbolista és expresszionista formaelveket alkalmaz; elvontabb, érzelmi, öncélúan patetikus.

A német vers emocionális formával: propositummal kezdődik, akár csak Kertbeny és Melasé, de Steinbach a két egyformán súlyos fogalom közül nem a tengert, hanem a felkelést, a lázadást emeli ki (nominalizálva). A 2. versmondat (3—5. sor) racionális formájú, de témája súlyos tartalmú jelzőből és főnévből áll, ezért jól tolmácsolja előrevetéssel bővített emocionális tagolású formáját. — A 2. versszak mondattagolása híven követi az eredetit, csakhogy a 3. és 4. sorbeli racionális formát egyetlen sorba vonja össze, és ezen belül helyezi el a racionális tagolású főmondatot mint propositumot. — A 3. versszak kezdő mondatát az eddigiék közül ez a fordítás tükrözi grammatikailag és ritmikailag a legpontosabban. A 2. sorban is az eredetihez hasonló helyen és súllyal jelennek meg a hajók (ha nem is alanyként, de tárgyként). A további eseményleírás nem ilyen pontosan, de a 3. sorban még az eredetit utánzó sorvégi súlyozással követi Petőfit, csupán a 4. sort kezdő *Nur* emeli propositummá az árbocot és a vitorlát, ami Petőfi versében T volt. — A 4. versszak elején a szótagszám-bővítés harmadszori ismétlésre készíti a

fordítót. A tagolatlan ábrázoló formák az egész öt soron át megmaradnak, de a három utóbbi sor két versmondátát a fordító egy versmondattá olvasztja, az értelem és a költői hatás sérelme nélkül. — Az 5. versszakot sem írásjelezés, sem és kötőszó nem kapcsolja az előzőhöz, csak az, hogy alanya éppúgy többes 2. személyű, mint az előző két versmondaté. A tanulság megformálását Steinbach megváltoztatja: megengedő tagmondatok helyett mellérendelő szerkesztésű (ellentétes értelmű) halmozott alanyba és az egyiknek mellékmondati értelmezőjébe, tehát egyetlen versmondatba egyesíti a Petőfi költeményében viszonylag önállóbb három tagmondatot. Csak az utolsó sor P—T tagolása egyezik az eredeti költeményt befejező predikatív szintagma súlyszerkezetével.

Ha a versmondatok terjedelmét tekintjük (függetlenül az aktuális tagolástól), akkor azt látjuk, hogy Steinbach valamennyi korábbi német fordítónál jobban megőrizte a költemény versszakainak mondatarányát:

2—3 || 1—1—3 || 1—1—1—2 || 1— $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ —3 || 2—3. Tehát csak a

4. versszak belső szerkezete tér el Petőfiétől, de töredezett indulása ennek is kifejező értékű.

Kisritmikában viszont Steinbach tér el legjobban német fordító elődeitől, akik valamennyien megtartották a 7, 6, 7, 7, 6 szótagszámú strófaszerkezetet, vagyis a negyedfeles és hármás jambusi sorokat. Steinbach az 1., 2. és 5. sort megtoldja egy szótaggal: az 1. sorok negyedfeles jambusait négyesekkel, a 2. és 5. sorok hármásait negyedfelesekkel fordítja, ezáltal a nőrimű sorok megszorodnak: csoportosan követik a strófakezdő himriműeket. A verselés jellege ezzel megváltozik, hömpölygőbbé, áradóbbá válik, több pátosz és némi dagályosság kerül Petőfi versének keménysége helyébe, a műfordítót olykor szószaporításra vagy ismétlésre kényszeríti a kibővített, 8, 7, 7, 7, 7 szótagképletű forma. A rimszerkezetet azonban megtartja. Hogy mégsem érezzük egészen rossz fordításnak, annak egyik oka az előbb tárgyalt versmondattani hűség, mely sokszor ellensúlyozza a metrikai hűtlenségből eredő eltérés hatását. Hasonlóképpen ellensúlyozza a tiszta jambusok sima lüktetését (*das Meer erfaßt, das Meer der Nationen; den Gischt der Wellenkronen; Wer's nie gesehn, der lerne; das Volk sich gerne; Es bebt und brüllt der Ozean, Und wälzt die schwanken Schiffe* stb. a versszak végéig; *Hinauf zum Himmelsbogen; Als Trost; Die Flut*) és az ütemelőzővel jambusivá tett trocheusi

sorrészeket a jambusi lejtést több helyen áttörő hangsúlyos sorkezdés: „*Seht* ihr...”; „*Hört* ihr...”; „*So dreht*” „*Tob' dich*”; „*Tobt* nur”; „*Schreibt* es...”; „*Nicht die Galeere...*”. Persze mindezek a szempontok a fordítás formai hűségére irányulnak, a tartalmi hamisítást nem tehetik jóvá.

e) Nézzük meg végül Ormay Imre német fordítását, mely Szabó Ferenc oratóriumának zenéjéhez készült (Kispartitúrák 41. Budapest, 1959; — lásd még ELEKFI 1979. 407—14).

Grimmig erhob das Meer sich

Grimmig erhob das Meer sich,
Der Völker Menschenheer,
Himmel und Erd' bedrohet,
Schaurig-gewaltsam tobet
Wogend sich wülzt das Meer...

Seht ihr den Tanz der Wellen?
Klingt euch zu rauh der Sang?
Habt ihr es wohl vernommen,
Wird das Herz euch beklommen
Von dem grausigen Klang...

Wild, wild heulende Stürme
Von allen Teufeln gejagt
Treiben nun da hin das Schiff
Durch die Flut, durch Felsenriff,
Mast, Segel sturmbenagt...

Tobe, tobe dich aus, o, Sintflut,
Rase, rase wild durch die Welt,
Zeige den Schlund der Hölle,
Brause und steige, Welle
Schäumend bis zum Himmelsgezelt!

Zeichne es auf die Wolken
Zur mahnend ewigen Lehr:
Sind auch die Schiffe oben,
Unten des Meeres Wogen,
Sieger doch bleibt das Meer!

A zenei műfordítás több vonatkozásban is eltér az egyszerű műfordítástól. Nem néma olvasásra, hanem éneklésre való, tehát prozódíája sokkal kötöttebb, mint az elsősorban mégiscsak értelmi tolmácsolást szolgáló versfordításé. Prozódíáját nem csak az eredeti szöveg szabja meg, hanem még ennél is jobban az a dallam, amelyet a zeneszerző a szövegre szerkesztett. Erről a vonatkozásáról külön kell szólni a költemény megzenésítései kapcsán. (ELEKFI 1979.) Érdemes azonban e műfordítást csupán a szöveg szempontjából is egybevetni a magyar verssel és más tárgyalt fordításaival.

Tartalmilag mindjárt a kezdő szó új elemet visz a versbe, de ez a 'haragosság' beleillik az 1. versszak mondanivalójába. Az sem lényeges eltérés, hogy a *tenger* ismétlése helyett a *Menschenheer* szót találjuk; ez is a fő gondolatot toldja meg egy odaillő, a forradalom méreteinek jelentőségét fokozó fogalommal: a nagy embertömeggel. A *Meer* a szakasz utolsó sorában tér vissza. A 2. versszakból még inkább kiderül, hogy ez a fordító inkább tartalmi, lexikai elemekkel próbálja az érzelmi hatást fokozni, mint a formai elemek átvételével. A két kérdő mondat párhuzamából csupán annyit tart meg, hogy mindkettőt igével kezdi; a *Klingt euch zu rauh* szerkezet azonban már tartalmilag fejt ki azt, amit Petőfi fenyegető kérdései csak sejtetnek. Ugyanígy fokozza a félelemkeltés képzetét a *bekommen* és a *grausig* szó. A 3. versszak ismétlődő *wild* szava is hasonló hatású; a folytatásban Ormay a pokol helyett az ördögöket idézi fel, és ez már csak csekély szemléletmódosulás. A 4. versszakbeli tombolást kettős ismétléssel is kifejezi (*tobe, tobe; rase, rase*), és megtoldja a *wild* melléknévi határozóval, sőt még az előző versszakból elmaradt pokol torkát is felidézi. Az utolsó versszak viszont csodálatos hiven tolmácsolja a költeményt. — Érthető, ha a zenei műfordító sokszor elhanyagolja a stilisztikai értékű formai elemeket (ismétlés, párhuzam stb.), hiszen a formaépítésnek ezeket az eszközeit a szövegtől a zene veszi át.

Ennek a fordításnak értékelésénél is számolni kell — mint MARTINKÓ András figyelmeztet — az idővel: a megváltozott társadalmi igények és ízlés „hamisításaival”; ez ti. szocialistává politizálja s antropomorfizálja Petőfi mondanivalóját, és „realisztikusan” kimondja, amit csak éreztetni kell a versnek.

A tartalmi (és ezzel kapcsolatos stilisztikai) eltérések ellenére is ragaszkodik a fordító az aktuális mondattagolási formákhoz: az első két mondat tagolatlanságát, az értelmezős szerkezetet, a háromsoros mondat emocionális jellegét, a két kérdés emocionális tagolását, a mellékmondati témával kezdődő racionális forma főtagolását mind megtartja. A 3. versszak apró tagmondatait egy négysoros tagmondattá vonja össze, csak az utolsó sor tekinthető külön tagmondattal, de az is talán inkább toldásszerű. A 4. versszak tagmondatai — más grammatikai rendjük mellett is — ugyanolyan súlyos szavak aktuális tagolás nélküli szerkezetláncából állnak, mint Petőfinél. Az utolsó versszaknak csak a befejező sora más aktuális tagolású, ti. racionális, mert a végső szó a hangsúlyosabb, a P.

E fordítás nagyritmikájában megtaláljuk az eredeti költemény szimmetriaelvének néhány elemét. A szélső keret azonban nem a súlyos indítású sorral való kezdés és ilyen sorral való befejezés, hanem a súlyos szóval való kezdés és súlyos szóval való befejezés. Megvan az első és utolsó versszak 2:3 sorarányú metszete, a 2. és a 4. versszak párhuzamos sorokkal való kezdése, a középső versszaknak két súlyos szó közé foglalása. A versmondatokra tagolásban nem fedezhetünk fel olyan művészi arányokat, mint Petőfinél, sőt azt vesszük észre, hogy jóformán minden versszak súlyos szóval kezdődik és végződik. A rímek mind tiszták, a műfordító nem gondolt a jó és a kevésbé jó rímek változtatásában rejlő kifejezési lehetőségekre, talán csak a *Hölle — Welle* rímelés fejez ki valamit az általános felfordulásból.

A súlyos kezdések összefüggnek azzal, hogy majdnem mindegyik sor súlyos kezdésű. Ez pedig Szabó Ferenc dallamában leli magyarázatát, aki a verssoroknak 3/4-es lüktetést adott, a sorkezdeteket legtöbbször — mindjárt a költemény indulásakor is — ütem elejére téve. Szünettel csak a következő sorok kezdődnek: *Wird das Herz . . . , Von dem grausigen . . .*; felütéssel (súlytalan ütemrésszel) pedig mindjárt a 2. sor: *Der Völker . . .* Ezekon kívül alig találunk sort, amely súlytalan szóval kezdődik. A kisritmika egész területén csődöt mond a jambikus skandálás akkor, ha

nem vesszük figyelembe a dallam ritmusát. Csak a sorvégeken találunk tiszta jambust: *das Meer sich; sich wülzt das Meer; den Tanz der Wellen; zu rauh der Sang; es wohl vernommen; beklommen; die Welt; der Hölle; die Wolken; doch bleibt das Meer.* A 3. versszak 2. sorában levő (anapesztusnak is értelmezhető¹³³) aprózás, továbbá a 4. versszak két első sorának ismétléssel való növelése és utolsó sorának bővítése mind a zenei kompozíció formalizálásának következménye.

2. Francia fordítások

a) Előbb Chassin átültetését nézzük meg (Le poète de la Révolution Hongroise — Alexandre Petoefi par Charles Louis Chassin. Bruxelles—Paris . . . 1860. 237):

L'Océan s'est réveillé!

L'Océan s'est réveillé,
Le grand Océan des peuples,
Qui menace et terre et cieux,
Car dans sa force terrible
Il lance ses flots aux nues!

Avez-vous vu cette danse?
Entendez-vous la musique?
Vous ne saviez pas encore,
Maintenant vous apprenez
Comment les peuples s'amuse.

L'Océan gronde, s'agite:
Il emporte le navire
Jusque au fond des abîmes,
Voiles et mâts déchirés,
Lacérés, rompus, pendants.

Mets le comble à la colère,
Épouvantable déluge;
Montre-nous ta profondeur,
Jette au nuage qui passe
L'écume de ta fureur!

Marque à la voûte céleste
Le témoignage éternel:
Bien q'en haut soit le navire
Et qu'au dessous les flots soient,
L'eau n'en est pas moins maîtresse.

A nyitó kép és a metaforikus feloldás párhuzamosan indul Petőfi soraival, de Chassin a méreteket még fokozza is: a tengert 'óceán'-nak fordítja, sőt másodszer egy 'nagy' jelzővel is megtoldja. A versszak végén előlegezi a 4. versszakból a 'fellegekig dobálás' túlzását. A 2. versszak fordítása ezért hívebb az 1.-énél, mert nem tesz hozzá semmi jelentős többletet Petőfi gondolatmenetéhez. A 3. versszakban látjuk és halljuk a tengert, akárcsak Petőfinél, sőt a 2. sorban a tenger cselekvővé válik (anélkül, hogy eltérést éreznénk a *hánykódnak* mondanivalójától). Az *abîmes* vallási képzettársítás nélkül is kifejezi a mélység rettenetességét, az árbc és vitorla értelmezőszerű mellérendelt igenévi állítmányai is ugyanazt jelentik, mint Petőfi sorai, csak a *jette au nuage* részlet nem tartalmazza azt a merész fokozást, amit Petőfi megfelelő sora, mert a fordítás a képnek ezt a felső csúcsát már az 1. versszakban érintette. Az utolsó versszak sem marad el tartalmi hűség dolgában, mégsem tudja visszaadni az eredeti vers magával ragadó költőiségét, mert az utolsó sor tagadó mondatszerkesztése nem hat olyan elemi erővel, mint Petőfi egyenes, határozott szókimondása. Az egész mű részleteinek aránya tehát hiába követi az eredetit sorról sorra, az említett néhány eltérés sokat leront az összhatásból.

Több az eltérés a magyar verstől az aktuális mondattagolás formáiban is. Ez részben szükségszerű következménye a francia mondat szórendi szabályainak. A francia racionális nyelv: szoros szerkesztésű kijelentő mondatai mindig racionálisan formáltak, kérdő és felszólító mondatai emocionálisak. Az ettől való eltérés nem oldható meg egyszerű szórendi

cserével, hanem belenyúl a mondat egész felépítésébe vagy legalább az írásjelezésébe (pl. előrevetett határozó elválasztása vesszővel). A költemény kezdő francia mondata mindjárt témával indul, és jóllehet jelentésénél fogva súlyosabb egy valóban ismertet jelentő témánál, nem kaphatja azt a kiemelő hangsúlyt, mint pl. egy német mondatot kezdő alany. Valódi súlyát csak utólag, a 2. sor értelmezői szerkezetében kapja meg. A 3. sor vonatkozó mellékmondata megint szükségszerűen racionális formájú. A 4. sor új tagmondatot (sőt versmondatot) kezd, melyben az előrevetett határozó egy hosszú témához hasonló szerepet tölt be, tehát megint csak racionális jellegű formát eredményez. — A 2. versszak mondatformái pontosan az eredetit tükrözik: két egysoros emocionális kérdő mondat után egy háromsoros racionális kijelentő. — A 3. versszak ugyanúgy racionális mondattal kezdődik, mint az 1. (a magyar vers megfelelő tagolatlan leíró mondatai helyett), de legalább az azonos felépítésben megőrzi a két kezdő sor párhuzamosságát. A 2. sor racionális formája már tekinthető a magyar leíró mondat egyértékesének, hiszen az *il* névmás tartalmatlan nyelvtani elem, témaként alig jöhet számításba. A 3. sort sem formálja racionálisan a fordító, inkább átalakítja határozói szerkezeté. A 4—5. sor viszont az eredeti vers racionális formáját tükrözi. — A 4. versszak emocionális jellegű (súlyos kezdésű) tagolatlan felszólításait pontosan megtaláljuk a francia fordítás három versmondatában, csak a 2. sorbeli ismétlés marad el. — Ugyanígy megvan az utolsó versszak első mondatának súlyos kezdése és a háromsoros megengedő mondat racionális jellegű aránya, sőt az utolsó sor racionális tagolása is (valóságos alannyal mint témával).

A versmondatok terjedelmi arányában csak akkor tekinthetjük az 1. és a 2. versszak 2:3 osztását a megfelelő Petőfi-versszakok másának, ha a vonatkozó mondatot külön versmondatnak vesszük. Az ilyen értelmezésnek van alapja a francia szintaxisban, ahol a *qui* régies, latinos használata majdnem mutató névmási értékű. Hogy ebben az esetben is az-e, annak eldöntésére nem vállalkozom. Ha csupán vonatkozó mellékmondatot vezet be, akkor a 2:3 sorarányú strófametszet csak a 2. és az 5. versszakban van meg, tehát elvész az 1. és utolsó versszak párhuzamos szerkezete által létrehozott szimmetria. A 2. versszakéval inkább a 4. versszak fő metszete mutat egyezést, tehát itt jelentkezik némi szimmetria.

Az 1. versszakhoz hasonló strófametszet pedig a 3.-ban ismétlődik, erősítve a kezdő szó azonosságát által megérintett ismétlésérzetet.

Metrikai szempontból több az eltérés, mint amennyit a francia és a magyar verselés nyelvi és elvi különbsége szükségessé tesz. Chassin nem használ rímet, s ezzel lemond a strófák szerkezetének egy fontos eleméről. Az alkalmi sorvégi összecsengés (pl. a 4. versszakban *profondeur—fureur*) nem egyezik a Petőfi-strófák rímelésével, és már csak ezért sem tekinthető rímnek. Petőfi sorai a magyaros ritmusképletekbe való átjátszásuk ellenére is világosan a versképlet szerinti jambikus sorok variációinak tekinthetők, Chassin sorai csak elvétve érezhetők jambusiaknak akkor is, ha a szóvégi néma *e*-ket szabadon alkalmazkodva hol klasszikusan kötelező szótagértékűnek, hol romantikus szabadsággal elhanyagolhatóan értelmezzük. Ez a verselés nem skandaláson és nem is szótagszámokon alapul, hanem a viszonylag hangsúlyos szótagok két, három, olykor négy szótagos csoportokban való elhelyezésén. Ilyen laza értelmezéssel a verset szabadon váltakozó jambikus-anapestikus jellegű sorokból állónak foghatjuk fel, melyekben három, ritkábban két hangsúlyos szótag jut egy verssorra. Szabadon váltakoznak a him- és növegződésű sorok is, csak a sorvégeken éreztetve némi jambikus emelkedést. A kérdő és felszólító mondatokban mutatkozik itt-ott az eredeti vershez híven a súlyos sorkezdés: „*Mets le comble*”; „*Montre-nous*”; „*Jette au nuage*”; „*Marque...*”; sőt az eredeti jambus ellenére is: „*Voile et mâts*”. A nyelvtanilag szabályos hagyományos hangsúlyokon kívül persze még több helyen is találunk szó eleji érzelmi hangsúlyt, akár mindjárt a verset kezdő szóban is.

b) A század elejéről idézzünk egy magyarországi francia fordítást (Poésies classiques Hongroises ... Traduites en Français par Charles D'Ejury ... V. 1908. Pozsony ... 62):

La mer s'est soulevée...

La mer s'est soulevée, la grande mer des peuples,
Faisant frémir et la terre et le ciel lui-même,
Sa force gigantesque jette des vagues prodigieuses.

Voyez-vous cette danse? entendez-vous cette musique?
Vous qui ne le savez pas encor [sic!], vous pouvez
Maintenant apprendre, comment le peuple s'amuse.

La mer tremble et mugit, les navires se heurtent,
Ils s'abîment dans l'enfer, leurs mâtures et leurs voiles
Pendent d'en haut brisées, terriblement déchirées.

Décharge ta colère, toi déluge, décharge la bien,
Montre toute la profondeur de ton énorme lit,
Et jette en haut, aux nuées, ton écume furieuse.

Note le au ciel en éternel avertissement:
Que, quoique le navire soit bien à la surface,
Le courant¹ en bas, pourtant c'est l'eau, qui domine.

¹ (d'eau) — *A fordító jegyzete.*

Tartalmilag ez a fordítás hívebb, mint a Chassin-féle, sőt mondhatni: egészen pontos. Eltérés talán csak a *se heurtent* 'összeütköznek' a *hánykódnak* helyett, ami még prózaibbá teszi az amúgy sem költői fordítást, és a *profondeur de ton énorme lit*, ami viszont jóformán az egyetlen hely, ahol a fordító élt a műfordításban megengedett szabadsággal a költőiség javára. A szolgálai hűség különben nem előny a műfordításban. Talán a befejező mondatban érezzük ezt leginkább: „C'est l'eau qui domine” — ez nem ér fel Petőfi magvas tömörségű mondatával (*a víz az úr*).

A hűség az aktuális mondattagolás formáira is kiterjed, amennyire a francia szórendi törvények megengedik. Ez azt eredményezi, hogy a fordításnak a mondatok arányából következő felépítése, nagyritmikája is sokat visszatükröz Petőfi költeményének szerkezetéből. Persze a versforma megváltozásával az arányok módosulnak: az ötsoros szakok 2:3 metszetéből itt 1:2 lesz, hiszen a fordító a legtöbb helyen Petőfi két sorát vonja össze egy hosszabb sorrá. Az 1. sorok utáni strófametszetet azonban valamilyen formában mindenütt megőrzi.

A kisritmikában (szótagritmusban) alig találjuk valami halvány visszfényét Petőfi versformájának. Az alexandrint megközelítő, de 12 és

16 szótag közt szabadon ingadozó sorok közül némelyiknek kezdése, azaz első fél sora emlékeztet ugyan Petőfi negyedfeles jambusaira (így az első versszak 1. és 3., a második versszak 1., a harmadik versszak 1. és a negyedik versszak 1. sora), sőt néhányban (mint a kezdő és a második versszak 1. sorában) — a két félsor mondatszerkezeti párhuzamának vagy Petőfi versmondatainak ihletésére — ritmikai párhuzam és némi jambikus hullámszó is létrejön, de ez a költői hangütés a további sorokban alábbhagy annak ellenére, hogy a középső versszak 3. sorában alkalmi rímet is találunk. A hangsúlyok lüktetése sem egyenletes, alig különbözik a prózaversekétől.

A két francia fordítás elemzése különösen alkalmas arra, hogy megvilágítsa, hol a határ a fordíthatóság és a fordíthatatlanság közt. A tartalmilag hű fordítás megőrizheti az eredeti vers mondatainak, versmondatainak, sőt bizonyos keretek közt aktuális mondattagjainak arányát és ezzel az egész mű formai felépítését, nagyritmikáját akkor is, ha a két nyelv hangsúlyozása, hanglejtési típusa és szótagritmikája gyökeresen eltér egymástól.¹³⁴ Az egész költemény menetében megnyilvánuló növekvés- és fogyás-elv és szimmetria érvényesülhet akkor is, ha a fordítás kisritmikája — a két nyelv eltérő prozódiai artikulációs bázisa folytán vagy a fordító költői leleménye híján — erősen különbözik az eredetitől.

3. Finn fordítás

Még a múlt századból való Krohn fordítása (Aleksanteri Petöfin Runoja. Koonnut Severi N. Ynnä Petöfin elämäkerta. Porvoossa ... 1892. 57):

Mer' ompi noussut!
(1848).

Mer' ompi noussut, kansain
Mer' aava, vimmainen.
Niin taivasta kuin maata
Se pelästyksiin saattaa
Julmasti möyryten.

Kuulepas pauhu hurja,
Katsopas kuohu tuo!
Jos epäillyt sä lienet,
Nyt toki viimein tiennet:
Pois kahleens' kansa luo!

Mer' ärjyy, ulvoo, vonkuu,
Kuin peto raivoton;
Nieluunsa laivan vetää,
Ei pakoon päästä ketään,
Kaikk', kaikki hukass' on!

Hei! riehu vaan näin, riehu,
Kuin Noan aikoihin!
Sun pohjas milloin näytä,
Vaahtoinen milloin täytä
Ain' ylös taivaisin!

Ja taivaan kanteen sitten
Tää oppi kirjoita:
Kyll' laiva päällä kulkee,
Ja meren alleen polkee,
Vaan mer' on herrana!

Julius Krohn.

Első versszakában a fordító másképp osztja el a jelzőket, mint Petőfi: nem szilaj tajtékot mond, hanem széles és dühös tengert; a népeket már az első sor végére teszi értelmezői helyzetű birtokosként. De a két versmondatot sorterjedelmét megtartja, a mondatok elejére is, végére is súlyos szavakat helyez. A háromsoros mondatot rettenetes bömböléssel végzi. A 2. versszak elején felcseréli a hallást és a látást, a végén a mulatás képét elhagyja, helyette egyenesen értelmezését adja: 'veti le bilincset a nép'. A 3. versszak csak a hangot jeleníti meg, de azt három igével is, és megtoldja egy hasonlattal: 'mint dühöngő fenevad'. A továbbiakban a hajóra váró pusztulást másképp részletezi, mint Petőfi. Aztán az özönvíz egyenes megszólítása helyett Noé idejét említi hasonlításul. Az 5.

versszakot 'és'-sel kapcsolja az előzőhöz. A tanulság fordítása meglehetősen hű.

Az 1. versszak súlyelosztása, amennyire gyarló finn tudásom alapján megítélhetem,¹³⁵ csak nagyjából felel meg a magyarnak: a tagolatlan értelmezőt alannyal, de súlyos alannal kezdődő, tehát mégsem racionális tagmondat előzi meg (*Mer' ompî noussut*). A két versmondatból két külön mondategész lett, mert Krohn pontot tett közéjük. — A 2. versszak két önálló kérdő mondatát vesszővel elválasztott felszólító tagmondatokkal fordítja. Emocionális tagolásukat megtartja. A háromsoros mondat racionális formáját is megőrzi, de a vonatkozó mellékmondatot feltételes mellékmondattal fordítja. — A 3. versszakot az 1. versszakét ismétlő alannyal kezdi, vagyis a rövid témával a hosszú, halmozásos P helyett, sőt a propozitumot még meg is hosszabbítja egy hasonlattal, és ezáltal szorosabbra fűzi a 2. sor kapcsolatát az 1.-vel, csak a 3. sorban kezd viszonylag új — Petőfiéhez hasonlóan tagolatlan leíró — tagmondatot. Viszont a 4—5. sor racionális versmondata helyett tagolatlan (emocionális jellegű, ill. keresztállásos) tagmondatokat ad, mert a hajó részeinek leírását elhagyja, csak az általános pusztulást jellemzi. — A 4. versszak igéjének ismétlését az 1. sorba vonja, a 2. sorban megint eltér Petőfi mondatszerkesztésétől, de az ide illesztett kötőszós hasonlító (módhatározói értékű) szerkezet tagolatlan formáját tekintve is, tartalmára nézve is egyezik Petőfi megfelelő sorainak mondanivalójával. A következő két (1 és 2 soros) mondatot egyetlen versmondattá egyesíti a páros *milloin* határozószó. — Az utolsó versszak idézőmondata racionális jellegűnek is értelmezhető, de az eltérő nyelvtani szerkezet ellenére (*tanulságul* helyett 'tanulságot') azonos szerepű a megfelelő eredeti sorokkal. Ugyanezt mondhatjuk a háromsoros befejezésről is: kétsoros T jellegű megengedő tagmondattömb után határozottan P értékű főmondat következik, mely a magyar befejező sorral azonos tagolású; de a két megengedő tagmondat grammatikai szerkezete nem mutat annyi tiszta párhuzamot, mint a magyar *felül* és *alul*, hanem: 'igaz, hogy a hajó felül jár és a tengert maga alá nyomja . . .'

Ami a versmondatok terjedelmi arányát illeti, Krohn szépen egyesíti a versszakok azonos (tehát párhuzamos) felépítésének elvét a szimmetria és a fokozatos aprózás elvével: a 2:3 sorarányú strófametszetet mindvégig megtartja, de ezen belül a 2. versszakban az 1. sor után, a 3. versszakban a

3. és a 4. sor után is új versmondatot kezd. Ezáltal kiemelkedik a 3. versszak középponti (tehát formaépítő) szerepe is, töredezett (tehát tartalmi vonatkozású) jellege is.

A finn nyelv prozódiaja sokkal közelebb áll a magyarhoz, mint akár a német, akár a francia. Ezért szótagritmus tekintetében ez a fordítás jobban tükrözi az eredetit, mint az eddig tárgyalt átültetések. A versszakok sor- és rímszerkezete pontosan megegyezik az eredetivel. Még a laza rímek erejének is megvan a mása így az utolsó versszak 2. és 5. sorának végén, ahol a költői kép szónoki mondanivalóba megy át s a rím tökéletlensége azt szimbolizálja, hogy „a vers csak cifra szolga” (Ady szavaival szólva), de a 3. versszak *vetää—ketään* rímeiben is, ahol Krohn egy versszakkal előbbre hozza a Petőfi-vers 4. strófájában található tökéletlen rímelést a rendbontás és pusztulás festésére. — Tökéletes jambusi láb egy sincs (Petőfinél találtunk hármat). Ez jórészt a finn prozodiából magyarázható: a finnben kevesebb az egytagú szó, mint a magyarban, és nincs névelő, mely hosszú szótaggal tökéletes jambust alkotna. De vannak tiszta jambikus sorkezdések, azaz ütemelőzőszerű rövid szó utáni jó trocheusok: *Mer' ompi noussut; Mer' aava; Mer' ärjyy; Ja taivaan*. A rövid névelő hiánya miatt a hosszú és rövid szótagok váltakozása nem olyan szabad, mint a magyarban, ezért a finn időmértékes versben sokkal nagyobb szerephez jut az iktust képviselő hangsúlyos szótag a hosszú, ill. még inkább a hangsúlytalan szótag a rövid helyett. Ily módon a jambikus lejtést éreztetik a sorkezdő egytagú szavak akkor is, ha hosszúak, és trochaikus lejtést a kéttagú szavak sorozata akkor is, ha csupa hosszú szótagból állnak. A finn jambusi forma messze van a magyar tiszta jambustól, de nagyon megközelíti a jambusnak magyar hangsúlyos ütemekkel kevert, Petőfi gyakorlatában szinte teljesen magyarrá lett változatát. Ezért is érezzük jónak, szépnek, Petőfihez illőnek Krohn utánaköltését. Nem követi sorról sorra a költemény ritmusát. Mindjárt az 1. versszak tisztább jambusokkal kezdődik (a finn prozódia szempontjából), mint Petőfié, az 5. sora ellenben már átveszi a megfelelő Petőfi-sor ütemtagolását. A 2. versszakból is csak a két első sor kezdődik hangsúllyal, de annak ugyanolyan kifejező az ereje, mint az eredeti kérdő mondatoknak. A 3. és a 4. versszakban is csak egy-egy sor kezdődik hangsúllyal, mégis azt érezzük, hogy a finn jambusvers

egésében véve visszaadja azt a keménységet és erőt, ami Petőfinak ezt a forradalmi versét jellemzi. (L. még: ELEKFI 1981.)

(Aligha véletlen, hogy hiányzik a költemény a Petőfi születésének századik évfordulója alkalmából — vagyis az ellenforradalmi években — szerkesztett kötetekben: Petőfin runoja, suomentanut Otto Manninen, Porvoo 1922.; II. 1923.)

4. Orosz fordítás

Orosz átköltésre csak a nagy forradalom után kerülhetett sor (Шандор Петефи: Стихотворения. Школьная библиотека. Москва 1949 Ленинград. 123):

Восстало море

(Перевел Н. Тихонов)

Море поднялось, восстав, —
Народов пучина,
Землю и небо страша,
Берег валами круша,
Рукой исполина.

Знаете танец такой?
Музыки трели?
Так изучай, кто не знал!
Можешь узнать этот шквал —
Народа веселье.

Воя, качается хлябь,
Флот весь разворочен,
И опускаются в ад
Мачты и те, что висят,
Паруса клочья.

Ну, так беснуйся во-всю.
Нам обнажи мгновенно
Все глубочайшее дно,
Брось к облакам заодно
Безумную пену.

В небе уроком черти
Вечным, великим:
Хоть наверху корабли,
Волны внизу протекали,
Все ж море — владыка!¹³⁶

Szabad átköltéssel, de a lényegét megtartva indul ez a műfordítás. A 2. sorban nem említi a 'tenger'-t, hanem távolabbi szinonimával helyettesíti: 'a népek örvénye'. A 3. sor pontos áttétele után a 4—5. sorba megszemélyesítést visz: 'a partot magas hullámokkal felkavarva egy óriás kezével'. A 2. versszakban iróniát éreztet: a táncot és a zene 'trilláit' festi, de a látás és a hallás igéjét az egy 'ismeritek' igébe sűriti. A 3. sor nyelvtani szerkezete más, mint Petőfié, de tömörítve ugyanazt fejezi ki, mint Petőfi 3. és 4. sora. A 4. sorban pótolja Petőfi ható igeképzőjét, hozzáteszi a 'szélroham' képzetét, a nép mulatását pedig főnévi szerkezetbe foglalja. A 3. versszakban megint elkerüli a 'tenger' szót, helyette 'mélység'-et ír. A strófa további sorai más szavakkal és kissé más sorrendben, de ugyanazt a képet és hangulatot festik, mint az eredeti költemény. A 4. versszak is kerüli a szóismétléseket, az özönvíz fogalmát is, a megszólítás helyett egyetlen rövid indulatszóval vezet be az egysorosra összevont első felszólítást. Viszont a második felszólító tagmondatot fordítja két sorban, anélkül, hogy bármi fölösleges idegen elemet hozzátenne. A versszak vége is pontosan tükrözi az eredeti verset. Az 5. versszakból elmarad a nélkülözhető *vele*, ehelyett újabb jelzőt told hozzá (értelmezői helyzetben): 'örök, nagy tanulságul'. A tanulság megfogalmazása, jöllehet lemond a tiszta párhuzamos szerkesztésről és hozzáteszi az 'elfolytak' igét, az eredetihez hasonló erővel fejezi ki Petőfi mondanivalóját. A múlt idejű orosz ige különben nem teljesen azonos értékű a magyar múlttal, belejátszik valami megengedő értelem is, mindenesetre alárendeltséget, másodrendűséget fejez ki — a megengedő kötőszóval

együtt — a befejező főmondat határozott, ígétlen szerkesztésű kijelentésével szemben.

Aktuális mondattagolás szerinti súlyelosztás szempontjából az 1. versszak éppúgy tagolatlan versmondatokból áll, mint az eredeti. Tyihonov csak a címben követi ugyan az eredeti állítmány—alany sorrendet, a vers 1. sorában megfordítja ezt. Mivel azonban az oroszban nincs névelő, az elől álló alany éppúgy értelmezhető határozottnak ('a tenger feltámadott'), mint határozatlanak ('tenger támadott fel'). A versmondó persze kiemelheti, ha az alanyt határozottnak értelmezi, a második helyen álló ígét is mondathangsúllyal, és akkor racionális tagolást visz a mondatba, de ez a hangsúlyozás nem következik szükségszerűen a versből, már csak azért sem, mert az első szó még határozottnak értelmezve is lehet mondathangsúlyos, tehát P: 'a tenger támadott fel'. A 3—5. sort alkotó második versmondat kevésbé önálló, mint Petőfinél; igenévi szerkezetekből áll, tehát szinte csak toldásként csatlakozik az 1. versmondathoz. Ez a fordítás azért megfelel Petőfi mondanivalójának, hiszen a *tajtékozó ereje* alany a hozzá tartozó állítmányi résszel önálló — és forma szerint mellérendelt — tagmondatot alkot ugyan, de az *ereje* személyragja mégiscsak a *tengerre* utal, és ezért értelmileg (nem mondatszerkezetileg) ez a tagmondat Petőfinél is önállótlan.

A 2. versszak két figyelmeztető kérdése két versmondatnak tekinthető, mert mindkettő kérdőjellel zárul, de mégsem két mondategésznek, mert a második kérdés állítmány nélkül, toldásszerűen csatlakozik az elsőhöz, csak kiegészítve azt. A következő háromsoros racionális mondatot Tyihonov két mondattá bontja fel. Az elsőt felszólító mondattá alakítja, T értékű alanyi mellékmondatát hátra teszi; mégis megtart benne valamit a racionális főtagolásból, ha úgy vesszük, hogy a bevezető *mak* határozószó az egész mondat témája. A második — kétsoros — mondat tagolatlan kijelentés. Voltaképpen Petőfi mondatának propozitumát (állítmányi szakaszát) tartalmazza, kissé körülírva.¹³⁷

A 3. versszak kezdő tagmondata emocionális tagolású, akárcsak az eredeti, de a mellérendelt igék helyett az igenévi 'üvöltve' vezeti be az egyetlen igei állítmányt. A második versmondatot Tyihonov racionális formában fordítja (az eredeti tagolatlan leíró forma helyett), viszont a toldásszerűen következő egysoros versmondatot összevonja a versza-

kot záró racionális versmondattal egyetlen háromsoros tagolatlan mondatná.

A 4. versszak három felszólító mondata a fordításban más arányokat, más rendet követ. Kétsoros első versmondata helyén egysorosat találunk, az ige ismétlése helyett egy szótagú indulatszót és rövid tagmondat témájának tekinthető *mak* határozószót. A mondat végén pont van, tehát önálló teljes mondat. A következő, egysoros tagolatlan felszólításnak viszont kétsoros racionális felszólító mondat felel meg (a *Ham* névmási alakkal mint rövid témával). Az utolsó (megint kétsoros) versmondattal terjedelme és tagolatlan formája pontosan olyan, mint az eredeti, nem bontja meg a sor végi 'együttal' jelentésű határozószó sem.

A ponttal befejezett 4. versszak után az utolsó strófa teljesen külön mondatból kezdődik. Ez éppúgy kétsoros, mint Petőfié, de a mondatkezdő határozó témának is tekinthető. A felhőkről már volt szó az előző szakaszban, tehát az ég képzetének felidézése nem egészen hat újnak. Ezért hangsúlyozásban is elképzelhető a második tartalmas szónak erősebb kiemelése, vagyis a mondat racionális tagolása. A háromsoros tanulság mindenképpen racionális tagolású, mégpedig az eredeti soroknak pontosan megfelelő arányokban: kétsoros T (megengedő mellékmondatok), egysoros P (főmondat). Az első mellékmondat ugyanúgy emocionális altagolású, mint a magyarban, a második viszont nemcsak grammatikailag, hanem aktuális tagolás szerint is megfordítja a sorrendet. A főmondat altagolásáról az orosz hangsúlyozás kellő ismerete híján nem merek nyilatkozni.

A versmondatok terjedelmi aránya csak itt-ott követi az eredetit. Az 1. versszak 2:3 metszete érvényesül ugyan, de nem olyan élesen, mint Petőfinél, mert a háromsoros toldás nem tekinthető külön versmondatnak. A 2. versszakban határozottabban megvan ez a strófametszet, különösen az 1948. évi kiadásban, ahol a két kérdés után egyetlen — két versmondattal álló — mondat egész következik. A 3. versszak ismétli ezt az arányt (1—1—3), nem úgy, mint Petőfi, aki ebben a középső versszakban eltér tőle. Tyihonov a 4. versszakban töri meg ezt a metrikai arányt, mégpedig alaposan: 1—2—2. Az 5. versszakban visszatér a 2—3 strófatagoláshoz, pontosan az eredeti szerint. — Az orosz fordításban tehát nem érvényesül Petőfi egész versszerkezetének szimmetriája, de annál következetesebben a haladás, fejlődés elve. Az 1. versszakban még

csak halványan jelzett 2 : 3 strófametszet versszakról versszakra erősödve a 4. versszakbeli felbomlás után a befejező strófában jut el teljes élességéig, a versmondatok arányában kifejeződő strófametszetig. A két szélső versszak kezdésében sem találunk olyan világosan egyező hangsúlyozási szerkezetet, mint Petőfi költeményében. Egyéb vonatkozásokban sem találunk pontos szimmetriát, de a versmondatok terjedelmének csökkenésében és növekedésében (számuknak szaporodásában és fogyásában) mégis visszaad valamit a fordítás az aprózás utáni növekvés elvéből, ti. az 1. vsz. egy, a 2. három, a 3. és 4. is három, az 5. vsz. két versmondatból áll. A rímelésben csak a 3—4. sorok rímpárja tiszta mindvégig (s itt az utolsó előtti sorvégre nézve az 1948. évi változatot kell jónak, hitelesnek tekintenünk, a következő évi nyomásba alighanem sajtóhiba csúszott), a 2. és 5. sorok rímei az 1. versszak után fokozatosan gyengülnek, az utolsó versszakban már alig tekinthetők rímnek. Tyihonov költői jelentőségét ismerve feltehetjük, hogy ez nem egyszerűen verselési hanyagság következménye, hanem kifejező erő rejlik benne: a nép forradalma felbontja a hagyományos, megszokott formákat. Ugyanígyen kifejező eszköz a 4. versszakban a kialakuló 2 : 3 strófametszettől való éles eltérés. A felkelt nép felforgatja a kialakuló rendet — de a végén megjelenik örök tanulságként az igazi erőviszonyok rendje, mely a jövőt szabja meg; visszaáll (határozottabb formában, mint eddig) a strófametszet.

A szótagritmusban más képleteket találunk, mint Petőfi versében. A kötött szótagszámú, jambikus metrumú, de azt váltakozó hangsúlyokkal és különböző hosszúságú magyar ütemekben megvalósító sorok helyén olyan orosz verssorok vannak, amelyeknek szótagszáma csak nagyjából egyezik a megfelelő magyar sorokéval, metruma a hosszabb sorokban daktikus, a rövidebb sorokban anapestikus, de jambusi kezdéssel, sőt olykor sorkezdő hangsúllyal, tehát anapestusok helyett szintén daktikus lejtéssel. Ebben a versformában nem az emelkedő vagy ereszkedő jelleg a lényeges (bár minden versszak, sőt többé-kevésbé minden hosszabb sor is hangsúlyos, tehát ereszkedő kezdetű), hanem az, hogy a verssorok iktusainak száma meglehetősen kötött: 3, 2, 3, 3, 2 iktusú sorokból áll egy versszak. A 3 iktusú sorok szabályosan 7 szótagosak (hangsúllyal kezdődnek és végződnek), a 2 iktusúak változatosabbak: csak az 1. versszakban egyeznek szótagszámra Petőfi hármás jambusaival,

később hol 5, hol 6, hol 7 szótagúak. Petőfi finom ritmusváltásainak, motívumismétléseinek kifejező értékét nehezen tudnánk e fordításban felfedezni, a hangfestés sem jut különösebb szerephez. Ha azt mondjuk, hogy az 5 szótagos sorok a meghökkenést érzékeltetik, a 4. versszak 2. sorának 7 szótaggá duzzadása pedig a hullámok torlódását festi, ez könnyen belemagyarázásnak hat. Annyit azonban észrevehetünk, hogy az utolsó versszak utolsó sora megint 6 szótagos, és ezzel visszaidéz valamit az 1. vsz. 2. és 5. sorának ritmusából. Talán ezt is összefüggésbe hozhatjuk a fennálló, de megingott rend helyébe a jövőben várható új renddel, melyet az előző szakaszunkban részletezett formai elemek is sugallnak.

Tyihonov fordítása tehát nem egyes részleteiben, de egészében tekintve alkalmaz olyan költői ihletésű formai eszközöket, melyek — sokszor más módon, mint az eredeti költemény — sokat érzékeltetnek abból a szuggesztív hatásból, ami Petőfi művéből a fogékony lelkű magyar (vagy magyarul értő) olvasóra fokozatosan kiárad.

5. Összegezés

Összegezzük mindezek alapján: mi is az a tartalmi (jelentésbeli) és formai (mondatépítési és verstani) eszközökkel kifejezett mondanivaló, amit minden fordítás vissza kell, hogy adjon; mi az, amit a fordító többkevesebb mértékben tolmácsolhat a fordítás nyelvétől, saját ihletétől, költői leleményétől függően, és mi az, ami annyira a magyar nyelv és a magyar verselés sajátja, hogy más nyelvre fordítva szükségszerűen rejtve marad?

Minden versszaknak van olyan tartalmi magva, alapvető gondolatmenete, mely szükségszerűen azonos bármely műfordításban. Nem mondhatjuk ugyanezt minden egyes versmondatról. Egy-egy fordító a választott versmértéknek vagy a nyelvi anyag szótagterjedelmének megfelelően néha elhagy egy-két kevésbé lényeges szót, máshol betoldásra, hozzáköltésre kényszerül. Ebben a hozzáköltésben nyilvánul meg a fordító költői ihlete és stílusérzéke. Ha lényegtelen szót tesz hozzá vagy olyasmit, ami beleillik a vers hangulatába és fő gondolatmenetébe, akkor voltaképpen csak átszínezi, de nem változtatja meg a versmondatok tartalmát. De ha idegen, új gondolatot visz bele, azt már átköltésnek, néha

meghamisításnak tekintjük. Odailő hozzáköltés pl. a 'zúgó tenger' Kertbeny fordításában, merészebb átköltés az ő 'görnyed' igéje az utolsó versszakban, a mondanivaló meghamisítása a 'vigaszul a kedélyeknek' jelentésű sor Steinbach fordításának utolsó versszakában.

A versmondatokon belüli súlyelosztás az aktuális tagolással együtt olyan eszköz, ami már nem vihető át teljes hűséggel egy másik nyelvbe. Vannak éles és fontos mondattagolások, amelyeket ugyanolyan vagy kissé eltérő eszközökkel más nyelven is lehet és célszerű éreztetni, de ezen a téren a fordítás nyelvének szórendi és prozódiai törvényei több-kevesebb változtatást kívánnak. Jobban érvényesülhet az eredetihez való ragaszkodás a versmondatok terjedelmi arányában. Viszont a kisritmikában alkalmazkodni kell a nyelv kialakult metrikai formáihoz. Ha a fordító önálló költői egyéniség, akkor a globális hatás érdekében sokat feláldozhat a kisritmika részletmegfeleléseiből. Végül újra meg kell jegyeznünk általánosságban MARTINKÓ figyelmeztetését: minden költő a saját korának esztétikája alapján fordít.

XIV. A RACIONÁLIS MONDATTAGOLÁS ELŐFORDULÁSI ARÁNYAI

(STATISZTIKA)

A) A SZÁMSZERŰ ÖSSZEHASONLÍTÁS EGYSÉGEI

„Mindaddig, amíg nem találjuk meg a stílus minőségi meghatározottságának összefüggéseit a mennyiségi meghatározottságával, a stilisztika nem jut túl sem a formalizmuson, sem az impresszionisztikus—szubjektív ítéletalkotás fokán” — mondta TÖRÖK Gábor a debreceni nyelvészkongresszuson,¹³⁸ talán a kelleténél jobban elmarasztalva a szokásos intuitív módszereket, de az egzakt tudományosságra való törekvés jogos igényével. Az ő előadásának gondolatmenetével több ponton is érintkezve idézhetem mindjárt azt a gondolatát, hogy az egyéni nyelvben mutatkozó gyakorisági adatokat nem szükséges a társadalmi gyakorisággal összevetni, főleg akkor, ha a társadalmi gyakoriság adatai még meglehetősen hiányoznak. Vizsgálhatjuk az egyéni nyelvhasználatban az idők során mutatkozó gyakorisági módosulásokat úgy is, hogy nem lépünk túl az egyénin. Petőfi költészetének néhány — különösen mondattani, mondattagolási vonatkozású — mutatóját kerestem, az 1839 és 1849 közti tíz év java termésében. Nem rajzoltam fejlődési görbéket, de a könyv végén bőséges táblázatokban közlöm az egyes költemények, költeménycsoportok, versciklusok részletező és összesített adatait.

1. A költemények időrendi kulcsszáma

Minden versnek van egy kulcsszáma (azonosságai száma), ez azonos a Petőfi-szótárban feltüntetett kulcsszámmal. Sorrendjük a legújabb Petőfikritika által megállapított időrend.¹³⁹ Az anyag nem tartalmazza Petőfi teljes költői életművét, de annak majdnem háromnegyede benne van. Kimaradtak kevésbé jelentős vagy szövegkritikailag problematikus

versek, de a nagy epikus művek közül is néhány, így a legnagyobb: Az apostol, és az egyik legjellemzőbb: a Bolond Istók. Évek munkájával talán teljessé lehetne tenni az összeállítást, de úgy érzem, eljött az ideje az eddig feldolgozott anyag formába öntésének.

Mindössze 2 jelentéktelenebb költeménynek vettem számításba a szövegvariánsát, ahol a két változat címben is eltér egymástól. A versvariánsok a kulcsszám mellé betűindexet kaptak. Összesítéskor csak a hitelesebb változatot vettem tekintetbe. (A hitelesség és a szövegkritikai megbízhatóság szempontjából a Petőfi-szótár döntéseit fogadtam el.)

2. A teljes mondatok (mondategészek)

Az átmeneti kategóriák egy részét, azt hiszem, sikerült tisztázni az előző fejezetekben. Mivel legkevésbé vitatható mondatnyi egység a mondat-egész v. teljes mondat (l. a 19. jegyzetben), ezeknek a számszerű nyilvántartásából indultam ki, már csak azért is, hogy legalább ezek részösszegeinek arányai összevethetők legyenek DEME prózai mondatstatisztikájával. A mondategészek elhatárolásában csak az idézetek körül vannak átmeneti kategóriák. A XII. fejezet 2. részében elemzett típusok alapján az egy versszaknál nem hosszabb idézetet az idézőmondatral együtt egy mondategésznek tekintettem akkor is, ha az idézetben belül több önálló mondat van. A hosszabb idézet előtti idézőmondatot akkor számítottam mondategésznek, ha maga is versszaknyi terjedelmű; ha ennél rövidebb, az idézet első mondatához kapcsoltam a mondategész első versmondataként; a versszaknál hosszabb idézetben belül minden mondatzáró írásjellel végződő mondatot külön mondategésznek tekintettem. Kérdés és felelet két mondategésznek számít, ha Petőfi a feleletet nagybetűvel kezdi.

3. A versmondatok

A versmondat már nem hasonlítható össze a DEME-féle mondat-egységgel. A verses szövegben sokszor kevesebb a versmondat, mint a mondategység. Pusztán a szintaxis szempontjából talán célszerűbb lett volna itt is a mondategység és a mondategész viszonyát alapul venni. A

versmondattan azonban más szempontokat kíván. A versmondattal két irányban is eltér a mondat-egységtől: a mondat mint közlési egység felé is, és a verssor mint verstani egység felé is.

Az első irányban a (szerkezeti elemzésen alapuló) szintaxis és a (közléseméleten alapuló) mondat-egység különbsége nyilvánul meg. Mondat-egység (a szintaxis szempontjából) a legalárendeltebb mellékmondat is, ha keretében kifejezett predikatív viszony van. A közlési szempontú mondat-egységben viszont a főmondat minden mellékmondatával együtt csupán egyetlen mondat-egység. Csak a főmondat értékű, tehát egymásnak nem alárendelt tagmondatok alkothatnak viszonylagos mondat-egységet mint mellérendelt tagmondatok egy összetett mondat-egységén belül, így versmondattal is. De az ilyeneket is csak akkor tekintetem külön versmondatoknak, ha terjedelmük lényegében nem rövidebb egy versornál, pontosabban: egy szakaszon belül a versmondatok száma nem lépheti túl a verssorok számát. Az egy soron belüli mellérendelt tagmondatokat egyetlen versmondattal tekintetem. Ezért van az, hogy nem minden aktuális tagolású mondat szerepel egységként a statisztikában; a versornál lényegesen rövidebbek többedmagukkal együtt tesznek ki egy olyan versmondattal, amelyet nem számítottam az aktuális tagolásúak közé. Ebben nyilvánul a sajátosan versmondattani szempont, mely a verssort is figyelembe veszi mint jellegzetes verstani egységet.

A versmondattal fogalmáról bővebben szoltam: II. fejezet 2.b), elhatárolásának kérdéseiről: VI. 7.; XI. 2., 3., 4.; XII. 2.a)–b), d)–e), 3.a)–b), h), j)–n). Eszerint a versornál nem rövidebb idézőmondat is és az ilyen idézet is külön versmondattal, ha az idézőmondat megelőzi az idézetet, az idézetszerkezet pedig hosszabb egy versszaknál. Ha az egész idézetszerkezet nem több egy versszaknál, akkor egyik sem versmondattal, hanem az idézetszerkezet együtt egy versmondattal. Ha az idézőmondat követi az idézetet, és az idézet legalább sornyi terjedelmű, vagy ha az idézőmondat beékelődik az idézetbe, akkor általában mindegyik külön versmondattal, különösen ha legalább egyikük aktuális tagolású. A tagolatlan rövidebb idézetet és idézőmondatot inkább egy versmondattal tekintetem.

Pont vagy más, teljes mondatot záró írásjel (kérdőjel, felkiáltójel, három pont) utáni nagybetűs kezdés mindig új mondat-egység kezdetét jelenti, tehát új versmondattal is. De ha Petőfi kérdőjel után kisbetűvel

folytatja a mondatot, azt nem tekintem új mondategésznek, és új versmondatnak is csak akkor, ha új verssort kezd vagy legalább új sorba megy át. Ezért pl. a kérdőjel és akár három pont után is következő mondatszakszot még ugyanahhoz a versmondathoz tartozónak tekintem, ha egy verssornál az egész nem hosszabb; az ilyent a toldásos vagy a halmozott mondatformák közé sorolhatjuk aszerint, hogy a kérdőjel, felkiáltójel vagy három pont utáni szakaszban van-e külön predikatív viszony.

A mondatkezdő — főleg az egy szótagnál nem hosszabb és vesszővel vagy felkiáltójellel elválasztott — indulatszót általában külön versmondatnak tekintettem, ha a rá következő tagmondat túlnyúlt a verssoron. Az írásjellel nem elkülönített rövid indulatszót beleszámítottam a tagmondatba, ugyanígy a mondatba beékelt rövid indulatszót akkor is, ha Petőfi vesszőkkel határolta el a szerkesztett tagmondattól. A mondat végéhez kapcsolódó indulatszó mindenképp külön tagmondat. (Persze ez is csak akkor külön versmondat, ha az előző tagmondattal együtt hosszabb egy sornál.)

Főmondatával mindig egyetlen tömböt alkot, tehát nem kerülhet külön versmondatba, bármilyen hosszú is, a valódi alárendelt tagmondat: a függő beszéd, a gondolat tartalmat sűrítő, a vonatkozó, a helyhatározó, a tekintethatározó, a feltételes, a célhatározó, az időhatározó, a hasonlító mellékmondat, a (sokszor toldásként csatlakozó) következményes mellékmondat. De külön versmondat lehet a vonatkozó mondat is, ha vonatkozó névmása mutató értékű, továbbá gyakran a megengedő mondatnak némely típusa és a legtöbb okhatározó mondat. Külön versmondat, sőt mondategész is lehet (hiányos mondatként) az önállósult mellékmondat. (Pl. „Szép kedvesem . . .” Itt a megszólítás után csupa — racionálisan tagolt — feltételes mellékmondat következik, befejezetlenül, főmondat nélkül. Ha egy főmondat összefogná a mellékmondatok sorozatát, egyetlen versmondat volna az egész. Petőfi azonban sem az egyes feltételes mellékmondatokhoz, sem egészükhöz nem tesz főmondatot, így hát mindegyik mellékmondatot külön mondategésznek kell tekintenünk, hiszen a három pont befejezi a mondatot mint közlésegyeséget, ha nincs utána kisbetűs folytatás. Ezért csak a megszólítás és az első *ha* kezdetű mondat áll össze két versmondatból álló mondategésszé, valamint a 4. és 5. versmondat, amelyek közé a költő vesszőt tett.) — Van

ügy, hogy az egész költemény egyetlen befejezetlen mondat: „Ha jőne oly nagy fergeteg. . .” Ilyenkor ezt a főmondat nélküli mellékmondatot kell mondategésznek tekinteni.

A meglevenítő függő beszéd is külön versmondat.

A választó mondatok közül a páros *vagy*-gyal kezdődők egyetlen versmondatba tartoznak, mert előre elgondolt zárt szerkezetet alkotnak. A beszéd közben váratlanul belépő *vagy* azonban új versmondatot kezd, ha utána verssoron túlnyúló tagmondat következik.

Refrénben vagy más módon ismételt mondat annyi teljes mondatnak, ill. versmondatnak számít, ahányszor a költeményben előfordul.

4. A szavak és a szótagok száma

Összehasonlításként közlöm (a Függelék 1. részében) a számba vett szöveg szó- és szótagszámait is, bár ennek részletesebb statisztikai feldolgozására ebben a dolgozatban nem vállalkozom. Az előforduló szavaknak (pontosabban: szópéldányoknak) csak a puszta számát adom meg műről műre külön és évről évre összesítve stb., de szótípusokra bontás nélkül.¹⁴⁰ A verscímekeket nem számítottam be a szövegbe. Külön szóelőfordulásnak tekintettem mindazt, amit Petőfi különírt, kivéve a vonatkozó névmások és határozószók *a* elemét, néhány olyan határozószót, mely ma már teljesen egybeforrt (pl. *mégis*), és a közvetlenül igéjük után álló valódi igekötőket, mert ezeket ma vita és kivétel nélkül egyetlen szótári egységnek tekintjük tartalmasabb elemükkel. Külön szóelőfordulásnak számoltam a segédigéket (*fog, volna*), az *-e* kérdőszót, az igéjétől távolabb álló és a határozószónak is tekinthető igekötőt, de egy szónak számoltam a kötőjellel kapcsolt szó- vagy szóelemismétléseket, az ilyen mellérendelő összetételeket.

Kisebb következtelenségek, tévedések előfordulhatnak itt is, a versmondatok számolásában is, mert az elhatárolásban mindenütt vannak vitatható vagy nehezen követhető szempontok. Mégis úgy gondolom, érdemes közzétenni ezeket az adatokat a további kutatások támasztékául. — A szótagszám pedig olyan adat, amivel a gyorsírók (legalábbis hazánkban) ma is elsősorban mérik a szöveg mennyiségét. Kötött formájú versekben nem volt nehéz ennek a kiszámítása.

5. A racionális tagolású versmondatok

A versmondatokon belül részletesen vizsgáltam a racionális tagolású mondatok előfordulási arányait.¹⁴¹ Átmeneti kategóriák persze itt is vannak, de ezeket nem zártam ki olyan következetességgel, mint TÖRÖK Gábor (1967. 563). Kizártam a keresztállásos formákat (vö. VI. fej. 8.), akkor is, ha főtagolásuk világosan T—P, de nem zártam ki, hanem bizonyos mérlegelés után racionálisnak vagy nem racionálisnak soroltam be az olyan vitatható vagy nehezebben eldönthető mondatokat, mint a III. fejezet 2. szakaszában elemzett példák. A besorolás szempontjai részletesen megtalálhatók a III. fejezet további részében és a IV. fejezetben. Az alárendelt T—P tagolások nem szerepelnek a racionális mondatformák közt, sem a VI. fejezet B) 1. szakaszában elemzett 22. példamondat jelzős szerkezetének típusa, sem a XI. fejezet 2. d)–h) szakaszában részletezett mellékmondatok és igenévi szerkezetek. Nem szerepelnek a mondattaniilag ugyan nem alárendelt, de versmondatnak mégsem tekintett rövid racionális tagmondatok, melyekről a XI. fejezet 2. a)–c) szakaszában volt szó. Viszont a racionális versmondatok közé számít a XI. fejezet 3. szakaszában jellemzett hiányos nominális tagmondat, továbbá minden olyan racionális tagolást mutató összetett mondategész vagy mondatömb (tehát körmondat is), amelyben csak egy abszolút főmondat van.

6. Elemzési minták

Az elemzés módjának bemutatására hadd álljon itt mintául két költemény, melyet a racionális mondatformák statisztikája céljából versmondatokra bontottam és az aktuális tagolás jelölésével preparáltam.

A kutyák dala.

}	1.	Süvölt a zivatar
	2.	A felhős ég alatt,
A tél iker fia,
Eső és hó szakad.

A farkasok dala.

}	1.	Süvölt a zivatar
	2.	A felhős ég alatt,
A tél iker fia,
Eső és hó szakad.

<p>{ 3. Mi gondunk rá? 4. <i>mienk</i>¹
A konyha szöglete,   5. <i>Kegyelmes jó urunk</i>¹
Helyezettett ide.</p>	<p>{ 3. <i>Kietlen pusztaság</i>¹
Ez, a melyben lakunk;   4. Nincs egy bokor se, hol
Meghúzhatnók magunk.</p>
<p>6. ^{rat}S S gondunk <i>ételre sincs</i>.
7. (S²)^{rat}S Ha gazdánk jóllakik,
<i>Marad még asztalán,</i>
<i>S mienk a maradék.</i></p>	<p>{ 5. ^{rat}S Itt kívül a <i>hideg</i>,
6. <i>Az éhség</i>¹ ott belül,
7. ^{rat}S E kettős üldözünk
<i>Kinoz kegyetlenül;</i></p>
<p>{ 8. ^{rat}S Az ostor, az <i>igaz</i>,
<i>Hogy pattog némelykor,</i>
9. ^{rat}S És pattogása <i>fáj</i>.
10. ^{rat}S No de: ebsont <i>beforr</i>.</p>	<p>{ 8. S <i>amott</i>¹ a harmadik:
A töltött fegyverek.
9. ^{rat}S A fehér hóra le¹
<i>Piros vérünk csepeg.</i></p>
<p>{ 11. ^{rat}S S harag multán <i>urunk</i>
<i>Ismét magához int,</i>
12. ^{rat}S S mi <i>nyaljuk holdogan</i>
<i>Kegyelmes lábait!</i></p>	<p>{ 10. Fázunk és éhezünk
11. S átlóve oldalunk,
12. Részünk minden nyomor...
13. De szabadok vagyunk!</p>

(A kapcsolójel az egy mondat-egészet alkotó versmondatokot köti össze. Vitatható a 2. mondat; ez racionálisnak is értelmezhető, ha *szakad* propozitum.)

(Itt a 2. és a 8. mondat vitatható; mindkettő értelmezhető racionálisnak, ha „amott” T; — de ezt az értelmezést kevésbé tartom célszerűnek.)

B) ADATOK, KÖVETKEZTETÉSEK, VERSJELLEMZÉSEK

I. A racionális mondatok átlagos aránya

A racionális versmondatok számát a vizsgált korpusz összes versmondatainak számára vetítve a következő arányokat kapjuk (l. még a versek szerint részletezett táblázatot).

A vizsgált 632 költemény (a Petőfi-szótárban nyilvántartott 859 verses mű közül) a megállapított kritériumok alapján 15 082 versmondatot tartalmaz. Ezek közül a nagyobb elbeszélő költemények (A helység kalapácsa, János vitéz,¹⁴² Szerelem átka, Tündéralom, Salgó, valamint — itt külön összeadandóként feltüntetve — a töredék Lehel vezér) 2296 + 327 = 2623 versmondattal, a kisebb költemények 12 459 versmondattal állnak. A vizsgált korpusz teljes mondatainak száma összesen 7843, ebből

1149 + 117 = 1266 esik a nagyobb művekre, 6577 a kisebb költeményekre. (Ezt a számot kellene alapul venni, ha DEME László mondatstatistikáját akarnánk Petőfi költői mondataival egybevetni.)

Az 5 teljes nagyobb költemény 2296 versmondatának 35%-a (a Lehel vezérrel együtt 2623 mondatnak szintén 35%-a), a 626 kisebb költemény 12 459 versmondatának 30%-a racionális tagolású. Összesítve ez kb. 31%. Kereken tehát azt mondhatjuk, hogy Petőfi verses műveinek háromnegyed részében a mondatoknak átlag nem egészen egyharmada mutat racionális formát.

2. Az átlagtól való eltérések

Érdekesek azok a művek és azok a helyek, ahol a racionális mondatformák arányszáma lényegesen eltér ettől az átlagtól. Nézzük meg hát, hol van nagyon sok és hol van nagyon kevés (vagy éppen 0) racionális mondat.

a) Feltűnően sok a racionális tagolású mondat — a versmondatoknak legalább a fele — az elemzett nagyobb költemények következő részeiben: János vitéz V. (56%), IX. (83%). Megközelíti a felét a János vitéz utolsó részében (48%), éppen a fele a Salgó utolsó részében.

A János vitéz V. része csupa kijelentő mondat, párbeszéd nélküli, nyugodt menetű, folyamatos elbeszélés. A rövid IX. rész hat mondata szintén mind kijelentő, közülük öt racionális tagolású: a sereg útja Taljánországban, ahol „semmi különös nem történt”. Az utolsó rész pedig, amelyben csodás fordulattal boldog véget ér János vitéz kalandos útja, a népmesék módján szövi az események menetét gondolatról gondolatra.

A Salgó befejező része az izgatott hangvételi, párbeszédekkel és lírai beszúrásokkal tarkított előzmények után nyugodt, tárgyilagos, tiszta epikus stílusban zárja a költeményt, rövidre fogva és távolról szemlélve a véres történet utókövetkezményeit. (Befejező mondata, mely majdnem visszatér a jelenbe, éppúgy racionális formájú, mint a helyszín leírását adó verskezdő mondat. Ez a nyugodt hangú kezdés és befejezés, mely bizonyos szimmetriát ad a költeménynek, talán hozzájárul ahhoz a hatáshoz, hogy minden borzalma ellenére is szépnek érezzük, akár egy pusztító vihar elbeszélését, melyet közrefog a vihar előtti és utáni csend leírása.)

A mondatoknak több mint a fele racionális tagolású még a következő versekben:

1840: 17. Az őrágyhoz (75%). Szónokias epigrammaszerű körmondattal kezdődik, megokolása is rövid propositumú racionális mondat. Befejező mondata elgondolkozást fejez ki.

20. Honvágy (63%). Hasonlóan körmondatos stílus párosul a rímtelen időmértékes verseléssel. Hosszú propositumú mondatai inkább a dagályosság benyomását keltik, mint az igazi mély reflexióét. L. még XI. 5.c).

21. Triolett (60%). Három racionális versmondata megadja az egész vers alapjellegét: belső elgondolkozást, reflexiót fejez ki.

1842: 50. Két vándor (80%). Párhuzamokra épül. Bővebb elemzése: X. 2.a).

52. Szín és való I. (60%), III. (60%), de az egész versé csak 46%. Művészi a három főrész aránya: a III. rész versmondatainak száma és köztük a racionális tagolásúaké is éppen egyharmada az I. részbelinek. A két racionális többségű rész közrefogja az izgatottabb hangvételű II.-at, melyben ugyanannyi a versmondat, mint az I.-ben: 15, de köztük csak 4 tagolódik T—P sorrendben; ám e középső rész is racionális mondattal kezdődik és végződik. Részleteiben azonban még sok a mesterkélttség, sok a szokatlan, idegenes szórend.

56. A Dunán (57%). Nyolcsoros kis költemény; ebben a racionális formák sorozata ellentétet és fokozást fejez ki.

60. Hazámban (61%). Kissé retorikai ízű pátosszal alkotott mű.

64. Vadonban (63%). Zárt formaszerkezetében a racionális tagmondatok elhelyezkedése jelentős szerepet visz a párhuzam, az ellentét és a szimmetria elveinek összjátékában. Befejezése gondolkodásra készítet. L. még: X. 2.a).

1843: 80. Népdalok II. (60%): „Kakasszóra . . .” Okoskodást tartalmaz, de a népdalok mondatkapcsolási mintái szerint (vö. X. 3.d).

91. Ki vagyok én? nem mondom meg . . . (54%). Az ebben uralkodó racionális mondatszerkesztés szentenciaszerű kijelentéssel kezdődik, de két utolsó mondatának rövid, sőt csattanós proposituma a gondoltatást szolgálja.

1844: 116. Halvány katona (54%). Racionális mondatai az idegenszerű kezdés és a patetikus befejezés közti részben a vitatkozás gondolatait fejezik ki.

123. Tél végén (67%). Értelmi jellegű vers. Kijelentő mondatai mind racionális sorrendűek; a nem racionális formájúak közül viszont egy sem kijelentő. A Heine-szerű kijózanító csattanó két racionális tagmondatban hangzik el.

126. Eger mellett (60%). Nem súlyos vers, de uralkodnak benne a gondolati elemek.

131. Mi nagyobb a nagy Szentgellérthegynél (56%). A racionális tagolású mondatok részben a formát, részben a 3. versszak nagyobb racionális mondatában kifejezett alapötlet előkészítését szolgálják. Mivel azonban a vers maga nem valami súlyos gondolat, az egész vers inkább ötletes játék, mint komoly gondolati költemény.

139. A csaplárné a betyárt szerette (71%). Balladaszerű véres pusztai történetének előadása tárgyilagos, higgadt hangú, szinte egyszerű tudósítás jellegű.

145. Hattyudalféle (60%). Tartalma: gondolatok és érzések a halálról. A felkiáltásokban kitörő érzelmeket reflexiók és párhuzamokban kifejezett ellentétek szakítják meg. A verset befejező hosszú propositumú racionális felszólító mondat elgondolkozó kérdés, nem parancs.

146. Sírom (67%). Még inkább pesszimista gondolati költemény. Felépítése következtetésszerű, de a tartalma nem.

195. Pinty úrfi (53%). E humoros jellemképben is sok a racionális formában kifejezett gondolati elem. A reflexiót átszővi a gondoltatás szándéka; közbe-közbe ellentétet, következtetést, magyarázatot fejez ki a racionális mondatforma.

203. Verseim (67%). Tiszta emocionális tagolású mondatokkal kezdődik, de a képzelgető indítás gondolatokat, reflexiót készít elő. L. még: X. 4.e).

208. A nap házaselete (62%). Racionális formákban irreális gondolatokat közlő tréfás kis mese.

218. Az én szerelmem... (86%). Felépítésével már foglalkoztunk: X. 5.a).

221. Élet, halál! nekem már mindegy (60%). Racionális formáinak többsége a reflexió és a tényközlés uralkodó jellegéről tanúskodik.

230. A hegyoldalt venyigesor takarja (71%). Vö. X. 4.e).

232. Az öreg ur (67%). Ellentétek sorát váratlan csattanóval befejező kis történet. Az ellentétek is, a csattanó is racionális formákban fejeződnek ki.

244. Etelkéhez (75%). Itt csodálatos egybejárását találjuk a gondolati és érzelmi elemeknek: 1 emocionális után 3 racionális mondat következik, de a racionális formát némileg ellensúlyozza, az érzelmek irányába viszi a felkiáltójel.

245. Cs. E. kisasszony emlékkönyvébe (100%). Racionális mellékmondatokkal tűzdelt témából és kettős propositumból álló racionális körmondata szónokiasan nagy lélegzettel fejez ki egyetlen gondolatot.

247. Bucsú 1844-től (58%). L. rövid elemzését: X. 5.d).

1845:249. Két testvér (52%). Aszimmetrikus párhuzamában a racionális mondatok túlsúlya is az ellentét érzékeltetését szolgálja.

275. Hatalmas orvos az idő... (58%). Érdemes lenne külön tanulmányozni: a költő talán önmagával sincs tisztában, azért oly bonyolultak a mondatai; a racionális jellegű mondatok közt sok a közbeékeléses, átszövődéses szerkezetű. Úgy látszik, a fájdalom enyhültével az őszinte érzés itt már átadja helyét a pátosznak. MARTINKÓ András észrevétele szerint nincs valódi mondanivalója; csak „mondatok”, őszinte élmény nélkül.

299. A sorshoz (67%). Három versmondatában a két racionális tagolású mondat funkciója a reflexión belüli párhuzam és szembeállítás.

310. Van a nagy alföldön csárda sok (60%). A részeg ember okoskodására emlékeztet: meg akar győzni (a puszta P rövid), de a retorika élet elveszi a T altagolása.

312. Fresco-ritornell (71%). A gondolati költészet egyik műformája. A cinikus hasonlatok és metaforák jól formált sorozata az ellentétek, párhuzamok zömmel racionális tagolású mondataiban; intellektuális játék.

340. Meg ne ítélj... (54%). Gondolati alapjellegét a háromszor is előforduló mellékmondati témájú racionális mondat mutatja. Hűvös tárgyilagossággal jellemzi a költő felébredt szenvedélyét.

344. Száz alakba... (56%). A vers szépségét emeli, hogy a racionális mondatok majdnem mind metaforikus azonosítást tartalmaznak párhuzamos szerkezetekben. Rövid témájúak, tehát a belső elgondolkozást tükrözik.

349. Mihelyest megláttalak... (80%). 5 mondata közül 4 racionális. Nem érzelemkifejező líra, hanem az érzelmet hasonlatban tárgyiasító gondolati költemény.

350. Lyányka, mikor... (56%). Sok racionális mondata azt mutatja, hogy a közvetlen érzések helyett az emlékeket szedegeti elő.

355. Fa leszek, ha... (67%). Ez a kissé erőltetett képlánc is gondolati költemény, bár a formája dalszerű.

376. Három szív története III. (67%), de az egész versé csak 48%. A három rész terjedelme csökken. Ennek arányában csökken a szavak, a teljes és a versmondatok száma is; de a racionális tagolású mondatok száma nem csökken ennyire, az összes versmondatokhoz való aránya egyre nő. Az elbeszélés fokozatosan átmegy egy olyan balladai tömörségbe, melyben a tényközlés és az elgondolkozás váltakozása szinte rávezet a gondolatkeltő befejező kérdésre.

394. A magyar nemes (54%). Ironikus okoskodása és gúnyosan szónokias befejezése szintén racionális mondatformákban történik.

403. Forrás és folyam (56%). Racionális mondatai előbb a formaépítés egyensúlyát, a változatosságot szolgálják, majd a gondolat továbbfűzését.

1846: 431. Amott a távol kék kódében... (67%). A hosszabb propozitumok (a kezdő és végző mondatban) a költő elgondolkodását tükrözik.

432. Viseld egyformán... (60%). Ebben viszont a racionális formai elemek a közepén helyezkednek el. Befejező mondatát, mely még a vers első felében kezdődik, kissé befejezetlennek érezzük, mert a tagadás után szembeállítást várnánk; de azért az egymásra sorakoztatott vonatkozó mellékmondatok a hosszú propozitumon belül hangulatosak, elgondolkozást fejeznek ki.

440. Egy bölcs hajdan (100%). A társadalmi gúnyt csupa racionális mondattal fejezi ki.

443. A bánat? egy nagy oceán (67%). Két racionális mondata szembeállítást tartalmaz, de ez a tartalom irracionális metaforikus azonosítás. A témák rövidsége és kérdőjellel való különválasztása kiemeli a vers reflexiószerű töprengésjellegét.¹⁴³

448. Elmém ezen... (100%). E kezdéssel egyetlen racionális mondatból álló verset írt a költő, melyben a feltételes mellékmondat, ha nem újabb főmondatot előkészítő nyitott szerkezetnek tekintjük, a kezdő főmondat ezen névmását fejt ki.

450. Mosolygjatok rám... (57%). Kiábrándultságot fejez ki reflexiószerű racionális formákban.

451. Ha a sírban megszáradt . . . (100%). Megint egymondatos vers, de itt a feltételes mellékmondat kérdő főmondatba torkollik. Inkább számonkérő, mint reflexív jellegű: proposituma rövidebb.

455. Földét a földmives . . . (100%). A bizarr gondolati párhuzam szerkesztésében az ellentét megkapó.

461. Az én szívem (75%). Önjellemzésében a rövid témák és hosszú propositumok útján ismét kifejezésre jut a költő reflexiója, belső vívódása.

472. A férj haza jő betegen . . . (60%). Csúnya iróniája remek formát kapott. Elgondolkozást rejtő, de hideg tényközlésnek látszó racionális mondatokkal indul.

477. Az özvegy (86%). A megszólításon kívül, mely a vers közepén helyezkedik el, csupa racionális formából áll; ezek tényközlést, majd elgondolkozást és rábeszélést fejeznek ki.

479. Az álom (56%). Kilenc versmondatában a racionális és a nem racionális formájúak szabályosan váltakoznak, úgyhogy a racionálisak vannak többségben. Gondolatai párhuzamos összetett mondatokba tömörülnek, végül is gyönyörű architektonikus szerkezetet alkotnak.

480. E gazdag úr . . . (67%). Hasonlóan szimmetrikus szerkezetű, de rövidebb: mindössze 3 versmondat.

483. Midőn a földön . . . (80%). A sötét világképet idéző versre a teljes mondatnyi versmondatok és a racionális szerkezet jellemzők. A felező racionális mondatok szentenciaszerű keménységgel hangzanak.

486. Fejemben éj van . . . (87%). Keserű megállapításai csupa racionális formában jelentkeznek; többségükben reflexiót fejeznek ki, csak a befejező mondatok szentenciaszerűek. A mozgalmas vers mondatformái ugyanazt fejezik ki, amit a költő szavakban is megfogalmaz: „Agyamban egymást szűlik a gondolatok”.

494. Mint felhők a nyári égen . . . (56%). Sok racionális mondata fokozatosan bontakozik ki a tiszta racionális formát nem tartalmazó 1. versszak után. A felező racionális formák előbb a párhuzamot, a ritmikus hullámok ismétlődését szolgálják, majd a rövid témájú racionális mondatok után egy szentenciaszerű kijelentés fejezi be a verset.

501. Dalaim (52%). Elemzését lásd: X. 5.b).

511. A nép (64%). Racionális mondatformáinak fenyegető éle a tények, a kiáltó ellentétek pusztá felsorolásával forradalmat szít.

551. E. R. kisasszony emlékkönyvébe (75%). Csupa felszólító mondat, tanácsok, kívánságok, jórészt racionális formában.

1847: 565. Kutyakaparó (57%). A leírás folytatásaképp az elgondolkozás, a reflexió uralkodik.

568. A kutyák dala (58%). A „józan ész” okoskodása, melyhez a költő ironikus magatartását a szóhasználaton kívül a vers végi felkiáltójel érezteti. (Még több a racionális mondata, ha vitatható 2. mondatát is annak vesszük. L. e fejezet A) részének végén.)

582. A szél (60%). Szép, nagy, szabályos szerkezetű költemény. Igen sok racionális mondata azt árulja el, hogy tulajdonképpen reflexiók sorozata; nem érzelmi kitérősekből, hanem az érzelmek kívülről való jellemzéséből áll. (Az ilyen parafrázisok, kibontott költői értelmezések sorozata persze a maga egészében igen mély érzelmi hatást kelt.)

584. Ujjonnan visszajött a régi baj (54%). Ábrándos halálsejtelmét sok racionális kérdésben és (óhajtást kifejező) felszólításban fejezi ki. Az emocionális kijelentésekkel kezdődő vers racionális felszólító mondatokkal végződik.

632. Az erdőnek madara van (75%). Vö. X. 4. d).

687. Csendes élet (54%). Az *És* kezdetű bevezető mondat utáni racionális mondatsorozat az elbeszélés folyamatosságát szolgálja, a további racionálisan formált mondatok az ellentétet.

1848: 728. Egy könyvárus emlékkönyvébe (60%). Szentenciával kezdődik, aztán a szembeállítást kifejező racionális mondatokon át jut el a racionális felszólításokig, majd a tagolatlan és emocionális felszólító mondatokig.

733. Szeretlek én, szeretlek téged (64%). Tagolatlan kijelentésekkel, megszólítással vezet be a racionális mondatok sorozatát. A korábbi verseiben (pl. Fa leszek, ha...; Az én szerelmem...; Száz alakba...; Dalaim; Látom kelet leggazdagabb virányit...; vö. X. 5.) alkalmazott sorozatos párhuzamosítás itt már mintha kissé veszítene eredetiségéből és költőiségéből.

1849: 850. Ki gondolná, ki mondaná... (57%). Játékos formája, a sok ismétlés és párhuzam szinte feledteti a béke és a háború, a harc és a nyugalom, az élet és a halál ellentétének gondolatát. A 3—4. versszakban négy hasonló szerkezetű (reflexiót kifejező) racionális mondat fejezi ki páronkint szembeállítva az „akkor” és a „most” ellentétét.

853. Egy goromba tábornokhoz (55%). Ellentétekben és szillogizmusokban kifejezett okfejtéseket tartalmazó vers. Sok rövid témájú racionális mondata mégis azt árulja el, hogy a költő inkább csak magában méltatlankodik, nem szánta a költeményt egyenes, nyílt támadásnak. Személyes panaszát hánytorgatja fel igen metsző gúnnyal és hatalmas önérzettel, de inkább az elgondolkodás, mint a rábeszélés szándékával. Határozott meggyőző vagy felszólító erő inkább csak néhány rövid propozitumú racionális tagmondatából sugárzik: „Gorombáskodjék *azzal*”; „a mit saját kardjával tenni képtelen, *Tollammal tenni én nem akarom*”.

Ebből a felsorolásból is látható, hogy a sajátosan gondolati tartalmú versek hogyan ütköznek ki az átlagból. Az érett verstermő évek (1847—49) legtöbb versében nincs meg a gondolati elemnek ez az uralkodó jellege, hanem a gondolat és érzelmkifejezés, képzelgetés és akarati ráhatás a Petőfire jellemző arányban van bennük együtt, kivéve azokat a verseket, amelyekben nincs vagy nagyon kevés a racionálisan formált mondat.

b) Vannak ugyanis olyan versek, amelyekben egyáltalán nincs racionális formájú versmondat. Ezeknek nem gondolati, hanem érzelmi közölnivalójuk van:

1840: 18. A Dráván. Érzelmek mesterkéltén ható megverselése.

1844: 119. Boldogtalan voltam... Sóhajtasoknak vagy zokogásnak fogható fel.

138. Fürdik a holdvilág az ég tengerében... Helyzetleírásból kiinduló hangulati vers. Racionális versmondata nincs ugyan, de van versmondatnál rövidebb három racionális tagmondata; ezek a leíró és emocionális formában elbeszélő előzmények után szilárd ténymegállapításként közölnek három dolgot: most már *nem lehet*; édes anyám *meghalt*; kis házunk *azóta régen összeroskadt*.

154. Te szivemnek szép gyönyörűsége... Ez is sajátosan érzelmi vers. Van azonban egyetlen racionális mellékmondata a vers csattanójában, és ennek olyan az igazságértéke, hogy önálló kijelentéssel is felér.

199. Halálom. Valami gondolati elemet árul el a kezdő propozitumon belül a birtokos szerkezet racionális tagolása.

1845: 256. Jaj, be bús ez a harangszó! Van egy racionális mellékmondata; ez a főmondatával együtt adja az egész vers gondolati, értelmi magvát, az érzelmi kifakadások magyarázatát.

258. Te voltál egyetlen virágom... L. bővebben: V. 6.
269. Álltam sírhalma mellett... Láttatja magát, vö. HORVÁTH 1926. 141.
276. Játszik öreg földünk... Semmi okoskodás, semmi önelemzés. Tiszta érzelmi líra: fantáziaképek, leírás. Egyetlen ötlet, keserű csattanóval a végén. L. még: V. 7.
298. Orbán. A rövid témájú emocionális tagolású mondatok itt a képzelgetést is szolgálják ugyan, de a rímelő és ostinatóként visszatérő témák elsősorban a tiszta komikum keltésére valók.
- 1846:430. Emlékezet... Két megszólításból áll, nem igazi teljes mondat.
436. Mintha a nagy, nehéz... Ez is töredéknek látszó egész: egyetlen sóhajtásszerű emocionális mondat.
439. Ha jőne oly nagy fergeteg... Felkiáltó szerepű önállósult mellékmondat.
441. Mi a dicsőség?... Emocionális kérdés, aktuális tagolás nélküli felelet. A zárt formájú kérdés nem fogható fel olyan bevezető témának, mint „A bánat?”.
449. Mit ettél, föld... .
452. Hová lesz a kacaj... Az élet céltalanságának érzete, vö. HORVÁTH 1926. 190.
469. Oh szerelem... Megszólítás és racionális szerkezetű értelmezős megszólítás, melyhez még egy önálló tagmondat csatlakozik.
487. Átok és áldás. Nyersen fogalmazza meg a költő keserűségéből fakadó kívánságát. Színpadiasan szónokias a sok emocionális mondat a racionális (vonatkozó) mellékmondatokkal.
- 1847: 700. Dicsérsz, kedves... HORVÁTH szerint (1926. 303) „valamint versformája, úgy egész belső menete sem az érzelem dal-modorát, hanem a gondolkodás beszéd-modorát tükrözi”. Ez a megállapítás ellentmondani látszik az aktuális tagolás mondatformáiból adódó kifejezésrendszernek. Való igaz, hogy okfejtő gondolatmenet húzódik végig e kis költeményen. De a gondolatmeneten átüt, átsugárzik az érzés őszintesége, az érzelem elsőbbsége, mely egyetlenegyszer sem bocsát előre témát, hogy ahhoz értelemszerűen kapcsolja az új közölnivalót a logika, a retorika vagy a reflexív gondolatkifejezés szellemében, hanem mind a hatszor a lényeggel kezdi a versmondatot. Abban van igaza HORVÁTHnak, hogy e vers rövidsége ellenére sem dalszerű, nincsenek benne könnyed, játshi

ritmuselemek. A gondolati elem azonban csak egyetlen mellékmondatban kap racionális sorrendű megformálást, és ez az egész emocionális tagolású mondatot a költemény tengelyévé, alapeszméjévé teszi:

szived Annak forrása, bennem a mi jó van.

707. Rózsabokor a domboldalon. Itt is két racionális mellékmondatban bújik meg a gondolati elem a boldogság érzelmének ünnepi ihlet szülte gyengéd kifejezése közepett (vö. még HORVÁTH i. m. 283): „mint én *téged*”; „Hogy én *istentagadó* vagyok”.

1848:734. Minek nevezzelek? Ebben sincs racionális mondat, csak racionális mellékmondatok. A reflexiószerű gondolatok mind alá vannak rendelve az érzelmenek, a szerelmi elragadtatásnak.

c) Amelyik versében pedig a sok egyéb formálású mondat közt egyetlen racionális tagolású mondat van, ott ez a mondat szinte egymaga fejezi ki az egész vers alapeszméjét. (Ennek burkoltabb eszközét az előző csoportban, racionális formát csupán mellékmondatban mutató néhány versben láttuk.)

1841:35. Erdő szélén. E „zsengejében” még nem igazi gondolat, csupán tárgyilagos leírás van az egyetlen racionálisan formált, kezdő mondatban: „Erdő szélén *puszta csárda*”.

1842:55. Mi haszna, hogy a csoroszlya... Ebben már valódi gondolat, allegóriában kifejezve: „Hogyha magot nem vetsz bele, *Csak kóróval leszen tele*.”

1843:94. Érik a gabona... Itt megint a tárgyilagos kijelentés kap racionális formát: „Hétfőn virradóra *Aratásba kapok*.”

102. A szerelem, a szerelem...: „A szerelem, a szerelem, A szerelem *sötét verem*”. Ez a kezdő mondat nem egészen szabályos racionális mondat: dadogásszerűen ismétli a témát, míg végre ki tudja mondani a hozzá illő propozitumot. Metaforikus azonosítással kifejezett tétel; a vers további menete ennek a tételnek az illusztrálása tagolatlan kijelentésekkel, képekkel, a végén emocionális tagolású kéréssel és felkiáltással.

1844:159. Elvonnék én, csak adnának: „Sírnom *akkor nem volna szégyen*.” Rövid témájú racionális mondat; nem erőlteti rá az olvasóra a gondolatot, hanem inkább befelé fordul, reflexióként. Következtető

viszonyban áll az érzelmi tartalmú előzménnyel, akárcsak ez a versmondaton belüli kisebb racionálisan formált tagmondat az emocionális formájú időszerű ténymegállapítással: „*Aratás van, most levágnának*”.

163. Színbírálat: „Ily kontárkodás mégis gyalázat”. Hogy ez a látszólagos „objektív” ítélet milyen hatásra tekinthető erősen szubjektív érzésnek, azt a költemény kétsoros zárószakasza sejteti.

167. Hejh Büngözsi Bandi . . . : „Mert ha megkaphatlak — mennykő üssön beléd! — *Megemelegeted a magyarok istenét.*” Formájára nézve szentenciaszerű kijelentés volna, de a közbeékelt átkozódás az egésznek fenyegető élt ad.

169. A csavargó: „most *a czudar sors Rútul bánik velem*”. E reflexív megállapítást megelőzően egy rövid racionális tagmondatokból álló versmondatot is találunk: „*Ma itten, holnap ottan*”.

170. Pusztán születtem . . . : „maholnap *az én piros rózsám Csikósné lesz az alföldi rónán.*”

186. Hozzá: „s e boldogságomat *Kinek, vajon kinek köszönhetem?*” Önálló racionális forma csak kérdésben jelenik meg. A többi csupa érzelmet kifejező — pontosabban: érzelmet utánzó — színpadias mondat, csak a játékot leleplező utolsó előtti sorbeli csattanó után következik befejezésül egy higgadt prózaias kijelentés verssornál rövidebb tagmondatban: „*először is csizmát veszek*”.

196. Szemfájásomkor: „szemeimre *A vakságot tán csak nem küldöd?*”

214. Szivem, te árva rabmadár!: „Véreddel *majd megírhatom Szerelmem és hatyúdalom.*”

234. Fényes csillag . . . : „arra *mi ok szolgál, Hogy az égről lefutottál?*” A mellékmondatbeli racionális forma tartalmazza az egyetlen „tényt”, amit a költő közöl.

235. Boldog éjjel . . . : „Fenn az égen *Tündérszépen Ragyog a hold, a csillag.*” Itt önálló versmondaton van a racionális formájú, de érzelmet is tartalmazó tényleírás.

1845 : 251. Hull a levél a virágról: „Egymást *még mi is látjuk tán.*” Az egész vers alapgondolata, mintegy kicsengésként.

267. Mi volna különös azon . . . : „midőn a nap kisüt, *A felhő keble megreped.*” Az élmény reflexiójának megfogalmazása nem tárgynyelvi, hanem képnyelvi mondatban történik.

278. Ha életében . . . : „Ha életében nem szerettem volna A szőke fürtök kedves gyermekét: *Övé leendett életem, szerelmem, Midőn halotti ágyon feküvék.*” Mindjárt az 1. versszak exponálja a gondolatot, a 2. versszak ehhez fűz képeket és érzelmi megnyilatkozást.

280. „A hó, a holt föld téli szemfedője, *Az éjen át A temetőre Le szállt.*” A kiinduló hideg tényleírást a metaforikus értelmező teszi költőivé.

342. Vadonerdő a világ . . . : „Vajon e fény *mécsvilág-e — a hol Nyughatom majd — egy csöndes tanyán?*” A bizalom megrendülését racionális kérdő mondat fejezi ki; ezt folytatja a propositumból önállósult utolsó mondat, mely szintén kérdés, de csak mellékmondata racionális formájú. De a gondolat benne rejlik már az 1. versszak utolsó sorának rövid tagmondatában: „és az útát *nem tudom*”.

354. „A bokrétát, melyet nekem adtál, *Háromszín szalaggal kötted át.*” Csak formálisan tartozhat ebbe a csoportba, mert az egész vers inkább gondolati tartalmú, bár formás. Utolsó három sora azonban nem egyetlen racionális tagolású versmondat, hanem három racionális szerkezetből, hiányos tagmondatokból összeálló mondat.

388. Alku: „Ha ez a pénz volna csak foglaló, S még száz ennyi lenne borraivaló, S id'adnák a világot rá'dásnak, *Szeretőmet még sem adnám másnak!*” A négy versmondatból álló 1. versszak után ez a négysoros racionális körmondatforma hordozza az egész vers mondanivalóját.

1846:428. Szállnak reményink . . . Ez is csak mechanikus osztályozás szerint tartozik ide, hiszen összesen két versmondatból áll: egy egysorosból és egy ötsoros racionálisból. Ezek egységes költői mondanivalót alkotnak.

457. Futó folyam hullámai . . . : „A sors *azért nem szokta teljesíteni, Azért nem hallgat rája; Jól tudja: mikorra egy kegyét leejti, Az ember már régen mást esdekel, S hogy kérte amazt, el is felejt.*” Ez a gondolati mondat is hasonló viszonyban van előzményével, csak hogy itt az előzmény három sornyi két versmondat.

458. Hány csepp van az óceánban?: „Az emberiség fején *hány hajszál van?*” Formálisan ez az egyetlen racionális versmondat, sőt mondategész, de értelmileg hozzá csatlakozik a következő is: „S hány gonoszság szívében?” Ez a két sor a költeményke gondolati tartalma.

459. Nem süllyed az emberiség: „Hisz különben *nem kellett volna Százféle mesét, Eget, isteneket, Pokolt és ördögöket Gondolni ki, hogy zaboláz-tassék.*” Az érzelmi töltésű bevezető megállapításokhoz mint kifakadá-sokhoz a feltételes és magyarázó viszonyt kifejező modalitási határozó kapcsolja ezt a reflexiót.

460. Kik a föld alacsony porából...: „hiszen a tölgy *a bérceken Kisebbnek tetszik, mint a fűzfa ide lenn.*” Allegorikusan kifejezett igazságtartalom.

464. Mivé lesz a föld?... Ugyanúgy csak formálisan tartozik ide, mint a 428. számú. Részletezése: a II. fejezetben.

468. Szeretője-e vajon...: „Vagy a lélek *a testnek csak barátja?*” Az ellentétezt és a barátságon való elgondolkozást fejezi ki a kérdés racionális formája. Szép elemzését I. HORVÁTH 1926. 175.

470. Miért hogy láthatatlanok... (Az ördögök s az angyalok): „S az ember *melyikhez hasonlít jobban?*” Az ember mivoltán töprengő kérdés a vers csattanója.

474. Mint lőt-fut a boldogság után...: „Elöttetek, mögöttetek *Nincs a boldogság*”. Pesszimista alapgondolata az életbeli boldogság tagadása rövidebb propozitumú (tehát meggyőzési célú) formában. Az előzményé-ben található párhuzamos racionális szakaszokra tagolódó vesszor a bevezető felkiáltáshoz csatlakozó keserűen kacagó megállapítás: „Az egyik *hátra*, a másik *előre*”.

481. Kereszt: „a földmivesnek *Oszt a természet búzakereszteket...*” Ez sem mondható a vers alapeszméjének, hanem olyasféléképp illik bele az egész kis költemény formaszervezetébe, mint a 428. és 464. vers racionális mondata, csak hogy itt öt versmondatból áll a teljes forma. Felépítése szimmetrikus: emocionális mondattal indul és emocionális jellegűvel végződik, középső mondata is emocionális jellegű, míg 2. mondata keresztállásos, az idézett 4. pedig inkább racionális.

484. Kivágom én...: „[keblemből szívemet,] Ott *úgy sem okoz mást, csak gyötrelmeket*”. A gondolat kiegészítése a befejező racionális (vonatkozó névmási témájú) mellékmondatban: „Kik *a szabadságért harcolnak!*”

491. Elhagytam én a várost...: „Hol a halál is élet, Jó sorsom *a természet Vidám ölébe tett.*” Tényt közlő, de költői módon kifejező mondat. Ezért az egyetlen racionális mondatok csoportjába sorolható, jóllehet racionális formája nem tiszta, erősen vitatható; a mondatot kezdő vonatkozó

(helyhatározói) mellékmondat ti. nem igazi T, hanem voltaképpen a mondat végére kívánczó, az *ölé*-re vonatkozó értelmezőszerű kiegészítés, mely csupán a Petőfinél gyakori sorrendi csere folytán került a mondat élére. A mondat igazi témája a „jó sorsom”. De ezt a keresztállásos és a bekebelező formával érintkező mondatformát másutt is a racionális formák közé soroltam, mert gondolatközlő funkciója azével egyezik.

523. Szerelmes vagyok én...: „Hogyha már hallottam Szárnyad csattogását, *Hadd halljam egy úttal Szived dobogását!*” Ez a felező racionális felszólító mondatban megfogalmazott óhaj a költemény lényege.

525. Száll a felhő...: „Az én rózsám *messze van, messze van*”.

1847:619. Lennék én folyóvíz...: „Bús pusztulásomat *Venném csak könnyedén...*” A Petőfinél többször előforduló idegenszerű (németes) szórendet mutatja. A költemény tartalma egyébként csupa érzelm, enyvelgés; ez az egyetlen — mégpedig pontosan felező tagolású — racionális versmondata itt nem szentencia, hanem metaforikus és fiktív felidézése korábbi pesszimista gondolatvilágának.

626. Hires szépség: „Ha látná őt a király, *Elfeledné trónját érte*”. A feltételes mondat szerkesztés gyakran együtt jár a T + P sorrenddel, mind a kettő fontos eleme és kifejező eszköze egy intellektuális műveletnek. L. még: XII. 3. e).

652. A költészet: „A költészet *nem társalgó terem. Hová fecsegni jár a cifra nép, A társaság szemenszedett paréja*”.

654. Ismét könny! „E könny, *mint a tüzes vas, mint a Pokolnak lángja süt...*” E reflexió közvetlenül a csattanót előzi meg.

690. Mi a szerelem?: „A kotyvaszték, mit fejetek Rosz bögréjében főztetek, A sóhajtások galuskája Pityergések levébe hányva, Epedéssel megsáfrányozva Vagy kakasdühhel megboroszva, Oh én szerelmes istenem, *Ez még korán sem szerelem!*” Rövid propositumú, igazi retorikus mondat. Nem a felkiáltójel teszi felkiáltóvá, hanem a beékelt felkiáltás, mely azonban a halmozott alanyokból álló hosszú T után már nem nagyon befolyásolja az egész mondat így exponált T—P tagolását. (Ennek a 8 soros racionális mondatnak mintegy ellenképe a költeményt befejező és egész második felét kitöltő 26 soros emocionális mondat, melyben a költő áradó propositumok, főnévi igenevek sorozata után a vers utolsó szavának teszi meg a címben is megadott témát.)

721. A haraghoz: „Ha majd oda ér Haragom pataka! *Megnőve folyammá Ugy fog lezuhanni Elleneidre, hazám, Mint a feneketlen Örvénybe a féktelen Niagara!*” Lazább szerkezetű; írásjelezése szerint két felkiáltó mondat.

723. Még alig volt reggel. . . : „már Maholnap *ott alszunk nagyapáink mellett. . .*” Az 1. versszak *még*—*már* ellentéteiben a *már* kezdetű felsorok rövid racionális reflexióknak is felfoghatók; az első (*még* kezdetű) tagmondatok kevésbé; racionális versmondatnak csak az idézett utolsó tekinthető, és ez tartalmazza a felsorolt konkrét tények közt a legáltalánosabbat. A további általánosítás már költői hasonlatban és emocionális kezdetű hídszerű formában fejeződik ki.

1848 : 778. A gyáva faj, a törpe lelkek . . . : „A vész *csak készülöben van még*”.

784. Uton vagyok s nem vagy velem. . . : „lépésimet *Hiven kíséri szellemed.*”

809. A bokor a viharhoz: „És ezen oltárnak papja *a kis csalogány.*”

823. Itt alszik a költő. . . : „most *észrevétlenül Jár vihar és szellő holt homlokod körül, Vihar, mely harsog, mint harczzalod harsogott, És szellő, mely elhal, mint szerelmi dalod.*” Moore remek kis versét Petőfi még szebbé teszi azáltal, hogy ezt a mondatát racionális tagolásúvá formálja, mert nemcsak gondolatibbá alakítja, hanem az emocionális jellegű 1. mondat és a rövid felszólító 2. mondat után a szimmetrikus szerkezetet is szolgálja vele. (L. még: GÁLDI 1969. 420—1.)

1849 : 852. A székelyek: „Ily bátorságot *szívében ki hord?*” Költői kérdés, tehát érzelemmel, lelkesedéssel telített gondolat.

Talán nem lesz érdektelen végül legalább felsorolni azokat a költeményeket, amelyekben 1-nél több, de a versmondatok számához képest mégis nagyon kevés a racionálisan formált versmondat (10%-on alul):

1847 : 616. Mily szép a világ! (8%), 617. Sári néni (8%); 1848 : 746. Anyám tyúkja (9%), 785. Szülőföldemen (7%).

Látjuk, hogy legszebb és legismertebb remekei közül tartozik ide négy vers. Ezekben a hangulat, az érzés uralkodik, de a gondolati tartalom is megtalálja bennük adekvát megformálását.

d) Az ebben a szakaszban ismertetett megállapításokat mindamellet csupán tapogatózó kísérletnek szántam. A racionálisnak nevezett mondatforma és a gondolati elem közti tendenciaszerű összefüggést talán sikerült megláttatnom, de könnyen a vulgarizálás hibájába esne az, aki ezeket az összefüggéseket gépiesen értelmezné. A forma és tartalom közti kapcsolat értékelésére az irodalomszakértők és esztétikusok a legilletékeesebbek. Könyvünk csupán a figyelmet akarja felhívni olyan — nyelvi és közléslélektani alapú — összefüggésekre, melyeket eddig csak egy-egy vonatkozásában, de nem rendszeresen vettek tekintetbe. Ugyanez vonatkozik a további statisztikai összesítésekre és bontásokra is. Az emberi lélek sokkal bonyolultabb valami, semhogy egyszerű kémiai képletek módjára elemezhető volna. De a világ egységéből következik, hogy ezek a képletek valahogy — igen sokszoros és nagyrészt még ismeretlen áttételekkel — itt is jelen vannak.

3. Főbb mondatfajták szerinti megoszlás

A racionális tagolású mondatok főbb nyelvtani típusok szerinti megoszlása a következő:

Az elemzett 6 nagyobb költemény 923 racionális tagolású mondatának 91%-a kijelentő, a többi nem kijelentő mondat. A kijelentőket tovább osztályozva: 17% (= 13% + 4%) önálló mondat, 74% (= 63% + 11%) mellérendelt tagmondat. (Zárójelben külön hozzáadott tételként szerepel azoknak az alárendeléses racionális versmondatoknak a százalékaránya, amelyekben a mellékmondat mint T megelőzi a főmondatot mint propositumot.) — A 611 kisebb vers 3785 racionális tagolású mondatának 87%-a kijelentő, a többi nem kijelentő. A kijelentő mondatokat részletezve: 18% (= 12% + 6%) önálló mondat, 69% (= 58% + 11%) mellérendelt tagmondat. — Összesítve: a 4708 racionális mondat 87%-a kijelentő; a 4123 racionális kijelentő mondat közül 17% (= 12% + 5%) önálló mondat — ez a racionális kijelentők 20%-a (= 14% + 6%) —, 70% (= 59% + 11%) mellérendelt tagmondat, vagyis a racionális kijelentők 80%-a (= 68% + 12%).

4. A reprezentatív minta kérdése

1966-ban még csak a János vitéz és 96 kisebb vers mondatstatisztikai elemzése készült el (ELEKFI 1967. 437—9).¹⁴⁴ Most a nagyobb anyagon végzett elemzés alapján visszakövetkeztethetünk, helyes volt-e, Petőfire jellemző volt-e az akkori mintavétel.

A János vitéz 424 racionális tagolású mondata közül 94% kijelentő mondat; a kijelentők 13%-a ($=9\%+4\%$) önálló mondat, 87%-a ($=63\%+14\%$) mellérendelt tagmondat. Vagyis valamennyi racionális versmondata közül 12% ($=9\%+3\%$) önálló mondat, 82% ($=69\%+13\%$) mellérendelt tagmondat.¹⁴⁵ A kijelentő mondatok arányszámában, de még a további részletezést tekintve is elég jól képviseli a János vitéz Petőfi elemzett epikus műveit, bár a kijelentők arányszáma az összes racionális versmondatokhoz viszonyítva a János vitézben valamivel nagyobb, ezen belül pedig az önálló racionális mondatok aránya kisebb, mint az elemzett nagyobb művekben együttvéve. A kijelentő racionális mondatok gyakorisága a János vitéz nyugodt elbeszélő modorára, az önálló racionális mondatok kisebb aránya pedig a népies hangvételre, a gyakori mellérendelő mondatkapcsolásra jellemző.

Körülbelül ilyen pontossággal képviseli a János vitéz 1146 versmondata közül a 37% racionális mondat azt az arányt, amit a hat nagyobb költeményben együttvéve a 35% jelent: hogy Petőfi epikus műveiben a versmondatoknak valamivel több, mint egyharmada racionális tagolású. Az 1966-ban vizsgált 96 kisebb költeményben pedig¹⁴⁶ 31% mutatott racionális tagolást a versmondatok közül, és ez az arány csupán 1 százalékkal módosul, ha az összesítést 611 költeményre terjesztjük ki: 30%-ra. Ez tehát azt mutatja, hogy Petőfi kisebb költeményeiben a versmondatok egyharmadánál valamivel kevesebb a racionális tagolású.

Ha pedig a kisebb költemények racionális versmondatainak megosztását részletezzük: a 96 költemény racionális versmondatainak 87%-a kijelentő, a 611-ének ugyancsak 87%-a kijelentő; a kijelentők közül 18% ($=13\%+5\%$) önálló mondat, 69% ($=58\%+11\%$) pedig mellérendelt tagmondat. Ha ezt egybevetjük a 3. szakaszban közzétett százalékarányokkal: 18% ($=12\%+6\%$) önálló mondat és 69% ($=58\%+11\%$) mellérendelt tagmondat, akkor semmi lényeges különbséget nem találunk.

Összesítve a János vitéz és a 96 költemény adatait: racionális versmondataik 89%-a kijelentő; a kijelentők közül 16% (= 11% + 5%) önálló mondat, 73% (= 61% + 12%) mellérendelt tagmondat. A 3. szakaszban bemutatott összesítéshez képest itt is csekély az eltérés. A kijelentő mondatok és azokon belül a mellérendelt tagmondatok arányszáma a reprezentatív mintában azért nagyobb, mert a János vitéz sajátos népi elbeszélő stílusa a kisebb korpuszban jobban módosítja az arányokat, mint a Petőfi minden verses művét inkább megközelítő teljesebb válogatásban.

XV. EGYES VERSCSOPORTOKRA JELLEMZŐ MONDATFORMÁK

(STÍLUSELEMZÉS A MONDATSTATISZTIKA SEGÍTSÉGÉVEL)

1. A mondatformák aránya mint stílusjegy

Már a statisztikai mintavétel elemzéséből láthattuk, hogy van összefüggés bizonyos műfaji sajátosságok és a mondatformák eloszlása (így a racionális mondatformák aránya) közt. E dolgozat keretében már nem jut hely bőszéges részletezésre, de ilyen elemzéseket majd elvégezhet a stíluskutató olvasó a függelékül mellékelt részletes verstáblázat felhasználásával. Próbaként mégis megvizsgálhatjuk Petőfi költeményeinek egy-egy összetartozó csoportját: mire vall bennük a mondatformák aránya?

Felvehető szempontul kínálkozik először is az időrend, a költő fejlődésének egyes szakaszai, eseményei, azután Petőfi sajátos élményei, különféle hangulatai, bizonyos mondanivalói, műfajai és versformái. Végül megkísérelhetünk egy kitekintést más költőkre, szépiírói és nem szépiírói prózára.

2. Petőfi egyes életrszakaszaiban uralkodó mondatformák

a) A táblázatból könnyen leolvashatók az egy-egy év terméséből vizsgált költemények összesített adatai.

Az 1839—41. évből való ún. zsengek elemzett versmondatai közt 34% a racionális tagolású, tehát ez időszak átlagában valamivel nagyobb az arányuk az összesített átlagnál. Ez az előfordulási arány 36%-ra növekszik az 1842-ből elemzett 17 versben. Az 1843. évi 28 versben 34% az arányuk, az 1844. évi 111-ben 35%. Csak 1845-ben csökken az évi arány 32%-ra. Talán összefügg ez az arányeltolódás azzal, hogy igazán mély személyes élményből Petőfi először 1845-ben írt érzelmi alaptónusú verseket (pl. a Czipruslombok, a Szerelem Gyöngyei ciklus ihletett

darabjait). Korábbi költészetében egyrészt az iskolás és szokványos gondolati elemek, másrészt a népköltészet személytelenebb formái az uralkodók, és ezek kedveznek a racionális mondatformálásnak.

Az 1846. év 119 versében a racionális tagolású mondatok tartják az előző évi 32%-os arányt. Az 1847. évi 132 versben tovább csökken arányuk 29%-ra. 1848-ban már csak 28% az arányuk, az 1849. év terméséből elemzett 16 versben csak 25%. Ezekben az években a személyes élmény először egyre jobban elmélyül, az érzések kifejezése közvetlenebbé válik, később pedig inkább az agitációnak, az elnyomás elleni politikai cselekvésnek adja át helyét, részévé válik a nemzet harcának.

A racionális tagolású mondatok százalékarányának ez a fokozatos változása összhangban van a XIV. fejezet B)2. szakaszában bemutatott verstípusok gyakoriságának változásával: 1846-ból egyszerre megcsappan az olyan versek száma, amelyekben a racionális tagolású mondatok abszolút többségben vannak. (Már 1946-ból is jórészt a keserű intellektuális játékokat, aforizmákat tartalmazó Felhők egyes darabjai tartoznak ide.) Igaz, hogy racionális mondatot nem tartalmazó vers is kevés van a későbbi évekből, de elég sok az olyan vers, amelyben csak 1—2, tehát viszonylag kevés a racionális versmondat. Ilyenekből viszont 1844 előtt alig néhányat találhatunk.

Érdekes ezzel egybevetni a kijelentő mondatok arányát az összes versmondatok közt (mely a teljes elemzett korpuszban 72%): 1839—40. 78%; 1841. 71%; 1842. 66%; 1843. 65%; 1844. 76%; 1845. 71%; 1846. 72% 1847. 70%; 1848. 72%; 1849. 67%. A kijelentőknek az 1843-ig csökkenő arányszáma talán azt tükrözi, hogy a költő a tárgyi világ és az érzelmek egyszerű közlése helyett egyre nagyobb mértékben élt az érzelmek közvetlen kifejezésével, habár ezek az érzelmek — a racionális formák imént elemzett előfordulási arányának tanúsága szerint is — még nem voltak nagyon mélyek. 1844-ben, a népdalszerű versek legtermékenyebb évében megint uralkodnak a kijelentő mondatok, majd a megrázóbb személyes élmények kifejezéséül visszaszorulnak a Petőfire jellemző átlagra. A nagy lírai években (1845—48) tehát a kijelentő mondatok átlagos arányszáma jellemző Petőfi egész versmondattani építkezésére, ezen belül a sajátos korszaki jegyet a racionális mondatformák arányának változásában kereshetjük. Az utolsó (Petőfi számára

csonka) év mindkét mondatalkotási jegy tekintetében csökkenést mutat: a racionális formák abszolút, a kijelentő mondatok is relatív minimumot érnek el. Ez a lelkesedés, lelkesítés és a legnagyobb fájdalom kifejezésének éve annak a kevés versnek tükrében, melyet Petőfi az európai forradalmak leverése után írt.

Hogy ezen a fejlődési vonalon belül hogyan jelentkeznek az azonosulás és szembenállás hullámai, melyekre MARTINKÓ mutatott rá (1973. 35), azt most nincs módunkban kielemezni. De igen érdekes lenne egyszer visszatérni a Petőfi kötet szerkesztésében rejlő formai, esztétikai és lélektani rugókra.

b) Nézzük meg, mire vallanak a külön címmel is kiadott, ciklusokba foglalt versek kielemezett adatai.

A „Cziruslombok Etelke sírjáról” ciklus 34 verse közül 23 került bele mondattani statisztikánkba. Ezek 261 versmondatából 25% racionális tagolású, 63% kijelentő. Tehát mindkét mondat típus arányszáma jóval kisebb, mint a Petőfi életművéből vagy akár az 1845. évből elemzett valamennyi költemény versmondataihoz viszonyított arányszámuk.

A Szerlem Gyöngyei ciklusnak mind a 39 darabja szerepel kimutatásunkban. Ezek 531 versmondatának 35%-a racionális tagolású, 69%-a kijelentő. Ezek közt tehát aránylag több a racionális tagolású és kevesebb a kijelentő mondat, mint az 1845. évi összes versekben, melyekben ez a két mondat típus majdnem ugyanolyan gyakori, mint a költő egész életművének kétharmadában. — Mire mutatnak ezek az arányok?

A Cziruslombok versei a költő első igazán mélyről fakadó szerelmének és a lány korai halála miatti fájdalomnak itt-ott ugyan mesterkéltnak, de alapjában mégis őszinte kifejezései. Az önkéntelen érzelmkitörésnek a gondolat, leírás, képen átütő legtipikusabb formája, a súlyszóval való mondatkezdés ezekben a versekben gyakoribb, mint a versek más csoportjaiban. A súlyszó, súlyszakasz hátrább tétele, a témával való kezdés, tehát a racionális forma az előző évek 34—36%-os átlagáról itt 25%-ra esik le, olyan átlagos arányra, amellyel csak az 1849. évi versek összességében találkozunk. A kijelentő mondatok aránya is kevesebb a többi mondatfajtához képest, mint az előző évek bármelyikében. Ez kétségtelenül összefügg az új élményekből és az addiginál mélyebb érzésekből fakadó új lírai kifejezésmóddal.

A Szerelem Gyöngyeiben több a racionális tagolású versmondattal az 1845. évi átlagnál. A kijelentő mondatok aránya alatta marad az évi átlagnak, de nem sokkal. Ezekben a versekben az érzelem közvetlen kitérője mellett több szerep jut a reflexiónak, az elmélkedésnek, a kitalált képek, helyzetek különféle leírásának. A XIV. fejezetünk B)2.a) szakaszában jellemzett 12 vers közül, melyekben a racionális tagolású mondatok többségben vannak, 5 vers a Szerelem Gyöngyeiből való. Hogy milyen mértékben őszinték e versek, arról majd érdemes lesz egy külön szakaszban néhány megfigyelést közzétenni. (L. a XV. fejezet 5. részét.)

Mindebből az is következik, hogy a két cikluson kívüli költemények 1845-ben az átlagosnál nagyobb számban tartalmazzanak egyfelől racionális tagolású, másfelől kijelentő versmondattal. A racionális tagolásúak aránya persze csak alig nagyobb az évi összesített átlagnál: 33% (az 1845. évi 32%-kal szemben, hiszen a Szerelem Gyöngyeiben még több mondat racionális tagolású), viszont a kijelentő mondatok aránya 73% (míg a teljes évi átlag 71%), és ez egyezik az 1839—45. évből elemezett versekben előforduló kijelentő mondatok összesített arányával. Csupa kijelentő mondatból áll a Czipruslombok közt 3 vers (266. Le az égről hull egy csillag. . . ; 269. Álltam sírhalma mellett. . . ; 280. A hó, a holt föld téli szemfedője; — összesen 15 versmondattal), a Szerelem Gyöngyei közt 5 vers (338. Sírba tették. . . ; 344. Száz alakba. . . ; 347. Szerelemnek lobogója. . . ; 349. Mihelyest megláttalak. . . ; 353. Soha sem volt az szerelmes; — összesen 47 versmondattal), egyéb 1845. évi versek közül 6 (310. Van a nagy alföldön csárda sok; 313. Egy asszonyi állathoz; 317. Messze vándoroltam. . . ; 328. Egy hajfürthöz; 372. Piroslík már a fákon a levél. . . ; 402. Örök ölekezés; — összesen 55 versmondattal). Ebből a kiegészítő összehasonlításból a már megállapítottakon kívül további következtetéseket egyelőre nem vonhatunk le.

A „Felhők” 66 költeménykéje közül 59-ről készült versmondattani statisztika. Ez az 59 vers mindössze 485 sor, 184 teljes mondat és 292 versmondattal. (Az év többi 60 Petőfi-versének összes terjedelme 2643 sor, 918 teljes mondat, 1728 versmondattal.) De a Felhők versmondattal 41%-a racionális tagolású (az 1846-ból elemzett többi versében csak 30%). A racionális mondatformáknak ez a viszonylag sűrű használata összefügg e versecskék zömének intellektuális alapjellegettel, melyről XIV. fejezetünk B)2.a) szakaszában bővebben is szó esett.

c) A Szendrey Júlia ihlette verseket a költő nem foglalta ciklusba. Mégis összeállíthatjuk az ide tartozó költemények mondatstatisztikáját avégett, hogy megvizsgáljuk, ez a legnagyobb és legigazibb szerelem milyen hatással volt a racionális mondatformák gyakoriságára az 1846—48. évi alkotásokban.

A „Költői ábránd volt” kezdetű verstől az „Itt van az ősz” kezdetűig 84 költemény sorolható ide, mégpedig az 519—531., 535—536., 538—539., 542., 545., 547., 549., 556., 577., 587., 598., 605., 609—610., 612—614., 616., 619., 624., 626., 630—631., 640—641., 643—644., 649., 657., 663—666., 668—669., 672., 674., 677., 679—681., 683—684., 686—688., 690., 693., 700., 703., 707., 709—710., 714., 717., 723—724., 727., 731., 733—734., 741., 769., 784., 806., 817., 821., 824., 826—827. kulcsszámúak. Ezek 1698 versmondatának csak 26%-a racionális tagolású, tehát aránylag alig több, mint a Czipruslombok vagy az 1849. év Petőfi-verseiből elemzettekben. Ha a Júlia-verseket évekre bontjuk, az 1846. évi 29%-tól az 1848-ra 20%-ig csökkenő arányt találunk, párhuzamosan a racionális tagolású mondatoknak ez évek valamennyi versében mutatkozó százalékarányának fokozatos csökkenésével. Csakhogy az ebből a szerelemből keletkezett vagy ezt legalább érintő költemények mindegyik évben kisebb arányban tartalmaznak racionálisan formált mondatot, mint az évi átlag: 1846. 29% (az évi átlag 30%), 1847. 27% (az évi átlag 29%), 1848. 20% (az évi átlag 28%). Mondhatni, a szerelem lobogása, áradása, reményei és beteljesülése ihletik a költőt olyan költemények írására, melyekben a gondolat ésszerű és „szabályszerű” kifejezése jobban háttérbe szorul az érzelmek közvetlenebb kifejezése mellett.

3. Racionális mondatformák a szabadság és haza költészetében

A szabadságeszme szolgálatát Petőfi még legnagyyszerűbb szerelmének is fölébe helyezte. Életművében is előbb jelentkezik a szabadság gondolata, mint a Júliával való megismerkedése. Próbáljuk meg az ezzel kapcsolatos költeményeket is külön kiemelve összegezni és mondattagolásuk szerint jellemezni.

a) Ha a személyes szabadság és az általános szabadságeszme tárgyát is ide tartozónak tekintjük, a következő 108 vers sorolható ide „Az alföld”-

től kezdve a „Föl a szent háborúra” harci buzdításáig, nem számítva közéjük a szabadság gondolatát nem érintő hazafias költeményeket: (1844.) 176., 217., 226., 242., 243.; (1845.) 287., 357., 410.; (1846.) 421., 479., 484., 500—501., 510—511., 514—516., 547., 557., 560—561.; (1847.) 564., 567—570., 572., 574., 576., 585., 599—601., 603., 613., 620., 638., 642., 650., 677—678., 682., 692., 694., 708., 713., 720—721., 724.; (1848.) 730—731., 736., 740., 743—745., 747., 749., 753., 755—758., 760—764., 767—768., 770—771., 773—774., 777—779., 781., 786., 788., 790., 795., 798., 801—803., 807., 810., 813., 815—817., 830—834., 836.; (1849.) 841—842., 845—846., 848—850., 852., 855—858.

Ezek 2981 versmondatójának 29%-a racionális tagolású, tehát szintén kisebb arányszámban racionális, mint az összes elemzett költeményekben. Évekre bontva: 1844-ben 33%, 1845-ben 41%, 1846-ban 34%, 1847-ben 35%, 1848-ban 27%, 1849-ben 23%. Itt a döntő fordulatot az 1848. év hozta. A korábbi évek szabadságtárgyú verseiben a racionális tagolású mondatok aránya nagyobb, 48-ban hirtelen csökken. 1844-ben kisebb, 1845-ben jóval nagyobb, még 46-ban és 47-ben is nagyobb a szabadságot érintő versekben a racionális mondatok aránya az illető évek egész elemezett korpuszához viszonyított arányuknál. 48-ban és 49-ben megint egyre kisebb ez az arány.

Azt hiszem, ez az arányváltozás összefügg a Petőfi költői magatartásában bekövetkezett változással. 1847-ben még többségben voltak azok a — többnyire nagyobb lélegzetű — versek, amelyek a szabadságésszméről viszonylag higgadtabb fejtegetésben, sokszor csak mellékesebben, olykor allegorikusan vagy ironikusan szólnak (Ha férfi vagy . . . 50%, A kutyák dala 58%, A XIX. század költői 50%, Arany Jánoshoz 50%, A nép nevében 39%, A türelemről 38%, Kard és lánc 37% racionális tagolású mondattal stb., az év vége felé Okatootáia 46%, Szilveszter éje 1847-ben 37% ilyen mondattal), és kevesebb az olyan szenvedélyes alaphangú (többnyire rövidebb) vers, mint Palota és kunyhó (21%), A farkasok dala (23%), Első esküm (18%), Rongyos vitézek (24%), vagy később Vas-uton (20%), A haraghoz (8% racionális mondattal). 48 elején még ott van az ostorozó, de mégis fejtegetésen alapuló Van-e egy marok föld. . . 41% racionális mondatával, de aztán egymás után jön a harcot még csak előre sejtő Mit csinálsz, mit varrogatsz ott? 12%, A rab oroszlán 30%, az angolból fordított Ne feledd a tért. . . 22%, a forradalom aktualitását

megkapó Olaszország 24%, a régi típusú hazafiságot új típusú forradalmiságba átfordító „Rózsavölgyi halálára” 24%, a puszta tárgyalásokkal elégedetlen Az országgyűléshez c. vers 29% racionális formájú mondatával stb. Tehát az egyre kevesebb racionális mondatot tartalmazó költemények jutnak többségbe, jóllehet létrejönnek közben olyan okfejtésekre épülő verses szónoklatok is, mint A márciusi ifjak 48%, A nemzetgyűléshez 37% racionálisan formált mondatmal.

Beszédes bizonyítéka az aktuális mondattagolás kifejező szerepének A kutyák dala és A farkasok dala. Két teljesen azonos formájú, szinte csupa párhuzamot mutató vers. A kutyák dala mégis abszolút többségben tartalmaz racionális tagolású mondatokat, A farkasok dalában pedig ezek aránya jóval az átlag alatt marad. Az előbbiben ugyanis a békés nyugalom ironikus bemutatása a lényeg, az utóbbiban meg a függetlenség és a vele járó folytonos áldozat, szenvedés, küzdelem. A harc, az érzelemkitörés, a türelmetlenség kevésbé kívánja a racionális formát. (A XIV. fejezet A) részének végén vitathatóan jelzett mondatok más besorolása változtat ugyan a számszerű arányon, de a fő különbség úgy is megvan: A kutyák dala akkor is abszolút többségben racionális, A farkasok dala abszolút többségben nem racionális versmondatokból áll.)

b) Ha a hazaszeretettel kapcsolatos verseit nézzük, az előbbi csoport egy részét ide is számítva a következőket sorolhatjuk együvé: (1842.) 50., 60.; (1843.) 110.; (1844.) 127., 182., 216—217., 223., 240—243., 247.; (1845.) 248., 357., 371., 401., 407.; (1846.) 416., 515., 541., 560.; (1847.) 572., 576., 581., 613., 637—638., 667., 692., 698., 708., 713., 715.; (1848.) 730., 731., 744—745., 749., 753., 755—758., 760—764., 767—768., 770—771., 773—774., 777—779., 781., 785—790., 792—793., 795., 798., 800—803., 806—807., 810., 813., 815—817., 819., 829—836.; (1849.) 841—842., 845—846., 848—850., 852., 855—859.

E 102 költemény 2896 versmondatának 29%-a racionális tagolású, tehát ugyanolyan arányban vannak bennük T + P tagolású mondatok, mint a szabadságeszmével kapcsolatos versekben. Évek szerint: 1842-ben 70%, 1843-ban 31%, 1844-ben 40%, 1845-ben 37%, 1846-ban 33%, 1847-ben 32%, 1848-ban 27%, 1849-ben 23%. Ebben a nyolc éven, vagyis a költőnek majdnem egész pályáján áthúzódó témakörben a racionális mondatok aránya végig csökkenő tendenciát mutat. (Az 1843. évi 31% nem számít, mert egyetlen versből adódik.) 1848—49-ben ez az arányszám

teljesen egybeesik (hiszen maguk a versek is egyre nagyobb mértékben azonosak) a szabadság tárgyú versekével. Ez az egybeesés aligha véletlen: ezekben az években a személyes szabadság eszméje feloldódik a nép és a nemzet szabadságáért vívott küzdelemben, a 48-as forradalmi mozgalmak megindulásától kezdve Petőfi számára a haza és a szabadság gondolata egy. A megelőző évek hazafias tárgyú verseiben viszont arra mutat a T + P tagolású mondatok fokozatosan csökkenő aránya, hogy Petőfi számára kezdetben a haza inkább csak megéneklendő tárgy volt, mint közvetlen élmény. A Két vándor, de még a HORVÁTH (1926. 37—8) szerint szemünk előtt közvetlen igazsággal lejátszódó lírai életet tartalmazó Hazámban is sokkal nagyobb mértékben fejez ki higgadt gondolatokat, mint kitörő érzéseket. A romantikából és az almanach-lírából táplálkozó régi fajta hazaszeretet 1844-től 1847-ig fokozatosan telitődik a már korábban is mélyen átélt szabadságézmével, hogy 48-ban forradalmi tetté váljon.

4. Versformák szerinti eloszlás

J. SOLTÉSZ Katalin összeállítása (1973.) alapján tiszta képünk van Petőfi ritmusszerkezeteinek és versformáinak gyakoriságáról.

a) Az egyszerű formák közül a páros rímű magyaros felező tizenkettős a leggyakoribb. Ez az elbeszélő költemény fő formája (János vitéz, Szerelem átka, Lehel vezér), de SOLTÉSZ Katalin szerint epikus részletezés van az ilyen formájú kisebb költeményeiben is: 397. A csárda romjai, 575. Három fiú, 673. A kisbéres, 695. A hold elegiája, 803. Vérmező. Találunk azonban epikus részeket a következő páros rímű tizenkettősök némelyikében is: 167. Hejh Büngözdsi Bandi, 238. Katona vagyok én . . . , 317. Messze vándoroltam . . . , 527. Az én képzeletem nem . . . , 694. Zöld Marczy, 788. A magyar nép. Ide vonhatjuk a nem vagy nem tisztán páros rímű magyaros tizenkettősöket is: 182. A régi jó Gvadányi (csoportrím), 509. Rabság (keresztrím), 582. A szél (félrím), 610. Röpül az úti por . . . (változó rímelés), 613. A majtényi sikon (félrím), 633. Tompa Mihálynál (részben keresztrímű), 699. Arany Jánosnál (keresztrímű).

A magyaros felező tizenkettősök együttvéve 2084 versmondattal állnak. Ezeknek 31%-a racionális tagolású, tehát arányuk megfelel az

összes elemzett költeményekének. Csoportokra bontva már érdekes összefüggéseket árulnak el. A három nagy elbeszélő költemény 1567 versmondatójának 37%-a T+P tagolású, a SOLTÉSZ Katalin említette 5 epikus jellegű kisebb költemény 215 versmondatójának csak 29%-a, a többi 6 páros rímű tizenkettős 110 versmondatójának pedig csak 27%-a, viszont a nem páros ríműek 192 versmondatójának megint 31%-a mutat T+P tagolást. Ez arra vall, hogy nem a versmérték, hanem a költemény előadásmódja, jellege függ össze a mondatformákkal. (Bizonyos verstani kötöttségekre is áll az, hogy nem metrumhoz, hanem műfajhoz kötöttek; l. FÓNAGY 1967b. 367.)

Megerősíti ezt a megfigyelésünket a csoportokon belüli részletezés. A nagy epikus művek közül a Szerelem átka 41%-ban, a töredék Lehel vezér csak 34%-ban tartalmaz racionális tagolású mondatokat. Az előbbi romantikus tárgyú elbeszélés ugyan, de a költőnek nincs közvetlen személyes kapcsolata a hőssel, csak elbeszéli az eseményt. A 48-ban elkezdett Lehel vezérben Petőfi egyik legkedveltebb történeti-mondai hőst akarta megénekelni, akinek a helyében maga is szívesen ott lett volna. Ez a személyes érdekelttség a líraibb mondatépítésen is meglátszik. A János vitéz közbülső helyet foglal el e szempontból a két másik epikus költemény közt. — A következő (SOLTÉSZ-féle) csoport költeményei közül a Vérmező 39%-ban tartalmaz T+P tagolású mondatokat, a többi 29%-ban vagy még kisebb arányban; és valóban ezek közül csak a Vérmező mondható igazán epikus műnek. — Egyéb páros rímű tizenkettősök közt is elbeszélő jellegűekben találunk racionális mondatformát a csoportátlagnál (27%) nagyobb arányban. A többiben a líra uralkodik. — Megint más a jellemző a nem páros rímű tizenkettősökre. Ezek közül a Gvadányi epikus stílusát utánzó vers tartalmaz az átlagnál jóval több (45%) racionális mondatot, továbbá A szél (60%), de ebben a racionális forma nem az elbeszélés folyamatosságának eszköze, hanem az ellentéteket racionális mondatok sorozatával kifejező líráé. Még az Arany Jánosnál c. versben van az átlagnál több (35%) racionális mondat (s ez is lehet a Petőfinék rokonszenves népies epika költőjének hatása, némileg hasonlóan Gvadányihoz), és A majtényi sikon közelíti meg az átlagot. A többi ide tartozó vers tiszta érzelmi líra.

Érintkezik e formával a trochaikus lejtésbe átjátszó 309. Az erdei lak, a még tisztább trocheusokból álló 370. A jó kocsmáros, vagy a

jambusba hajló 574. Arany Jánoshoz, az itt-ott lejtésváltó 723. Még alig volt reggel... , 823. Itt alszik a költő, — távolabbról a tisztán jambikus 571. Egressy Etelke. Ezek 108 versmondatóban a T+P formák aránya átlagos: 31%. Az átlagból az Arany Jánoshoz írt vers ugrik ki (50%), talán Arany Toldijának és a gondolati elemek túlsúlyának hatására, továbbá Az erdei lak (41%), ez az epikus művek tárgyilagos leíró stílusát követő nyugodt hangvételő költemény. Ezt a nyugodt hangot közelíti meg műfordításában is: Itt alszik a költő... (33%); a többi ide tartozó vers tiszta érzelmi líra, még a terjedelmesebb A jó öreg kocsmáros elbeszélő mondatain is átüt a költő személyes kapcsolaton alapuló részvétele egyrészt a refrén, másrészt a racionális mondatformák kisebb aránya (21%) által.

Gyakori versforma a páros rímű magyaros tizenegyes is. Nézzük meg, mit mutat a 18 ilyen verselésű költemény közül annak a 12-nek a mondattagolási statisztikája, amelyek vizsgált korpuszunkba tartoznak: 58. K... Vilmos barátomhoz; 59. Hortobágyi kocsmárosné...; 71. Dínomdánom; 96. Hejh nekem hát vigasztalást mi sem ad...; 106. A virágnak megtiltani nem lehet...; 121. Hírös város az aafödön Kecskemét...; 239. Nem tesz föl a lány magában egyebet...; 320. Rég veri már a magyart a teremtő; 549. Világoskék a csillagos éjszaka...; 573. Ide, kis lány...; 802. Hány hét a világ?; 813. A székelyekhez.

Ezek 225 versmondatójának csak 24%-a racionális tagolású. Kettő kivételével (Hejh nekem hát...; Világoskék...) mindegyik ide tartozó vers kevesebb racionális tagolású mondatot tartalmaz az átlagnál. Úgy látszik, ez a dalszerű versforma nem illik a higgadt közléshez és a gondolati költészethez, hanem egyrészt inkább a könnyed érzelmek tükrözésére, másrészt a nemzeti érzés sajátos kifejezésére alkalmas.

Próbát tehetünk az azonos sorhosszúságú, de más ritmusú tizenegyesek mondatstatisztikájával. Ide sorolhatjuk a nem magyaros üteműek közül a hatodfeles jambusi verseket, mint 242. A királyok ellen, 290. Hír, 314. A. B. emlékkönyvébe, 376. Három szív története, 441. Mi a dicsőség?, a 8+3 szótagos sorokra tördelt 298. Orbán; de még a magyaros ütemű, bár a 11 szótagot két sorra (8+3) tördelő 70. Pálnapkor, 86. Szeget szeggel, 201. Igyunk!, 497. Rég elhúzták az esteli harangot, 701. Nézek, nézek kifelé... , 760. Van-e mostan olyan legény... , sőt a 6+5 szótagos 228. Esik, esik, esik... kezdetű verset is. Ennek a 13 költeménynek 226 versmondatója

közül 30% T–P tagolású, de olyan megoszlásban, hogy az 5 hatodfeles jambusi versben 41% az arányuk (a racionális mondatot nem tartalmazó Orbán beszámításával 39%), a 7 kettétördelt magyaros üteműben pedig csak 23%. Ez a kis ellenpróba is igazolni látszik azt a régi megállapítást, hogy a gondolati költészet kedveli a jambikus metrumokat.

b) A periódusos formák közül a trocheusi 10+9 a leggyakoribb (J. SOLTÉSZ 1973. 13); ide tartozik a Szerelem Gyöngyei 39 versén kívül vizsgált anyagunkból még 14; a lány, érzelmes hangúak közül: 199. Halálom, 262. Természet! még te is gúnyolódol? (bár ennek ide tartozása erősen vitatható, hiszen ellentétes hangulatok váltakoznak benne), 400. Megpenditem . . . , 490. A szerelmes tenger, 635. Alkony, 672. Bucsú a nőtlenségtől, 679. A mióta én megházasodtam . . . , 835. Fiam születésére, — a kemény, harcok versek közül: 287. A világ és én, 694. A rab, 758. A királyokhoz, 764. Rákóczi, 849. Az erdélyi hadsereg. Hangulatilag egyik csoportba sem tartozik: 63. Felköszöntés.

A felsorolt költemények 884 versmondatának összesen 31%-a racionális tagolású. Ez azonban csak azért van így, mert nagyobb részük a Szerelem Gyöngyei 531 versmondatához tartozik, azoknak pedig 35%-a racionális tagolású. (Mint már szó volt róla, sok bennük az okfejtés, nem mindig tükröznek őszinte érzést.) A többi 10+9-es trocheusi vers közül viszont a 7 lány hangúban is, az 5 harcok költeményben is 25% a T+P tagolású mondatok aránya, a tréfás Felköszöntés-ben pedig csak 21%. A lány hangúak közt mégis feltűnően sok (34%) az arányuk a szerelmes tengerben. Ez valójában nem is lírai, hanem elbeszélő költemény; racionális mondatainak aránya is azokra jellemző (függetlenül a versformától). Ha ezt a nagyobb terjedelmű költeményt leszámítjuk, a megmaradó 6 versben csak 21% a racionális tagolású mondat, és ez még inkább jellemző az érzelmes versekre. A keményebb hangú versek csoportjában így nagyobb a T+P tagolású mondatok aránya, és ez azzal függ össze, hogy a harag és a harcra buzdítás többnyire okfejtéssel, rábeszéléssel, retorikával jár együtt. Kivétel Az erdélyi hadsereg 11%-os aránya; ez arra a mély, őszinte érzésre mutat, mely a költőt Bemhez fűzte, úgyhogy ebben a költeményben a harcra buzdítás mellett nem találunk hideg, éles okoskodást, mert minden gondolat beleolvad az odaadó lelkesedésbe. (Két T+P tagolású mondata a 2. és 3. versszak párhuzamos felépítését szolgálja.)

5. Tipikus versfelépítés és őszinte érzés

a) A Szerelem Gyöngyei 39 darabja mind azonos verselésű költemény. Különböző terjedelműek ugyan, de megfigyelhetjük, hogy egy részük versmondattani felépítése hasonló szerkezetet mutat. Ezúttal ne csak a racionális mondatformák százalékarányára gondoljunk, hanem az egész vers hangsúlyozási szerkezetére. A ciklus első felére jellemzőnek találhatjuk, hogy minden darabja hangsúlyos indítású (tagolatlan vagy emocionális) mondattal kezdődik és hangsúlyos szakasszal (racionális tagolású mondat vagy mellékmondat propozitumával, vagy ahhoz csatlakozó megszólítással, néha tagolatlan mondatnak viszonylag súlyos szavával) végződik. Vannak azonban versek már a ciklus elején is, amelyekben nincs meg ez a súlyos kezdés és befejezés (Ablakodból hogyha . . . , Vasárnap volt, Sirba tették . . .), az Álmaimban gyakran . . . kezdetűtől fogva viszont ritkábban találunk súlyos kezdetű és végű költeményt: Lyányka, mikor . . . , Soha sem volt az szerelmes . . . , Fa leszek, ha . . . , Háborúval álmodám . . . , Arcképemmel . . . , Azt hívém, hogy . . . , Messze estem . . . , Félre mostan . . .

Megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a súlyos verskezdet és versvég az érzés őszinteségének a jele. Ez az érzés nem mindig a szerelem; ebben a versépítési formában fejeződik ki a kétség, a szerelemféltés, a lemondás, de a harci vágy és a szakítás elszántsága is. A nem ilyen felépítésű versekben nem őszinte az érzés, azokban inkább a műesség, a versalkotási (nem a kifejezési) kényszer uralkodik. Azokban sokszor ismétlődik a már korábban kifejezett érzelmi és gondolati tartalom. A súlyos kezdés és befejezés azonban nem jelenti azt, hogy az illető vers remekmű. Pl. a Drága orvos úr . . . nem mondható valami szépnek. Mesterkéltnek érezzük az ész megszemélyesítését és a vele való jelenetezést. De a vers alapgondolata, alapérzése alighanem őszinte, csak a kifejezésmódja nem sikeres.

b) Tekintsünk ki legalább a hasonló verselésű más Petőfi-költeményekre e szempontból. Nincs határozottan súlyos kezdés és befejezés a Halálom, Természet! még te is gúnyolódol?, Alkony, A mióta én megházasodtam . . . , Az erdélyi hadsereg c. költeményekben, de megvan ez a felépítési jegy a Felköszöntés, Megpendítem . . . , A szerelmes tenger, Bucsú a nőtlenségtől, Fiam születésére, A világ és én, A rab, A

királyokhoz, Rákóczi címűekben. Az utóbbiak őszinteségében nincs okunk kételkedni (a Megpendítem... kezdetű a Szerelem Gyöngyei őszinte érzésű verseinek mintegy utóhangja), de az előbbi csoport problémákat vet fel. Különösen az Alkony-ról nem valószínű, hogy ne őszinte érzést fejezzon ki. (Pedig befejező mondata semmiképp sem tekinthető hangsúlyos végűnek.) Az erdélyi hadsereg befejezését súlyosnak is tekinthetjük, ha az utolsó sorbeli jelzős alanyt nem emocionális mondat témájának vesszük, hanem tagolatlan mondat viszonylag súlyos alanyi szakaszának, bár az egész mondat voltaképp ismétlés, hiszen az utolsó versszak az 1. versszakot ismétli.

Az érzés őszinteségének itt felfedezett kritériuma tehát nem kizárólagos, csak tendenciaszerű, ezért csupán fenntartásokkal, körültekintéssel alkalmazható.

6. Az első gyűjteményekből kimaradt versek

Petőfi összes költeményeinek legtöbb kiadásában függelékként olvashatók azok a költemények, amelyeket a költő nem vett be összegyűjtött versei közé: az ún. zsengek, kifelejtett, a politikai vagy önkritikai okokból kihagyott versek és a töredékes művek. Ezekből az eleinte kiadatlan költeményekből 39 szerepel vizsgált anyagunkban. (Kulcsszámuk a táblázatban zárójeles.) Mutat-e bennük a racionális mondatformák aránya valami jellemző eltérést az átlagtól?

E 39 darab 1065 versmondatának 33%-a racionális tagolású. Ez az arány alig nagyobb az összes elemzett művekbeli átlagos aránynál. 1839—41-ben a kiadatlan versek egybeesnek az akkori évekből vett összes elemzett versekkel, hiszen a költő első verse 42-ben jelent meg. A további években is az illető év átlaga körül mozog bennük a racionális mondatformák százalékaránya, kivéve 1843-at, amikor a Népdalok két versében ez az arány 50% (az év 34%-os arányával szemben), 1845-öt, amikor 6 versben az arány 35% (a teljes évi arány 32%), 1848-at, amikor az 32% (a teljes évi 28%), és 1849-et, amikor 33% (a teljes évi anyag 25%-ával szemben). 1846-ból egyetlen kihagyott vers került anyagunkba: Haza értem (10%), 1847-ből egy sem.

A teljes elemzett anyagból kimutatható fejlődési tendencia, hogy ti. a pályakezdő évek retorikai konvenciókon alapuló mondatformálásától

mindjobban elszakadva egyre bátrabban használ az érzelmeket közvetlenebbül kifejező emocionális mondatformákat, nem érvényes a gyűjteményes füzetekből, első kiadásokból kimaradt versekre. Ez utóbbiak közt éppen az utolsó években több a sok racionális mondatformát tartalmazó, érvelő költemény; ezeket Petőfi, úgy látszik, nem találta eléggé közvetlennek, kieléltnek (nem szólva a tárgyi okokból való mellőzésükről): Golyók sívítanak (50%), A csámpás legény (35%), Egész világ a harcmezőn (40%), Egy goromba tábornokhoz (55%), A huszár (43%). Más következtetést e versek behatóbb elemzése nélkül egyelőre nem tudunk levonni.

7. Műfordítások

Petőfi kisebb műfordításai közül 7 került be vizsgált korpuszunkba: 1842-ből egy Schiller, 1846-ból egy Shelley és három Béranger, 1848-ból két Moore nyomán készült vers. Mindezekben együtt a 169 versmondat 25%-a racionális tagolású. De itt nem elég, ha általában megállapítjuk, hogy Petőfi ezekbe a versekbe több érzelmi elemet vitt be, mint saját költeményeibe, hanem azt is meg kell néznünk, milyen irányban módosította a versek idegen eredetijének a mondatformálását, aktuális tagolását.

Schiller versének (Der Jüngling am Bache) 21 versmondatát Petőfi ugyanennyi versmondatban adta vissza, csak néhány felkiáltójelet vesszővel irt át, ezért a műfordítás kisebb számú, de hosszabb mondategészekből áll. A racionálisan formált versmondatok száma ugyanannyi Petőfinél, mint az eredetiben, mégis megfigyelhetjük, hogy versmondatnál kisebb racionális tagmondatokat Petőfi nem racionális tagolásúnak fordít: „*ich kann es nicht erreichen*” — „nem érem el”; „*der Hain erschallt von Liedern*” — „*dal zeng a berekben*”.¹⁴⁷ A racionálisan formált versmondatok számbeli egyezése nem jelenti azt, hogy Petőfi minden T + P tagolású versmondatot ugyanilyen tagolásúval fordít. Néha tagolatlanná alakít egy eredetileg (olykor német nyelvtani okokból) racionális tagolású mondatot, de racionális tagolást ad egy előtte vagy utána álló nem így tagolt mondatnak. Értzi, hogy a mű egyensúlya, összehatása kívánja a mondatformák megfelelő arányú váltogatását. A költemény legutolsó mondata pedig, mely Schillernél talán racionális tagolásúnak

értelmezhető, Petőfi fordításában határozottan racionális tagolású. Ebben Petőfinek az a versszerkesztési hajlama mutatkozik meg, hogy súlyos mondatszakasszal kezdje és ilyenmel végezze a jól formált költeményt, amint ezt a Szerelem Gyöngyei ciklus verseiben az érzés őszinte kifejezésével kapcsolatban megállapíthattuk. Az eredeti művel való érzésszerű összhang megnyilvánulását láthatjuk abban is, hogy egészben véve valamicske tendencia nyilvánul meg a racionális tagolás csökkentése felé.

Shelley négyrészes balladájának (The fugitives) 34 versmondata Petőfinél 36 versmondattal. A II. rész utolsó versszakát Petőfi 3 versmondattal fordítja, jöhet az eredetiben (és német fordításában, melyet Petőfi igénybe vett) csak 2 van. Ugyanígy két versmondattá alakítja a III. rész utolsó versszakának egyetlen mondatát, egyaránt eltérve az angol és a német verstől. Az I. rész 8 racionális tagolású mondatából csak hetet ad vissza ebben a formában. A II. részben Shelley és német fordítója 5 racionális mondatformát használt, Petőfi csak 4-et. A III. rész az eredetiben 3 racionális mondatformát tartalmaz, a német fordítás 2-t, Petőfi egyet sem. Így lett az eredeti költemény 50 %-ban racionális formálású mondataiból Petőfinél 33%, tehát a Petőfi-versek átlagához közelebb álló arány. A nyelvek szerkezeti különbségén kívül itt is szerepet játszhatott Petőfi hajlama a T—P tagolás csökkentésére, a tárgyilagosabbnak látszó kemény balladastílus magyarábbá, érzelmkifejezőbbé formálására.

Béranger „Souvenir d'enfance” c. költeménye 25 versmondattal áll, Petőfi fordításában 27-ből. Az eredetinek 6 T—P tagolású mondata nagyrészt nyelvtani (szórendi) kényszerből alakult így, Petőfi csak egy valódi racionális tagolású mondatot fordít ugyanebben a formában, bár a francia T voltaképpen nem alany, inkább értelmezőfele: „Ame rêveuse aux ailes de colombe . . . j'oubliais . . .” — „Galambszárnyú, ábrándos lelkem . . . feledé”. A Petőfi-vers 5 T—P tagolású mondata tehát csak egészben véve felel meg az eredeti költeménybeli aránynak. — A „Le bon vieillard” 38 versmondattal Petőfi ugyanennyinek fordítja, bár a 2. versszakban alárendeléssel összevon két versmondattal, a 4.-ben pedig mellérendeléssel külön versmondattá tesz egy igenévi szerkezetet. A 11 T—P tagolású mondat helyett Petőfinél csak 9-et találunk. — Körülbelül ez a helyzet a „Le voyage imaginaire” versmondataiban is.

Moore „Forget not the field” kezdetű, ötszakaszos költeményének 9 versmondátát Petőfi szám szerint megtartotta, csak szerkezetüket és egymáshoz való viszonyukat módosította a két első versszakban. A 2. vsz. végére felkiáltójelet tett, s így a 4 teljes mondatot 5-re bontotta. Meghagyta T—P tagolásúnak azt a 2 versmondatot, amelyet Moore is racionális sorrendben formált. (Vörösmarty disztichonos fordításában nemcsak a verselés tér el nagyobb mértékben az eredetitől, hanem egy feltételes mellékmondat önállósításával a versmondatok száma 10-re, a mondat-egészeké 7-re szaporodik, a racionális tagolás pedig a versmondatokban mindenütt eltűnik. Hogy ez Vörösmarty lobogóbb líraiságára jellemző-e, azt csak részletesebb összehasonlító elemzéssel tudnánk kimutatni.) — A „Here sleeps the Bard” kezdetű nyolcsoros vers fordításában, mely GÁLDI szavaival (1969. 420) „Petőfi fordítói művészetének igazi summája”, a 4 versmondattól 3 lesz, mert egy személyes névmáshoz kapcsolódó mondatot Petőfi vonatkozó névmással mellékmondattá alakít; egy nem T—P tagolású mondatot pedig a műfordításban racionálissá formál azáltal, hogy a „most” határozószót T-ként a tagmondat élére teszi. A hangulati, verselési és lexikális egyezések mellett tehát nem mondhatjuk GÁLDIVAL, hogy Petőfi a szöveg mondattani szerkezetét is híven követte. Az eltérés azonban annyira mondatstilisztikai jellegű, hogy a költemény összbenyomását nem változtatja meg. A műfordítás ezáltal nagyobb lélegzetű mondatokból áll, mint az eredeti vers, a racionális mondattagolás „becsempészése” pedig a rövid T utáni hosszú P kapcsolásával — persze aligha tudatosan — az elgondolkozást sugallja. Ha ez a szórendi módosítás nem csupán a két nyelv grammatikájából következik, akkor annak a jele, hogy Petőfi az eredeti vers mondanivalójához észrevétlenül hozzákapcsolta egyik saját költői attitűdjét.

Összevéve az elemzett műfordításokat, azt látjuk, hogy Petőfi mint műfordító a racionális mondatformák számarányát ösztönszerűen némileg közelíti a saját átlagához: csökkenti ott, ahol több van, de létrehozza, 0 fölé emeli, ahol az eredetiben nincs.

8. Vers és próza

Petőfi prózájából csak ízelítőül vegyünk mintát! Itt persze a versmondatoknak megfelelő egység az önálló tagmondat, ill. főmondati tömb lesz.¹⁴⁸ Az Úti levelek Debrecenben kelt III. levelében (1847. május 14. ÖM. 5: 47—9) 81 ilyen önálló mondat egység közül 26 T—P tagolású (mintegy 32%), Aranyhoz írt második levelének (1847. febr. 23) első 21 mondata közül 10 (49%), naplójának egy részletében (1848. márc. 17. ÖM. 5: 79—81) 78 ilyen mondat egység, ill. tömb közül 29 (37%).

Valamit ezekből az adatokból is következtethetünk egyrészt a vers és a próza viszonyára, másrészt Petőfi tipikus mondatformálására nézve. Az Úti levelek elemzett része lírai kitörésekkel átszőtt költői lendületű írás (vö. MARTINKÓ 1965. 261—98); racionális mondatformáinak százalékos aránya pontosan megegyezik a nagyszámú versből kimutatható átlaggal. Mondhatni tehát: a mondatformálás hosszabb szövegrészletben az írásmű hangvételével, ihletettségével függ össze, nem a verses formával. A naplórészletben az elbeszélés mellett nagyobb szerep jut a gondolati elemeknek: a történeteken való elmélkedésnek és az érvelésnek, az ellentétek szembeállításának. Mindkettő a racionális formák nagyobb arányának kedvez. A levél indítása pedig, bár a két költő legbensőbb érzelmi viszonyának kibontakozását tükrözi, tele van eszmeccserére indító gondolati elemekkel, ezért a racionális mondatformák száma csaknem eléri a nem racionálisakét.

9. Más szerzők, más szövegtípusok

Megvizsgálhatjuk a mondatformákat más típusú szövegekben is. Megnézhetjük azt, hogy különféle tudományos, közírói és szépirodalmi műfajok milyen helyzetekben és minek a kifejezésére használnak racionális mondatformákat, továbbá hogy ezeknek vagy altípusaiknak arányszáma jellemző-e az egyes szerzőkre. Ez a munka egymagában óriási kutatási területe lehetne a mondatstilisztikának.¹⁴⁹ Értjük be most néhány észrevétellel, találomra kivett szűrőpróbákkal.

a) Szabolcsi Bence „Liszt Ferenc estéje” c. dolgozata bevezetésének (Zenetudományi Tanulmányok III, 211) 8 teljes mondata 15 főmondati

tömbből áll. Az öt első racionális formájú. A művészi felépítésének mondható, kissé patetikus bevezetés 15 ilyen tömbje közül összesen 8 racionális formájú (53%), valamennyi a 10 kijelentő közül.

Nézzük meg egy nem művészettel foglalkozó tudós írását, Vértes O. András cikkét: A hangkapcsolódások osztályozásáról (Magyar Hangtani Dolgozatok 1958. Nytud. Ért. 17. sz. 130). Ennek körülbelül 1 oldalnyi 1. része 24 főmondati tömbből áll. Ebből 18 racionális felépítésű (75%); a tanulmány legelső mondata nem. — Más tudományszakok, régi munkák próbái: Grész Leó „Algebra és geometria” c. középiskolai segédkönyvének egyoldalú előszava csupa racionális mondatból áll, csak a záró mondata tagolatlan. A szövegben is csupa racionális mondat, oldalankint egy-két vitatható, nem tiszta típus. Emocionális forma sehol. A képletek is, ahol mondat értékűek (pl. egyenlőségek) racionális mondatformákban önthetők szavakba. — A Dvorzsák János szerkesztette „Magyarország helységnevtára” (1886.) előszavában tíz — jórészt terjedelmes — mondatnak 14 főmondati tömbje közül 8 racionális formájú (71%).

b) Rövid riport a Magyar Ifjúság-ból (1963. VII. 6): „Tizenöt éves az úttörővasút”. A címmel együtt öt mondat, voltaképpen csak egy fénykép kísérő szövege. A cím és az első mondat emocionális, a többi három racionális formájú (60%). — Vezércikk a Népszabadságból (1963. VII. 7): „Földünk tisztább légköréért”. 41 főmondati tömbből álló 34 mondat, a 41 közül 22 racionális formában (az első mondat nem). A vezércikkben kérdés is van, több az érzelmekre való hivatkozás, ezért érthető, ha itt a racionális mondatformák arányszáma (65%) kisebb, mint a tudományos prózában.

Az eddigi próbák arra látszanak utalni, hogy a racionális kezdés gyakoribb az előszókbán, viszont tudományos és hírlapi cikkekben a kezdő mondat inkább emocionális, ha egyébként túlsúlyban vannak is a racionális mondatformák.

c) Vegyünk példákat a szépirodalomból is. Mikes Kelemen egy levelében (1720. május 28) a 91 teljes mondat 131 főmondati tömbje közül racionális tagolású 84, a kezdő mondat is az (65%). — Mikszáth egyik elbeszélésében (A néhai bárány) sokkal kisebb (30%) az arány: 162 közül 48. „A jó palócok” második darabjában (Bede Anna tartozása) 100 közül 42. Mikszáth kezdő mondatai ezekben nem racionális tagolásúak. (A sorozat 15 elbeszélése közül 4-nek a kezdő mondata racionális.)

Érzelmi tartalommal átfűtött versben a racionális mondatformák arányszáma még kisebb. (L. Petőfi mondatformáinak statisztikáját.) Petőfi Arany Jánoshoz c. versének 20 mondata közül 10-nek a formája racionális. Arany válasza, mely Petőfi versével szótagszámra azonos terjedelmű, 27 versmondatra oszlik, de ezek közül csak 9 a racionális tagolású. Petőfi racionális mondattal kezdi a verses üdvözlést, Arany nem. Talán Arany nagyobb megilletődöttsége magyarázza, hogy nála kevesebb a racionális mondatforma, mint Petőfinél? Ez most még csak merő találgatás, míg az Aranyra jellemző átlagot meg nem közelítettük.

Az összehasonlításhoz egyelőre igen hasznos T. LOVAS Rózsa (1967.) szép tanulmánya Arany epikájának mondatformáiról, mely figyelembe veszi Arany stílusának Petőfiénél sokkal nagyobb időszakot felölelő fejlődését és tudatos stílustörekvéseit, nyelvalkotó fantáziáját is. Csupán a tanulmányban idézett részleteket elemezve is megállapíthatjuk, hogy Az elveszett alkotmány eposzi nyelvében az ifjú szertelenségre jellemző indázó mondatok közt nemigen találunk racionális tagolást. Az utolsó két ének példái közt, melyekben T. LOVAS (1967. 310—1) szerint az éberebb műgond gátolta a szabad csapongást, már előfordul itt-ott a racionális forma, de még mindig kevés, akkor is inkább csak az elbeszélés élénkítésére, egyszer pedig egy gondolati tartalom bevezetésére. A Katalinban szintén alig találunk racionális mondatformát. Ott is, itt is a keresztállásos, átszövődéses és egyéb, alig tagolható leíró és elbeszélő mondatok, valamint az emocionális formák uralkodnak. Több a tagolt mondat a Toldiban, de ebben sem éri el számuk azt az arányt, mint Petőfi átlaga. A népköltészet mintájára felfrissült Arany-epika stílusa már könnyebben alkalmaz témával kezdődő mondatokat, a sornyi hosszúságú rövid tagmondatok mégis viszonylag ritkán rendeződnek a T—P tagolás szerint. A Toldi estéje példáiban ennek a mondatformának előfordulása megközelíti a Petőfire jellemző arányokat, funkciójuk is hasonló a Petőfinél bemutatott mondatokéhoz. A Buda halálából vett példákban (T. LOVAS 1967. 320) szintén az okoskodás, okfejtés, következtetés eszköze, de a sajátosan bonyolult hosszú és a balladásan rövid mondatokban (i.m. 321—2) nyoma sincs racionális tagolásnak.

Nézzünk meg néhány balladát is. „Szondi két apródja” 66 mondata közül 17 racionális, 2-ben pedig párhuzamos racionális tagmondatok vannak. A mondatoknak alig több mint negyedrésze racionális. „A walesi

bárdok"-ban sem nagyobb az arányuk; ennek 75 mondata közül 18 racionális, 2 vitatható, 1-ben racionális tagmondatok sorakoznak. A Tetemrehívás 66 versmondata közül 16 racionális (24%; ezenkívül 1 verssor két racionális tagmondatból áll), — de ezt a 24% és 29% közti arányt találjuk Petőfi 117 versében is. Viszont Az ünneprontók (1877!) 60 versmondata közül csak 13 a racionális tagolású (22%, az egy 2 rövid racionális tagmondatból álló versmondaton kívül).

Felfigyelhetünk a versek befejezésére (vö. IX. 4.): Petőfinél is, Aranynál is találunk racionális záró formát; ilyenkor a vers kicsengése többnyire patetikus:

Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel! (Arany Jánoshoz)

De túl zenén, túl síp-dobon, Riadó kürtön át
Ötszáz énekli hangosan A vértanúk dalát. (A walesi bárdok)

Vagy csattanót tartalmaz:

S ha rajt vagyok, *gyühetnek má ő keemök!* (Hírös város...)

A Petőfi pályája elejéről elemzett 92 vers közül 31 fejeződik be racionális mondatformával, Aranynak 1849 előttről való ismertebb 21 költeménye közül 8: A rab gólya, Szent László füve, A tudós macskája, A méh románca, Nemzetőr-dal, Álom — való, Rákócziné; Toldi. E költemények egyikében-másikában világosan felismerhető Petőfi hatása, de az olyan párhuzamos racionális formákban is, mint:

Kívül *a hideg szél*
Sűrű apró pelyhet csapdoz ablakomba;
 Benn *fagyott virágok: a szeszélyes télnek*
Dús virágu lombja. (Télben)

Vagy az utolsó előtti versszak Petőfi-szerű leíró mondatában:

Erdőn *farkas ordít; a sikon esik, fű*
Mindig vastagabban...

Ha pedig Petőfinek a XIV. fejezet B)2.a) szakaszában jellemzett, mondatainak többségében racionális formát mutató verseivel, különösen az olyan szenvedélymentes alkotásokkal, mint a Kutyakaparó, egybevetjük Arany „Vén gulyás”-át, amelynek 45 versmondata közül csak 9 racionális (20%), vagy ha figyelembe vesszük, hogy „A lepke” 24 mondatából 9 (azaz 37%), „Az ó torony” 23 mondata közül 8 (vagyis 35%), a Családi kör 96 versmondata közül 28 a racionális forma (29%), továbbá hogy a János vitéz I. énekének 39 mondata közül 11, a Toldi Előhangjának 7 mondata közül viszont csak 1, I. énekének 86 mondata közül 18 tagolódik racionális formában, akkor annyit bizvást megállapíthatunk, hogy a racionális mondatformák aránya és elhelyezkedése nemcsak a költő egyéniségétől, hanem a vers műfajától, hangulati jellegétől is függ, de a további összefüggések feltárását a jövőbeli kutatásra kell hagynunk.

10. Távlabbi kitekintés és befejezés

Mindezek a próbák csak sejtetnek bizonyos összefüggéseket, melyekre adatszámítás nélkül is gyanakodhattunk: a racionális mondatformák uralkodók a tudományos értekezések stílusában, kevésbé a művészi felépítésű, esszé jellegű prózában, a versben pedig egészen háttérbe szorulhatnak, ha a vers elsősorban a szubjektív érzelmi világ kifejezésére való. Egy művön belül is hozzájárul a mű hatásához, esetleg esztétikai benyomásához a mondatformáknak bizonyos szabályszerűség, arányosságot mutató váltakozása, mint közvetve kifejező — sőt olykor közvetve felhívó — nyelvi eszköz.¹⁵⁰ Ezeknek kimutatásához azonban részletesebb elemzés szükséges, mely egyfelől a teljes mondatok felépítését részletesebben elemzi (olyanféleképp, mint DEME elemzett és statisztikázott prózai műveket), másfelől a versmondaton belüli tagmondatoknak és a mondattagoknak is vizsgálja a belső tagolódását. Nagyobb arányú elemzéssel esetleg kimutathatjuk az egyes egyénekre vagy korokra jellemző sajátos mondatépítést, formális elvi alapokra helyezve azt, amit nem egy vonatkozásban mások¹⁵¹ igen szép eredménnyel végeztek.

Azt gondolom, a mondatformákra alapítva rendszeresebbé lehetne tenni a kutatást a prózaritmus terén, valamint arra a numerositásnak

nevezett mondat- és szövegfelépítési sajátyságra nézve, amely a prózában és a versben közös. Felhasználva az ókori retorikának a múlt századig élő hagyományait. (Vö. ZOLNAI B. 1929. 3—9; BALÁZS János 1956. 115—6.). Egy írónak vagy még inkább egy-egy műnek el lehetne készíteni a teljes mondattárát. (A szót ilyen értelemben használta HEVESI Sándor: 1933. febr., 172.) A rendszerezés alapelve a mondat grammatikai és logikai szerkezete, melyet azonban át- meg átszőnek akarati és érzelmi elemek.¹⁵²

De a részletesebb elemzést mondatfonetikai vizsgálatokkal kell egészíteni. A hangsúlyozás figyelembevétele elválaszthatatlan a szórendi vizsgálatoktól. És úgy hiszem, ezen az úton kell keresni az egyéni mondatritmusra, az egyéni átlaghangmagasságra nézve tett megfigyelések (SIEVERS, RUTZ, LÁSZLÓ Zsigmond észrevételeinek) igazolását.¹⁵³ Ha a mondatformák elemzése alapján megállapítjuk, hogy például Petőfi több emocionális és racionális mondatformát használ, mint Arany, Aranynál pedig az ábrázoló-elbeszélő formák vannak többségben — bár eddigi próbáink ezt általánosságban még nem döntenek el —, akkor ezzel talán igazolni tudjuk LÁSZLÓ Zsigmondnak pusztán megérzésen alapuló megfigyelését, hogy Petőfi átlaghangmagassága mélyebb, mint Aranyé. Az emocionális formában ugyanis a mondat a propozitummal kezdődik, a mondat főhangsúlyja után a további szótagok hangmagassága többnyire a kiemelkedő főhangsúlyos szótagé alatt marad. A racionális formában pedig a témaszakasz emelkedő hangmenetben érheti el az utána következő propozitum főhangsúlyos szótagjának magasságát,¹⁵⁴ sőt kezdődhet azzal azonos szinten is, a propozitum pedig itt is mélyebb szintre esik. A racionális forma témaszakasza tehát általában magasabb hangszintű, mint az emocionális formáé, és így a racionális mondatformák a maguk egészében magasabbak az emocionális mondatformáknál.¹⁵⁵ A tagolatlan ábrázoló-elbeszélő formában ez a mély szintre esés nem olyan tipikus sem a mondat elején, sem a további szakaszában. Feltehető, hogy amelyik szerző több racionális formát használ, annak mondatai általában magasabb hangúak, az emocionális forma túlsúlya az átlaghangmagasságot mélyíti, a tagolatlan mondatok sorozata pedig magasítja. A racionális és az emocionális mondatformák egymáshoz való viszonyán kívül tehát jelentős szerepe van a többi mondatforma jellegének és használati arányának is.

Persze az átlaghangmagasság más tényezőktől is függ, például a használt szavak hangulati értékétől, szótagszámától. De nem elhanyagolandó tényező a mondatformák aránya, a mondatok felépítésmódja sem: hogy hosszú vagy rövid mondatok, predikatív tagolású vagy tagolatlan mondatok, rövid vagy hosszú propozitumok vannak-e többségben;¹⁵⁶ végül a mondatfajták eloszlása sem közömbös: az emocionális felkiáltó és felszólító mondatok alighanem magasabb hangfekvésűek, mint az emocionális kijelentő mondatok, melyekben a propozitum élre törése ellenére is jelentős szerepe van a predikatív metszetnek, tehát az értelmi tagolásnak. A „szavak álarca” mögött (vö. HEVESI 1933. 173) fel kell fednünk az objektív logikai magot éppúgy, mint az érzelem- és akaratkifejezés különféle eszközeit, hogy megláthassuk bennük a szubjektív élményt s ezen keresztül az élő, érző, gondolkozó és cselekvő embert.

VIZSGÁLATAINK EREDMÉNYEINEK ÖSSZEGEZÉSE

1. A mondatok különféle típusainak egy csoportja — ha a közlési folyamatban való szerepét tekintjük — ismertebb elemet és új közölnivalót tartalmazó részekre oszlik. Ezt a régi megállapítást mint írott szövegek stílusának elemzéséhez alkalmas kiindulópontot úgy értékesíthetjük, ha érvényesítjük azt a felismerést, hogy az ismert és az új részeket tartalmazó mondatszakaszok gyakran egymástól elhatárolódó tömböket: aktuális mondattagokat alkotnak, melyek nem mindig esnek egybe a szintaxis szerint kimutatható szó szerkezetekkel és tömbökkel. (I. 1., 6.; II. 2.; III. fejezet.)

2. Az ismertebb tag (téma, T) és az újat mondó tag (propozitum, P) viszonyítása a predikatív viszonyoknak egy nem grammatikai fajtája: aktuális predikatív viszony. Ilyen viszony a mondat tagmondataiban, sőt kisebb-nagyobb szakaszaiban, szó szerkezeteiben is fennállhat. Több szóból vagy szerkezetből álló mondattagok tovább tagolódhatnak altagokra. (II. 2.; VI. fejezet; VII. 1.; VIII. 3—9.)

3. A T—P viszonyok felismerése nélkülözhetetlen kelléke a mondatok pontos megértésének. Ez a felismerés még olyan mértékben sem tudatos, mint a nyelvtani eszközök alkalmazása, ellenben tükröződik a hangsúlyozásban és a hangos megszólaltatás egyéb mondatfonetikai eszközeinek alkalmazásában. (IV—VI. fejezet.)

4. A T—P viszonyítás eszközei írásban részint jelentéstaniak (mint egyfelől a determináltságuknál fogva inkább T szerepű tulajdonnevek a közszókhoz viszonyítva, másfelől az igék jelentése) és grammatikaiak (mint a determinálásra való határozott névelő, mutató és személyes névmás, birtokos személyrag, mutató határozószó), részint sorrendiek, részint pedig kontextusbeliek. A részviszonyítások még így sem mindig

egyértelműek, de ilyenkor vagy közömbösek, jelentéktelenek, vagy olyan értelemben ambivalensek, hogy az író teret enged az olvasónak a szabad interpretációra. (II. 2., III. fejezet, VI. A)12., VII. 1., IX. fejezet, XIII.1.)

5. Az említett felismerések alapján az olvasó akusztikai súlyviszonyokká alakíthatja azokat az információs súlyviszonyokat, amelyek a szöveg mondataiban rejlenek. Hogy ezt az akusztikus kódot a hallgató hogyan dekódolja, annak néhány részletét kísérleti úton megfigyelhettük. Témával és nem témával kezdődő mondatok kezdeti szakaszát a folytatástól elvágva azonosítaniuk kellett a hallgatóknak három olyan leírt mondat valamelyikének (írásban azonos) kezdetével, amelyek közül egy vagy kettő témája a mondatnak. Az azonosítás inkább akkor sikerült: a) ha a téma hosszabb volt egy szótagnál, b) ha témaszerpét a mondaton belül csak a hangsúlyozása fejezhette ki, c) ha a versolvasó nagyon kifejező hangsúlyozással ejtette: IV. B), V. B), VI. B).

6. Ebből következik, hogy a hangsúlyozás csak egyik, sokszor csupán járulékos eszköze az aktuális mondattagolásnak. Ha a mondatot felépítése különben egyértelművé teszi, megértjük nem kifejező, sőt rossz hangsúlyozásban is. (IV—VI. fej.)

7. *A vers dallama* kifejezés (SIEVERS, LÁSZLÓ, FÓNAGY nyomán) a szó szoros értelmében az írott versre nem alkalmazható, csak metaforikusan. Mégis van benne annyi igazság, hogy a szöveg értelme és hangulata megszabja, erősen leszűkíti azokat a hangsúlyozási lehetőségeket, melyeket az egyes mondatok nyelvtani szerkezete még megenged. (II., VII., XIII. fejezet.)

8. A vers egész formájának, felépítésének egyik lényeges alkotórésze a súlyos tagok elhelyezése a kevésbé súlyosak közt, és ebben fontos szerepe van az aktuális tagolásnak, a T—P viszonyoknak. (II. 2—3., VII. fejezet; IX. 1., 4., X. fejezet, XI. 4—5., XIII. fejezet.)

9. A teljes mondat (DEME: mondategész) nem mint ilyen tagolódhat témára és propozitumra, hanem csak az egyszerű mondat és a tiszta alárendeléses szerkezetű összetett mondat. A legtöbb valódi mellékmondat közlési szempontból nem mondat, hanem főmondatának része, tehát vele együtt alkot mondatot. A sajátos és átmeneti típusok külön elemzést igényelnek. A mellérendeléses összetett mondatok mindegyik tagmondata külön közlési egység, melynek lehet aktuális tagolása. (Kivétel: a választó

mondatok egy típusa.) A (valódi) mellékmondatok ilyenkor is főmondatuk részeinek tekintendők. (XII. fejezet.)

10. Mellékmondatnak is lehet (akárcsak más, mellékmondatnál zártabb szerkezetnek) aktuális tagolása, de ez a szöveg egészében nem játszik olyan fontos szerepet, mint az önálló mondategységek, önálló tagmondatok és főmondati tömbök tagolódása. Minél alárendeltebb egy mellékmondat, aktuális tagolódásának jelentősége a vers egészében rendszerint annál kisebb, tehát sokszor elhanyagolható. Még inkább elhanyagolható a jelzős szerkezetekben jelentkező, mondatszint alatti aktuális tagolás: VI. A) 10., 12—13., VI. B) 1.; XI. fejezet; XII. 3—4.

11. Ilyenformán az aktuális mondattagolás szempontjából a szövegben az egyszerű mondatokat, az önálló tagmondatokat és az önálló főmondati tömböket tekinthetjük egységeknek. De tekintetbe véve azt, hogy a vers elemzésében, írásában, olvasásában és megértésében is nagy szerepe van a versornak mint egységnek, eltekinthetünk a versornál jóval rövidebb ilyen mondatoknak külön-külön számbavételétől, és a kis tagmondatokra oszló verssort egy egységnek tekinthetjük. Ezzel a megszorítással határozzuk meg a versmondat fogalmát. (II. 2.; III. 2.; XIV. A)3.; XV. 8.)

12. Stilisztikai értékelésű elnevezéssel racionálisnak nevezhetjük azt az aktuális tagolású mondatot, amelyben a téma megelőzi a propozitumot, emocionálisnak azt, amelyben a propozitum kezdi a mondatot. A szöveg felépítésére jellemző az, hogy aktuális tagolású mondatok milyen arányban és milyen helyzetben fordulnak elő benne. Mivel azonban az emocionális sorrendű tagolt mondat és az aktuális tagolás nélküli mondat közt olyan sok az átmeneti típus, hogy a kettőnek az elhatárolása külön részletes vizsgálatot igényelne, érdemes figyelmet fordítani a racionális sorrendű tagolt — röviden: racionális (formájú, tagolású) — mondatoknak a többiek közti elhelyezkedésére: IV. A), V. A), IX. 2., 4., XIV. A)5.

13. Külön figyelmet, logikai és közléseleméleti elemzést igényelnek azok a mondat típusok, melyekben is vagy más (a magyarban összefoglaló szórenddel álló) szó úgy emeli ki az egymásra vonatkoztatott két aktuális mondat tag egyikét, hogy a másiknak a P-jellege sem szűnik meg egészen. Ezekben keresztteződés: keresztállás van. A keresztállásos mondatok nem számítanak sem a racionális, sem az emocionális sorrendűek közé: VI. A) 1., 8—11.

14. A mondatok elemzése arra késztet, hogy a hagyományos (akadémiai nyelvtanunk által is képviselt) mondatnani fogalmakat itt-ott kiegészítsük vagy módosítsuk. A téma, propozitum (v. réma), a mondat-egész és mondat egység fogalmán kívül szükség van olyan fogalmak rövid megnevezésére, mint: megjelölő (azaz névszói állítmányú mondat alanya), tulajdonítmány (ilyen alanyhoz tartozó állítmányi névszó, vagy igenév mellett hasonló szerepet betöltő, alany alakú névszó), kötőszós hasonlító szerkezet (mely különbözik a hiányos hasonlító mellékmondattól, mert csak hasonlító kötőszóból és névszói szerkezetből v. egyetlen névszóból áll), sztatikus helyhatározó (hol? kérdésre), kinetikus helyhatározó (honnan? v. hova? kérdésre), vonzat (nem azonos az állandó határozóval, az csak egy fajtája), birtokos részeshatározó (különbözik a birtokos jelzőtől is, a birtoklást jelentő részeshatározótól is: olyan lazább birtokviszonyban álló — sok nyelvtan által jelzősnek tekintett — szerkezet birtokos tagja, mely aktuális predikatív viszonyban van birtokszavával), tulajdonítmánytárgy (jól elhatárolható a tárgyi értelmezőtől, melynek keretébe szokták sorolni, rendszerint T—P viszony áll fenn az ige közvetlen tárgya és a hozzá tartozó tulajdonítmánytárgy közt). — E nyelvtani fogalmakról elszórtan: III. 1. b), 6., VI. A) 9., VIII. 3. A) 1), B) n); 63. jegyzet; — a vonzatról: V. A) 3.; 17. és 31. jegyzet; — a tulajdonítmánytárgyról: VIII. 3. B)s); — a mondat határozóról: VI. A) 3.

15. Mélylélektani kutatások figyelembevételével feltehetjük, hogy egy költemény egyszavas témái, különösen ha nem velük kezdődik a mondat, olyan képzeteket tartalmaznak, melyek a költőt mélyen foglalkoztatják ugyan, mintegy tudata mély rétegének központjában vannak, de nem tartalmazzák azt, amit kifelé közölni, hangoztatni akar. — Hasonlóan feltehetjük — nagyobb valószínűséggel egyelőre csak a Serelem Gyöngyei ciklusra —, hogy összefüggés van a vers súlyos mondattaggal való kezdése és befejezése és a benne kifejezett érzés őszintesége közt. (II. 2.c); VII. fejezet; IX. 3.b), XV. 5.)

16. A T—P sorrendű kijelentő mondat, ha két tagja nagyjából egyforma terjedelmű, különösen alkalmas egy objektív tény, igazság szentenciá-szerű közlésére. Ha a T rövidebb, akkor a mondat inkább valamely igazságon való elgondolkozást tükröz: reflexió; ha a P rövidebb, akkor a gondolat elfogadtatása, a gondoltatás, a retorikai funkció a mondat fő szerepe a közlésben. A P+T sorrendű mondatban szembetűnőbb az

érzelmi töltés vagy a képzelet működése; ha ilyen mondatban feltűnően rövid a P, akkor a képzelgetés vagy a heves érzelmi kitörés jár együtt a gondolati tartalommal; ha a T rövid, akkor inkább a képzelet vagy a mélyebb érzelmek. A mondattagok terjedelmi aránya tehát másodlagos kódként érzelmi, sőt akarati elemeket is közvetíthet. A nem kijelentő mondatokban szintén van efféle szerepe a tagok egymáshoz viszonyított terjedelmi arányának. (II. 2.c); IX. 3; Xi. 4—5.)

17. A T + P tagolású mondatok és mondatszakaszok, valamint a P + T tagolásúak olykor ismétlődve, máskor szimmetrikus elrendezésben olyan alakzatokban helyezkedhetnek el a szövegben, hogy egy-egy versrészlet, sőt néha egész költemény jellegzetes formai elemeinek tekinthetők. A mondatok és mondatsorozatok egyéb (szintaktikai, ritmikái) eszközei mellett — velük együtt vagy akár nélkülük — hozzájárulnak a verses mű formaépítéséhez, amit általában nagyritmikának nevezhetünk. Ez lehet a költemény egészében vagy részletében architektonikus (az építészet zárt, többnyire szimmetrikus formáira emlékeztető) vagy pusztán időbeli, progresszív jellegű (az építészettől eltérően kizárólag a mondanivaló kifejtését szolgáló, az elbeszélés menetét formailag is aláfestő). Mindkét fő típus rokonságban van hasonló jellegű zenei formákkal. (II., VII., X., XIII. fejezet.)

18. A szótagokból álló prozódiai ritmikában is (melyet az előbbivel szemben kisritmikának is nevezhetünk), az aktuális tagolásból adódó mondatformákban is és az ezeknél nagyobb ritmikai egységben is fölfedezhető néhány olyan építkezési elv, melynek az arányérzék kielégítésén kívül más, sajátos funkciója is van. A növekvés elve szerint sorakozó kisebb vagy nagyobb szakaszok a tágulást érzékeltetik, a gondolat bővebb kifejtését kísérik; az aprózás elve olykor az akadozást, az elcsendesedést kíséri vagy festi alá, máskor a gondolat tömörítését, kiélezését. A két elv váltakozó alkalmazása ismét szimmetrikus alakzatokat, architektonikus formákat eredményezhet. (II. 3., VII. 3., XIII. 1.)

19. Ezen az alapon kimutatható, hogy Petőfi nemcsak a kifejezésnek, hanem a formának is nagy művésze. (II. 3—4., VII. 3., XIII. 1.)

20. Sajátos formai elemként játszik közre némelyik költemény hatásában néhány olyan elv, melyet a magyar poétika eddig alig méltatott: az aranymetszés és a rövidülő, perspektivikus szimmetria elve. Ezek

a szobrászattal, ill. a festéssel hozzák rokonságba a költői formákat. (VII. 3.; XIII. 3.)

21. A racionális mondatformák előfordulási aránya vagy hiánya alapján jól jellemezhetők Petőfi egyes költeményei. Sok racionális tagolású mondatot találunk a gondolati tartalmú lírai és a nyugodt menetű elbeszélő versekben, keveset vagy semmit az érzelmi tartalmúakban és az izgalmas elbeszélő vagy dramatizáló részletekben. Olyan költeményekben, melyek egyetlen racionális formájú mondatot tartalmaznak, ez az egy mondat gyakran a költemény gondolati magva, alapeszméje. A T+P tagolású mondatok gyakorisága alapján figyelemmel kísérhetjük a költő érzelmi életének elmélyülését, zavarait és tisztulását, gondolatvilágának fokozatos ráirányulását a költői játékokról és a boros ember okoskodásáról a haza és a szabadság magasabb rendű eszméire, a két gondolatkör találkozását és a hozzájuk fűződő költészet politikai, hazafias tette válását. A gondolat mondatná formálásának ez a sémája különböző, de jellemző arányokban van benne Petőfi szerelmi ciklusaiban, lelkesítő verses elbeszéléseiben, fájdalmas búcsúverseiben és megrettenést suttogó hatyúdalában is. A statisztikailag kimutatható egyéni átlaghoz való közelítés tendenciáját fölfedezhetjük Petőfi-nek néhány műfordításában. A versformák szerinti bontás próbája negatív eredményre vezet: a racionális formák aránya független a verselés metrikájától, nem a versforma, hanem a vers műfaja, hangulata, stílusa határozza meg a racionális mondatformák gyakoriságát. Ezt gyaníthatjuk a vers és próza viszonyáról is a Petőfi prózájából vett csekély szűrőpróba alapján. Ez is azt látszik igazolni, hogy az így értelmezett mondatforma valóban összekötő láncszem az írásmű tartalmi és formai elemei közt: külsőleg formai sajátságának nevezhető ugyan, de lényegében közelebb áll a mű tartalmi elemeihez, amennyiben a műfajt, a hangulatot és a stílust a mű tartalmi oldalához lehet sorolni. (XIV—XV. fejezet.)

JEGYZETEK

¹ Helyesebben (BARTÓK János műszavával): szakaszolás.

² Címleírásukat lásd az irodalomjegyzékben.

³ Ezt különösen MARTINKÓ András fejezte ki e könyv szövegének kandidátusi vitáján.

⁴ L. SZATHMÁRI 1961. 628—81. Idegen költők közül a franciákon — főleg a nemzeti klasszikusokon — kívül tudtommal Puskin nyelvét elemezték legrészletesebben, mégpedig POSZPELOV 1960.

⁵ JAKOBSON 1969. 212. Persze csak elsősorban (nem kizárólag) és akkor is csak az említett feltételezéssel, a nyelvészet igen tág értelmezésével. Különben a verselés és a stílus elemzésére nézve is inkább TÖRÖK Gábornak (1974a. 181) adok igazat, aki hamisnak tartja azt a logikát, mely szerint a művészi stílus elemzése egyedül nyelvtudományi diszciplína.

⁶ 1951. 52. Korábban (1909. 155) azt nevezte versmondattaninak, ami mondattani és egyben verstani is. Lényegében ezzel a korábbi felfogásával értek egyet. Ezt vallja SZABÉDI László is: 1955b. 148—9. HORVÁTH szűkebb értelmezésében használta a szót GRÉTSY László (1954. 302—3).

⁷ Vö. ELEKFI 1953. 374—80; 1964. 333—6, 354—67; 1966b. 64—72; JUHÁSZ József 1956. 334; KELEMEN 1956. 350; KÁROLY Sándor 1958; 1960. A mondategésznek (mint közléységnek, azaz pragmatikus egységnek) és a mondategységnek (mint szintaktikus, azaz szerkezeti egységnek) a viszonyára építi alapvető mondatstatisztikai vizsgálatait DEME (1971). Hogy minden írott mű elsősorban mondatokból áll, azt KAYSER is említi bevezetésében (1956. 13—4). A mondattanban tehát semmiképp sem elég a szótanban szokásos kettős szintezés (szintaktikai) alaktanra és szemantikára, hanem három szintű elemzésre van szükség: amint a szimbolikus logika is megkülönbözteti a szintaxist, a szemantikát és a pragmatikát (REICHENBACH 1956. 386), hasonlóképpen az új prágai iskola is szükségesnek látja a mondat szemantikai, grammatikai és aktuális tagolású struktúraszintjének megkülönböztetését (DANEŠ 1964); bár ez a szintezés nem párhuzamos a logikai (szemiotikai) szintezéssel. — A „pragmatikus sík” fontosságát H. MOLNÁR Ilona is kiemeli: 1968. 29.

⁸ L. DEME 1958. LÁSZLÓ Zsigmond (1961.) ilyen értelemben beszél a vers dallamáról, majd őrá és ihletőjére, SIEVERSre hivatkozva FÓNAGY Iván és MAGDICS Klára (1967. 28; újabban FÓNAGY 1974.) — némi túlzással — az írott nyelv dallamáról. — Vannak persze jelentős irodalmi és drámai művek, helyek, melyeknek értelmezése történeti korok szerint változik, ha azt keresi az előadó, mi az, amit az a mű vagy részlet saját hallgatóinak mond, pl. Hamlet monológja. Amit pedig KESZI Imre kottáz (1937. 206), az inkább csak skandált, szinte énekel, nem, pedig beszédszerűen hangsúlyozott intonációja Babits Laodameia-sorának.

A többértelműség általában véve is gyakrabban előfordul szépirodalmi művekben, ahol az értelmi játék mellett az érzelm kifejezésnek is tág tere van, mint az értekező prózában, amelyben a közlés egyértelműségére kell törekedni. (Vö. BÁTORI 1971. 42.)

⁹ A hétköznapi közlés és az irodalmi alkotás hatását taglaltabban világítja meg HANKISS 1970a. 431. Másképp, de nagyon tanulságosan fejtegeti ezt a különbséget TÖRÖK Gábor: 1974b. 17—37. Mindenekelőtt (i. m. 18) arra mutat rá, hogy a költeménynek ki kell emelkednie a konkrét és múltékony közlési helyzetből; még a legalkalmasabb agitatív költemény „sem azt közli, hogy hallgatója most ezt vagy azt tegye, még ha a lírai közlemény szó szerinti értelme ez volna is, hanem azt mondja, hogy legyen teljességében olyan, hogy ezt átélhesse és megtehesse”. — TAMÁS Attila (1972. 45—55, 132—6) — más esztétikusokkal és néprajzkutatókkal egybehangozón — nagy fontosságot tulajdonít a beleérzésnek: a költő sokszor nemcsak metaforákat, átvitt értelmű szavakat használ, hanem mintegy azonosítja magát az ábrázolt állattal, dologgal, sőt jelenséggel, tehát beleélve magát annak helyébe, a nevében beszél. Ez a magyarázata a költői képek, irreális értelműnek látszó szókapcsolatok, logikailag valótlan, képtelen állítások egy részének. A tudat mélyén szunnyadó, östörténetbeli, primitív varázslathitek törnek ilyenkor felszínre.

A költői mondatok sajátosan módosult igazságértékéről bővebben I.; XII. 1. e)—f).

¹⁰ Most ne térjünk ki az írásnak azokra az elsődleges elemeire, amelyeknek a hangjelöléstől független, közvetlen funkciójuk van. Erről LOTZ János szólt bővebben 1970 augusztusában a Burg Wartenstein Symposium keretében tartott előadásán: 1971., kissé más vonatkozásban 1972. 7—14. — A „szöveg” mivoltára nézve lásd DRESSLER (1973.) könyvének bevezetését. L. még ZOLNAI 1926/1957.

¹¹ 1926. 218; I. még SZATHMÁRI 1961. 288.

¹² A kérdés korábbi cseh-szlovák irodalmának összefoglalását I. LAPTJEVA 1963.; GARVIN 1963. 502—8. A további fejleményekről SGALL (1967. 203—4), majd FIRBAS (1974. 20—1) adott áttekintést. — Nálunk többen fölvetették a kérdést: ha ezek ennyire fontos mondatnapi fogalmak, miért nem találunk rájuk magyar elnevezést? Nos, a fogalmak és műszók ezután következő pontosabb elhatárolását megelőzve, azt javaslom, hogy ha ezek a fogalmak átkerülnek a szélesebb körű nyelvtanoktatásba, az *aktuális* (vagy ezt is magyarítva *közlési súlyviszonyok szerinti*) *mondattagolás* fogalmának bevezetése után beszéljünk magyarul *tématag*-ról és *súlytag*-ról. A *téma* már egészen meghonosodott idegen szó, önmagában is használható, de ha zavart okozhat a köznapi értelmével való összetévesztése, használjuk ebben az összetételben. A *téma* (vagy *tématag*) és a *súlytag* együtt jelentené azt, amit a továbbiakban (pl. II. 2.) *témaszó*-nak és *témaszakasz*-nak, ill. *súlyszó*-nak és *súlyszakasz*-nak nevezek. Az utóbbit nevezhetjük röviden akár *zöm*-nek is BRASSAI (1864. 298), ill. PAPP (1956b. 2) nyomán. L. még a következő jegyzetet.

¹³ A *téma*—*réma* és a *topic*—*comment* műszópár jelentésének szétválasztásához sokban hozzájárult KIEFER (1976b, 1977); előbb azonban maga is félrevezető, nem célszerű értelemben használta a *topikalizáció* műszót (KIEFER 1976a. 69). Korábban még nem alakult ki a terminológiai eltérés tisztázása: DEZSŐ—SZÉPE 1967.; DEZSŐ 1967. 98—105; 1969. 34—8, 52, 76—81, 100—16. Előzménye: CHOMSKY 1965. 221. SZÉPE szóbeli közlése szerint ekkor még úgy látták, hogy minden egyes esetben el lehet dönteni, mi a nívum a mondatban. Első idevágó közös munkájuk ilyen értelmű felfogására (DEZSŐ—SZÉPE 1967. 370) a VI. fejelejtén még visszatérünk. De előlegezve a későbbi következő elemzéseket, már itt megemlíthetem, hogy a *téma* és a *topic*, továbbá a *comment* és a *propositum* teljes azonosításának ellene szól DEZSŐ—SZÉPE (16) sémája (1967. 380—1), melyben a *János ma Péternek levelet olvas* példa *ma* határozóját tekinthetjük ugyan esetleg (az ő értelmezésük szerint) *comment* jegyűnek, de

A teljes mondat azonos a DEME terminológiája szerinti mondategésszel. A versmondat a DEME-féle mondategész és mondategység közt foglal helyet, egybeeshet egy teljes mondattal is, szerkezeti mondategységgel is, egy tagmondattal is, de állhat több tagmondattól is; lehet a DEME szerinti tömbök egy fajtája, melyet verstani körülmények is meghatároznak. Vö. DEME 1971. 80—3. Korábban: 1966b. 37—9. A hiányos, csonka tagmondat nem versmondat, de ha az egész vers egyetlen befejezetlen mondatból áll, azt már versmondatnak, sőt mondategésznek kell tekintenünk; l. még XIV. A)3. Vö. DRESSLER 1973. 2.

²⁰ Az aktuális tagolású mondat racionális és emocionális sorrendű változatairól mint mondatformai alapfogalmakról bővebben a IV. és V. fejezetben lesz szó. Amikor bizonyos sorrendi, súlyelosztási sajátosságoknak jellemző funkciót tulajdonítok: „racionális”, „emocionális”, „elgondolkodás” stb., megpróbálok az értelem nyelvére lefordítani és kategóriákba sorolni olyasmit, ami voltaképp nem az; e formai sajátosságok különböző jellegű sugalló ereje mint tendencia mégis kitapintható a vizsgált szövegek jó részében. A nyelv, a lélektan és az esztétika határterületére eső ilyen jelenségekre vonatkozó sejtésemet a továbbiakban más-más oldalról újra megvilágítom, pl. V.A) 3., 7., IX. 1.b), X. 1. — A személyes névmási alany stilisztikai értékéről a magyar és néhány idegen nyelv mondat szerkesztési szabályainak szempontjából bővebben: 147. jegyzet.

²¹ Vö. JAKOBSON 1969. 239—41. GÁLDI László szíves közlése szerint a háromszorozás, a „groupement ternaire”, a klasszikus és romantikus stílus egyik jellegzetes figurája.

²² A ritmus, ritmika fogalmát egészen távan értelmezve, még talán TÖRÖK Gábornál is tágabban (1968. 20—1).

²³ A felezés nem szótagszám, hanem csak hozzávetőleges időbeli terjedelem szerint értendő. A kérdőjel és a három pont kifejez legalább egy szótagnyi szünetet.

²⁴ A ritmikus tagoltság kétszeresze haladó arányaira HORVÁTH (1926. 169) a Rákóczi c. vers kezdő szakaszának jellemzésekor mutat rá, ahol az így növekvő terjedelmű „magasztaló aposztrófok” a liraiság „egyre bővebb kiömlését érzékeltetik”:

Hazánk szentje, | szabadság vezére, |
Sötét éjben fényes csillagunk, |
Oh Rákóczi, kinek emlékére
Lángolunk és sírva fakadunk!

„Igy itt az első sor valójában nem pontosan két félsorra tagolódik, hanem inkább az arany metszés szerinti osztásra emlékeztet, arra nézve l.: VII. 3.

²⁵ Vö. például HEGEDŰS Lajos összeállítását (1934. 23—35) tíz költő vallomásáról. Idéz belőle PÉCZELY is: 1965. 20. L. még HEGEDŰS Géza 1959. 217—8.

²⁶ Az itt elemzett összefüggések a versben mind megvannak, sőt ennél alighanem sokszorosan több van benne, függetlenül attól, hogy ebből mi és mennyi volt tudatos a költő számára. Az esztétikai elemzés általában jóval több összefüggést és törvényszerűséget tud a műalkotásban kimutatni, mint amennyit a költő szándékosan vagy tervszerűen belevitt. Megint más kérdés az, hogy a mű olvasója vagy hallgatója ebből mit és mennyit vesz észre a művel való első, majd ismételt találkozásakor. Az elemzés, az ismertetés sokat segít, bővíti a mű befogadója számára az értékes információtartalmat, de a teljes befogadásnak és élvezésnek még így is lehetnek akadályai. RICHARDS (1929/1946. 5 13—8) tíz gyakori akadályt sorol fel (vö. HANKISS 1970a. 426). — TÖRÖK is (1968. 5—9) hangoztatja, hogy egy vers megértése első hallásra vagy olvasásra csupán részleges lehet, teljes szinte sohasem, hanem a vele való ismerkedés és elemzés során csak egyre teljesebb, mélyebb. Vonatkozik ez Petőfi

is, akinek műveit általában a közérthetőség példáiként szokták emlegetni. Való igaz, hogy Petőfi költeményeinek megértésében kisebb erőfeszítéssel mélyebbre lehet jutni, mint pl. József Attila verseiben, ahol a kevés asszociatív hajlamot mutató elme sokszor már a felületen megreked, de hol van még ez a mélység a teljességtől, a kis és nagyobb Petőfi-versek formai és szerkezeti gazdagságától?

²⁷ 1926. 167, 176—7, 181—3, 185—94 stb. — Szervesebben illeszti be a ciklust, annak egyrészt kiábrándultságot, másrészt bírálatot tartalmazó elemeit Petőfi világnézeti és politikai fejlődésébe PÁNDI: 1953.

²⁸ A kommunikatív dinamizmusnak — mint elemzett altagolásos példáinkból is sejthető — fokozatai vannak. E fokozatok jelölésére FIRBAS tanítványa, DVOŘÁKOVÁ (1964. 130—40) talált ki szellemes és jól olvasható rendszert. Ez teszi érthetővé DEZSŐ—SZÉPE (1967. 372—80) jelölésmódját, akik a +C [= comment] értékű mondatrészszel a -C szimbólumot állítják szembe; ez jelöli náluk az információ-többletérték (a comment-érték) hiányát, a topicot, azaz (többnyire) a témát. — Az is igaz, amire különösen BENEŠ (1968. 267—73) mutat rá, hogy ti. az aktuális tagolást két szempontból vizsgálhatjuk: a mondat (jelentéstanilag fontos az megkülönböztető szerepű) belső rendje és a mondatnak a szövegbeli helyzete (tehát a közlésbeli elrendezés) szempontjából. Ugyanis más jellegű különbségek érvényesülnek egy közleménynek első mondatában, mely előzményre nem támaszkodik, ellenben elő kell készítenie azt, ami utána következik, és megint mások akár egy kérdésre adott feleletben, mely szintén csak viszonylag tekinthető önálló mondatnak; szerinte mindkét típus félig függő mondat (semidependent sentence). Jelen vizsgálatunk a két szempontot közös nevezőre hozza, ha a félig-meddig intuitív alapon megállapított aktuális mondattagokban csak másodlagosan keressük azt, hogy melyik miért téma, ill. miért propozitum, és bár a magyarázatot sokszor a szövegösszefüggésben találjuk meg, magának a két aktuális mondattagnak a meglete, jelentőségi foka és sorrendje, tehát a mondat alakjának a gondolkodás és a közlés ritmusával való összefüggése a vizsgálat fő tárgya.

Nem térhetek ki DEZSŐ (1972. 97—102) fejtegetéseire, mert őt nem az aktuális mondattagok felismerése, hanem más cél vezeti: az aktuális tagolás generálása a mondat semleges szintaktikus alapszerkezetéből, mégpedig általános (nem egy nyelvre, hanem szórendileg különböző típusú nyelvekre érvényes) igénnyel. De azért megjegyezhetjük, hogy a szintaktikai jelentéstanra nézve értékes sémákat ad, vagyis arra, hogy milyen jelentésű mondatrészek szoktak T-jegyűek lenni, és hogy ezek közül melyek feltételezik az „említettéset”.

²⁹ Utalhatunk itt arra is, hogy az újabb, strukturalistának nevezett kutatási irányok sok más tudományágban is a több okra visszavezethető okozatból és a kölcsönös, sőt láncszerű oksági viszonyból magyarázzák a tényeket és jelenségeket, eltérve a korábbi századok egyszerű, lineáris ok-okozat elvétől, mely leegyszerűsíti a sokszor bonyolult valóságot. Vö. HANKISS 1971. I, 6—7.

³⁰ A megszólítás hovatartozására nézve olykor nehéz dönteni. E tekintetben adódhatnak ebben a könyvben következtetések. Versritmikai, versmondattani okokból érzem más szerepűnek pl. az itt elemzett versben is a T és a P közé ékelte megszólítást és a másik mondattaghoz csatlakozó megszólítást. Egyébként a nagyjából követett elveket lásd: VI. A) 4—6. Eszerint az értelmezői jellegű megszólítás hozzátartozik ahhoz a taghoz, amelyet értelm. Mivel pedig a *rád* személynévmási határozószó itt a propozitum T² altagja, ahhoz csatlakozik a megszólítás, sőt annak vonatkozó mellékmondata is. Ha csak a főtagokat különböztetjük meg, a *Fütyentek* igétől kezdve a teljes mondat végéig minden a propozitumba tartozik. De ezt sugallja a mondat ritmusa is.

³¹ A vonzatszerű határozók közt széles skálája van az átmenetnek a majdnem független esetleges vonzattól az egészen szoros, szükséges vonzatig (I. ELEKFI 1966a. 195—210, TÖRÖK 1974a. 18). A módhatározó a legtöbb igének csak esetleges vonzata; ha van, szoros egységet alkot vele, de ha nincs, az ige akkor is többnyire teljes értelmű. L. még a 17. jegyzetet.

³² J. SOLTÉSZ (1965. 175—6) az ilyen hiányos szerkezetű mondatok jellemzésében nincs tekintettel az aktuális tagolásra, azért a Petőfitől idézett mondat szerkezetek típusába sorolja Babits olyan mondatait, mint „Csöndben a törpe tanyák”, pedig ebben (és a könyvben bemutatott többi hasonló Babits-mondatban) a *csöndben* (ill. az ígétlen mondatok más nyomatékos határozója) egyértelműen propozitum.

³³ Az alany—állítmány viszony többrétegűségéről I. ELEKFI 1966b. 62—71. A két főnév (v. főnévi szerkezet) közti alany—állítmányi (pontosabban: megjelölő—tulajdonítványi) viszonyról különösen HETZRON 1970.

³⁴ Antik szövegek némely részletének vitás értelmezése arra figyelmeztet, hogy a hangsúly helye olykor homályosabb, mint SCHMITT hiszi.

³⁵ Az önállóság itt a határozónak nem a szintaktikai jelentésviszonyára vonatkozik, hiszen módhatározó lévén (mellesleg némi okot is kifejezve), a *megölelem* igéhez mint szintagmatag szorosan hozzátartozik. (A szintaktikai és szójelentéstani szempontból kevésbé kötődő határozót független határozónak nevezem, l. a 17. jegyzetet és e fejezetünk B) részének (30.) példáját. Igaz persze, hogy a független határozófélek könnyebben, gyakrabban állhatnak szórendileg is önálló határozóként; erre nézve I. CHOMSKY 1965. 101.) Szórendi helyzete azonban olyan, hogy az *én* alany, mely jelentésénél és az igekötő egyenes szórendjénél fogva inkább T szerepű, elszakítja az igétől. De az alannal sem tartozik egy szakaszba, hanem mindkettőtől különválik. — H. MOLNÁR (1968. 55) egy példán olyan módhatározót mutat be, mely a beszéd folyamatában elfoglalt helyzete szerint lehet mondathangsúlyos (P funkciójú, utána az állítmány fordított szórendű) vagy nem mondathangsúlyos (önálló módhatározó, utána az állítmány egyenes szórendű): 1. *Szépén szavalta el a verset.* — 2. *Szépén elszavalta a verset.* Szerinte mindkét mondat átalakítható ilyen összetett mondattá: 3. *Szép volt, ahogyan elszavalta a verset.* De ez valójában csak az 1. mondattal egyértékű; a 2.-nak inkább a két egyenrangú állítást tartalmazó mellérendelés felel meg: 4. *Elszavalta a verset, és ez szép volt.* (Nem tévesztendő össze az önálló határozóval az olyan összefoglaló szórendet kívánó határozó, mint *gyorsan elkészül* — melyet H. MOLNÁR (1968. 56) az említett típussal együtt idéz —, mert ez hangsúlyosabb, és keresztállásos formát eredményez, vö. VI. 8.). H. MOLNÁR következő példájában ehhez hasonló kétféleség van: 1. *tiltólag* emelte fel a kezét (= kézfelemelése *tiltó volt*), 2. *tiltólag felemelte kezét* (= felemelte kezét, és ebben valami *tiltó volt*). — Hasonló különbségről ír az önálló és az állítmányhoz tartozó helyhatározó összehasonlításakor KIEFER: 1967. 238—9.

³⁶ E szakkifejezést célszerűbb ebben az értelemben használni, ahogy SZATHMÁRI is elsősorban az érzelmi kiemelés műszavaként értelmezi: 1961. 430. Az *emfázis* szónak 'kiemelő mondathangsúly' jelentése — melyet az amerikai strukturalisták szóhasználatára nyomán KIEFER (1969.) és DEZSŐ is (1972. 90) átvész — nálunk terminológiai zavarra vezet. Az angolban *emphasis* valóban csupán annyi, mint 'nyomaték, hangsúly', nincs benne az érzelmi velejáró. Ezért nem kifogásolhatjuk KIEFER (1967.) angolul megjelent munkájának címében. (Még ilyen értelemben is többen elvetendőnek tartják a műszó használatának túlzott kiterjesztését: FIRBAS—PALA 1971. 95.) — A kiemelő mondathangsúly (a magyar mondattani irodalom terminológiájába többé-kevésbé beleillő értelmezése szerint) lehet érzelmi vagy értelmi. Az értelmi kiemelés jelölhet kifejezett (explicit) szembeállítást vagy

rejtett (implicit) ellenmondást (l. KICSKA 1908. 49). Az utóbbi esetben a kiemelés által propozitummá váló mondatrésznék a mondat többi részéhez való viszonya ráépül egy kiemelés nélküli, de az adott mondattal azonos szavakból álló mondatra, mégpedig úgy, hogy annak ábrázolt vagy logikai viszonytartalmát megtartja ugyan (l. az V. fejezet ábráját és magyarázatát), de az abból közvetlenül eredő aktuális tagolási súlyviszonyt megszünteti (nem úgy, mint a VI. fejezet 8. szakaszában tárgyalandó keresztállásos mondatokban, ahol valamelyest az eredeti súlyviszonyok is érződnek). A kiemelő mondathangsúlynak erre a másodközlést közvetítő jellegére utal BOLINGER (1952. 1123) *second instance* kifejezése, melyet FIRBAS (1966. 241), majd DRESSLER (1974. 91—101) is átvész. — A kiemelő hangsúlynak az ellentétet kifejező fajtáját tartalmazó mondatot DEZSÓ—SZÉPE (1967. 372—3) nagyon ésszerűen vezeti le az előzményekből egy „kontextus szabály” segítségével, ezzel rávilágítva a racionális forma egyszerű P-hangsúlya és a szembeállító hangsúly közti lényeges különbségre. Némileg másképp — BIERWISCH nyomán — KIEFER: 1967. 93. Racionális formában ilyenkor szükséges a P előtti szünet. (L. még DEZSÓ—SZÉPE 1967. 375—7.)

³⁷ A predikatív szerkezetet megelőző határozó mint téma voltaképp megszorítja az utána következő állítás érvényét. De hogy a megszorító határozónak és a hozzá tartozó — magában is mondatyszerű — predikatív szerkezetnek a viszonya analógiát mutat az alany—állítmány viszonytal, arra HETZRON is emlékeztet (1971b. 56). Ami közös bennük, az éppen a T—P viszonynak tekinthető kommunikatív súlyviszony.

³⁸ Néha csak két aktuális predikatív viszony párhuzamos egymás mellé állítására való, mint már WEIL is említi (1844. 21—2) latinra fordított példájában, ahol a latinban egyszerű főnév utáni szünet felel meg annak, amit Voltaire a franciában külön tagmondatokkal fejezett ki. — DEZSÓ—SZÉPE tehát (1967. 372) nagyon leegyszerűsíti a dolgot, amikor a +C (comment-érték, azaz kb. P-funkció) elem legjellemzőbb fonológiai jegyének a szünetet veszi fel. Ez a P-értéknek csak egyik lehetséges (de nem szükséges) jegye, és önmagában nem is elegendő a T—P viszony felismeréséhez. A jelentésviszonyon kívül olyan intonációs jegyek kellene hozzá, amelyek fonológiailag csak nagyon durva megközelítéssel szimbolizálhatók. Részleteire e fejezet végén visszatérünk. KIEFER (1967. 208) a kiemelt hangsúlyú propozitum (emphasis) előtti szünetet tartja jellemzőnek, pedig a szünet még ott sem kötelező.

³⁹ A dőlt számok (zárójelben) a kísérlet harminc mondatának sorszámai, amint az idézett cikk magyar változatának végén (ELEKFI 1968a. 347—8), valamint 2. függelékünkben sorjában megtalálhatók.

⁴⁰ Hogy ez a típus a téma szembeállító hangsúlya ellenére is racionális sorrendű mondat, és hogy a téma e szembeállítással nem válik propozitummá, azt nagyon jól megvilágítja DEZSÓ—SZÉPE (1967. 347) elemzése. Eszerint a téma csak kontraszthangsúlyt kap, a propozitum a kontraszthangsúlyon kívül még P-hangsúlyt is (+C = commentjegy). A kettős szembeállítással együtt jár a hosszabb szünet a taghatáron (s DEZSÓ és SZÉPE azt is szabatosan kifejtik, miért). L. még a 87. jegyzetet.

⁴¹ Grammatikailag persze ez is kijelentő mondat. Az intonáció azonban megváltoztatja a közlésbeli funkcióját. A felkiáltó mondatok kétféle (valódi és kijelentő formájú) típusáról bővebben lásd: IX. 1.a), b).

⁴² A tömbösödére nézve l. DEME 1966b. 397—9; 1971. 80—3.

⁴³ KÁROLY (1958a. 51—5) ezeket nem tárgyalja az értelmezői mondatok közt, mert a mellékmondatnak fogalmi tartalmára, főmondatba való beleolvaszthatóságára vagy az utalószó főmondatbeli helyzetére van tekintettel, nem a mellékmondat kommunikatív igazságértékére. Akadémiai nyelvtanunk is (IMRE 1962b. 401) a jelzői mellékmondatok közt sorolja fel ezt a típust, nem vizsgálva, hogy az utalószó kivételének vagy elhagyásának mi a

funkciója. Csak az utalósós főmondatú mellékmondatokról jegyzi meg később (406): ezeket „nem tartjuk értelmezői mondatoknak”. Határozottabban kapcsolja a jelzői és értelmezői mellékmondatok közti határt az utalósó ottlétéhez, ill. hiányához RÁ CZ—SZEMERE (1972. 228—34, 243—4).

⁴⁴ E tévhitre újabban PÉCHY Blanka mutatott rá nyomatékosan: 1974. 44, 64, 95—7, 126, 133—44.

⁴⁵ A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének fonetikai osztályán, a hangarchívum A/264, MP/60 és MP/102 számú magnetofontekercsén.

⁴⁶ Legalábbis a magyarban. Kötött szórendű nyelvekben, amilyen a német, az angol és különösen a francia, a formálisan alannyal kezdődő racionális szórend sokszor kötelező üres formulává vált (akárcsak bizonyos udvariassági formulák a személyes érintkezésben). Az, amit a magyar, az olasz és a legtöbb szláv nyelv a szórendi váltogatással ki tud fejezni, a franciában és a németben csak a nyelvtan által megszabott szórendi keretek közt fejezhető ki. — A mondat szintjén még a stílus körébe tartoznak az olyan szórendi árnyalatok, melyek a költői mű egészében már az esztétikum tartalmának is el nem hanyagolható alkotórészei. Ahogy LUKÁCS György (1969. 380) írja: „a művészi kifejezés elválaszthatatlan az esztétikai tartalomtól . . . A szórend megváltozása, egy csekély árnyalati eltolódás elegendő itt ahhoz, hogy a mélység trivialitássá váljon.” (L. még TÖRÖK 1974a. 11.)

⁴⁷ Nyilván csak a nyelvtani példaként szokásos, racionális alapmintától való eltérés miatt rangsorolja SZÉPE (1969. 5—6) az emocionális sorrendű változatát a kevésbé ideális szabályosságú, kevésbé grammatikális (nyelvtanszerű) mondatok közé. Az érzelmi töltés valamilyen módosítást okoz a mondat „jól formáltságán”, grammatikalitásán (mely szintén az ésszerű, higgadt közlést veszi alapul), de a mondat nem válik ezzel nyelvtanszerűtlenné. (A nyelvtanszerűtlenség, nyelvtani hiba SZÉPE 3. mondatváltozatával kezdődik: az állítmány nem egyeztetésével.) — Az emocionális forma történeti, ill. lélektani vonatkozásáról l. még WEGENER 1885. 33; PAPP 1956a. 100—1; a grammatikalitásról: CHOMSKY 1965. 148—60; a sorrend nyelvtani és stilisztikai szerepéről a generálásban uo. 123—7, ill. 227—8. Vö. még: SCHLACHTER 1976. 392.

⁴⁸ A tartalmas fogalomszókkal történő érzelmkifejezésben is közvetettség van, bár másféle közvetettség, pl. *örülök* (vö. TELEGDÍ fejtegetésével: H. MOLNÁR 1968. 15; TELEGDÍ 1977. 66—7), de ez csupán abban hasonlítható a sorrend szerepéhez, hogy szemben áll a közvetlen érzelmkifejezéssel. A szóval és a sorrenddel történő érzelmkifejezés közt egyébként nagy a különbség. A fogalomszóval való érzelmkifejezéskor az érzelmi tartalmat „átkódoljuk” a fogalmi nyelvre és a megfelelő jelentéstartalmú szót aktualizáljuk. Az érzelem mint fogalmi tartalom jut el a jeladótól a jelvevőhöz, mint az *Örülök* mondat fő, sőt egyetlen közleménye. Azonkívül a fogalomszóval jelölt érzelem fajtáját a szó jelentése meg lehetően egyértelműen jelöli, az emocionális sorrend pedig különböző érzelmi állapotoknak lehet a tükrözője. Az emocionális sorrenddel másféle hanglejtés is jár együtt, s így az érzelem közvetlenül is kifejeződik. — SCHLACHTER (1976.) részletező fejtegetéseiben is többnyire megmarad az egysíkú jelentésemzés, a mondat ábrázoló funkciójából való kiindulás mellett; nem épít a BÜHLER-féle háromoldalú modellre, ezért a szemantikai elemzésben csak ábrázolásról és konstatálásról szól, alig veszi figyelembe a kifejezés és a felhívás (érzelmi, akarati) mozzanatait, és ha említi is, a pragmatikával azonosítja őket.

⁴⁹ Jóllehet az igék jelentésének legáltalánosabb tényezője a mozgás, tehát az időre vonatkoztatott térbeli változás, van az igéknek egy csoportja, melyben a helyváltoztatás úgyszólván nulla; ezek az állapotváltozást jelentő igék (l. ELEKFI 1956. 219; 1966a. 191). Közülük is éppen a *sárgul* típusú, tulajdonságváltozást jelentő alcsoport az, amelyben már

mozgásról nem beszélhetünk. Az ige mégis többet éreztet a változásból, az időből, mint a vele olykor felcserélhető szinonim melléknév.

⁵⁰ Erre nézve vö. különösen: BOLINGER 1952. 1123; FIRBAS 1966. 241.

⁵¹ A hasonlító mellékmondat sajátos értékéről bővebben: XII. 3.1). A feltételes hasonlító mellékmondat a főmondatához való viszonyát tekintve annyiféle árnyalatot mutathat, mint a tiszta hasonlító mellékmondat: önálló tagmondat értékű, ha az előző (s ez esetben voltaképpen főmondatnak nem tekinthető) tagmondathoz úgy csatlakozik, hogy nincs rá előzőleg utalószó; egyetlen versmondatot (mondategészet vagy főmondati tömböt) alkot főmondatával, ha egyenes utalás van rá, különösen ha megelőzi a főmondatát (s az utalószó visszaautal rá). Az itt elemzett versben az *Oly* névmás nem utal egyenesen a mellékmondatra, ezért a mellékmondat belső tagolása (ill. annak most bemutatott vibrációja) — önálló tagmondatéhoz hasonlóan — jobban érvényesül.

⁵² 1959: 39—63; 1961; 1965; 1966: 240. Közvetlen előzménye KOPEČNÝ: 1958 (1962.² 159).

A kérdés irodalmára bővebben I. MISTRÍK: 1966. 10—1, 75. Vö. még MISTRÍK 1966. 85, 118—9, 188—91 stb.

⁵³ ÉrtSz. fűz I.a., vö. ELEKFI, 1966. 209.

⁵⁴ A vonatkozó mellékmondatok főbb típusairól bővebben: XII. 3.i).

⁵⁵ Igaz, hogy bizonytalan taghatárral; I.: VI. A)2.c).

⁵⁶ Ti a *Nem lesz ott* típusú mondat majdnem azonos értékű ezzel: *Nem igaz, hogy ott lesz.* L. ELEKFI 1973. 79. — Ez a polipredikatív jelleg a többi (H. MOLNÁR által részletesebben tárgyalta) módosító esetében is megvan, akkor is, ha a mondat állító (állítmányi) részéhez való viszonyuk nem — vagy nem tisztán — metanyelvi viszony. — Épp ezért teljesen következetes az az elemzés, amely (nem az aktuális tagolás, hanem a funkcionális mondatperspektíva szemszögéből) a tagadószó központi jellegét emeli ki; a súlypontozás ilyen szempontú elemzését a másféle terminológia is elhatárolja a mienktől É. KISS Katalinnál (1977. 3): „[T Tegnáp Péter] [F nem] ment iskolába.” (T = topic, F = focus) — Az ő további fejtegetései nyomán (É. KISS 1977. 8—9) világosan megkülönböztethetjük, hogy ebben a mondatban: „János nem szereti a zenét”, kétféle lehet a focus aszerint, hogy milyen kérdésre felel:

a) Szereti János a zenét? — Nem.

b) János nagy zenerajongó? — Nem, nem szereti a zenét. Az a) után a teljes feleletnek is *nem* a focusa (azaz súlyszava, pusztá proposituma), a b) után a mondat pusztá proposituma is szókapcsolat: *nem szereti*. A mi jelölésünk szerint:

a) János *nem szereti* a zenét.

b) János *nem szereti* a zenét.

A b) esetben „a zenét” a másodfokú téma, az a) esetben „szereti a zenét”. Petőfi verseinek hasonló tagadó mondatait a b) típus szerint elemezzük, mert nem fordulnak elő olyan a) típusú kérdés után, mely egyértelműen meghatározná a *nem* tagadószót pusztá propositumként. (É. KISS egy harmadik felelettipussal bonyolultabbá teszi a dolgot, pedig abban már nem tud meggyőzni, hogy a b) alatt idézett feleletben a teljes *nem szereti a zenét* focus szerepű. A kérdésben már szó van a zenéről, tehát az már nem tartozik a pusztá propositumhoz; itt is éppúgy *nem szereti* a súlyszakasz, mint akkor, ha valaki az a) kérdésre így felel: *Nem szereti*.)

⁵⁷ H. MOLNÁR (1968. 61—2) éppen a *bizonyosan* példáján elemzi azt a határozófajta, amely egyszerű mondatrészi megfelelője egy ilyen összetett mondat főmondatának: *bizonyos, hogy* . . . Az ilyen határozók „kőtelező” hangsúlyozatlansága azonban voltaképpen nem hangsúlytalanság, hanem csak a P-hangsúly hiánya. Viszont teljesen helytáll az

ilyen határozófélék predikatív értékével kapcsolatos jellemzése: „Olyanok, mintha önálló, közbevetett, beékelt predikatív egységek volnának”.

⁵⁸ Vagyis: 'Ami ezt illeti, érvényes rá nézve az, hogy megcsaltam. Nem szólok arról, hogy mást megcsaltam-e vagy nem.'

⁵⁹ Azaz: 'A megcsalásra nézve érvényes az, hogy (csak) erre (a jóltevőmre) irányult.'

⁶⁰ Mivel a *csak* tagadást rejt magában ('mást nem'), az *is* a tagadás tagadását fejezi ki ('nem csak'). Explicitebb módon is kifejezhetjük a tagadás tagadását:

Nem csak ezt csaltam meg.

Ilyen esetben az egybeírt *nemcsak* elmosná a logikailag releváns aktuális taghatárt, ezért célszerűbb különírni, hiszen a mondat ezzel a teljesen kifejtett formával egyértékű:

Nem igaz, hogy mást nem csaltam meg és ezt megcsaltam.

Az *Ezt is megcsaltam* mondat ugyanezt a logikai tényállást tartalmazza, de kommunikatív súlypontja nem a tagadás, se nem a kizárás, hanem a kiterjesztés. Két P van benne, de mindkettő egy kis szintkülönbséggel T is. — Mivel a két P nyomatéka többé-kevésbé közömbösíti egymást, érthető, hogy szórendi irodalmunk az ilyen keresztállásos mondatokat is jórészt a nyomatéktalan mondatok típusába sorolja (pl. SZATHMÁRI 1961. 535). Vannak azonban szerzők, akik — legalábbis e mondattípusoknak egy fajtájában — inkább kettős nyomatékról beszélnek; pl. KICSKA 1908. 90; HETZRON 1964.

⁶¹ A mondatszint és a mondat alatti szint fontos különbségére nézve l. DEME 1966a: 277—81; 1971. 52—7. A jelzős szerkezetéről mint „rejtett mondat”-ról l. még a 107. jegyzetet. Mivel a magyarban sokkal kötöttebb a jelző szórendi helye, mint akár a franciában, akár a szláv nyelvekben, azért a magyar jelzős szerkezet aktuális tagolása a legkevésbé vezethető le szórendi tényezőkből. Vö. SCHALLER 1971.

⁶² Persze a szubjektív módszer nem jelent mindenütt önkényességet. A nyelvi szabályba foglalható hangsúlyozási törvények az egyéni ritmizálást is sok helyen megkötik, máskor pedig a metrikai képletek érvényesítése a természetes hangsúlyozástól élesen eltérő skandalásra készíti a verselemző szerzőt. Vö. például ARANY J. 1856.; NÉGYESY 1885. 10—39, 42—53; 1887. 8—18, 90—128; ARANY L. 1898.; NÉGYESY 1898.; GÁBOR 1908., 1943.?. HEVESI 1908/1965; SÍK 1918., 1928. 267—86; HORVÁTH 1922., 1928., 1948., 1951.; KESZI 1937.; GYOMLAY 1940.; NÉMETH 1940.; BÓKA 1952.; VARGYAS 1952.; LÁSZLÓ 1951., 1961.; SZABÉDI 1954., 1955.; HORVÁTH 1955.; GÁLDI 1955. 552—67; 1961., 1968.; BENEDEK 1960. 17; KÁROLY 1962a. 413—4; ZOLNAI 1964. 96—8, 117—8, 194—5, 253; PÉCZELY 1965. Az első objektívebb módszert követő magyar munka: HEGEDŰS 1934. Az egyéni adatok összegezése útján objektív törvényszerűséget kutató újabb kísérletek közt jelentős: RÁKOS 1966. Egészen más, sokoldalúan körültekintő módszert követ FÓNAGY (1974. 100). Bizonyos mértékig rehabilitálja az eszközfonetika hőskora óta lebecsült *szubjektív* szót: a szubjektív véleményeket, ítéleteket mint fontos adatokat beépíti a költői kommunikációnak sokrétű vizsgálatába. A különféle módszerek elvi összegezését mint komplex módszert KECSKÉS (1966) első tanulmányától számíthatjuk.

⁶³ A hasonló szerkezetet mint átmeneti kategóriát a mellékmondat és az egyszerű mondatrész közt (vö. SZABÓ 1955. II. 339; B. LŐRINCZY 1962. 377) önálló kategóriának tekintem és teljes nevén kötőszós hasonló szerkezetnek nevezem. Érintkezik ugyan a hiányos hasonló mellékmondat, de legtöbbször sem a hasonlati szerkezetben (amilyen az itt elemzett hely is), sem a középfok melletti hasonló határozói szerkezetben nem tekintem (kihagyásos) mellékmondatnak (mint TOMPA 1962. 331, 352), de azért olyan egyszerű mondatrésznek sem, mint a *mint* kötőszós hasonló állapotathatózót (l. SZABÓ i. h.; B. LŐRINCZY 1962. 237; KELEMEN 1954. 166). A kötőszós hasonló szerkezet éppolyan sajátos

mondattani kategória, mint az igenévi szerkezet, mely több, mint egyszerű mondatrész, de kevesebb, mint egy mellékmondat. BERRÁR Jolán erre vonatkozó munkájában (1960.) nem találunk kellő fogódzót erre a különbségtételre, mert ő ekkor még nem tett határozott különbséget mondat és mondat szerkezet közt, mondatannak tekintette a szintaxist, mondatnak nevezte a tagmondatot is. Álláspontját érthetővé teszi történetisége, de már felveti azt a gondolatot is (14—5), hogy az ilyen „hiányos mondatok” egyes típusai a szinkrón rendszerben már egyszerű mondatrészként hatnak. Mondattanilag csak akkor beszélhetünk (hiányos) mellékmondatról, ha legalább nyoma van benne a predikatív viszonyoknak; BERRÁR (i. m. 17—9) példái közül kihagyásosoknak, de nem hiányosoknak tekinti az ilyeneket (a hasonlító szerkezet típusától a mellékmondat felé haladva): *Az asztal éppoly hosszú, mint széles; Péter futott, ahogy bírt; Péter annyit evett, amennyit akart; Úgy futott, ahogy kellett; Az asztal olyan hosszú, amilyen szélesre akartam; Péter úgy futott ma is, ahogy tegnap futott.* Ezek voltaképpen (hasonlítást tartalmazó) vonatkozó mellékmondatok. Ahol azonban még állítmány sincs, ott nem beszélhetünk mellékmondatról. Ebben látom a hasonlító szerkezet elkülönítésének fő okát, nem DEMÉ érvelésében — melyre BERRÁR (1960. 22) hivatkozik —; kirekesztő szórendet ti. mellékmondat is kívánhat, pl. *Csak ha szép idő van, megyek ki sétálni.* A kötőszós hasonlító szerkezetnek egy összetettebb példáját lásd: XI. 2. f).

⁶⁴ A melléknévi igenevet mondattanilag mindig melléknévnek tekinthetjük, ha valamely bővítmény vagy más körülmény nem mutat igenévi funkciójára.

⁶⁵ Vö. KÁROLY 1962c. 302—3. Korábbi dolgozatában (1958a. 20—2, 72) nem egészen így fogalmazta, de akkori fejtegetéseiből is ez következik.

⁶⁶ Mint a metaforikusan azonosító állítmányé, melyet mint a tulajdonítmány egy fajtáját hasonlító szerephatározónak neveztem (ELEKFI 1957. 135—7, l. még uo. az áttekintő táblázatban a megfelelő értelmezőt), melyre KÁROLY (1958a. 40. l. jegyzet) idéz költői példákat.

⁶⁷ Bár talán az *estharang* alanyt is megszorítja: 'nem más, mint'.

⁶⁸ A világmindenség és az azt tükröző ember PÜTHAGORASZIG és HÉRAKLEITOSZIG visszamenő párhuzamosítására nézve l. MEYER 1900.

⁶⁹ Az egyenlőség tizednyi pontosságig teljes, azontúl megközelítő, ti. az arány értéke 1,61 és 1,62 közé eső irracionális szám. A példáinkban fellelhető arányszámok mind tagjai a Fibonacci-féle számsornak, vagyis a legegyszerűbb egész számokkal kifejezhető sorozatos aránynak, melyekkel a tökéletes aranymetszés megközelíthető. E számsornak Bartók Béla zenei formaépítésében való szerepéről l. LENDVAI 1955. 472—80. Később bővebben, e számsor természetbeli szerepét is megvilágítva: 1971. 143—65; majd Kodályra is kiterjesztve: 1975. 61—81.

⁷⁰ Az ismétlés is, a rövidülés is transzpozíciója egy alakzatnak. Vö. HANKISS 1970a. 418—9. Voltaképp ilyen forma adódik a hosszabb taggal és a rövidebb taggal kezdődő aranymetszéses szakaszok társulásából is, melyre Bartók zenéjében találunk bőségesen példát; lásd LENDVAI 1971. 145—50; 1975. 67—71.

⁷¹ Ez a 4 | 6 tagolás régi verseinkben és népdalainkban igen gyakori, mint HORVÁTH János is kimutatta (1951. 32). GÁLDI (1955. 578) hivatkozik rá, de egyikük sem említi az aranymetszéssel való rokonságát. Ez a rokonság igen távoli akkor, ha dallam megszabta — olykor táncritmusszerű — változatait nézzük (vö. VARGYAS 1952. 46, 86), de közeli akkor, ha a 4. szótag után (dallamra nem gondolva) olyan mondattani metszet kényszerít megállásra, mely a négy szótagot öt egységre bővíti, a hat szótagos szakasz végén pedig két szótagra kiterjedő lassulási törvény érvényesül (vö. VARGYAS i. m. 49), mert akkor a szünetekkel és a lassítással az arány 5:8-ra, tehát tiszta aranymetszésre módosul. HORVÁTH példáink

legtöbbször ide illik (a népdaloké is, ha szövegként mondjuk): „Amoda van | egy kis kerek erdő, Abba vagon | csipkebokor vessző”. „Nagyabonyban | csak két torony látszik, De Majlandba | harminckettő látszik” stb. „Olvad a hó, | tavasz akar lenni, De szeretnék | piros rózsá lenni”. „Ha meghalok, | temetőbe visznek”. „Lement a nap | a maga járásán”. A Petőfitől idézett sorok közül is: „Kis furulyám | szomorúfűz ága”; „Gyócs a gatyám, | patyolat az ingem.” Aranytól: „Nagyszalonta | nevezetes város”. Babitstól: „Rémült szemem | csókkal eltakarni.” — GÁLDI figyelmeztetett (személyes megjegyzésében), hogy itt Petőfinél „Szép Ilonka”-reminiscenciák is kísértének. Legújabb tanulmányában pedig e sorfajtanak délszláv kapcsolataival foglalkozik: 1972. 285—309.

⁷² Ezt tükrözi ritmusképletünkben a szótagok időmértékének jelzése is: — hosszú, = félhosszú. A félhosszúság ilyen értelmű jelölése NÉGYESYRE (1890. 63) megy vissza; GÁLDI következetesen alkalmazta: 1955. 552—3; 1958. 65; 1961. 62—4 stb.

⁷³ Klasszikus, de nálunk nemigen használt elnevezés szerint az egyik creticus (*ugrató*), a másik amphibrachus (*körösdí*), l. GÁLDI 1961. 224.

⁷⁴ Nem Petőfi kezdte, de ő alkalmazta legsajátosabban ezt a prozódiai „licentiát”. L. HORVÁTH 1951. 138—51; GÁLDI 1961. 65—103. Ide tartozik GÁLDI „Szenczi Molnár Albert zsolttárverse” c. könyvének úgyszólván egész anyaga. L. még HORVÁTH 1955. 77; GÁLDI 1962. (kül. 475—80); a kérdés fejtegetésének legfontosabb előzménye: NÉGYESY 1892. 291—2; SÍK 1918. (135: „vajjon nem érvényesül-e ... a magyar ritmus idegen köntösben is?”); 1928. 267—86.

⁷⁵ Talán eddigi elemzésünk is bizonyítja, hogy a kettős ritmus (ami nem egészen azonos a tudatosabb szimultán ritmussal) tágabb értelemben nem csak azokban a verstípusokban van meg, amelyeket HEGEDŰS Géza bemutat (1959. 137—43). Az időmértékes versek helyes magyar ritmizálására először SÍK Sándor (1918.) hívta fel világosan a figyelmet. KESZÍ (1937. 194—5, 206) szintén rámutat — Babits időmértékes ritmikáját elemezve — az ilyen versek „többszólamúságára”, a „kötött forma alatt a könnyű, szabad szeszély” ezer játékára, de mivel az értelmes és kifejező mondat hangsúlyozást nem veszi figyelembe, ritmizálási példái (különösen a Laodameiáé) kissé mechanikusak, nem meggyőzők. — Az értelmi és a metrikai hangsúly divergenciája más nyelvekben is a ritmusélmény izgalmas pontja lehet, így az angolban, ahol a különféle hangsúlyozási megoldásokban is a „szóhangsúly és az ... erős íz ellentéte” a versritmusnak lényeges alkotóeleme marad (JAKOBSON 1969. 236—7).

⁷⁶ Hogy József Attila nem volt kevésbé tudatos formaművész Babitsnál, azt különösen TÖRÖK GÁBOR fejtegetései bizonyítják (1968. 22—5). LUKÁCSY (1967. 8—9) pedig ILLYÉS nyomán azt mutatta ki, hogy Petőfi is sokkal jobban ügyelt a formára, mint eddig gondoltuk: csapongónak látszó költeményben is szigorú rendre törekedett, számos szimmetriát rejtett el.

⁷⁷ GÁLDI fogalmazása szerint, aki e fejezet átnézése után Lamartine hatására utalt.

⁷⁸ Ezt a mondattípust szokás általában kiindulásul választani, mint az aktuális tagolású mondat legegyszerűbb formáját (pl. DEZSŐ—SZÉPE 1967. 372, 6a). A gyermek első kéttagú jelentő szóból állók (DEZSŐ 1967. 81—5).

⁷⁹ A továbbiakban külön részletezés nélkül is beleértendő a főnév kategóriájába a főnévi névmás és a főnévi értékű számnév is. Képletet csak viszonylag egyszerű, áttekinthetőbb szerkezetekben adok, vagy ha bonyolultabb mondatok egyszerűsített szerkezeti vázát mint típust akarom bemutatni. — Az igéi témájú racionális sorrendű tömondatra — DEZSŐ—SZÉPE (6b) sémájára, a mi jelölésünk szerinti $T_V + P_N$ típusra — vizsgált anyagunkban nem találtam példát. Az alany mint propozitum kiemelő hangsúlyt szokott kapni; ilyenkor

többnyire megelőzi a témát, tehát emocionális formában szokásos. (L. még DEZSŐ—SZÉPE 1967. 373—4.) Meglepő viszont, hogy a 374. oldalon a szerzők azt állítják: „a fordított szórendű mondatban csak az ige hangsúlyozása lehetséges”, holott a (6b) sémájuk szerint — és tapasztalataim szerint — lehetséges az ellenkezője, ha Petőfinél nem találtam is rá példát.

⁸⁰ Hasonló szerkezetű gyermeknyelvi példákat idéz DEZSŐ: 1967. 84—5.

⁸¹ DEZSŐ—SZÉPE rendszerezéséből (1967. 369—86) ez a típus hiányzik, mert ők eleve föltették, hogy minden többtagú mondatnak minden része topic—comment viszonyban áll a szomszédjával vagy a többi mondatrész alkotta tömbbel. E kiindulásukban ugyanazt a hibát követték el, amit PAUL (1886. 111), amikor a kéttagú mondat mindenfajta bővítését az alany—állítmány viszonyra vezette vissza. PAULnak ezt a — többszörös korrekcióra szoruló — sematikus tételét a magyar nyelvtörténeti irodalom sokáig visszahangozta, I. PAPP 1956b. 1.

⁸² Tudtommal eddig csak FOKOS Dávid (1956. 81—2) fejezte ki a kételkedését abban, hogy az ilyen szerkezet értelmező jelzőt tartalmaz. KLEMM is (1928—42. 338—40) sok ide tartozó példát kever az értelmezős szerkezetek közé. Ugyanígy akadémiai nyelvtanunk és az annak szellemében tíz évvel később készült elemzési példatár: RÁCZ—SZEMERE (1972. 174—8, 238—9). Érintkezik ezzel az a csehben szintén értelmezősnek tekintett szintagmatípus, melyben a téma—réma viszonyra SGALL (1967. 209) mutatott rá.

⁸³ DEZSŐ—SZÉPE (1967. 376—81) rendszerezésének magyar példaanyagából ide tartozik a háromtagú mondatnak kontrasztot tartalmazó típusa, továbbá a négy- és öttagú mondatok ott jellemzett néhány típusa. Bár a mi példáinkból kiviláglik, hogy ennek a mondatformának nem szükségszerű velejárója az ellentéhangsúly, elég sok Petőfi-mondat egyezik DEZSŐéknek azzal a mondattípusával, amelyben a T jellegű tagok és altagok után emocionális altagolású P jellegű altag következik, tehát az utolsó (rendszerint igei) altagot emocionális hangsúlyos rész előzi meg; példáinkban azonban ennek az utolsó P értékű egy mondathangsúlyos rész előzi meg; példáinkban azonban ennek az utolsó P értékű altagolását csak akkor jelöltem, amikor az emocionális altagolás egészen nyilvánvaló. — Azt a szintbeli különbséget a kettős előkészítő részben, mely a téma—propozitum szerinti aktuális tagolás szempontjából fontos, a topic jellemzésében É. KISS (1977. 19) nem veszi figyelembe, hanem szerinte a két kezdő mondatrész egységes topic ebben: „[T Tegnap Nadia] tíz pontot kapott a versenyen.” HUKAYA (1977. 50) az ilyen kettős és többszörös témában feltünteteti a szintkülönbséget, de a miénktől eltérő felfogásban: a „címen” (azaz témán) belüli „fókusz” beszűküléséről beszél. L. még az 56. jegyzetet.

⁸⁴ Ez az aktuális mondatformája a DEZSŐ (1967. 91) szerinti négytagú neutrális magyar mondatnak:

Péter ma szépen ír.
.....
.....
.....

Később DEZSŐ (1967. 93) egy ilyen szórendű mondatot csaknem neutrálisnak mond: „Péter a fűvön jól aludt”. Ennek a mondatnak belső hangsúlyozási és tagolási rendje áll legközelebb DEZSŐ—SZÉPE (1967. 380) típusmondatához:

János ma Péternek levelet olvas.
.....
.....
.....

DEZSŐék közlési alapsémája azonban nem ezt a legtermészetesebb tagolódást tünteti fel. Szinte érthetetlen, hogy miért nem; talán azért, mert a topic és comment fogalmát másképp értelmezik, mint dolgozatunk tárgyalja a téma és a propozitum értékű mondatszakaszokat.

⁸⁵ A névmási T-ismétlésről bővebben a VIII. fejezet 5. C) szakasza szól.

⁸⁶ E dolgozat egyik bírálója, RÁCZ Endre szövé tette, hogy itt a *ki tudja* tagmondat alsóbb szintre csúszott modális mondatrészletnek tekinthető (vö. H. MOLNÁR 1968. 52). Ez kissé vitatható. Teljesen igazat adnék bírálómnak, ha nem szólna ellene a mondat további szerkezete. Ti. ha a *ki tudja* részletet nem főmondatnak tekintjük, hogyan áll meg a mondategészben a *Mi minden más?* kérdés? Az egész szerkezetnek van valami modális értéke (végeredményben felkiáltó funkciójú), de a *ki tudja* főmondat Petőfi e mondatában még nem jutott el egészen a modális szerepű beékelés szintjére.

⁸⁷ Nagyon érdekes, hogy MEZEI Márta (1975. 410) az „én”-t a sor leghangsúlyosabb szavának tartja. Abban a sorban, mely egy bevezető önálló határozót, témául szolgáló alanyt és egy beékelte egyszavas tagmondatot foglal magában, csakugyan az „én” alany a legfontosabb. Ennek előzménye „a lélek” alanyú tagmondatok sorozata; ott az alany generikus értelmű, ennek a „lélek”-nek speciális esete az így előkészített 'én'. Erre tehát afféle témakiemelő hangsúly esik, mintegy szembeállítva a részt az egészszel, az egyedet a típussal. Persze az egész mondatnak nem ez a leghangsúlyosabb szava, hanem a következő sorok halmozásos propozitumának P² altagjai a legsúlyosabbak.

⁸⁸ Mint KÁROLY jellemzi, nem téve határozott különbséget a szerkezetében a kijelentőővel azonos és az attól szerkezetileg is eltérő felkiáltó mondatok közt: 1962b. 29. DVOŘÁKOVÁ (1964. 131) a kijelentő mondatokkal együtt vizsgálja azokat a felkiáltó mondatokat, melyek formális szempontból nem különböznek a kijelentőktől.

⁸⁹ Az indulatszót csak akkor vettem külön tagmondatnak, ha a költő írásjellel választotta el a mondat többi részétől.

⁹⁰ Az aktuális tagolás szerinti szimmetria itt egybevág a szintaktikai szerkezet megfordításával, a chiasmusnak egy tágabb értelemben vett változatával, akárcsak Aranyknak ebben a mondatában: „Ragyogott a szeme, az orcája égett.” (Toldi szerelme. L. SZATHMÁRI 1961. 425.)

⁹¹ Ez sorozatosan alkalmazva megfelel a lineáris tematikus progresszióknak, ahogy DANĚŠ jellemezte 1970 októberében, I. DANĚŠ 1974a. 114—23. Előzménye: DANĚŠ 1968. 125—41, ill. 1970. Magyar ismertetése: ELEKFI 1971a. 127; 1971b. 193. — Távoli analógiája ennek az aktuális mondattagolástól úgyszólván független epanaphora, a sor végén levő szónak a következő sor elején való megismétlődése, ami viszont a magyar népdal ismétlések szerkezeteivel és az obiugor költészet „teraszos” szerkesztésével rokon. L. GÁLDI 1972. 299.

⁹² Ez az ismételt forma újabb variációt tartalmaz: benne — mint RÁCZ Endre észrevétele nyomán hozzátehetjük — a chiasmus nem csak az aktuális tagolásban, hanem a két értelmezős szerkezet belső rendjének, szófaji és szintagmatikus felépítésének a megfordításában is megjelenik.

⁹³ Ez az alakzat nem különösen jellemző Petőfire, hanem általában jellemző a változatos fogalmazásra. Vö. Babits: „Idegeimen apokaliptikus zene tombol, | bábeli gyermekégy a világ” (Új esztendő). Egyaránt megjelenhet izgalmas tartalmú versekben, amilyenek az imént idézettek, és olyan harmóniát kifejező költeményben, mint Az erdei lak (sorozatosan az 5—7. versszakban). Az emocionális formát követő racionális formára szintén találunk példát Babits mozgófénykép-részleteiben (J. SOLTÉSZ 1965. 177): „Nőnek az arcok. A hölgy a lovagra simul.” (Előző ábrázoló mondatok után.)

⁹⁴ A mondat teljes formai elemzését a birtokos jelzős szerkezeten belüli aktuális tagolás bonyolultsága miatt itt nem végzem el, de durva megközelítésben ilyen képlete lehetne:

$${}^{ra}S = T_N + P\{T^4_{N_1, s_{en}} - P^4\langle P^5_{N_2, s_{en}} T^5_{N_3, pos} [{}^{ra}S^2({}^{ra}T^2)]\rangle\}$$

Az itt bemutatott hosszú propozitumú, tehát eloszló mondathangsúlyú típus az ún. nyomatékalan mondat egy változatának felel meg, amelyről CSÜRY (1925a. 18; 1925b. 332) azt mondja, hogy az általános, nem egy határozott személyhez intézett beszédnek mondat.

⁹⁵ Még szembetűnőbb a két csúcspól közelebb a megfelelő német mondatban, ahol a mellékmondat igéje és a főmondat igéje kerül egymás mellé, vö. BOOST 1955. 59—60.

⁹⁶ A bevezető mellékmondat az egész mondat témaszakasza. Vö. HORVÁTH 1958. 3, 5, 16, 20—9; továbbá DEME 1962. 468—9. A közmondásokat tartotta GABELENTZ is az ő (főleg a racionális formák gyakoriságát igazoló) mondatelemzése legbecselesebb példáinak: 1875. 136. (Vö. 1869. 379—80; BRASSAI 1885. 23.)

⁹⁷ Utalhatunk itt HETZRON Róbert (1971a.) megfigyelésére a prezentatív funkcióról, mely egy újabb és igen jelentős szemponttal egészíti ki az aktuális mondattagolás elméletét. A prezentatív funkció elmélete szerint, melyet HETZRON az aktuális mondattagolás ellenlábásának szánt, a mondat szórendjét nem (vagy nem csak) az előzmények szabják meg, hanem főleg az, hogy a beszélő mit szándékozik utána mondani, mit akar a mondattal bevezetni.

⁹⁸ Az ilyen mondatok szentenciaszerűségét G. SCHMIDT is említi (1956. 73—4); példáinak egyike tudományos tétel, másika egy lírai leírást előkészítő tényközlő mondat.

⁹⁹ L. a tartalomhatározói állítmányú mondatról: ELEKFI 1957. 141—2, a fogalomhatározóiról uo. 120.

¹⁰⁰ Ilyen topográfiai témával kezdi Kisfaludy Sándor „A szent-mihályhegyi remete” és Vörösmarty „A rom” c. költeményét.

¹⁰¹ HORVÁTH 1951. 56—75; SZÉPE 1969.; LÁSZLÓ 1961. 126—88; 1972. A rím, majd általában a forma hírértékéről: FÓNAGY 1967b. 366—7, 376—9. SOLTÉSZ K. (1966) legfőbb érdeme, hogy korábbi nézetekkel szemben kimutatja: Petőfi nem rossz rímelő; azonkívül tanulmánya végén ő is rámutat, hogy e felületi elemzésen kívül szükség van mélyebb rétegek felkutatására. Persze HORVÁTH is belemélyed a költői alkotás titkaiba, de nem verstani könyveiben, hanem Petőfi életművét részletező monográfiájában (1926).

¹⁰² A párhuzam általában kedveli a racionális formát, vö. DEME 1962. 490.

¹⁰³ Vö. GÁLDI (1972. 308—9) szép elemzését erről a versről.

¹⁰⁴ A szakaszok növekvéséről mint a mondat szerkesztés általános jóhangzasi tendenciájáról szól HETZRON: 1972. 255.

¹⁰⁵ Itt vitatható, hogy az *azokról* határozó a propozitumhoz tartozik-e. A versritmus inkább oda kívánja, hiszen előtte cezúra van. Persze ha része is a propozitumnak, akkor is inkább T² altagia; de ebben a fejezet részben az egyszerűség kedvéért nem jelölöm az altagolást.

¹⁰⁶ A 4. és 5. versszak tárgyi hitelességének kérdése, amit MARTINKÓ (1973. 37) vet fel, nem érinti az aktuális mondattagolásból adódó formai szerkezetet. Viszont nagyon is ide tartozik az, amit MARTINKÓ pár lappal előbb (1973. 33) mond: hogy e korszak legszebb lírai alkotása az igen-nem, a van-nincs dialektikájára épül fel. A dialektika mint ellentétek, ellentmondások rendszere is, mint vitatkozást is racionális mondatformákat kíván.

¹⁰⁷ Ezekről l. még: XII. 2—4. — Mondatról, szerkezeti értelemben, a nyelvtanok leginkább akkor szólnak, ha benne szavakkal kifejezett predikatívitas (H. MOLNÁR 1968. 11: predikáció) van, még ha nincs is benne a predikatív viszony mindkét tagja a mondatban. Az aktuális tagolásnak azonban nem feltétele, hogy kifejtett predikatív viszony legyen a mondatban (v. tagmondatban, ill. mondat szerű szerkezetben); rejtett vagy lefokozott predikatív viszonyban álló két szó vagy szó szerű tagjai is sokszor állhatnak egymással T—P viszonyban. (Rejtett predikatív viszony — rejtett „mondat” — többnyire már a jelző szerkezetekben is van; erre nézve lásd: CHOMSKY 1965.; KIEFER 1967. 2, 112.)

¹⁰⁸ Az efféle vonatkozó mondat rendszerint akkor értelmező jelzői, ha a főmondatban nincs utalószava, de inkább egyszerűen jelzői, ha utalószó mutat rá. Az előbbi típusban ugyanis kissé lazább a főmondattal való kapcsolata, jobban érvényesül saját állító értéke. L. még erről is a következő fejezetben: XII. 3. i).

¹⁰⁹ Maga a kettős tagolódás némileg emlékeztet arra, amit DEZSŐ—SZÉPE (1967. 371) comment-nyelvnek nevez. Tisztább példáit lásd VIII. fej. 4.

¹¹⁰ Hogy az egész mondatnak témája-e a mellékmondat, az megint a XII. fejezetre tartozó probléma: XII. 3. k).

¹¹¹ Arany efféle versmondatait I. GYOMLAY 1940. 501. Ady hasonló mondatalakzataiból GRÉTSY idéz (1954. 305). A kiemelés (=előrehelyezés) Adynál többnyire T-szereppel jár, máskor azonban súlypontot jelez, tehát inkább P értékű. Aranynek a kötőszó elé kerülő mondatrészei csak ritkán T szerepűek.

¹¹² Ez a felkiáltójel sem jelölheti teljes mondat végét. Petőfi itt a mondatba ágyazott egyszavas idézet felkiáltó jellegét jelzi. Idáig tart a kettős megengedő mellékmondat; utána következik a megszólítással bevezetett kettős főmondat.

¹¹³ Ez a fejezet részben kiegészítés akar lenni H. MOLNÁR Ilona vélekedéséhez (1968. 8—9): hogy az akadémiai leíró nyelvtanban megoldatlan maradt az egyes mondatnyi jelenségek értelmezésének a mondat meghatározásával való teljes összehangolása. Ez a megállapítása, valamint a mondatmeghatározások fejlődéséről adott áttekintése (i. m. 10—1) igen tanulságos számunkra a további kutatások elmélyítéséhez.

¹¹⁴ A nyelv természetéről és a nyelvi kommunikáció modellálásáról szóló dolgozatának végén BAŃCZEROWSKI (1974. 307) is azt állapítja meg a nyelvi jelentés és a megértés struktúráit fejtegetve, hogy „a szemantika, grammatika és logika között . . . nincs kifejezett és éles határ.”

¹¹⁵ Lényegében ezt mondja MAJTYINSZKAJA is (1960. 214), amikor rámutat, hogy az egytagú mondat más, mint a kéttagú, és hogy az orosz nyelvtanírók már rég felfigyeltek erre. L. még H. MOLNÁR 1968. 9—10. H. MOLNÁR (i. m. 13—14) arra is rámutat, hogy VINOGRADOV és ĐUROVIČ, akik nem kételkednek az egytagú mondatok mondat voltában, nem tudják elveik alapján megoldani a tagolatlan mondatok modalitásának kérdését. Hogy JAKOBSON ebben is mennyire tisztán látja a BÜHLER által megfogalmazott alafunkciók (ábrázolás és felhívás) különbségét, azt egy újabb szóbeli megnyilatkozásában is tapasztalhattuk a Nyelvtudományi Intézetben (1972. okt. 21.): a *You must go, I order you to go* stb. kifejezések csak áthelyezései a *Go!* imperativusnak, de nem azonosak vele.

¹¹⁶ Hogy a mellékmondatok némely típusának beszélhetünk önálló igazságértékéről is, azt e fejezet 3. szakaszában látni fogjuk, így különösen az időhatározó mellékmondatok (3. f), részben a vonatkozó mellékmondatok (3. i) és főleg az okhatározó mellékmondatok közt (3. j). L. még POSZPELOV 1959. 19—27. A VINOGRADOV-féle предикативность, amit H. MOLNÁR (1968. 10) „predikáció”-nak fordít, nem azonos a predikatív viszonytal, hanem a predikatív viszonyon kívül (mely a tételben is megvan, nemcsak a mondatban) magában foglalja — az időn és a személyen kívül — az igazságérték különféle vonatkozásait, tehát módosulásait, így a nyelvtani és logikai (vagy talán inkább lélektani, kommunikációbeli) modalitást is. (Persze a predikatív viszonyt is értelmezhetjük kissé tágabban, és akkor a modalitás bizonyos — főleg alaktani eszközökkel kifejezett — elemei is belül vannak a predikatív viszonyon.) — További fejtegetéseinkhez egyik alap gondolatként idézhetjük H. MOLNÁR szavait (i. m. 18) arról, hogy a nyelv „különbséget tud tenni olyan grammatikai alakulatok, illetőleg struktúrák között, amelyekben nem kizárólag, s olyanok között, amelyekben kizárólag a beszélőnek a tudatában tükröződő objektív valósághoz való viszonya fejeződik ki”.

¹¹⁷ A megismerésnek, különösen a tudományos megismerésnek egyik fő feladata, hogy csökkentse a divergenciát az emberi megfogalmazások (közlések) és az objektív tények közt. A beszélő, a mondatalkotó ugyanis mindig a saját szubjektumán keresztül tükrözi az objektív világot (VINOGRADOV 1947. 725; idézi H. MOLNÁR 1968. 12) akkor is, ha mondatát közvetlen igazságértékűnek szánja. (Ez persze nem jelenti azt, hogy az ember szükségszerűen téved.) „A nyelv nem a valósággal, hanem a tükrözés legmagasabbrendű formájával, a fogalmi gondolkodással áll közvetlen összeköttetésben, s csak rajta keresztül a valósággal” (H. MOLNÁR 1968. 14—5). — MARTINKÓ András már kapcsolatot lát a hazugság és a nyelvészet közt; kézíratos megjegyzése szerint a hazugság az egyik legérdekesebb jelentéstani, sőt szemiotikai probléma (hiszen pl. az állat nem tud hazudni).

¹¹⁸ A beszéd logikája szempontjából a többi esetben is valami divergencia van a gondolat és az aktuális nyelvi forma közt. A szavak és a mondat szerkezet jelentése voltaképpen és a kevesebbet fejez ki, mint amilyen gondolati (és érzelmi) tartalom mögöttük van; a beszélő, az író nem mond ki mindent, nem jelzi közvetlen nyelvi eszközökkel az igazságérték módosulását. Csak a közvetlen igazságértékű (és a jószándékúan téves) mondatokban van meg a teljes megfelelés gondolati tartalom és nyelvi forma közt. Vö. SCHMIDT 1956. 23—4.

¹¹⁹ Némelyek (pl. APRESZJAN 1967. 15) a nyelvről szóló, a nyelvre vonatkozó nyelvi elemet nevezik metanyelvinek. Elvégre elkülöníthetők bizonyos nyelvi elemek, melyek elsősorban más nyelvi elemekre vagy magára a nyelvre vonatkoznak, mégis úgy látom, hogy a saját metanyelvi viszony egyik tagja olykor csak alkalmilag utal arra, hogy a másik tagot nem közvetlen kommunikáció eszközeként használjuk. Néha csupán a mondat egész felépítése, tartalma jelzi azt, hogy benne vagy körülötte egy vagy több mondat vagy mondatrészlet másodlagos beszéd (v. beszédészlet). Azt tartom lényegesebbnek, hogy ilyen metanyelvi viszony fennállása esetén a másodlagos beszéd (vagy akár rövid nyelvi elem: szó, szótag, hang) nem közvetlenül vesz részt a közlésben, hanem tüköröz egy másik közlést vagy nyelvi elemet. Ezért inkább az ilyen tükrözött nyelvet, másodlagos közlést nevezem metanyelvinek. L. még: SZALAI 1960. 207—9; ELEKFI 1973. 78—9.

¹²⁰ Rokon jelenség ez a belső beszéddel, melyet TÖRÖK (1972. 425) jellemez. „A lírai alkotásban . . . nem is szükséges mindig élesen elhatárolnunk az önidézetet és a lírai hős elsőleges beszédét” — írja később (1972. 434); de azért megkereshetjük a határokat, amennyire tudjuk.

¹²¹ POSZPELOV (1959. 19—21) megkülönbözteti a mondattani alárendelés két fő típusát (ti. a mellékmondat igazságértékét függővé tevő valóságos alárendelést és a mellékmondatban is közvetlen igazságértéket tartalmazó formális alárendelést), sőt rámutat e megkülönböztetés kezdeteire LOMONOSZOV óta, de teljes részletességgel nem vizsgálja meg a különféle mellékmondatfajtákat, hanem főleg az okhatározó és a következményes mondatkapcsolás jellegzetes fokozataival foglalkozik bővebben.

¹²² POSZPELOV (1959. 23—4) idéz ilyenféle orosz mellékmondatokat, melyek fő mondanivalót tartalmaznak (az ő fogalmazása szerint: a főmondat állítmányát kiegészítő annak funkciójában osztoznak), nem fontos, hogy milyen mondatrészfunkciójú mellékmondat formájában; az a lényeges, hogy a főmondat jelentéstartalma megerősíti, mondat értékű teszi az alárendelt tételben formailag függővé tett állítást. Ezeket Petőfi mondatain különösen a következő d) szakaszban tárgyaljuk.

¹²³ Hasonló különbségre mutat rá POSZPELOV (1959. 26—7) az oroszban.

¹²⁴ Hasonló változatai vannak az orosz időhatározó mellékmondat predikatív értékének (POSZPELOV 1959. 26), de a szövegkörnyezet pontos ismerete nélkül nem elemezhetjük ki belőlük a T—P viszony alkalmi mozzanatait.

¹²⁵ Itt az implikáció és a diszjunkció közt fennálló egyidejű logikai viszonyra gondolok, nem arra a bonyolult történeti fejlődésre, melynek során az *akar* ige feltételes mellékmondati értelmű használatából — ráhagyó és megengedő szerepeken át — hosszú idő alatt kialakult az *akar* kötőszó választó használata (vö. KLEMM 1928—42. 611—4).

¹²⁶ Vö. POSZPELOV 1959. 24—5. Az oroszban az okhatározói viszonyban levő tételek önállósága és igazságértéke nagyon hasonlít a magyarhoz: a főmondathoz csatlakozó okhatározó „mellékmondat” voltaképpen önálló tagmondat értékű toldás, kivéve, ha nyomatékos utalószó előzi meg. Ez utóbbi esetben ugyanis az utalás ténye, az oksági viszony kimondása a fő mondanivaló, az okot kifejtő mondatszerkezet ennek van alárendelve. Az okhatározó mellékmondatnál kezdődő tételkapcsolatban ezzel szemben valódi alárendelés van: „Так как было холодно, я оделся потеплее”, az okhatározói mellékmondat T-ként vezeti be a főmondatban kifejtett propozitumot: „Mivel hideg volt, *melegebben öltöttem.*” — Messze vezetne, ha más nyelvekkel is sorra össze akarnánk hasonlítani a magyart, de úgy látszik, az okhatározó mondat egy gyakori típusára nézve általános érvényű, hogy igazságértékük egy önálló kijelentésével ér fel; így pl. a latinban, amikor a *quod, quia, quoniam* után indicativus áll (vö. BARTAL—MALMOŠY—GYOMLAY 1896. 196—7).

KÁROLY Sándor (1972. 138) még inkább rámutat arra, hogy az oksági viszonyon alapuló tételkapcsolatok közt vannak mellérendelők is, alárendelők is, és hogy nincs ezek közt éles különbség. De ő az oksági viszonyt sajátos (jelentésviszonyon alapuló) rendszerezésében egészen tájan értelmezi: itt említi az oksági viszonyt csak rejtve tartalmazó tiszta mellérendelő kapcsolatát, de ide sorolja az oksági viszonytal érintkező feltételes és megengedő mellékmondatokat, sőt az ellentétes és a következtető mellérendelést is.

¹²⁷ Ilyesfélékpp látja a problémát az oroszban POSZPELOV is (1959. 27).

¹²⁸ Orosz nyelvbeli fokozataikat, az okhatározó-magyarázó tételkapcsolással való rokonságukat, sőt felcserélhetőségüket BOGOROYICKIJ tárgyalta részletesen: 1955. 237. Tőle idéz POSZPELOV is: 1959. 24.

¹²⁹ A tenger és a hajó jelképrendszerének alakulásáról és ebben a költeményben való jelentéséről részletesen írt WACHA: 1973. 75—82.

¹³⁰ Itt a közlési érték szerinti súlyról van szó; természetes, hogy a *nép* mint a teljes P² rész is, mint fontos tartalmú szó is kap bizonyos — főleg érzelmi — hangsúlyt. Az is igaz, hogy e mellékmondat tagolása nemcsak ez lehet: „*Hogyan mulat a nép*”, hanem ez is: „*Hogyan mulat a nép*”; és akkor nem beszélhetünk hátravetett rövid témáról; mégis az előbbi tagolás mellett szól az előzmény: népről, népekről volt szó az előző versszakban, mulatásról még nem. Ha az igének átmeneti tag jellegét akarjuk feltüntetni, további finomítással akkor is kétféle megoldás jöhet szóba:

„*Hogyan mulat* | *a nép*” és „*Hogyan* | *mulat a nép*”.

¹³¹ Hogy ez a sor mégsem egészen tisztán P²+T² tagolású, arra Járdányi Pál kórusművének zenei prozódiaja tett figyelmessé. L. ELEKFI 1979. 419.

¹³² Magyar versről lévén szó, csak a legritkább esetben várhatunk valóban tökéletes jambust: rövid súlytalan és hosszú súlyos szótagból álló nyelvi egységet. Ebben a versben csak két sorvég mutat tökéletes, valódi jambust: *a nép*, majd befejezésül kettőt egymás után: *a víz az úr*. Különbön itt is, mint számos más, jó lejtésű jambikus versben, voltaképpen inkább csak jambikus lejtésről beszélhetünk — GÁLDIVAL egyetértésben —, nem jambusokról mint verslábakról. A jambikus lejtés sokszor úgy valósul meg, mint ahogy zenei változatát mai hangjegyírásunk tükrözi: ütemelőzővel kezdődő trocheusok sorozatának képében.

¹³³ Az anapesztizált jambusról lásd GÁLDI 1961. 104—7; 1962. 472—4.

¹³⁴ A fordítás hiányzó költőiségét persze az ilyen értelemben vett hűség sem pótolja; d'Ejry primitív prózai hatású fordítása jó példa erre.

¹³⁵ A fordítás pontos értelmezésében előbb az azóta elhunyt Korenchy Éva, majd Hannu Kantinkoski volt segítségemre.

¹³⁶ Egy évvel korábbi közzétételében (Петефи—Избранное. Переводы с венгерского. Москва 1948. 268) az 1. versszak 4. sora végén gondolatjel is van, a 2. vsz. 3. sora végén felkiáltójel helyett vessző, 4. sora végén a gondolatjel előtt vessző, a 3. vsz. 4. sorának első szava után vessző, az 5. vsz. utolsó előtti sorának vége pedig: „протекли.”

¹³⁷ Lényegében ez a szerkezete az 1948. évi változatnak is, az írásjelezés csak annyi különbséget jelent, hogy a háromsoros mondat egyetlen teljes mondat marad, de két versmondatra bontva.

¹³⁸ 1967. 562. Tágabb összefüggésben újra: 1968. 37. Ha nem is ennyire kiélezve, de ilyesmit hangoztat ZSILKA Tibor is (1967. 586). SZENDE Tamás pedig (1968. 298) ilyen kategorikus kijelentések nélkül is példát ad arra, hogyan lehet magyar költők szóstatiztikájából stilisztikai, sőt mondattani következtetéseket levonni. A szovjet stilisztika fejlődése szintén arra mutat, hogy a csupán intuíción alapuló kutatási módszerek már túlhaladtak (SCHARNHORST 1975. 142). — MARTINKÓ, aki maga nem tett közzé statisztikai stílusvizsgálatokat, debreceni előadásomhoz 1966 augusztusában azt fűzte hozzá, hogy egy művészi stílus a nyelvi stílus eljárásai valamiféle rendszerének is tekinthető. Nos, e rendszert kívánja megközelíteni az itt bemutatott mondattani statisztika a táblázatban közzétett szó- és szótagszám adatokkal együtt.

¹³⁹ GÁLDI—J. SOLTÉSZ—SZABÓ—WACHA 1973. 19—38. MARTINKÓ (1973. 22—36) kritikai megjegyzéseit már nem tudtam figyelembe venni. De ha figyelembe venném, akkor sem módosítaná az általa megkérdőjelezett nyolc-tíz költeménynek esetleges más keletkezési időpontja a XV. fejezetünk 1—6. szakaszában megállapított összefüggések fő irányvonalait.

¹⁴⁰ Ez tehát nemigen vehető össze SZENDE (1968. 288—91) szóstatisztikai vizsgálataival. ZSILKA (1967. 580—6) adataival is csak a szöveg mennyiségére nézve.

¹⁴¹ Ezeket a táblázatban bemutatom, de a következtetések levonására nem vállalkozom ezúttal olyan részletekbe menően, amilyen bontásban a csoportok a statisztikában szerepelnek. A racionális tagolású mondatokon belül nem teszek különbséget egyszerű és kiemelő mondathangsúly közt, bár a kiemelés — amelynek mivoltáról a 36. jegyzetben kiemelő mondathangsúly közt, az idézett irodalomból különösen BOLINGER 1952. 1123; FIRBAS 1966. 241; DEZSŐ—SZÓL 1967. 372—3, 375—7.) A kiemelt és a nem kiemelt mondathangsúlyú mondatok közt — azonban nem mindig húzható éles határ, ezért ennek — jöjjelhet hasznosnak ígérkező — vizsgálatáról egyelőre lemondtam. Ugyancsak le kellett mondanom más — nyelvtanilag és stilisztikailag is fontos — részletezésekről: hogy a téma hányszor nyelvtani alany, hányszor nem szerepel az előző szövegrészben, hogy a témaszó hányszor személynév más stb. Azt gondolom, a statisztikai összeállításból levont következtetések alapján véve helytállnak akkor is, ha a mondatformák másféle értékelésével számszerűen eltérő arányokhoz jutunk, hiszen — vö. V.A) 1. — a racionális forma nem okvetlen jelent racionális tartalmat; a statisztikai adatok azonban feltehetően megkönnyítenek egy újabb elemzést és következtetést, mely vagy igazolja, vagy módosítja majd az e könyvben megállapítottakat. — Hogy pedig a racionálisan formált mondatokat nem az emocionális formájú tagolt mondatokhoz arányítjuk, annak egyik oka az emocionális tagolású mondatok elhatárolásának említett nehézsége. De nem is egyszerűen értelmi és érzelmi tartalmú mondatok viszonyáról van itt

szó (hiszen ezek számszerű összemérése szinte lehetetlen, annyira keverednek bennük értelmi és érzelmi elemek), hanem arról: milyen arányban vannak jelen egy versben olyan mondatok, melyekben az ismerről az újra való átváltás világosan jelentkezik. A váltás világossága értelmi jellegű mozzanat, hiánya azonban nem okvetlenül érzelmi jellegű.

¹⁴² A debreceni kongresszuson közölt számadatok (ELEKFI 1967. 437—8) helyesbítése csak egészen lényegtelen eltérést okoz, meg sem közelíti az 1%-ot.

¹⁴³ Abban, hogy a kérdést és a feleletet egyetlen éles tagolású racionális mondatnak fogjuk fel, nem kis szerepe van Petőfi írásmódjának: ahol a kérdőjel után nem kezdni nagybetűvel a folytatást, ott a hiányos mondat voltaképp nem mondat. Természetesen védhető KÁROLY Sándornak szintén jogosult nézőpontja is (1970. 183—202), aki a kérdést és a feleletet külön-külön tagmondatnak tekinti; szerinte tehát ez a vers nem három, hanem öt mondatból áll. Minden mondatát kihagyásosnak tartja (KÁROLY 1970. 201), de nem tulajdonít jelentőséget annak, hogy ez hány mondat, inkább azt elemzi, hány relációt tartalmaz. A kérdéses mondatípus alighanem a racionális mondatforma egyik öse, l. még a VIII. fejezet 1.g) szakaszát és FOKOS történeti fejtegetését (1956. 75—81: A domináló képzet kérdései). De felfogható a vers indítása — KÁROLY nyomán — visszakérdezésnek is; akkor pedig a Petőfi korabeli zenei romantika egyik szerkesztési módjára emlékeztet: Schumann kezdi némelyik kisebb zongoradarabját úgy, mintha nem kezdte, hanem valamilyen előzmény folytatása volna.

¹⁴⁴ Az akkor elemzett versek közül 3 kimaradt a számításból. Függelékünk 1.B)b) táblázata ezeket is tartalmazza, tehát 99 + 1 mű alapján jellemzi a reprezentatív mintát. Ez egy kis számbeli eltérést és 1% eltérést jelent, de a mintavétel helyességére tett megállapítást nem módosítja.

¹⁴⁵ Akkor külön csoportként kezeltem a mellékmondati témájú racionális mondatot, a jelen összegezésben ez csak alcsoportként szerepel, a zárójelben feltüntetett összeg második tagjaként.

¹⁴⁶ Ezek kulcsszáma mellett a statisztikai táblázatban D. betű áll annak jeléül, hogy ez az eredmény először a debreceni nyelvészkongresszuson került a nyilvánosság elé. Az akkori összeállításhoz képest mutatkozó 1—1 százaléknyi eltérés néhány versmondat új besorolásából és a töredék százalékok elhanyagolásából adódik.

¹⁴⁷ Úgy látszik tehát, hogy műfordításban többé-kevésbé kiegyenlítődik az a különbség, ami a magyar és a német (továbbá a francia, az angol) közt kétségtelenül megvan, azért, mert a németben (és franciában, angolban) szükséges a névmási alany kitétele. Prózái szövegek összehasonlításakor ennél fogva számolhatunk azzal, hogy több a racionális mondatforma azokban a nyelvekben, amelyek megkívánják a személynévmási alany kitételét. Ezekben tehát a racionális formának valamivel kevesebb a stilisztikai relevanciája, sőt az olyan tartalmatlan mondatkezdő névmások, mint a személytelen jelentésű állítmányt a németben megelőző *es*, el is hanyagolhatók (vö. XIII. B)1.b)—d, 2.a). És éppen az olyan nyelvekben van szerepe a névmási alany kitételének, amelyekben ez nem kötelező. Ilyen a magyar, az olasz, a spanyol, román stb. A magyarban az 1. személyű alany kitétele (az *én úgy hiszem* típusú mondatokban) más stílusárnyalatot ad, mint a személyes névmás nélküli (*úgy hiszem* típusú) mondat. E munka egyik fő célja éppen az ilyen nem világos szabályba foglalható, hanem éppen csak sejtett és sejtetett különbségeknek, a mondatalkotás tudat alatti rugóinak feltárása. Az *én úgy hiszem* típusú mondatban téma-propozitum váltás van, és az *én*-nek a külvilággal való szembeállításuk ilyenkor valamivel nagyobb fokú, mint a szabatosan alany nélkül szerkesztett mondatban. Azokban a nyelvekben, amelyekben kötelező az alany kitétele, nincs ilyen stilisztikai jellegű szerepe a mondatkezdő személynévmási alanyoknak.

¹⁴⁸ DEME (1971. 86, 221—8) kifejezései nyomán, vö. még II. 2.b), XIV. A)2—3.

¹⁴⁹ A racionális körmondatok egy típusának szép példáit mutatja be HERCZEG Gyula Eötvös József körmondatos stílusának elemzése kapcsán (1953. 166—79).

¹⁵⁰ TÖRÖK (1968. 225) helyesen állapítja meg, hogy vannak közvetlenül és közvetve kifejező, közvetlenül és közvetve felhívó nyelvi eszközök, de könyve nagyobb részében (elvi megállapításként: 145) a versszerkezet vizsgálatát a művészi képek viszonyára, arányaira, összefüggéseire, továbbá a rímek ritmusszerkezetére és a palato-veláris hangszintömbökre korlátozza, statisztikai vizsgálatot pedig csak a minőségjelzők, a tagadó elemek és a megszemélyesítés körében végez. Mindez, persze nem kevés, sőt nagyon is előremutató; a mondatyszerkesztés gerincének kérdését azonban, ami jelen munkám fő tárgya, nem érinti.

¹⁵¹ Például SÍK 1928. 115—27, 211—28, 389—93; 1939. 383—91; HERCZEG 1951., 1953., 1955., 1956.; vö. TOMPA József bírálatával: 1954., 1955. L. még HERCZEG 1960., 1963., 1971., 1973.; KARDOS László 1955. 128—9, 222; J. SOLTÉSZ 1961., 1965. 172—98; LŐRINCZY A. 1963.; VÉGH J. Mihály 1967.; TÖRÖK 1968. 52—112, 143—225; 1970. 432—42; 1971. 166—76, 308—22; 1972. A szabad vers mibenlétét is fejtegetve ide tartozik FÓNAGY újabb könyvének verselemző része (1974. 21—51).

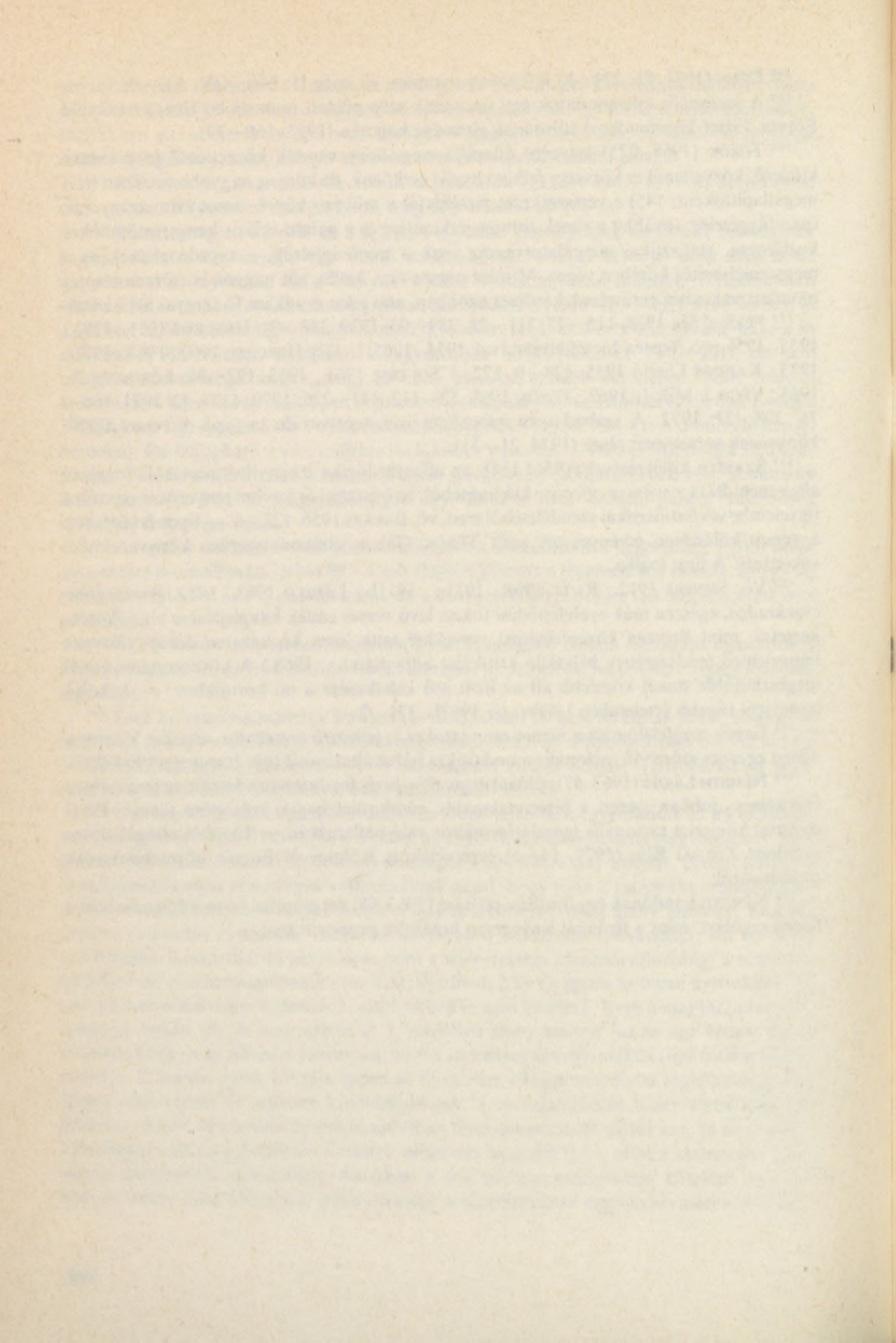
¹⁵² SZABÉDI kifejezésével (1956. 154): az affektív logika megnyilvánulásai. E fogalom alighanem BALLY *syntaxe affective* kifejezéséből, az ő értelmi és érzelmi tényezőket egyaránt figyelembe vevő stilisztikai szemléletéből ered, vö. BALÁZS 1956. 122—6. — Ilyen értelemben a versre különösen érvényes az, amit TÖRÖK Gábor jelmondat szerűen könyve címéül választott: A líra: logika.

¹⁵³ Vö. SIEVERS 1912.; RUTZ 1908., 1911a., 1911b.; LÁSZLÓ 1913., 1917. Persze több évszázados, egészen más nyelvfejlődési fokon levő verses emlék hanglejtésére visszakövetkeztetni, mint SIEVERS középfelnémet versekkel tette, igen kockázatos dolog. (SIEVERS hangelemző módszerének helytálló kritikáját adta KURKA: 1968.) A következtetés annál megbízhatóbb, minél közelebb áll az írott mű keletkezése a mi korunkhoz. — A költő hangjáról tágabb értelemben l. FÓNAGY 1967b. 371—2.

¹⁵⁴ Ennek megfelelője az a német mondatokra is jellemző crescendo, amelyet VIETOR a német egyenes szórendű racionális mondatokra nézve általánosít (vö. JESPERSEN 1904. 210).

¹⁵⁵ NÉMETH László (1963. 57) például megvallja, hogy fordításban a feszültség fenntartása érdekében „jobban szereti a bizonytalanabb, várakozást hagyó szót előre tenni”. Ezzel egyúttal kifejezi a racionális mondatformához való hajlamát is. — További vizsgálódásra ösztönöz ZOLNAI Béla (1929. 14—5) észrevétele is Kőlcsey és Eötvös körmondatainak melódiájáról.

¹⁵⁶ NÉMETH Lászlónak egy fordítási javítása (1963. 58) azt mutatja, hogy jobban kedveli a felező tagolást, mint a témánál lényegesen hosszabb propozitumot.

1. Költemények statisztikai adattáblázatai

A) Időrendi mutató táblázat

A táblázat bal oldala tartalmazza:

a) a verses művek Petőfi-szótár szerinti kulcsszámát, néhány megkülönböztető jelzéssel: az összes költemények első kiadásába fel nem vett versek (zsengek, kihagyott vagy korábban nem hitelesnek tartott versek stb.) kulcsszáma zárójelben van; D. = a debreceni kongresszuson elhangzott előadás alapjául szolgáló, 1966-ban elemzett vers; f. = fordítás;

b) a verses mű címét (ha hosszabb, kissé rövidítve; ezt a cím utáni írásjel hiánya jelzi);

c) a költemény verssorainak számát (V_s);

d) teljes mondatainak számát (S);

e) szövegszavainak számát (W);

f) szótagjainak számát (Syl).

A táblázat jobb oldala tartalmazza:

a) a költemény összes versmondatainak számát (S_{vs}), valamint ennek az összegnek a következő bontás szerinti részadatait: az önálló racionális kijelentő mondatok számát, a racionális kijelentő tagmondatok számát, az önálló nem kijelentő racionális mondatokét, a racionális nem kijelentő tagmondatokét, a nem racionális kijelentő versmondatokét és a nem racionális nem kijelentő versmondatokét; e két utóbbi alcsoportban nincsenek külön feltüntetve az önálló és a tagmondatok;

b) a racionális versmondatok (${}^{rat}S_{vs}$) százalékos arányát a költemény összes versmondataihoz;

c) a kijelentő versmondatok (${}_{aff}S_{vs}$) százalékos arányát a költemény összes versmondataihoz.

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
1839.					
(13.)	Boszu.	16	4	43	104
(14.)	Első szerelem.	23	6	97	230
1840.					
(15.)	Bucsu.	24	7	122	252
(17.)	Az őrágyhoz.	10	2	70	145
(18.)	A Dráván.	12	4	43	84
(19.)	Álom.	25	4	78	146
(20.)	Honvágy.	28	4	133	280
(21.)	Triolett.	10	4	35	85
(22.)	Vándordalok I—II.	24	8	77	148
1841.					
(35.)	Erdő szélén.	8	4	32	64
(37.)	Tünődés.	32	6	126	272
1842.					
41.f.	Ifju a pataknál.	32	9	122	240
(46.)	Dalforrás.	44	13	170	286
49.	A borozó.	20	5	75	150
50.	Két vándor.	28	8	91	168
(52.)	Szín és való I—III.	76	22	261	530
55.	Mi haszna, hogy a csoroszlya...	12	5	48	96
56.D.	A Dunán.	8	4	50	80
57.	Járnak, kelnek sokan	16	6	75	160
58.D.	K. . . . Vilmos barátomhoz.	44	13	267	484
59.	Hortobágyi kocsmárosné...	20	11	106	220
60.D.	Hazámban.	32	6	162	320
(61.)	A bujdosó.	32	11	123	240
62.	Furcsa történet.	32	15	175	320
63.	Felköszöntés.	28	7	142	266
64.	Vadonban.	12	3	58	102
65.	Első szerepem.	8	4	29	56
66.	Disznótorban.	28	6	70	116
1839—42. évi 28 vers együtt		684	201	2880	5644

S _{va}	racionális				nem rac.		ratS _{va} : S _{va}	arrS _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
7	1	2			4		43%	100%	13.
14	1	5			5	3	43%	79%	14.
16		5			9	2	31%	87%	15.
4		3			1		75%	100%	17.
7					4	3	0	56%	18.
16	1	2			10	3	19%	81%	19.
8	1	3		1	3		63%	87%	20.
5		2	1			2	60%	40%	21.
14		4			5	5	28%	64%	22.
8		1			3	4	12%	50%	35.
13	2	3			6	2	38%	84%	37.
21	1	5			11	4	29%	81%	41.
27	2	7			15	3	33%	89%	46.
8	1	3			3	1	50%	87%	49.
10	1	6	1		1	1	80%	80%	50.
35	4	10	2		9	10	46%	65%	52.
7	1				3	3	14%	29%	55.
7	1	2		1	1	2	57%	57%	56.
10		3			6	1	30%	90%	57.
22	2	5			12	3	32%	86%	58.
20		4			7	9	20%	55%	59.
13	2	5		1	2	3	61%	69%	60.
18	1	2			3	12	17%	33%	61.
21	3	2		1	11	4	29%	76%	62.
19		2		2	1	14	21%	16%	63.
8		5			1	2	63%	75%	64.
5		2			3		40%	100%	65.
10	1	1	1	1		6	40%	20%	66.
373	26	94	5	7	139	102	35%	69%	

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
1843.					
70.	Pálnapkor.	24	7	73	132
71.	Dinomdánom.	24	16	156	264
73.	Farkaskaland.	20	12	109	200
76.	Halálvágy.	28	8	113	210
78.D.	Jövendölés.	44	11	197	374
(79.)	Népdalok I. Jön az ősz.	20	5	94	160
(80.)	II. Kakasszóra	12	3	53	96
81.	Lopott ló.	40	12	103	180
83.D.	Én.	30	8	111	215
85.	Az utósó alamizsna.	76	29	232	608
86.	Szeget szeggel.	80	23	233	440
87.	Barátimhoz.	40	15	152	260
89.	Az én mátkám.	20	8	90	150
90.D.	Távolból.	32	15	150	320
91.	Ki vagyok én? nem mondom	16	5	71	108
92.	Lánggal égő teremtette ...	12	5	46	96
94.	Érik a gabona ...	8	2	22	48
95.D.	Befordúltam a konyhára ...	16	7	67	128
96.	Hejh nekem hát vigasztalást	16	9	96	176
98.	Kördal.	20	7	93	160
100.	Temetőben.	36	11	192	414
101.	Kis furulyám szomorúfűz ága ...	20	7	78	200
102.D.	A szerelem, a szerelem ...	16	4	65	128
105.	Élő halott.	20	5	60	120
106.D.	A virágnak megtiltani	20	7	105	220
107.	Nem megyek én innen sehova ...	16	6	82	144
109.D.	Temetésre szól az ének ...	8	4	34	64
110.D.	Honfidal.	32	8	113	208
1843. évi 28 vers együtt		746	259	2990	5823
1839—43. évi 56 vers együtt		1430	460	5870	11467

S _{vw}	racionális				nem rac.		r ^{nt} S _{vw} : S _{vw}	arr ^r S _{vw} : S _{vw}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
16		4			7	5	25%	69%	70.
19	2	1	1	1	6	8	26%	47%	71.
18	2	6	1		9		50%	94%	73.
10			2	1		7	30%	0	76.
31		9			16	6	29%	81%	78.
12		4	1		6	1	42%	83%	79.
10		5		1	4		60%	90%	80.
19	2	5			7	5	37%	74%	81.
20	1	9			8	2	50%	90%	83.
52	7	15	2	1	17	10	48%	75%	85.
42	1	6	3		22	10	24%	65%	86.
21	2	3	1		4	11	29%	43%	87.
12			1	1	3	7	17%	25%	89.
22	1	7	1	1	5	7	45%	59%	90.
11	1	4	1		3	2	54%	73%	91.
10		2	1		5	2	30%	70%	92.
6		1			4	1	17%	83%	94.
13		3			8	2	23%	85%	95.
13	2	2	2		5	2	46%	69%	96.
17		1		1		15	12%	6%	98.
22	1	6	1		10	4	36%	77%	100.
13	1	2			7	3	23%	77%	101.
13		1			7	5	8%	62%	102.
12		4			6	2	33%	83%	105.
12	1	2			4	5	25%	58%	106.
11		2		1	6	2	27%	73%	107.
7	1		1		3	2	29%	57%	109.
16	2	2		1	8	3	31%	75%	110.
480	27	106	19	9	190	129	34%	65%	
853	53	200	24	16	329	231	34%	68%	

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
1844.					
111.	Elmondanám ...	12	4	53	102
113.	Füty.	12	5	45	90
114.	Végszó ***hoz.	48	14	197	400
115.	A nemes.	12	4	44	102
116.	Halvány katona.	16	4	62	112
117.	Szomjas ember tűnődése.	36	16	120	234
118.	Ivás közben.	67	29	248	484
119.	Boldogtalan voltam ...	12	3	34	72
120.	Nem ver meg engem az isten ...	16	6	66	128
121.D.	Hírös város az aafödön	24	9	132	264
123.	Tél végén.	16	8	82	168
124.	De már nem tudom, mit	8	5	41	72
125.D.	Keresztúton állok ...	12	5	30	60
126.	Eger mellett.	16	5	70	128
127.D.	Egri hangok.	64	25	242	416
128.	Javulási szándék.	24	11	120	230
129.	Gyöngé vagyok ...	16	6	40	80
(130.)	Virít a kikirics ...	15	7	44	90
131.	Mi nagyobb a nagy	12	5	56	120
132.	Betegségemben.	32	11	141	272
133.D.	Vándorélet.	58	24	258	522
135.D.	Füstbe ment terv.	16	6	62	112
136.	Egy estém otthon.	56	16	180	364
138.D.	Fürdik a holdvilág	16	6	87	192
139.	A csaplárné a betyárt szerette ...	16	5	83	160
140.	Magány.	20	5	78	150
141.	Ebéd után.	36	19	122	216
142.	Álmodom-e?	8	4	23	40
111.—142. összesen		696	267	2760	5380

S _{va}	racionális				nem rac.		r ^{at} S _{va} : S _{va}	n ^{tr} S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
13	1	2			7	3	23%	77%	111.
7	1	1	1	1	2	1	49%	49%	113.
23	1	2	1		8	11	17%	48%	114.
9		1	1		5	2	22%	67%	115.
11		5	1		4	1	54%	82%	116.
24	1	4		2	7	10	29%	50%	117.
49		13	1	1	15	19	31%	57%	118.
7					7		0	100%	119.
14		4		1	5	4	35%	64%	120.
21	1	5			15		29%	100%	121.
9	3	2	1			3	67%	56%	123.
6	1		2		1	2	50%	33%	124.
8	1	2			2	3	37%	63%	125.
10	2	4			2	2	60%	80%	126.
38	3	8	2	1	10	14	41%	55%	127.
22	1	4			3	14	23%	36%	128.
12		2			4	6	17%	50%	129.
10	1	2			3	4	30%	60%	130.
9	1	4			2	2	56%	78%	131.
22		8	1	1	6	6	45%	64%	132.
35	5	7	1	3	14	5	46%	86%	133.
7	1				4	2	14%	71%	135.
35	1	12			18	4	37%	89%	136.
14					11	3	0	85%	138.
14		10			4		71%	100%	139.
13		3			8	2	23%	85%	140.
26	1	3		1	8	13	19%	46%	141.
5			1	1		3	40%	0	142.
473	26	108	13	12	175	139			

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
145.	Hattyudalféle.	35	12	148	280
146.	Sírom.	8	2	31	56
147.	Éjjel.	16	7	53	112
(148.)	Zsuzsikához.	40	16	159	300
149.D.	Vizen.	12	3	40	78
150.	A faluban utczahosszat ...	16	6	63	128
151.	Poharamhoz.	8	3	42	80
152.	Deákpályám.	24	6	81	180
153.	Az én torkom álló malom ...	12	5	50	96
154.	Te szívemnek szép	12	4	45	88
155.	Meredek a pinczegádor ...	15	6	61	108
157.	Árvalányhaj a süvegem	8	3	48	96
159.	Elvennélek én, csak adnának ...	12	8	53	108
161.	Mondom, ne ingerkedjete	12	7	62	120
162.	Ez a világ a milyen nagy ...	16	4	56	128
163.	Színbirálat.	12	10	66	120
164.	Kerényi Frigyeshez.	66	35	336	660
165.D.	István öcsémhez.	42	21	216	420
166.	Kis menyecske, szép kis	16	9	83	144
167.	Hejh Büngözsi Bandi ...	12	9	67	144
168.	Bucsú a színészettől.	40	19	160	340
169.	A csavargó.	24	7	79	156
170.	Pusztán születtem ...	12	7	65	120
145.—170. összesen		470	209	2064	4062
111.—170. összesen		1166	476	4824	9442

S _{ve}	racionális				nem rac.		r ^{nt} S _{ve} : S _{ve}	ar ^r S _{ve} : S _{ve}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
23	4	8			4	4	60%	80%	145.
3	1	1			1		67%	100%	146.
10		2			4	4	20%	60%	147.
29	2	6		1	12	8	31%	69%	148.
9		2			3	4	22%	78%	149.
9		1	1		3	4	22%	56%	150.
5		2			2	1	40%	80%	151.
13		3			10		23%	100%	152.
10		3			4	3	30%	70%	153.
7					3	4	0	43%	154.
12		2			6	4	17%	67%	155.
8		3			5		37%	100%	157.
11	1				5	5	10%	54%	159.
10	1	2	1		3	3	40%	70%	161.
8		3			2	3	37%	63%	162.
11		1			6	4	10%	73%	163.
53	2	10		3	25	13	28%	70%	164.
34	2	7	5		9	11	41%	53%	165.
13	1			1	6	5	15%	54%	166.
11		1			2	8	10%	23%	167.
25	2	6			5	12	32%	52%	168.
17		1			16		6%	100%	169.
10		1			9		10%	100%	170.
338	16	65	7	5	145	100			
811	42	173	20	17	320	239			

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
171.D.	Megy a juhász számaron . . .	16	6	48	104
172.	Vizet iszom.	36	9	118	204
173.	Carmen lugubre.	24	5	103	168
174.	Első szerelmem.	36	9	148	270
175.	Ambrus gazda I—II.	26	16	140	260
176.D.	Az alföld.	48	15	227	480
177.	Kedves vendégek.	28	23	151	280
178.	A boldog pestiek.	32	11	114	224
180.	Szobámban.	52	15	225	442
181.	Est.	48	10	110	192
182.	A régi jó Gvadányi.	32	10	174	384
183.	Az utánczókhöz.	12	5	72	120
185.	Egy telem Debreczenben.	30	11	121	224
186.	Hozzá.	20	8	104	200
187.	Egressy Gáborhoz.	56	19	293	588
188.	Ezrivel terem a fán a meggy . . .	16	10	83	144
189.	A helység kalapácsa I—IV.	1 240	290	4 387	9 434
190.D.	Szülőimhez.	44	13	133	286
191.	Tompa Mihályhoz.	44	17	228	440
192.	Éjszakáim.	24	10	110	216
193.	Furfangos borivó.	8	3	41	80
194.	Takarékosság.	20	3	81	170
195.	Pinty úrfi.	54	18	225	462
196.	Szemfájáskor.	4	2	15	36
197.	Ha.	24	12	113	204
199.	Halálom.	4	1	21	38
200.	Mi lett?	24	8	96	180
201.	Igyunk!	16	4	51	88
203.	Verseim.	8	4	41	72
206.D.	A tintás-üveg.	35	12	141	260
207.	A naphoz.	24	6	98	180
208.	A nap házaselete.	27	7	115	209
209.	A leánykákhoz.	48	9	156	312
171.—209. összesen		2 160	601	8 283	16 951
111.—209. összesen		3 326	1 077	13 107	26 393

S _{va}	racionális				nem rac.		ratS _{va} : S _{va}	arrS _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
12	1	1	1		9		25%	92%	171.
21		8	2		6	5	48%	67%	172.
10	2	2			5	1	40%	90%	173.
22	1	5		1	11	4	32%	77%	174.
22	4	5			7	6	41%	73%	175.
29		10			16	3	34%	90%	176.
35	7				22	6	20%	83%	177.
17		4			7	6	23%	65%	178.
33	1	7		1	17	7	27%	76%	180.
18	2	6			6	4	44%	78%	181.
22	4	6			11	1	45%	95%	182.
8	2			1	2	3	37%	50%	183.
19	1	7		1	5	5	47%	68%	185.
16				1	6	9	6%	35%	186.
37	3	10		1	18	5	38%	84%	187.
17	1	2			10	4	18%	76%	188.
480	55	95	8	8	194	120	35%	72%	189.
24	2	5			13	4	29%	83%	190.
32		8	1		10	13	28%	56%	191.
17	3	4	1		9		47%	94%	192.
8	1	3			4		50%	100%	193.
14		5			6	3	36%	79%	194.
34	8	10			7	9	53%	74%	195.
3				1		2	33%	0	196.
12		6			6		50%	100%	197.
4					3	1	0	75%	199.
12	1	3			6	2	33%	83%	200.
8		2		1	3	2	37%	63%	201.
6	1	2	1		2		67%	83%	203.
21	2	5	2		10	2	43%	81%	206.
15		3		1	5	6	27%	53%	207.
13	1	7			4	1	62%	92%	208.
13	3	3			4	3	46%	77%	209.
1054	106	234	16	17	444	237			
1865	148	407	36	34	764	476			

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
(211.)	Legenda.	44	20	254	440
214.	Szívem, te árva rabmadár!	10	2	39	80
215.D.	Csokonai.	42	12	216	378
(216.)	Batthyányi és Károlyi grófnék.	32	13	158	336
217.	Mért nem születtem ezer év előtt?	20	6	90	210
218.	Az én szerelmem . . .	16	4	86	160
221.	Élet, halál! nekem már mindegy.	20	7	93	170
222.	A borhoz.	28	5	100	212
223.	A külföld magyarjaihoz.	28	9	122	238
225.	János vitéz I—XXVII.	1 480	551	8 572	11 840
226.	A természet vadvirága.	32	10	103	240
227.	Pál mester.	32	8	142	264
228.	Esik, esik, esik . . .	12	3	32	66
229.	Gyere lovam . . .	8	5	46	80
(230.)	A hegyoldalt venyigesor	10	2	37	92
232.D.	Az öreg ur.	24	7	81	168
234.	Fényes csillag . . .	8	3	32	64
235.	Boldog éjjel . . .	12	2	50	96
238.	Katona vagyok én . . .	8	5	45	96
239.	Nem tesz föl a lány magában	4	1	23	44
240.	Részegség a hazáért.	15	4	56	114
241.	Lant és kard.	12	3	39	78
(242.)	A királyok ellen.	30	9	171	330
243.	Rabhazának fia.	18	5	54	108
244.	Etelkéhez.	8	4	31	58
245.D.	Cs. E. kisasszony	4	1	26	50
247.	Bucsú 1844-től.	40	11	209	420
211.—247. összesen		1 997	712	10 907	16 412
1844. évi 111 vers együtt		5 323	1 789	24 014	42 805
1839—44. évi 167 vers együtt		6 753	2 249	29 884	54 272

S _{va}	racionális				nem rac.		rat S _{va} : S _{va}	arr S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
32	2	11			13	6	41%	81%	211.
6		1			1	4	17%	33%	214.
30	3	7			17	3	33%	90%	215.
21	2	4			8	7	29%	67%	216.
7		1	1		1	4	29%	29%	217.
7	3	3			1		86%	100%	218.
10	2	4			3	1	60%	90%	221.
16	1	5	1	1	4	4	50%	63%	222.
14	1	4		2	4	3	50%	62%	223.
1146	50	346	10	18	558	164	37%	83%	225.
14	1	1	1	2	6	3	36%	57%	226.
28		7			14	7	25%	75%	227.
8		3			5		37%	100%	228.
8		3			3	2	37%	75%	229.
7		5			2		71%	100%	230.
15		10			3	2	67%	87%	232.
7				1	3	3	14%	57%	234.
8		1			6	1	12%	87%	235.
8	1	1			5	1	25%	87%	238.
2					2		0	100%	239.
6	2	1			1	2	50%	67%	240.
10		3		1	4	2	40%	90%	241.
23		7			14	2	30%	100%	242.
13		4			7	2	31%	100%	243.
4	2		1			1	75%	75%	244.
1	1						100%	100%	245.
24		14			8	2	58%	100%	247.
1475	71	446	14	25	693	226			
3340	219	853	50	59	1457	702	35%	76%	
4193	272	1053	74	75	1786	933	35%	74%	

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
1845.					
(248.)	A magyar nemzet.	48	16	191	360
249.	Két testvér.	44	11	232	440
251.	Hull a levél a virágról ...	20	8	67	128
252.	Elmondom, mit eddig ...	48	16	133	288
253.	Mit nem tettem volna érted ...	8	3	25	60
256.	Jaj, be bús ez a harangszó!	16	7	54	112
258.	Te voltál egyetlen virágom ...	8	4	32	68
259.	Amott fönn egy csillag ragyog...	12	4	51	96
262.	Természet! még te is gúnyolódol?	24	9	116	228
264.	Láttam két hosszú nap ...	36	7	109	216
266.	Le az égről hull a csillag ...	6	4	30	48
267.	Mi volna különös azon ...	6	3	25	48
268.	Ő, a kedves drága kis leány ...	24	6	119	216
269.	Álltam sírhalma mellett ...	8	2	28	56
271.	Barátim, csak vigasztalással ...	16	4	71	144
272.	Jőj, tavasz, jőj!	22	6	104	220
273.	Be szomorú az élet én nekem ...	24	10	122	248
274.	Panaszkodám hát? ...	20	7	102	220
275.	Hatalmas orvos az idő ...	32	8	145	296
276.	Játszik öreg földünk ...	12	3	41	96
277.	Kéket mutatnak még ...	15	5	86	159
278.D.	Ha életében ...	8	3	43	84
280.	A hó, a holt föld téli szemfedője.	16	3	47	88
282.	Tizenkettőt ütött az óra ...	30	7	122	233
283.	Anyám, anyám ...	12	6	57	180
284.	Hiába várlak hát ...	20	9	87	168
287.	A világ és én.	32	10	151	304
288.	Költő lenni vagy nem lenni.	48	18	201	408
289.	A jeggyűrű.	20	9	69	130
290.	Hír.	14	5	85	154
248.—290. összesen		649	213	2745	5496

S _{va}	racionális				nem rac.		rat S _{va} : S _{va}	arr S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
23	3	7	1		6	6	48%	70%	248.
21	2	9			9	1	52%	95%	249.
12		1			7	4	8%	67%	251.
23	3	3			8	9	26%	61%	252.
4	2					2	50%	50%	253.
9					2	7	0	22%	256.
8					7	1	0	87%	258.
10	1	3			2	4	40%	60%	259.
21	1	1		2	6	11	19%	38%	262.
21		3			16	2	14%	90%	264.
6	1	1			4		33%	100%	266.
3	1				1	1	33%	67%	267.
17		7		1	7	2	47%	82%	268.
5					5		0	100%	269.
8		2			4	2	25%	75%	271.
13		2			4	7	15%	46%	272.
16		3			10	3	19%	81%	273.
15		4	1		4	6	33%	53%	274.
12	3	3		1	3	2	58%	75%	275.
4					3	1	0	75%	276.
7		2			1	4	29%	43%	277.
3	1				1	1	33%	67%	278.
4	1				3		25%	100%	280.
24		6	1		7	10	29%	54%	282.
10		2			4	4	20%	70%	283.
18		1		1	5	11	11%	33%	284.
20		5		1	7	7	30%	60%	287.
37	1	8		1	10	17	29%	51%	288.
19		5		1	10	3	32%	79%	289.
12		5			2	5	41%	58%	290.
405	20	83	3	8	158	133			

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
291.	Téli világ.	42	23	166	350
292.	A toronyban delet	12	7	59	120
296.	Kicsapott a folyó.	16	5	57	96
297.	Pest.	20	9	102	312
298.	Orbán.	16	4	49	88
299.	A sorshoz.	4	1	21	42
300.	A nap.	8	6	38	64
302.	Rosz verseimről.	16	6	51	104
303.	Azokhoz az én jó pesti	30	11	150	280
304.	Mi kék az ég!	16	7	56	84
305.	Ki a szabadba!	16	7	73	160
308.	Felsülés.	25	9	97	195
309.	Az erdei lak.	36	13	199	432
310.	Van a nagy alföldön csárda	8	4	40	72
312.	Fresco-ritornell.	9	4	53	97
313.	Egy asszonyi állathoz.	32	15	162	320
314.	A. B. emlékkönyvébe.	10	5	53	110
315.	P. . . y Vilma kisasszonyhoz.	32	11	158	336
316.	A varróleány.	32	8	140	264
317.	Messze vándoroltam . . .	24	12	130	288
318.	Szerelemvág.	20	8	103	200
320.	Rég veri már a magyart	20	10	125	220
322.	Holdvilágos éj.	36	13	165	306
324.	Búcsu Kun-Szentmiklóstól.	96	31	332	624
(325.)	A Honderühöz.	32	15	162	336
326.	Képzetem.	44	8	145	264
327.	Gyalázatos világ.	30	13	151	290
328.	Egy hajfürthöz.	24	6	90	180
329.	Szép vidéknek szépséges	36	16	180	342
330.	Megteremtéd lelkem új	24	7	111	228
291.—330. összesen		766	294	3418	6804
248.—330. összesen		1415	507	6163	12300

S _{va}	racionális				nem rac.		rac S _{va} : S _{va}	arr S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
37		6		1	22	8	19%	76%	291.
11		1	1		4	5	18%	45%	292.
10		2			6	2	20%	80%	296.
13	1	3			7	2	31%	85%	297.
6					6		0	100%	298.
3		1		1	1		67%	67%	299.
7	1	1			3	2	29%	71%	300.
9	1	2	1		1	3	56%	44%	302.
29		3		5	10	11	28%	45%	303.
9	1	3			1	4	44%	56%	304.
10		1	1		6	2	20%	70%	305.
13	2	3			6	2	38%	85%	308.
22	3	6			12	1	41%	95%	309.
5	1	2			2		60%	100%	310.
7	1	4			1	1	71%	86%	312.
26	4	4			18		33%	100%	313.
8	2	1		1	2	2	50%	63%	314.
20	3	2		1	10	4	30%	75%	315.
24	1	4			11	8	21%	67%	316.
18	1	4			13		28%	100%	317.
14	1	2	1	2	5	3	43%	57%	318.
17	1	1			3	12	12%	30%	320.
28	2	8			10	8	36%	71%	322.
49	4	5	4		23	13	27%	67%	324.
26	1	5			12	8	23%	69%	325.
19	2	5			11	1	37%	95%	326.
22	3	8			6	5	50%	77%	327.
11	1	4			6		45%	100%	328.
31		7	2	2	10	10	35%	55%	329.
18	1	5		1	9	2	39%	83%	330.
522	38	103	10	15	237	119			
927	58	183	13	23	395	252			

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
331.D.	Éj van ...	12	5	61	114
332.	Félre mostan ...	12	7	57	114
333.	Ablakodból hogyha ...	8	4	39	76
334.	Nála voltam ...	20	11	109	190
335.	Vasárnap volt.	24	14	116	228
336.	Drága orvos úr ...	24	5	119	228
337.	Hol van oly nagy pusztaság ...	12	8	63	114
338.	Sírba tették ...	4	3	22	38
339.	Nő szerelmem ...	24	9	133	228
340.	Meg ne ítélje ...	20	8	92	190
341.	Voltak sokkal jelesebbek ...	16	5	88	152
342.	Vadonerdő a világ ...	12	5	60	114
343.	Nincs jogom, hogy ...	12	7	55	114
344.	Száz alakba ...	20	8	102	190
345.	Megvallom, hogy ...	16	8	82	152
346.	Álmaimban gyakran ...	24	9	122	228
347.	Szerelmemnek lobogója ...	12	4	49	114
348.	Alacsony kis ház ...	32	14	173	304
349.	Mihelyest megláttalak ...	8	4	38	76
350.	Lyányka, mikor ...	12	4	58	114
351.	A világtól elvonulva ...	20	8	101	190
352.	A mióta szerelembe ...	20	9	93	190
353.	Soha sem volt az szerelmes ...	24	9	122	228
354.	A bokrétát, melyet ...	8	3	37	76
355.	Fa leszek, ha ...	8	5	42	76
356.	Őszi reggel járok ...	20	6	91	190
357.	Háborúval álmodám ...	16	7	84	152
358.	Életem most ...	24	11	117	228
359.	A letarlott ...	12	5	62	114
360.	Ha az isten ...	32	8	162	304
361.	Elnémult a fergeteg ...	24	12	118	228
362.	Arczképpemmel ...	24	10	115	228
363.	Avvagy én már soha ...	24	9	119	228
364.	Azt hívé, hogy ...	20	11	116	190
365.	Messze estem ...	16	8	81	152
366.D.	Milyen furcsa álmam ...	8	3	45	76
367.	Félre mostan ...	36	13	172	342

S _{va}	racionális				nem rac.		rat S _{va} : S _{va}	rat S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
10		3			4	3	30%	70%	331.
12	1	2			3	6	25%	50%	332.
6	1	1			2	2	33%	67%	333.
18		7			7	4	39%	78%	334.
19	4	2			8	5	32%	74%	335.
24	1	4		1	8	10	25%	54%	336.
10	2	3			1	4	50%	60%	337.
4	1	1			2		50%	100%	338.
17	1	5			8	3	35%	82%	339.
13	3	4			5	1	54%	92%	340.
10		3	1		4	2	40%	70%	341.
9			1		7	1	11%	78%	342.
11	1	4			5	1	45%	91%	343.
16		9			7		56%	100%	344.
14		2			8	4	14%	71%	345.
13	2	1	1		5	4	31%	62%	346.
8		3			5		37%	100%	347.
24	1	6	1		9	7	33%	67%	348.
5	2	2			1		80%	100%	349.
9		4		1	2	2	56%	67%	350.
12	1	1	1		3	6	25%	41%	351.
15	4	2		1	8		47%	93%	352.
14	2	1			11		21%	100%	353.
5	1				3	1	20%	80%	354.
6	3			1	2		67%	83%	355.
17	2	4		1	7	3	41%	76%	356.
10	2	1		1	5	1	40%	80%	357.
15	2	1	1	2	5	4	40%	53%	358.
8	2		1	1	4	1	37%	75%	359.
10	2		2	1		5	50%	20%	360.
18	2	3		1	9	3	33%	78%	361.
19	2	7			7	3	47%	84%	362.
17	1	5	1	1	4	5	47%	59%	363.
18		4			8	6	22%	67%	364.
10	2	1			4	3	30%	70%	365.
8		2			3	3	25%	63%	366.
28		2		1	3	22	11%	18%	367.

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
331.—367. összesen		660	279	3 315	6 270
329.— 367.	Szerелеm gyöngyei	720	302	3 606	6 840
248.—367. összesen		2 075	786	9 478	18 570
369.D.	Falun.	44	11	225	440
370.D.	A jó öreg kocsmáros.	40	20	247	480
371.	Imádságom.	24	11	125	240
372.	Piroslik már a fákon a levél... (374.) (Egy kritikushoz.)	12 (28)	5 (8)	66 (116)	120 (224)
(374a)	Császár Ferenc ő nagyságához.	40	12	172	320
375.	Az utósó ember.	49	27	226	441
376.	Három szív története I—III.	87	23	486	957
377.	Ismerjete meg!	20	11	112	220
378.	A hűtelen barátokhoz.	10	4	54	100
380.	Ifjuság.	30	11	121	220
381.	Búm és örömem.	27	9	87	160
384.	Én és a nap.	20	8	100	200
385.	A zsványség vége.	12	5	60	120
388.D.	Alku.	8	3	42	80
389.	A szeretóm nyalka gyerek ...	36	18	149	368
390.	S. K. emlékkönyvébe.	8	4	29	64
392.D.	A négy ökrös szekér.	32	16	160	336
393.	Szerелеm átka.	120	50	665	1 440
394.D.	A magyar nemes.	32	23	131	240
395.	Gyermekkori barátnémhoz.	25	7	109	230
397.D.	A csárda romjai.	88	40	560	1 056
398.	Változás.	36	13	165	306
399.	Hegyen ülök ...	24	11	138	240
400.	Megpendítem ...	32	12	158	304
(401.)	Lehel.	56	21	276	588
402.	Örök ölelkezés.	16	6	67	136
403.	Forrás és folyam.	20	9	108	210
405.	Jókay Mórhoz.	54	18	222	438
407.D.	A hazáról.	48	23	219	420
408.	A sivatag koronája.	64	27	265	556
(410.)	A gyűldei ifjakhoz.	36	19	181	342
(411.)	Álmos vagyok és még sem	42	24	220	420
412.	Álmaim.	44	18	210	421
413.	Pusztai találkozás.	52	15	276	520
415.	Téli éj.	36	27	194	378
369.—415. összesen		1 324	561	6 625	13 111
1845. évi 116 vers együtt		3 399	1 347	16 103	31 681
1839—45. évi 283 vers együtt		10 152	3 596	45 987	85 953

S _{ve}	racionális				nem rac.		ratS _{ve} : S _{ve}	arrS _{ve} : S _{ve}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
482	48	100	9	13	187	125			
531	49	112	11	16	206	137	35%	69%	329— 367.
1409	106	286	22	36	582	377			
22		7	2	1	11	1	45%	82%	369.
34		7			20	7	21%	79%	370.
21		3	1	1	5	11	24%	38%	371.
11	1	3			7		36%	100%	372.
(23)		(7)		(2)	(6)	(8)	(39%)	(57%)	
32		8		2	9	13	31%	53%	374a
36	1	1	2		22	10	11%	67%	375.
46	4	15	1	2	21	3	48%	87%	376.
17		6		1	4	6	41%	59%	377.
7		2			1	4	29%	43%	378.
23	3	9			7	4	52%	83%	380.
17		3			12	2	18%	88%	381.
12	1	1		1	5	4	25%	58%	384.
7	2	2			2	1	57%	86%	385.
5	1				2	2	20%	60%	388.
31	2	3			11	15	15%	52%	389.
5	2				2	1	40%	80%	390.
23	6	5			10	2	48%	91%	392.
94	6	28	2	3	40	15	41%	74%	393.
28	10	5			8	5	54%	82%	394.
14		3	1	1	3	6	36%	43%	395.
66	1	17			32	16	27%	76%	397.
27	3	7		1	11	5	41%	78%	398.
23		7	1		13	2	35%	87%	399.
19	1	2			14	2	16%	89%	400.
43	2	6		2	17	16	23%	58%	401.
8	2	1			5		37%	100%	402.
16		9			4	3	56%	81%	403.
25	4	5	1		11	4	40%	80%	405.
35	2	4	1		16	12	20%	63%	407.
39	6	9	1		18	5	41%	85%	408.
28	2	7	4	1	9	5	50%	64%	410.
40	3	7			27	3	25%	92%	411.
28	4	9	1		10	4	50%	82%	412.
48	3	5	1	2	23	14	23%	65%	413.
35	2	4			20	9	17%	74%	415.
965	74	210	19	18	432	212			
2374	180	496	41	54	1014	589	32%	71%	
6567	452	1549	115	129	2800	1522	34%	73%	

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
1846.					
416.D.	Isten csodája.	36	13	194	360
417.D.	Az örült.	90	52	386	720
418.f.	A szökevények I—IV.	60	17	180	328
420.	Tündéralom.	240	86	1330	2518
421.	Vajda Péter halálára.	52	13	254	534
422.	Elvándorol a madár ...	12	6	53	96
423.	Nem sírok én ...	8	2	42	76
424.	Szeretném itt hagyni ...	10	3	50	99
428.	Szállnak reményink ...	6	2	28	49
429.	Elváltam a lánykától ...	10	3	34	78
430.	Emlékezet ...	4	2	16	30
431.	Amott a távol kék kódében ...	8	2	35	66
432.	Viseld egyformán ...	12	3	54	103
433.	Mi szebb, mint ...	4	1	24	42
434.	Mely'k a legvigabb temető?	8	5	38	74
435.	Hajamnak egy fűrtjét levágom ...	10	2	48	86
436.	Mintha a nagy, nehéz ...	4	1	19	36
437.	Itt állok a rónaközépen ...	12	6	57	105
438.	Oh lány! szemed ...	9	1	21	40
439.	Ha jöne oly nagy fergeteg ...	4	1	16	32
440.	Egy bölcs hajdan.	6	2	21	43
416.—440. összesen		605	223	2900	5515

S _{v_a}	racionális				nem rac.		rat S _{v_a} : S _{v_a}	arr S _{v_a} : S _{v_a}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
24		5		1	13	5	25%	75%	416.
68	6	8			29	25	21%	63%	417.
36	2	10			16	8	33%	78%	418.
180	8	37	2	1	105	27	27%	83%	420.
28	1	1	4	1	9	12	25%	39%	421.
8	1			1	5	1	25%	79%	422.
6		2			2	2	33%	67%	423.
7		2			5		29%	100%	424.
2	1				1		50%	100%	428.
6		3			3		50%	100%	429.
2					1	1	0	50%	430.
3	1	1			1		67%	100%	431.
5	1	2			1	1	60%	80%	432.
1						1	0	0	433.
6		2				4	33%	33%	434.
4		2			1	1	50%	75%	435.
1					1		0	100%	436.
10	1	4			4	1	50%	90%	437.
4		1		1	1	1	50%	50%	438.
1						1	0	0	439.
3	1	2					100%	100%	440.
405	23	82	6	5	198	91			

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
441.	Mi a dicsőség? ...	2	1	10	22
442.D.	Sok embert ismerek ...	14	5	60	124
443.D.	A bánat? egy nagy óceán.	4	3	18	29
444.	Daczos leány!	16	7	55	104
445.	Gyertyám homályosan lobog ...	8	6	31	70
446.	Mondják, hogy mindenikünk ...	10	4	63	96
447.	Az ember ugyan hova lesz? ...	6	5	34	58
448.	Elmém ezen ...	8	1	24	45
449.	Mit ettél, föld ...	2	1	13	20
450.	Mosolygatok rám ...	10	5	50	93
451.	Ha sírban megszáradt ...	5	1	19	34
452.	Hová lesz a kacaj ...	8	2	30	43
453.	Te ifjúság ...	10	3	38	72
454.	Barátim vagytok ...	8	2	39	73
455.	Földét a földmives ...	4	2	14	32
456.	Nem csak mi vénülünk ...	12	5	57	109
457.	Futó folyam hullámai ...	8	2	41	76
458.	Hány csepp van az óceánban ...	4	2	19	32
459.	Nem súlyed az emberiség ...	8	3	27	62
460.	Kik a föld alacsony porából ...	8	3	39	75
461.	Az én szívem ...	8	3	39	68
462.	Oda nézettek!	17	5	59	128
441.—462. összesen		180	71	779	1465
416.—462. összesen		785	294	3679	6980

S _{va}	racionális ✓				nem rac.		r ^{nt} S _{va} : S _{va}	n ^{rr} S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
2					1	1	0		441.
8					3	1	50%	87%	442.
3	2	2			1		67%	100%	443.
11					1	7	27%	36%	444.
8	2				6		25%	100%	445.
8		3			3	2	37%	75%	446.
5			1	1		3	40%	0	447.
1	1						100%	100%	448.
1						1	0	0	449.
7	3	1			1	2	57%	71%	450.
1			1				100%	0	451.
3						3	0	0	452.
5		2			2	1	40%	80%	453.
7		3			3	1	43%	86%	454.
2	2						100%	100%	455.
10		3			4	3	30%	70%	456.
3	1				2		33%	100%	457.
4				1		3	25%	0	458.
3	1				2		33%	100%	459.
4		1			3		25%	50%	460.
4	2	1				1	75%	75%	461.
9		2			4	3	22%	67%	462.
109	16	21	2	2	34	34			
514	39	103	8	7	232	125			

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
464.D.	Mivé lesz a föld? ...	4	2	25	44
465.	Fönséges éj!	10	8	43	74
466.D.	Ki fogja vajon megfejteni ...	4	1	14	44
467.	Szép kedvesem ...	10	4	56	102
468.	Szeretője-e vajon ...	6	4	33	59
469.	Oh szerelem ...	4	1	23	40
470.	Miért hogy láthatatlanok ...	7	2	31	55
471.	Mulandóság ...	8	3	38	72
472.	A férj haza jó betegen ...	8	4	33	61
473.	Barátim megölelének ...	8	4	33	70
474.	Mint lót-fut a boldogság után ...	8	3	32	67
477.	Az özvegy.	6	3	30	55
478.	Igazság! alszol?	7	4	41	72
479.	Az álom.	16	7	63	131
480.	E gazdag úr ...	6	2	35	56
481.	Kereszt.	6	3	23	68
483.	Midőn a földön ...	10	5	54	102
484.	Kivágom én ...	6	2	29	61
485.	Fövényszem ... harmatcsepp ...	16	3	69	146
486.	Fejemben éj van ...	10	4	49	100
487.	Átok és áldás.	16	2	63	108
488.	Mért vagyok én még a világon ...	32	15	172	336
489.	Minden virágnak ...	32	10	171	336
490.	A szerelmes tenger.	96	27	467	912
491.	Elhagytam én a várost ...	25	8	90	165
492.	Erdőben.	32	13	84	176
493.f.	Gyermekkori emlékek.	44	16	230	462
494.	Mint a felhők a nyári égen ...	32	9	128	280
496.	Zöld leveles, fejr ...	16	3	47	96
497.	Rég elhúzták az esteli harangot ...	32	11	98	176
498.f.	A jó aggastyán.	48	25	238	504
500.	Sors, nyiss nekem tért ...	20	7	91	181
464.—500. összesen		587	215	2633	5211
416.—500. összesen		1372	509	6312	12191

S _{vv}	racionális				nem rac.		ratS _{vv} : S _{vv}	nrrS _{vv} : S _{vv}	Kulcssz.	
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.				
	önálló	tagm.	önálló	tagm.						
2	1					1	50%	50%	464.	
9	2	2			1	4	44%	56%	465.	
2				1		1	50%	0	466.	
6	3				1	2	50%	67%	467.	
5			1			4	20%	0	468.	
3						1	2	0	469.	
4				1		1	2	25%	25%	470.
6	2					4	33%	100%	471.	
5	2	1				1	1	60%	80%	472.
7		1			1	3	2	29%	57%	473.
5		1				2	2	20%	60%	474.
7	1	3			2		1	86%	57%	477.
6		3				1	2	50%	67%	478.
9	3	2				4		56%	100%	479.
3		1	1				1	67%	33%	480.
5		1				4		20%	100%	481.
5	4					1		80%	100%	483.
5		1				4		20%	100%	484.
6	1	2				3		50%	100%	485.
8	2	5				1		87%	100%	486.
6							6	0	0	487.
23		2	1	1	8	11	17%	43%	488.	
20		3		1	15	1	20%	90%	489.	
70	1	23			29	17	34%	76%	490.	
8	1				5	2	12%	75%	491.	
20		5			11	4	25%	80%	492.	
27	2	3			16	6	19%	78%	493.	
16	1	8			5	2	56%	87%	494.	
10		2		1	5	2	30%	70%	496.	
23		6			14	3	26%	87%	497.	
38	2	6		1	15	14	24%	61%	498.	
11		1	1		3	6	18%	36%	500.	
380	28	82	4	9	158	99				
894	67	185	12	16	390	224				

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
501.D.	Dalaim.	36	16	173	360
503.	Salgó.	565	172	2976	5460
506.	Most kezdem én csak még	12	5	56	102
507.	F. L. kisasszony emlékkönyvébe.	6	4	33	60
508.	Megfagy a szív, ha nem szeret...	4	3	23	28
509.	Rabság.	10	7	63	120
510.	Szeretek én...	20	8	84	170
511.D.	A nép.	15	7	69	117
512.f.	Képzelt utazás.	40	19	196	420
513.	A hevesi rónán.	40	14	151	280
514.	Csalogányok és pacsirták.	61	16	229	457
515.	Nagy-Károlyban.	25	7	105	215
516.	A bilincs.	24	10	103	204
519.	Költői ábránd volt	88	34	582	992
520.	Te vagy, te vagy, barna kis lány...	24	8	92	168
521.	Szerelemnek rózsákkal...	16	4	49	120
522.	Szerelmes vagyok én...	20	7	58	120
523.	Szerelmes vagyok én...	20	5	58	120
524.	Nehéz, nehéz a szívem...	12	3	44	84
525.	Száll a felhő...	8	3	53	80
526.	Borús, ködös őszi idő...	30	8	96	200
527.	Az én képzeletem nem...	16	6	86	192
528.D.	Ereszkedik le a felhő...	16	7	71	128
529.	Ha szavaid megfontolom...	24	9	108	192
530.D.	Te a tavaszt szereted...	16	5	58	104
531.	Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe.	26	6	119	260
501.—531. összesen		1 174	393	5 735	10 703
416.—531. összesen		2 546	902	12 047	22 944

S _{vv}	racionális				nem rac.		r ¹ S _{vv} : S _{vv}	arr ¹ S _{vv} : S _{vv}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
23	7	5			7	4	52%	83%	501.
396	27	93	5	11	183	77	34%	77%	503.
7	1	1			4	1	29%	86%	506.
5	1	1			1	2	40%	60%	507.
5		1	1		2	1	40%	60%	508.
9		1	1		5	2	22%	67%	509.
13	2	2			9		31%	100%	510.
11	1	4	2		2	2	64%	64%	511.
35	3	4		1	15	12	23%	63%	512.
21	3	2			14	2	24%	90%	513.
35		9			14	12	26%	65%	514.
14		1	1		3	9	14%	29%	515.
20	1	4		1	7	7	30%	60%	516.
68	1	12		1	32	22	21%	66%	519.
12	1	3			6	2	33%	83%	520.
7		1	1		1	4	29%	29%	521.
11		2			5	4	18%	64%	522.
9			1		4	4	11%	44%	523.
8				2	6		25%	75%	524.
8		1			3	4	12%	50%	525.
15	1	1		1	10	2	20%	80%	526.
15		5			8	2	33%	87%	527.
13	2	3		1	4	3	46%	69%	528.
14	1		1		9	3	14%	71%	529.
11		5			6		45%	100%	530.
10		4			6		40%	100%	531.
795	52	165	13	18	366	181			
1689	119	350	25	34	756	405			

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
535.	Álmodtam szépet, gyönyörűt...	70	28	300	560
536.	Egy pár rövid nap...	24	12	138	252
538.	Nem csoda, ha újra élek...	48	15	196	360
539.	Volt egy szegény fiú...	28	9	126	232
541.	Erdélyben.	69	23	348	715
542.	Szeretsz tehát...	16	7	76	176
545.	Rövidre fogtam a kantárszárat...	16	6	78	160
546.	Kellemetlen őszi reggel...	30	12	74	160
547.	Véres napokról álmodom...	24	8	91	204
549.	Világoskék a csillagos éjszaka...	20	7	114	220
551.	E. R. kisasszony emlékkönyvébe.	14	2	64	134
(553a)	Haza értem...	35	11	137	280
(553b)	(Haza tértem)	(35)	(10)	(138)	(280)
555.	Nem ért engem a világ...	24	8	71	168
556.D.	Reszket a bokor, mert...	24	9	79	144
557.	Halhatlan a lélek...	9	3	38	72
559.	Karácsonkor.	39	17	232	416
560.	A magyar nemzet.	56	17	230	448
561.D.	Egy gondolat bánt engemet...	36	6	166	338
535.—561. összesen		582	200	2 558	5 039
1846. évi 119 vers együtt		3 128	1 102	14 605	27 983
1839—46. évi 402 vers együtt		13 280	4 698	60 592	113 936

S _{va}	racionális				nem rac.		rntS _{va} : S _{va}	arrS _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
42	3	3	2	1	16	17	21%	52%	535.
17	3	3			9	2	35%	88%	536.
32	1	7		1	19	4	28%	84%	538.
17	2	3			9	3	29%	82%	539.
38	1	12	4		13	8	45%	68%	541.
10		1	1	1	5	2	30%	60%	542.
12		6			4	2	50%	83%	545.
14	1		1		7	5	14%	57%	546.
9	4	1			3	1	56%	89%	547.
18	1	6			10	1	39%	94%	549.
4			1	2		1	75%	0	551.
20	1	1			13	5	10%	75%	553a
(19)	(1)	(1)			(12)	(5)	(11%)	(74%)	
11		3	2		5	1	45%	73%	555.
14	1	6			5	2	50%	86%	556.
6	1	1			4		33%	100%	557.
26	3	1	2	1	13	6	27%	65%	559.
28	5	1	1	2	8	11	32%	50%	560.
13		3		2	4	4	38%	54%	561.
331	27	58	14	10	147	75			
2020	146	408	39	44	903	480	36%	72%	
8587	598	1957	154	173	3703	2002	34%	73%	

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
	1847.				
563.	Egy barátom az ifjuság ...	24	4	81	152
564.D.	Ha férfi vagy, légy férfi.	40	12	157	260
565.D.	Kutyakaparó.	96	23	387	720
566.	Szomorú éj.	42	16	246	434
567.	Palota és kunyhó.	32	16	231	438
568.D.	A kutyák dala.	20	6	68	120
569.D.	A farkasok dala.	20	6	66	120
570.D.	A XIX. század költői.	48	12	201	408
571.	Egressy Etelke.	32	14	210	384
572.	Szent sir.	54	10	174	324
573.	Ide, kis lány ...	20	7	120	220
574.D.	Arany Jánoshoz.	32	13	189	384
575.	Három fiú.	40	14	243	480
576.D.	Magyar vagyok.	40	20	210	400
577.	Keserű élet, édes szerelem.	32	10	135	296
578.D.	A Tisza.	60	26	300	600
579.	A felhők.	36	12	154	306
580.	Csuklyában jár a barát ...	16	4	48	104
581.	A magyar ifjakhoz.	48	15	234	480
582.	A szél.	32	8	186	384
583.	Édes öröm, ittalak már ...	24	9	100	192
584.	Ujjonnan visszajött a régi baj ...	40	14	231	400
585.D.	A nép nevében.	48	22	274	504
587.	De mért is gondolok rá? ...	24	11	89	156
588.	Az árva lány I—III.	84	24	275	472
589.	Két sohaj.	60	20	177	360
590.	Mi volt nekem a szerelem?	30	10	93	200
591.	Tedd le, bojtár, a subádat ...	20	8	96	180
563.—591. összesen		1094	366	4975	9478

S _{va}	racionális				nem rac.		r ^{rel} S _{va} : S _{va}	n ^{rel} S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
12		2		1	5	4	25%	58%	563.
22		2	2	7.	2	9	50%	18%	564.
42	4	20			17	1	57%	98%	565.
31	2	7			10	12	29%	61%	566.
33		7			13	13	21%	61%	567.
12	2	4		1	4	1	58%	83%	568.
13	1	2			10		23%	100%	569.
16	2	5		1	4	4	50%	69%	570.
22	1	3	1	1	12	4	27%	73%	571.
16	1	2			12	1	19%	94%	572.
19		1		1	11	6	11%	63%	573.
20	2	5	1	2	6	4	50%	65%	574.
26		5			19	2	19%	92%	575.
30		9			19	2	30%	93%	576.
21		4		1	7	9	24%	52%	577.
41	8	11			18	4	46%	90%	578.
17	2	2			9	4	24%	76%	579.
11		4			7		36%	100%	580.
29	2	6			10	11	28%	62%	581.
25		15			8	2	60%	92%	582.
18	1	1			13	3	11%	83%	583.
28	1	8	1	5	4	9	54%	46%	584.
38		13	2		4	19	39%	45%	585.
17	2	2			5	8	24%	53%	587.
50	2	10	1		25	12	26%	74%	588.
36	1	8		2	15	10	31%	67%	589.
16		4			7	5	25%	69%	590.
18		3			5	10	17%	44%	591.
679	34	165	8	22	281	169			

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
593.	Világosságot!	82	27	339	589
594.	Szőke asszony, szőke asszony...	68	23	276	527
595.	Katona-élet.	42	20	177	357
596.	A szerelem.	45	8	183	340
597.	A virágok.	40	13	154	320
598.	Kit feledni vágytam...	96	16	291	576
599.	Az ítélet.	27	13	195	392
600.	Első esküm.	39	10	199	407
601.	A türelemről.	32	10	138	256
603.	Rongyos vitézek.	28	9	128	238
604.	Zöld Marczi.	40	19	240	480
605.	Ha én kedvesemről	20	9	100	200
606.	Tűz.	32	10	141	256
609.	Hol a leány, ki lelkem	32	14	144	328
610.	Röpül az úti por...	32	10	193	384
611.	Bányában.	35	12	150	275
612.	Bírom végre Juliskámat...	44	14	177	330
613.	A majtényi síkon.	24	7	141	288
614.	Te az enyim, én a tied...	36	9	136	264
615.D.	Arany Laczinak.	72	32	240	409
616.D.	Mily szép a világ!	48	14	159	276
617.D.	Sári néni.	36	13	183	360
618.	A csonka torony.	28	12	145	280
619.	Lennék én folyóvíz...	40	10	123	270
620.D.	A gólya.	112	29	486	1008
593.—620. összesen		1130	363	4838	9410
563.—620. összesen		2224	729	9813	18888

S _{va}	racionális				nem rac.		r ^{rel} S _{va} : S _{va}	a ^{rel} S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
40	3	2	1		14	20	15%	47%	593.
41	3	4	1	1	16	16	22%	56%	594.
40	1	4	1		23	11	15%	70%	595.
27		3		2	12	10	19%	56%	596.
27		4	5		14	4	33%	67%	597.
26		2	2	3	7	12	27%	35%	598.
23	2	5			14	2	30%	91%	599.
22	1	3			17	1	18%	95%	600.
17	2	4		1	3	7	38%	53%	601.
17	1	2	1		12	1	24%	88%	603.
34	2	9			17	6	32%	53%	604.
15		4			7	4	27%	73%	605.
21		3		1	10	7	19%	62%	606.
24		9			11	4	37%	83%	609.
28		4			20	4	14%	86%	610.
22	1	5		1	10	5	32%	73%	611.
27		6			13	8	22%	70%	612.
20		6			8	6	30%	70%	613.
22		5			13	4	23%	82%	614.
52	3	4		1	18	26	15%	48%	615.
26	1	1			8	16	8%	38%	616.
26		2			18	6	8%	77%	617.
26		6			19	1	23%	96%	618.
12		1			11		8%	100%	619.
58	2	11		2	36	7	26%	84%	620.
693	22	109	11	12	351	188			
1372	56	274	19	34	632	357			

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
623.	Utazás az alföldön	32	14	144	272
624.	Kérdezd: szeretlek-e?	30	9	169	290
626.	Híres szépség.	28	11	120	210
630.	Múzsám és menyasszonyom.	60	19	273	541
631.	Az időhöz.	36	8	128	240
632.D.	Az erdőnek madara van ...	12	4	55	96
633.	Tompa Mihálynál.	54	24	345	648
635.D.	Alkony.	12	5	66	114
636.	Panyó Panni.	36	13	141	288
637.	Széphalom.	77	22	313	605
638.	A munkácsi várban.	40	17	228	390
640.	Amott az a hegy ...	20	5	72	130
641.D.	Látom kelet leggazdagabb	32	6	156	332
642.	Kard és láncz.	120	26	492	929
643.	Válasz, kedvesem levelére.	96	28	513	996
644.	Jó ideje lement a nap ...	24	9	96	192
649.	Augusztus 5-dikén.	40	20	171	300
650.	Levél Arany Jánoshoz.	91	32	681	1 333
652.	A költészet.	19	4	90	197
654.	Ismét könny!	24	7	96	186
655.D.	Falu végén kurta kocsmá ...	36	11	141	308
656.	A vándor legény.	64	22	261	480
657.	Ne bántson az meg ...	36	11	180	378
658.	Homér és Oszján.	56	16	228	471
659.	Tarka élet.	28	10	100	224
660.	O. B. kisasszonyhoz.	48	13	154	276
623.—660. összesen		1 151	366	5 413	10 426
563.—660. összesen		3 375	1 095	15 226	29 314

S _{v_a}	racionális				nem rac.		rntS _{v_a} : S _{v_a}	arrS _{v_a} : S _{v_a}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
23	1	1		1	12	8	13%	61%	623.
15	1	3			8	3	27%	80%	624.
19		1			15	3	5%	84%	626.
41	1	7	1		17	15	22%	61%	630.
20		7			8	5	35%	75%	631.
12	1	8			3		75%	100%	632.
45		4	3	1	16	21	18%	44%	633.
10	1	1			8		20%	100%	635.
28		7	1	1	16	3	32%	82%	636.
35	2	9		1	11	12	34%	63%	637.
34	3	10		1	16	4	38%	85%	638.
7	1	1	1		4		43%	86%	640.
16	1	5			9	1	37%	94%	641.
57	1	20			30	6	37%	89%	642.
57	4	13	1	1	27	11	33%	77%	643.
17	2	2	1		8	4	29%	71%	644.
36	1	4			17	14	14%	61%	649.
70	3	14	1	8	24	20	37%	59%	650.
9		1			3	5	11%	44%	652.
15	1				10	4	7%	73%	654.
31		6	1	1	13	10	26%	61%	655.
45	6	16			17	6	44%	87%	656.
23	1	5		2	9	6	35%	65%	657.
30	2	3	1	1	14	9	23%	63%	658.
20		7			12	1	35%	95%	659.
21	4	2	1	2	6	6	43%	57%	660.
736	37	157	12	20	333	177			
2108	93	431	31	54	965	534			

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
663.	Jó költőnek tartanak ...	20	3	69	150
664.	A csillagos ég.	40	10	240	450
665.	Csak úgy omlanak most hozzám...	40	12	153	310
666.	Szivem.	42	11	133	238
667.	A szájhősök.	40	14	210	390
668.	Valahogy.	28	4	91	164
669.	Ilyen óriást, mint ...	40	13	117	240
671.	Ősz elején.	30	11	123	228
672.	Bucsú a nőtlenségtől.	36	14	163	342
673.D.	A kisbéres.	32	10	198	384
674.D.	Azokon a szép kék hegyeken túl...	26	4	135	260
675.	A sivatag lakói.	32	7	129	240
677.	Beszél a fákkal a bús őszi szél...	40	13	189	410
678.	Az ember.	30	16	150	300
679.	A mióta én megházasodtam ...	52	14	238	494
680.D.	September végén.	24	9	144	276
681.	Elértem, a mit ember érhet el...	38	9	189	380
682.	Kazinczy Gáborhoz.	42	13	228	430
683.	Az utolsó virágok.	18	5	72	138
684.	Egykor és most.	32	10	144	230
685.	A szerelem országa.	96	32	396	791
686.	Menny és föld.	32	14	167	312
687.	Csendes élet.	20	7	103	170
688.	Az volt a nagy, nagy munka ...	36	8	127	234
689.	Hintón és gyalog.	40	14	183	330
690.	Mi a szerelem?	46	5	174	438
691.	Bölcselkedés és bölcsesség.	32	13	138	256
692.	Meddig alszol még, hazám?	36	18	125	234
693.	Tíz pár csókot egy végből ...	30	8	73	140
694.	A rab.	40	12	198	380
695.	A hold elegiája.	44	16	270	528
696.	A koldús sirja.	36	11	183	360
697.	Ez már aztán az élet ...	32	10	109	208
698.	El innét, el e városból ...	36	11	150	288
699.	Arany Jánosnál.	64	17	372	768
700.	Dicsérsz, kedves ...	8	4	48	84

S _{va}	racionális				nem rac.		rac S _{va} : S _{va}	nem rac S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
8		4			2	2	50%	70%	663.
35		6		3	14	12	26%	57%	664.
21		7		1	3	10	38%	48%	665.
19		3		1	7	8	21%	53%	666.
25	1	7			7	10	32%	60%	667.
16		7			8	1	44%	94%	668.
21	1	3	1		7	9	24%	52%	669.
19		5		2	10	2	37%	79%	671.
31	1	7	1		15	7	29%	74%	672.
23	2	1	1		19		17%	96%	673.
10		2			8		20%	100%	674.
22		7			12	3	32%	86%	675.
29		6			20	3	21%	90%	677.
29		5		2	10	12	24%	52%	678.
42		10			20	12	24%	71%	679.
15		2	1	3	6	3	40%	53%	680.
19	1	4			12	2	26%	89%	681.
25	1	3			16	5	16%	80%	682.
10	1	1		1	7		30%	90%	683.
20	1	2		1	11	5	20%	70%	684.
50	3	6			35	6	18%	88%	685.
26		7			10	9	27%	65%	686.
13		7			3	3	54%	77%	687.
11	1	2	1		5	2	36%	73%	688.
25		5		1	11	8	24%	64%	689.
9			1		3	5	11%	33%	690.
20	1	3		2	5	9	30%	45%	691.
25		3		1	10	11	16%	52%	692.
16	1	5			2	8	37%	50%	693.
27	1	6			17	3	26%	89%	694.
28	2	4	1	1	12	8	28%	64%	695.
25		10			11	4	40%	88%	696.
19	1	6	1		5	6	42%	63%	697.
17	2	1		1	6	7	24%	53%	698.
43	1	12		2	20	8	35%	77%	699.
6					3	3	0	50%	700.

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
663.—700. összesen		1 310	402	5 931	11 575
563.—700. összesen		4 685	1 497	21 157	40 889
701.D.	Nézek, nézek kifelé . . .	40	6	103	220
703.	Szép napkeletnek . . .	42	9	150	308
706.	Bíró, bíró, hivatalod . . .	28	10	105	224
707.D.	Rózsabokor a domboldalon . . .	12	5	54	108
708.D.	Pató Pál úr.	40	13	168	300
709.	Egy apához.	72	16	273	528
710.	Állj meg, feleségem . . .	64	20	189	352
712.	Az éj.	90	17	150	210
713.	Okatootáia.	72	20	282	540
714.	Mosolyogj rám!	36	11	178	351
715.	A magyar politikusokhoz.	64	18	270	544
717.	Csendes tenger rónaságán . . .	74	16	174	568
720.D.	Vas-uton.	36	14	138	250
721.	A haraghoz.	51	8	138	292
722.	Kinn a ménes, kinn a pusztán . . .	44	13	186	352
723.D.	Még alig volt reggel . . .	8	5	57	96
724.	Szilveszter éje 1847-ben I—IV.	64	23	266	552
701.—724. összesen		837	223	2 881	5 795
1847. évi 132 vers együtt		5 522	1 720	24 038	46 684
1839—47. évi 534 vers együtt		18 802	6 418	84 630	160 620

S _{v_a}	racionális				nem rac.		r ^{rac} S _{v_a} : S _{v_a}	r ^{rac} S _{v_a} : S _{v_a}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
799	22	169	8	22	372	206			
2907	115	600	39	76	1337	740			
15	1	1			11	2	13%	87%	701.
16		2			11	3	12%	81%	703.
22		7			11	4	32%	82%	706.
10					6	4	0	60%	707.
28		7			12	9	25%	68%	708.
38	2	8			21	7	26%	82%	709.
45	3	8	1		12	21	27%	73%	710.
30	2	5	1		15	7	27%	73%	712.
37	3	8	4	2	11	9	46%	59%	713.
14	1	1	4		4	4	43%	43%	714.
30	2	7	1	2	9	9	40%	60%	715.
34	2	11			20	1	38%	97%	717.
25		3		2	12	8	20%	60%	720.
12			1		5	6	8%	41%	721.
32		5	1	1	20	5	22%	78%	722.
7		1			6		14%	100%	723.
40	3	7	3	2	15	10	37%	62%	724.
435	19	81	16	9	201	109			
3342	134	681	55	85	1538	849	29%	70%	
11929	732	2638	209	258	5241	2851	32%	72%	

Kulcsszám	A vers címe	Vs	S	W	Syl
1848.					
726.D.	A téli esték.	80	30	504	960
727.	Feleségek felesége . . .	20	8	78	160
728.	Egy könyvárus emlékkönyvébe.	12	1	66	120
729.	Adorján Boldizsárhoz.	72	17	348	678
730.	Van-e egy marok föld . . .	35	12	216	406
731.D.	Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?	20	12	93	170
733.	Szeretlek én, szeretlek téged . . .	24	6	84	180
734.D.	Minek nevezzelek?	50	6	168	383
736.D.	A rab oroszlán.	34	15	162	340
737.	A jó tanító.	68	17	244	476
738.D.	A puszta, télen.	54	12	286	540
740.f.	Ne feledd a tért . . .	20	5	102	200
741.	Hideg, hideg van ott kinn . . .	48	14	165	312
743.	Olaszország.	32	4	157	320
744.	Rózsavölgyi halálára.	50	11	273	510
745.	Az országgyűléshez.	58	20	310	596
746.D.	Anyám tyúkjá.	24	7	108	192
747.	A tél halála.	32	9	132	256
749.D.	Kemény szél fúj . . .	20	7	108	200
(751.)	Lehel vezér I—II.	456	117	2 729	5 472
753.D.	Nemzeti dal.	48	16	156	314
755.	A szabadsághoz.	36	14	174	360
756.	Bordal.	28	10	135	252
757.D.	Föltámadott a tenger . . .	25	6	83	155
758.	A királyokhoz.	40	13	177	380
726.—758. összesen		1 386	389	7 058	13 932

S _{va}	racionális				nem rac.		rat S _{va} : S _{va}	arr S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
66	4	18			32	12	33%	82%	726.
16		3			6	7	19%	56%	727.
10		4		2		4	60%	40%	728.
36	2	7		1	12	14	28%	61%	729.
27	2	7		2	10	6	41%	78%	730.
16		2			7	7	12%	56%	731.
11	2	4		1	3	1	64%	91%	733.
10						10	0	0	734.
23	2	2	1	2	12	4	30%	83%	736.
40	1	10			29		27%	100%	737.
32		12			19	1	37%	97%	738.
9	1	1			5	2	22%	78%	740.
31		8			13	10	26%	68%	741.
23		5		1	12	5	26%	74%	743.
38		8		1	14	15	24%	58%	744.
35	4	6			19	6	29%	83%	745.
22		1		1	10	10	9%	50%	746.
22		6		1	8	7	32%	64%	747.
10		1		1	2	6	20%	30%	749.
327	9	88	4	9	187	30	34%	87%	751.
22		3		1	13	5	18%	73%	753.
28		8	1		9	10	32%	61%	755.
26		11	1	1	7	6	50%	69%	756.
14	1	1		1	5	6	21%	50%	757.
25	2	4			15	4	24%	84%	758.
919	30	220	7	25	449	188			

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
760.	Van-e mostan olyan legény . . .	40	9	108	220
761.	Készülj, hazám!	82	17	285	602
762.	Megint beszélünk	28	10	138	238
763.	A király és a hóhér.	36	11	154	288
764.	Rákóczi.	32	8	153	304
767.D.	A magyarok istene.	32	9	187	336
(768.)	A conservatívok.	40	6	138	250
769.D.	Ilyen asszony való nékem.	20	6	78	160
770.	A ledőlt szobor.	60	24	319	615
771.	Már mi nekünk ellenségünk . . .	32	8	121	240
773.	Bánk bán.	104	30	432	728
774.	Mit nem beszél az a német . . .	40	12	131	320
777.	A király esküje.	145	42	437	870
778.	A gyáva faj, a törpe lelkek . . .	24	3	108	214
779.	Ausztria.	57	9	216	486
781.	Föl!	36	13	152	306
784.	Uton vagyok s nem vagy velem . . .	20	8	94	206
785.D.	Szülőföldemen.	36	15	172	360
786.	A márcziusi ifjak.	48	12	195	360
787.D.	Kis-Kunság.	88	18	381	792
788.	A magyar nép.	28	11	181	336
789.	Dobzse László.	44	12	165	308
790.D.	A nemzetgyűléshez.	65	11	339	667
760.—770. összesen		1 137	304	4 684	9 206
726.—790. összesen		2 523	693	11 742	23 138

S _{va}	racionális				nem rac.		rnt S _{va} : S _{va}	nfr S _{va} : S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
17	1	1			6	9	12%	47%	760.
36	1	7			14	14	22%	61%	761.
18		2		1	9	6	17%	61%	762.
29	2	8			17	2	34%	93%	763.
21		7			7	7	33%	67%	764.
22		6		1	11	4	32%	77%	767.
28		5			17	6	18%	79%	768.
11		2			8	1	18%	91%	769.
50	1	10	1		19	19	24%	60%	770.
19	2	5		1	7	4	42%	74%	771.
83	3	19		2	39	20	29%	73%	773.
20	2	2		1	8	7	25%	60%	774.
88	1	16	2	2	36	31	24%	60%	777.
5		1			2	2	20%	60%	778.
34		7			20	7	21%	79%	779.
24		1		2	9	12	12%	42%	781.
11		1			2	8	9%	27%	784.
30			2		18	10	7%	60%	785.
27		13			11	3	48%	89%	786.
56		19			36	1	34%	98%	787.
24		4		2	11	7	25%	62%	788.
24	4	5			12	3	37%	87%	789.
30		8		3	14	5	37%	73%	790.
707	17	149	5	15	333	188			
1626	47	369	12	40	782	376			

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
792.	Miért zárjátok el az útamat?	40	15	166	340
793.	Kun László krónikája.	120	39	603	1 200
795.	Lenkei százada.	160	39	448	960
797.	Három madár.	46	10	243	460
798.	A nemzethez.	64	23	330	640
(800.)	Vörösmartyhoz.	56	24	261	476
801.	Forradalom.	30	15	171	360
802.	Hány hét a világ?	44	18	248	484
803.	Vérmező.	96	30	561	1 152
806.D.	Itt benn vagyok	48	15	264	524
(807.)	Golyók sivitnak	20	7	109	200
808.	A hegyek közt.	50	12	207	400
809.	A bokor a viharhoz.	6	3	41	81
810.	Jőj el végre, valahára ...	40	11	162	320
813.D.	A székelyekhez.	32	13	193	352
815.D.	Élet vagy halál!	56	18	307	588
816.	A vén zászlótartó.	44	14	228	440
817.	Bucsú.	42	15	216	420
819.D.	Tiszteljétek a közkatonákat!	40	15	192	400
821.	Hideg idő, hűs őszi éj ...	20	5	87	170
823.f.	Itt alszik a költő ...	8	2	49	96
824.	Hogy volna kedvem ...	30	11	149	300
826.D.	Szeretlek, kedvesem!	80	5	220	480
827.D.	Itt van az ősz, itt van újra.	36	10	138	270
(829.)	A csámpás legény.	24	9	102	192
830.	Itt a nyilam, mibe löjjem?	30	11	99	205
831.D.	Csatadal.	30	16	101	190
(832.)	Egész világ a harcmezőn ...	28	8	123	210
833.D.	Akaszátok föl a királyokat!	42	14	202	420
834.	Kont és társai.	176	62	716	1 408
835.	Fiam születésére.	32	11	147	304
836.	Vesztett csaták, csufos futások!	50	18	220	468
837.	Az év végén.	50	11	193	380
(838.)	A nagyszombati csata.	24	11	100	203
792.—838. összesen		1 694	540	7 596	15 097
1848. évi 82 vers együtt		4 217	1 233	19 338	38 231
1839—48. évi 616 vers együtt		23 019	7 651	103 968	198 851
Ebből 7 műfordítás együtt		252	93	1 117	2 250
5 befejezett nagyobb költemény		3 645	1 149	17 930	30 692

S _{va}	racionális				nem rac.		r _{rac} S _{va} :S _{va}	r _{rac} S _{va} :S _{va}	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
27	1	6			15	5	26%	81%	792.
91	7	20		4	52	8	34%	87%	793.
72	5	9	1	4	33	20	26%	65%	795.
32		14			13	5	44%	84%	797.
46	1	7	1	1	18	18	22%	78%	798.
31	1	5	1		15	9	23%	68%	800.
25	2	5	2	2	6	8	44%	52%	801.
35	1	4	2		17	11	20%	63%	802.
72	4	21		3	34	10	39%	82%	803.
30	1	7			12	10	27%	67%	806.
14	2	4		1	5	2	50%	79%	807.
23		4		1	15	3	22%	87%	808.
5		1			2	2	20%	60%	809.
22		3		1	3	15	18%	73%	810.
27	1	2		2	15	7	19%	67%	813.
34	1	3	2	2	12	14	24%	47%	815.
32	1	7			20	4	25%	87%	816.
31		2		1	20	8	10%	71%	817.
28	1	8	1		11	7	37%	71%	819.
12		3	1		7	1	33%	83%	821.
3		1			1	1	33%	67%	823.
23	2	3		1	12	5	26%	74%	824.
32		4			28		12%	68%	826.
22		2		2	12	6	18%	67%	827.
20		6		1	9	4	35%	78%	829.
24		3			7	14	12%	42%	830.
26	1	2		1	9	13	15%	46%	831.
20		6	2		10	2	40%	80%	832.
37		13			13	11	35%	70%	833.
139	7	28			67	37	25%	73%	834.
25	1	2		1	9	12	16%	48%	835.
28	2	6	1		8	11	32%	57%	836.
32		4	1	4	9	14	28%	41%	837.
16	2	1			6	7	19%	56%	838.
1136	44	216	15	32	525	304			
2762	91	585	27	72	1307	680	28%	72%	
14691	823	3223	236	330	6548	3531	31%	72%	
169	11	30		2	79	47	25%	71%	f.
2296	146	599	27	41	1080	403	35%	79%	

Kulcsszám	A vers (rövidített) címe	Vs	S	W	Syl
1849.					
841.	Európa csendes, újra csendes...	28	10	125	238
842.	Négy nap dörgött az ágyu...	48	13	159	312
845.D.	Csatában.	32	9	93	192
846.	Bizony mondom, hogy győz	28	6	169	280
847.	Pacsirtaszót hallok megint...	32	9	144	272
848.	Péter bátya.	88	29	472	880
849.	Az erdélyi hadsereg.	28	10	134	294
850	Ki gondolná, ki mondaná...	28	7	113	198
852.D.	A székelyek.	18	11	99	180
(853.)	Egy goromba tábornokhoz.	33	8	176	341
854.D.	Szüleim halálára.	48	16	210	432
(855.)	Jött a halál.	40	16	233	420
(856.)	A huszár.	12	3	36	72
857.	A honvéd.	72	17	318	848
858.	Föl a szent háborúra!	40	17	265	520
859.D.	Szörnyü idő...	32	11	117	216
1849. évi 16 vers együtt		607	192	2863	5695
1839—49. évi 632 vers együtt		23 626	7843	106 831	204 546
Első kiadásba be nem vett 39 vers		1 559	501	7726	15 192

S_{va}	racionális				nem rac.		$ratS_{va} : S_{va}$	$arrS_{va} : S_{va}$	Kulcssz.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
18	2	2			5	9	22%	50%	841.
26	1	6		1	13	5	31%	77%	842.
22		2	1		10	9	14%	55%	845.
12		3			8	1	25%	92%	846.
17		2		2	7	6	24%	53%	847.
60	3	9		3	33	12	25%	75%	848.
19		2			11	6	11%	68%	849.
14		8			4	2	57%	86%	850.
16			1		11	4	6%	69%	852.
22	1	11			5	5	55%	77%	853.
29	1	3		2	17	6	21%	72%	854.
32		4		1	18	9	16%	69%	855.
7	1	2			4		43%	100%	856.
38	1	6		1	17	13	21%	63%	857.
42		5		5	16	16	24%	50%	858.
17	1	1	2		7	6	24%	53%	859.
391	11	66	4	15	186	109	25%	67%	
15082	834	3289	240	345	6734	3640	31%	72%	
1065	48	266	16	20	508	207	33%	77%	()

B) Összesítő táblázatok

a) Főbb verscsoportok szerint

Csoport v. verscím	Vs	S	W	Syl
1839. évi 2 vers	39	10	140	334
1840. évi 7 vers	133	33	558	1 140
1841. évi 2 vers	40	10	158	336
1842. évi 17 vers	472	148	2 024	3 834
1843. évi 28 vers	746	259	2 990	5 823
1844. évi 111 vers	5 323	1 789	24 014	42 805
1845. évi 116 vers	3 399	1 347	16 103	31 681
1846. évi 119 vers	3 128	1 102	14 605	27 983
1847. évi 132 vers	5 522	1 720	24 038	46 684
1848. évi 82 vers	4 217	1 233	19 338	38 231
1849. évi 16 vers	607	192	2 863	5 695
Összesen 632 vers	23 626	7 843	106 831	204 546
189. A helység kalapácsa	1 240	290	4 387	9 434
225. János vitéz	1 480	551	8 572	11 840
393. Szerelem átka	120	50	665	1 440
420. Tündéralom	240	86	1 330	2 518
503. Salgó	565	172	2 976	5 460
(751.) Lehel vezér	456	117	2 729	5 472
6 nagyobb költemény	4 101	1 266	20 659	36 164
626 kisebb költemény	19 525	6 577	86 172	168 382

S _{ve}	racionális				nem rac.		rat S _{ve} : S _{ve}	aff S _{ve} : S _{ve}	Röv.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
21	2	7			9	3	43%	86%	1839
70	2	19	1	1	32	15	33%	76%	1840
21	2	4			9	6	28%	71%	1841
261	20	64	4	6	89	78	36%	66%	1842
480	27	106	19	9	190	129	34%	65%	1843
3 340	219	853	50	59	1457	702	35%	76%	1844
2 374	180	496	41	54	1014	589	32%	71%	1845
2 020	146	408	39	44	903	480	36%	72%	1846
3 342	134	681	55	85	1 538	849	29%	70%	1847
2 762	91	585	27	72	1 307	680	28%	72%	1848
391	11	66	4	15	186	109	25%	67%	1849
15 082	834	3 289	240	345	6 734	3 640	31%	72%	
480	55	95	8	8	194	120	35%	72%	HK.
1 146	50	346	10	18	558	164	37%	83%	JV.
94	6	28	2	3	40	15	41%	74%	SzÁ.
180	8	37	2	1	105	27	27%	83%	TÁ.
396	27	93	5	11	183	77	34%	77%	S.
327	9	88	4	9	187	30	34%	87%	LV.
2 623	155	687	31	50	1 267	433	35%	80%	
12 459	679	2 602	209	295	5 467	3 207	30%	70%	

b) Az 1966-ban bemutatott minta anyagából

Csoport megnevezése	Vs	S	W	Syl
1842. évi 3 vers	84	23	479	884
1843. évi 8 vers	198	64	742	1 637
1844. évi 15 kisebb vers	457	165	1 939	3 790
1845. évi 10 kisebb vers	320	147	1 733	3 326
1846. évi 12 kisebb vers	295	126	1 413	2 512
1847. évi 25 kisebb vers	982	319	4 335	8 313
1848. évi 22 kisebb vers	960	276	4 442	8 793
1849. évi 4 kisebb vers	130	47	519	1 020
99 kisebb vers együtt	3 426	1 167	15 602	30 275
99 kisebb és JV. összesen	4 906	1 718	24 174	42 115

S _{va}	racionális				nem rac.		rat S _{va} : S _{va}	aff S _{va} : S _{va}	Röv.
	kijelentő		nem kijelentő		kij.	nem kij.			
	önálló	tagm.	önálló	tagm.					
42	5	12		2	15	8	45%	76%	1842.D.
134	6	33	2	2	59	32	32%	73%	1843.D.
298	22	69	11	4	136	56	36%	76%	
234	21	50	3	1	107	52	32%	76%	1845.D.
192	22	41	2	5	74	48	36%	71%	1846.D.
598	31	126	8	20	277	136	31%	73%	1847.D.
600	12	116	6	17	299	150	25%	71%	1848.D.
84	2	6	4	2	45	25	17%	63%	1849.D.
2182	121	453	36	53	1012	507	30%	73%	
3328	171	799	46	71	1570	671	33%	77%	D.

2. Fonetikai kísérletekkel vizsgált mondatok jegyzéke

A IV—VI. fejezet B) részében tárgyalt példák (vö. ELEKFI 1968a. 347—8), a meghallgatásra kivágott T (ritkített) és P (dőlt szedésű) részletek kiemelésével:

- (1.) Kis leány szoknyája (térdig föl van hajtva,
Mivelhogy ruhákat mos a fris patakba). — (JV. I.)
- (2.) Az idő (akközben haladott sietve,
A patak habjain (piroslott az este.) — (JV. II.)
- (3.) (Hátad mögött van már a dühös boszorkány;)
Nagy szája (megnyílik), tüdeje (kitágul,
S ily módon riaszt föl szerelem álmábul.) — (JV. II.)
- (4.) A nap (akkor már a földet érintette,
Mikor Jancsi a nyájt félig összeszedte). — (JV. III.)
- (5.) A harmat (, mely ekkor ellepett fűt, bokort,
Tán a szánakozó csillagok könnye volt). — (JV. IV.)
- (6.) ((Aztán meg magát is szörnyen emlegette,
Jancsi bácsi;)) ez (volt végső lehellete:
Jancsikám, Jancsikám, az isten áldjon meg,
Más világon, ha még szeretsz, tied leszek.) — (JV. XVIII.)
- (7.) (Látom, nem te vagy az, ki nekem halált hoz,
Látom,) a halálért (kell fordulnom) *máshoz*,
Máshoz (fordulok hát;) — (JV. XIX.)
- (8.) *Napfogyatkozás* (jött szeme világára,
Melynek elmúlását hasztalanul várta). — (JV. XIX.)
- (9.) *Az óriás király* (nagy fekete vára
Volt, a mi sötéten szeme előtt áll.
Nem hazudok, de volt akkora kapuja,
Hogy, hogy . . . biz én nem is tudom, hogy mekkora,
Csak hogy nagy volt biz az, képzelni is lehet;)
Az óriás király (kicsit nem épített.) — (JV. XX.)
- (10.) *A seprők* (voltak ott egymás mellé rakva,
Miken a boszorkány-nép oda lovagla). — (JV. XXI.)
- (11.) Szemeid (gyöngék) . . . a napfény (megvakít.) — (A hazáról)
- (12.) Ez (nem igaz.) — (Az örült)

- (13.) Ebcson (beforr.) — (A kutyák dala)
- (14.) Holnap (kenyérsütés napja lesz.) — (A téli esték)
- (15.) (Legyen Szilveszter.) Én a pap (leszek,
Szomszédasszony lesz a keresztanya.) — (Az apostol VI.)
- (16.) (Jó, hogy csont nem vagy; mert ha az volnál,) *ebcsont*
(volnál.) — (Romeo és Júlia I. 1.)
- (17.) *Holnap* (teszem meg az első lépést.) — (Tigris és hiéna III. 3.)
- (18.) *Az idő* (sürget, nem én.)
- (19.) *Nagy szája* (van.)
- (20.) *A nap* (pirította meg.)
- (21.) *A harmat* (nedvesítette meg.)
- (22.) *Koszorúba* (fűzöm ágít,
Koszorúm (szerény virágit
A hazának szentelem.) — (Én)
- (23.) *Ott* (vagyok honn,) *ott* (az én világom.) — (Az alföld)
- (24.) *Ott* (tenyészik a bús árvalányhaj
S kék virága a szamárlenye; — (Az alföld)
- (25.) *Unokaöccse* (oly gonosz,
S szép, ifju a neje;)
Unokaöccse (ver szöveget
Megöszült fejibe.) — (Az öreg ur)
- (26.) (Mi vakít?... A villám ... vagy töröd? vagy) *szemeid?*
— (Tigris és hiéna I. 9.)
- (27.) (A likra tette tenyerét) a pap;
(Csak vár, csak vár, hogy jön talán) a csap,
(S) a csap (nem jött, és) a pap (morgott:) — (Csokonai)
- (28.) Én (magyar nemes vagyok!) — (A magyar nemes)
- (29.) Addig (folyvást küzködni kell.) — (A XIX. század költői)
- (30.) Ott (ily regényes dolgok nem történnek.) — (A négy ökrös
szekér)

3. Betűrendes versmutató az elemzett versekről

A tárgyalt művek és ciklusok címe előtti kulcsszám jelzi a mű helyét az időrendi táblázatban. A cím utáni számok e könyv oldalait jelölik, ahol az illető műről vagy valamelyik részletéről szó esik. Az esetleges zárójeles dőlt szám a fonetikai kísérlettel vizsgált mondat sorszáma.

443. A bánat? egy nagy oceán 102, 137, 335, 339
314. A. B. emlékkönyvébe 211, 358
516. A bilincs 145, 354
333. Ablakodból hogyan... 360
809. A bokor a viharhoz 345
354. A bokrétát, melyet... 205, 342
178. A boldog pestiek
222. A borhoz
49. A borozó 43—6, 188, 219, 225, 244
61. A bujdosó
768. A conservatívok 354, 355
829. A csámpás legény 355, 362
139. A csaplárné a betyárt szerette... 193, 204, 244, 333
397. A csárda romjai 356
169. A csavargó 201, 341
664. A csillagos ég 353
618. A csonka torony
729. Adorján Boldizsárhoz 164—5, 191
18. A Dráván 338
56. A Dunán 39, 196, 222, 245, 246, 332
150. A faluban utcahosszat... 38, 189, 192
569. A farkasok dala 112, 140, 247, 329—30, 354, 355
579. A felhők
472. A férj haza jő betegen... 336
620. A gólya 162, 230, 354
778. A gyáva faj, a törpe lelkek... 345, 354, 355
410. A gyűldei ifjakhoz 354
721. A haraghoz 236—7, 345, 354
407. A hazáról 59—60, 71, 139, 188, 355 (II.)
808. A hegyek közt
230. A hegyoldalt venyigesor takarja... 207, 333
189. A helység kalapácsa 193, 207, 243, 330; I.: 200; II.: 189, 200, 230—1; III.: 225; IV.: 99, 107
513. A hevesi rónán 139—40, 145, 160
280. A hó, a holt föld téli szemfedője 342, 352
695. A hold elegiája 146, 356
325. A Honderühöz
857. A honvéd 137, 179, 354, 355
856. A huszár 173, 179, 354, 355, 362
378. A hűtelen barátokhoz
289. A jeggyűrű
498. A jó aggastyán (= Le bon vieillard) 158, 363
370. A jó öreg kocsmáros 188, 358
737. A jó tanító
833. Akaszszátok föl a királyokat! 354, 355
763. A király és a hóhér 136, 148, 354, 355
777. A király esküje 136, 137, 154, 354, 355
242. A királyok ellen 205, 354, 355, 358

758. A királyokhoz 151, 354, 355, 359, 360—1
 673. A kisbéres 356
 696. A koldús sirja
 652. A költészet 344
 568. A kutyák dala 58—9, 138, 247, 329—30, 337, 354, 355 (13.)
 223. A külföld magyarjaihoz 224, 355
 348. Alacsony kis ház...
 209. A leánykákhoz 198, 227
 770. A ledőlt szobor 136, 354, 355
 359. A letarlott...
 635. Alkony 120—34, 144, 212, 241, 359, 360—1
 388. Alku 342
 710. Állj meg, feleségem... 140, 146, 150, 160, 353
 269. Álltam sírhalma mellett... 339, 352
 412. Álmain
 346. Álmaimban gyakran... 360
 142. Álmodom-e?
 535. Álmodtam szépet, gyönyörűt... 158, 159, 353
 411. Álmos vagyok és még sem alhatom 185
 19. Álom
 581. A magyar ifjakhoz 137, 155, 355
 394. A magyar nemes 62—3, 71, 74, 245, 248, 335 (28.)
 248. A magyar nemzet 355
 560. A magyar nemzet 148, 354, 355
 788. A magyar nép 354, 355, 356
 767. A magyarok istene 354, 355
 715. A magyar politikusokhoz 355
 613. A majtényi síkon 353, 354, 355, 356, 357
 786. A márciusi ifjak 354, 355
 175. Ambrus gazda I—II.
 679. A mióta én megházasodtam... 353, 359, 360
 352. A mióta szerelemben...
 431. Amott a távol kék ködében... 163, 335
 640. Amott az a hegy... 147, 157, 353
 259. Amott fenn egy csillag ragyog... 50, 216
 638. A munkácsi várban 157, 169, 354, 355
 838. A nagyszombati csata 161
 300. A nap
 208. A nap házasélete 207—8, 225, 243, 333
 207. A naphoz
 392. A négy ökrös szekér 66, 188, 213 (30.)
 115. A nemes 193
 790. A nemzetgyűléshez 354, 355
 798. A nemzethez 354, 355
 511. A nép 102, 154, 190, 336, 354
 585. A nép nevében 101, 141, 354
 283. Anyám, anyám...
 746. Anyám tyúkja 106, 345

738. A puszta, télen 112
 694. A rab 160, 354, 359, 360—1
 736. A rab oroszán 157, 161, 247, 354
 574. Arany Jánoshoz 105, 140, 166, 172, 354, 357—8, 367, 368
 699. Arany Jánosnál 170, 356, 357
 615. Arany Laczinak 103, 106, 152, 154
 362. Arczképpemmel... 212, 360
 182. A régi jó Gvadányi 229, 355, 356, 357
 157. Árvalányhaj a süvegem bokrétája...
 408. A sivatag koronája
 675. A sivatag lakói
 299. A sorshoz 334
 755. A szabadsághoz 154, 180, 201, 354, 355
 667. A szájhősök 355
 852. A székekelyek 110, 158, 180, 345, 354, 355
 813. A székekelyekhez 109, 141, 354, 355, 358
 582. A szél 247, 337, 356, 357
 596. A szerelem
 102. A szerelem, a szerelem... 190, 244—5, 340
 685. A szerelem országa 151, 247
 490. A szerelmes tenger 136, 359, 360
 389. A szeretőm nyalka gyerek... 110, 188
 418. A szökevények (= The fugitives) I—IV. 51, 136, 139, 363
 747. A tél halála 354
 726. A téli esték 67, 110, 138 (14.)
 226. A természet vadvirága 354
 206. A tintás-üveg 198, 205, 254
 578. A Tisza 38, 104, 145, 159, 160, 164, 167, 170, 177
 570. A XIX. század költői 67—8, 171, 190, 228, 354 (29.)
 487. Átok és áldás 339
 292. A toronyban delet harangoznak...
 601. A türelemről 354
 649. Augusztus 5-dikén 153, 353
 779. Ausztria 354, 355
 656. A vándor legény 153
 316. A varróleány
 816. A vén zászlótartó 153, 354, 355
 287. A világ és én 84, 354, 359, 360
 351. A világtól elvonulva...
 106. A virágnak megtiltani nem lehet... 189, 358
 597. A virágok
 363. Avvagy én már soha... 212
 176. Az alföld 88—90, 94, 354 (23.—24.)
 479. Az álom 336, 354
 Az apostol 40, 62, 72—3 (15.)
 588. Az árva lány I—III. 150
 712. Az éj 164, 168
 678. Az ember 354

447. Az ember ugyan hova lesz? ...
527. Az én képzeletem nem... 353, 356
89. Az én mátkám 38
218. Az én szerelmem... 208—9, 333, 337
461. Az én szívem... 336
153. Az én torkom álló malom... 188
309. Az erdei lak 357, 392 (93. j.)
849. Az erdélyi hadsereg 185, 354, 355, 359, 360—1
632. Az erdőnek madara van... 162, 165, 206, 337
837. Az év végén 182, 183
631. Az időhöz 353
599. Az ítélet 143, 354
303. Azokhoz az én jó pesti pajtásaimhoz 42
674. Azokon a szép kék hegyeken túl... 353
745. Az országgyűléshez 146, 235, 354, 355
17. Az órághoz 229, 332
232. Az öreg ur 48—9, 65—6, 113, 188, 333 (25.)
417. Az örült 61, 101, 107—8, 112, 137, 143, 172, 233, 245 (12.)
477. Az özvegy 336
364. Azt hívém, hogy... 360
183. Az utánzókhöz
85. Az utósó alamizsna 188, 216, 252—3
375. Az utósó ember
683. Az utósó virágok 146, 353
688. Az volt a nagy, nagy munka... 140, 353
385. A zsviványág vége
773. Bánk bán 148, 158, 172, 354, 355
611. Bányában 169
271. Barátim, csak vigasztalással...
87. Barátimhoz 193
473. Barátim megölelének...
454. Barátim vagytok...
216. Batthyányi és Károlyi grófnék 201, 355
95. Befordúltam a konyhára... 54, 193, 200, 203, 223
677. Beszél a fákkal a bús őszi szél... 353, 354
273. Be szomorú az élet én nekem...
132. Betegségemben 246
706. Bíró, bíró, hivatalod...
612. Bírom végre Juliskámat... 353
846. Bizony mondom, hogy győz most a magyar... 183, 354, 355
235. Boldog éjjel... 341
119. Boldogtalan voltam... 338
- Bolond Istók 193
756. Bordal 354, 355
526. Borús, ködös őszi idő... 138, 353
13. Boszú
691. Bölcselkedés és bölcsesség 155
15. Bucsú

817. Bucsú 353, 354, 355
 672. Bucsú a nőtlenségtől 142, 159, 353, 359, 360
 168. Bucsú a színezettől
 247. Bucsú 1844-től 189, 192, 211, 225, 334, 355
 324. Búcsu Kun-Szentmiklóstól
 381. **Búm és örömem**
 173. Carmen lugubre 193
 665. Csak úgy omlanak most hozzám... 353
 514. Csalogányok és pacsirták 354
 374a. Császár Ferenc ő nagyságához
 845. Csatában 112, 143, 179—80, 185, 354, 355
 831. Csatadal 354, 355
 245. Cs. E. kisasszony emlékkönyvébe 229—30, 334
 687. Csendes élet 337, 353
 717. Csendes tenger rónaságán... 50, 167, 353
 215. Csokonai 63—4, 94, 95—6, 188, 200, 254 (27.)
 580. Csuklyában jár a barát...
 Cziruslombok Etelke sírjáról 86, 349, 351, 352, 353
 444. Daczos leány!
 501. Dalaim 97, 103, 107, 209—10, 336, 337, 354
 46. Dalforrás 175, 185, 215, 219, 221
 152. Deákpályám
 124. De már nem tudom, mit csináljak... 190
 587. De mért is gondolkodok rá?... 174, 353
 Der Jüngling am Bache (= Ifju a pataknál) 362—3
 700. Dicsérsz, kedves... 339—40, 353
 71. Dínomdánom 38, 53, 207, 244, 358
 66. Disznótorban 51, 192
 789. Dobzse László 151, 173, 355
 336. Drága orvos úr... 360
 141. Ebéd után 193
 583. Édes öröm, ittalak már... 149
 480. E gazdag úr... 336
 126. Eger mellett 191, 193, 333
 832. Egész világ a harcmezőn 152, 181, 354, 355, 362
 571. Egressy Etelke 358
 187. Egressy Gáborhoz
 127. Egri hangok 54, 355
 709. Egy apához 99, 143, 353
 313. Egy asszonyi állathoz 352
 563. Egy barátom az ifjuság...
 440. Egy böles hajdan 42, 156, 335
 136. Egy estém otthonn 54
 561. Egy gondolat bánt engemet... 101, 201—2, 231—3, 354
 853. Egy goromba tábornokhoz 156, 170, 179, 338, 362
 328. Egy hajfürthöz 352
 684. Egykor és most 353
 728. Egy könyvárus emlékkönyvébe 337

374. Egy kritikushoz
 536. Egy pár rövid nap... 136, 166, 353
 185. Egy telem Debreczenben
 147. Éjjel
 192. Éjszakáim
 331. Éj van...
 681. Elértem, a mit ember érhet el... 158, 353
 358. Életem most...
 221. Élet, halál! nekem már mindegy 333
 815. Élet vagy halál! 111, 168, 180, 354, 355
 491. Elhagytam én a várost... 343—4
 698. El innét, el e városból... 156, 355
 448. Elmém ezen... 335
 111. Elmondanám... 188, 249, 251
 252. Elmondom, mit eddig...
 361. Elnémult a fergeteg...
 105. Élő halott
 600. Első esküm 169, 354
 14. Első szerelem 175, 195
 174. Első szerelmem
 65. Első szerepem 192, 197—8, 241, 245
 429. Elváltam a lánykától
 422. Elvándorol a madár... 139
 159. Elvinnélek én, csak adnának... 340—1
 430. Emlékezet 339
 83. Én 53, 92—3, 117—8, 189, 192, 221, 245 (22.)
 384. Én és a nap
 541. Erdélyben 145, 157, 162, 355
 492. Erdőben
 35. Erdő szélén 340
 528. Ereszkedik le a felhő... 105, 143, 353
 94. Érik a gabona... 244—5, 340
 551. E. R. kisasszony emlékkönyvébe 337
 228. Esik, esik, esik... 244, 358
 181. Est 53, 188
 244. Etelkéhez 247, 334
 841. Európa csendes, újra csendes... 161, 178, 354, 355
 162. Ez a világ a milyen nagy... 201
 697. Ez már aztán az élet... 143, 163, 180
 188. Ezrivel terem a fán a meggy...
 355. Fa leszek, ha... 335, 337, 360
 369. Falun 212—3
 655. Falu végén kurta kocsmá... 136
 73. Farkaskaland 37, 38, 198, 215, 244
 486. Fejemben éj van... 336
 727. Feleségek felesége... 353
 Felhők 27, 35, 241, 352
 63. Felköszöntés 192, 244, 359, 360

332. Félre mostan... 360
 367. Félre mostan...
 308. Felsülés 225
 234. Fényes csillag... 253, 341
 835. Fiam születésére 355, 359, 360—1
 507. F. L. kisasszony emlékkönyvébe 159
 Forget not the field (= Ne feledd a tért) 364
 801. Forradalom 167, 354, 355
 403. Forrás és folyam 335
 781. Föl! 354, 355
 858. Föl a szent háborúra! 183, 184, 354, 355
 455. Földét a földmives... 336
 757. Föltámadott a tenger... 101, 280—329, 354, 355
 465. Fönséges éj!
 485. Fövényszem... harmatcsepp...
 312. Fresco-ritornell 334
 62. Furcsa történet 215, 244
 193. Furfangos borivó 216, 254
 457. Futó folyam hullámai... 342
 138. Fürdik a holdvilág az ég tengerében... 244, 338
 135. Füstbe ment terv 193
 113. Fütty 193
 807. Golyók sivitnak, kardok csengenek... 354, 355, 362
 327. Gyalázatos világ
 229. Gyere, lovam...
 395. Gyermekkori barátnémhoz
 493. Gyermekkori emlékek (= Souvenir d'enfance) 157, 363
 445. Gyertyám homályosan lobog... 138, 148
 129. Gyöngé vagyok... 193
 197. Ha
 451. Ha a sírban megszáradt... 336
 360. Ha az isten...
 357. Háborúval álmodám... 354, 355, 360
 278. Ha életében... 342
 605. Ha én kedvesemről gondolkodom... 353
 564. Ha férfi vagy, légy férfi 101, 106, 150, 182, 354
 435. Hajamnak egy fürtjét levágom...
 439. Ha jöne oly nagy fergeteg... 328, 339
 199. Halálom 338, 359, 360
 76. Halálvágy 220, 224
 557. Halhatlan a lélek... 173, 354
 116. Halvány katona 191, 244, 332
 458. Hány csepp van az óceánban... 342
 802. Hány hét a világ? 155, 159, 160, 181, 354, 355, 358
 575. Három fiú 356
 797. Három madár
 376. Három szív története I—III. 335, 358

529. Ha szavaid megfontolom... 353
275. Hatalmas orvos az idő... 113, 334
145. Hattyudalféle 193, 333
- 553a. Haza értem... 172, 361
60. Hazámban 43, 51, 189, 221, 223, 224, 245, 246, 332, 355, 356
- 553b. Haza tértem
399. Hegyen ülök... 191
167. Hejh Büngözsi Bandi... 341, 356
96. Hejh nekem hát vigasztalást mi sem ad... 358
Here sleeps the Bard (= Itt alszik a költő...) 364
284. Hiába várlak hát...
741. Hideg, hideg van ott kinn... 353
821. Hideg idő, hűs őszi éj... 353
689. Hintón és gyalog
290. Hír 358
626. Hires szépség 344, 353
121. Hírös város az aafödön Kecskemét... 193, 200, 358, 368
824. Hogy volna kedvem... 147, 150, 353
609. Hol a leány, ki lelkem röpülését... 353
322. Holdvilágos éj
337. Hol van oly nagy pusztaság... 40, 212
658. Homér és Oszián 153, 167, 170
110. Honfidal 199, 223—4, 251—2, 277, 355
20. Honvágy 191, 235—6, 332
59. Hortobágyi kocsmárosné... 53, 196, 358
452. Hová lesz a kacaj... 339
186. Hozzá 243, 341
251. Hull a levél a virágról... 38, 81—2, 97, 341
573. Ide, kis lány... 358
41. Ifju a pataknál (= Der Jüngling am Bache) 217, 362—3
380. Ifjuság 213
478. Igazság! alszol?
201. Igyunk! 191, 358
769. Ilyen asszony való nékem 110, 353
669. Ilyen óriást, mint... 141, 153, 180, 353
371. Imádságom 355
377. Ismerjete meg!
654. Ismét könny! 143, 243, 344
416. Isten csodája 101, 102, 355
165. István öcsémhez 42
437. Itt állok a rónaközépen... 169
823. Itt alszik a költő... (= Here sleeps the Bard) 345, 358, 364
830. Itt a nyilam, mibe löjjem? 50, 185—6, 354, 355
806. Itt benn vagyok a férfikor nyarában... 109, 353, 355
827. Itt van az ős, itt van újra 353
118. Ivás közben 38, 56
256. Jaj, be bús ez a harangzó! 338

225. János vitéz 193, 203, 243, 255—75, 330, 331, 347—8, 357, 450—1; I.: 69, 182—3, 184—5, 188, 369; II.: 60—1, 64—5, 71, 116, 175, 200; III.: 68; IV.: 69, 176; V.: 204—5, 331; VI.: 175, 206; IX.: 205, 331; X.: 205; XIV.: 205; XV.: 206—7; XVI.: 105; XVIII.: 88; XIX.: 68, 86—8, 93; XX.: 47—8, 114—6; XXI.: 91—2, 201, 205; XXV.: 200; XXVII.: 206, 331 (1.—10.)
57. Járnak, kelnek sokan zöld erdőben... 192, 221
276. Játszik öreg földünk... 85—6, 339
128. Javulási szándék 246
644. Jó ideje lement a nap... 141, 154, 353
405. Jókay Mórhoz 111
663. Jó költőnek tartanak... 353
810. Jőj el végre, valahára... 354, 355
272. Jőj, tavasz, jőj!
79. Jön az ősz
855. Jött a halál 354, 355
78. Jövendölés 54, 192, 245
80. Kakasszóra hajnal ébred 204, 207, 332
559. Karácsonkor 147, 156, 169, 173
642. Kard és láncz 164, 247, 354
595. Katona-élet
238. Katona vagyok én... 356
682. Kazinczy Gáborhoz 354
177. Kedves vendégek 166, 248, 254
277. Kéket mutatnak még...
546. Kellemetlen őszi reggel... 154, 168
749. Kemény szél fúj... 354, 355
512. Képzelt utazás (= Le voyage imaginaire) 148, 363
326. Képzetem
624. Kérdezd: szeretlek-e? 353
164. Kerényi Frigyeshez 53, 74, 216
481. Kereszt 343
125. Keresztúton állok... 38, 244
577. Keserű élet, édes szerelem 353
761. Készülj, hazám! 354, 355
589. Két sohaj 140
249. Két testvér 247, 334
50. Két vándor 46—7, 50—1, 188, 192, 196, 222, 244, 246, 332, 355, 356
305. Ki a szabadba!
296. Kicsapott a folyó 49
466. Ki fogja vajon megfejteni... 102, 113
850. Ki gondolná, ki mondaná... 337, 354, 355
460. Kik a föld alacsony porából... 343
722. Kinn a ménes, kinn a pusztán... 50, 166—7, 181
101. Kis furulyám szomorúfűz ága... 190, 245, 390 (71. j.)
787. Kis-Kunság 109, 355
166. Kis menyecske, szép kis menyecske... 244
598. Kít feledni vágytam... 353
484. Kivágom én... 343, 354

91. Ki vagyok én? nem mondom meg... 193, 245, 332
834. Kont és társai 41, 137, 146, 161, 171, 183—4, 185, 354, 355
519. Költői ábránd volt, mit eddig érzék... 353
288. Költő lenni vagy nem lenni
98. Kördal
793. Kun László krónikája 140, 141, 144, 150, 151, 159, 355
565. Kutyakaparó 103, 110, 137, 147, 337, 369
58. K... Vilmos barátomhoz 358
92. Lánggal égő teremtette... 218—9
241. Lant és kard 355
641. Látom kelet leggazdagabb virányit... 210—1, 337, 353
264. Láttam két hosszú nap... 109
266. Le az égről hull a csillag... 352
- Le bon vieillard (= A jó aggastyán) 363
211. Legenda 243
401. Lehel 355
751. Lehel vezér I—II. 148, 149, 153, 156, 161, 172, 330, 356, 357, 450—1
795. Lenkei százada 139, 141, 160, 164, 181, 354, 355
619. Lennék én folyóvíz... 344, 353
650. Levél Arany Jánoshoz 136, 143—4, 243, 354
- Le voyage imaginaire (= Képzelt utazás) 363
81. Lopott ló 54, 224, 244, 250—1
350. Lyányka, mikor... 335, 360
140. Magány
576. Magyar vagyok 354, 355
771. Már mi nekünk ellenségünk... 354, 355
692. Meddig alszol még, hazám? 354, 355
723. Még alig volt reggel... 345, 353, 357—8
508. Megfagy a szív, ha nem szeret... 149
762. Megint beszélünk s csak beszélünk... 354, 355
340. Meg ne ítélj... 334
400. Megpendítem... 359, 361
330. Megteremtéd lelkem új világát... 111
345. Megvallom, hogy...
171. Megy a juhász számaron... 53—4
434. Mely'k a legvígabb temető?
686. Menny és föld 353
155. Meredek a pinczegádor...
- Merengés 246
217. Mért nem születtem ezer év előtt? 354, 355
488. Mért vagyok én még a világon... 150
365. Messze estem...
317. Messze vándoroltam... 224, 352, 356
441. Mi a dicsőség?... 339, 358
690. Mi a szerelem? 162—3, 344, 353
483. Midőn a földön... 138, 336
470. Miért hogy láthatatlanok... 343
792. Miért zárjátok el az útamat? 163, 355

55. Mi haszna, hogy a csoroszlya... 220, 340
 349. Mihelyest megláttalak... 334, 352
 304. Mi kék az ég! 75—7, 81
 200. Mi lett?
 366. Milyen furcsa álmam...
 616. Mily szép a világ! 75—6, 345, 353
 131. Mi nagyobb a nagy Szentgellértheagnél... 193, 333
 489. Minden virágnak...
 734. Minek nevezzetek? 340, 353
 494. Mint felhők a nyári égen... 155, 336
 436. Mínta a nagy, nehéz... 339
 474. Mint lótfut a boldogság után... 343
 433. Mi szebb, mint...
 731. Mit csinálsz, mit varrogatsz ott? 353, 354, 355
 449. Mit ettél, föld... 339
 774. Mit nem beszél az a német... 158, 354, 355
 253. Mit nem tettem volna érted...
 464. Mivé lesz a föld?... 27—35, 41, 42, 74, 107, 118, 343
 267. Mi volna különös azon... 341
 590. Mi volt nekem a szerelem?
 446. Mondják, hogy mindenikünk...
 161. Mondom, ne ingerkedjetelem...
 450. Mosolygáto rá... 335
 714. Mosolyogj rá! 145, 353
 506. Most kezdem én csak még ismerni... 139
 471. Mulandóság...
 630. Múzsám és menyasszonyom 138, 247, 353
 515. Nagy-Károlyban 354, 355
 334. Nála voltam... 211—2
 657. Ne bántson az meg... 171, 353
 740. Ne feledd a tért... (= Forget not the field) 354, 364
 842. Négy nap dörgött az ágyu... 138, 178, 354, 355
 524. Nehéz, nehéz a szívem... 353
 456. Nem csak mi vénülünk...
 538. Nem csoda, ha újra élek... 353
 555. Nem ért engem a világ... 160
 107. Nem megyek én innen sehova... 193, 215, 244
 423. Nem sírok én...
 459. Nem súlyed az emberiség... 343
 239. Nem tesz föl a lány magában egyebet... 358
 120. Nem ver meg engem az isten... 38
 753. Nemzeti dal 22, 101, 282, 354, 355
 79. Népdalok I. 221, 223, 361
 80. Népdalok II. 332, 361
 701. Nézek, nézek kifelé... 112, 159, 358
 343. Nincs jogom, hogy... 212
 339. Nő szerelmem...

660. O. B. kisasszonyhoz 144, 168, 174
 462. Oda nézzetek! 101
 438. Oh lány! szemed...
 469. Oh szerelem... 339
 713. Okatootáia 136, 138, 139, 155, 179, 248, 354, 355
 743. Olaszország 354—5
 298. Orbán 339, 358—9
 268. Ő, a kedves, drága kis leány...
 402. Örök ölelkezés 352
 671. Ősz elején
 356. Őszi reggel járok...
 847. Pacsirtaszót hallok megint... 184
 227. Pál mester 190, 252
 70. Pálnapkor 358
 567. Palota és kunyhó 354
 274. Panaszkodám hát?...
 636. Panyó Panni 143, 245
 708. Pató Pál úr 248, 354, 355
 297. Pest
 848. Péter bátya 40, 173, 178, 183, 184, 255, 354, 355
 195. Pinty úrfi 191, 333
 372. Piroslik már a fákon a levél... 352
 151. Poharamhoz 193
 413. Pusztai találkozás
 170. Pusztán születtem... 193, 201, 341
 315. P...y Vilma kisasszonyhoz
 243. Rabházának fia 354, 355
 509. Rabság 166, 246, 356
 764. Rákóczi 354, 355, 359, 360—1, 382 (24. j.)
 497. Rég elhúzták az esteli harangot... 358
 320. Rég veri már a magyart a teremtő... 358
 240. Részegség a hazáért 189, 355
 556. Reszket a bokor, mert... 106, 110, 353
 603. Rongyos vitézek 241, 354
 302. Rosz verseimről 188, 207
 707. Rózsabokor a domboldalon... 340, 353
 744. Rózsavölgyi halálára 354—5
 610. Röpül az úti por... 353, 356
 545. Rövidre fogtam a kantárszárat... 353
 503. Salgó 189, 193, 330, 331, 450—1
 617. Sári néni 103, 107, 345
 680. Szeptember végén 237, 353
 Síkos a hó, szalad a szán... 244
 338. Sírba tették... 352, 360
 146. Sírom 193, 333
 390. S. K. emlékkönyvébe
 353. Soha sem volt az szerelmes... 352, 360
 442. Sok embert ismerek... 104, 173

500. Sors, nyiss nekem tért... 141, 354
 Souvenir d'enfance (= Gyermekkor emlékek) 363
525. Száll a felhő... 344, 353
428. Szállnak reményink... 342
344. Száz alakba... 212, 334, 337, 352
86. Szeget szeggel 38, 54, 180, 193, 198, 244—5, 358
196. Szemfájásomkor 341
572. Szent sír 171, 354, 355
637. Széphalmom 248, 355
467. Szép kedvesem... 327
703. Szép napkeletnek... 353
329. Szép vidéknek szépséges leánya...
393. Szerelem átka 193, 330, 356, 357, 450—1
- 329.—367. Szerelem gyöngyei 349—50, 351—2, 359, 360
347. Szerellemnek lobogója... 352
521. Szerellemnek rózsákkal... 149, 353
318. Szerelenvágy
522. Szerelmes vagyok én... 353
523. Szerelmes vagyok én... 344, 353
510. Szeretek én... 139, 354
733. Szeretlek én, szeretlek téged... 337, 353
826. Szeretlek, kedvesem! 353
424. Szeretném itt hagyni...
468. Szeretője-e vajon... 343
542. Szeretsz tehát... 149, 353
724. Szilveszter éje 1847-ben I—IV. 141, 163, 168, 353, 354
163. Színbírálat 341
52. Szín és való I—III. 220, 222, 332
666. Szivem 353
214. Szivem, te árva rabmadár! 341
531. Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe 353
180. Szobámban 226—7
117. Szomjas ember tünődése 193, 245
566. Szomorú éj 139, 170
594. Szőke asszony, szőke asszony... 141, 171
859. Szörnyű idő... 138, 178, 355
854. Szüleim halálára 153, 178, 183
785. Szülőföldemen 152, 169, 179, 181, 242, 245—6, 345, 355
190. Szülőimhez
194. Takarékoság 199
659. Tarka élet
90. Távoiból 37, 38, 192, 199, 223, 242, 245
530. Te a tavaszt szereted... 353
614. Te az enyim, én a tied... 353
591. Tedd le, bojtár, a subádat...
453. Te ifjúság...
415. Téli éj 247—8
291. Téli világ

123. Tél végén 193, 333
109. Temetésre szól az ének... 244
100. Temetőben
262. Természet! még te is gúnyolódol? 359, 360
154. Te szívemnek szép gyönyörűsége... 244, 338
520. Te vagy, te vagy, barna kis lány... 353
258. Te voltál egyetlen virágom... 85, 339
The fugitives (= A szökevények) 363
819. Tiszteljétek a közkatonákat! 138, 177—8, 355
282. Tizenkettőt ütött az óra... 244
693. Tíz pár csókot egy végbül... 162, 353
191. Tompa Mihályhoz 208
633. Tompa Mihálynál 150, 356
21. Triolett 332
420. Tündéralom 136, 164, 169, 193, 330, 450—1
37. Tünődés 217, 218, 220
606. Tűz
584. Ujonnán visszajött a régi baj... 337
623. Utazás az alföldön 171
784. Uton vagyok s nem vagy velem... 345, 353
64. Vadonban 192, 197, 244, 332
342. Vadonerdő a világ... 342
421. Vajda Péter halálára 155, 354
668. Valahogy 353
643. Válasz, kedvesem levelére 140, 172, 353
398. Változás
310. Van a nagy alföldön csárda sok... 334, 352
22. Vándorlakok I—II. 175
133. Vándorélet 54, 200
730. Van-e egy marok föld... 137, 171, 354, 355
760. Van-e mostan olyan legény... 156, 354, 355, 358
335. Vasárnap volt 360
720. Vas-uton 354
114. Végszó ***hoz 217
547. Véres napokról álmodom... 158, 160, 353, 354
803. Vérmező 140, 145, 354, 355, 356, 357
203. Verseim 207, 333
836. Vesztett csaták, csufos futások! 156, 160, 180, 354, 355
549. Világoskék a csillagos éjszaka... 152, 353, 358
593. Világosságot! 147, 168, 233—4, 247
130. Virít a kikircs...
432. Viseld egyformán... 142, 335
149. Vizen
172. Vízet iszom 193
341. Voltak sokkal jelesebbek...
539. Volt egy szegény fiú... 74, 151—2, 353
800. Vörösmartyhoz 355

496. Zöld leveles, fejr . . .
 604. Zöld Marczi 356
 148. Zsuzsikához 191

4. Műszavak mutatója

(A legfontosabb szakkifejezések figyelemre méltó előfordulásai; a J. jegyzetsorszámot jelöl)

- ábrázolás, ábrázoló funkció 39, 79—81, 85, 100, 240; J.: 115
 ábrázoló mondat, forma 49—50, 97, 211, 370
 alany 1. 'nyelvtani alany' 50, 59, 64, 66, 69, 70, 91—2, 137, 183, 190, 223, 237, 240, 259, 260, 268, 270—1, 282, 291—2, 375; J.: 35; 2. 'igealany' 65, 150, 152, 153, 283, 304; J.: 147; 3. 'alanyi szakasz' 137, 151, 153, 241, 273, 283
 alanyi mellékmondat 47, 225, 258, 259, 260, 261, 268—9, 273
 állandó határozó 'olyan határozóvonzat, mely nem tekinthető másmilyen határozónak' 49, 375
 állítmány 48, 50—1, 53, 54, 59, 241, 260, 282
 állítmányi mellékmondat 47, 149
 állítmányi szó szerkezet 124, 167, 197, 237
 altag, altagolás 29, 31, 42—3, 62, 65, 66, 67, 70, 90, 95, 98, 109, 112, 117—8, 125, 128, 142, 153, 156—7, 161, 166, 168, 173, 191, 215, 223—4, 225, 262, 265, 267, 271, 285, 320; J.: 83
 aprózás 1. (mondatritmikai szabályszerűség) 33, 85, 205, 209, 315, 321, 376; 2. (verselési sajátság) 308
 arany metszés 129—30, 131, 286, 294, 376; J.: 24
 áthajlás 56—7, 86, 128, 286, 293—4, 300, 301
 átmeneti tag 90, 98, 104; J.: 130
 átszővődéses (mondat) 173, 212, 215, 216, 367
 azonosító mondat, viszony 51, 111
 beékelés, beékel (részlet) 173, 192—3, 216—8, 327; J.: 86 (L. még: közbeékelés mondat, forma)
 bekebelező (mondat, forma) 97—9, 107, 254, 344
 beszédütem 30, 61, 127, 131
 birtoklást kijelentő mondat 148—9, 152
 birtokosjelzős (szerkezet) 139, 153, 162, 208, 224
 birtokos jelzős (szerkezet) 'olyan jelzős (szerkezet), melyben a birtokos jelzőn kívül egyéb jelző is van' 47, 115, 195; J.: 94
 birtokos részeshatározó 38, 147, 153, 162, 375
 birtokos szerkezet 'birtokoszóból és birtokszóból álló szó szerkezet attól függetlenül, hogy a birtokoszó jelzője-e a birtokszónak' 65, 113—4, 291, 338
 chiasmus (szerű alakzat) 48, 180, 181, 184; J.: 90
 comment 24, 97—8; J.: 13, 16, 38, 84, 109
 egyenes szórend 1. (a magyarban) 38, 54, 97, 110, 113, 124, 144, 254; J.: 35; 2. (idegen nyelvekben) J.: 154
 egyéniség (és mondatforma) 78
 éles hangsúly 1. (hanglejtésben) 94; 2. (verselésben) 287, 288
 éles tagolás 82, 165, 191, 276, 301, 323; J.: 143
 ellenmondás J.: 36

- ellentmondás 124, 141; J.: 106
 eloszló (mondat)hangsúly 70; J.: 94
 előkészítő (rész) 63, 75, 155, 165
 előzmény 109, 178, 183, 187, 189, 222, 235, 268, 283, 331, 340—1, 342; J.: 143
 emelkedő (dallamú) hangsúly, (szótag)dallam 59, 61, 70, 73, 87, 93, 116, 121—2, 123, 127
 emfatikum, emfázis 54; J.: 36
 emocionális forma, sorrend 74—81, 84—96, 101, 112, 121, 123, 153, 180, 184, 194, 206,
 216, 236, 265, 283—4, 374; J.: 20
 emocionális tagol(ód)ás 31, 86—93, 97—9, 101, 102, 106, 122, 175, 184, 212, 217, 222, 254,
 265—6, 277, 283—4, 291, 292, 307, 315, 333, 339, 340; J.: 141
 értelmezői szerkezet 'értelmező szerepű szószerkezet' 310
 felező (arány, mondat, tagolás) 178, 180, 188, 192—3, 204, 209—10, 229, 230, 232, 237,
 336, 344; J.: 156
 felhívás, felhívó funkció 79—80, 85, 102, 105, 369; J.: 115
 focus 99; J.: 16, 56
 fogyás, fogyó rend 33, 232, 286, 292, 297, 301, 313, 321
 fokozás 1. (stilisztikai értelemben) 86, 184, 196, 210, 2. (nyelvtani értelemben) 183
 fordított szórend 42, 49, 91, 94, 123, 124, 277
 főmetszet 1. (altagolásos mondatban) 185; 2. (verstani egységben) 298
 főmondati tömb 'többszörösen összetett mondatban az a tömb, melyet valamely főmondat
 alkot a szorosán alája rendelt mellékmondatral v. mellékmondatokkal' 301, 365—6,
 374
 főtag, főtagolás 109, 111, 112, 198, 215, 223, 226, 263, 279
 funkcionális mondatperspektíva 19, 39; J.: 13, 56
 független határozó 83, 139, 275, J.: 17, 35
 generikus 83; J.: 87
 gondolatás 'élesen fogalmazott gondolat elfogadtatása' 190, 192, 285, 332, 333, 375
 halmozás 1. (mondatrészeké) 86, 106, 146, 165, 172; 2. (tagmondatoké) 208;
 3. (szavaké) 292
 halmozott mondat(forma) 106, 118—9, 271, 300—1, 327
 hangszakasz, hangsúlyozási szakasz 30
 hasonlati szerkezet J.: 63
 hasonlító határozói szerkezet 147; J.: 63
 hasonlító szerephatározó 111, 208; J.: 66
 hasonlító szerkezet 105, 121, 125, 141, 143, 146, 169, 189, 224, 234, 272, 375
 hídszerű forma, mondat, szerkezet 99, 103, 107, 122, 140—1, 142, 144, 227, 257, 260, 268,
 274, 345; J.: 13
 hosszú propositum 31, 32, 43, 95, 181, 182, 191—2, 211, 235, 237, 315, 332, 364, 371
 hosszú téma 165, 191, 227, 228, 232
 idézet, idézés 59, 136, 151—2, 216, 231, 249—56, 276—7, 279, 285, 325, 326; J.: 112
 idézetszerkezet 250, 252, 253—4, 255, 276—7, 326
 igazságérték 22, 216, 234, 239—77, 279, 338; J.: 9
 ige 46, 47, 49, 65, 136, 138—46, 148, 150—4, 157, 161, 277, 375; J.: 95
 ige és alany(a) 29, 38, 39, 50, 65, 93, 138—9, 181
 jelölés 79—80
 képnyelvi mondat 341
 keresztállás(os forma) 107—12, 139, 140, 208—9, 216, 266, 272, 275, 278, 329, 374; J.: 13,
 35, 36

- kiemel(és) 52, 63, 293, 320; J.: 36, 111, 141
- kifejezés 'a közlés első mozzanata' 79—80, 84, 85, 102, 369
- kinetikus (határozó) 92, 139, 375; J.: 17
- kisírtmika 33, 131, 209, 304, 307, 312, 313, 323, 376
- kommunikatív dinamizmus 36—7, 262
- következtetés 1. 'konklúzió' 210; 2. 'ennek megállapításához vezető gondolatmenet' 213, 367
- közbeékelés (mondat, forma) 44, 99, 104—5, 212, 334
- közlés 39, 75, 77, 79—80, 102, 187, 240, 256, 257, 375
- közlésaktus-érték 68, 241, 270
- közlési érték 41—2, 64—5, 109, 241; J.: 130
- közlési mező 252, 253, 255
- láncolat (mondatkapcsolás, -fűzés) 184, 198, 202, 207, 211
- laza birtokviszony 153, 209, 375
- logikai hangsúly 'értelmi kiemelést szolgáló hangsúly' 58
- másodfokú, másodrendű propozitum 29, 144, 148
- másodfokú, másodrendű téma 29, 43, 68, 156, 161; J.: 56
- megengedő szerkezet 155
- megértés 74, 75, 79—80, 372—3
- megjelölő 'állítmányi névszóval, azaz tulajdonítmánnyal való predikatív kapcsolatában az alany' 51, 136—8, 146, 149, 167, 268, 273, 276, 285, 375
- megszólítás 44—5, 105—6, 154, 200, 206, 215, 218, 219, 224, 235—6, 246, 276, 327, 339; J.: 30
- megszorítás 54, 140, 141, 183, 189, 260, 279
- mellékmondati téma 'mellékmondat mint főmondatának témája' 174—6, 190, 196, 228, 233, 307, 334; J.: 145
- metanyelvi (állítás, kapcsolat, viszony) 102, 103, 104, 105, 249, 256
- metszet 1. (mondattani) 105, 232; 2. (T és P közti) 43, 56—7, 104, 232; 3. (verstani) 56, 294, 310, 320
- modális (érték, szerep) 100—1, 141; J.: 86
- modalitás 99—103, 241, 255—7, 261—4, 267, 270, 271, 273—4
- módosító határozó 'olyan határozóféle, mely a mondat v. mondat szerű beszédszakasz többi része által tartalmazott kijelentés egészére, annak érvényességére vonatkozik' 53, 99—104, 234, 239, 241, 246
- módosító közbevetés 68, 223
- módosító szó 'olyan határozószó, mely egy közvetlenül kifejtett v. csak rejtett tétel érvényességére vonatkozik' 100, 104
- mondat 1. 'az egyszerű közlésnek viszonylag önálló egysége; aktuális mondat' 11, 18, 21, 55—6, 250, 270, 276—8; 2. 'zárt nyelvtani formát mutató és közőlnivalót tartalmazó írásbeli szövegegység; írott mondat' 18, 20—23, 228, 242, 257, 326—7, 366—9; 3. 'alanyból és állítmányból álló, predikatív szintagma, esetleg bővítményeivel együtt; kéttagú mondat' 55, 240, 312; 4. 'teljes lezártágot mutató, írásban ponttal, kérdőjellel, felkiáltójellel, néha gondolatjellel végződő közlési egység, tekintet nélkül arra, hogy tagmondatokból áll-e v. nem; teljes mondat; mondat egész' 55—6, 270, 277, 372—6; 5. 'mondat egység' 59—60, 275, 327—8, 374—66 6. 'versmondat' 107, 230, 270, 272, 282—5, 292, 329—32, 374—7; J.: 141
- mondatforma 31—2, 53, 77—9, 97—110, 122, 165, 177—8, 183, 186—9, 310, 339, 346, 349—53, 357, 361—71, 377; J.: 83, 106, 141

mondathatározó 'mondatbeli tétel érvényességére vonatkozó v. annak érvényességi területét
 megszabó módosító v. egyéb határozó' 53, 99—100, 104—5, 136, 138, 143, 197, 275
 mondatritmus 33, 184, 220, 370
 mondat sorozat 'több összefüggő mondat egymás után' 190, 198—9, 205, 292, 337, 376
 mondat szakasz 28, 30, 49, 327, 363, 376
 mondat tag 19, 29, 43, 48, 58, 64, 116, 186, 369, 372, 374
 mondat tagolás 17, 19, 24—5, 51, 53, 57, 128, 214, 250, 276, 323, 324, 353—5
 nagyritmika(i) 33, 46, 129—31, 293—4, 307, 312—3, 376
 nekiemelkedés, nekiemelkedő (hanglejtés) 94, 117
 nevezés 79—80
 nominalizál(t) 178, 184
 nóvum 'új közölnivaló' J.: 13
 növekvés, növekvő rend 33, 128—30, 161, 182, 198, 205, 208, 212—3, 286, 292, 376
 nyomatók 1. (hangos beszédben) 48—9, 115—6; 2. (szövegben) 282; J.: 60
 nyomatókos (mondat, szembeállítás) 53—4, 57
 nyomatóktalan mondat 53, 90, 97; J.: 60, 94
 önálló határozó 52—3, 136, 160, 193; J.: 87
 önálló kijelentés 70, 262, 338; J.: 126
 önálló mondat 55, 59, 61, 62, 67, 127, 135, 177, 184, 286, 315, 325, 346—8, 401
 önállósult mellékmondat 1. 'csupán értelmileg alárendelt tagmondat' 33; 2.
 'mellékmondat formájú, de főmondat nélküli mondat' 157, 168, 234, 247, 291, 296,
 327—8, 339
 önálló tagmondat 31, 55, 59, 93, 104, 122, 214, 263, 278—9, 365, 374; J.: 51, 126
 performatív mondat 240
 perspektivikus szimmetria 130, 283, 376
 pontosító hangsúly 94
 predikatív egység J.: 57
 predikatív érték J.: 57, 124
 predikatív határ 126
 predikatív metszet 57, 90, 123, 139, 371
 predikatív szerkezet 38, 58, 82, 139, 168, 189, 224, 239, 282—3, 285; J.: 18
 predikatív szó szerkezet 81, 121, 140, 282; J.: 18
 predikátum 108
 preverboid határozó 144; J.: 17
 prezentatív funkció J.: 97
 propozitum 24, 28—9, 36—54, 59—73, 81—95, 108—9, 112—7, 125, 138—9, 173—5,
 178—91, 232—7, 251, 258, 261—2, 268—72, 283, 340, 370—4; J.: 13, 105
 puszta propozitum 28, 41, 42, 44, 65, 92, 94, 112—3, 191—2, 293—4; J.: 56
 puszta téma 29, 65, 69, 71, 210, 283
 racionális forma, (sor)rend 32, 52—74, 80, 90, 138, 142—62, 177, 180—92, 194—213,
 232—7, 241, 259—60, 283, 296—7, 310, 319, 331—3, 343, 363; J.: 79, 141
 racionális tagolás 32, 53, 64, 101, 177, 183, 188, 205—6, 210, 214, 224, 272, 276—7, 291—2,
 301, 310, 320, 329, 347
 ráértés(es) 118, 122, 232, 240, 271
 rejtett (állítás, predikatív viszony) 66, 224; J.: 107
 rejtett tagadás 85, 102; J.: 60
 réma 24; J.: 13
 részismétléses mondat 292

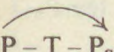
ritmuselem, ritmikai motívum 288, 297, 339—40
 ritmustörés 289
 rövid propositum 162, 180—1, 186, 190—3, 212, 229, 371, 376
 rövid téma 32, 65, 85, 126, 173, 178, 184, 186, 188—9, 191—3, 198, 209, 233, 260, 315, 320,
 336, 364
 rövidülés 86, 130
 second instance J.: 36
 sorarány 'verssorok szerinti terjedelmi arány' 297—8, 307, 310, 315
 súlyirány 288
 súlyozás 303
 súlyszakasz 29, 41, 43—4, 47, 94, 98, 219, 284, 351; J.: 12, 56
 súlyszerkezet 304
 súlyszó 28—9, 67, 70, 89, 94, 351; J.: 12, 56
 súlytag J.: 12
 szentencia 193, 229, 337
 szentenciaszerű(ség) 32, 70, 188—9, 336, 375
 szerepjátszás 22, 244—5, 247—8, 249, 253, 276
 szervetlen bevezető, mondatrészlet 103, 106
 szintagma 18—9, 29—30, 55, 100, 112, 127, 240, 304
 szintagmatikus, szintaktikus egység 19, 92
 szintaxis 19, 43, 46, 255, 325, 372; J.: 63
 szólam 11, 30
 szótagritmus 33—4, 287, 294, 312, 316, 321
 sztatikus helyhatározó 125—6, 375
 tagolás 1. (szintagmák szerint) 43; 2. (aktuális) 18—9, 75, 83, 187, 279, 284, 304, 315,
 376; 3. (versmondattani) 43, 287—8, 294; 4. (költeményé, versszaké) 211, 286;
 5. (versmondatokra) 307
 tagolatlan ábrázoló mondat, forma 49—50, 296, 300, 304, 370
 tagolatlan forma 97, 101, 107, 234, 315, 320
 tagolatlan leíró mondat 82, 89, 94, 126, 291, 310, 315
 tagolatlan mondat(forma) 81—2, 97—8, 105—6, 11, 127—8, 207, 212, 213, 233, 240, 284,
 292, 360, 361, 370
 tagolatlanság 98, 307
 tárgynyelvi (állítás, mondat) 102, 341
 tartalomhatározói (állítmány) 188
 téma 24, 28—9, 36—54, 60—73, 178—9, 257—8, 265—6, 271, 275—8, 300, 310, 319—20,
 339, 343—4, 351, 361, 372—5; J.: 156
 tényábrázolás 79—81, 100, 102, 240
 tényközlés 177, 187—8, 333, 335, 336
 ténymegállapítás 178, 180
 tétel 56, 239—42, 255, 257—9, 261, 264, 265, 267, 270, 273—5, 279, 340; J.: 98, 126
 toldás 122, 126, 167, 169, 172, 211, 260, 263, 268, 272—4, 283, 284, 320, 327; J.: 126
 toldásos (mondat)forma 31, 106—7, 118, 282, 327
 topic 24, 37, 97—9; J.: 16, 56, 81, 83, 84
 tömb 64, 90, 236, 365—6, 372; J.: 19
 történésábrázolás 177, 178
 tulajdonítmány 51, 111, 136—8, 141, 142, 146—7, 149, 209, 276, 375; J.: 66
 tulajdonítmánytárgy 154, 375

tükörszimmetria, tükörkép 48, 128, 180, 181
 ütem 130—3, 287—8, 316, 321
 ütemtagolás 'verssornak ütemekre tagolása' 288, 316
 versmondát 30—2, 43—5, 47—9, 51, 60, 67, 69, 70, 85, 95, 106—7, 121—3, 126, 128—30,
 179, 184—5, 205, 207—8, 237, 250—4, 256, 260, 264, 267—71, 276, 282—6, 292—4,
 319—23, 325—32, 346—59, 361—5, 374, 401
 versmondattan(i) 17—8, 83, 291, 294, 296, 304, 325—6, 350
 vonzat 83, 157, 218, 375; J.: 31
 vonzatszerű (határozó) 46, 92, 101, 138, 140, 146, 150, 270; J.: 17

5. Jelek, rövidítések, képletek

A	melléknév
A ₁	több melléknév közül a sorrendben első
A ₂	két v. több melléknév közül sorrendben a második
affS	kijelentő mondat
AN	melléknévi jelzőből és jelzett főnévből álló jelzős szerkezet
D	határozó, különösen határozószó
D.	(költemények kulcsszáma mellett) az 1966. évi debreceni nyelvészkongresszuson elemzett költemény
D ₁	több határozó közül sorrendben az első
D ₂	több határozó közül sorrendben a második
D ^{loc}	helyhatározó
D ^{loc} (S ²)	helyhatározó mellékmondat (utalószavával együtt)
D ^{temp}	időhatározó
emp	emocionális sorrendben tagolt propozitum
emp ₂	emocionális altagolású másodrendű propozitum
emS	emocionális sorrendben tagolt mondat
emS(><ratS)	olyan keresztállásos forma, melyben a főtagolás inkább emocionális sorrendű
emT ₂	emocionális altagolású másodrendű téma
emT ₃	emocionális altagolású harmadrendű téma
F	(strukturalista terminológiában) focus
f.	(költemények kulcsszáma mellett) fordítás
N	főnév (olykor a főnévi névmást is beleértve)
N ₁	a szóban forgó több főnév közül az első
N ₂	a szóban forgó több főnév közül a második

N_3	a szóban forgó több főnév közül a harmadik
N^{acc}	főnév mint tárgy (rendszerint tárgyraggal)
N^d	határozott főnév
N^{dat}	főnév részeshatározó-raggal
^{neg}A	tagadott melléknév
^{neg}V	tagadott ige, különösen igei állítmány
N^{gen}	jelzős szerkezetben birtokos jelzői szerepű főnév
N^{obl}	függő esetű (viszonyragos, különösen határozóragos) főnév
N^{poss}	birtokos személyragos főnév
P	propozitum
P^2	másodfokú, másodrendű propozitum
P^3	harmadfokú, harmadrendű propozitum
P^4	negyedfokú, negyedrendű propozitum
P^4	(ha P^2 , P^3 nincs jelölve:) mondat szint alatti, jelzős szerkezetben belüli propozitum
P_A	melléknévi állítmány (tulajdonítmány) mint propozitum
P_{AN}	melléknévi jelzős főnévi szerkezet propozitumként
P^2_A	melléknév mint másodfokú propozitum
P^4_A	jelzett szavához propozitumként viszonyuló melléknévi jelző
$P^4_{AN^{poss}}$	olyan melléknévi jelzőből és személyragos főnévből álló jelzős szerkezet, mely propozitumként viszonyul az egész szerkezet birtokos jelzőjéhez
P_{DV}	határozóból és igéből álló propozitum
P_n	névmás
P_N	ragtalan főnév mint propozitum
P_{N_2}	főnév után következő főnév mint propozitum
P_{N_3}	két főnév után következő főnév mint propozitum
P_n^N	főnévi névmás
$P^4_{N^{poss}}$	olyan birtokos személyragos főnév, mely propozitumszerűen viszonyul birtokos jelzőjéhez
Pp	névutó
P_{Pn}^N	főnévi névmás mint propozitum
P^4_{poss}	birtokos szerkezetnek személyragos (rendszerint szerkesztett) birtoktagja, mely propozitumszerűen viszonyul birtokos jelzőjéhez

P_{S^1}	főmondat mint propozitum
P_{S^2}	mellékmondat propozitumként (v. propozitum részeként)
$P + T$	propozitum és téma ilyen egymás utáni sorrendje
$P - T - P$	olyan toldásos forma, melyben emocionális tagolású mondatetegészhez lazábban még egy propozitum kapcsolódik
	
$P - T - P_{S^2}$	olyan — hídszerű — mondatszerkezet, melyben a mondathangsúlyos utalószó és a hozzá tartozó mellékmondat propozitumként közrefogja a főmondat többi részét mint témát
$P(T^2)$	olyan mondattag, mely keresztállásos viszonyban van a mondat másik tagjával, mégpedig úgy, hogy első fokon inkább propozitumként, másodfokon inkább témaként viszonyul hozzá
P_V	ige (igei állítmány) mint propozitum
P_{VN}	igéből és alanyából álló propozitum
^{rat}P	racionális altagolású propozitum
^{rat}S	racionális tagolású mondat
$^{rat}S(^{emp}P)$	olyan racionalis tagolású mondat, melynek propozitumán belül emocionális sorrendű tagolás van
$^{rat}S(>^{emp}S)$	olyan keresztállásos forma, melyben a főtagolás inkább racionalis sorrendű
^{rat}T	racionális altagolású téma
$^{rat}T^2$	racionális altagolású másodfokú téma
$^{rat}T^2_1$	racionális altagolású másodfokú témák sorozatában az első
S	(teljes) mondat, mondatetegész
S_1	a tárgyalt sorozatban az első mondat
S_2	a tárgyalt sorozatban a második mondat
S^1	(abszolút) főmondat
S^2	közvetlenül alárendelt mellékmondat
S^2_{temp}	időhatározó mellékmondat
S^3	mellékmondatnak alárendelt mellékmondat
S^4	mellékmondat mellékmondatának alárendelt mellékmondat
S^i	közbevetett (aktuális tagolást nem mutató) tagmondat

S_{vs}	versmondát
Syl	(statisztikában) szótagok száma
T	téma
T	(strukturalista terminológiában) topic
T_1	a témák szóban forgó sorozatában az első téma
T_2	a témák szóban forgó sorozatában a második téma
T^2	másodfokú, másodrendű téma
T^2_1	másodfokú témák sorozatában az első
T^2_2	másodfokú témák sorozatában a második
T^3	harmadfokú, harmadrendű téma
T^4	negyedfokú, negyedrendű téma
T^4	(ha T^2 , T^3 nincs jelölve:) mondat szint alatti, jelzős szerkezeten belüli téma
T_A	melléknév (különösen melléknévi tulajdonítmány) mint téma
T_D	határozó(szó) mint téma
T_N	alany alakú főnév témaként
T_{N_1}	főnévi állítmányt v. más főnévi mondatrészt megelőző főnévi alany mint téma
T_{Nacc}	főnévi tárgy témaként
T_{Ndat}	főnévi részeshatározó témaként
T_{Nobl}	főnévi határozó mint téma
T_{N_1obl}	főnévi mondatrészt megelőző határozóragos főnév mint téma
T^2_N	főnév(i) alany) másodfokú témaként
T^2_{Nobl}	főnévi határozó másodfokú témaként
T^4_N	jelzőjéhez témaszerűen viszonyuló főnév
T^4_{Ngen}	birtokszavához témaszerűen viszonyuló birtokos jelző
T^2_{Nposs}	birtokos személyragos főnév másodfokú témaként
T^5_{Nposs}	olyan birtokos személyragos főnév, mely témaszerűen viszonyul birtokos jelzőjéhez, de azzal együtt is csak többszörösen alárendelt altagot alkot
T—P	téma és propozitum viszonya (ebben a sorrendben v. függetlenül a sorrendtől)
T+P	téma és propozitum ilyen egymás utáni sorrendje
T=P	a téma kb. egyenlő hosszú a rá következő propozitummal

T > P	a téma hosszabb, mint a rá következő propozitum
T(P ²)	olyan mondattag, mely keresztállásos viszonyban van a mondat másik tagjával, mégpedig úgy, hogy első fokon inkább témaként, másodfokon inkább propozitumként viszonyul hozzá
T _{Pn} ^N	főnévi névmás mint téma
T _{S2}	mellékmondat mint téma
T _{S2} ²	mellékmondat mint másodfokú téma
T _V	ige mint téma
T _V ²	ige mint másodfokú téma
T _V ³	ige mint harmadfokú téma
V	ige
V ^{ex}	létige
V _s	(statisztikában) verssorok száma
W	(statisztikában) szópéldányok száma

(Aláhúzások)

(sima aláhúzás)

az aláhúzott mondatrész propozitumként viszonyul valamelyik mellette levő mondatrészhez; többszörös altagolást nem jelölő példában dőlt szedés helyettesíti, különösen ha van mellette ritkított álló szedésű rész

(kettős sima aláhúzás)

az így aláhúzott mondatrész másodfokú propozitumként viszonyul a mellette levő másodfokú témához és vele együtt elsőrendű propozituma az egész tagolt mondatnak; többszörös altagolást nem jelölő mondatokban félkövér dőlt szedés helyettesíti

(kettős aláhúzás, ha egyik sem folytatódik)

az így aláhúzott mondatrész erősebb hangsúlyú propozitum

(háromszoros sima aláhúzás)

az így aláhúzott mondatrész harmadfokú propozitumként viszonyul a mellette levő harmadfokú témához,

vele együtt másodfokú propozitumot alkot egy olyan nagyobb mondatszakaszban, mely az egész mondat propozituma

(két sima alatt pontozott aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz harmadfokú propozitumként viszonyul a mellette levő harmadfokú témához, vele együtt másodfokú propozitumot alkot egy olyan nagyobb mondatszakaszban, mely az egész mondat propozituma

(sima alatt pontozott aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz másodfokú témaként viszonyul a mellette levő másodfokú propozitumhoz és vele együtt propozituma az egész tagolt mondatnak; többszörös altagolást nem jelölő példákban-(dőlt félkövér mellett)) dőlt szedés helyettesíti

(sima alatt pontozott aláhúzás, ha a maga szintjén egyik sem folytatódik:)

az így aláhúzott mondatszakasz másodfokú témaként viszonyul a mellette levő propozitumhoz, de keresztállásosan; tehát első fokon a viszony ellenkező

(sima, majd alatta pontozott, majd kettős sima aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz olyan propozitum, melynek pontozással is aláhúzott része mellékmondat témája, kettős sima aláhúzású része mellékmondat propozituma

(sima alatt pontozott és sima aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz harmadfokú propozitumként viszonyul a mellette levő harmadfokú témához, vele együtt másodfokú témát alkot egy olyan nagyobb mondatszakaszban, mely az egész mondat propozituma

(sima alatt kettős pontozott aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz harmadfokú témaként viszonyul a mellette levő harmadfokú propozitumhoz, vele együtt másodfokú témát alkot egy olyan nagyobb mondatszakaszban, mely az egész mondat propozituma

..... (pontozott aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz témaként viszonyul valamelyik mellette levő mondatszakaszhoz; többszörös altagolást nem jelölő példában ritkított szedés helyettesíti, különösen ha van mellette dőlt szedésű rész

..... (kettős pontozott aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz másodfokú témaként viszonyul a mellette levő másodfokú propozitumhoz és vele együtt témája az egész tagolt mondatnak

..... (kettős pontozott aláhúzás, ha egyik sem folytatódik:) sajátos szembeállítás kifejező hangsúlyú téma

..... (kettős pontozott aláhúzás alatti sima aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz harmadfokú propozitumként viszonyul a mellette levő harmadfokú témához, vele együtt másodfokú témát alkot egy olyan nagyobb mondatszakaszban, mely az egész mondat témája

..... (pontozott alatti sima aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz másodfokú propozitumként viszonyul a mellette levő másodfokú témához, és vele együtt témája az egész tagolt mondatnak; többszörös altagolást nem jelölő példákban ritkított dőlt szedés helyettesíti

..... (pontozott alatti sima aláhúzás, ha a maga szintjén egyik sem folytatódik:)

az így aláhúzott mondatszakasz másodfokon propozitumként, de keresztállásosan viszonyul a mellette levő témához, tehát első fokon a viszony ellenkező

..... (pontozott alatti két sima aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz harmadfokú propozitumként viszonyul a mellette levő harmadfokú témához, vele együtt másodfokú propozitumot alkot egy olyan nagyobb mondatszakaszban, mely az egész mondat témája

..... (pontozott alatti sima és pontozott aláhúzás)

az így aláhúzott mondatszakasz harmadfokú témaként viszonyul a mellette levő harmadfokú propozitumhoz, vele

együtt másodfokú propozitumot alkot egy olyan nagyobb mondatszakaszban, mely az egész mondat témája

(Ritmus- és hangsúlyjelek)

- (ritmusképletben) hosszú szótag
() (ritmusképletben) rövid szótag
) (ritmusképletben, különösen metszet v. szünet előtt)
rövid magánhangzójú zárt szótag; félhosszú szótag
˘ (éles ékezet)
˘ (ritmusképletben a szótag jele fölött) hangsúlyos szótag
˘ (kettős éles ékezet)
(ritmusképletben a szótag jele fölött) erősebb hangsúlyú szótag
˘ (nyolcad szünetjel)
(ritmusképletben) egy mora értékű, (hangjegyírásban) nyolcad értékű szünet

(Szintező és tagoló vonalak)

- (aktuális tagolás szintező ábrázolása)
a vízszintes vonal fölötti szimbólum a főtagolás szerinti mondattagokat, a vonal alattiak a megfelelő tag altagolását jelölik
— (aktuális tagolás szintező ábrázolása, ha a közbülső sor üres)
a felső vízszintes vonal fölötti szimbólum a főtagolás szerinti mondattagokat, az üres sor alattiak a megfelelő tag szoros szerkezetén (rendszerint jelzős szerkezeten) belüli, mondat szint alatti aktuális tagolást jelölik

(Tagoló jelek)

- ⊥ (félsoros függőleges vonalka)
téma és propozitum határa, metszete, ha a téma és a propozitum kétféle szedéssel v. kétféle aláhúzással jelölve van

- | (egézsoros függőleges vonal)
 - (különösen ritmusképletben) ütemhatár;
 - (különösen vers szövegében) önálló tagmondatok, versmondatok v. nagyobb ritmikai egységek határa
- ∴ (szaggatott függőleges vonal)
 - (ritmusképletben) ütemtagok határa v. vitatható ütemhatár; (vers szövegében) tagmondatok vitatható határa (különösen a mellé- és alárendelés közt ingadozó mondat-szerkezetben)
- || (kettős függőleges vonal)
 - összetett ritmikai egységek határa; fő metszet
- L (bal sarkocska)
 - idézet v. mellékmondat kezdete (idézőmondat, ill. főmondat v. egyenrangú mellékmondat után)
- ┘ (jobb sarkocska)
 - idézet v. mellékmondat vége (idézőmondat, ill. főmondat előtt)
- , (vessző)
 - (mondatképletben) a — halmazásnak is tekinthető — mellérendelt tagok v. egyenrangú tagmondatok határának jele;
 - szögletes zárójelben, ha nincs a képletben kerek zárójel, a főnév és a hozzá tartozó (vonatkozó) mellékmondat határának jele;
 - (kapcsos zárójelben egyenlőségjel után) a teljes halmazt alkotó részhalmazok szimbólumait elválasztó jel

(Viszonyjelek)

- + (pluszjel)
 - (aktuális tagolási mondatképletben) olyan (rends. fő) mondattagok, néha más mondatszakaszok határa, amelyek sorrendje lényegesebb értelmi módosulás nélkül fölcserélhető;
 - (ritmusképletben) az előbbihez hozzájáruló (szótagszám)

- > (egyenlőtlenségi jel)
nagyobb, mint
- ≈ (kettős hasonlósági jel)
majdnem egyenlő
- ↷ (ívelt nyíl)
a közvetlen utána álló tagot áthidaló, távolabb következő mondatrészre v. mondatszakaszra utalás jel
- × (keresztvezető jel)
az így összekapcsolt szerkezetek keresztvezetnek
(hosszabb ferde vonal két versszak közt)
annak a jele, hogy az utána következő versszak, bár külön mondategésznek tekinthető, idézetként alá van rendelve az előző mondatnak mint idézőmondatnak

(Zárójelek)

- () (kerek zárójel)
(aktuális tagolási mondatképletben) valamely, különösen az előtte álló funkcióval jelölt mondattag v. altag belső tagolása, altagolása;
(szintaktikai képletben) a zárójelen kívül mellette levő szimbolummal jelölt szófaji v. szintaktikai értékű szóhoz együtt kapcsolódó szorosabb szerkezet;
(+ jellel kapcsolt, szavakkal kiírt lineáris nyelvtani szerkezetvázlatban) a szorosabb összetartozás jele
- < > (csúcsos zárójel)
(aktuális tagolási mondatképletben) az előtte álló funkcióval jelölt altag v. mellékmondat belső tagolása, ha a belső altag is tovább tagolódik (negyed-, ötödfokú altagokra)
- [] (szögletes zárójel)
(versidézetben) az elemzett versrészlet szövegkörnyezetéhez tartozó, de azon a helyen nem elemzett versrészlet;
(aktuális tagolási mondatképletben) az előtte álló funkcióval jelölt mondattag belső tagolása, ha az altagokon belül további altagolás (harmadfokú tagolás) v. pedig mellékmondat is van;

(+ jellel kapcsolt szavakkal kiírt lineáris nyelvtani szerkezet vázlatában) a szorosabb összetartozás jele, ha rajta belül még szorosabb szerkezet is van

{ } (kapcsos zárójel)

(aktuális tagolási mondatképletben) az előtte álló funkcióval jelölt mondattag belső tagolása, ha az altagon belül többszörös további altagolás (harmad-, negyedfokú tagolás) is van;

(+ jellel kapcsolt szavakkal kiírt lineáris nyelvtani szerkezet vázlatában) a szorosabb összetartozás jele, ha rajta belül még két különböző rendű összetartozást is jelölünk;

(ha rajta belül nincs szögletes és kerek zárójel:) a vesszővel elválasztott v. egymás alá írt szimbólumokkal jelölt részhalmazok együttes halmaza

IRODALOMJEGYZÉK

- ADAMEC, Přemysl (1966), Порядок слов в современном русском языке. Praha.
- APRESZJAN, Ju. D. (1967), Экспериментальное исследование семантики русского глагола. Moszkva.
- ARANY János (1856), A magyar nemzeti versidomról. A nagy-körösi ev. ref. főiskola Értesítője. Újra: Uj Magyar Muzeum 1856. IX.; Arany János prózai dolgozatai 1879. 3—54; Olcsó Könyvtár 1391—93. 1—64; Arany János összes művei (KERESZTURY Dezső szerk.) X. 1962. 218—58.
- (1861/1900) Visszatekintés III—V. Összes munkái 417—29. Bp.
- ARANY László (1898), Hangsúly és rhythmus. Arany László összes művei II. 1901. 319—56; Arany László válogatott művei 1960. 357—84.
- AUSTIN, J. L. (1962), How to do Thing with Words? Oxford.
- (1970), Quand dire, c'est faire. Traduction et introduction de Gilles LANE. Paris.
- BALÁZS János (1956), A stílus kérdései. Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet 103—77. Bp.
- BALLY, Charles (1944), Linguistique générale et linguistique française.² Bern.
- BAŃCZEROWSKI, Janusz (1974), A nyelvi jel természetéről és a nyelvi kommunikáció szempontjából történő modellálásáról. NyK. 76: 275—307.
- BARTAL Antal—MALMOSI Károly (1896), Latin mondattan. A 4. javított kiadást sajtó alá rendezte GYOMLAY Gyula. Bp.
- BARTHA Dénes—KISS József (szerk. 1953), Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből.
- BÁTORI István (1972), Transformationelle Sprechanalyse. Linguistische Berichte 17: 31—46.
- BENEDEK Marcell (1960), Kis könyv a versről. Gondolatár 1.
- BENEŠ, Eduard (1968), On two aspects of Functional Sentence Perspective. TLP. 3: 267—74.
- (1971), Die Besetzung der ersten Position im deutschen Aussagesatz. Fragen der strukturellen Syntax und der kontrastiven Grammatik 160—82. Sprache der Gegenwart (Schrift'en des Instituts für deutsche Sprache in Mannheim XXVII). Düsseldorf.
- BENKŐ László (1967), A stilisztikai minősítések realitása. MNyTörtRendsz. 414—8.
- BERRÁR Jolán (1960), A magyar hasonlító mondatok története a XVI. század közepéig. NytudÉrt. 25.
- BITNICZ Lajos (1837), Magyar nyelvtudomány. Pest.
- BOGOROGYICKIJ, V. A. (1955), Общий курс русской грамматики.⁵ Moszkva—Leningrád.

- BÓKA László (1952), A szép magyar vers. Szocialista Nevelés Kiskönyvtára 38.
- BOLINGER, Dwight L. (1952), Linear Modification. *Publications of the Modern Language Association of America* 67: 1117—44.
- BOOST, Karl (1955), *Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes*. Berlin.
- BRASSAI Sámuel (1864), A magyar mondat. III. értekezés. *Magyar Akadémiai Értesítő* III, 173—409.
- (1873), *Paraleipomena kai diorthoumena*. Pest.
- (1885), A mondat dualismusa. Bp.
- BÜHLER, Karl (1934), *Sprachtheorie*. Jena.
- CHOMSKY, Noam (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*. M. I. T. Press, Cambridge (Mass.)
- CSÜRY Bálint (1925a), A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. *MNy.* 21: 1—19, 159—75, 247—54. Kny.: *MNyTK.* 22.
- (1925b), Az „énekő” hanglejtés kérdéséhez. *Erdélyi Irodalmi Szemle* 2: 327—32.
- DAHL, Östen (1974), Topic-Comment Structure in a Generative Grammar with a Semantic Base. *PFSP.* 75—80.
- DANEŠ, František (1964), Three Level Approach to Syntax. *TLP.* 1: 225—40.
- (1968), Typy tematických posloupností v textu. *SaS* 29: 125—41.
- (1970), Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. *Folia linguistica* 4: 72—8.
- (1974a), FSP and the Organization of the Text. *PSFP.* 106—28.
- (1974b), Zur Terminologie der funktionellen Satzperspektive. *PSFP.* 217—22.
- DELACROIX, Henri (1930), *Le langage et la pensée*.² Paris.
- DEME László (1958), Hangsúlyozási problémák a Szózat szavalásában. *Nyr.* 82: 187—95.
- (1962), Hangsúly, szórend, hanglejtés, szünet. *MMNyR.* 2: 457—522.
- (1966a), Szinteződés és tömbösödés az egyszerű mondatban. *Nyr.* 90: 275—87.
- (1966b), Szinteződés és tömbösödés az összetett mondatban. *Uo.* 392—404.
- (1971), Mondatszerkezeti sajátágok gyakorisági vizsgálata. Bp.
- DEMETER Tibor (1957—8), *Bibliographia Hungarica*. Magyar szépirodalom idegen nyelven. Bp., gépirással sokszorosítva. (Országos Széchényi Könyvtár D 14.175)
- DEZSŐ László (1967), Szórend és mondat hangsúly. *ÁNyT.* V, 79—121.
- (1968), Einige typologische Besonderheiten der ungarischen Wortfolge. *ALH.* 18: 125—59.
- (1969), A főnévi csoport. *ÁNyT.* VI, 25—158.
- (1972), A mondat aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre. *Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet* (TELEGDI Zsigmond szerk.) 85—104.
- DEZSŐ László—SZÉPE György (1967), Adalékok a topic-comment problémához. *NyK.* 69: 365—88.
- DRESSLER, Wolfgang (1973), *Einführung in die Textlinguistik*.² Tübingen.
- (1974), Funktionelle Satzperspektive (FSP) und Texttheorie. *PFSP.* 87—105.
- DVOŘÁKOVÁ, Eva (1964), On the English and Czech situational adverbs in functional sentence perspective. *BSE.* 4: 129—42.
- ELEKFI László (1951), A százötven éves Brassai Sámuel. Különlenyomat a *Magyar Nyelv* XLVI. évf., 1950. 4. számából. Bp.
- (1953), A mondat elemzésének fő szempontjai. *MNy.* 49: 69—76, 370—80.
- (1956), Az ige alanya és az alanytalan igék. *Pais-émlékkönyv* 212—20.
- (1957), A logika állítmány-fogalma és az állítmányi névszó. *I. OK.* 11: 95—150.

- (1964), Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. NyK. 66: 331—70.
- (1966a), Az igék szótári ábrázolásáról. SzótTan. 183—214.
- (1966b), A predikatív viszony. Nyr. 90: 62—75.
- (1967), A racionális mondattagolás stilisztikai szerepe Petőfi verseiben. MNyTörtRendsz. 34—9.
- (1968a), Mondatformák és mondathangsúlyok fonetikai vetülete. NyK. 70: 329—49.
- (1968b), Satzperspektive und Satzaccent im Ungarischen. Phonetica 19: 170—97.
- (1971a), Nemzetközi tanácskozás az aktuális mondattagolásról. Nyr. 95: 126—8.
- (1971b), Internationales Symposium über die Probleme der aktuellen Satzgliederung. ALH. 21: 191—4.
- (1973), Közlélmélet, grammatika, aktuális mondattagolás. ÁNyT. IX, 65—85.
- (1979), Föltámadott a tenger... (Hangsúlyozás és mondanivaló a versben és zenei áttételeiben) Magyar Zene XX, 391—422.
- (1981), Satzrhythmische Bemerkungen zur Übersetzung eines Gedichtes von Petőfi. Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VII. 165—71. Turku.
- ERDÉLYI János (szerk. 1846), Magyar Népköltési Gyűjtemény. Pesten.
- ERDÉLYI Lajos (1898a), Mondattani tanulmányok. NyK. 28: 55—70.
- (1898b), Az összevont mondat... modern szempontból. Bp.
- (1905), Egy érdekes mondattani jelenségről — A ráértésről. Nyr. 34: 385—92, 454—61.
- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára. (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete szerk.) 1959—62. Bp.
- FIRBAS, Jan (1958), Bemerkungen über einen deutschen Beitrag zum Problem der Satzperspektive. Philologia Pragensia 1: 49—54.
- (1959), Thoughts on the communicative function of the verb in English, German and Czech. BSE. 1: 39—68.
- (1961), On the communicative value of the Modern English finite verb. BSE. 3: 79—104.
- (1964a), From comparative word order studies. BSE. 4: 111—28.
- (1964b), On defining the theme in functional sentence analysis. TLP. 1: 267—80.
- (1965), A note on transition proper in functional sentence analysis. Philologica Pragensia 8: 170—6.
- (1966), Non-thematic subjects in contemporary English. TLP. 2: 239—56.
- (1974), Some Aspects of the Czechoslovak Approach to Problem of Functional Sentence Perspective. PSFP. 11—37.
- FIRBAS, Jan—PALA, Karel (1971), Östen Dahl, Topic and comment: a study in Russian and general transformational grammar. Journal of Linguistics 7: 91—101.
- FOKOS Dávid (1956), A névszóragozás történetéből. NyK. 58: 59—95.
- FÓNAGY Iván (1959), A költői nyelv hangtanából. IF. 23.
- (1960), A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben. NyK. 67: 73—100.
- (1963), A stílus hírértéke. ÁNyT. I, 91—123.
- (1967), Áthajlás, szünet, szerkezet. NyK. 69: 313—43.
- (1967b), A versek hírértéke. Költészet és információelmélet. Magvető 1967. 359—86.
- (1974), Füst Milán: Öregség — Dallamfejtés. Bp.
- FÓNAGY Iván—MAGDICS Klára (1966), A nyomatek jelentésmeghatározó szerepe határozós szerkezetekben. NyK. 68: 97—114.
- (1967), A magyar beszéd dallama. Bp.

- GABELENTZ, Georg von der (1869), Ideen zu einer vergleichenden Syntax. Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft 6: 376—84.
- (1875), Weiteres zur vergleichenden Syntax. — Wort- und Satzstellung. Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft 8: 129—65, 300—38.
- GÁBOR Ignác (1908), A magyar ősi ritmus. Bp.
- (1943?), A magyar ritmika válaszfűtje. Bp. é. n.
- GÁLDI László (1955), Vers és nyelv. Nyelvünk a reformkorban (PAIS Dezső szerk.) 497—615.
- (1956), Hozzászólás Fokos Dávid előadásához. NyK. 58: 115—7.
- (1958), Szenczi Molnár Albert zoltárverse. Bp.
- (1961), Ismerjük meg a versformákat. Bp.
- (1962), Jegyzetek Petőfi jambikus versformáiról. Tanulmányok Petőfiről (PÁNDI Pál szerk.) 467—94.
- (1968), József Attila trocheusairól. IK. 420—8.
- (1969), Petőfi kisebb műfordításai. IK. 4. sz. 407—21.
- (1972), Szerb-horvát eredetű tizesünk. Szomszédtság és közösség (Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok). Bp. 285—309.
- GÁLDI László—J. SOLTÉSZ Katalin—SZABÓ Dénes—WACHA Imre (1973), Petőfi-szótár I. A—F. Bp.
- GARVIN, Paul L. (1963), Czechoslovakia. Current Trends in Linguistics (SEBEOK szerk.) I, 499—522.
- GRÉTSY László (1954), Ady versmondatai. Irodalomtörténet 302—19.
- GYOMLAY Gyula (1940), Inverziók és choriambusok Arany János tizenkettős verssorai-ban. ÉNySzK. XXV/11.
- HADROVICS László (1970), A funkcionális magyar mondatlan alapjai. Bp.
- HALLIDAY, M. A. K. (1974), The Place of „Functional Sentence Perspective” in the System of Linguistic Description. PFSP. 43—53.
- HANKISS Elemér (1970a), Az irodalomlélektani kutatások. Irodalomtudomány (Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól, NYÍRÓ Lajos szerk.) 413—68.
- (1970b), Az irodalmi kifejezésformák lélektana. Modern Filológiai Füzetek 7.
- (1971), Strukturális I—II. Modern könyvtár 207, 208.
- HEGEDŰS Géza (1959), A költői mesterség. Bp.
- HEGEDŰS Lajos (1934), A magyar nemzeti versritmus kérdése. Pécs.
- (1956), A szólam alakulása. Pais-empl. 96—108.
- HERCZEG Gyula (1951), Mondatszerkezetek Krúdy stílusában. Nyr. 75: 324—32, 420—5.
- (1953), Eötvös József körmondatai. Nyr. 77: 165—79.
- (1954), A közlés sajátos formái Tömörkény és Móra stílusában. Nyr. 78: 203—10.
- (1955), A stílusvizsgálat módszeréhez. Nyr. 79: 204—17.
- (1956), A nominális stílus a magyarban. Nyr. 80: 210—3.
- (1960), Sajátos szórendi inverziók újabb magyar prózáinkban. Nyr. 84: 38—44.
- (1963), A népies prózastílusnak egy sajátos közlésmódja. Nyr. 87: 203—16.
- (1971), *Hogy*-gyal kezdődő mellékmondatok a főmondat előtt. Nyr. 95: 1—15.
- (1973), Nyomatékosító, sajátos értelmezős szerkezetek. Nyr. 97: 172—82.
- HETZRON, Robert (1964), Les syntagmes à totalisateur du hongrois, Word 20: 55—71.
- (1970), Nonverbal Sentences and Degrees of Definiteness in Hungarian. Language 46: 899—927.

- (1971a), Presentative Function and Presentative Movement. *Studies in African Linguistics*. Supplement 2. October 79—105.
- (1971b), The Deep Structure of the Statement. *Linguistics* 65: 25—63.
- (1972), Phonology in syntax. *Journal of Linguistics* 8: 251—65.
- HEVESI Sándor (1908), Az előadás művészete, Bp. Újra: Az előadás, a színjátszás, a rendezés művészete 1965. 25—163.
- (1933), A szavak dramaturgiája, BpSz. 228 (febr.): 161—79.
- (1965), Az előadás, a színjátszás, a rendezés művészete. Bp.
- HORVÁTH János (1909), Egy magyar versbeli mondatképletről. *NyK.* 39: 128—61.
- (1922), Magyar ritmus, jövevény-versidom. *Olcsó Könyvtár* 2060—65.
- (1926), Petőfi Sándor. (2. kiadás) Bp.
- (1928), A középkori magyar vers ritmusa. Berlin.
- (1948), A magyar vers. Bp.
- (1951), Rendszeres magyar verstan. Bp.
- (1955), Vitás verstani kérdések. *NyelvtudÉrt.* 7.
- (1958), Versritmusú szólások a kötetlen beszédben. *MNyTK.* 100.
- HUKAYA Sitosi (1977), A magyar nyelv cím-hír szerkezete. Kéziratok szakszolgálat az Eötvös Loránd Tudományegyetem általános és alkalmazott nyelvészeti tanszékén.
- HUSZÁR Ágnes (1979), A predikatív viszony szintaktikai kategóriái. *NyudÉrt.* 101.
- ILYISH (ILJIS), B.[orisz] A.[lekszandrovics] (1965), The Structure of Modern English (Строй современного английского языка). Moszkva—Leningrad.
- ILLYÉS Gyula (1949), Petőfi élete. *Népkönyvtár* 1. sz. (é. n.)
- IMRE Samu (1962a), A minőség- és mennyiségjelző. *MMNyR.* 2: 265—85.
- (1962b), A jelzői mellékmondat. *Uo.* 394—403.
- JAKOBSON, Roman (1969), Hang—Jel—Vers. (FÓNAGY Iván és SZÉPE György szerk.) Bp.
- JESPERSEN, Otto (1904), *Lehrbuch der Phonetik*. Leipzig—Berlin.
- JUHÁSZ Ferenc (1974), A mondat hangsúly és a téma-propozitum viszony néhány jelentéstani, szintaktikai és hangtani vetülete. *Jelentés- és stilisztika. A magyar nyelvészek II. nemzetközi kongresszusának előadásai.* (IMRE Samu, SZATHMÁRI István és SZÜTS László szerk.) *NyudÉrt.* 83. 227—33.
- JUHÁSZ József (1956), Hozzászólás Tompa József előadásához. *I. OK. IX.* 332—5.
- KARDOS László (1955), Tóth Árpád. Bp.
- KARDOS Tibor (1967), Megjegyzések a magyar lírai körmondat felbontásához. *MNyTörtRendsz.* 468—80.
- KÁROLY Sándor (1958a), Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban. *NyudÉrt.* 16.
- (1958b), Az egyszerű mondat szerkezeti egységei. *Nyr.* 82: 438—56.
- (1960), Az egyszerű mondat szerkezeti egységeinek tanításáról. *Nyr.* 84: 58—65.
- (1962a), Közös ritmikai elemek Vajda János és Ady költészetében. *Irodalomtörténet* 1961. 406—16. Kny.
- (1962b), A mondatfajták. *MMNyR.* 2: 23—64.
- (1962c), Az értelmező jelző. *Uo.* 295—314.
- (1970), Általános és magyar jelentés- és stilisztika. Bp.
- (1972), The Grammatical System of Hungarian. *The Hungarian Language* (BENKŐ és IMRE szerk.) 85—169.
- (1980—81), Mondat és megnyilatkozás. *Néprajz és nyelvtudomány. ASzeg. XXIV—XXV.* 49—63. Kny.: *Nyelvészeti Dolgozatok* 181. sz.

- KAYSER, Wolfgang (1948/1956⁴), *Das sprachliche Kunstwerk*. Bern.
- KECSKÉS András (1966), A komplex rituselemzés elvi kérdései. IK. 1—2. 106—39.
- KELEMEN József (1954), A szótár néhány nyelvtani vonatkozásáról. Hozzászólás Ország-hi László előadásához. I. OK. VI, 154—74.
- (1956), Hozzászólás Tompa József előadásához. I. OK. IX, 349—55.
- KESZI Imre (1937), A korai Babits-kötetek ritmikájához. *Argonauták* 194—207.
- KICSKA Emil (1908), A subjectum és praedicatum a grammatikában. Bp.
- KIEFER Ferenc (1967), *On emphasis and word order in Hungarian*. Bloomington. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, Vol. 76.
- (1969), Az emfázis kérdéséhez. *Nyr.* 93: 97—115.
- (1976a), A generatív nyelvméletről. *Nyr.* 100: 63—82.
- (1976b), Az előfeltevések elmélete. Kéziratok doktori értekezés. Bp. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában)
- (1977), Functional Sentence Perspective and Presuppositions. *ALH.* 27: 83—109.
- É. KISS Katalin (1977), Topic and Focus in Hungarian Syntax. *Recherches Linguistiques in Montréal* 8 (Mai): 1—41.
- KLEMM Antal (1928—42), *Magyar történeti mondattan. A magyar nyelvtudomány kézikönyve* II. 6.
- KODÁLY Zoltán (1943), *Iskolai énekgyűjtemény I. 6—10 éves tanulónak*. Bp.
- (1944), *Iskolai énekgyűjtemény II. 11—14 éves tanulónak*. Bp.
- KOPEČNÝ, František (1958), *Základy české skladby*. Praha. 1962.²
- KOVČUNOVA, I. I. (1974), Актуальное членение и система языка. *PFSP.* 142—51.
- KURKA, Eduard (1968), Zur Einschätzung der schallanalytisch orientierten Methoden. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle—Wittenberg* XVII, 119—23.
- ЛАРТУЕВА, О. А. (1963), Чехословацкие работы последних лет по вопросам актуального членения предложения. *VoprJaz.* XII/4: 120—7.
- LÁSZLÓ Zsigmond (1913), *Nyelvmelódia és hangminőség*. Egyetemes Philologiai Közöny. 39: 7—19.
- (1917), *A kuruc balladák*. Bp.
- (1951), *Magyar vers, ritmus, dallam*. Új Zenei Szemle 2: 8—15.
- (1961), *Ritmus és dallam*. Bp.
- (1972), *A rím varázsa*. Bp.
- LAZICZIUS Gyula (1935), *Jeltan, elemtan*. *NyK.* 49: 172—89.
- (1942), *Általános nyelvészet*. *ÉNySzK.* XXVI/2.
- LENDVAI Ernő (1955), *Bevezetés a Bartók-művek elemzésébe*. Zenetudományi Tanulmányok III. Liszt Ferenc és Bartók Béla emlékére. (SZABOLCSI Bence és BARTHA Dénes szerk.) 461—503.
- (1971), *Bartók költői világa*. Bp.
- (1975), *Bartók és Kodály harmóniavilága*. Bp.
- LENGYEL Lajos (1966), *Átvitt vagy képes jelentés?* *SzótTan.* 161—82.
- LOTZ, John (1971), *The Role of Script in Describing the Languages of the World*. *Visible Language* 5: 75—81.
- (1972), *Script, Grammar and the Hungarian Writing System. The Hungarian—English Contrastive Linguistics Project 2*. Bp.
- T. LOVAS Rózsa (1967), *Arany János epikájának mondatformái*. *Nyr.* 91: 306—22.
- LŐRINCZY Attila (1963), *A mondóka stilisztikai szerepe Móra Ferenc novelláiban*. *Néprajz és nyelvtudomány*. *ASzeg.* VII, 85—91.

- B. LŐRINCZY Éva (1962), A határozó. MMNyR. 2: 152—259.
 — (1962), A határozói mellékmondat. Uo. 365—92.
- LUKÁCS György (1969), Az esztétikum sajátosságai. Rövidített kiadás. Bp.
 LUKÁCS Sándor (1967), „... és piros zászlókkal”. Kritika V, 11. sz. 5—16.
- МАЈТУНСКАЈА, К. Е. (1960), Венгерский язык III. Синтаксис. Москва.
- MARTINKÓ András (1965), A prózaíró Petőfi. Irodalomtörténeti Könyvtár 17.
 — (1966), A stílus és az irodalmi nyelv néhány kérdése a köznyelvi értelmező szótárban. SzótTan. 149—59.
 — (1973), Költő, mű és környezet. (Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban.) IF. 82.
- MEYER, Adolf (1900), Wesen und Geschichte der Theorie vom Mikro- und Makrokosmos. Berner Studien zur Philosophie und ihrer Geschichte XXV. Bern.
- MEZEI Márta (1975), Petőfi Sándor: Halhatlan a lélek. Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig (MEZEI Márta és KULIN Ferenc szerk.) 405—18. Bp.
- MISTRÍK, Jozef (1965), Slovenská štylistika. Bratislava.
 — (1966), Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava.
- H. MOLNÁR Ilona (1962), A tárgyi mellékmondat. MMNyR. 2: 354—64.
 — (1968), Módosító szók és módosító mondatrészletek a mai magyar nyelvben. NytudÉrt. 60.
- MOLNÁR Imre (1954), A magyar hanglejtés rendszere. A magyar énekbeszéd recitativóban és ariozóban. Bp.
- O. NAGY Gábor (1954), Mi a szólás? MNyTK. 87.
- NÉGYESY László (1885), Magyar verstan középiskolai segédkönyvül s magánhasználatra. Bp.
 — (1887), A magyar vers. Általános verstani elvek. A magyar vers szerkezete. Eger. Kny. az Egri Kath. Főgymn. 1886—87. évi Értésítőjéből.
 — (1890), Verstani kérdések. Nyr. 19: 61—9.
 — (1898), Magyar verstan². Középisk. számára és magánhasználatra. Bp.
- NÉMETH László (1940), Magyar ritmus. Magyarok Könyvtára (é. n.)
 — (1963), A javító toll nyomában. Nyr. 87: 41—61.
- NOVÁK, Pavel (1974), Remarks on devices of the functional sentence perspective. PFSP. 175—9.
- NySz. = SZARVAS Gábor—SIMONYI Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár I—III. 1890—93. Bp.
- PAIS Dezső (1950a), Észrevételek a mondat eredetének, fejlődésének és mivoltának kérdéséhez. MNy. 46: 196—210. Újra: Két fejezet a mondattanból 3—17.
 — (1950b), Két fejezet a mondattanból. MNyTK. 79.
- PÁNDI Pál (1953), Megjegyzések Petőfi »Felhők« ciklusához. Irodalomtörténet 124—35.
 — (1957), Petőfi és a „szerepjátás”. IK. 189—201.
- PAPP István (1956a), Hozzászólás Fokos Dávid előadásához. NyK. 58: 100—2.
 — (1956b), Az állitmányi szerkezet őstörténete. Debrecen.
- PAUL, Hermann (1886), Principien der Sprachgeschichte.² Halle.
- PÉCHY Blanka (1974), Beszélni nehéz! Bp.
- PÉCZELY László (1965), Tartalom és versforma. IF. 49.
- PETŐFI S. János (1967), Szóképek, képek és az irodalmi művek nyelvi elemzésének néhány kérdése. Irodalmi és nyelvi közlemények (kiadja a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Titkársága) 67—2. 71—101.
- POSZPELOV, N. Sz. (1959), Сложноподчиненное предложение и его структурные типы. VoprJaz. № 2. 19—27.

- (1960), Синтаксический строй стихотворных произведений Пушкина. Moskva.
- RÁCZ Endre (1960), A következményes mondatok a mai magyar nyelvben. Nyelvészeti Dolgozatok 17. sz.
- (1962), A következményes mondat stilisztikai szerepe. Néprajz és nyelvtudomány. ASzeg. V—VI, 21—7. Kny.: Nyelvészeti Dolgozatok 27. sz.
- (1963), A magyar nyelv következményes mondatai. NytudÉrt. 39.
- RÁCZ Endre—SZEMERE Gyula (1972), Mondattani elemzések. Bp.
- RÁKOS, Petr (1966), Rhythm and metre in Hungarian verse. Acta Universitatis Carolinae Philologica Monographia XI. Praha.
- REICHENBACH, Hans (1956), Elements of Symbolic Logic. New York.
- RICHARDS, I. A. (1929), Practical Criticism. A Study of Literary Judgement. London 1946.⁵
- RUTZ, Ottmar (1908), Neue Entdeckungen von der menschlichen Stimme. München.
- (1911a), Sprache, Gesang und Körperhaltung. München.
- (1911b), Neues über den Zusammenhang zwischen Dichtung und Stimmqualität. Indogermanische Forschungen 28: 301—54.
- SCHALLER, Helmut Wilhelm (1971), Zur Frage der Wortstellung in den slavischen Sprachen. Slavia XXXX, 401—11.
- SCHARNHORST, Jürgen (1975), Zur Entwicklung der sowjetischen Stilistik. ZPhon. 28: 133—44.
- SCHLACHTER, W. (1976), Beziehungen der Pragmatik zur ungarischen Wortfolge. ALH. 26: 357—95.
- SCHMIDT, Gerhart (1956), Vom Wesen der Aussage. Meisenheim/Glan.
- SCHMIDT, Wilhelm (1969), Zur Theorie der funktionalen Grammatik. ZPhon. 22: 135—51.
- SCHMITT, Alfred (1924), Untersuchungen zur allgemeinen Akzentlehre. Heidelberg.
- SGALL, Petr (1967), Functional Sentence Perspective in a Generative Description. Prague Studies in Mathematical Linguistics 2: 203—25.
- (1974), Zur Stellung der Thema-Rhema-Gliederung in der Sprachbeschreibung. PFSP. 54—74.
- SIEVERS, Eduard (1912), Rhythmisch-melodische Studien. Heidelberg.
- SÍK Sándor (1918), Verselésünk legújabb fejlődése. Irodalomtörténet 7: 135—54.
- (1928), Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában. Bp.
- (1939), Pázmány, az ember és az író. Bp.
- J. SOLTÉSZ Katalin (1961), Babits mondattípusai. Nyr. 85: 305—19.
- (1965), Babits Mihály költői nyelve. Bp.
- (1966), Petőfi rímei. Nyr. 90: 21—31.
- (1973), Petőfi versformakincse. Nyr. 87: 8—29.
- SZABÉDI László (1954), A magyar ritmus formái. Utunk XII. 24. Újra: Nyelv és irodalom 1956. 133—47.
- (1955?), A magyar ritmus formái. Bukarest é. n.
- (1955b), A versmondattan módszertanához. Igaz Szó VI. Újra: Nyelv és irodalom 1956. 148—55.
- (1956), Nyelv és irodalom. Bukarest.
- SZABÓ Dénes (1955), A mai magyar nyelv. Sokszorosított jegyzet.
- SZABOLCSI Miklós (1968), A verselemzés kérdéseire. IF. 37.
- SZALAI Sándor (1960), Nyelvészeti morzsák a logika asztaláról. MNy. 66: 207—9.
- SZATHMÁRI István (1961), A magyar stilisztika útja. Bp.

- SZENDE Tamás (1968), Szóstatistikai vizsgálatok Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc költeményei alapján. Nyr. 92: 287—300.
- SZÉPE György (1969), Nyelvészeti jegyzetek Arany Jánosnak „Valami az asszonánczról” című tanulmányáról. Nyr. 93: 1—32.
- TAMÁS Attila (1972), A költői műalkotás fő sajátágai. Bp.
- TELEGDI Zsigmond (1977), Bevezetés az általános nyelvészetbe. Bp.
- TOMPA József (1954), A stílusvizsgálat módszeréhez. Nyr. 78: 44—59.
- (1955), A stílusvizsgálat módszeréhez. Uo. 79: 218—9.
- (1962), Az alárendelő összetett mondat. MMNyR. 2: 329—403.
- TÖRÖK Gábor (1967), A statisztikai módszerű stílus kutatás lehetőségei. MNyTörtRendsz. 561—6.
- (1968), A líra: logika. Bp.
- (1970—71), József Attila-kommentárok XI—XII. Nyr. 94: 432—42; 95: 166—76, 308—22.
- (1972), József Attila-kommentárok XIV. Nyr. 96: 423—39.
- (1974a), Lírai igefüggvények stilisztikája. IF. 85.
- (1974b), Költői rébuszok. (Elvek és utak.) Bp.
- TROJAN, Felix (1961), Deutsche Satzbetonung. Wien—Stuttgart.
- VALÉRY, Paul (1934), De la diction des vers. Pièces sur l'art 35—49. Dijon.
- (1958), The Art of Poetry. New York.
- VARGA Dénes (1968), A mondatelemzés formalizálása. Nyr. 92: 311—21.
- VARGYAS Lajos (1952), A magyar vers ritmusa. Bp.
- VÉGH J. Mihály (1967), A prózaritmus kérdéséről. MNyTörtRendsz. 571—5.
- VINOGRADOV, V. V. (1947), Русский язык. Moskva—Leningrád.
- WACHA Imre (1973), Petőfi jelképszerűséről. IK. 72—84.
- WEGENER, Ph[ilipp] (1885), Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens. Halle.
- WEIL, Henri (1844), De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes. Question de grammaire générale. Paris.
- ZLINSZKY Aladár (1914), Stilisztika és verstan. A magyar stílus mintái és törvényei. A középiskolák IV. osztálya számára. Bp. — Előszava és Stíluselmélet c. fejezete újra: SZATHMÁRI 1961. 135—213.
- (1926), Érzelemkifejezés a lírában. Minerva 5: 202—23. Újra: SZATHMÁRI 1961. 270—93.
- ZOLNAI Béla (1926), A látható nyelv. Minerva 5: 18—71. Kny.: Bp. Minerva-könyvtár 3. Újra: Nyelv és stílus 1957. 53—107.
- (1929), Körmondat és tiráda. Minerva 8: 92—116. Kny.: Pécs 1929. Minerva-könyvtár 20. Újra: Nyelv és stílus 1957. 149—73.
- (1964), Nyelv és hangulat. (A nyelv akusztikája.) Bp.
- ZSILKA Tibor (1967), A költői nyelv statisztikai vizsgálatáról. MNyTörtRendsz. 580—6.
- A kéziratot 1980-ban le kellett zárni. Az újabb szakirodalmat már csak néhány nagyon fontos esetben tudtam figyelembe venni. Kiegészítésül még a bibliográfiába kívánkoznak az utóbbi évek kutatási eredményei közül legalább a következő szerzők írásai: (Aktuális mondattagolás:) É. KISS Katalin (kandidátusi értekezése 1978; NyK. 1978; ÁNyT. XIII; Empirische rechtfertigung von syntaxen Bonn 1978/1980; Folia Linguistica 1981; Linguistic Inquiry 12); M. CSÉCSY (Turku 1980/1981); HUNYADI László (kandidátusi értekezése 1981); HUSZÁR Ágnes (Nyr. 1983); VARGA László (MNy. 1981); SZABOLCSI

Anna (NyK. 1980; Folia Linguistica 1981; ALH. 1981; NyK. 1983; ÁNyT. XVI); L. BEHRENS (München 1982).

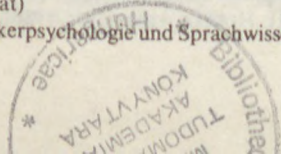
(Intonáció:) VARGA (MNy. 1979; NyK. 1981); Magyar Fonetikai Füzetek 3. sz.: DEME L., BOLLA K., BARTÓK J., GÓSY M., KASSAI I., OLASZY G. tanulmányai, 4. sz.: GÓSY M., SZENDE T. és KASSAI I., 5. sz.: GÓSY M., 7. sz.: KASSAI I., 10.: FÖLDI É., 12. sz.: BARTÓK J., 13. sz.: KASSAI—LAHTI egy-egy tanulmánya; KOZMA—SZENDE (NyK. 1981).

(Igazságérték, közlésaktus-érték:) BÁNRÉTI (kandid. ért. 1983); FREGE—MÁTÉ—RUZSA (1980); KIEFER (Studies in Language 1978; Proceedings ... Innsbruck 1978; Lingvisticae Investigationes 1979; NytudÉrt. 1977; ALH. 1979; Hungarian general linguistics Amsterdam—Philadelphia 1982); VARGA (MNy. 1980; NyK. 1981); a Speech Act Theory and Pragmatics (1980) kötetből BIERWISCH, RÉCANATI, SGALL, VENDLER, WUNDERLICH tanulmányai; TERESTYÉNI (1981).

(Verstan:) JÉKEL—SZUROMI (1980); SZUROMI (Studia Litteraria 1982); KECSKÉS (1984); KECSKÉS—SZILÁGYI—SZUROMI (1984).

Rövidítések:

- ALH. = Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae (folyóirat)
ÁNyT. = Általános nyelvészeti tanulmányok (sorozat).
ASzeg. = Acta Universitatis Szegediensis
BpSz. = Budapesti Szemle (folyóirat)
BSE. = Brno Studies in English
ÉNySzk. = Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből (sorozat)
I. OK. = A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei (folyóirat)
IF. = Irodalomtörténeti füzetek (sorozat).
IK. = Irodalomtörténeti Közlemények (folyóirat)
Kny. = különnyomat
MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan (TOMPA József szerk.)
1. k. 1961, 2. k. 1962.
MNy. = Magyar Nyelv (folyóirat)
MNyTK. = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai (sorozat)
MNyTörtRendsz. = A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai (IMRE Samu és SZATHMÁRI István szerk.) 1967. Nyelvtudományi értekezések 58. sz.
NyK. = Nyelvtudományi Közlemények (folyóirat)
Nyr. = Magyar Nyelvőr (folyóirat)
NytudÉrt. = Nyelvtudományi értekezések (sorozat)
OK. = Olcsó könyvtár (sorozat)
PFSP. = Papers on Functional Sentence Perspective. (DANEŠ szerk. Janua Linguarum, Series Minor, 147.) 1974. Prague
SzótTan. = Szótártani tanulmányok (ORSZÁGH László szerk.) 1966.
TLP. = Travaux linguistiques de Prague (sorozat)
VoprJaz. = Вопросы Языкознания (folyóirat)
ZPhon. = Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung (folyóirat)
ZVölk. = Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft (folyóirat)

*Akadémiai Kiadó gondozásában
jelent meg*

HORVÁTH KATALIN
TRANSZFORMÁCIÓS
CSOPORTOK
A MAGYARBAN

Nyelvtudományi értekezések 115.

84 oldal • 17×25 cm

Fűzve 20,— Ft

É. KISS KATALIN
A MAGYAR
MONDATSZERKEZET
GENERATÍV LEÍRÁSA

Nyelvtudományi értekezések 116.

108 oldal • 17×25 cm

Fűzve 25,— Ft

SZABÓ JÓZSEF
A MONDATSZERKESZTÉS
NYELVSZOCIOLÓGIAI
VIZSGÁLATA A NAGYKÖNYI
NYELVJÁRÁSBAN

(Nyelvészeti tanulmányok 26.)

277 oldal • 116 táblázat

14×21 cm • Kötve 63,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 97,— Ft

ISBN 963 05 3238 7

508 127

ELLEKFI LÁSZLÓ. PETŐFI VERSINEK MONDATTANI
ÉS FORMAI FELÉPÍTÉSE